UNIWERSYTET WROCŁAWSKI
WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH
INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Marcel Błoch

Uwarunkowania polityki klimatycznej Rzeczypospolitej Polskiej

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
dra hab. Przemysława Mikiewicza

Wrocław 2023

Spis treści

Wstęp 2

1. Naukowe podstawy procesu zmian klimatu 13

1.1. Proces zmian klimatu i jego skutki dla środowiska naturalnego 13

1.2. Społeczne konsekwencje zjawiska 33

1.3. Znaczenie zmian klimatu dla stosunków międzynarodowych 46

2. Czynniki zewnętrzne oddziałujące na polską politykę klimatyczną 52

2.1. Podstawy kulturowo-filozoficzne 52

2.2. Stałość i zmienność myśli religijnej w kwestii ochrony środowiska naturalnego 59

2.3. Polityka klimatyczna w nurtach ideologicznych 74

3. Ochrona systemu klimatycznego w regulacjach i zobowiązaniach międzynarodowych oraz wewnętrznych 94

3.1. Umowy i aktywności na poziomie globalnym 94

3.2. Zobowiązania Polski w ramach Unii Europejskiej 131

3.3. Polskie regulacje prawne 170

4. Społeczno-gospodarcze uwarunkowania polityki klimatycznej Polski 188

4.1. Społeczeństwo polskie wobec problemu zmian klimatu 188

4.2. Aktywności organizacji pozarządowych działających na rzecz ochrony klimatu 205

4.3. Grupy interesu gospodarczego 243

5. Kształtowanie polityki klimatycznej na poziomie rządu i parlamentu 275

5.1. Założenia programowe ugrupowań politycznych w zakresie zmian klimatu .. 275

5.2. Stosunek do problemu zmian klimatu wyrażany w ramach prac komisji sejmowych 321

5.3. Aktywności parlamentarne posłów w zakresie polityki klimatycznej 370

5.4. Ochrona klimatu w programach działania Rady Ministrów i wypowiedziach ministrów odpowiedzialnych za ochronę środowiska naturalnego, w tym klimatu 396

Zakończenie 412

Bibliografia 420

Wstęp

Problem współczesnych zmian klimatu, poprzez swoje znaczenie dla życia społecznego, staje się zagadnieniem coraz szerzej obecnym w zakresie zainteresowań nauk społecznych. Chociaż zagadnienie to zostało stosunkowo dobrze rozpoznane i opisane na gruncie nauk przyrodniczych (w tym klimatologii, chemii, fizyki), a w dyskursie naukowym debata na temat istnienia współczesnych zmian klimatu i ich przyczyn doprowadziła *de facto* do osiągnięcia konsensusu w tej sprawie, przyczyny i skutki zmian klimatu nadal są uznawane za kontrowersyjne przez wiele osób, w tym także decydentów politycznych. Mogłoby się wydawać, że coraz częściej pojawiające się w mediach informacje na temat zmian klimatu i ich negatywnych skutków, powinny mieć znaczenie dla wzrostu świadomości społecznej, a przez to prowadzić do sformułowania skutecznej polityki w tym zakresie. Obserwacje rzeczywistości społeczno-politycznej nie potwierdzają jednak tego przypuszczenia, co było dla autora jednym z bodźców do zapoczątkowania prac nad tym tematem. Polityka państwa nie jest wszakże kształtowana wyłącznie przez preferencje obywateli (w tym wyborców). Wpływ na nią ma znacznie więcej czynników. Identyfikacja chociaż części z nich i ich znaczenia dla kształtu polskiej polityki klimatycznej, stała się główną motywacją do podjęcia tego tematu badawczego.

Zmiany klimatu, ze względu na ich skutki dla działalności społecznej, w tym gospodarczej i politycznej, są tematem aktualnym i o dużym znaczeniu dla egzystencji wielu ludzi i funkcjonowania całych społeczeństw. Ponadto stanowią one wyzwanie zarówno w skali lokalnej i regionalnej, jak i globalnej. Ranga problemu zmian klimatu od czasu przyjęcia Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (UNFCCC) w 1992 r., z wyjątkiem drobnych zakłóceń, niezmiennie wzrasta. W wielu państwach, szczególnie Europy Zachodniej, zmiany klimatu i działania w celu zapobiegania im, stanowią istotny element debaty publicznej i politycznej, i mają znaczenie dla poparcia niektórych partii politycznych. W Polsce poziom świadomości społecznej w odniesieniu do procesu zmian klimatu i jego konsekwencji jest niższy, a polityczne aktywności w celu ograniczania ludzkiego wpływu na system klimatyczny Ziemi są mniej zaawansowane.

Celem dysertacji jest zatem analiza polskiej polityki klimatycznej w kontekście aktualnej wiedzy naukowej. To wiedza dotycząca procesu zmian klimatu doprowadziła do zapoczątkowania i rozwoju polityki w tym zakresie. Wpływ na nią zarówno w przeszłości, jak i współcześnie wywiera jednak znacznie więcej czynników, których analiza stanowi podstawę tej pracy. Opracowanie takie, pozwalające lepiej zrozumieć zjawiska społeczno-polityczne w

kontekście problemu zmian klimatu, może z kolei mieć znaczenie dla formułowania skuteczniejszych strategii politycznych.

Polityka w ramach tej pracy rozumiana jest w klasycznym ujęciu Maxa Webera, jako udział we władzy, jej sprawowanie i wywieranie wpływu na nią[1]. Polityka klimatyczna z kolei zdefiniowana została jako celowe działanie przedstawicieli władz centralnych, za pomocą dostępnych środków, którego zadaniem jest ograniczenie, wyeliminowanie lub cofnięcie zmian wywołanych działalnością ludzką w systemie klimatycznym Ziemi, jak również świadome zaniechanie takich aktywności, będące wynikiem interakcji pomiędzy instytucjami i jednostkami.

Okres objęty analizą stanowi lata 1991-2022. Za cezurę czasową przyjęto wybory parlamentarne z 27 października 1991 r. do I kadencji Sejmu III Rzeczypospolitej Polskiej (RP), wraz z rozpoczęciem której zmianie uległo wiele aspektów działalności gospodarczej, społecznej i politycznej w Polsce. Za cezurę zamykającą uznano rozpoczęcie zbrojnej inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę 24 lutego 2022 r., która doprowadziła do istotnych przeobrażeń i ograniczeń także w państwach Unii Europejskiej (UE), w tym w Polsce, przede wszystkim w kontekście wykorzystania kopalnych nośników energii. Nie zrezygnowano jednak z ujęcia polityki klimatycznej w szerszej perspektywie działań sprzed tego okresu, poprzez wskazanie uwarunkowań prowadzących do jej formowania.

Literatura dotycząca procesu zmian klimatu jest stosunkowo obszerna. Dostępne opracowania traktujące o tych kwestiach dotyczą przede wszystkim dziedziny nauk ścisłych i przyrodniczych, w tym nauk fizycznych i nauk o Ziemi, a w ich ramach geografii, w tym klimatologii. W przypadku nauk społecznych, w tym nauk o polityce i administracji, literatura na temat społecznych i politycznych aspektów zmian klimatu jest znacznie uboższa. Na wyróżnienie w tym zakresie w literaturze polskiej zasługuje opracowanie M. Pietrasia, *Międzynarodowy reżim zmian klimatu* (z 2011 r.), na temat globalnej polityki klimatycznej, sposobu jej tworzenia i funkcjonowania, czy też D. Brodawki, *Zmiany klimatu jako nowe zagrożenie bezpieczeństwa* (z 2009 r.). Kwestie dotyczące polskiej polityki klimatycznej w 2012 r. w artykule *Polityka klimatyczna Polski: próba analizy*, poruszył natomiast Z. M. Karaczun, polski sozolog. Pod jego redakcją zostało ponadto napisane opracowanie *Zmiany klimatu a bezpieczeństwo narodowe Polski* (z 2011 r.). Społeczne konsekwencje zmian klimatu w literaturze polskiej poruszyli z kolei M. Popkiewicz, A Kardaś i S. Malinowski, będący

[1] M. Weber, *Polityka jako zawód i powołanie*, za: J. Mysona Byrska, *O polityce, polityczności i antypolityce*, Kraków 2016, s. 19.

fizykami atmosfery, w opracowaniu popularnonaukowym *Nauka o klimacie* (z 2019 r.), które stanowi istotne źródło wiedzy dla osób niebędących specjalistami z zakresu klimatologii, w sprawie przyczyn, procesu i skutków zmian klimatu. W opracowaniu tym nie zabrakło ponadto odniesień do polityki i gospodarczych grup interesu. Wśród publikacji autorów z innych państw, traktujących zarówno o procesie zmian klimatu, jak i jego skutkach, należy z kolei wymienić: *Twórcy pogody: historia i przyszłe skutki zmian klimatu* (z 2007 r.), autorstwa Tima Flannery'ego, australijskiego mammologa i paleontologa (pierwsze wydanie australijskie z 2005 r. - *The Weather Makers: How Man Is Changing the Climate and What It Means for Life on Earth*) oraz *Ziemia nie do życia. Nasza planeta po globalnym ociepleniu* (z 2019 r.), autorstwa D. Wallace-Wells, amerykańskiego dziennikarza (wydanie oryginalne z 2019 r. - *The Uninhabitable Earth: Life After Warming*). Z perspektywy ekonomicznej problem zmian klimatu opisał z kolei Nicholas Stern, brytyjski ekonomista, w książce zatytułowanej *Globalny ład. Zmiany klimatu a powstanie nowej epoki postępu i dostatku* z 2010 r. (oryginalna wersja z 2009 r. - *The Global Deal: Climate Change and the Creation of a New Era of Progress and Prosperity*), a Harald Welzer, niemiecki psycholog społeczny, problem zmian klimatu ujął z perspektywy możliwości tworzenia i nasilania nowych konfliktów, w publikacji z 2010 r. *Wojny klimatyczne. Za co będziemy zabijać w XXI wieku?* (oryginalna wersja z 2008 r. - *Klimakriege. Wofür im 21. Jahrhundert getötet wird*). W ramach nauk o polityce i administracji problematyka dotycząca zmian klimatu jest zagadnieniem deficytowym, a rozwój wiedzy z tego zakresu, mając na uwadze istotne znaczenie społecznych i politycznych skutków zmian klimatu, kierunkiem pożądanym.

Wymienione powyżej opracowania wskazują na interdyscyplinarny charakter omawianej tematyki. Należy jednak zaznaczyć, że chociaż jej podjęcie w ramach dysertacji wymagało zgłębienia wiedzy z różnych dyscyplin naukowych (głównie w ramach dziedziny nauk ścisłych i przyrodniczych), to wyniki podjętych badań mają znaczenie wyłącznie dla nauk społecznych, szczególnie nauk o polityce i administracji, w tym stosunków międzynarodowych.

Podstawą do badań podjętych w pracy na temat polskiej polityki klimatycznej były materiały źródłowe. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć stenogramy i nagrania z posiedzeń Sejmu, a także Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (Komisja OŚZNiL) oraz Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (Komisja ds. EKiAP). W przypadku ugrupowań politycznych i ich podejścia do polityki klimatycznej odniesiono się również do programów wyborczych. Istotne źródła stanowiły polskie akty prawne (ustawy) i rządowe dokumenty planistyczne, akty prawne Europejskiej

Wspólnoty Gospodarczej (EWG) i Unii Europejskiej (rozporządzenia, dyrektywy, decyzje oraz traktaty), umowy międzynarodowe i decyzje przyjmowane w ramach Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (Conference of the Parties – COP lub Konferencja Stron UNFCCC). Głównymi źródłami dotyczącymi grup interesu gospodarczego były z kolei raporty i sprawozdania przedsiębiorstw, a w przypadku organizacji pozarządowych sprawozdania z ich działalności. Dopełnieniem tych źródeł były informacje zawarte na stronach internetowych omawianych instytucji. Mniej znaczącymi dla całości pracy były z kolei dane statystyczne opracowane w ramach projektu Eurobarometr dla Komisji Europejskiej, czy też dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego i Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS).

Tym samym autor dysertacji na podstawie przeglądu wszystkich stenogramów z prac Sejmu i wskazanych komisji sejmowych, wyselekcjonował te, których tematyka miała istotne znaczenie dla polityki klimatycznej, dokonując następnie ich analizy, ze szczególnym zwróceniem uwagi na stosunek posłów do polityki klimatycznej, przekazywane idee i ich wiedzę z zakresu zmian klimatu. Za istotne w tych ramach uznano posiedzenia, podczas których poruszano tematykę bezpośrednio dotyczącą zmian klimatu i emisji gazów cieplarnianych, oraz pośrednio, przez sprawy związane ze źródłami energii. W przypadku porozumień globalnych autor odniósł się do najistotniejszych dla rozwoju polityki klimatycznej umów i decyzji przyjmowanych w ramach Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu. Docierając do najważniejszych regulacji prawnych dotyczących klimatu w ramach UE, autor przejrzał ponad 3000 dokumentów (zarówno w języku polskim, jak i niemieckim), wyodrębnionych na podstawie hasła przedmiotowego ,,klima-" (co w języku polskim oznacza każdą formę słowa klimat i wyrażenia pokrewne oraz klimatyzację, w niemieckim natomiast każdą odmianę słowa ,,Klima" i innych pokrewnych). Hasło to znajdowało się w analizowanych dokumentach w ich tytule lub treści, co w celu wyodrębnienia aktów najistotniejszych dla polityki klimatycznej UE wymagało ustalenia kontekstu jego występowania i znaczenia dla ochrony klimatu. Polskie ustawy wyodrębniono z kolei na podstawie przedmiotu ich regulacji, podobnie wybierając te, których znaczenie dla klimatu i jego ochrony autor uznał za najistotniejsze.

Perspektywą teoretyczną przyjętą w pracy jest liberalizm, rozumiany jako nurt badawczy, a konkretniej jego nowsza wersja, w zależności od przyjętego podejścia określana jako nowy liberalizm lub neoliberalizm. Od klasycznego liberalizmu odróżnia go uznanie, że kluczowe znaczenie dla stanowiska państwa na arenie międzynarodowej mają relacje pomiędzy państwem i jego społeczeństwem. Klasyczny liberalizm pomijał z kolei znaczenie aktorów

wewnątrzpaństwowych[2]. Zgodnie z podejściem nowego liberalizmu na preferencje państw, definiowane jako fundamentalne cele społeczne stanowiące podstawy strategii podejmowanych przez rządy państw, wpływ mają podzielane przez społeczeństwo i grupy społeczne poglądy, interesy i instytucje[3].

A. Moravcsik podstawowe założenia liberalnej teorii stosunków międzynarodowych przedstawił w ramach trzech założeń: prymatu aktorów społecznych, reprezentacji i preferencji państwowych oraz współzależności i systemu międzynarodowego[4]. W przypadku pierwszego z tych założeń jednostki i grupy społeczne, będące przeciętnie racjonalne i niechętne ryzyku, uznał za podstawowych aktorów polityki międzynarodowej, promujących zróżnicowane interesy. Żądania jednostek i grup społecznych w sposób analityczny należy zatem traktować jako pierwotne w stosunku do polityki, traktowanej jako proces, a działania polityczne jako osadzone w krajowym i ponadnarodowym społeczeństwie obywatelskim. W ramach drugiego z wymienionych założeń należy zaznaczyć, że preferencje państw i ich celowe działania w polityce międzynarodowej są wynikiem interesów pewnego podzbioru społeczeństwa danego państwa. Tym samym państwo jest traktowane jako instytucja reprezentująca, a na jego politykę, za sprawą instytucji reprezentujących i praktyk, stanowiących ,,pas transmisyjny", przekładają się preferencje oraz siła społeczna jednostek i grup. Polityka państwa jest tym samym ograniczona przez ukryte tożsamości, interesy oraz władzę jednostek i grup społecznych. Obok interesów społecznych kluczowe dla postępowania państw na arenie międzynarodowej są jednak również instytucje państwowe. W przypadku współzależności i systemu międzynarodowego A. Moravcsik uznał z kolei, że zachowania państwa determinowane są przez konfigurację współzależnych preferencji państw[5].

R. O. Keohane zwrócił wagę na skoncentrowanie liberalizmu nie tylko na państwach, ale także niezależnie od nich zorganizowanych grupach społecznych i firmach, których wewnątrzpaństwowa i transnarodowa działalność jest istotna nie w oderwaniu od państw, ale w połączeniu z nimi[6]. Zaznaczył on również, że tworzenie instytucji międzynarodowych z jednej strony ułatwia realizowanie wspólnych celów rządów, z drugiej natomiast, aby poszerzyć zakres współpracy, wpływają one na zmianę rządowych koncepcji interesu własnego[7].

---

[2] R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2015, s. 31.
[3] Ibidem, s. 31.
[4] A. Moravcsik, *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics* [w:] *International Relations Theory, Pluralism, Globalism and Beyond*, P. Viotti, M. Kauppi, Boston-London 1999, s. 249-252.
[5] Ibidem.
[6] R. O. Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, London-New York 2002, s. 45.
[7] Ibidem, s. 50.

Zważając na różne nurty w ramach liberalizmu, w kontekście tej pracy szczególną rolę odgrywa liberalizm instytucjonalny. Zgodnie z jego założeniami, uznając kluczowe znaczenie państw, istotną rolę przypisuje się wpływowi niepaństwowych podmiotów, takich jak organizacje międzynarodowe, korporacje przemysłowe, związki wyznaniowe, partie polityczne, związki zawodowe i organizacje pozarządowe[8]. R. O. Keohane i J. Nye w ramach liberalnego instytucjonalizmu zwrócili z kolei uwagę na kompleksową współzależność i brak konkretnego podziału na sprawy wewnętrzne i międzynarodowe, a relacje społeczno-polityczne ujęli w kategoriach sieci[9]. Według tego nurtu liberalizmu do instytucji międzynarodowych, umożliwiających i ułatwiających współpracę, zaliczane są organizacje międzynarodowe i reżimy międzynarodowe, będące zbiorem zasad rządzących postępowaniem państw w wybranych dziedzinach[10]. Instytucje międzynarodowe nie gwarantują jednak jakościowej zmiany stosunków międzynarodowych[11]. Zgodnie z liberalizmem instytucjonalnym, współpracy w różnych dziedzinach sprzyjać może zarówno zbieżność, jak i sprzeczność niektórych interesów, a podejmowana jest ona z uwagi na „zyski absolutne”[12].

Mając na uwadze, że liberalizm może wchodzić w syntezę z innymi podejściami teoretycznymi[13], w opracowaniu tym zostaną wykorzystane także elementy myślenia konstruktywistycznego, przede wszystkim w ujęciu A. Wendta. Nie jest w tym momencie zasadne przedstawianie kompleksowych założeń teoretycznych tego podejścia badawczego. Warto jednak wspomnieć, w kontekście prac nad dysertacją, że struktury systemów społecznych według A. Wendta zawierają powiązane ze sobą trzy elementy, do których zaliczył warunki materialne, interesy i idee[14]. Ideom nadał tym samym szczególną rolę, nie uznając ich jednak za ważniejsze w stosunku do interesów czy układu sił w polityce międzynarodowej[15]. Za podstawę interesów uznał z kolei tożsamości[16]. Elementem takiego sposobu myślenia, zastosowanym w pracy, jest ujęcie ideologii politycznych w kontekście ich potencjału ideowego dla formowania różnych form podejścia do problemów zmian klimatu i polityki w tym zakresie. Znaczenie idei istotne jest także w przypadku oddziaływania związków wyznaniowych na świadomość społeczną i decyzje polityczne. Ponadto współistnienie

[8] J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2022, s. 118.
[9] Ibidem, s. 120.
[10] R. Jackson, G. Sørensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Kraków 2012, s. 112.
[11] Ibidem.
[12] J. Dyduch, P. Mikiewicz, S. Rzeszótko, *Krytyczne wprowadzenie do teorii stosunków międzynarodowych*, Wrocław 2006, s. 31.
[13] Zięba, s. 39.
[14] A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 134.
[15] Ibidem, s. 130.
[16] S. Burchill (et al.) *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006, s. 280.

warunków materialnych, interesów i idei jest zauważalne w przypadku stanowisk posłów, ministrów i premierów, których wypowiedzi zostały poddane analizie w ostatnim rozdziale dysertacji.

W pracy zastosowano podejście badawcze nowego instytucjonalizmu. W jego ramach instytucji nie utożsamia się wyłącznie z instytucjami politycznymi, lecz szerzej, definiując je jako stabilny, powtarzający się wzór zachowań[17]. Dotyczy on zarówno formalnych konstytucji, jak i nieformalnych konwencji życia politycznego, a także struktur organizacyjnych[18]. W szerokim rozumieniu do instytucji nieformalnych można zaliczyć wszystkie elementy sterujące zachowaniem jednostek, w ramach których sklasyfikować można także tradycję, zwyczaj, kulturę i nawyk[19]. Nadmierne rozszerzenie pojęcia instytucji może jednak być niepożądane ze względów poznawczych. Dla wyodrębnienia instytucji społecznych warto mieć zatem na uwadze reguły nimi sterujące, pozwalające odróżnić instytucje społeczne od innych elementów życia społecznego.

W przeciwieństwie do klasycznego instytucjonalizmu, nowy instytucjonalizm nie dotyczy jedynie wpływu instytucji na jednostki, ale także interakcji pomiędzy nimi. W jego ramach zwraca się ponadto uwagę na wartości i układ sił, które ucieleśniają instytucje[20]. Ponadto, jak zaznaczył J. G. March i J. P. Olsen, demokracja polityczna nie zależy wyłącznie od uwarunkowań ekonomicznych i społecznych, ale także od konstrukcji instytucji politycznych[21]. Autorzy ci zwracali uwagę na autonomię instytucji politycznych, zaznaczając, że zgodnie z założeniami nowego instytucjonalizmu preferencje rozwijają się przez edukację, indoktrynację i doświadczenia[22].

Główną metodą badawczą zastosowaną w pracy jest analiza instytucjonalno-prawna, której istotną część stanowi analiza norm prawnych, dotyczących problemu zmian klimatu. W związku z przyjmowanym w ramach tej metody założeniem, że ustawodawca dysponuje zracjonalizowaną i aktualną empirycznie wiedzą[23], a także w oparciu o liberalną teorię stosunków międzynarodowych i podejście nowego instytucjonalizmu, analizę aktów normatywnych na poziomie wewnętrznym i międzynarodowym potraktowano jako wskazującą

[17] D. Marsh, G. Stoker, *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, s. 90.
[18] Ibidem. 90.
[19] Ibidem, s. 102.
[20] Ibidem, s. 100.
[21] J. G. March, J. P. Olsen, *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, ,,The American Political Science Review", Vol. 78, No. 3, 1984, s. 739, https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1984_March_Olsen_New_institutionalism_APSR.pdf (dostęp: 30.05.2023).
[22] Ibidem, s. 739.
[23] A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2011, s. 126.

zarówno preferencje, interesy i idee jednostek i grup społecznych, jak i będące wynikiem struktury i preferencji instytucji politycznych. Chociaż w ramach metody instytucjonalno-prawnej zazwyczaj zwraca się uwagę jedynie na analizę tekstów aktów prawnych[24], jej zastosowanie można traktować znacznie szerzej, poprzez analizę instytucji politycznych (w tym między innymi ich założeń, funkcji, efektów działań, wpływu na zjawiska polityczne)[25]. To rozszerzone podejście zostało zastosowane w dysertacji. Obok analizy instytucjonalno-prawnej zostały wykorzystane również elementy metody porównawczej (w odniesieniu do programów ugrupowań politycznych, aktywności posłów w ramach Komisji OŚZNiL i działalności instytucji społecznych), a inspirację w doborze analizowanych elementów oddziałujących na kształtowanie polskiej polityki klimatycznej, stanowiła metoda systemowa, w ramach której za sprawą szczegółowych kryteriów poszczególne instytucje polityczne i życia społecznego (jako wyodrębnione elementy) można by traktować jako należące do systemu, a kwestie kulturowe, ideologiczne i religijne jako otoczenie systemu.

Ponadto posłużono się metodą analizy dokumentów. Została ona zastosowana do analizy aktów prawnych, wypowiedzi posłów podczas wybranych posiedzeń Sejmu, a także komisji sejmowych, jak również programów ugrupowań politycznych oraz raportów i sprawozdań grup interesu gospodarczego i organizacji pozarządowych. W przypadku świadomości klimatycznej społeczeństwa polskiego zastosowano z kolei analizę statystyczną, w oparciu o dane zastane. Pierwsze dwa rozdziały pracy zostały natomiast opracowane przede wszystkim w oparciu o analizę i syntezę informacji zawartych w literaturze naukowej. W niektórych przypadkach wiedzę uzupełniono techniką celowych, ustrukturyzowanych wywiadów ankietowych, dla których narzędziem były ankiety zawierające zarówno pytania otwarte, jak i zamknięte.

Podstawowa hipoteza pracy otrzymała brzmienie: Polityka klimatyczna Polski kształtowana jest przez wiele czynników, wśród których dominujące znaczenie mają regulacje międzynarodowe, wiedza i ideologie polityczne. Jej realizacji towarzyszyło pytanie badawcze dotyczące tego jakie czynniki w największym stopniu są podstawą kształtowania polityki klimatycznej Polski?

Ponadto sformułowano kilka hipotez pomocniczych. Pierwsza z nich otrzymała następujące brzmienie: uwarunkowania kulturowe, historyczne i religijne w Polsce nie

[24] Ibidem; A. Łuszczyński, *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Rzeszów 2005, s. 48.
[25] T. Pawłuszko, *Wstęp do metodologii badań politologicznych*, Częstochowa 2013, s. 8, https://geopolityka.net/wp-content/uploads/2013/10/Pawluszko_Tomasz_Wstep_do_metodologii_nauk_politycznych.pdf (dostęp: 31.05.2023).

stanowią podstaw do formułowania ambitnych decyzji politycznych z zakresu ochrony klimatu. Odnośnie do kwestii ideologicznych weryfikacji została poddana następująca hipoteza: podejście posłów do problemu zmian klimatu różni się w zależności od ich przynależności politycznej i wyznawanych ideologii. Kolejna hipoteza związana z tą tematyką brzmi: polityka klimatyczna Polski podporządkowana jest doraźnym celom gospodarczym i ideologicznym, co prowadzi do znacznie niższego jej poziomu zaawansowania niż wynikałoby to z dostosowania do regulacji międzynarodowych. Sformułowano także hipotezę dotyczącą znaczenia grup interesu gospodarczego dla polityki klimatycznej, która brzmi: polityka klimatyczna największych polskich przedsiębiorstw dostosowywana jest do prawodawstwa krajowego w tej kwestii, dlatego jej zaawansowanie w zakresie działań na rzecz ochrony klimatu jest na niższym poziomie niż polityka klimatyczna Polski. Kolejna hipoteza otrzymała następujący kształt: organizacje pozarządowe, których działalność dotyczy ochrony środowiska naturalnego i klimatu, mają niewielki wpływ na kształt polskiej polityki klimatycznej. Ponadto sformułowano hipotezę: deklaracje opinii publicznej na temat dużej wagi problemów związanych ze zmianami klimatu ustępują miejsca innym kwestiom społeczno-gospodarczym, na co wskazują programy wyborcze ugrupowań politycznych i wyniki wyborów parlamentarnych. Weryfikacji głównej hipotezy pracy służyła także następująca hipoteza pomocnicza: źródła wiedzy polityków na temat zmian klimatu różnią się w zależności od ich przynależności do ugrupowania politycznego, co z kolei oddziałuje na postrzeganie przez nich problemu.

Dla weryfikacji tych hipotez sformułowano kolejne pytania badawcze. Jednym z nich było pytanie o to jakie idee i interesy odzwierciedlają decyzje władz państwowych w kwestii polityki klimatycznej? Tym samym autor poszukiwał odpowiedzi na pytanie: jaki wpływ na podejście do problemu zmian klimatu wywierają podstawy kulturowo-filozoficzne, religijne i filozoficzne? Istotne z perspektywy celu pracy było także pytanie: jaką rolę w stosunku do polityki klimatycznej Polski pełnią regulacje międzynarodowe? Ponadto autor zadał pytanie o to czy i w jakim stopniu deklaracje społeczeństwa na temat wagi problemu zmian klimatu przekładają się na wybory przedstawicieli do parlamentu? Odnosząc się do grup interesu gospodarczego zadał z kolei pytanie o stosunek największych polskich przedsiębiorstw do działań na rzecz ochrony klimatu i o kształt jaki przybierają ich strategie w tym zakresie. Autor zastanawiał się również jakie znaczenie dla kształtu polskiej polityki klimatycznej mają działania organizacji pozarządowych w Polsce? W przypadku instytucji parlamentu, w ramach którego przyjmowane są różnego typu decyzje na temat polityki klimatycznej, zadał pytanie o to jakie znaczenie dla stosunku posłów do problemu zmian klimatu mają wyznawane przez nich

ideologie, a także o to jakie znaczenie dla podejmowanych przez nich decyzji ma wiedza na temat zmian klimatu?

Taki kształt pytań badawczych i hipotez warunkował strukturę dysertacji. Mając na uwadze, że polityka klimatyczna polski w jej ramach rozpatrywana jest w kontekście aktualnej wiedzy naukowej, niezbędne było rozpoczęcie opracowania od przedstawienia procesu zmian klimatu z perspektywy nauk ścisłych, w tym klimatologii i fizyki atmosfery. Odniesiono się tym samym zarówno do zmian współczesnych i przeszłych, jak i prognozowanych na przyszłość, w zależności od przyjętego scenariusza globalnych działań na rzecz klimatu. W rozdziale tym opisano również znaczenie przeobrażeń, będących wynikiem zmian klimatu, dla życia społecznego i politycznego, także w Polsce. Zwracając natomiast uwagę na ich znaczenie dla stosunków międzynarodowych, odniesiono się także do reżimów międzynarodowych, jako formy instytucji pozwalającej na podjęcie współpracy pomiędzy państwami.

W drugim rozdziale zaprezentowano podstawy kulturowo-filozoficzne, religijne oraz ideologiczne, stanowiące ramy, w których i za sprawą których kształtowana jest polska polityka klimatyczna. Zarówno w przypadku kwestii kulturowo-filozoficznych, jak i religijnych odniesiono się do szerszego kontekstu – ochrony środowiska naturalnego. Podejście takie zostało podyktowane faktem, iż działalność na rzecz ochrony klimatu jest stosunkowo nowym zagadnieniem, dlatego też przedstawienie podejścia do tej kwestii w kategoriach tradycji byłoby niemożliwe. Ponadto w rozdziale tym opisano różne nurty ideologiczne, na podstawie ich założeń zwracając uwagę na możliwość wpisania w ich kontekst różnych kierunków polityki klimatycznej. Podejście takie stanowi podstawę do wszelkich interpretacji i rozumienia podejmowanych działań z zakresu ochrony klimatu (lub ich zaniechania) oraz współczesnego kształtu polityki klimatycznej.

W trzecim rozdziale pracy dokonano analizy prawnej dotyczącej kwestii zmian klimatu, zarówno na poziomie Polski, UE, jak i globalnym, w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). W tym celu dokonano kompleksowego przeglądu aktów prawnych, w jakimkolwiek stopniu dotyczących problemu zmian klimatu i jego ochrony. W przypadku Polski analiza objęła plany i programy z zakresu ochrony klimatu i najważniejsze tego typu dokumenty na temat ochrony środowiska naturalnego, a także ustawy. Z aktów prawnych UE przeanalizowano natomiast wszystkie akty prawa pierwotnego organizacji oraz rozporządzenia, dyrektywy i decyzje, a także programy z zakresu ochrony środowiska naturalnego. Odnosząc się z kolei do porozumień globalnych zwrócono uwagę nie tylko na umowy międzynarodowe z zakresu ochrony klimatu i decyzje podjęte w ramach Konferencji Stron UNFCCC, ale także

na sposób podejmowania niektórych decyzji i różnice pomiędzy preferencjami niektórych państw i ich grup.

W dalszej kolejności dokonano analizy instytucji społecznych, których działalność uznano za mającą znaczenie dla polityki państwa w zakresie zmian klimatu. Zaliczono do nich organizacje pozarządowe i największe działające w Polsce przedsiębiorstwa. Mając na uwadze możliwy wpływ takich instytucji na politykę państwa, ich działalność przeanalizowano w kontekście lobby. W przypadku przedsiębiorstw zwrócono uwagę na ich działalność z zakresu ochrony klimatu i ograniczania emisji gazów cieplarnianych, ze szczególnym uwzględnieniem ich planów w tym zakresie, co pozwoliło na ukazanie takich działań na tle polityki klimatycznej państwa. W odniesieniu do wybranych organizacji pozarządowych kompleksowo przedstawiono wszelką ich działalność mającą znaczenie dla bezpośrednich i pośrednich działań na rzecz ochrony klimatu. Całość poprzedzono jednak odniesieniem do ogółu społeczeństwa polskiego i jego świadomości klimatycznej.

W ostatnim rozdziale analizie poddano wypowiedzi posłów w ramach posiedzeń Sejmu i Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych. Te pierwsze wskazywały na bardziej oficjalne stanowiska, gdyż w dużej mierze prezentowane były w imieniu klubów parlamentarnych. W ramach komisji sejmowych posłowie wypowiadali się z kolei znacznie swobodniej, dzięki czemu można było rozpoznać ich stanowiska nie tylko jako osób zrzeszonych w konkretnych klubach parlamentarnych, ale także ich prywatne zdanie i poziom wiedzy z zakresu problemu zmian klimatu i polityki klimatycznej. Ponadto w rozdziale tym przedstawiono sylwetki ministrów ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa, a także ministrów środowiska, klimatu oraz klimatu i środowiska i ich stosunek do polityki klimatycznej. Analizie poddano także programy działania Rady Ministrów, traktowane jako wypadkowa oddziaływań innych czynników instytucjonalnych, jednostek i grup społecznych, a także preferencji centralnych instytucji państwowych.

Rozdział 1. Naukowe podstawy procesu zmian klimatu

1.1. Proces zmian klimatu i jego skutki dla środowiska naturalnego

Zmiany w środowisku naturalnym niejednokrotnie w historii ludzkości były główną przyczyną upadku wielu społeczeństw, które nie wykazały się umiejętnością dostosowania do zmienionych warunków lub w przypadku możliwego przeciwdziałania negatywnym w skutki przyczynom takich zmian, nie podjęły odpowiednich działań. Zaniechanie aktywności było wynikiem nie tylko niedostrzegania problemów, lecz także zbyt małej elastyczności uniemożliwiającej naruszenie konstruktów kulturowych, gospodarczych, religijnych i politycznych. Jednym z bardziej znanych przypadków w tym zakresie jest upadek społeczności Wyspy Wielkanocnej, na której nastąpiła całkowita deforestacja, a następnie zmniejszenie liczebności jej mieszkańców nawet o ok. 90%[26]. Czynniki środowiskowe nie pozostały bez znaczenia także dla upadku cywilizacji Majów i osadnictwa wikingów na Grenlandii czy dla całkowitego wyginięcia ludności zamieszkującej wyspy Pitcairn i Henderson[27]. Problemy związane ze środowiskiem naturalnym nie zostały wyeliminowane także współcześnie, pomimo znacznego rozwoju wiedzy i technologii. Jak twierdzi A. Budnikowski, technologia, obok wzrostu liczby ludności, nie tylko nie doprowadziła do usunięcia problemów związanych ze środowiskiem naturalnym, lecz stanowi przyczynę wzrostu intensywności oddziaływania ludzi na środowisko[28]. Uwaga ta jest odpowiednia także w przypadku współczesnych zmian klimatu, które stanowią jedno z największych wyzwań dla ludzkości.

Klimat definiowany jest jako „kompleks złożonych procesów atmosferycznych, kształtujący się pod wpływem właściwości fizycznych i geograficznych rozważanego obszaru”[29]. Jednym z podstawowych błędów w przypadku określania klimatu i jego zaburzeń jest utożsamianie go z pogodą. Należy zatem rozróżnić te dwa pojęcia, mając na uwadze, że klimat to „statystyczny stan atmosfery w danym miejscu, a więc uśredniony za dłuższy okres (np. 30 lat) obraz pogody”[30]. Klimat zarówno poszczególnych regionów geograficznych, jak i całej Ziemi, zmieniał się wielokrotnie.

[26] J. Diamond, *Upadek. Dlaczego niektóre społeczeństwa upadły, a innym się udało*, Warszawa 2007, s. 108.
[27] Ibidem, s. 110-123, 142-159, 188-244.
[28] A. Budnikowski, *Ochrona środowiska jako problem globalny*, Warszawa 1998, s. 13.
[29] Z. Kundzewicz, *Cieplejszy świat. Rzecz o zmianach klimatu*, Warszawa 2013, s. 9.
[30] Ibidem.

Podstawowymi czynnikami warunkującymi temperaturę na Ziemi jest energia docierająca do niej w postaci promieniowania słonecznego, albedo, a także efekt cieplarniany[31].

Średni roczny strumień energii promieniowania słonecznego przechodzącego przez 1m² powierzchni prostopadłej do tego promieniowania, znajdującej się w takiej odległości od Słońca jak Ziemia, zwany stałą słoneczną, wynosi około 1361 watów na metr kwadratowy (W/m²)[32]. Całkowita ilość energii docierająca do górnej granicy atmosfery Ziemi wynosi jednak 4 razy mniej – 340 W/m² [33]. W tym zakresie w sposób cykliczny następują jednak zmiany. Najkrótszy okres takich wahań wynosi ok. 11 lat i związany jest z ilością plam na Słońcu, pojawiających się na skutek wybuchów na jego powierzchni. Obserwacji tego zjawiska dokonał już w 1610 r. Galileo Galilei[34]. Różnica w ilości energii absorbowanej przez powierzchnię Ziemi w tym cyklu wynosi ok. 0,17 W/m² [35]. Inne cykle dotyczące zmiany ilości promieniowania słonecznego docierającego do Ziemi związane są ze zmianą mimośrodu elipsy orbity ziemskiej, trwającą ok. 96 000 lat, zmianą nachylenia obrotu osi Ziemi wobec płaszczyzny obiegu Ziemi wokół Słońca (od 22º do 24,6º), której czas wynosi ok. 40 000 lat oraz zmianą cyklu precesji, wynoszącą ok. 21 000 lat[36]. Procesy te zostały nazwane cyklami Milankovicia, od nazwiska serbskiego matematyka Milutina Milankowicia (serb. Милутин Миланковић), który na początku XX w. obliczył wpływ takich zmian przy powierzchni Ziemi na ok. 0,7 W/m² [37].

Energia docierająca do powierzchni Ziemi zostałaby całkowicie przez nią pochłonięta, gdyby planeta ta była ciałem doskonale czarnym. W przypadku gdyby była ciałem doskonale białym, całość energii zostałaby przez nią odbita z powrotem w przestrzeń kosmiczną. Powierzchnia Ziemi jest jednak bardzo zróżnicowana. Poszczególne jej obszary w różnym stopniu odbijają zatem w przestrzeń kosmiczną docierającą do niej energię. Zjawisko to, zwane albedo, mierzone jest w skali od 0 do 1, gdzie 0 oznacza, że całość energii zostaje przez powierzchnię pochłonięta (ciało doskonale czarne), natomiast 1, że całość energii zostaje odbita (ciało doskonale białe). W naturze takie skrajności jednak nie istnieją. Wartości te zawierają się zatem pomiędzy tymi punktami. Największym albedo na Ziemi charakteryzuje się świeży śnieg, jego wartość wynosi nawet 0,95 (oznacza to, że 95% energii zostaje odbite). W dalszej kolejności z istotniejszych elementów środowiska dla bilansu energetycznego Ziemi można

[31] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *Nauka o klimacie*, Katowice 2019, s. 60.
[32] Ibidem, s. 55.
[33] Ibidem, s. 55, 103-104.
[34] Z. Kundzewicz, *op. cit*., s. 45-46.
[35] M. Popkiewicz, A. Kardaś. S. Malinowski, *op. cit*., s. 71.
[36] Z. Kundzewicz, *op. cit*., s. 46-47.
[37] J. Cowie, *Zmiany klimatyczne. Przyczyny, przebieg i skutki dla człowieka*, Warszawa 2009, s. 20-21.

wyróżnić między innymi lód, którego albedo wynosi od 0,30 do 0,40, piasek (0,28-0,38), łąkę (0,23), zboże (0,19-0,21), trawę (0,16-0,26), miasta (0,13-0,15), beton (0,10-0,35), las liściasty (0,10-0,20), asfalt (0,05-0,20), las iglasty (0,05-0,15), wodę (0,03-0,10) i morze (0,03-0,05)[38]. Mając na uwadze powyższe, całkowite albedo Ziemi wynosi ok. 0,3. Oznacza to, że z 340 W/m² energii promieniowania słonecznego docierającego do górnych warstw atmosfery ziemskiej, przez powierzchnię planety i jej atmosferę zostaje pochłonięte ok. 240 W/m² [39]. Zmiany w albedo Ziemi mogą być wywołane zarówno czynnikami naturalnymi, jak i antropogenicznymi. Te pierwsze dotyczą jednak zazwyczaj bardzo długiej skali czasowej, związanej np. z przemieszczaniem kontynentów. Działalność ludzka oddziałuje na albedo w znacznie krótszym czasie, między innymi przez zmianę wykorzystania gruntów, wylesianie, zakładanie miast, budowę zbiorników wodnych, osuszanie terenu, pyły przemysłowe. Antropogeniczny wpływ na ilość pochłanianego przez Ziemię promieniowania słonecznego jest jednak ujemny, wynosi -0,15 W/m² [40]. Zmiany albedo Ziemi mogą być też wynikiem zmian klimatycznych wywołanych przez Słońce lub zmianę składu atmosfery, jako sprzężenie zwrotne tych procesów. Ten temat zostanie jednak poruszony w dalszej części pracy.

Efekt cieplarniany jest konsekwencją istnienia atmosfery[41]. Już na początku XIX w. francuski fizyk i matematyk Jean Baptiste Joseph Fourier obliczył, że temperatura na Ziemi jest wyższa niż wynikałoby to z ilości docierającego do jej powierzchni promieniowania słonecznego. Za przyczynę takiego stanu uznał termiczne właściwości atmosfery. Kilkadziesiąt lat później, w drugiej połowie XIX w., irlandzki fizyk i filozof przyrody John Tyndall potwierdził przypuszczenia Fouriera. Przeprowadzając eksperyment dotyczący właściwości absorpcyjnych wybranych gazów udowodnił, że gazami cieplarnianymi są między innymi: para wodna, dwutlenek węgla i metan oraz że tlen i azot nie należą do tej grupy[42]. Atmosfera Ziemi składa się obecnie w 78% z azotu, w 21% z tlenu, w 0,93% z argonu, śladowe ilości stanowią wodór i hel. Ilość pary wodnej w atmosferze jest zmienna, średnio wynosi ona jednak ok. 4000 cząsteczek na milion cząsteczek powietrza (ppm), dwutlenek węgla stanowi ponad 400 ppm, metan 2 ppm, ozon 0,6 ppm, podtlenek azotu 0,3 ppm. Śladowe ilości stanowią także gazy zsyntetyzowane przez ludzi, nie występujące naturalnie w atmosferze, w tym trichlorofluorometan i sześciofluorek siarki (SF_6)[43]. Pierwsze 5 wymienionych gazów

[38] J. Tamulewicz, *Pogoda i klimat Ziemi*, Poznań 1997, s. 107, za: S. Czaja, *Globalne zmiany klimatyczne*, Białystok 1998, s. 18.
[39] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 104.
[40] Ibidem, s. 262.
[41] J. Cowie, *op. cit*., s. 4.
[42] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., 418-419.
[43] Ibidem, s. 75.

znajdujących się w atmosferze i stanowiących ponad 99,9% jej objętości to gazy niepochłaniające promieniowania długofalowego. Reszta wymienionych składników atmosfery to z kolei gazy cieplarniane, które pochłaniają część promieniowania długofalowego emitowanego z Ziemi w kosmos. Gdyby wyeliminować te gazy z ziemskiej atmosfery, promieniowanie mogłoby zostać oddane bez przeszkód w kierunku przestrzeni kosmicznej. Średnia temperatura na Ziemi wynosiłaby wtedy ok. -18ºC, byłaby zatem niższa od obecnej o 33ºC[44].

Na skład atmosfery ziemskiej wpływa wiele czynników, które można podzielić na naturalne i antropogeniczne. Do tych pierwszych należą przede wszystkim: aktywność wulkaniczna, zderzenia z Ziemią komet lub planetoid oraz procesy geologiczne[45]. Główne czynniki związane z działalnością człowieka dotyczą natomiast spalania paliw kopalnych i zmiany w użytkowaniu gruntów (w tym deforestacji)[46]. Należy jednocześnie zaznaczyć, że zmiany składu atmosfery związane z dostarczaniem do niej aerozoli (w wyniku wybuchu wulkanów czy działalności ludzkiej), mają chłodzący wpływ na klimat. Wyjątek w tym względzie stanowią jedynie sadza i inne drobiny z udziałem węgla, które pochłaniają promieniowanie słoneczne. Koncentracja cząsteczek aerozoli w atmosferze ma ponadto wpływ na budowę i czas życia chmur. Wyższe stężenie aerozoli prowadzi do powstawania chmur składających się z mniejszych kropelek, co utrudnia powstawanie deszczu i przedłuża czas życia takich chmur. To prowadzi z kolei do zwiększenia ilości odbitego światła docierającego ze Słońca, działając ochładzająco na klimat[47].

Gazy cieplarniane znajdujące się w ziemskiej atmosferze wywierają zróżnicowany wpływ na temperaturę. Pochłaniają one podczerwień na różnych długościach fal i z różną intensywnością. Wpływ każdego z tych gazów na system klimatyczny Ziemi, ze względu na zachodzenie na siebie częstotliwości, na których gazy cieplarniane pochłaniają promieniowanie, jest bardzo trudny do obliczenia[48]. Dla uproszczenia zjawiska można jednak opisać znaczenie dla klimatu poszczególnych gazów cieplarnianych na podstawie potencjału tworzenia efektu cieplarnianego (ang. Global Warming Potential, GWP). W tym celu,

[44] J. Boryczka, *Zmiany klimatu Ziemi*, Warszawa 2015; s. 225; Z. Kundzewicz, *op. cit.*, s. 39; M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 56.
[45] Z. Kundzewicz, *op. cit*., s. 45, M. Popkiewicz, A Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 170.
[46] R. K. Pachauri, L. A. Meyer (red.), *IPCC 2014: Klimaänderung 2014. Synthesebericht. Beitrag der Arbeitsgruppen I, II und III, zum Fünften Sachstandsbericht des Zwichenstaatlichen Ausschusses für Klimaänderung (IPCC)*, Genf, Deutsche Übersetzung durch Deutsche IPCC-Koordinierungsstelle, Bonn 2016, s. 47, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/IPCC-AR5_SYR_barrierefrei.pdf (dostęp: 28.09.2019).
[47] M. Popkiewicz, A. Kardaś., S. Malinowski, *op. cit*., s. 99-100.
[48] M. Popkiewicz, *Świat na rozdrożu*, Katowice 2012, s. 357.

w perspektywie 20 lub 100 lat, opisuje się ilość energii pochłoniętej przez tonę wyemitowanego gazu. Na uwadze należy mieć przy tym zróżnicowany okres życia różnych gazów cieplarnianych. Na tej podstawie potencjał dwutlenku węgla określa się jako 1, zarówno w perspektywie 20, jak i 100 lat. Energia pochłaniana przez ten gaz jest punktem odniesienia w stosunku do innych gazów cieplarnianych[49]. Potencjał tworzenia efektu cieplarnianego metanu, którego średni czas życia został określony w raporcie Międzyrządowego Panelu do spraw Zmian Klimatu (IPCC) z 2014 r. na ponad 12 lat, w perspektywie 20 lat wynosi 84, a 100 lat 28. W przypadku podtlenku azotu, którego średni czas życia to 121 lat, GWP wynosi odpowiednio 264 i 265. Średni czas życia tetrafluorometanu wynosi z kolei 50 000 lat, a jego GPW w czasie 20 lat 4880, natomiast 100 lat 6630[50]. Należy mieć na uwadze, że przedstawiony powyżej potencjał gazów cieplarnianych jest właściwy dla współczesnego składu atmosfery. Duży potencjał metanu w stosunku do dwutlenku węgla jest dla przykładu wynikiem różnicy ich stężenia w atmosferze, gdyż mała ilość cząsteczek danego gazu w atmosferze jest bardziej skuteczna w pochłanianiu promieniowania w przeliczeniu na cząsteczkę tego gazu[51].

Sprzężenia zwrotne

Zmiany w systemie klimatycznym Ziemi są niezwykle skomplikowanym procesem. Przedstawione powyżej podstawowe czynniki mające wpływ na kształtowanie klimatu (takie jak promieniowanie słoneczne, albedo Ziemi i skład atmosfery) są głównymi, ale nie jedynymi elementami oddziałującymi na bilans energetyczny Ziemi i jej warunki klimatyczne. Wzrost bilansu radiacyjnego Ziemi o 3,7 W/m² (mogący być wynikiem podwojenia atmosferycznego CO_2 z 280 do 560 ppm), spowodowałby podniesienie średniej globalnej temperatury o 1,2ºC[52]. Sytuacja taka miałaby jednak miejsce jedynie wtedy, gdyby zmianie tego bilansu nie towarzyszyły inne przeobrażenia w systemie klimatycznym Ziemi, będące wynikiem nasilenia efektu cieplarnianego. Zmiany towarzyszące tego typu wymuszeniom nazywane są sprzężeniami zwrotnymi. Wyróżnić można zarówno sprzężenia zwrotne dodatnie, wzmacniające początkowe zaburzenie, jak i ujemne, stabilizujące stan układu[53]. Różny jest także czas ich uaktywniania się. Najszybciej można zaobserwować sprzężenia zwrotne związane z parą wodną, chmurami, śniegiem i lodem morskim, ozonem, pyłami i aerozolami

[49] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 88.
[50] *IPCC 2014: Klimaänderung 2014…,* s. 93.
[51] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*. , s 83-87.
[52] Ibidem, s. 149-150, 181.
[53] Ibidem, s. 150.

czy powierzchniową warstwą oceanów. Stosunkowo niewiele czasu (liczonego w dekadach), potrzebne jest do uwolnienia na skutek ocieplenia dodatkowych ilości metanu. W dłuższej perspektywie czasowej dodatkowy wpływ na klimat, na skutek zmiany temperatury, wywołuje ocieplenie gleb i zmiany roślinności, sprzężenia cyklu węglowego, zmiany zapylenia wynikające ze zmian roślinności, uwolnienie metanu z torfu z mokradeł, wiecznej zmarzliny i hydratów metanu, a także oceany i lądolody. Te sprzężenia zwrotne zauważalne są w czasie od kilku dekad do tysięcy lat. Sprzężeniem zwrotnym ujawniającym się najpóźniej jest z kolei wietrzenie skał, oddziałujące na klimat w czasie od tysięcy do milionów lat po wystąpieniu wymuszenia zmieniającego bilans energetyczny planety[54].

Para wodna jest gazem mającym największy wkład w efekt cieplarniany na Ziemi. Jej ilość w atmosferze jest jednak zależna od innych czynników, dlatego nie jest ona elementem stanowiącym wymuszenie radiacyjne, a jedynie czynnikiem na nie odpowiadającym. Wzrost temperatury przy powierzchni Ziemi o 1ºC powoduje wzrost ilości pary wodnej w atmosferze o 7%. Wpływ takiej zmiany na efekt cieplarniany jest tak istotny, że prowadzi do podwojenia wymuszania radiacyjnego początkowego czynnika zaburzającego. Związek ten potwierdza zarówno teoria, jak i obserwacje. Już w tym przypadku uwidacznia się zatem niezwykle istotne znaczenie sprzężenia zwrotnego (dodatniego) dla zmiany temperatury na Ziemi[55].

Chmury mają działanie zarówno chłodzące, poprzez wysokie albedo, jak i ocieplające, wzmacniając efekt cieplarniany. Ze względu na wielość czynników oddziałujących na tworzenie się chmur i dynamikę ich zmian, niezwykle trudno jest określić ich wpływ na ilość docierającego i zatrzymywanego promieniowania krótko i długofalowego. Dotychczasowe obserwacje potwierdzają jednak przypuszczenia dotyczące przesuwania się wierzchołków chmur w górę (wraz z pogłębianiem się troposfery) oraz przesuwania się chmur w kierunku biegunów (w wyniku ekspansji komórki Hadleya)[56]. Wraz ze wzrostem średniej globalnej temperatury, na skutek podwojenia atmosferycznej koncentracji CO_2, sprzężenie zwrotne chmur będzie najprawdopodobniej dodatnie. W wyniku tych zmian ilość promieniowania docierającego do Ziemi i zatrzymywanego w atmosferze zwiększy się o ok. 0,6 W/m² [57].

Nawet niewielki wzrost temperatury na Ziemi prowadzi do stopnienia pewnych ilości lodu i śniegu utrzymującego się na planecie. Szczególnie wrażliwa w tym zakresie jest czapa lodowa Arktyki, która ma kilka milionów lat. Jej grubość na morzu wynosi jednak zaledwie

[54] Ibidem, s. 181.
[55] Ibidem, s. 156-159.
[56] Ibidem, s. 153-155.
[57] Ibidem, s. 156.

do kilku metrów. Dodatkowym elementem wzmacniającym wrażliwość tego obszaru na zmiany temperatury są otaczające go kontynenty, które latem stosunkowo szybko się nagrzewają. Roztapianie lodu morskiego Arktyki prowadzi do zmiany albedo powierzchni wcześniej pokrytej lodem i śniegiem, odbijającej ok. 85% światła słonecznego, która po roztopieniu tych warstw i pojawieniu się w ich miejscu wody w stanie ciekłym, prowadzi do pochłonięcia nawet ponad 90% energii docierającej ze Słońca. Po ociepleniu wcześniej suchych (mroźnych) obszarów, pojawiają się w tym miejscu chmury, które podobnie skutecznie jak lód i śnieg odbijają światło słoneczne. W przypadku ich utworzenia się albedo w stosunku do wcześniej zamarzniętego obszaru prawie się nie zmieni. Para wodna, będąca gazem cieplarnianym, prowadzi jednak to zatrzymania znacznych ilości promieniowania długofalowego, nasilając dodatkowo efekt cieplarniany. W przypadku wymuszania zmniejszającego temperaturę na Ziemi, procesy towarzyszące takiej zmianie byłyby odwrotne. Zmiany w kriosferze Ziemi należą zatem do sprzężeń dodatnich, nasilających zaburzenie systemu klimatycznego[58].

Ozon, będący cząsteczką trzech atomów tlenu, jest gazem cieplarnianym. Jego obecność w troposferze częściowo jest wynikiem przemieszczania się do tych warstw ozonu stratosferycznego. Inną przyczyną występowania zjawiska są reakcje chemiczne zachodzące pod wpływem światła słonecznego, głównie z cząsteczkami dwutlenku azotu, tlenku węgla i metanu, a także lotnych związków organicznych. Wzrost stężenia ozonu w troposferze jest jedną z konsekwencji postępujących zmian klimatu, prowadzącą do dalszego wzrostu temperatury[59].

Aerozole, pomimo że przez niektórych autorów są klasyfikowane jako sprzężenia zwrotne[60], przez innych badaczy opisywane są jako wymuszenia[61], co jest zgodne z ich klasyfikacją zastosowaną w raporcie IPCC z 2014 r. Można przyjąć za Davidem Archerem, że sprzężeniem zwrotnym aerozoli jest ich wpływ na tworzenie się określonego rodzaju chmur, mających ochładzający wpływ na klimat. Autor ten zaznaczył, że proces ten nazywa się efektem pośrednim aerozoli siarczanowych[62]. Sprzężeniem zwrotnym w tym przypadku jest zatem rodzaj utworzonych chmur, będący wynikiem wymuszania związanego z działaniem aerozoli. Mając na uwadze powyższe oraz wcześniej przedstawione rozumienie sprzężeń

[58] Ibidem, s. 51-53.
[59] J. Jędrak, *Ozon. Skąd się bierze i kiedy jest go najwięcej*, 2018, https://smoglab.pl/ozon-skad-sie-bierze-i-kiedy-jest-go-najwiecej/ (dostęp: 01.10.2019).
[60] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malnowski, *op. cit*., s. 181; Z. Kundzewicz, op. cit., s. 45.
[61] M. Maslin, *Zmiany klimatu*, Łódź 2018, s. 74-75.
[62] D. Archer, *Globalne ocieplenie. Zrozumieć prognozę*, Warszawa 2011, s. 84-85.

zwrotnych, autor niniejszej pracy będzie klasyfikował aerozole jako element wymuszania radiacyjnego, zestawiając je wspólnie z innymi składnikami atmosfery oddziałującymi na klimat, zgodnie z klasyfikacją zawartą w raporcie IPCC z 2014 r.

Wzrost globalnej temperatury atmosferycznej prowadzi do ogrzewania się oceanów (w krótkiej perspektywie czasowej przede wszystkim ich warstwy powierzchniowej). To z kolei jest przyczyną mniejszego mieszania wód warstwy powierzchniowej z głębinowymi, co w połączeniu ze wzrostem kwasowości oceanów na skutek zwiększonego pochłaniania CO_2 prowadzi do zmniejszenia ilości składników odżywczych dostarczanych planktonowi i ograniczenia jego populacji. Mając na uwadze, że plankton bierze udział w obiegu węgla, transportując go do głębszych warstw oceanów, w których ostatecznie zostaje on uwięziony, zmniejszenie jego liczebności jest dodatnim sprzężeniem zwrotnym wynikającym ze zmiany składu atmosfery[63].

W dłuższej perspektywie czasowej w oceanach, na skutek ocieplenia bądź ochłodzenia, mogą następować istotne zmiany w cyrkulacji termohalinowej. Dla przykładu wzrost temperatury prowadzący do szybszego topnienia lodowców i lądolodów arktycznych może doprowadzić do zahamowania Prądu Zatokowego (Golfsztromu), a tym samym obniżenia temperatury w północnej części Atlantyku i jego okolicach. Taka zmiana może mieć wpływ na klimat całej Ziemi, jednak przeobrażenia te mogą zachodzić w różnych kierunkach w zależności od części świata. Osłabienie Prądu Zatokowego skutkuje zmniejszeniem transportu ciepła z południa na północ, ochładzając tym samym klimat półkuli północnej i zwiększając temperaturę w południowej części globu[64].

Zwiększona ilość metanu w atmosferze może prowadzić do spowolnienia jego rozpadu. Dłuższe pozostawanie tego gazu cieplarnianego w atmosferze będzie zatem prowadziło do większej jego koncentracji a tym samym do nasilenia efektu cieplarnianego[65].

Dodatkowe sprzężenie zwrotne związane jest ponadto z metanem znajdującym się na dnie oceanów i w wiecznej zmarzlinie. Uwolnienie hydratów metanu, czyli mieszanki wody i metanu, mających formę stałą w niskich temperaturach i wysokim ciśnieniu, dotyczy dłuższej perspektywy czasowej. Proces ten może jednak nasilić destabilizację klimatu w stopniu znacznie większym niż inne sprzężenia zwrotne[66].

---

[63] P. Kacprzak, J. Wawrzynek, A. Słomska, *Zooplankton w ekosystemach polarnych – wyzwania i prognozy w obliczu zmian klimatu*, ,,Kosmos. Problemy nauk biologicznych", tom 67, 2018, nr 4 (321), s. 753 https://kosmos.ptpk.org/index.php/Kosmos/article/view/2419/2391 (dostęp: 1.10.2019).
[64] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s 126-129.
[65] Ibidem, s. 48.
[66] M. Maslin, *op. cit*., s. 130-133.

Wzrostowi koncentracji CO_2 w atmosferze towarzyszy zwiększenie jego wychwytywania przez rośliny. To ujemne sprzężenie zwrotne trwa do czasu, kiedy nastąpi stabilizacja na wyższym poziomie ilości węgla zmagazynowanego w biomasie. Jednocześnie jednak wzrost temperatury przyspiesza rozkład materii organicznej w glebach, co prowadzi do zwiększonych emisji dwutlenku węgla i metanu. W dłuższej perspektywie czasowej wyraźny wzrost emisji tych gazów odbywa się także za sprawą tajania wieloletniej zmarzliny i wzrostu powierzchni mokradeł[67]. Przeobrażenia w biosferze Ziemi, wynikające ze zmiany warunków klimatycznych, mogą ponadto prowadzić do zwiększenia lub obniżenia albedo lądów[68].

Niezwykle istotnym sprzężeniem zwrotnym dla systemu klimatycznego Ziemi jest wietrzenie skał. W wyższej temperaturze procesy te, prowadzące do usuwania CO_2 z atmosfery, przyspieszają. W niższej z kolei zwalniają, pozostawiając więcej CO_2 w atmosferze i stabilizując klimat. Procesy wietrzenia skał są jednak bardzo długotrwałe, gdyż stabilizują klimat w okresie od setek tysięcy do milionów lat po wystąpieniu zmiany bilansu energetycznego. W przypadku nagłych (z perspektywy geologicznej) zmian w wymuszaniu radiacyjnym Ziemi, nie są one skuteczne dla stabilizacji klimatu[69].

Historyczne zmiany klimatu

W celu lepszego zrozumienia sposobu działania wymuszeń radiacyjnych i sprzężeń zwrotnych na system klimatyczny Ziemi obecnie, warto zwrócić uwagę na historyczne zmiany klimatu. Opisanie jednak większości z nich wymagałoby zwrócenia uwagi na zbyt wiele szczegółów i możliwych wyjaśnień procesu. Mając na uwadze istotę niniejszej pracy, przedstawione zostaną zatem najistotniejsze, z perspektywy skali przeobrażeń i życia na Ziemi, procesy warunkujące zmiany klimatu.

Pomimo iż najbardziej odległa historia Ziemi jest przez badaczy poznana w stosunkowo niewielkim stopniu, można odtworzyć niektóre warunki panujące na Ziemi nawet z początkowego okresu jej istnienia. Powstanie życia na Ziemi nie byłoby możliwe bez odpowiednich warunków klimatycznych pozwalających na pojawienie się wody w stanie ciekłym. Około 4 mld lat temu Słońce było o 30% mniej jasne niż obecnie[70]. Gdyby wszystkie

[67] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 165-166.
[68] D. Archer, *op. cit*., s. 86.
[69] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s.166-172.
[70] J. Cowie, *op. cit*., s. 62.

inne warunki pozostawały wówczas podobne do współczesnych, przy tak małej jasności Słońca temperatura na Ziemi obniżyłaby się do takiego stopnia, że woda na całej planecie byłaby zamarznięta. Głównym składnikiem atmosfery był jednak wtedy prawdopodobnie dwutlenek węgla. Istotną rolę w utrzymaniu wysokiej temperatury na Ziemi, pozwalającej na powstanie życia, prawdopodobnie odgrywał także metan, którego średni czas życia w atmosferze, przy obecnej ilości tlenu, wynosi ok. 12 lat (oznacza to, że po tym czasie z kilograma wyemitowanego metanu pozostanie ok. połowy, a po kolejnych 12 latach ok. 25%), natomiast w atmosferze beztlenowej mógł on wynosić ok. 20 000 lat[71].

Powstanie życia tlenowego na Ziemi ponad 2 mld lat temu spowodowało znaczne zmiany w atmosferze i klimacie planety. Wytwarzanie tlenu przez pierwsze proste organizmy prowadziło do utleniania metanu, przez co jego zawartość w atmosferze stopniowo spadała, prowadząc do zmniejszenia efektu cieplarnianego Ziemi. Doprowadziło to ok. 2,2 mld lat temu do zlodowacenia całej lub prawie całej powierzchni globu (dowody paleoklimatyczne wskazują na zlodowacenie przynajmniej do 6º i 16º wokół równika). Nawet jednak gdyby cała powierzchnia planety została w tym czasie pokryta lodem, życie mogło przetrwać w pobliżu obszarów o dużej aktywności geotermalnej. Głównym sprzężeniem zwrotnym wzmacniającym ochłodzenie wywołane spadkiem stężenia gazów cieplarnianych w atmosferze była zmiana albedo Ziemi. Ze względu na aktywność wulkaniczną stan taki nie pozostał jednak niezmieniony. Wyrzucany do atmosfery dwutlenek węgla nie był usuwany przez wietrzenie skał, które w większości znajdowały się pod lodem, co mogło doprowadzić do znacznego wzrostu stężenia CO_2 w atmosferze i rozpocząć proces ocieplania Ziemi[72].

Podobne procesy doprowadziły do kolejnego zlodowacenia planety, które rozpoczęło się najprawdopodobniej ok. 600 mln lat temu i trwało mniej niż 40 mln lat. Czynnikiem powodującym obniżenie temperatury na Ziemi było w tamtym czasie najpewniej pojawienie się bardziej zaawansowanych form życia, w większym stopniu przetwarzających CO_2. Wyjście ze stanu Ziemi-Śnieżki powtórnie umożliwiła aktywność wulkaniczna planety[73].

Przez kolejne setki milionów lat temperatury na Ziemi wahały się od ok. 14ºC wyższych, do ok. 5ºC niższych niż obecnie[74]. Jednym z bardziej interesujących zdarzeń w tym okresie był spadek średniej globalnej temperatury o ok. 14ºC ok. 400 – 300 mln lat temu[75]. W tym czasie ilość tlenu wzrastała, osiągając 300 mln lat temu maksimum stężenia w atmosferze

[71] Ibidem, s. 9, 63-64.
[72] Ibidem, s. 65-66.
[73] Ibidem, s. 67-70.
[74] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 34.
[75] Ibidem.

na poziomie ok. 35-40%. Zjawisku temu towarzyszył spadek koncentracji dwutlenku węgla, którego duże ilości zostały przekształcone między innymi w procesie wietrzenia skał, wzrostu biomasy roślinnej i zagrzebaniu dużych jej ilości w ziemi, co dało początek olbrzymim pokładom węgla, wykorzystywanego obecnie w celu produkcji energii[76]. Duże znaczenie dla zmian klimatu odegrały w tamtym okresie także procesy geologiczne i zmiany układu obszarów lądowych. Rozległe tereny południowe zostały wówczas pokryte lodem[77].

Niewątpliwie wiele czynników miało wpływ także na późniejsze zmiany klimatu, mające miejsce ok. 251-252 mln lat temu, kiedy to wyginęło ok. 90% gatunków morskich i 70-75% lądowych[78]. Za główną przyczynę zmian klimatu w tamtym okresie uznaje się aktywności wulkaniczne syberyjskich trapów, które doprowadziły do emisji znacznych ilości pyłów wulkanicznych i aerozoli siarkowych, a także dwutlenku węgla, metanu i pary wodnej. Na skutek działania pyłów i aerozoli klimat najprawdopodobniej się ochłodził, co mogło trwać dziesiątki a nawet setki lat po ustaniu największych erupcji. Po oczyszczeniu atmosfery z tych składników działanie gazów cieplarnianych (szczególnie dwutlenku węgla, który utrzymuje się w atmosferze znacznie dłużej niż aerozole i pyły) doprowadziło z kolei do ogrzania Ziemi. Aktywności wulkanicznej towarzyszyła ponadto emisja chloru i fluoru, które mogły być odpowiedzialne za rozkład ozonu stratosferycznego. Zniszczenie warstwy ozonowej, będącej barierą chroniącą organizmy żywe przed promieniowaniem ultrafioletowym, mogło zatem być jedną z ważniejszych przyczyn masowego wymierania w tamtym czasie[79].

Po okresie opisanych wyżej zmian klimatu i dramatycznego wymierania życia na Ziemi, temperatura przez kolejne dziesiątki milionów lat zmniejszała się (na przemian z drobniejszymi ociepleniami). Następnie, przez ponad 100 mln lat, następowało powolne ocieplanie, zakończone ok. 50 mln lat temu. W końcowej fazie tej zmiany (ok. 55 mln lat temu) zaobserwowano zjawisko gwałtownego wzrostu temperatury o ok. 5-9ºC, trwające zaledwie 10 tys. lat. Tak podwyższona temperatura utrzymywała się przez kolejne 200 tys. lat. Oznaczało to ocieplanie Ziemi o niecałe 0,1ºC na stulecie. Zdarzenie to, zwane paleo-eoceńskim maksimum termicznym (PETM), najprawdopodobniej zdarzyło się za sprawą uwolnienia dużych ilości metanu z dna oceanicznego (uwięzionego w postaci klatratów metanu), a także dodatkowych emisji węgla z wiecznej zmarzliny, torfu, skał osadowych w pobliżu wulkanów i emisji wulkanicznych. Coraz mniejsza stabilność klatratów metanu była skutkiem

[76] J. Cowie, *op. cit*., s. 71-73.
[77] Ibidem, s. 74.
[78] Ibidem, s. 74-75; M. Popkiewicz, A. Kardaś. S. Malinowski, *op. cit*., s. 222.
[79] J. Cowie, *op. cit*., s. 74-76.

wzrastającej przez miliony lat temperatury atmosferycznej i oceanicznej. Ich destabilizacja została jednak ostatecznie dokonana prawdopodobnie za sprawą aktywności wulkanicznej w północnym Atlantyku (być może wywołanej uderzeniem komety). Możliwe jest także, że do dodatkowego wzmocnienia sprzężenia zwrotnego związanego z destabilizacją klatratów metanu przyczyniło się odwrócenie cyrkulacji oceanicznej, które mogło nastąpić za sprawą wzrostu temperatury w wysokich szerokościach geograficznych, przez co woda o mniejszej gęstości przestała opadać na dno a jej miejsce zajęła silnie zasolona ciepła woda[80].

Dodatkowo ponad 50 mln lat temu subkontynent indyjski przesuwał się na północ z dużą prędkością (ok. 20 cm rocznie). Prowadziło to do wzmożonej aktywności wulkanicznej na obszarze jego wędrówki, czego wynikiem był wzrost emisji CO_2, a tym samym wzrost temperatury. Poziom morza 50 mln lat temu był o 75 metrów wyższy niż współcześnie, a średnia globalna temperatura wyższa o ok. 14ºC w stosunku do drugiej połowy XX w. Zmiana tych warunków i trendu wzrostu temperatury nastąpiła ok. 50 mln lat temu, kiedy subkontynent indyjski zderzył się z Azją i rozpoczął się proces wypiętrzania Himalajów i Tybetu. Na skutek tego zdarzenia zostały odsłonięte duże powierzchnie niezwietrzałych skał krzemianowych, a aktywność wulkaniczna zmniejszyła się, co doprowadziło do rozpoczęcia stopniowego ochładzania Ziemi. Mniejszy wpływ na obniżanie temperatury mogło mieć usuwanie materii organicznej do osadów oceanicznych, gdzie zostały przemienione w ropę naftową. W dłuższej perspektywie ta zmiana ilości atmosferycznego CO_2 najprawdopodobniej została jednak zniwelowana przez spadek tempa wietrzenia skał, wynikającego ze spadku temperatury następującej na skutek usunięcia węgla przez rośliny. Koncentracja CO_2 spadła jednak z ok. 1000 ppm ok. 50 mln lat temu, do poziomu 500-600 ppm ok. 34 mln lat temu, kiedy to Antarktyda zaczęła pokrywać się czapą lodową. Doprowadziło to do zakończenia procesów wietrzenia skał na tym kontynencie i spowolniło je w innych częściach świata na skutek spadku globalnej temperatury warunkowanej między innymi obniżeniem albedo Ziemi. Przez kolejnych kilkanaście milionów lat lądolód Antarktydy, głównie za sprawą cykli Milankowicia, cyklicznie zmieniał swój rozmiar[81].

Istotniejsze zmiany klimatu zaczęły następować ponownie ok. 6 mln lat temu, kiedy to przez poszerzenie cieśniny Drake'a i Tasmana powiększyła się izolacja termiczna Antarktydy, prowadząc do wzrostu jej pokrywy lodowej, a tym samym zwiększenia albedo Ziemi[82]. Lądolód Grenlandii zaczął się z kolei formować ok. 3 mln lat temu, kiedy stężenie CO_2 było na

[80] M. Popkiewicz, A. Kardaś. S. Malinowski, *op. cit*., s. 218-221.
[81] Ibidem, s. 215-217.
[82] J. Cowie, *op. cit*., s. 103-104.

poziomie ok. 400 ppm, a średnia temperatura na Ziemi była wyższa od współczesnej o 2-3ºC. Poziom morza był wtedy o ok. 20-30 m wyższy niż obecnie[83]. Powodem, dla którego 3 mln lat temu, przy zbliżonym do obecnego stężeniu CO_2 w atmosferze, było cieplej niż współcześnie, jest przede wszystkim większe albedo wynikające z większych pokryw lodowych obecnie, różnica temperatury oceanów, które współcześnie są chłodniejsze oraz zmiany cyrkulacji atmosferycznej i oceanicznej[84]. Ponadto należy mieć na uwadze, że zmiany w środowisku naturalnym następują z pewnym opóźnieniem w stosunku do zmiany wymuszania radiacyjnego Ziemi.

Zdecydowanie najdokładniejsze dane na temat przeszłego klimatu na Ziemi dotyczą ostatnich 800 tys. lat. Chociaż zostały one pozyskane na podstawie badania różnych źródeł, najbardziej interesujące i jednolite z tego okresu są dane pochodzące z 3-kilometrowego rdzenia lodowego z Antarktydy. Rekonstrukcja klimatu na tej podstawie wskazuje na długie okresy niskich temperatur przerywanych krótkimi okresami ciepła. Wahania temperatur w tym czasie są silnie skorelowane ze zmianą stężenia dwutlenku węgla i metanu w atmosferze. To jednak nie gazy cieplarniane były odpowiedzialne za zmiany wymuszania radiacyjnego. Były one jednak istotnym dla dalszych zmian sprzężeniem zwrotnym. Wymuszeniem prowadzącym do ochłodzenia lub ocieplenia Ziemi w czasie ostatnich 800 tys. lat były cykle Milankowicia. Krótkie okresy interglacjału następowały co ok. 100 tys. lat. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku minimum temperatury w trakcie glacjałów. Wahania temperatury w tym okresie wynosiły maksymalnie ok. 5-6ºC, przy czym największa różnica dotyczyła interglacjału eemskiego (ok. 125 tys. lat temu) i minimalnej temperatury z ostatniej epoki lodowej (ok. 21 tys. lat temu). Zmiana wymuszania radiacyjnego w tym czasie (a także pomiędzy ostatnią epoką lodową a połową XX w.) wynosiła ok. 6 W/m^2. Jak zaznaczono wcześniej, cykle Milankowicia prowadzą do stosunkowo niewielkich zmian wymuszania radiacyjnego. Tak istotne przeobrażenia klimatu były zatem możliwe dzięki sprzężeniom zwrotnym. Ponad 90% wzrostu temperatur prowadzących do przejścia z epoki lodowej do interglacjału następowało dopiero po wzroście atmosferycznej koncentracji CO_2 związanej przede wszystkim ze spadkiem magazynowania CO_2 przez oceany oraz w wyniku zmian w ekosystemach lądowych, powodowanych wzrostem temperatury i topnieniem lodu (nasilających wzrost temperatury w początkowym okresie ocieplenia). Przynajmniej przez 800 tys. lat przed epoką przemysłową koncentracja CO_2 w atmosferze wahała się pomiędzy 180 a 300 ppm[85].

[83] M. Popkiewicz, A. Kardaś. S. Malinowski, *op. cit*., s. 213-214.
[84] J. Cowie, *op. cit*., s. 104.
[85] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 200-209.

Od czasu ostatniej epoki lodowej (21 tys. lat temu) zmiany klimatu Ziemi i środowiska naturalnego doprowadziły do istotnych przeobrażeń na planecie. W czasie ostatniego zlodowacenia znaczną część półkuli północnej pokrywał lądolód. W Ameryce Północnej lądolód laurentyński sięgał od północy kontynentu aż do Wielkich Jezior, a w Europie do południowych terenów Wielkiej Brytanii i Niziny Środkowoeuropejskiej oraz pokrywał znaczną część Niziny Wschodnioeuropejskiej. Na półkuli południowej pod czapami lodowymi znalazła się z kolei znaczna część Nowej Zelandii, a także góry w południowej części Australii i Afryki. Lądolód patagoński przykrył z kolei dużą część południowych obszarów Ameryki Południowej (obecne tereny Chile i Argentyny)[86]. Poziom mórz i oceanów przez uwięzienie znacznej ilości wody w lądolodach był wtedy o ok. 125 m niższy niż współcześnie[87]. Po zapoczątkowaniu rozpadu lądolodów, na skutek wzrostu temperatury powodowanej zmianami cykli Milankowicia, a następnie nasilenia efektu cieplarnianego i działania innych dodatnich sprzężeń zwrotnych, poziom wód zaczął się podnosić, osiągając ok. 14 tys. lat temu maksymalne tempo wzrostu wynoszące nawet 3-4 metry na stulecie. Duża stabilność poziomu morza obserwowana jest dopiero od ok. 7 tys. lat[88]. Chociaż wymuszenie radiacyjne związane z cyklami Milankowicia osiągnęło swoje maksimum ok. 10 tys. lat temu, bezwładność systemu klimatycznego i wpływ sprzężeń zwrotnych opóźniły maksimum temperatur współczesnego interglacjału. Miało ono miejsce ok. 6 tys. lat temu[89]. Ostatnie kilka tysięcy lat to czas, kiedy na skutek zmian w ilości energii docierającej do Ziemi globalna temperatura nieznacznie spadała.

Obszarem najbardziej wrażliwym na zmiany klimatu jest Arktyka. Zmiany ilości energii docierającej do tego właśnie obszaru prowadziły do przeobrażeń klimatu w skali globalnej. Od początku naszej ery temperatura w Arktyce spadała o ok. 0,2ºC na tysiąclecie. Zmieniło się to jednak ok. 1900 roku. Od tamtego czasu średnia temperatura w tamtym regionie wzrosła, osiągając wartość o ok. 1,4ºC wyższą niż wynikałoby to z kontynuowania naturalnych zmian[90].

Ostatnie 1500 lat, pomimo stosunkowo dużej stabilności klimatu, także nie pozostawało wolne od zauważalnych zmian średniej temperatury. Jednym z takich okresów w tym czasie było ocieplenie trwające od ok. 950 do ok. 1250 roku, zwane średniowieczną anomalią klimatyczną. Rekonstrukcja temperatury z ostatniego 1500 lat na podstawie danych paleoklimatycznych (między innymi rdzeni lodowych, koralowców i osadów) wskazuje,

[86] J. Cowie, *op. cit*., s. 114-116.
[87] M. Popkiewicz, *op. cit*., s. 371.
[88] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 210-211.
[89] J. Cowie, *op. cit*., s. 141.
[90] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 374-375.

że zmiany temperatury w tym czasie na półkuli północnej były zbliżone do tych sprzed tego okresu. Zauważalny wzrost średniej temperatury dotyczył jednak regionu północnego Atlantyku. Temperatury wyższe niż średnie z lat 1961-1990 objęły południową część Grenlandii, eurazjatycką część Arktyki oraz część Ameryki Północnej. W miejscach tych temperatura w tym okresie była wyższa maksymalnie ok. 1ºC niż średnia z lat 1961-1990, natomiast różnica dla całego regionu północnego Atlantyku nie przekroczyła 0,5ºC średniej z lat 1961-1990. W tym samym czasie niższe temperatury objęły z kolei centralną Eurazję, północno-zachodnią Amerykę Północną i części południowego Atlantyku.

Innym okresem zauważalnej zmiany klimatu była mała epoka lodowa (lata 1400-1700), która charakteryzowała się niższymi średnimi temperaturami w stosunku do lat 1961-1990 na większości obszaru Ziemi. Zarówno dla północnego Atlantyku, jak i północnego Pacyfiku, a także całej półkuli północnej, temperatura najprawdopodobniej była wtedy niższa o nie więcej niż 0,5ºC (z maksymalnym zakresem wynikającym z niepewności szacowań od 0 do 1ºC). W niektórych regionach, np. na Bliskim Wschodzie, na dużych obszarach Afryki, w środkowej części północnego Atlantyku, niektórych częściach Stanów Zjednoczonych Ameryki (USA), czy też tropikalnych obszarach Eurazji i Pacyfiku, temperatury były zbliżone do współczesnych[91].

Pomimo, że zarówno średniowieczna anomalia klimatyczna, jak i mała epoka lodowa charakteryzowały się zmianami średniej temperatury wynoszącymi w skali globalnej mniej niż 0,5ºC, a regionalnej maksymalnie ok. 1ºC, okresy te wywarły duży wpływ na życie ludzi w tamtym czasie.

Współczesne zmiany klimatu i prognozy na przyszłość

Na tle historycznych przeobrażeń klimatu, obserwowane współcześnie zmiany pod wieloma względami wyraźnie się od nich różnią, przede wszystkim z powodu ich przyczyny i skali czasowej.

Od pierwszej połowy XX w. obserwowany jest wzrost średniej globalnej temperatury. Nie odbywał się on jednak w całym tym okresie. Od połowy piątej dekady XX w. temperatura na ok. 30 lat się ustabilizowała, a nawet nieznacznie spadła w stosunku do lat wcześniejszych, po czym zanotowano dalszy jej wzrost, jeszcze gwałtowniejszy od poprzedniego. Zatrzymanie

[91] M. E. Mann et al., *Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly*, ,,Science", vol. 326, 27 November 2009, s. 1257-1259, http://www.meteo.psu.edu/holocene/public_html/shared/articles/MannetalScience09.pdf (dostęp: 1.10.2019).

wzrostu temperatur w tym czasie było spowodowane chłodzącym wpływem aerozoli, których emisje antropogeniczne szybko rosły do lat 70 XX w., prowadząc do odbijania części energii słonecznej, zanim ta dotarła do powierzchni Ziemi[92]. Problem tych emisji został ograniczony w kolejnych latach, przez co wpływ aerozoli na klimat znacznie osłabł, w przeciwieństwie do nadal gwałtownie rosnącej emisji gazów cieplarnianych. Średnia temperatur z lat 2011-2020 była wyższa od tej z lat 1850-1900 o 1,09ºC[93]. Mając na uwadze wszystkie znane przyczyny zmian klimatu, wyjaśnienie tych procesów na podstawie czynników naturalnych jest niemożliwe. Cykle Milankowicia powinny prowadzić do stopniowego, trwającego tysiące lat, ochładzania Ziemi. Cykle słoneczne związane z ilością plam na Słońcu są z kolei skorelowane ze zmianą temperatury jedynie do lat 60 XX w. Po tym okresie aktywność słoneczna zmniejszyła się, podczas gdy temperatura na Ziemi znacznie wzrosła[94]. Obserwacje wskazują ponadto, że Słońce i jego aktywność nie wyjaśnia większości zjawisk fizycznych związanych ze zmianami klimatu, oprócz podnoszenia się tropopauzy. Wpływ na taką zmianę mogą mieć jednak także wulkany i gazy cieplarniane. Wszelkie inne zjawiska, takie jak mniej energii uciekającej w kosmos, więcej ciepła powracającego na Ziemię, ochłodzenie i kurczenie się górnej atmosfery można wyjaśnić jedynie na podstawie zwiększenia koncentracji gazów cieplarnianych. Wzrost ten z kolei wyjaśniają głównie emisje antropogeniczne[95]. Chociaż w historii Ziemi na klimat niejednokrotnie wpływała aktywność wulkaniczna, w ostatnich kilkudziesięciu latach wybuchy największych wulkanów nie tylko nie wpłynęły na długotrwałe ochłodzenie klimatu przez aerozole, ale także jedynie w niewielkim stopniu mogły przyczynić się do ocieplenia, gdyż średnie roczne emisje gazów cieplarnianych z wulkanów wynoszą niecały 1% emisji antropogenicznych[96]. Chociaż w krótkich okresach zarówno wulkany, jak i zmiany oscylacji oceanicznej północnego i południowego Pacyfiku oddziaływały na średnie globalne temperatury, to nie zmieniły głównego trendu ocieplania klimatu[97].

---

[92] M. Wild, A., K. Makowski, *Impact of global dimming and brightening on global warming*, ,,Geophysical Research Letters", 2007, Vol. 34, Issue 4, https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1029/2006GL028031 (dostęp: 03.10.2019); M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 260.

[93] V. Masson-Delmotte et al. (red), Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge and New York 2021, s. 4-5, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf (dostęp: 3.08.2022).

[94] M. Popkiewicz, *op. cit*., s. 350-351.

[95] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 312.

[96] T. Gerlach, *Volcanic Versus Anthropogenic Carbon Dioxide,* Eos, Transactions, American Geophysical Union, 2011, Vol. 92, No. 24, s. 202, https://volcanoes.usgs.gov/vsc/file_mngr/file-154/Gerlach-2011-EOS_AGU.pdf (dostęp: 3.10.2019).

[97] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 101-201, 270-271.

Chociaż zdecydowana większość klimatologów zgadza się, że dominującym czynnikiem zmieniającym obecnie klimat jest działalność ludzka, przez co można mówić o konsensusie naukowym w tej kwestii[98], można znaleźć także publikacje naukowe, których autorzy poddają w wątpliwość znaczenie antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych. Wśród polskich autorów z tej dziedziny dużym sceptycyzmem w stosunku do skali oddziaływania ludzi na klimat wyróżnia się klimatolog Jerzy Boryczka. W publikacji z 2015 r., będącej syntezą jego dotychczasowych badań, próbował udowodnić dominujący wpływ Słońca na system klimatyczny. Autor korzystał jednak ze stosunkowo starych danych. Stwierdzając na przykład, że „125 000 lat temu podczas globalnego ocieplenia wystąpił wzrost koncentracji CO_2 w atmosferze, podobny jak teraz"[99], odniósł się do danych z 1990 r., kiedy stężenie tego gazu wynosiło mniej niż 360 ppm i było wyższe o ok. 60 ppm w stosunku do wspomnianego okresu z przeszłości[100]. W 2015 r., w czasie publikacji książki, stężenie to natomiast było na poziomie ok. 400 ppm[101]. Z kolei w przypadku zestawienia wzrostu średniej rocznej temperatury powietrza w Europie z aktywnością słoneczną, najnowsze dane zawarte w książce dotyczyły 1994 r.[102] Po tym czasie jednak aktywność słoneczna malała, podczas gdy następował wyraźny wzrost temperatur w skali globalnej. Jak zaznaczono wcześniej, zanik korelacji pomiędzy wzrostem temperatury a aktywnością słoneczną można wskazać już w latach 60. XX w.[103], co na wykresie odnoszącym się do Europy w książce Jerzego Boryczki jest zauważalne w mniejszym stopniu. Istotnym argumentem przeciwko znacznemu wpływowi działalności ludzkiej na skład atmosfery ziemskiej i temperaturę były zdaniem badacza dane dotyczące ilości emisji gazów cieplarnianych i wzrostu ich stężenia w atmosferze w 1992 r. Emisje CO_2 były w tym czasie najwyższe w historii w porównaniu do lat wcześniejszych. Stężenie tego gazu w atmosferze w 1992 r. rosło z kolei znacznie wolniej niż w latach wcześniejszych[104]. W tym przypadku należałoby jednak wziąć pod uwagę dodatkowy czynnik zakłócający trend wzrostu temperatury i koncentracji CO_2 w atmosferze, jakim był wybuch wulkanu Pinatubo na Filipinach, który miał miejsce w 1991 r. Doprowadził on do obniżenia

[98] P. T. Doran, N. K. Zimmerman, *Examining the Scientific Consensus on Climate Change*, ,,EOS" 2009, Vol. 90, No. 3, s. 22-23, https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1029/2009EO030002 (dostęp: 3.10.2019); N. Oreskes, *The Scientific Consensus on Climate Change*, ,,Science" 2004, Vol. 306, No. 5702, s. 1686, https://science.sciencemag.org/content/sci/306/5702/1686.full.pdf (dostęp: 3.10.2019).
[99] J. Boryczka, *op. cit.*, s. 228.
[100] Ibidem.
[101] *Trends in Atmospheric Carbon Dioxide*, National Oceanic and Atmosphecic Administration, Earth System Research Laboratory, Global Monitoring Division, https://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/graph.html (dostęp: 3.08.2022).
[102] J. Boryczka, *op. cit.*, s. 114.
[103] M. Popkiewicz, *Świat...*, s. 350-351.
[104] J. Boryczka, *op. cit.*, s. 227.

globalnej temperatury o 0,23ºC[105] i zmniejszenia tempa wzrostu atmosferycznego CO_2 przez kolejne dwa lata po erupcji. Było to spowodowane spowolnieniem procesu respiracji w chłodniejszym czasie, z jednoczesnym wzrostem promieniowania rozproszonego, sprzyjającego asymilacji CO_2 przez rośliny[106]. Należy jednak podkreślić, że Jerzy Boryczka nie neguje wpływu czynnika ludzkiego na klimat, a jedynie umniejsza jego znaczenie, za czynnik dominujący uznając Słońce.

Wśród antropogenicznych gazów cieplarnianych największe znaczenie dla nasilenia efektu cieplarnianego odgrywa dwutlenek węgla. Jego emisje w 2010 r. stanowiły 76% przyrostu całkowitego wymuszenia radiacyjnego związanego ze wzrostem koncentracji atmosferycznych gazów cieplarnianych. W tym samym czasie metan stanowił 11% tego wzrostu, podtlenek azotu 6,2% a gazy fluorowane 2%[107]. W celu analizy ludzkiego wpływu na skład atmosfery badacze nierzadko odnoszą się jedynie do emisji CO_2, pomijając inne gazy pochłaniające promieniowanie długofalowe. Powoływanie się na dane dotyczące wyłącznie CO_2 jest jednak uzasadnione, ponieważ dotyczy gazu mającego największy wkład w nasilenie efektu cieplarnianego oraz oddaje ogólny trend dotyczący całości emisji antropogenicznych.

W ciągu 800 tys. lat przed rewolucją przemysłową ilość CO_2 w atmosferze wahała się od ok. 180 do 300 ppm, najwyższe wartości osiągając w trakcie interglacjałów, najniższe z kolei w czasie maksimum zlodowacenia. Koncentracja CH_4 w tym czasie wynosiła z kolei od blisko 400 do nawet 800 cząsteczek na miliard cząsteczek powietrza (ppb), a N_2O od niecałych 200 do ok. 300 ppb. W ostatnich 8 tys. lat ilość tych gazów utrzymywała się na stosunkowo stabilnym poziomie, w górnych granicach z ostatnich 800 tys. lat przed rewolucją przemysłową[108]. Taki stan miał miejsce niemalże do końca XVIII w. Przez cały XIX w. koncentracja CO_2 w atmosferze wzrosła o ok. 20 ppm, osiągając na początku XX w. 300 ppm. Jeszcze większy wzrost zanotowano w XX w., szczególnie w drugiej jego połowie, a także w XXI w.[109] Od 1958 r. prowadzone są pomiary stężenia atmosferycznego CO_2 w stacji badawczej na szczycie hawajskiej góry Mauna Loa. Miejsce to wybrano ze względu na znaczne oddalenie od dużych źródeł zanieczyszczeń[110]. W czasie rocznego minimum stężenia CO_2 na półkuli północnej (wynikającego z okresu wegetacyjnego roślin), przypadającego zazwyczaj na wrzesień, ilość CO_2 w 1958 r. wynosiła 313 ppm. We wrześniu 2021 r. wartość ta

[105] K. Kożuchowski, *Klimat Polski. Nowe spojrzenie*, Warszawa 2011, s. 275.
[106] V. Arora i D. Baldocchi, L. Gu, za: K. Kożuchowski, op. cit., s. 275-276.
[107] *IPCC 2014: Klimaänderung 2014…*, s. 46.
[108] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 29-31.
[109] Ibidem, s. 250.
[110] M. Maslin, *op. cit*., s. 28.

przekroczyła z kolei 413 ppm. Zanotowany w ostatnich latach wzrost wynosił już ponad 2 ppm rocznie[111]. Warto przy tym zaznaczyć, że przeobrażeniom klimatu Ziemi od ostatniego glacjału do interglacjału towarzyszył wzrost stężenia CO_2 wynoszący ok. 1 ppm na stulecie[112].

Przy omawianiu problemu współczesnych zmian klimatu należy mieć na uwadze nie tylko fizyczne aspekty przeobrażeń systemu klimatycznego, ale także wiele innych czynników powodujących zmiany klimatu i będących ich skutkiem. N. Stern wyróżnił pięć najważniejszych powiązań w tym procesie:

- działalność gospodarcza i emisje gazów cieplarnianych,
- emisje gazów cieplarnianych i koncentracja tych gazów w atmosferze,
- koncentracja gazów cieplarnianych w atmosferze i zmiany temperatury,
- zmiany temperatury i zmiany klimatu,
- zmiany klimatu i skutki społeczne[113].

Chociaż większość z tych procesów została już omówiona, najważniejsze z nich, z perspektywy tej pracy, dotyczą przyczyn i skutków zmian klimatu, które związane są z działalnością ludzką.

W 2012 r. światowe emisje gazów cieplarnianych, przeliczone na ekwiwalent dwutlenku węgla (CO_2eq), wyniosły 51 840 megaton. Blisko 2/3 tych gazów pochodziło ze spalania paliw kopalnych, przy czym spalanie węgla było odpowiedzialne za 24,8% emisji antropogenicznych, ropa naftowa za 20% a gaz ziemny za 18,5%. Inne emisje (głównie z rolnictwa, leśnictwa i innego użytkowania terenów, a także między innymi z wydobycia i przetwarzania ropy naftowej i gazu ziemnego, wysypisk śmieci i ścieków) odpowiadały z kolei za 36,2% wzrostu ilości gazów cieplarnianych pochodzenia antropogenicznego. Jeśli wziąć pod uwagę rodzaj działalności ludzkiej prowadzącej do tych emisji, to największa ich część pochodziła z przemysłu (29,1%). Z rolnictwa, leśnictwa i innego wykorzystywania terenów było to 20,2%, z budynków mieszkalnych, komercyjnych i publicznych 18,3%, z transportu 14,5%, z wysypisk śmieci i ścieków 3,4%. Pozostałe zużycie energii i inne emisje bezpośrednie odpowiadały łącznie za 17,9% emisji gazów cieplarnianych[114].

Około połowy antropogenicznych gazów cieplarnianych jest jednak pochłaniane przez oceany (które się przy tym zakwaszają) i ekosystemy lądowe (sytuacja ta może się zmienić w przyszłości na skutek ogrzewania gleby i dalszego przyspieszenia emisji gazów w niej

[111] *Trends in Atmospheric Carbon...*
[112] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 32.
[113] N. Stern, *Globalny ład. Zmiany klimatu a powstanie nowej epoki postępu i dostatku*, Warszawa 2010, s. 115.
[114] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 257.

uwięzionych)[115]. Pozostała ich część pozostaje w atmosferze nasilając efekt cieplarniany. Całkowity wzrost wymuszenia radiacyjnego wywołanego działalnością ludzką w 2011 r. wynosił zatem ok. 2,29 W/m² względem 1750 r. i 1,72 w stosunku do 1950 r. Z kolei zmiany napromieniowania słonecznego odpowiadały za wzrost wymuszania radiacyjnego w 2011 r. względem 1750 r. jedynie o ok. 0,05 W/m² [116].

W przypadku podwojenia atmosferycznego CO_2 wymuszanie radiacyjne wzrosłoby o 3,7 W/m² [117]. Aby Ziemia mogła osiągnąć równowagę energetyczną średnia temperatura na skutek tej zmiany powinna wzrosnąć od 1,5 do 4,5ºC[118]. Dokładna wartość jest trudna do oszacowania ze względu na oddziaływanie wielu sprzężeń zwrotnych. Bez ich działania, w odpowiedzi jedynie na podwojenie atmosferycznego CO_2, temperatura na Ziemi wzrosłaby o 1,2ºC. Mając jednak na uwadze dodatkowe procesy zachodzące na skutek zmiany wymuszania radiacyjnego, na podstawie średniej z symulacji wielu modeli klimatycznych można przyjąć, że wzrost ten wynosiłby ok. 3,2ºC[119]. W raporcie IPCC z 2014 r. przyjęto jednak nieco mniejsze wartości zmiany temperatury będące wynikiem wzrostu wymuszania radiacyjnego. Możliwy wzrost temperatury odniesiono w nim do czterech scenariuszy. Na podstawie pierwszego z nich (RCP 2.6 – reprezentatywne ścieżki koncentracji) koncentracja CO_2eq w 2100 r. wynosiłaby 420 ppm, co odpowiadałoby wzrostowi wymuszania radiacyjnego o 2,6 W/m² (wcześniejszy wzrost gazów cieplarnianych doprowadziłby jednak do wzrostu wymuszania radiacyjnego o 3 W/m², jednak potem nastąpiłby jego spadek, co wiązałoby się z tak zwanymi „ujemnymi emisjami"). Kolejny scenariusz (RCP 4.5) przedstawia stężenie CO_2eq na poziomie 650 ppm, co równałoby się wzrostowi wymuszania radiacyjnego do 2100 r. o 4,5 W/m². Ilość skumulowanego w atmosferze CO_2eq, według scenariusza prognozującego jeszcze większe emisje gazów cieplarnianych (RCP 6), odpowiadałaby 850 ppm w 2100 r. co byłoby tożsame z wymuszaniem radiacyjnym wyższym o 6 W/m². Ostatni scenariusz (RCP 8.5), zakładający dalszy wzrost emisji gazów cieplarnianych bez żadnych ograniczeń, dotyczy koncentracji CO_2eq na poziomie 1370 ppm, co byłoby równoznaczne ze wzrostem wymuszania radiacyjnego do 2100 r. o 8,5 W/m² [120]. Każdy z tych

[115] Ibidem, s. 245-246.
[116] T. F. Stocker et al. (red.*), Zmiana klimatu 2013. Fizyczne podstawy naukowe. Przyczynek I Grupy Roboczej do Piątego Raportu Oceny Zmiany Klimatu Międzyrządowego Zespołu ds. Zmiany Klimatu. Podsumowanie dla decydentów*, IPCC, Warszawa 2015, s. 12, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar5-wg1-spm-3polish.pdf (dostęp: 3.10.2019).
[117] Ibidem, s. 85-86.
[118] T. F. Stocker, *op. cit.*, s. 14.
[119] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 149-150, 183.
[120] M. Maslin, *op. cit*., s. 77.

scenariuszy prowadziłby do innego wzrostu średniej globalnej temperatury do końca XXI w. względem średniej z lat 1850-1900. Byłoby to ,6ºC w latach 2081-2100 dla scenariusza RCP 2.6 (z prawdopodobnym zakresem od 0,9 do 2,3ºC), 2,4ºC dla scenariusza RCP 4.5 (z prawdopodobnym zakresem od 1,7 do 3,2ºC), 2,8ºC w scenariuszu RCP 6 (z zakresem od 2 do 3,7ºC) oraz 4,3ºC według scenariusza RCP 8.5 (z możliwym zakresem od 3,2 do 5,4ºC). Istotny wzrost temperatury zostanie odnotowany jednak już w połowie XXI w. W zależności od przyjętej ścieżki emisji gazów cieplarnianych wyniesie on w latach 2046-2065 w stosunku do lat 1850-1900 ok. 1,6ºC w przypadku RCP 2.6, 2ºC dla RCP 4.5, 1,9ºC według RCP 6 i 2,6ºC w ramach scenariusza RCP 8.5[121]. Mając na uwadze, że Międzyrządowy Zespół do spraw Zmian Klimatu, który został powołany w 1988 r. przez Program Środowiskowy ONZ i Światową Organizację Meteorologiczną, nie podejmuje samodzielnych badań naukowych, lecz w swoich pracach, opierając się na konsensusie, łączy główne doniesienia naukowe na temat zmian klimatu, a prace IPCC są przeprowadzane przez setki ekspertów z blisko 120 państw świata oraz recenzowane przez ponad 2 tys. ekspertów[122], nadrzędną rolę dla analizy dokonanej w niniejszej pracy będą stanowiły dane przyjęte właśnie w publikacjach IPCC z 2014 r.

1.2. Społeczne konsekwencje zjawiska

Skutki zmian klimatu nie odnoszą się jednak wyłącznie do wzrostu średniej globalnej temperatury. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu traktując o problemie antropogenicznego wpływu na klimat, w różnych publikacjach niezwykle często używano określenia „efekt cieplarniany"[123]. Byłoby to zgodne z prawdą, gdyby pisano o nasileniu efektu cieplarnianego czy też jego wzmocnieniu. W ostatnich latach często pojawiało się z kolei określenie „globalne ocieplenie", które to mając na uwadze obecne zmiany jest właściwe, jednakże ogranicza się jedynie do wzrostu temperatury. Sformułowanie „zmiany klimatu" sygnalizuje natomiast, że problem o którym mowa nie odnosi się jedynie do wzrostu stężenia gazów cieplarnianych w atmosferze a za ich przyczyną temperatury, ale dotyczy także wielu innych elementów systemu klimatycznego. Globalne ocieplenie jest zatem częścią zmiany klimatu[124].

Na podstawie raportu IPCC z 2014 r. można przyjąć, że zaobserwowane w systemie klimatycznym zmiany dotyczą przede wszystkim atmosfery, oceanów, kriosfery oraz poziomu

[121] T. F. Stocker, D. Qin (red.), *op. cit*., s. 21.
[122] M. Maslin, *op. cit*., s. 31-32.
[123] A. Carvalho, za: M. Maslin, op. cit., s. 44.
[124] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 273.

mórz i oceanów[125]. Przeobrażenia dotyczące tych elementów środowiska naturalnego są z kolei przyczynami zmian obejmujących życie społeczne na Ziemi.

Zmiany atmosferyczne, oprócz wzrostu koncentracji gazów cieplarnianych i wyższych temperatur, dotyczą przede wszystkim atmosferycznego cyklu wodnego. Wraz ze wzrostem temperatury wzrasta ilość pary wodnej, która może pomieścić się w atmosferze. To z kolei może być przyczyną występowania bardziej ekstremalnych opadów, prowadzących do powodzi[126]. Zwiększone parowanie, także będące wynikiem wzrostu temperatury, wraz z innymi czynnikami zwiększa natomiast ryzyko susz w wielu regionach. Na podstawie dostępnych danych można stwierdzić, że na północ od szerokości geograficznej 30ºN w okresie 1901-2005 opady wzrosły. Zmalały z kolei pomiędzy szerokościami 10ºS i 30ºN od lat siedemdziesiątych XX w.[127]

Obszary, na których ilość opadów na koniec XXI w. będzie znacząco wyższa w przypadku dalszej nieograniczonej ingerencji ludzkiej w system klimatyczny, to przede wszystkim regiony okołorównikowe Oceanu Spokojnego i okołobiegunowe, czyli obszary, na których już obecnie występuje duża ich ilość lub tereny słabo zaludnione. Wyraźny wzrost opadów może objąć ponadto niewielką część Afryki i południową część Półwyspu Arabskiego. Znaczny ich spadek nastąpi z kolei najprawdopodobniej w środkowej i północnej części Ameryki Południowej, a także na południowych krańcach tego kontynentu. Podobna zmiana obejmie południowe obszary Ameryki Północnej, państwa basenu Morza Śródziemnego, południową część Afryki i większą część Australii (bez krańców północnych kontynentu)[128]. Spadek ilości opadów atmosferycznych obejmie zatem w większości obszary, na których już obecnie występują problemy związane z deficytem wody.

Konsekwencje takiej zmiany będą zauważalne dla życia w regionie występowania suszy, niezależnie od czasu jej trwania. Krótkotrwałe susze mogą mieć negatywny wpływ na funkcjonowanie lokalnych ekosystemów, w tym także na rolnictwo. Mogą one doprowadzić do zmniejszenia produkcji żywności roślinnej i zwierzęcej. Znacznie poważniejsze skutki mogą jednak wywoływać długotrwałe susze, powodując głód, masowe migracje i kryzysy humanitarne[129]. Dla przykładu znaczne zmniejszenie ilości opadów od lat 60. XX w. w rejonie Sahelu jest w głównej mierze skutkiem wzrostu temperatury Oceanu Indyjskiego[130]. Innym

[125] *IPCC 2014: Klimaänderung 2014…*, s. 40-42.
[126] J. Cowie, *op. cit*., 314-315.
[127] Z Kundzewicz, *op. cit*., s. 84.
[128] T. F. Stocker, D. Qin (red.), *op. cit*., s. 20.
[129] M. Maslin, *op. cit*., s. 104-105.
[130] A. Giannini, R. Saravanan, P. Chang, *Oceanic Forcing of Sahel Rainfall on Interannual to Interdecadal Time Scales*, ,,Science", vol. 302, 7 November 2003, s. 1027-1030,

przypadkiem potwierdzającym destrukcyjny wpływ suszy dla funkcjonowania społeczeństwa jest wojna domowa w Syrii, zapoczątkowana w 2011 r., po trwającej w latach 2007-2010 suszy, prowadzącej do znacznego zwiększenia niedoboru wody pitnej w tym państwie. To z kolei doprowadziło do istotnego spadku produktywności w rolnictwie, łącznie ze zwiększoną śmiertelnością zwierząt. W wyniku tych zmian wyraźnie pogorszyła się sytuacja materialna wielu osób, szczególnie związanych zawodowo z rolnictwem, co doprowadziło do migracji ok. 1,5 mln mieszkańców syryjskich wsi na obrzeża miast. Tam z kolei masowy wzrost liczby ludności nasilił niepokoje społeczne, będące w znacznej mierze wynikiem działań lub też zaniechania aktywności ze strony władz państwowych Syrii. Niedobór wody w tym państwie spowodowany był z jednej strony zmniejszeniem ilości opadów atmosferycznych, z drugiej natomiast wzrostem parowania, wynikającym ze wzrostu temperatury w tamtym regionie w półroczu ciepłym o ok. 1,2ºC w czasie trwania suszy, w stosunku do początku XX w. Zmiany klimatu i wynikająca z nich dotkliwa susza nie były oczywiście jedynym, a nawet najistotniejszym czynnikiem mającym wpływ na zapoczątkowanie wojny domowej w Syrii, ale wśród wielu innych, głównie politycznych, w istotny sposób przyczyniły się do takiego rozwoju wydarzeń[131]. Warto zaznaczyć, że zmiany klimatu, obok konfliktów zbrojnych i procesów demograficznych, traktowane są jako istotne determinanty migracji ludności, chociaż za ich główny stymulator uważane są czynniki ekonomiczne[132].

Zmiany ilości opadów odczuwają także mieszkańcy państw o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego, jak w przypadku Australii. W Perth, mieście znajdującym się w południowo-zachodniej części państwa, ilość opadów po 1975 r. spadła o ponad 50% w stosunku do wcześniejszych lat XX w.[133]

W 2017 r. 785 mln ludzi z całego świata nie miało dostępu do czystej wody pitnej w miejscu ich zamieszkania. Chociaż od początku XXI w. liczba ta spadła o ok. 300 mln (przy wzroście światowej populacji), zagrożenia związane z mniejszą ilością opadów atmosferycznych nie ułatwiają szybkiego wyeliminowania problemu. Należy zaznaczyć,

---

https://www.researchgate.net/profile/Alessandra_Giannini/publication/9056687_Oceanic_Forcing_of_Sahel_Rainfall_on_interannual_to_Interdecadal_Time_Scales/links/54d6b0570cf2464758114cbb/Oceanic-Forcing-of-Sahel-Rainfall-on-interannual-to-Interdecadal-Time-Scales.pdf (dostęp: 3.10.2019).

[131] C. P. Kelley, et al., *Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought*, PNAS, vol. 112, no. 11, 17 March 2015, s. 3241-3246, https://www.pnas.org/content/pnas/112/11/3241.full.pdf (dostęp: 3.10.2019).

[132] P. Kwiatkiewicz, *Przyrost ludności w świecie a migracje do Europy jako proces historyczny. Analiza politologiczna uwarunkowań społeczno-ekonomicznych*, ,,Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego", 2019, tom 13, nr 2, s. 61 i 65, https://rocznikbezpieczenstwa.pl/ojs/index.php/rbm/article/view/519/508 (dostęp: 03.12.2022).

[133] T. Flannery, *Twórcy pogody. Historia i przyszłe skutki zmian klimatu*, Gliwice 2007, s. 128-129.

że 144 mln osób nadal ma tak bardzo ograniczone możliwości pozyskania wody nawet z odległych miejsc, że spożywa zanieczyszczoną wodę ze źródeł powierzchniowych[134].

Należy mieć także na uwadze, że nawet w przypadku wzrostu opadów w niektórych regionach świata często nie można mówić o przyroście dostępnej do użytku wody, gdyż wzrost temperatury powoduje wzrost parowania wody nieproporcjonalny do wzrostu ilości opadów. Ponadto różny jest sezonowy rozkład opadów. Dla przykładu Polska znajduje się w miejscu wzrostu rocznych ilości opadów. Przyrost ten jest jednak największy zimą. Mając równocześnie na uwadze wzrost temperatury, powodujący mniejsze opady śniegu i wzrost opadów deszczu w okresie jesienno-zimowym[135], zmiany te nie mają pozytywnych skutków dla utrzymywania wilgoci w glebie szczególnie potrzebnej w okresie wiosenno-letnim.

Istotnym zagrożeniem wynikającym ze zmiany cyrkulacji atmosferycznej i ilości opadów mogą być również powodzie. Postępujące zmiany klimatu będą prowadziły do dalszego wzrostu ulewnych opadów w wielu częściach świata, czego skutkiem najprawdopodobniej będzie wzrost częstotliwości i skali powodzi. Ponadto prognozowana jest większa zmienność opadów w następujących po sobie latach. Szczególnie narażone na takie zmiany są tereny zasilane w wodę przez deszcze monsunowe. Ilość tych opadów w czasie letnim w Azji zwiększy się w ciągu najbliższych 100 lat o 10-20%[136], co w przypadku już obserwowanych tragicznych skutków dla rolnictwa, gospodarki, zdrowia i życia ludzi w tym regionie doprowadzi do dalszego pogłębiania takich problemów. Właściwie każdego roku w ostatnim czasie, jeszcze w trakcie trwania monsunów letnich w południowej części Azji, media informują opinię publiczną o tragicznych dla mieszkańców państw tego regionu skutkach powodzi, w tym o ofiarach śmiertelnych liczonych w sektach, a nawet tysiącach osób. Dla przykładu w drugiej połowie lipca 2016 r. w Indiach został zalany obszar zamieszkany przez 1,5 mln ludzi, a piasek naniesiony na pola uprawne niezwykle utrudnił w późniejszym czasie wykorzystanie tych terenów w celach rolniczych[137]. Na koniec sierpnia 2017 r. podano z kolei, że w wyniku powodzi wywołanych letnimi monsunami w Indiach, Bangladeszu i

[134] *Progress on household drinking water, sanitation and hygiene 2000-2017*, UNICEF, WHO, New York 2019, s. 6, https://www.who.int/water_sanitation_health/publications/jmp-2019-full-report.pdf?ua=1 (dostęp: 3.10.2019).
[135] Z. Kundzewicz, *op. cit*., s. 84.
[136] M. Maslin, *op. cit*., s. 99-100.
[137] P. Skawiński, *Monsun przynosi teraz tylko nieszczęście*, 22.10.2016, https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/533833,indie-monsun-powodz-nieszczescie-reportaz-zdjecia.html (dostęp: 3.10.2019).

Nepalu zginęło ponad 1200 osób, a 17 mln osób zostało narażonych na ich negatywne skutki[138]. W drugiej połowie sierpnia 2018 r. ponad 410 osób na skutek powodzi straciło życie tylko w jednym stanie Indii – Kerala[139]. Na początku października 2019 r. podano z kolei, że w Indiach na skutek ulewnych deszczy i powodzi zginęło 1500 osób, a wiele było poszukiwanych[140]. Mając na uwadze, że tereny, na których występują monsuny, są zamieszkane przez ok. 40% populacji całej Ziemi[141], nawet niewielkie zmiany dotyczące tych opadów w przyszłości mogą być przyczyną niezwykle istotnych problemów dla milionów ludzi, poczynając od strat w rolnictwie, przez zniszczenia miejsc zamieszkania, co może prowadzić do migracji wewnętrznych i międzynarodowych, aż po utratę życia.

Zmiany atmosferyczne, będące wynikiem wzrostu średniej globalnej temperatury, dotyczą także nasilenia innych zjawisk pogodowych. Wzrost temperatury już obecnie przyczynia się do wzmocnienia huraganów. Straty wywołane przez te najsilniejsze, które w ostatnich latach docierały do Ameryki Północnej, szacowane są nawet na 100-200 mld dolarów[142]. Ponadto wiązały się one z ofiarami śmiertelnymi. Liczba ta jednak jest różna w zależności od miejsca występowania cyklonów tropikalnych. Więcej osób straciło z tego powodu życie w państwach o niższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, gdzie możliwości szybkiego ostrzegania przed katastrofami naturalnymi i przeprowadzenia sprawnej ewakuacji są zazwyczaj znacznie bardziej ograniczone niż w państwach bogatszych z bardziej rozwiniętym systemem służby publicznej. Tym samym dla przykładu huragan Katrina z 2005 r., który dotarł do Nowego Orleanu w Stanach Zjednoczonych Ameryki (USA), doprowadził do ponad 1800 zgonów. Huragan Mitch z 1998 r., który dotarł do regionu Ameryki Środkowej, przyczynił się natomiast do utraty życia przez ok. 25 tys. osób[143]. Chociaż związek pomiędzy wzrostem globalnej temperatury i występowaniem cyklonów tropikalnych nadal jest przedmiotem badań, prognozuje się, że ich ilość nie wzrośnie, a nawet może zmaleć. Jednak siła tych, które się utworzą, najprawdopodobniej będzie większa[144]. Wzrost intensywności huraganów i ilości szkód przez nie powodowanych będzie związany przede wszystkim z

[138] *Tragiczne skutki monsunu. 1200 ofiar śmiertelnych, miliony osób bez dachu nad głową*, TVN24, 30.08.2017, https://tvnmeteo.tvn24.pl/informacje-pogoda/swiat,27/tragiczne-skutki-monsunu-1200-ofiar-smiertelnych-miliony-osob-bez-dachu-nad-glowa,239439,1,0.html (dostęp: 8.08.2019).
[139] *Ponad 410 ofiar śmiertelnych powodzi w Kerali*, TVN24, 21.08.2018, https://tvnmeteo.tvn24.pl/informacje-pogoda/swiat,27/ponad-410-ofiar-smiertelnych-powodzi-w-kerali,268777,1,0.html (dostęp: 3.10.2019).
[140] M. Kołodziejczyk, *Pogoda. Zabójcze monsuny w Indiach. Śmierć tysięcy osób*, 3.10.2019, https://fanipogody.pl/pogoda-zabojcze-monsuny-w-indiach-smierc-tysiecy-osob/ (dostęp: 5.10.2019).
[141] M. Maslin, *op. cit*., s. 99.
[142] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 305-306.
[143] M. Maslin, *op. cit*., s. 101.
[144] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., 305.

większymi opadami. W przypadku opadów towarzyszących huraganowi Harvey z 2017 r., który doprowadził do znacznych zniszczeń na terytorium jednego z największych miast Stanów Zjednoczonych – Houston – zmiany klimatu zwiększyły możliwość wystąpienia tak obfitych opadów trzykrotnie. W przypadku wzrostu średniej temperatury o każdy kolejny stopień, prawdopodobieństwo wystąpienia takiego zjawiska ponownie uległoby potrojeniu[145].

Innym elementem środowiska naturalnego narażonym na zmiany w wyniku wzrostu emisji gazów cieplarnianych i średniej temperatury na Ziemi są oceany. Są one odpowiedzialne za pochłanianie znacznej części dwutlenku węgla emitowanego w wyniku działalności ludzkiej. Doprowadziło to do obniżenia o 0,1 pH wód oceanicznych[146]. Dalszy wzrost ilości absorbowanego przez oceany CO_2 będzie miał negatywne konsekwencje dla życia niektórych organizmów morskich składających się z węglanu wapnia, który jest łatwo rozpuszczalny w kwasie. Wzrost kwasowości wód wpłynie ponadto na deformację pancerzy niektórych organizmów morskich a także na obieg substancji odżywczych i związków chemicznych w środowisku oceanicznym, co doprowadzi do modyfikacji ekosystemów i łańcuchów pokarmowych[147]. Wzrost stężenia CO_2 wraz ze wzrostem temperatury w oceanach prowadzi ponadto do zamierania jednych z najbardziej różnorodnych, ale także bardzo czułych na zmiany ekosystemów, jakimi są rafy koralowe[148]. Od ich istnienia uzależnionych jest ok. 25% ryb oceanicznych. Z kolei ok. pół miliarda ludzi jest zależnych od raf koralowych w kwestii żywności i dochodów[149]. Ponadto w skali globalnej z żywności morskiej i oceanicznej pochodzi ok. 20% białka zwierzęcego spożywanego przez ludzi[150]. Zmiany w oceanach dotyczą także prądów morskich. Według oszacowań przyjętych w raporcie IPCC z 2014 r. atlantycka cyrkulacja termohalinowa, odpowiedzialna za transport ciepła do zachodniej i północnej części Europy, spowolni w XXI w., w zależności od scenariusza emisji gazów cieplarnianych, od 11% do 34% (z maksymalnym zakresem szacowań od 1% do 54%)[151]. Badanie opublikowane przez międzynarodowy zespół naukowców w czasopiśmie *Nature* wskazuje jednak, że już obecnie atlantycka cyrkulacja termohalinowa spowolniła o 15% w stosunku do połowy XX w.[152]

---

[145] F. Otto, *Wściekła pogoda. Jak mszczą się zmiany klimatu, kiedy są ignorowane*, Kraków 2019, s. 135-136.
[146] *IPCC 2014: Klimaänderung 2014…*, s. 41.
[147] M. Maslin, *op. cit*., s. 117-118.
[148] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 194-195, 303-304.
[149] *Coral reef ecosystems*, National Oceanic and Atmospheric Administration, February 2019, https://www.noaa.gov/education/resource-collections/marine-life-education-resources/coral-reef-ecosystems (dostęp: 9.03.2020).
[150] *Global and regional food consumption patterns and trends*, World Health Organization, https://www.who.int/nutrition/topics/3_foodconsumption/en/index5.html (dostęp: 9.03.2020).
[151] *IPCC 2014: Klimaänderung 2014….*, s. 64.
[152] D. J. R. Thornalley et al., *Anomalously weak Labrador Sea convection and Atlantic overturning during the past 150 years*, ,,Nature", 12 April 2018, vol. 556, s. 228,

Zmiana ta jest wynikiem nie tylko szybszego wzrostu temperatury wód powierzchniowych w stosunku do głębinowych, ale także zmiany zasolenia wywołanej topnieniem pokrywy lodowej Arktyki, w tym głównie lądolodu Grenlandii.

Zmiany w kriosferze Ziemi są ponadto przyczyną wielu innych przeobrażeń w środowisku naturalnym, które mają znaczenie dla funkcjonowania organizmów żywych. Jednym z najbardziej wrażliwych obszarów na Ziemi pokrytych lodem jest Arktyka. Pochodzące z obserwacji satelitarnych dane dotyczące obszaru morskiego pokrytego lodem w tym regionie wskazują na jego szybkie zmniejszanie się w czasie rocznego minimum przypadającego na wrzesień. Obszar ten zmniejszył się z 6,9 mln km² w 1979 r. (w 1980 r. było to 7,54 mln km²) do 4,67 mln km² w 2022 r., przy czym minimum powierzchni pokrytej lodem (3,39 mln km²) odnotowano w 2012 r.[153] Tym samym objętość lodu pływającego podczas wrześniowego minimum zmniejszyła się z ok. 17 tys. km³ w 1979 r. do blisko 5 tys. km³ w 2017 r.[154]. Z kolei masa lądolodu Grenlandii od 2002 r. zmalała o blisko 4 biliony ton[155].

W tym samym czasie odnotowano spadek masy lądolodu Antarktydy, wynoszący ok. 1,9 biliona tony[156]. Mając jednak na uwadze obszar tego lądu, ubytek ten był zdecydowanie mniej zauważalny niż w przypadku Grenlandii. Ponadto do 2015 r. lód morski wokół Antarktydy zwiększał swój zasięg. Wpływ na to mogło mieć kilka czynników, takich jak zmiany stratyfikacji oceanu, wynikające ze wzrostu temperatury powierzchni Ziemi prowadzącego do wzrostu wilgotności powietrza i ilości opadów, co z kolei jest przyczyną zmniejszenia zasolenia wierzchniej warstwy oceanu, która tym samym staje się mniej gęsta, co utrudnia jej mieszanie z cieplejszymi wodami głębinowymi. Proces ten wzmacnia woda topniejąca z lodowców szelfowych. Ponadto słodka woda zamarza łatwiej niż słona, co dodatkowo sprzyja tworzeniu lodu na powierzchni oceanu wokół Antarktydy. Innym czynnikiem wpływającym na zamarzanie wody na tym obszarze są wiatry, a także mała ilość ozonu stratosferycznego, powodująca ochłodzenie stratosfery i wzmocnienie wiatrów cyklonicznych wokół kontynentu[157].

Utrata pokrywy lodowej i wiecznej zmarzliny już obecnie prowadzi do nieodwracalnych skutków dla ekosystemów i życia ludzi w wielu regionach. Wzrost temperatury stał się na przykład przyczyną roztapiania wiecznej zmarzliny w wiosce

https://www.researchgate.net/publication/324452958_Anomalously_weak_Labrador_Sea_convection_and_Atlantic_overturning_during_the_past_150_years (dostęp: 3.10.2019).

[153] *Arctic Sea Ice Minimum*, NASA, https://climate.nasa.gov/vital-signs/arctic-sea-ice/ (dostęp: 19.05.2023).

[154] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 290.

[155] *Ice Sheets*, NASA, https://climate.nasa.gov/vital-signs/ice-sheets/ (dostęp: 3.10.2019).

[156] Ibidem.

[157] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 292.

Shishmaref, znajdującej się na alaskańskiej wyspie przynajmniej od 4000 lat, co doprowadziło do wzmożonej erozji linii brzegowej i zniszczenia kilkunastu domów[158].

Skutki związane z topnieniem pokrywy lodowej Grenlandii i Antarktydy nie ograniczają się jedynie do tych obszarów i ich otoczenia. W przypadku stopienia całego lądolodu Grenlandii poziom mórz i oceanów wzrósłby o 7 metrów. Utrata lodu Antarktydy dałaby kolejne 65 metrów[159]. Zanikanie lądolodu i lodu morskiego jest ponadto dodatnim sprzężeniem zwrotnym, wynikającym ze zmiany albedo powierzchni.

Zmiany w kriosferze dotyczą także lodowców górskich. Temperatura w Alpach wzrasta znacznie szybciej niż średnia globalna. W przypadku dalszego jej wzrostu o 1ºC liczba rejonów turystyki zimowej na tym obszarze może zmaleć o 1/6, a przy podwyższeniu o 2ºC aż o 1/3. Największe straty w tym względzie będą dotyczyły Niemiec, gdzie ocieplenie już o 1ºC doprowadzi do zmniejszenia liczby miejsc z odpowiednią dla narciarstwa naturalną pokrywą śnieżną aż o 60%[160]. Ponadto zmiany dotyczące magazynowania wody w lodowcach alpejskich mogą przyczynić się do obniżenia jej jakości, a także do jej niedoborów w okresie letnim na terenach zasilanych przez pochodzącą z nich wodę[161]. W Parku Narodowym Glacier w stanie Montana w USA ze 150 lodowców, w czasie utworzenia parku w 1910 r., obecnie jedynie 26 z nich ma powierzchnię większą niż 10 hektarów, a wiele mniejszych całkowicie zniknęło. Lodowiec znajdujący się na Kilimandżaro przez ostatnie stulecie stracił 90% masy i w najbliższych latach może całkowicie zniknąć. Powierzchnia lodowców w Peru w ciągu ostatnich 40 lat zmalała o połowę. Ubytek lodu w Andach jest dużym zagrożeniem dla ludności zamieszkującej po zachodniej stronie tego łańcucha górskiego, dla której rzeki mające swój początek w andyjskich lodowcach są podstawowym źródłem wody[162]. Podobne zagrożenie dotyczy jednego z najbardziej zaludnionych miejsc na Ziemi – obszaru zasilanego przez wody z Himalajów. Wzrost temperatury w wysokich Himalajach od lat 70. XX w. o 1ºC prowadzi do szybkiego roztapiania lodowców górskich, co wiąże się z częstszymi powodziami i osunięciami ziemi. W dłuższej perspektywie czasowej utrata części lodowców zasilających największe rzeki Azji (w tym Jangcy, Żółtej Rzeki, Gangesu, Brahmaputry, Jamuny i Indusu), będzie jednak prowadziła do niedoborów wody. Dla przykładu jej utrata z topniejących lodowców doprowadzi do zmniejszenia przepływu wody w rzece Ganges w okresie od lipca do września

[158] T. Flannery, *op. cit*., s. 286.
[159] M. Popkiewicz, *op. cit*., s. 380.
[160] J. Kamieniecka, *Klimat a turystyka*, Warszawa 2009, s. 28.
[161] *Sygnały EEA 2010: Różnorodność biologiczna, zmiany klimatu i Ty*, Europejska Agencja Środowiska 2010, s. 19-20, https://www.eea.europa.eu/pl/publications/sygna142y-eea-2010-roznorodnosc-biologiczna-zmiany-klimatu-i-ty-pl (dostęp: 3.10.2019).
[162] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., 294-296.

o 2/3, co będzie przyczyną niedoborów wody dla ok. 500 mln ludzi i ponad 1/3 nawadnianych terenów Indii[163]. O ile w niektórych regionach utrata lodowców dotyczy głównie zmiany krajobrazu czy negatywnych konsekwencji dla turystyki, w innych jest procesem mającym znaczenie dla wyżywienia i przeżycia setek milionów osób.

Zaobserwowany w latach 1901-2010 średni globalny wzrost poziomu mórz i oceanów wyniósł 0,19 m. Chociaż to właśnie lądolody stanowią główne źródło wody mogące w przyszłości podnieść ten poziom aż o ponad 70 metrów, w latach 1993-2010 stanowiły zaledwie 21% tego wzrostu. Lodowce górskie, które przy całkowitym stopieniu doprowadziłyby do wzrostu poziomu wód globalnych jedynie o 0,3 m, we wskazanym okresie były odpowiedzialne za 27% tej zmiany. Największe znaczenie dla wzrostu poziomu mórz i oceanów miała z kolei rozszerzalność termiczna wody, której wkład wyniósł 39%. Za resztę procesu odpowiadał spadek ilości wód gruntowych[164]. W przypadku dalszego nieograniczonego wzrostu emisji gazów cieplarnianych wzrost poziomu mórz i oceanów do 2100 r. w stosunku do lat 1986-2005, według prognoz zawartych w raporcie IPCC z 2014 r. wyniesie od 0,52 do 0,98 m[165]. Mając jednak na uwadze stosunkowo szybki ubytek lodu zarówno z Grenlandii, jak i Antarktydy Zachodniej, nie można wykluczyć wzrostu poziomu oceanów do końca XXI w. nawet o 2 m do 2,7 m[166].

Wzrost poziomu morza wiąże się z istotnymi skutkami dla wielu społeczeństw, a nawet całych państw. Kiribati, Malediwy, Tokelau, Tuvalu i Wyspy Marshalla to państwa wyspiarskie, których średnia wysokość nad poziomem morza wynosi 2 m[167]. Podnoszący się poziom morza zatem jeszcze w XXI w. może uniemożliwić dalsze funkcjonowanie tych jednostek politycznych na ich własnych ziemiach. Ze skutkami podnoszącego się poziomu wód morskich i oceanicznych będą musieli się zmagać także mieszkańcy państw niewyspiarskich. Szczególnie narażone na nie są społeczeństwa żyjące w deltach rzek. Dla przykładu większość terytorium Bangladeszu znajduje się w deltowym regionie uformowanym przez Ganges, Brahmaputrę i Meghnę. Zmiany poziomu mórz i oceanów mogą już w połowie XXI w. doprowadzić do sytuacji, w której od 10 do 30 mln mieszkańców południowych ziem Bangladeszu będzie musiało opuścić swoje domy w celu poszukiwania innego miejsca

[163] N. Stern, *op. cit*., s. 41-42.
[164] T. F. Stocker, D. Qin (red.), *op. cit*., s. 9.
[165] Ibidem, s. 23.
[166] W. V. Sweet et al., *Global and regional sea level rise scenarios for the United States*, Silver Spring, January 2017, NOAA, https://tidesandcurrents.noaa.gov/publications/techrpt83_Global_and_Regional_SLR_Scenarios_for_the_US_final.pdf (dostęp: 3.10.2019).
[167] T. Flannery, *op. cit*., s. 287.

nadającego się do życia[168]. Szczególne narażenie mieszkańców Bangladeszu na podnoszący się poziom mórz, będący wynikiem wzrostu globalnej temperatury i splotu poszczególnych czynników naturalnych, jest wzmacniane przez dodatkową działalność ludzką na tym obszarze, związaną między innymi z magazynowaniem wód rzecznych w celu produkcji energii oraz irygacji, co jest przyczyną mniejszego napływu mułu rzecznego i obniżania poziomu delty. Inną przyczyną, wynikającą z działalności ludzkiej, pogarszającą sytuację poziomu gruntu względem poziomu morza, jest powstanie tylko w latach 80. XX w. ponad 100 tys. nowych studni powodujących dodatkowe obniżanie lądu[169]. W całej Azji, w przypadku wzrostu poziomu morza o 1 m i przy niezmienionej liczbie ludności, bezpośrednio zagrożonych taką zmianą byłoby ok. 150 mln osób[170]. Poza tą częścią świata wzrost poziomu mórz i oceanów stanowi duże zagrożenie między innymi dla mieszkańców delty Nigru i Nilu[171]. Nawet nieznaczny przyrost ilości wody w oceanach jest ponadto istotnym zagrożeniem dla Florydy. Już obecnie podczas wysokich przypływów woda wlewa się przez kanalizację i porowate podłoże na ulice Miami, miasta znajdującego się na tym półwyspie[172]. Skutki wzrostu poziomu mórz i oceanów widoczne są także w Europie, w tym w Polsce. Dla przykładu mająca miejsce w 2017 r. cofka doprowadziła do wylania wody z koryta rzeki na ulice Ustki. Poziom wody przewyższył szczyt nadbrzeża jedynie o 3 cm. Nie była to zatem duża powódź, jednak gdyby średni poziom morza nie podwyższył się od początku XX w. o 19 cm, takie zdarzenie nie miałoby miejsca. Z kolei jeśli zjawisko o podobnej sile wystąpi za klika dekad, jego skutki będą znacznie bardziej odczuwalne przez mieszkańców tego miasta[173].

Znaczenie zmian klimatu dla Polski

Wrażliwość Polski na zmiany klimatu jest na stosunkowo niskim poziomie w porównaniu do innych państw. Według klasyfikacji z 2017 r., pozycjonującej państwa od najmniej do najbardziej narażonych na zmiany wynikające z przeobrażeń klimatu, Polska znajduje się na 16 pozycji ze 181 państw objętych badaniem. Spośród elementów składających się na całościową ocenę wrażliwości na zmiany klimatu szczególnie negatywne konsekwencje dla Polski będą dotyczyły zasobów wodnych. Pod tym względem znajduje się ona na 110

[168] *Bangladesz. Przed nami sztorm*, National Geographic, 09.02.2012, http://www.national-geographic.pl/ludzie/bangladesz-przed-nami-sztorm (dostęp: 13.08.2019).
[169] M. Maslin, *op. cit*., s. 98.
[170] N. Stern, *op. cit*., s. 40.
[171] M. Maslin, *op. cit*., s. 96-99.
[172] M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *op. cit*., s. 301.
[173] Ibidem.

pozycji, na 177 sklasyfikowanych[174]. Średnia dostępność wody na mieszkańca Polski w latach 1946-2015 wynosiła ok. 1800 m³/rok. Od początku XXI w. wartość ta została jednak przekroczona jedynie dwa razy[175]. Obecnie wskaźnik ten wynosi ok. 1600 m³/rok. Należy jednocześnie zaznaczyć, że w porównaniu do średniej dostępności wody na mieszkańca Europy (ok. 4560 m³/rok) jest to wartość niemal 3-krotnie niższa[176]. Stosunek ilości wody pobieranej do jej całkowitych zasobów w Polsce nie odbiega przy tym znacząco od średniej europejskiej. Problem pojawia się jednak w czasie występowania długich okresów bez opadów, kiedy wysychają gleby i obniża się poziom wód gruntowych, prowadząc do spadku plonów w rolnictwie. W 2006 r. trwająca sześć tygodni susza (od połowy czerwca do końca lipca) doprowadziła do znacznych strat w rolnictwie. Dla przykładu plony pszenicy i żyta były w tym czasie o 17-18% niższe niż w latach 2005 i 2007. Produkcja kukurydzy w 2006 r. była natomiast mniejsza o 27% w stosunku do roku wcześniejszego i o 37% w porównaniu do 2007 r., a ziemniaków o 15% w stosunku do 2005 r. i 28% do 2007 r.[177]. Z drugiej strony zagrożenie dla Polski stanowią powodzie. Skutkiem takiego zdarzenia z 1997 r. było 55 ofiar śmiertelnych i znaczące straty materialne, szacowane na blisko 13 mld zł. Liczba ofiar śmiertelnych powodzi z 2010 r. przekroczyła natomiast 20 osób, a straty materialne wyniosły ponad 10 mld zł[178]. W przypadku wzrostu średniej globalnej temperatury o 1,5-2ºC stres wodny i susze z jednej strony oraz obfite opady z drugiej, na obszarze Polski prawdopodobnie będą się nasilały[179].

Zmiany klimatu mogą mieć jednak także pozytywne skutki dla rolnictwa. Wzrost koncentracji CO_2 w atmosferze doprowadzi do niewielkiego wzrostu wydajności upraw w Europie[180]. Jak wskazują badania, zmiana taka jednak w znacznym stopniu może zostać

[174] *Rankings, Water*, Notre Dame Global Adaptation Initiative, University of Notre Dame, https://gain.nd.edu/our-work/country-index/rankings/ (dostęp: 14.03.2020).
[175] K. Wyszkowski et al., *Zarządzanie zasobami wodnymi w Polsce 2018*, Warszawa 2018, s. 21-22, https://ungc.org.pl/wp-content/uploads/2018/12/zarzadzanie-zasobami-wodnymi-www-1.pdf (dostęp: 14.03.2020).
[176] Z. Kundzewicz et al., *Zagrożenia związane z wodą*, ,,Nauka" 4/2010, s. 90, http://www.pan.poznan.pl/nauki/N_410_12_Kundzewicz_woda.pdf (dostęp: 14.03.2020).
[177] Ibidem.
[178] Ibidem, s. 91.
[179] *Climate change adaptation in the agriculture sector in Europe*, EEA Report, European Environment Agency, No 04/2019, Luxembourg 2019, s. 19, https://www.euroseeds.eu/app/uploads/2019/09/Climate-change-adaptation-in-the-agriculture-sector-in-Europe.pdf (dostęp: 14.03.2020).
[180] M. Bindi, J. E. Olesen, *The responses of agriculture in Europe to climate change*, ,,Regional Environmental Change", vol. 11, No 1, 2011, s. 153, https://www.researchgate.net/profile/Jorgen_Olesen2/publication/226146318_The_responses_of_agriculture_in_Europe_to_climate_change/links/0fcfd50a940df965e7000000/The-responses-of-agriculture-in-Europe-to-climate-change.pdf (dostęp: 14.03.2020).

zniwelowana przez negatywne dla rolnictwa zjawiska atmosferyczne[181]. Ocieplenie klimatu powoduje w Polsce także wydłużenie okresu wegetacyjnego roślin, co z jednej strony przyspiesza ich dojrzewanie i umożliwia wprowadzenie dodatkowych upraw po zbiorach roślin podstawowych, z drugiej strony natomiast właśnie poprzez ich szybsze dojrzewanie może prowadzić do mniejszych plonów roślin podstawowych[182]. Wzrost temperatury w Polsce powoduje ponadto lepsze warunki dla upraw roślin ciepłolubnych, takich jak kukurydza[183]. Zagrożeniem dla tych upraw mogą być jednak obserwowane w ostatnich latach susze.

Według wspomnianego wcześniej rankingu, pod względem wrażliwości na zmiany produkcji pożywienia wynikające ze zmian klimatu, Polska znajduje się na 10 pozycji, będąc w tym obszarze jednym z najmniej narażonych państw na świecie. Mając świadomość pozytywnych dla rolnictwa czynników wynikających ze zmiany stężenia CO_2 i korzystnego wpływu wzrostu temperatury na wybrane uprawy w niektórych regionach, nie należy jednocześnie zapominać o czynnikach negatywnych, takich jak susze, powodzie i inne skrajne zdarzenia atmosferyczne. Ponadto należy mieć na uwadze globalne znaczenie problemu i zdecydowaną dominację czynników negatywnych dla produkcji żywności w tej skali. W Europie negatywne skutki zmian klimatu dla rolnictwa będą dotyczyły przede wszystkim jej południowej części. Oznacza to, że nieznaczne zyski w produkcji rolnej, które przy sprzyjających okolicznościach mogą być uzyskane w północnej części Europy, nie zrekompensują strat z jej południowych obszarów.

W skali całego świata problem produkcji żywności będzie jeszcze większy. Pomimo uzyskania relatywnej przewagi Polski w tym obszarze w stosunku do większości innych państw, problemy z wyżywieniem ludzi na południu Europy i w innych częściach świata będą stanowiły zagrożenie także dla Polski. Będzie ono wynikiem nie tylko globalnego wzrostu cen żywności, ale również lokalnych i regionalnych niepokojów społecznych na tym tle oraz masowych migracji ludzi z terenów najbardziej dotkniętych problemem głodu. Wzrost średniej globalnej temperatury prowadzi do przesuwania się w stronę biegunów terenów zdatnych do uprawy poszczególnych roślin. W przypadku pszenicy strefa naturalnej uprawy tego zboża

[181] Z. Kundzewicz, J. Kozyra, *Ograniczenie wpływu zagrożeń klimatycznych w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich*, ,,Polish Journal of Agronomy", nr 7, 2011, s. 71-72, http://www.iung.pulawy.pl/PJA/wydane/7/PJA7_7.pdf (dostęp: 14.03.2020).
[182] Ibidem, s. 73.
[183] J. E. Olesen, *Uncertainties in projected impacts of climate change on European agriculture and terrestrial ecosystems based on scenarios from regional climate models*, ,,Climatic Change", 2007, Vol. 81, Issue 1 Supplement, May 2007, s. 135, https://www.researchgate.net/publication/43332402_Uncertainties_in_projected_impacts_of_climate_change_on_European_agriculture_and_terrestrial_ecosystems_based_on_scenarios_from_regional_climate_models (dostęp: 14.03.2020).

przesuwa się o ok. 258 km na dekadę[184]. Pomimo pozytywnych zmian klimatycznych dla upraw roślin na przykład w północnej części Rosji i Kanady, rozszerzenie na te tereny uprawy zbóż jest jednak utrudnione przez niską jakość gleb znajdujących się na tych terenach. Chociaż wyższa temperatura pozwalałaby na wzrost tych roślin, to utworzenie właściwej dla nich gleby będzie trwało setki lat[185]. Polepszenie warunków klimatycznych w wysokich szerokościach geograficznych nie doprowadzi zatem do rekompensaty strat dla rolnictwa, wynikających z utraty obszarów uprawnych na niskich szerokościach geograficznych.

Innym ważnym czynnikiem stanowiącym o jakości życia ludzi, w ramach którego nastąpią przeobrażenia na skutek zmian klimatu, jest zdrowie. Pod względem wrażliwości na zmiany w tym zakresie Polska znajduje się na 17 miejscu, licząc od państw najmniej narażonych na konsekwencje zmian klimatu w tym obszarze[186]. Tak dobra pozycja w stosunku do większości państw świata nie oznacza jednak, że skutki zdrowotne zmian klimatu będą niezauważalne. W przypadku dalszych nieograniczonych emisji gazów cieplarnianych do 2100 r. w Polsce wzrośnie zachorowalność na nowotwory skóry, salmonellozę i boreliozę. Przypadków takich będzie więcej o ponad 19 na 100 tys. osób[187]. Zmiany będą dotyczyły jednocześnie zachorowań na grypę. W tym przypadku prawdopodobnie odnotowany zostanie wyraźny spadek, aż o 1700 przypadków na 100 tys. osób[188]. Nieznaczny wzrost ilości zachorowań dotyczący trzech wymienionych powyżej chorób będzie zatem nieporównywalnie mniejszy niż spadek zachorowań na grypę. Wraz z postępującymi zmianami klimatu będzie spadać także śmiertelność z przyczyn układu oddechowego, stresu zimna, a także wychłodzenia organizmu. W tych przypadkach prognozowany spadek śmiertelności wyniesie łącznie nawet ok. 168 na 100 tys. mieszkańców Polski[189]. Wzrost śmiertelności nastąpi jednak z przyczyn chorób układu krążenia, nowotworów skóry i stresu cieplnego. Łączna suma zgonów w tym przypadku wzrośnie z kolei o ok. 202 na 100 tys. osób[190]. Mając na uwadze prognozowany spadek liczby ludności Polski do ok. 28,7 mln ludzi w 2100 r.[191], łączny bilans śmiertelności w

[184] D. Wallace-Wells, *Ziemia nie do życia. Nasza planeta po globalnym ociepleniu*, Poznań 2019, s. 66-67.
[185] Ibidem.
[186] *Rankings, Health*, Notre Dame Global Adaptation Initiative, University of Notre Dame, https://gain.nd.edu/our-work/country-index/rankings/ (dostęp: 14.03.2020).
[187] K. Błażejczyk, J. Baranowski, A. Błażejczyk, *Wpływ klimatu na stan zdrowia w Polsce: stan aktualny oraz prognoza do 2100 roku*, Warszawa 2015, s. 123-126, 128-134.
[188] Ibidem, s. 134-137.
[189] Ibidem, s. 137-143, 149-150.
[190] Ibidem, s. 126-128, 143-149.
[191] Ibidem, s. 122.

Polsce na wymienione powyżej choroby, na skutek zmian klimatu na koniec XXI wieku, będzie dodatni. Wzrost liczby zgonów będzie dotyczył blisko 10 tys. osób rocznie[192].

1.3. Znaczenie zmian klimatu dla stosunków międzynarodowych

Przyszłych możliwych dla Polski skutków wynikających ze zmian klimatu nie można jednak analizować w oderwaniu od sytuacji w innych miejscach na Ziemi. Zmiany klimatu są problemem globalnym. W mniejszym lub większym stopniu ich skutki dotyczą zatem wszystkich obszarów Ziemi i wszystkich lub prawie wszystkich ludzi. Mając z kolei na uwadze niezliczoną ilość powiązań pomiędzy państwami, społeczeństwami i pojedynczymi osobami w systemie międzynarodowym, skutki mające miejsce w jednym miejscu i dotyczące pewnej grupy społecznej, w dużej mierze oddziałują także na inne miejsca i grupy społeczne. Najbardziej wyrazistym przykładem takich zależności są migracje. Wzrost temperatury i parowania, a co za tym idzie zmniejszenie wilgotności na pewnym obszarze ubogim w zasoby wodne, może prowadzić do zmniejszenia produkcji rolnej i możliwości zapewnienia bytu materialnego oraz wyżywienia miejscowej ludności, co z kolei może być przyczyną migracji ludności dotkniętej przez te problemy na inne obszary. Migracje mające charakter międzynarodowy uwidaczniają znaczenie skutków zmian klimatu nie tylko dla państw, w których są one najbardziej odczuwalne.

Nasilające się skutki zmian klimatu można zatem rozpatrywać także z perspektywy bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Celem migrantów klimatycznych najprawdopodobniej nadal będzie przede wszystkim Europa Zachodnia i Stany Zjednoczone[193]. Także Polska w przyszłości z dużym prawdopodobieństwem stanie się państwem docelowym dla osób przemieszczających się w wyniku negatywnych skutków zmian klimatu w miejscu ich dotychczasowego zamieszkania[194]. Chociaż migracje mają wiele pozytywnych skutków, mogą być jednak także postrzegane jako naruszające bezpieczeństwo ludności wyjeżdżającej i przyjmującej imigrantów w miejscu swojego zamieszkania. Ponadto, jak zwrócił uwagę Dariusz Brodawka, opisujący zmiany klimatu z perspektywy bezpieczeństwa, „obie grupy obawiają się zagrożenia swojej tożsamości rozumianej w kategoriach narodowych, etnicznych czy też religijnych. Formułuje się obawy o stabilność gospodarki […]. Wśród mieszkańców państw rozwiniętych panuje przekonanie o licznych związkach między społecznościami

[192] Ibidem, s. 126, 137-138, 141, 143-144, 147, 149-150.
[193] D. Brodawka, *Zmiany klimatu jako nowe zagrożenie bezpieczeństwa*, Warszawa 2009, s. 105.
[194] Z. M. Karaczun (red.), *Zmiany klimatu a bezpieczeństwo narodowe Polski*, Warszawa 2011, s. 11.

imigranckimi a organizacjami przestępczymi i terrorystycznymi”[195]. Skutki takiego postrzegania mogą z kolei prowadzić do nasilenia nastrojów antyimigranckich, rasistowskich i nacjonalistycznych, które mogą zostać łatwo wykorzystane przez środowiska o skrajnych poglądach politycznych. Jak zwrócił uwagę David Wallace-Wells, nasilenie populizmów w państwach Zachodu jest w dużej mierze wynikiem pojawienia się nowych migrantów[196]. W szczególnych przypadkach zmiany klimatu mogą przyczyniać się do zapoczątkowania konfliktów zbrojnych, w tym przede wszystkim wojen domowych. Chociaż zmiany środowiska naturalnego nie są uznawane za jedyną, a nawet najważniejszą przyczynę konfliktów, dla których ten czynnik odegrał pewną rolę, to w przypadku nasilenia skutków zmian klimatu można się w przyszłości spodziewać większej ilości bodźców zwiększających potencjał powstawania konfliktów zbrojnych[197]. Harald Welzer w swojej publikacji poświęconej wojnom klimatycznym prognozuje, że społeczne konsekwencje zmian klimatu mogą prowadzić do wzrostu liczby lokalnych i regionalnych konfliktów zbrojnych, zarówno o ziemię i dostęp do wody pitnej, jak i będących wynikiem migracji wewnętrznych i transnarodowych. Poza tym kurczenie się jezior, wysychanie rzek, zanikanie lasów i naturalnych rezerwatów oraz środki zaradcze, takie jak budowa tam na rzekach czy wzmożony pobór wód rzecznych i podziemnych uznał za potencjalne przyczyny powstawania konfliktów międzynarodowych[198].

Istotnym zagadnieniem z perspektywy stosunków międzynarodowych w przypadku zmian klimatu jest relacja pomiędzy przyczynami i skutkami problemu, a ściślej ujmując pomiędzy najbardziej odpowiedzialnymi za nasilenie efektu cieplarnianego podmiotami a tymi, którzy w wyniku zmian klimatu będą najbardziej narażeni na ich negatywne skutki. W 2018 r. najwięcej dwutlenku węgla w wyniku działalności ludzkiej wyemitowano do atmosfery w Chinach. Było to 10,06 mld ton i stanowiło ponad 27,5% emisji globalnych. Na kolejnym miejscu były Stany Zjednoczone, na terytorium których wyemitowano 5,42 mld ton CO_2, czyli 14,8% produkcji światowej. Trzecie miejsce pod tym względem należało do Indii (2,65 mld ton CO_2, czyli ponad 7,2%)[199]. Gdyby z kolei brać pod uwagę Unię Europejską jako jeden podmiot, to właśnie ona w tym zestawieniu znalazłaby się na trzeciej pozycji, przed Indiami, z wynikiem 3,54 mld ton wyemitowanego CO_2 w 2017 r., co stanowiło ponad 10,3%[200]. Polska w 2018 r.

[195] D. Brodawka, *op. cit.*, s. 105.
[196] D. Wallace-Wells, *op. cit.*, s. 16.
[197] Ibidem, s. 80-90.
[198] H. Welzer, *Wojny klimatyczne. Za co będziemy zabijać w XXI wieku?*, Warszawa 2010, s. 98.
[199] *CO_2 emissions*, Global Carbon Atlas, http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions (dostęp: 14.03.2020).
[200] H. Ritchie, M. Roser, *CO_2 and Greenhouse Gas Emission*s, 2019, https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions (dostęp: 14.03.2020).

była z kolei odpowiedzialna za emisje blisko 344 mln ton CO_2 (ponad 0,9% emisji globalnych). Państwo to w UE wyprzedzały jedynie Niemcy (759 mln ton CO_2, co stanowiło blisko 2,1% emisji światowych) oraz Wielka Brytania (379 mln ton CO_2)[201]. Jeszcze rok wcześniej Polskę wyprzedzały ponadto Włochy (349 mln ton CO_2 w 2017 r. i 338 mln ton CO_2 w 2018 r.) i Francja (347 mln ton CO_2 w 2017 r. i 338 mln ton CO_2 w 2018 r.)[202]. Każde z wymienionych powyżej państw europejskich w latach 2017-2018 dokonało redukcji emisji CO_2 (Niemcy o 4,9%, Wielka Brytania o 2,1%, Włochy o 3,1%, Francja o 2,6%), z wyjątkiem Polski, w której zanotowano ich wzrost o 2%. Mając na uwadze opuszczenie UE przez Wielką Brytanię na początku 2020 r., Polska zajmuje obecnie pozycję drugiego największego emitenta CO_2 spośród członków organizacji, oraz osiemnaste miejsce spośród wszystkich państw świata. Taki sposób przedstawiania emisji gazów cieplarnianych i samego dwutlenku węgla wydaje się najbardziej właściwy w celu zwrócenia uwagi na odpowiedzialność państw za zmianę składu atmosfery ziemskiej obecnie.

Problem jest jednak znacznie bardziej złożony. Mając na uwadze różną liczbę ludności zamieszkującą obszar każdego państwa można zauważyć, że w Chinach emisja CO_2 per capita w 2018 r. wynosiła 7 ton, w USA 17 ton, a w Indiach mniej niż 2 tony. W Polsce i w Niemczech w tym czasie było to 9,1 tony per capita, we Włoszech i Wielkiej Brytanii 5,6 tony, a we Francji 5,2 tony[203]. Jeszcze innym sposobem, mającym na celu przedstawienie możliwego potencjału państw w redukcji emisji CO_2, jest jego ilość emitowana na jednostkę produktu krajowego brutto (PKB). W 2014 r. równowartość jednego dolara PKB według parytetu siły nabywczej w Chinach wiązała się z emisją 0,561 kg CO_2. W tym samym roku w Indiach było to 0,304 kg CO_2, w USA 0,3 kg CO_2, w Polsce 0,293 kg CO_2, w Niemczech 0,189 kg CO_2, w Wielkiej Brytanii 0,157 kg CO_2, we Włoszech 0,146 kg CO_2, a we Francji 0,114 kg CO_2[204].

Nie należy jednak zapominać, że odpowiedzialność państw za zmiany klimatu dotyczy wielu lat wstecz, kiedy to emisje gazów cieplarnianych były kumulowane w atmosferze. Tym samym w latach 1750-2017 USA były odpowiedzialne za wyemitowanie blisko 400 mld ton CO_2, czyli ponad 25% całego wyprodukowanego w wyniku działalności ludzkiej CO_2 w tym czasie na Ziemi[205]. Chiny w tych samych latach wyemitowały niespełna 13% CO_2, Rosja blisko 6,4%, Niemcy ponad 5,7%, Wielka Brytania niespełna 4,9%, Japonia prawie 4%, Indie blisko

[201] *CO_2 emissions*, Global Carbon...
[202] Ibidem.
[203] Ibidem.
[204] *CO2 emissions (kg per PPP $ of GDP) - China, United States, India, Germany, Italy, France, United Kingdom, Poland*, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PP.GD?locations=CN-US-IN-DE-IT-FR-GB-PL&view=chart (dostęp: 14.03.2020).
[205] H. Ritchie, M. Roser, *op. cit.*

3,1%, Francja 2,4%, Kanada 2%, a Polska 1,7%[206]. Pod względem historycznej odpowiedzialności za zmiany klimatu Polska znajduje się zatem w dziesiątce państw mających największy wpływ na te przeobrażenia. Cała Unia Europejska w latach 1750-2017 była natomiast odpowiedzialna za blisko 23% emisji globalnych. Z kolei wszystkie państwa Afryki wyemitowały w tym okresie jedynie 2,8% antropogenicznego CO_2[207]. Dane te pokazują, że największą odpowiedzialność za wzrost ilości CO_2 w atmosferze i innych gazów cieplarnianych, a tym samym za zmiany klimatu, w zdecydowanej większości ponoszą państwa najbardziej rozwinięte gospodarczo (Stany Zjednoczone, państwa europejskie, Rosja, Japonia) oraz dynamicznie rozwijające się najludniejsze państwo świata – Chiny. Najbardziej narażone na negatywne skutki zmian klimatu są z kolei państwa mające nieznaczny wkład w światowe emisje gazów cieplarnianych (państwa Afryki, Bliskiego Wschodu, południowej części Azji, Ameryki Południowej i południowej części Ameryki Północnej, Australia i wiele wysp oceanicznych). Takie zróżnicowanie odpowiedzialności w skali globalnej za powstanie problemu i narażenie na jego skutki może prowadzić do dodatkowych napięć pomiędzy państwami ubogimi i bogatymi oraz do pojawiania się nowych konfliktów pomiędzy nimi i społeczeństwami je zamieszkującymi. Zmiany klimatu mogą być zatem jednym z czynników destabilizujących ład międzynarodowy w przyszłości.

Ograniczenie antropogenicznego wpływu na klimat powinno zatem być w interesie wszystkich państw świata. Ze względu jednak na różny stopień narażenia na konsekwencje zmian klimatu w różnych państwach, a także rozbieżność interesów w wielu kwestiach, w tym związanych z wydobyciem paliw kopalnych, aktywność i kierunki działań przywódców państw przybierają zróżnicowane kierunki.

Współwystępowanie pewnego poziomu konfliktowości interesów, a zarazem wspólnego celu, stanowi podstawę do podjęcia współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony klimatu, w ramach reżimu zmian klimatu. Reżimy międzynarodowe są jedną z form instytucji międzynarodowych[208]. M. Pietraś, odwołując się do definicji innych autorów i dokonując ich syntezy, określił reżimy międzynarodowe jako ,,zespół norm i innych form instytucjonalnych o określonym stopniu trwałości, umożliwiających kooperacyjne zachowania państw na podstawie wspólnie uzgodnionych wzorców". Ponadto zaznaczył, że ,,wzorce te tworzą podstawy wzajemnych oczekiwań co do zachowań innych państw", a ,,celem realizowanych interakcji jest realizacja egocentrycznych interesów suwerennych państw w poliarchicznym

[206] Ibidem.
[207] Ibidem.
[208] M. Pietraś, *Międzynarodowy reżim zmian klimatu*, Toruń 2011, s. 20.

środowisku międzynarodowym"[209]. Chociaż definicja ta ze wszystkimi jej elementami w spójny i wyczerpujący sposób oddaje istotę reżimów międzynarodowych, to w zależności od przyjęcia perspektywy badawczej, kwestią sporną może być sformułowanie zakładające realizację w ramach reżimów międzynarodowych „egocentrycznych interesów". Chociaż M. Pietraś wskazał, że analiza reżimów międzynarodowych jest związana ze zjawiskiem nowego, neoliberalnego instytucjonalizmu, wykraczającego poza normy prawne i organizacje międzynarodowe[210], to nie należy przekreślać możliwości zastosowania innych podejść do zjawiska, na co zwrócił uwagę sam autor odnosząc się między innymi do realistycznych prób wyjaśniania procesu, podejmowanych przez innych badaczy stosunków międzynarodowych. W przypadku przyjęcia podejścia konstruktywistycznego, złożoność decyzji państw jest na tyle duża, że odwołanie do egocentrycznych interesów, z pominięciem czynników kształtujących intersubiektywne postrzeganie rzeczywistości, a tym samym kształtujących postawy społeczne w ramach państw i na tej podstawie decyzji politycznych także w stosunkach międzynarodowych, byłoby zbyt dużym uproszczeniem. W przypadku reżimu zmian klimatu warto zaznaczyć, że początki działań na rzecz ochrony klimatu były związane z rozwojem wiedzy naukowej z tego zakresu. Tym samym główną rolę w tworzeniu reżimu nie odegrały egoistyczne interesy państw, ale nauka. Także rola organizacji pozarządowych, wewnętrzne lobby czy świadomość społeczna nie pozostawały bez znaczenia. Reżim zmian klimatu został wynegocjowany przez państwa, a więc był „wynikiem świadomych, celowych i wspólnych działań oraz akceptacji proponowanych rozwiązań", w przeciwieństwie do dwóch innych rodzajów reżimów wyodrębnionych przez O. R. Younga z perspektywy ich powstawania, takich jak narzuconych przez dominujące państwo czy państwa (a więc zgodnie z podejściem realistycznym), czy też będące wynikiem zachowań społecznych i politycznych, jednak powstałe spontanicznie, bez świadomego projektowania[211]. Jako główne czynniki warunkujące powstanie niehegemonicznych reżimów międzynarodowych M Pietraś wymienił: „pogłębianie współzależności międzynarodowych, strukturę interesów państw, rolę wiedzy i organizacji pozarządowych oraz udział międzynarodowych organizacji międzyrządowych"[212]. Należy ponadto zaznaczyć, na co zwrócił uwagę M. Pietraś, że przy tworzeniu reżimów międzynarodowych, w coraz bardziej zglobalizowanym świecie, obok czynników międzynarodowych, istotną rolę odgrywają także czynniki wewnątrzpaństwowe. Należą do

[209] Ibidem, s. 31.
[210] Ibidem, s. 20.
[211] Ibidem, s. 38.
[212] Ibidem, s. 42.

nich między innymi zasoby finansowe i techniczne umożliwiające podjęcie działań na rzecz ochrony klimatu, wspólne wartości polityczne, poziom rozwoju, istnienie wewnętrznego lobby, poziom wiedzy i wyniki badań naukowych oraz rola środowisk naukowych w formułowaniu polityki państwa, organizacje pozarządowe (w tym międzynarodowe)[213]. Przyjęcie perspektywy konstruktywistycznej dla analizy powstania i funkcjonowania reżimu zmian klimatu uzasadniałoby ponadto wzajemne konstytuowanie relacji łączącej podmioty i strukturę[214], na co wskazuje praktyka funkcjonowania reżimu zmian klimatu.

[213] Ibidem, s. 44-47.
[214] R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, *op. cit.*, s. 116.

Rozdział 2. Czynniki zewnętrzne oddziałujące na polską politykę klimatyczną

2.1. Podstawy kulturowo-filozoficzne

Problem zmian klimatu, zarówno w nauce, jak i debacie publicznej, jest stosunkowo nowym zagadnieniem. Odnosząc się zatem do znaczenia problemu w perspektywie kulturowo-filozoficznej i historycznej należy mieć na uwadze jego szerszy kontekst. Zważając, że zmiany klimatu są częścią zagadnienia dotyczącego ochrony środowiska naturalnego, analizując możliwy wpływ kultury i przeszłych doświadczeń na współczesne działania społeczne i polityczne, należy zatem zwrócić uwagę nie tylko na problem zmian klimatu, ale wszelkich innych aspektów dotyczących ochrony lub eksploatacji środowiska naturalnego.

Jak zwrócił uwagę Dariusz Kiełczewski, najprostszy podział aksjologiczny w ramach podejścia do środowiska naturalnego jest związany z antropocentryzmem z jednej strony i postawami nieantropocentrycznymi z drugiej[215]. Antropocentryzm zakłada nadrzędność potrzeb ludzkich wobec innych elementów przyrody. W podejściach nieantropocentrycznych akcentuje się z kolei wartość środowiska naturalnego samą w sobie, a istnienie środowiska uznaje za wystarczającą przyczynę, aby je chronić[216]. Wyraża ono zatem szacunek do życia i form nieożywionych przez samo ich istnienie. Podział ten jest obecny w kulturze i filozofii europejskiej od wieków, a nawet tysiącleci. Mając na uwadze, że powszechnie uważa się, iż współczesna kultura, filozofia i nauka europejska ma swoje korzenie w starożytnej Grecji, warto przyjrzeć się podejściu do problemu już w tamtym okresie.

W najstarszych źródłach, będących podstawą starożytnej kultury greckiej, w tym w mitach, można odnaleźć idee szacunku dla wszystkich istot otaczającego świata. Jak zaznaczył Włodzimierz Tyburski, „dla umysłu greckiego tego okresu nie było ostrego podziału na świat ludzki i podporządkowany mu świat przyrody". Chociaż w micie o Dionizosie, Zeus powierzył mu opiekę nad zwierzętami i roślinami, zalecając jednocześnie „czuwanie nad nieprzemijalnością i bujnością życia", starożytni Grecy uznawali naturę za pokrewną ludziom

[215] D. Kiełczewski, *Aksjologiczne podstawy polityki ochrony środowiska*, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, Zeszyty Naukowe XXIII, Ostrołęka 2009, s. 235, http://otn.ostroleka.pl/images/Zeszyty/zeszyty23.pdf (dostęp: 3.10.2020).
[216] Ibidem.

a siebie jako jej integralną część[217]. Podobną postawę przyjmowało większość znanych nam współcześnie filozofów greckich, poczynając od filozofii pitagorejskiej, przez cyników, po stoików. Według tych pierwszych, ludzie powinni odkrywać piękno i harmonię świata, które miały im pozwolić na znalezienie wskazań dotyczących kierunków prowadzenia ich własnego życia. Z kolei według cyników, aby osiągnąć szczęście, człowiek powinien ograniczać swoją działalność do wymogów natury. Stoicy natomiast uznawali świat za jedną harmonijną całość, w której każdy element jest niezbędny do funkcjonowania innych elementów i całości świata, postrzeganego jako jeden wielki, skomplikowany organizm[218].

Odmienną koncepcję głosił Platon. Dzielił on świat na materialne, przemijające kreacje, do których zaliczył elementy przyrodnicze, oraz na rzeczywistość idealną, do której zaliczył to co niematerialne i w jego ocenie doskonałe i wieczne. Ludzie, chociaż ze względu na cielesność mogli zostać przyporządkowani do świata organicznego, poprzez przypisywane im posiadanie duszy i rozumu przechodzili do rzeczywistości idei. Świat przyrodniczy, zgodnie z filozofią Platona, zajmował zatem nieporównywalnie niższą pozycję niż byty wieczne i doskonałe, wyrażane poprzez idee.

Antropocentryczne podejście do rzeczywistości głosił także Arystoteles, który nadał elementom natury hierarchię wartości w zależności od złożoności ich materii, tym samym nadając ludziom wyraźną przewagę nad innymi formami przyrody, w tym innymi istotami żywymi[219].

Starożytna filozofia grecka w przeważającej mierze akcentowała jednak silny związek oraz zależność ludzi i innych elementów środowiska naturalnego. Podejście to w różnych formach utrzymywało się przez kolejne wieki. W średniowieczu uległo jednak odwróceniu, kiedy to zaczęło przeważać przekonanie o wyjątkowej pozycji ludzi w przyrodzie[220]. Skrajnie antropocentryczne podejście do środowiska naturalnego było szczególnie widoczne w okresie odrodzenia, kiedy to Francis Bacon twierdził, że celem ludzi jest opanowanie przyrody i podporządkowanie jej sobie, a każde działanie wobec natury jest moralnie dopuszczalne, z wyjątkiem, kiedy wyrządza ono szkody innym ludziom[221]. Podobne stanowisko wyrażało się w słowach Kartezjusza, który twierdził, że ludzie są po to, aby być ,,panami i posiadaczami

[217] W. Tyburski, *Człowiek - środowisko przyrodnicze w świetle wybranych stanowisk filozoficznych i ekofilozoficznych*, Pedagogia Christiana, nr 2/28 (2011), s. 43, https://repozytorium.umk.pl/handle/item/1499 (dostęp: 3.10.2020).
[218] Ibidem, s. 43-45.
[219] Ibidem, s. 44
[220] Ibidem, s. 45.
[221] Ibidem, s. 46.

natury"[222]. Wprowadzenie radykalnego dualizmu świata przez podział na rzecz myślącą i rzecz rozciągłą, pozwalającego na sprowadzenie przyrody do roli podrzędnej ludziom, dzięki czemu mogą oni wykorzystywać wszelkie elementy natury do własnych celów[223], często jest uznawane za źródło nowożytnego, antropocentrycznego podejścia do świata.

Chociaż w późniejszych latach nie brakowało także głosów nawołujących do większego szacunku dla przyrody, w tym Jana Jakuba Rousseau, który w ramach krytyki ówczesnej cywilizacji głosił powrót do natury[224], to nie zdobyły one dominującego znaczenia dla dalszych działań w kwestii środowiska naturalnego. Jak zwróciła uwagę Zdzisława Piątek, antropocentryczne podejście jest silnie zakorzenione w zachodnioeuropejskiej tradycji filozoficznej[225]. Dariusz Kiełczewski z kolei zwrócił uwagę, że dominujące współcześnie poglądy polityczne, reprezentowane w ramach liberalizmu, socjaldemokratyzmu i konserwatyzmu, opierają się na aksjologii antropocentrycznej[226]. Także działającą w Polsce Partię Zieloni autor ten zaliczył do postępujących zgodnie z antropocentrycznym podejściem aksjologicznym[227], co szczególnie potwierdza silne ugruntowanie antropocentryzmu w kulturze, filozofii i przede wszystkim w polityce.

Rozwój średniowiecznego antropocentryzmu niewątpliwie wywarł duże znaczenie dla podejścia do ochrony środowiska naturalnego w Polsce. Pierwsze działania w tym zakresie można wskazać już na X w., kiedy to Bolesław Chrobry wprowadził ochronę bobrów[228]. W późniejszych wiekach, na podstawie decyzji Władysława Jagiełły, wprowadzono ograniczenia w polowaniach na tury, łosie i tarpany, a także zapoczątkowano ochronę cisów[229]. Stefan Batory decyzją z 1578 r. ograniczył połów ryb w Zalewie Wiślanym[230]. Zygmunt III Waza w 1597 r. objął z kolei ochroną puszczę, będącą siedliskiem turów. Warto przy tym wspomnieć, że pomimo wprowadzonej w ten sposób ochrony prawnej, ostatni tur został zabity w 1627 r. w Puszczy Jaktorowskiej[231]. Chociaż działania te dotyczyły poszczególnych elementów środowiska naturalnego, trudno uznać je za początki kształtowania zorganizowanej ochrony przyrody. Były to jednorazowe akty, związane przede wszystkim z potencjalnymi korzyściami

[222] Ibidem, s. 47.
[223] Ibidem, s. 47.
[224] Ibidem, s. 49.
[225] Z. Piątek, *Ekofilozofia*, Kraków 2008, s. 141.
[226] D. Kiełczewski, *op. cit.*, s. 238-239.
[227] Ibidem, s. 244.
[228] W. Szafer, *Dzieje ochrony przyrody w Polsce i w innych krajach*, [w:] *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, W. Szafer [red.], Warszawa 1973, s. 14.
[229] K. R. Mazurski, *Podstawy sozologii. Kompendium wiedzy o niszczeniu i ochronie środowiska*, Wrocław 1998, s. 267.
[230] J. Kolbuszewski, *Ochrona przyrody a kultura*, Wrocław 1992, s. 51.
[231] K. R. Mazurski, *op. cit.*, s. 267.

ekonomicznymi i wynikającymi z pobudek egoistycznych, nie zaś z uświadomienia sobie wartości tych elementów dla całych społeczeństw, ekosystemów czy też nadania im wartości przez sam fakt ich istnienia. Poza tym, jak zauważył Jacek Kolbuszewski, „nie były one zdolne do generowania tradycji, nie tworzyły bowiem następstw w świadomości i działaniu pokoleń następnych”[232]. Były to zatem pojedyncze działania wynikające z antropocentrycznego podejścia do rzeczywistości.

Początki tradycji ochrony przyrody w Polsce można wskazywać na początek XIX w., czyli przełom oświecenia i romantyzmu. Oświeceniowy racjonalizm wypierał ze świadomości społecznej demony, łączone wcześniej z dziką przyrodą. Romantyzm z kolei doprowadził do akceptacji dzikiej przyrody, połączonej z wrażliwością wobec natury[233]. Ta z kolei w tradycji romantycznej, okresie, kiedy państwo polskie nie istniało, zyskała silny związek z polskością. W literaturze pojawiło się nawet wówczas pojęcie „przyroda polska”, a określenie „przyroda”, nierzadko stawało się synonimem słowa „ojczyzna”[234]. Tęsknota za istnieniem Polski, wyrażana przez wielu twórców kultury w okresie romantyzmu, doprowadziła zatem do sytuacji, kiedy przyroda z terenów nieistniejącej wtedy Polski została w ramach kultury unarodowiona, stając się materialnym symbolem tego co polskie. W dużej mierze w tym kontekście żywiono przeświadczenie, że możliwe jest osiągnięcie zgodności ludzi ze światem przyrody[235].

Wraz z coraz większymi zagrożeniami dla środowiska naturalnego na ziemiach wcześniej należących do Polski, wynikających w znacznej mierze z eksploatacyjnego podejścia do przyrody przez ówczesnych zaborców i upowszechniania się gospodarki kapitalistycznej oraz wzrostu znaczenia przemysłu, dostrzeżono potrzebę podjęcia ochrony przyrody. W dużym stopniu wyniszczenie to było związane z utratą powierzchni leśnych, a wynikało dodatkowo ze wzrostu cen drewna w Europie. Ochrona lasów z kolei była motywowana nie tylko czynnikami ekonomicznymi, ale i kulturowymi, gdyż lasy utożsamiano z polskością i polskimi tradycjami powstańczymi. Poza tym warto pamiętać, że lasy miały istotne znaczenie we wcześniejszych latach dla kultury szlacheckiej, gdyż były miejscem, w którym realizowano pasje łowieckie[236].

Podejście do środowiska naturalnego nieznacznie zmieniło się po I Wojnie Światowej, kiedy to Polska powróciła do wspólnoty międzynarodowej. Ochrona przyrody stała się dziedziną, która łączyła zainteresowane tematyką strony ze wszystkich części państwa, wcześniej przez 123 lata należących do trzech różnych państw. Chociaż ochronie środowiska

[232] J. Kolbuszewski, *op. cit.*, s. 52.
[233] Ibidem, s. 53-54, 58
[234] Ibidem, s. 68-70.
[235] Ibidem, s. 78.
[236] Ibidem, s. 90-91.

naturalnego nadano bardziej sformalizowaną i systemową postać, jego znaczenie i przesłanki takiego działania w zasadzie pozostały bez zmian. Doskonale ilustruje to przykład nauczania w szkole. Chociaż włączenie do systemu edukacji szkolnej zagadnień dotyczących ochrony przyrody należy uznać za sukces Państwowej Rady Ochrony Przyrody, powołanej w 1925 r. z przekształcenia Tymczasowej Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, to forma przekazu wiedzy wskazuje na nadal silnie antropocentryczne podejście do problemu. Kwestie te rozpatrywano z perspektywy naukowych problemów utrzymania równowagi biologicznej i racjonalnego gospodarowania zasobami przyrody, natomiast utrzymanie lasów łączono z wzmocnieniem obronności państwa[237], co wskazuje na ugruntowanie łączenia lasów z ich patriotycznym motywem przedstawianym już w połowie XIX w.

Po II wojnie światowej, w nowej rzeczywistości politycznej, polskie władze i społeczeństwo zmagały się z wieloma różnorodnymi problemami społeczno-gospodarczymi. Przyroda i jej ochrona w tym czasie nie straciły jednak istotnie na znaczeniu w stosunku do lat wcześniejszych. Nadal skupiano się głównie na tradycyjnych zabiegach konserwatorskich, mających chronić wybrane obszary oraz gatunki roślin i zwierząt, a podstawą większości działań w tej dziedzinie była jakość życia ludzi. Na fakt, że ochrona środowiska naturalnego była podporządkowana innym kwestiom, wskazuje podjęcie wielu działań dopiero w przypadku znacznej degradacji środowiska i dużej skali zanieczyszczeń wpływających na ludzkie zdrowie i życie. Za przykład takiego działania może służyć przyjęcie w 1961 r. ustawy o ochronie wód przed zanieczyszczeniem. Stało się to w czasie, kiedy skażenie rzek w Polsce było już na wysokim poziomie i szybko postępowało. W 1960 r. jedynie 24% ich długości miało I klasę czystości wody. W latach 1967-1972 długość rzek o najwyższej klasie czystości wody, czyli takiej, która służy do zaopatrywania ludności i przemysłu spożywczego, zmniejszyła się o 700 km. Dla przykładu w latach 70. XX w. aż 65% długości Odry nie odpowiadało warunkom żadnej klasy czystości, czyli było to zanieczyszczenie niezgodne z prawem[238].

Chociaż do końca lat 80. XX w. powołano w Polsce 12 parków narodowych i reaktywowano 3, utworzone jeszcze w latach 30. XX w.[239], w innych kwestiach dotyczących ochrony środowiska naturalnego trudno jest wykazać podobne sukcesy. Nie pozwalała na to dominująca w tamtym czasie ideologia komunistyczna, która zakładała bezwzględne

[237] D. Maciąga, *Z miłości do ziemi. Ochrona przyrody w latach 1918–1939*, ,,Dzikie życie", nr 9/231, 2013, http://pracownia.org.pl/dzikie-zycie-numery-archiwalne,2344,article,5827 (dostęp: 8.10.2020).
[238] A. Podniesiński, *Podstawowe problemy ochrony środowiska w Polsce*, Warszawa 1979, s. 89, 93.
[239] A. Rąkowski, *Parki Narodowe w Polsce*, Warszawa 2009, passim.

podporządkowanie przyrody ludziom, co miało pozwalać na dowolne kształtowanie środowiska[240]. Sytuacji nie ułatwiał priorytet ilościowego podejścia do produkcji, który został nieznacznie zmodyfikowany dopiero po 1981 r.[241] Pewne zmiany w świadomości społecznej i w aktywności politycznej odnośnie do problemów środowiska naturalnego zaczęły zachodzić w Polsce od lat 80. XX w., kiedy to częściowo została zniesiona cenzura na informacje dotyczące jakości środowiska naturalnego i wpływu jego zanieczyszczenia na zdrowie i życie ludzi[242]. Zmiany te zostały przyspieszone przez katastrofę elektrowni jądrowej w Czarnobylu z 1986 r.[243] Jak zwrócił jednak uwagę Radosław Domke, ,,w ideologii <<ujarzmiania>> przyrody zostało wychowanych kilka pokoleń ludzi w wielu państwach"[244], w tym także w Polsce. Okres ten z pewnością zatem odegrał istotną rolę w podejściu do ochrony środowiska naturalnego w późniejszych latach i w kształtowaniu ludzkich postaw i działań politycznych w zmodyfikowanych warunkach społeczno-gospodarczych.

Chociaż zagadnienia ochrony środowiska naturalnego zajmowały istotne miejsce w negocjacjach rządu z opozycją w czasie obrad Okrągłego Stołu, w ramach podzespołu do spraw ekologii, po zmianie systemu społeczno-gospodarczego i pojawieniu się nowych problemów, w tym przede wszystkim gospodarczych, kwestie te zostały odsunięte na dalszy plan działań politycznych i zainteresowań społecznych. Było to możliwe, ponieważ w czasie kryzysu społeczno-gospodarczego z początku przemian ustrojowych i gospodarczych w Polsce ochrona środowiska naturalnego stała się niewygodna ,,zarówno dla dysponentów środków ekonomicznych i twórców polityki społecznej, jak i dla zwyczajnych zjadaczy chleba"[245].

Poza tym działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego, zarówno przed tym okresem, jak i później, były ograniczane dzięki przyjęciu kilku stereotypowych zasad, obecnych w kulturze gospodarowania od wielu lat. Należy do nich zasada rozwoju, pozwalająca na utożsamianie pierwotności krajobrazu z zacofaniem i sankcjonująca degradację środowiska poprzez inwestycje mające w założeniu służyć poprawie jakości życia i awansowi kulturalnemu. Zabiegi te czynione były i są z wiarą możliwości pogodzenia rozwoju gospodarczego i społecznego[246]. Inną, silnie zakorzenioną w kulturze zasadą, jest uspołecznienie. W czasach gospodarki komunistycznej służyło ono tworzeniu powszechności

[240] R. Domke, *Ekologia i ochrona środowiska w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*, ,,Humanities and Social Sciences", vol. XXIII, 25 (3/2018), s. 31, http://doi.prz.edu.pl/pl/pdf/einh/430 (dostęp: 9.10.2020).
[241] Ibidem, s. 36.
[242] Ibidem, s. 42, 48.
[243] Ibidem, s. 44, 48.
[244] Ibidem, s. 31.
[245] J. Kolbuszewski, *op. cit.*, s. 182.
[246] Ibidem, s. 186-187

wypoczynku ludzi pracy na terenach atrakcyjnych przyrodniczo, a w gospodarce kapitalistycznej służy podobnym celom, jednakże dla korzyści finansowych prywatnych inwestorów[247]. Innymi zasadami, stosowanymi głównie od lat 70. XX w., były zasady wyjątku i oszczędności, pozwalające na przekonywanie społeczeństwa, że jednorazowa ingerencja w ekosystemy nie będzie miała istotnych negatywnych skutków, gdyż przyroda sama sobie z takimi zmianami poradzi[248]. Zasady te są niewątpliwie wynikiem silnie antropocentrycznej aksjologii i ekonomicznego podejścia do rzeczywistości.

Warta odnotowania jest także mocno zakorzeniona w polskiej kulturze tolerancja dla działań degradujących środowisko naturalne. Już na początku lat 90. XX w. Jacek Kolbuszewski, odwołując się do słów Kazimierza Obuchowskiego, zwrócił uwagę, iż w Polsce można zostać potępionym za wiele czynów, jednak nie za działania na niekorzyść przyrody i swojego środowiska życia. Odniósł się tym samym do problemu podwójnej moralności, kiedy to działania szkodliwe dla nas albo najbliższych nam osób uznajemy za niedopuszczalne, jednak gdy są one szkodliwe dla innych, sprawcy się nimi prawie w ogóle nie przejmują[249]. Takie podejście ma szczególne znaczenie przy emisji gazów cieplarnianych, których skutki wynikające ze zmian klimatu trudno przypisać konkretnemu sprawcy.

Współcześnie pojawia się coraz więcej publikacji, których autorzy postulują zwiększenie szacunku dla środowiska naturalnego, poprzez podejście biocentryczne. Inni apelują o zmianę zachowania odnosząc się wyłącznie do szczególnej roli człowieka w przyrodzie, sankcjonując przy tym podejście antropocentryczne. Jeszcze inni ugruntowują dotychczasowe myślenie oparte na tak zwanym silnym antropocentryzmie, czyli przez uznanie nadrzędnej roli ludzi w kreowaniu aktywności ludzkiej, która może być ograniczona wyłącznie przez wzgląd na dobro innych osób. Podejście biocentryczne nadal jednak jest na marginesie kultury, filozofii i nauki. Jak zwróciła uwagę Zdzisława Piątek, nawet niektórzy ekofilozofowie, czyli przedstawiciele „nowej dziedziny filozofii, która wykorzystując przyrodniczą wiedzę o człowieku i o naturze środowiska, określa na nowych zasadach symbiotyczny stosunek człowieka do Przyrody”[250], postulują szacunek dla przyrody ze względu na jej użyteczność dla ludzi[251]. Użyte w definicji ekofilozofii określenie ‚na ‚nowych zasadach” oznacza zwrot w kierunku akcentowania związku ludzi z przyrodą, w

[247] Ibidem, s. 191-192.
[248] Ibidem, s. 196
[249] Ibidem, s. 177-178.
[250] Z. Piątek, *op. cit.*, s. 23.
[251] Ibidem, s. 141.

przeciwieństwie do nadal dominującego w filozofii i kulturze podejścia zwracającego uwagę na różnice pomiędzy ludźmi i środowiskiem naturalnym.

Opisane powyżej poglądy na temat roli człowieka w przyrodzie, głoszone na przestrzeni wieków, które ukształtowały historyczne i współczesne podejście do środowiska naturalnego, niewątpliwie miały wpływ także na kształtowanie postaw wobec klimatu. Sam problem zmian klimatu nie doczekał się jeszcze licznych opracowań z perspektywy filozoficznej[252], stąd też wniosków w sprawie filozoficznych i kulturowych korzeni współczesnej działalności odnośnie do klimatu należy poszukiwać właśnie w podejściu do ogółu elementów środowiska naturalnego.

2.2. Stałość i zmienność myśli religijnej w kwestii ochrony środowiska naturalnego

Tradycja i kultura określonych społeczności nierzadko w znacznym stopniu jest kształtowana lub modyfikowana pod wpływem religii. Czynnik ten w przypadku podejścia do problemu zmian klimatu jest szczególnie istotny w społeczeństwach, w których odsetek osób wierzących jest duży, a wpływy religii na politykę zauważalne. Według Narodowego Spisu Powszechnego (NSP) z 2011 r. przynależność do wyznania religijnego zadeklarowało 34 222 tys. mieszkańców Polski. Z żadną religią nie identyfikowało się 929,4 tys. osób. Należy zaznaczyć, że przy ogólnej liczbie 38 511,8 tys. ludności Polski, tożsamości religijnej ze względu na odmowę odpowiedzi nie udało się ustalić w przypadku 2733,8 tys. osób[253].

Spośród osób wierzących w Polsce zdecydowaną większość stanowią chrześcijanie (34 202,7 tys.), z których 33 728,7 tys. identyfikuje się z Kościołem rzymskokatolickim, co stanowi 96% osób, które udzieliły odpowiedzi na pytanie dotyczące przynależności do wyznania religijnego (lub 87,6% ogółu ludności Polski)[254]. Z kolei zgodnie z danymi statystycznymi Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, spośród ogólnej liczby zobowiązanych do udziału w niedzielnych mszach, 20 października 2019 r. uczestniczyło w

[252] E. Bińczyk, *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*, Warszawa 2018, s. 26-27.
[253] *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015-2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 31, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/wyznania-religijne-w-polsce-20152018,5,2.html. (dostęp: 16.07.2020).
[254] Ibidem, s. 30-31.

nich 36,9%[255]. Chociaż odsetek ten powoli, lecz w miarę systematycznie maleje (51% w 1980 r., 50,3% w 1990 r., 47,5% w 2000 r. i 41% w 2010 r.)[256], nie zmienia to faktu, że religia katolicka i Kościół katolicki mogą mieć duże znaczenie dla postrzegania przez swoich wyznawców, szczególnie uczestniczących w najważniejszych nabożeństwach religijnych, problemów związanych ze środowiskiem naturalnym i zmianami klimatu. To z kolei może mieć istotny wpływ na politykę prowadzoną przez władze państwa.

Znacznie mniejszą grupę liczebną wśród katolików stanowią w Polsce członkowie Kościoła greckokatolickiego, którzy według deklaracji z 2011 r. stanowią 33,3 tys. osób, a według informacji samego Kościoła greckokatolickiego z 2018 r. 55 tys. osób[257].

Oddzielną grupę stanowią wyznawcy starokatolicyzmu, wśród których dwa największe związki wyznaniowe w Polsce stanowią wierni Kościoła Starokatolickiego Mariawitów (10 tys. według NSP z 2011 r. i 22,7 tys. według deklaracji związku z 2018 r.) oraz Kościoła Polskokatolickiego w RP (odpowiednio 8,8 tys. i 18,3 tys.)[258].

Do Kościoła prawosławnego w Polsce, według NSP z 2011 r., należy 156,3 tys. osób[259]. Według danych przekazanych do Głównego Urzędu Statystycznego przez związki wyznaniowe, jest to natomiast 509,1 tys. osób, spośród których do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego przynależy 507,2 tys. wiernych[260]. Dane uzyskane i przeliczone przez Krzysztofa Grossa wskazują z kolei, że do kościoła prawosławnego w Polsce należy ok. 200 tys. osób[261]. Informacje dotyczące przynależności religijnej były zbierane podczas NSP od 20% obywateli Polski[262]. Trudno jednak przyjąć, że przy tak dużej próbie badanych mogłyby one zostać aż trzykrotnie zaniżone. Dane przekazane przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny są z kolei szacunkowe i niezgodne z wypowiedzią metropolity Sawy, który liczbę wiernych prawosławnych określił na 200 tys. Jak zauważył z kolei Kazimierz Urban, statystyki dotyczące wiernych prawosławnych były zawyżane już od lat 50. XX w., co miało się wówczas

[255] *Annuarium Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za 2019 r.*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2020, s. 30, https://www.iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/Annuarium_Statisticum_DANE_2019_FINAL_KOREKTA_26012021.pdf (dostęp: 16.04.2023).
[256] Ibidem.
[257] *Wyznania religijne w Polsce…*, s. 31,88.
[258] Ibidem, s. 31, 96, 101.
[259] Ibidem, s. 31.
[260] Ibidem, s. 31, s. 114.
[261] K. Gross, *Policzyłem prawosławnych*, ,,Czasopis", 1/2004, s. 40-43, http://pdf.kamunikat.org/1461-1.pdf (dostęp: 16.07.2020).
[262] *Wyznania religijne w Polsce…*, s. 22.

odbywać za przyzwoleniem władz, które planowały likwidację odłamu greckokatolickiego[263]. Mając na uwadze powyższe, za najbliższą stanowi faktycznemu należy uznać liczbę wyznawców religii prawosławnej w granicach ok. 156-200 tys. osób.

Przynależność do nurtu Badaczy Pisma Świętego w 2011 r., na podstawie Narodowego Spisu Powszechnego, określono na 140 tys. mieszkańców Polski, z których 137,3 tys. należało do Chrześcijańskiego Zboru Świadków Jehowy[264]. Według deklaracji Zboru w 2018 r. jego członkami było natomiast 116,9 tys. wiernych[265].

Kolejne miejsce pod względem liczby wyznawców w Polsce zajmują kościoły protestanckie, do których przynależność w 2011 r. zadeklarowało 122,6 tys. osób[266]. Protestanckie grupy wyznaniowe, na podstawie danych szacunkowych, do wiernych zaliczają w sumie 147,9 tys. osób[267]. Spośród tej grupy najwięcej wyznawców deklaruje przynależność do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (70,8 tys. osób)[268].

Stosunkowo dużą liczebnością członków wśród polskich kościołów protestanckich charakteryzuje się także Kościół Zielonoświątkowy (25,2 tys. wyznawców według danych związku wyznaniowego z 2018 r. i 26,4 tys. według deklaracji z NSP z 2011 r.)[269].

Przynależność do niechrześcijańskich związków wyznaniowych w Polsce znacząco odbiega liczebnie od przedstawionych powyżej. Wyznawcami buddyzmu w 2011 r. określiło się 6 tys. osób (wobec 14,7 tys. zadeklarowanych przez wyznania buddyjskie, z czego najwięcej przez Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma Kagyu – blisko 8,3 tys.)[270]. Przynależność do islamu w 2011 r. zadeklarowało 5,1 tys. osób w Polsce[271]. W 2018 r. liczba wyznawców tej religii, podana przez związki wyznaniowe, wyniosła 41,6 tys.[272] Różnica ta wynika z szacunkowego znaczącego wzrostu liczby wyznawców islamu w Polsce w ciągu kilku ostatnich lat[273]. Hinduizm, według Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r., wyznawało w Polsce 0,9 tys. osób. Deklaracje związków hinduistycznych wskazywały z kolei liczbę wyznawców na 3,8 tys., spośród których najwięcej (ponad 2,5 tys.) należało do

[263] K. Urban, *Zwalczani i koncesjonowani, rozmowę przeprowadziła B. Polak*, ,,Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej", 3(38)/2004, s. 4-5, http://www.polska1918-89.pl/pdf/zwalczani-i-koncesjonowani.-o-mniejszosciach-wyznaniowych-w-prl,5710.pdf. (dostęp: 16.07.2020).
[264] *Wyznania religijne w Polsce...*, s. 31.
[265] Ibidem, s. 234.
[266] Ibidem, s. 32.
[267] Ibidem, s. 29.
[268] Ibidem, s. 31.
[269] Ibidem, s. 31, 145.
[270] Ibidem, s. 32, 266.
[271] Ibidem, s. 32.
[272] Ibidem, s. 29.
[273] Ibidem, s. 251-260.

Międzynarodowego Towarzystwa Świadomości Kryszny[274]. Przynależność do wierzeń zwanych pogańskimi i neopogańskimi lub też jako rodzimowierstwo, czyli nawiązanie do wierzeń przedchrześcijańskich (w przypadku Polski starosłowiańskich), w 2011 r. zadeklarowało 0,9 tys. osób. Według deklaracji grup wyznaniowych w 2018 r. było to 3,5 tys. wyznawców, wśród których największą grupę stanowili członkowie Rodzimego Kościoła Polskiego (blisko 2,3 tys.)[275]. Przynależność do judaizmu zadeklarowało w 2011 r. 0,8 tys. osób. Według informacji judaistycznych związków wyznaniowych, liczba wyznawców tej religii w Polsce wynosi natomiast 2,3 tys., spośród których najwięcej (blisko 1,9 tys.) należy do Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP[276].

Z powyższych danych wynika, że pod względem liczby wyznawców, a tym samym możliwości kształtowania opinii i postaw społecznych, znacząco większe możliwości od innych związków wyznaniowych w Polsce ma Kościół Katolicki w Rzeczypospolitej Polskiej obrządku łacińskiego. Dlatego też w celu omówienia znaczenia religii dla postaw i działalności ludzi w Polsce odnośnie do klimatu, omówione zostaną przede wszystkim kwestie związane z wyznaniem katolickim.

Mając na uwadze, że problem współczesnych zmian klimatu został rozpoznany stosunkowo niedawno, w odniesieniu do chrześcijaństwa należy go rozpatrywać w szerszym kontekście, jakim jest podejście do środowiska naturalnego i roli człowieka w przyrodzie. Szczególną uwagę w tym kontekście badacze problemu zwracają na słowa zawarte w Biblii w pierwszym i drugim opisie stworzenia. W pierwszym opisie stworzenia zapisano: ,,Niech człowiek panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi!" oraz ,,Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi"[277]. W celu zrozumienia znaczenia powyższego opisu dla stosunku człowieka do przyrody szczególną uwagę zwraca się na określenie ,,panować" i ,,czynić poddanym". Pierwszy z tych czasowników pojawia się w Biblii w kontekście władzy głowy rodziny nad służbą domową lub króla nad ludem. Drugie z tych określeń, czynić poddanym, oznacza z kolei rządzenie, okazywanie władzy i zwierzchność. Używane jest ponadto w kontekście militarnym lub w przypadku demonstracji władzy królewskiej względem poddanych[278].

[274] Ibidem, s. 29, 32, 282.
[275] Ibidem, s. 29, 32, 294.
[276] Ibidem, s. 29, 32, 262.
[277] R. F. Sadowski, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa 2015, s. 274.
[278] Ibidem.

Drugi opis stworzenia (najprawdopodobniej starszy od pierwszego o ok. 500 lat), wskazuje na bardziej przyjazną wobec środowiska naturalnego rolę człowieka. Zgodnie z nim Bóg dał człowiekowi ogród, aby ten „uprawiał go i doglądał”[279]. Czasownik „uprawiać” jest odnoszony do twórczej działalności człowieka, „doglądać” z kolei oznacza strzeżenie ziemi przed zagrożeniami[280].

R. Sadowski odnosząc się do sporu na temat roli chrześcijaństwa w kwestii podejścia do środowiska naturalnego uważa, że interpretując pierwszy opis stworzenia należy mieć na uwadze, iż władza człowieka powinna być wzorowana na władzy Boga nad Ziemią i środowiskiem naturalnym, czyli opierać się na trosce[281]. Autor ten zaznaczył ponadto, że „absolutnym i niezależnym władcą świata jest Bóg”. Jednocześnie zwrócił uwagę, że pozycja ludzi jest uprzywilejowana względem innych istnień, przyznając, że pierwszy opis stworzenia świata charakteryzuje antropocentryzm umiarkowany, a drugi antropocentryzm słaby[282]. Odnosząc się do tych opisów R. Sadowski uznał jednak, że „jeszcze bardziej prośrodowiskowy wydźwięk znajdujemy w przesłaniu drugiego opisu stworzenia”[283]. Słowa te użyte bezpośrednio po odniesieniu do pierwszego opisu stworzenia jednoznacznie sugerują, że także ono ma według wspomnianego autora „prośrodowiskowy wydźwięk”. Odnosząc się jednak do innych informacji zawartych w książce, np. do słów „interpretacja obu opisów stworzenia umieszczonych obok siebie w biblijnej Księdze Rodzaju pozwala dostrzec radykalnie odmienne koncepcje miejsca i roli człowieka w świecie, jakie prezentują te opisy”[284], można odnieść wrażenie, że niektóre konkluzje nie do końca są spójne z wcześniej zaprezentowanymi przez autora analizami, co mogłoby sugerować nadmierne zaangażowanie w próbę obalenia negatywnego wydźwięku niektórych tekstów chrześcijańskich i ich interpretacji odnośnie do środowiska naturalnego. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że R. Sadowski zarzuca z kolei zwolennikom stanowiska o istotnej roli chrześcijaństwa w degradacji środowiska przyjęcie takiej postawy „z powodów światopoglądowych i żywionej niechęci do chrześcijaństwa”[285].

Papież Franciszek w swojej encyklice Laudato Si, wydanej w 2015 r. i traktującej w zasadzie w całości o ochronie i podejściu do środowiska naturalnego, zaznaczył, że biblijne opisy stworzenia świata sugerują, iż „ludzka egzystencja opiera się na trzech podstawowych

[279] J. Łukomski, *Podstawy chrześcijańskiej etyki środowiska naturalnego*, [w:] *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski (red.), Warszawa 1999, s. 201.
[280] Ibidem.
[281] R. F. Sadowski, *op. cit.*, s. 91.
[282] Ibidem, s. 95.
[283] Ibidem, s. 276.
[284] Ibidem, s. 95.
[285] Ibidem, s. 239.

relacjach ściśle ze sobą związanych: na relacji z Bogiem, z innymi ludźmi i z ziemią"[286]. Papież uznał ponadto, że zerwanie więzi pomiędzy nimi było wynikiem grzechu, którym była próba wywyższenia gatunku ludzkiego do poziomu Boga, a tym samym brak uznania ograniczoności ludzkiej[287]. Stanowczo przeciwstawił się ponadto interpretacji Biblii, która pozwalałaby na uznanie absolutnego panowania ludzi nad innymi „stworzeniami"[288]. Jednocześnie w kontekście tym zaznaczył, że „to prawda, że czasami chrześcijanie błędnie interpretowali Pismo Święte"[289].

Pozytywny stosunek do ochrony środowiska naturalnego reprezentowali także poprzednicy papieża Franciszka. Paweł VI zwracał uwagę, że zniszczenia, których ludzie dokonują w środowisku naturalnym, obracają się przeciwko nim samym. W 1972 r. zaangażował się także w działania Konferencji Sztokholmskiej w sprawie Naturalnego Środowiska Człowieka, poprzez wydane przesłanie, w którym zwrócił uwagę na globalny charakter problemów środowiskowych i ich wielopokoleniowy wymiar. Stosunkowo dużo uwagi tym kwestiom poświęcał także Jan Paweł II i Benedykt XVI, którzy stosunek ludzi do środowiska naturalnego łączyli z ludzką moralnością[290].

Odnosząc się jednak do roli jaką w podejściu do ochrony środowiska naturalnego, a tym samym także do zmian klimatu, wywarło chrześcijaństwo, a w jego ramach katolicyzm, należy zwrócić uwagę również na wcześniejszą interpretację podstawowych dla tej religii tekstów.

Odnośnie do badań przeprowadzonych przez P. Harrisona, na temat interpretacji biblijnej Księgi Rodzajów, R. Sadowski zaznaczył, że „przez pierwszych piętnaście wieków istnienia chrześcijaństwa, bardzo sporadycznie pojawiały się interpretacje, które wspierałyby tezę o biblijnych inspiracjach eksploatacji przyrody"[291]. W tym czasie dominowała alegoryczna interpretacja tego fragmentu, mająca skłaniać ludzi do poznania przyrody, a przez to do odkrywania samego Boga[292]. G. Ovitt stwierdził z kolei, że model średniowiecznych relacji ludzi do przyrody, którego podstawą była średniowieczna interpretacja Biblii, w równym stopniu może uzasadniać zarówno „przyjazne, jak i wrogie przyrodzie koncepcje zachodniej techniki"[293]. Fragmenty Księgi Rodzaju na większą skalę były wykorzystywane do usprawiedliwiania eksploatacyjnego podejścia do przyrody dopiero w XVII w., głównie przez

[286] Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, Kraków 2015, s. 52.
[287] Ibidem, s. 52.
[288] Ibidem, s. 53.
[289] Ibidem.
[290] R. F. Sadowski, *op. cit.*, s. 308-310.
[291] Ibidem, s. 280.
[292] Ibidem, s. 280.
[293] Ibidem, s. 279.

grupy osób czerpiące zyski z destrukcyjnego podejścia do środowiska naturalnego[294]. R. Sadowski, odwołując się do P. Harrisona, stwierdził jednak, że „do obecnego kryzysu ekologicznego w niewielkim tylko stopniu przyczynił się zachodni antropocentryzm"[295]. W konkluzjach natomiast zaznaczył, że „przedstawione opinie specjalistów na temat sposobu interpretowania Księgi Rodzaju w średniowieczu nie potwierdzają tezy o biblijnych inspiracjach eksploatacyjnej roli człowieka do przyrody w średniowiecznej Europie"[296].

E. Whitney stwierdziła z kolei, że w średniowieczu wpływ chrześcijaństwa na przyrodę był ambiwalentny, z jednej strony usprawiedliwiając jej eksploatację, a z drugiej zachęcając do umiarkowania[297]. L. W. Moncrief uznał natomiast, że tradycja judeochrześcijańska jest jednym z wielu czynników przyczyniających się do kryzysu ekologicznego[298]. Także J. Nash, teolog protestancki, stwierdził, że chrześcijaństwo ponosi część winy za współczesny kryzys ekologiczny, a winy tej nie da się umniejszyć przez „intelektualne zabiegi prowadzące do odróżnienia między chrześcijańską doktryną a jej błędną interpretacją"[299]. To ostatnie zdanie jest według autora dysertacji kluczem do zrozumienia znaczenia tradycji chrześcijańskiej dla postępowania wobec środowiska naturalnego. Chociaż współczesna interpretacja Biblii i stanowisko kościołów katolickich, w tym polskiego Kościoła rzymskokatolickiego, w kwestii wartości środowiska naturalnego i klimatu, oraz jego ochrony, są pozytywne, to rozumienie tekstów biblijnych w przeszłości niejednokrotnie się zmieniało. Interpretacja biblijnych opisów stworzenia świata nadal jest przedmiotem badań, a jednoznaczne określenie pozytywnego bądź negatywnego wydźwięku dla środowiska naturalnego niektórych fragmentów Biblii wydaje się być problematyczne. Należy zatem założyć, że interpretacje interesujących z perspektywy omawianego tematu fragmentów pism chrześcijańskich w przeszłości były jeszcze bardziej niejednoznaczne. Dla dużej grupy ludzi, którzy mieli możliwość czytać Biblię, chociaż nie posiadali umiejętności jej interpretacji, słowa o czynieniu Ziemi poddaną, mogły być rozumiane w dosłowny sposób, co z pewnością przekładało się na czyny destrukcyjne dla środowiska naturalnego lub na ich usprawiedliwianie. Chociaż religia jest jednym z wielu czynników kształtujących świadomość i postawy ludzi, należy przyjąć, że w przeszłości chrześcijaństwo i katolicyzm odgrywały zarówno pozytywną, jak i negatywną rolę w stosunku do środowiska naturalnego (stosunkowo pozytywną do końca średniowiecza i w większym

[294] Ibidem, s. 282.
[295] Ibidem, s. 280.
[296] Ibidem, s. 284.
[297] Ibidem, s. 147.
[298] Ibidem, s. 151.
[299] Ibidem, s. 135.

stopniu negatywną od czasu nowożytności). Współcześnie dominujące interpretacje Biblii, w połączeniu ze stanowiskami związków wyznaniowych w Polsce oraz papieża Franciszka i w pewnym stopniu także jego poprzedników, pozwalają sądzić, że w przyszłości chrześcijaństwo może odegrać istotną pozytywną rolę w przeciwdziałaniu degradacji środowiska naturalnego i zmianom klimatu. Ocena ta jednak komplikuje się w przypadku zestawienia jej z praktyką niektórych hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce i działalnością niektórych mediów chrześcijańskich.

W przypadku internetowego wydania Tygodnika Powszechnego, reprezentującego nurt katolicyzmu otwartego, na podstawie hasła przedmiotowego „zmiany klimatyczne", „zmiany klimatu", „globalne ocieplenie" i „efekt cieplarniany", można znaleźć setki artykułów, w których znajdują się odniesienia do problemu współczesnych zmian klimatu. Niektóre z nich są poświęcone wyłącznie tej tematyce. Zmiany klimatu w tych artykułach są traktowane jako istotny problem cywilizacyjny, społeczny, polityczny, etyczny i moralny. Dla przykładu w artykule z 2013 r., a zatem napisanym przed wydaniem encykliki papieża Franciszka Laudato'si, można przeczytać, że „zmierzenie się z efektami zmian klimatu stanowi obecnie jedno z największych etycznych wyzwań, przed którymi stoi nasza cywilizacja"[300]. Wydźwięk tych tekstów wpisuje się zatem w stosunek do problemu papieża Franciszka, a także badaczy biblijnych zwracających uwagę na istotne znaczenie dla chrześcijaństwa ochrony środowiska naturalnego. Artykuły na temat zmian klimatu w Tygodniku Powszechnym miały podobny wydźwięk zarówno przed, jak i po wydaniu przełomowej w tym temacie encykliki Laudato'si.

Znaczną ilość artykułów dotyczących zmian klimatu można znaleźć także na portalu internetowym Deon.pl. Podobnie jak w przypadku Tygodnika Powszechnego, przedstawiane są w nich dość rzetelne informacje na temat problemu. Znaczna ilość artykułów ma też charakter czysto informacyjny na temat działań w tej sferze, głównie odnosząc się do środowisk katolickich. Artykuły na temat zmian klimatu w przypadku portalu Deon.pl nie zmieniły zauważalnie swojego wydźwięku po publikacji encykliki Laudato'si[301].

Odmiennie sytuacja wygląda w przypadku strony internetowej Radia Maryja. Chociaż informacje na temat zmian klimatu pojawiały się tam, podobnie jak w przypadku innych mediów katolickich, zarówno przed, jak i po wydaniu encykliki Laudato'si, to w artykułach wydanych przed jej publikacją problem zmian klimatu był często znacząco umniejszany, bądź

[300] P. Siergiej, *Zły klimat globalnej wioski*, 11.11.2013, https://www.tygodnikpowszechny.pl/zly-klimat-globalnej-wioski-21074. (dostęp: 16.07.2020).
[301] *Zmiany klimatyczne*, Deon.pl, https://deon.pl/wyszukiwarka?q=zmiany%20klimatyczne (dostęp: 16.07.2020).

też wręcz całkowicie bagatelizowany albo uznawany za nieistniejący. Za przykład mogą służyć już same tytuły niektórych artykułów, takich jak: „To propaganda klimatyczna”[302] z 2008 r., „Spisek klimatyczny”[303] z 2009 r., „Globalne ocieplenie?”[304] z 2009 r., „To kłamstwo wymierzone w naszą cywilizację”[305] z 2009 r. Nie oznacza to jednak, że w tym czasie w ogóle nie pojawiały się publikacje traktujące zmiany klimatu poważnie, czego dowodzi artykuł z 2007 r. „Sami jesteśmy winni anomalii pogodowych?”[306], którego autorka przytoczyła informacje z raportu IPCC z 2001 r. Różnica w odniesieniu do problemu zmian klimatu na internetowej stronie Radia Maryja jest jednak zauważalna po wydaniu encykliki Laudato’si. W tym okresie pojawiło się więcej pozytywnych artykułów odnośnie do problemu, czego dowodzą między innymi tytuły: „Papież Franciszek: by pokonać głód potrzebne rozwiązanie konfliktów i zgoda w sprawie klimatu”[307] z 2017 r., czy też „Modlitwa o pomyślność szczytu klimatycznego”[308] z 2018 r. Zauważalna zmiana w podejściu do problemu nie oznacza jednak odejścia od krytyki polityki klimatycznej mającej na celu zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych i ograniczenie wpływu ludzi na system klimatyczny. Dowodzi tego między innymi artykuł z 2019 r. „I. Zyska o zwolnieniu Polski z zasad stosowania polityki neutralności klimatycznej do 2050 r.: to wielki sukces polityczny polskiej delegacji”[309]. Takich przykładów jest znacznie więcej. Bardziej jednak niż samego problemu zmian klimatu, dotyczą one polityki klimatycznej i poprzez odniesienia do słów polskich polityków związanych z rządami Prawa i Sprawiedliwości (PiS) i ich sojuszników, celem tych artykułów jest raczej pochwała działań przedstawicieli rządu niż sama negacja istoty problemu zmian klimatu.

[302] M. Ziarnik, *To propaganda klimatyczna*, 12.12.2008, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/to-propaganda-klimatyczna/ (dostęp: 16.07.2020).
[303] J. M. Jackowski, *Spisek klimatyczny*, 6.12.2009, https://www.radiomaryja.pl/informacje/spisek-klimatyczny/ (dostęp: 16.07.2020).
[304] J. Szaniawski, *Globalne ocieplenie?*, 25.11.2009, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/globalne-ocieplenie/ (dostęp: 16.07.2020).
[305] Z. Jaworski, *To kłamstwo wymierzone w naszą cywilizację, rozmowę przeprowadził M. Bober*, 8.12.2009, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/to-klamstwo-wymierzone-w-nasza-cywilizacje/ (dostęp: 16.07.2020).
[306] A. Jezierska, *Sami jesteśmy winni anomalii pogodowych?*, 3.02.2007, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/sami-jestesmy-winni-anomalii-pogodowych/ (dostęp: 16.07.2020).
[307] *Papież Franciszek: by pokonać głód potrzebne rozwiązanie konfliktów i zgoda w sprawie klimatu*, Radio Maryja, 16.10.2017, https://www.radiomaryja.pl/kosciol/papiez-franciszek-by-pokonac-glod-potrzebne-rozwiazanie-konfliktow-zgoda-sprawie-klimatu/. (dostęp: 16.07.2020).
[308] *Modlitwa o pomyślność szczytu klimatycznego*, Radio Maryja, 16.11.2008, https://www.radiomaryja.pl/kosciol/modlitwa-o-pomyslnosc-szczytu-klimatycznego/ (dostęp: 16.07.2020).
[309] *I. Zyska o zwolnieniu Polski z zasad stosowania polityki neutralności klimatycznej do 2050 r.: to wielki sukces polityczny polskiej delegacji*, Radio Maryja, 14.12.2019, https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-i-zyska-o-zwolnieniu-polski-z-zasad-stosowania-polityki-neutralnosci-klimatycznej-do-2050-r-to-wielki-sukces-polityczny-polskiej-delegacji/ (dostęp: 16.07.2020).

W przypadku strony internetowej Telewizji Trwam, której dyrektorem jest Tadeusz Rydzyk (będący jednocześnie prezesem Radia Maryja), można znaleźć jedynie dwa materiały na temat zmian klimatu. Jeden z nich przedstawia konferencję prasową z 2017 r. ówczesnego ministra środowiska Jana Szyszko i sekretarz wykonawczej Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu Patricii Espinosy, dotyczącej organizacji w Polsce Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu[310]. Drugi jest natomiast półgodzinnym materiałem z 2019 r., w którym publicyści, dziennikarz, historyk i radny PiS ze Szczecina, poprzez swoje wypowiedzi negują naukowe ustalenia na temat zmian klimatu[311].

Na portalu internetowym Polonia Christiana, identyfikującym się z prawicą, którego celem działania jest „Polska katolicka"[312], także można znaleźć odniesienia do zmian klimatu. Wiele artykułów dotyczy wyłącznie tego zagadnienia. Były one publikowane zarówno przed, jak i po wydaniu encykliki Laudato'si. Ich wymowa w całym okresie nie uległa zmianie. W większości są to artykuły, w których autorzy jednoznacznie negatywnie odnieśli się do samego istnienia problemu zmian klimatu lub do jego antropogeniczności i potrzeby podejmowania działań w celu przeciwdziałania dalszym zmianom. Świadczyć o tym mogą już same tytuły niektórych artykułów, między innymi: „Polityka czy troska o klimat – piąty nierzetelny raport ONZ w sprawie zmian klimatycznych"[313] z 2013 r., „Światowej sławy klimatolog: rzekome ocieplenie klimatu to po prostu nonsens"[314] z 2018 r., „NASA ostrzega przed dramatycznym ochłodzeniem klimatu. Ekolodzy mają ból głowy"[315] z 2018 r., „500 naukowców pisze do ONZ: klimatyczny alarm to bzdura!"[316] z 2019 r., „Człowiek głównym sprawcą zmian

[310] *Konferencja prasowa w Tucznie nt. organizacji w Polsce szczytu klimatycznego ONZ (COP24)*, Telewizja Trwam, 1.06.2017, https://tv-trwam.pl/local-vods/vod.9861. (dostęp: 16.07.2020).
[311] *Antykultura: globalne ocieplenie zielona polityka*, Telewizja Trwam, 22.11.2019, https://tv-trwam.pl/local-vods/vod.37524. (dostęp: 16.07.2020).
[312] *Portal PCh24.pl*, Polonia Christiana, https://www.pch24.pl/portal-pch24-pl,10999,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[313] *Polityka czy troska o klimat – piąty nierzetelny raport ONZ w sprawie zmian klimatycznych*, Polonia Christiana, 1.10.2013, https://www.pch24.pl/polityka-czy-troska-o-klimat---piaty-nierzetelny-raport-onz-w-sprawie-zmian-klimatycznych,18107,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[314] A. Stelmach, *Światowej sławy klimatolog: rzekome ocieplenie klimatu to po prostu nonsens*, Polonia Christiana, 14.10.2018, https://www.pch24.pl/swiatowej-slawy-klimatolog--rzekome-ocieplenie-klimatu-to-po-prostu-nonsens,63457,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[315] *NASA ostrzega przed drastycznym ochłodzeniem klimatu. Ekolodzy mają ból głowy*, 8.10.2018, https://www.pch24.pl/nasa-ostrzega-przed-drastycznym-ochlodzeniem-klimatu--ekolodzy-maja-bol-glowy,63322,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[316] *500 naukowców pisze do ONZ: klimatyczny alarm to bzdura!*, Polonia Christiana, 3.10.2019, https://www.pch24.pl/500-naukowcow-pisze-do-onz--klimatyczny-alarm-to-bzdura-,71220,i.html (dostęp: 16.07.2020).

klimatycznych? Najnowsze badania przeczą popularnej teorii”[317] z 2019 r. Znaleźć można jednak także artykuły neutralne, odnoszące się do wypowiedzi innych osób, np. sekretarza generalnego ONZ Antonio Guterresa, podczas COP w 2019 r.[318] W innych, stosunkowo neutralnych publikacjach, można jednak przeczytać komentarz mający umniejszyć wagę problemu, jak w przypadku artykułu, w którym opisano zaangażowanie papieża Franciszka na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatu. W jego ostatnim akapicie zaznaczono, że „wielu hierarchów uważa jednak, że papież bezpodstawnie angażuje się po stronie lobby promującego hipotezę dot. zmian klimatycznych. Kardynał George Pell, były arcybiskup Sydney, który odpowiada m.in. za budżet watykański, wprost twierdzi, że o globalnym ociepleniu nie może być mowy. Jego opinie potwierdza wielu uczonych”[319]. Podobny wydźwięk ma także artykuł zatytułowany „Biskupi Europy: człowiek jest winny zmianom klimatu” z 2013 r., w którym przedstawiono informacje na temat uznania przez Komisję Episkopatów Wspólnoty Europejskiej zmian klimatu za „fakt niepodważalny” i stwierdzenia przez biskupów europejskich, że odpowiada za nie działalność ludzka. Artykuł został jednak zakończony komentarzem, w którym w odniesieniu do poparcia przez hierarchów kościelnych raportu IPCC stwierdzono, że raport ten „nie reprezentuje wszystkich środowisk naukowych” i służy on „jako uzasadnienie decyzji politycznych wielu państw”[320]. Ponadto stwierdzono, że „emisja dwutlenku węgla przez ludzi i zmiany temperatury globu nie idą w parze”, a za zmiany klimatu jest odpowiedzialne Słońce i inne gwiazdy[321].

Jedności w odniesieniu do problemu zmian klimatu nie da się zauważyć także wśród polskich duchownych katolickich, chociaż ta widoczna jest w przypadku oficjalnych stanowisk Konferencji Episkopatu Polski. W liście pasterskim z 4 października 2018 r. przedstawiciele Episkopatu Polski zaznaczyli: „Zdajemy sobie również sprawę, że klimat podlega zmianom. Nie bez znaczenia jest też działalność człowieka, który wraz z rosnącą produkcją i konsumpcją

[317] *Człowiek głównym sprawcą zmian klimatycznych? Najnowsze badania przeczą popularnej teorii*, Polonia Christiana, 31.12.2019, https://www.pch24.pl/czlowiek-glownym-sprawca-zmian-klimatycznych--najnowsze-badania-przecza-popularnej-teorii,73069,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[318] *Szef ONZ: przez lata atakowaliśmy planetę, więc dziś ona nam brutalnie odpowiada*, Polonia Christiana, 2.12.2019, https://www.pch24.pl/szef-onz--przez-lata-atakowalismy-planete--wiec-dzis-ona-nam-brutalnie-odpowiada,72486,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[319] *Papież zaangażuje się w walkę z ociepleniem klimatu i nierównościami społecznymi?*, Polonia Christiana, 2.01.2015, https://www.pch24.pl/papiez-zaangazuje-sie-w-walke-z-ociepleniem-klimatu-i-nierownosciami-spolecznymi-,33055,i.html (dostęp: 16.07.2020).
[320] Biskupi Europy: człowiek jest winny zmianom klimatu, Polonia Christiana, 25.10.2013, https://pch24.pl/biskupi-europy-czlowiek-jest-winny-zmianom-klimatu/ (dostęp: 16.07.2020).
[321] Ibidem.

przyczynia się do wzrostu stężenia gazów cieplarnianych”[322]. Ponadto współczesny kryzys ekologiczny uznano za problem moralny[323].

Powyższe stanowisko, będące zgodnym z podejściem papieża Franciszka, nie jest jednak w pełni uznawane za zasadne przez niektórych polskich biskupów katolickich. Jednym z przykładów może być wypowiedź arcybiskupa Wacława Depo z początku 2013 r., który podczas odprawianej przez siebie mszy w kościele w Radomiu powiedział: „Dziś, kiedy świat wydaje się wyznawać nową religię globalnego ocieplenia i zagrożenia dwutlenkiem węgla, Ojciec Święty przypomina, że nie można porównywać dzieła stworzenia z wartością człowieka i podkreśla mocno, że nie wolno człowieka ustawić na równi z naturą zwierząt”[324]. Chociaż faktem jest, że najwyżsi przedstawiciele kościoła katolickiego sprzeciwiają się podejściu biocentrycznemu, akcentując biblijny antropocentryzm, połączony z odpowiedzialnością za świat, to ironizowanie na temat wagi zmian klimatu i gazów cieplarnianych nie jest zgodne z oficjalnym stanowiskiem Kościoła katolickiego z papieżem na czele. Innym, chociaż dość niejednoznacznym przykładem, może być wypowiedź arcybiskupa Marka Jędraszewskiego w wywiadzie dla Telewizji Trwam z końca 2019 r. Na pytanie „czy ekologizm […] stoi w sprzeczności z nauczaniem Kościoła katolickiego?”, które to zostało zadane w kontekście manifestu podpisanego m.in. przez aktywistkę na rzecz ochrony klimatu, Gretę Thunberg, a w którym zapisano, że to m.in. patriarchalizm jest przyczyną globalnego ocieplenia, arcybiskup Jędraszewski stwierdził, że „można to skwitować jedną rzeczą: powrót do Engelsa”[325]. Ponadto odnosząc się bezpośrednio do pytania podstawowego (czy jest to sprzeczne z nauczaniem Kościoła katolickiego) stwierdził, że „to jest sprzeczne z tym wszystkim co jest zapisane w Biblii, począwszy od pierwszych rozdziałów Księgi Rodzaju, gdzie jest wyraźnie mowa o cudzie stworzenia świata przez Boga […] i tam jest też wyraźnie powiedziane: czyńcie sobie Ziemię poddaną”[326]. W dalszej części wywiadu dodał jednak, że człowiek jest odpowiedzialny za świat, a „różne problemy ekologiczne, które współcześnie występują, są przejawem niewątpliwie czegoś co domagałoby się jakiegoś głębokiego nawrócenia, uszanować to boże

[322] *Biskupi w liście o ekologii: Godność człowieka podstawą odpowiedzialności za świat stworzony*, Konferencja Episkopatu Polski, 4.10.2018, https://episkopat.pl/biskupi-w-liscie-o-ekologii-godnosc-czlowieka-podstawa-odpowiedzialnosci-za-swiat-stworzony/ (dostęp: 16.07.2020).
[323] Ibidem.
[324] *Abp Wacław Depo: świat wydaje się wyznawać nową religię globalnego ocieplenia*, wPolityce, 2.01.2013, https://wpolityce.pl/polityka/147802-abp-waclaw-depo-swiat-wydaje-sie-wyznawac-nowa-religie-globalnego-ocieplenia (dostęp: 17.07.2020).
[325] *M. Jędraszewski, Pokój, który daje Bóg. Niezwykły wywiad z abp Jędraszewskim!, Rozmowę przeprowadzili: D. Kania i R. Gromadzki*, Telewizja Republika, 24.12.2019, https://telewizjarepublika.pl/pokoj-ktory-daje-bog-niezwykly-wywiad-z-abp-jedraszewskim,89130.html (dostęp: 16.07.2020).
[326] Ibidem.

dzieło, które nam dał pan Bóg, co wcale nie jest związane zaraz z tym, żeby ulegać tym ruchom ekologicznym”[327]. Należy jednocześnie zaznaczyć, że ruchy ekologiczne arcybiskup Jędraszewski potraktował jako ideologię, zagrażającą wartościom chrześcijańskim.

Deklaracje na temat wagi problemu zmian klimatu i konieczności jego ochrony, w pierwszej połowie 2022 r. wyraził Andrzej Kuźma, teolog i duchowny prawosławny, na zlecenie zwierzchnika Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, arcybiskupa Sawy, odpowiadając na pytania zadane przez autora tej pracy w sprawie stosunku do zmian klimatu i jego ochrony. Uznał on, że stan środowiska naturalnego dla Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego jest w bardzo dużym stopniu powodem do obaw i niepokoju. Zmiany klimatu ocenił jako niezwykle poważny problem, stwierdzając, że są one jednym z wielu niebezpiecznych zjawisk. Ponadto uznał antropogeniczność procesu i przyjął, że Polska powinna dążyć do osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. Podstawę polskiego miksu energetycznego w 2035 i 2050 r. miałyby z kolei w jego opinii stanowić źródła odnawialne, w tym przede wszystkim energetyka wiatrowa i słoneczna, nie wykluczając jednak możliwości pozyskiwania energii cieplnej z drewna. W przypadku rozważań teologicznych na temat podejmowania przez ludzi działań na rzecz ograniczenia antropogenicznego oddziaływania na klimat, Andrzej Kuźma zaprezentował wersję podobną do katolickiej, zaznaczając, że przyroda jest „darem Bożym”, za który ludzie powinni być odpowiedzialni i z którego powinni korzystać oraz gospodarować nim „w sposób dobry i odpowiedzialny”, jednocześnie obejmując go ochroną. Stwierdził także, iż należy prowadzić „zrównoważoną gospodarkę klimatyczną”, zwracając szczególną uwagę na potrzebę edukacji społeczeństwa w tym zakresie. Na pytanie o działania podejmowane obecnie i w przeszłości przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w kwestii ograniczania ludzkiego wpływu na klimat, zaznaczył, że zawsze zwracał on uwagę na szacunek wobec przyrody i natury, a obecne działania w tym zakresie skupiają się na uświadamianiu wiernym konieczności „wspólnej odpowiedzialności za Boże stworzenie” (stwierdzając, że działania takie „w miarę możliwości” powinni także prowadzić duchowni). Andrzej Kuźma zwrócił uwagę na ustanowienie 1 września „szczególnym dniem modlitwy o zachowanie Bożego stworzenia”. Ponadto zaznaczył, że w sprawach dotyczących problematyki ochrony środowiska naturalnego i klimatu kościół przez niego reprezentowany nie wyraził żadnego oficjalnego stanowiska, a wśród duchowieństwa nie zaobserwowano „znaczących odstępstw” od przedstawionych powyżej

[327] Ibidem.

założeń[328]. Należy przy tym pamiętać, że odpowiedzi Andrzeja Kuźmy także nie stanowią oficjalnego stanowiska Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Warto również zwrócić uwagę na podejście do problemu zmian klimatu honorowego przywódcy duchowieństwa prawosławnego, patriarchy Konstantynopola Bartłomieja I (któremu Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny nie jest jednak podległy), który już w 1997 r. zaznaczył, że „popełnienie przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu jest grzechem", jako grzech określając także „degradację integralności Ziemi przez zmiany klimatyczne"[329]. Z kolei w 2005 r. w przesłaniu do Grupy Roboczej Światowej Rady Kościołów ds. zmian klimatycznych, problemowi zmian klimatu nadał charakter moralny[330].

Kościół Ewangelicko-Augsburski, będący największym kościołem protestanckim w Polsce, rok 2019 ogłosił rokiem troski o stworzenie. W czasie jego trwania Synod Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP przyjął stanowisko w sprawie troski i odpowiedzialności za „stworzenie". Na podstawie tego dokumentu uznano antropogeniczność zmian klimatu i konieczność ochrony klimatu, którą motywowano odpowiedzialnością „przed Bogiem i bliźnim"[331]. Zaznaczono również, że biblijne słowa, aby „czynić sobie ziemię podległą", zostały „naznaczone pychą" i stały się usprawiedliwieniem dla „niepohamowanego nadużywania zasobów naturalnych i ludzkiej siły roboczej", a ludzie zapomnieli o trosce i odpowiedzialności, które powinny być podstawą gospodarowania środowiskiem naturalnym[332]. Słowa te potwierdzają wcześniej zaprezentowane wnioski (w kontekście Kościoła katolickiego), że interpretacja Biblii, służąca nadmiernemu wykorzystywaniu środowiska naturalnego przez ludzi, była powszechna, a podejście wskazujące na potrzebę większej jego ochrony jest stosunkowo nowe. W analizowanym dokumencie zaznaczono ponadto konieczność podejmowania działań w celu ochrony klimatu, wśród których wymieniono potrzebę zmian w obszarze gospodarczym, relacji społecznych, polityki, codziennych przyzwyczajeń i nawyków, odnosząc się tym samym do idei równoważonego rozwoju i gospodarki o obiegu zamkniętym (chociaż nie nazywając ich w ten sposób). Zwrócono także uwagę na możliwości ograniczenia wpływu na klimat w ramach funkcjonowania infrastruktury i działalności kościelnej, wymieniając takie aktywności jak zmniejszenie zużycia energii, wzrost efektywności energetycznej, ograniczenie emisji z

[328] Odpowiedzi udzielone przez Andrzeja Kuźmę na pytania ankietowe, przesłane 16.05.2022 r.
[329] R. F. Sadowski, *op. cit.*, s. 311.
[330] Ibidem, s. 322.
[331] *Stanowisko Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP: Stworzenie – troska i odpowiedzialność*, https://storage.waw.cloud.ovh.net/v1/AUTH_43d77b97e6c24395aa047319370cd843/Luteranie-old2020/Stanowisko-roktroskiostworzenie.pdf (dostęp: 8.04.2022).
[332] Ibidem.

transportu, w tym poprzez popularyzowanie korzystania z publicznego transportu zbiorowego i rowerów, ograniczanie niepotrzebnych zakupów i ilości odpadów, a także kształtowanie nawyków prośrodowiskowych[333].

W kontekście stosunku związków wyznaniowych i ich przedstawicieli do problemu zmian klimatu, warto wskazać także stanowisko biskupa Kościoła Zielonoświątkowego w RP Marka Kamińskiego, wyrażone na prośbę autora tej pracy. Stan środowiska naturalnego uznał on za będący w dużym stopniu powodem do obaw i niepokoju. W dziesięciopunktowej skali powagi problemu (gdzie 1 oznaczało, że nie jest to poważny problem, a 10, że jest on niezwykle poważny) nadał mu wysoką rangę (9 punktów). Jednocześnie uznał, że zmiany klimatu stanowią jedno z wielu niebezpiecznych zjawisk. Akceptując naukowe ustalenia na temat antropogeniczności procesu zmian klimatu, biskup Marek Kamiński opowiedział się za jak najszybszym osiągnięciem przez Polskę neutralności klimatycznej, jeszcze przed 2050 r. W perspektywie 2035 i 2050 r. uznał, że podstawę polskiej energetyki powinny stanowić odnawialne źródła energii, a ludzie powinni podejmować działania na rzecz ochrony klimatu, w tym poprzez zmianę form „zdobywania energii" i ograniczenie konsumpcji. Zaznaczył, że Kościół Zielonoświątkowy działania na rzecz ochrony klimatu wspiera werbalnie, a jego duchowni oszczędnie gospodarują zasobami. Ponadto uznał, że duchowni powinni się angażować w działania mające na celu ograniczenie antropogenicznego wpływu na klimat, poprzez przekonywanie ludzi do świadomych działań. Jednocześnie biskup Marek Kamiński stwierdził, że stanowisko Kościoła Zielonoświątkowego w kwestii zmian klimatu nie różni się od postaw całego społeczeństwa polskiego. Na pytanie natury teologicznej, czy na podstawie apokalipsy świętego Jana zmiany klimatu można odczytywać jako jeden ze znaków zbliżającego się końca świata, zaznaczył, że nie jest to „przedmiotem szczególnej analizy teologicznej", uznając jednak, że można tak przyjąć[334].

Informacje te wskazują, że stanowiska innych niż katolickie chrześcijańskich związków wyznaniowych w Polsce i ich przedstawicieli jedynie nieznacznie różnią się w ocenie problemu zmian klimatu i działalności w tym zakresie. Tożsamość chrześcijańska silnie związana jest przede wszystkim z antropocentrycznym postrzeganiem rzeczywistości, a deklaracje intelektualistów i wyższych hierarchów kościelnych na temat wagi problemu zmian klimatu rozpatrywane są z perspektywy odpowiedzialności i szacunku dla bożego „stworzenia". Należy jednak zaznaczyć, że wiedza tych osób zarówno na temat zmian klimatu, jak i teologii, jest

[333] Ibidem.
[334] Odpowiedzi udzielone przez Marka Kamińskiego na pytania ankietowe, przesłane 7.04.2022 r.

większa niż większości wyznawców religii. Mając na uwadze proste rozumienie niektórych zapisów Biblii na temat ludzkiego panowania nad Ziemią, które w przeszłości były traktowane jako usprawiedliwiające nadmierną eksploatację zasobów naturalnych, można założyć, że postrzeganie takie nadal dotyczy znaczącej liczby wyznawców chrześcijaństwa. Wniosek taki potwierdza między innymi analiza treści wybranych portali internetowych o tematyce katolickiej i wypowiedzi niektórych najwyższych hierarchów kościelnych, którzy także bagatelizują problem zmian klimatu i konieczność jego ochrony.

2.3. Polityka klimatyczna w nurtach ideologicznych

Sposób postrzegania rzeczywistości społeczno-politycznej, a tym samym cele i kierunki działalności politycznej są warunkowane także przez ideologie. Wydawałoby się, że najprostszym i najbardziej wyrazistym podziałem ideologicznym stosowanym w ramach nauk o polityce jest rozróżnienie poglądów i partii politycznych na lewicowe i prawicowe. Przyjmuje się, że taki podział pochodzi z okresu Rewolucji Francuskiej, kiedy to w 1789 r., podczas pierwszego posiedzenia Stanów Generalnych, arystokraci popierający króla zajmowali miejsca po jego prawej stronie, natomiast przeciwnicy utrzymania ówczesnego stanu, dążący do radykalnych zmian społeczno-politycznych, po lewej stronie. Podział ten od tego czasu był utożsamiany odpowiednio z konserwatystami i zwolennikami zmian[335]. Rozróżnienie zaznaczające podobne rozbieżności i wynikające z miejsc zajmowanych względem króla miało miejsce jednak już w XVII w. w Królestwie Anglii[336]. W początkowej fazie istnienia tego dychotomicznego podziału, określenie prawica miało konotację wartościującą pozytywnie, lewica natomiast negatywnie[337]. Rewolucyjne zmiany systemów politycznych w wielu państwach w pierwszej połowie XIX wieku spowodowały, że podstawą podziału na lewicę i prawicę stały się kwestie ustrojowe i aksjologiczne, reprezentowane odpowiednio przez liberałów i konserwatystów[338]. Skutki tych przemian, w połączeniu z następstwami rewolucji przemysłowej, doprowadziły z kolei w drugiej połowie XIX w. do zwrócenia większej uwagi na kwestie socjoekonomiczne przy określaniu lewicy i prawicy, przez co miejsce wcześniej zajmowane przez liberałów po lewej stronie osi podziału, zostało zajęte przez

[335] W. Wojtasik, *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty ekonomiczno-społeczne*, Sosnowiec 2011, s. 11-12.
[336] M. Gauchet, za: W. Wojtasik, op. cit., s. 12.
[337] N. Bobbio, *Prawica i lewica*, Kraków 1996, s. 59.
[338] W. Wojtasik, *op. cit.*, s. 12.

socjaldemokratów. Po prawej stronie osi pozostawali konserwatyści[339]. Kwestie ekonomiczne dominowały w porządkowaniu grup politycznych w zasadzie do upadku międzynarodowego systemu dwubiegunowego pod koniec XX w., opartego z jednej strony na gospodarce kapitalistycznej, z drugiej z kolei na gospodarce centralnie planowanej. Po tym czasie sytuacja bardziej się skomplikowała, szczególnie w państwach byłego bloku wschodniego. Na skutek upadku systemów komunistycznych w wielu państwach, niektóre grupy lewicowe zaczęły głosić nieadekwatność pojęć „lewica" i „prawica" w celu klasyfikacji partii politycznych w nowo powstałej rzeczywistości społeczno-politycznej. Podobny stosunek do tego podziału głosiły ruchy prawicowe po II wojnie światowej, po upadku systemów faszystowskich i nazistowskich. Stosunek ten był wynikiem słabnącej pozycji tych stronnictw, wynikającej z kompromitacji systemów skrajnych, zarówno lewicowych, jak i prawicowych[340]. Jak utrzymywał Norberto Bobbio, autor wydanej w 1994 r. książki na temat podziału na lewicę i prawicę, w której starał się udowodnić istotę i aktualność takiego podziału, pomimo iż diada ta jest bardzo często kwestionowana, nadal stanowi ważny punkt odniesienia w języku politycznym[341].

Określenie jednoznacznych kryteriów definiujących lewicę i prawicę jest jednak niezwykle trudnym zadaniem. Wspomniany powyżej autor za podstawę takiego rozróżnienia przyjął stosunek do równości, przypisując lewicy przywiązanie do egalitaryzmu, prawicy natomiast uznanie antyegalitaryzmu jako naturalnego stanu społecznego. Problematyczne stały się jednak postawy skrajne w ramach tego podziału. W celu ich odróżnienia od ruchów umiarkowanych, autor ten za dodatkowe kryterium przyjął stosunek do wolności. Na tej podstawie wyróżnił skrajną lewicę, czyli ruchy egalitarne i autorytarne, za przykład podając jakobinizm, następnie centrolewicę, tworzoną przez ugrupowania egalitarne i liberalne, określając je mianem socjalizmu liberalnego, centroprawicę, czyli ruchy nieegalitarne i liberalne, których przedstawicielami są partie konserwatywne oraz skrajną prawicę, na którą składają się ugrupowania nieegalitarne i antyliberalne, takie jak faszyzm czy nazizm[342]. Sam autor zaznaczył jednak, że określenie lewica i prawica jest antytetyczne[343]. Zestawienie wymienionych skrajności z postawami umiarkowanymi na osi lewica-prawica jest zatem problematyczne. Dążenie do ograniczenia wolności przez skrajne ugrupowania stanowi raczej o ich podobieństwie. Także kwestie dotyczące egalitaryzmu w tych skrajnych przypadkach

[339] Ibidem, s. 13.
[340] N. Bobbio, *op. cit.*, s. 35-36.
[341] Ibidem, s. 49.
[342] Ibidem, s. 95.
[343] Ibidem, s. 25.

mogą przybierać więcej podobieństw niż różnic (w pewnym stopniu także w kwestiach odnoszących się wyłącznie do spraw ekonomicznych).

Lepszym rozwiązaniem wydaje się zatem graficzne przedstawienie podziału na lewicę i prawicę, w tym ich skrajnych postaci, na linii w kształcie podkowy, co wykazuje, że w miarę radykalizacji poglądów (zarówno prawicowych, jak i lewicowych), narastają zbieżności pomiędzy nimi[344]. Takie przedstawienie także nie jest jednak wolne od wad. Przyjmując, że egalitaryzm odnosi się do kwestii społecznych, politycznych i ekonomicznych, należałoby rozpatrywać pojęcie lewicowości i prawicowości w relacji do tych trzech sfer.

Odnosząc się do podziałów socjopolitycznych w Europie Środkowej i Wschodniej R. Herbut zaproponował znacznie bardziej szczegółowe rozróżnienie na lewicę i prawicę, przedstawiając ich stosunek do wybranych kwestii w oparciu o płaszczyznę polityczną, ekonomiczną i aksjologiczną[345]. W zdecydowanej większości cechy charakterystyczne lewicy, przedstawione przez R. Herbuta, są zgodne z rozróżnieniem przyjętym przez N. Bobbio i wynikają z egalitarnego podejścia do rzeczywistości ekonomicznej, społecznej i politycznej. Jak zaznaczył jednak R. Herbut, przedstawione cechy mogą nabierać różnych kształtów w zależności od kontekstu społecznego, kulturowego i politycznego w państwach, w których dokonywały się reformy po upadku systemu komunistycznego. Uwaga ta w szczególności obejmuje wyznaczniki ekonomiczne. Przedstawione przez R. Herbuta kwestie dotyczą zarówno „wartości, jak i interesów"[346], co wskazuje na próbę ujmowania lewicowości i prawicowości w sposób syntetyzujący zarówno podejście aksjologiczne (z pierwszej połowy XIX w.), jak i ekonomiczne (dominujące od drugiej połowy XIX w.).

Podział dwuosiowy

W odniesieniu do państw europejskich, w których na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. nastąpił upadek komunizmu, J. Wiatr wyróżnił cztery podstawowe podziały polityczne: narodowościowy, ekonomiczny, kulturowy (relacje pomiędzy państwem i kościołami, w tym stosunek do praw i wolności obywatelskich) i postkomunistyczny (stosunek do przeszłości komunistycznej)[347]. W przypadku Polski, przez znaczny poziom

[344] A. Heywood, za: W. Wojtasik, op. cit., s. 15.
[345] R. Herbut, *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998, s. 141.
[346] Ibidem, s. 140.
[347] J. J. Wiatr, *Europa postkomunistyczna: przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006, s. 187-188.

homogeniczności narodowej, podział narodowościowy nie ma jednak większego znaczenia[348]. Autor zwrócił uwagę, że spośród trzech pozostałych podziałów, w Polsce i większości innych państw byłego bloku wschodniego, wymiar ekonomiczny nie koreluje się z kulturowym i postkomunistycznym[349]. Podobne stanowisko wyrazili także inni badacze, w szczególności w odniesieniu do uproszczonego podziału na kwestie ekonomiczne i aksjologiczne[350].

Z tego też względu właściwym rozwiązaniem jest zastosowanie podziału dwuosiowego. W tym celu na jednym końcu osi ekonomicznej może się znaleźć interwencjonizm państwowy, na drugim z kolei wolny rynek, natomiast na jednym skraju drugiej osi (aksjologicznej) tradycjonalizm, a na drugim modernizm. Na tej podstawie można nie tylko rozróżnić lewicowość i prawicowość ekonomiczną od aksjologicznej, ale także w bardziej precyzyjny sposób opisać rozbieżności wynikające z przyjęcia różnych postaw w tych obszarach. Na podstawie przedstawionego powyżej podziału, ugrupowania polityczne można podzielić na liberalne (modernistyczne i wolnorynkowe), konserwatywne (tradycjonalistyczne i wolnorynkowe), socjaldemokratyczne (modernistyczne i interwencjonistyczne) oraz narodowe i populistyczne (tradycjonalistyczne i interwencjonistyczne)[351].

Według podziału zastosowanego przez R. Herbuta krańce osi ekonomicznej zostały opisane jako liberalizm gospodarczy z jednej strony i etatyzm gospodarczy z drugiej. W wymiarze aksjologicznym z jednej strony znalazł się z kolei liberalizm światopoglądowy, przeciwstawiony tradycjonalizmowi światopoglądowemu. Na tej podstawie wyodrębniono ugrupowania liberalne (liberalizm światopoglądowy i gospodarczy), liberalno-tradycjonalistyczne (liberalizm gospodarczy i tradycjonalizm światopoglądowy), tradycjonalistyczno-etatystyczne (tradycjonalizm światopoglądowy i etatyzm gospodarczy) i liberalno-etatystyczne (liberalizm światopoglądowy i etatyzm gospodarczy)[352].

Chociaż dwa przedstawione powyżej ujęcia różnią się w zastosowanym opisie postaw skrajnych na ekonomicznej oraz aksjologicznej osi wyznaczającej lewicę i prawicę, a także w nazewnictwie ugrupowań przyjmujących wyszczególnione na podstawie skrzyżowania tych osi postaw, *de facto* oddają one istotę tych samych podziałów. W pierwszym z nich zastosowano jednak bardziej przydatne z perspektywy używanych w politologii określeń dotyczących profilów ideologicznych partii politycznych, w drugim natomiast użyto bardziej neutralnego

[348] Ibidem, s. 188.
[349] Ibidem, s. 193, 195.
[350] R. Herbut, *op. cit.*, s. 142; J. Reykowski, *Absencja wyborcza: obraz i uwarunkowania zjawiska*, [w:] *Naród. Władza. Społeczeństwo*, A. Jasińska-Kania, J. Raciborski (red.), Warszawa 1996, s. 238-239.
[351] E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008, s. 235.
[352] R. Herbut, *op. cit.*, s. 148-149.

nazewnictwa, wolnego od wartościowania. Partie określone przez E. Wnuka-Lipińskiego jako „narodowe i populistyczne", przez R. Herbuta zostały opisane jako „tradycjonalistyczno-etatystyczne". Ten drugi autor zaznaczył jednak, że opcja ta „kojarzy się dość silnie ze zjawiskiem tzw. populizmu ekonomicznego"[353].

Bardzo zbliżone stanowisko przyjął także J. J. Wiatr, który na podstawie przecięcia podziału kulturowego i ekonomicznego wyróżnił orientację socjaldemokratyczną, liberalną, konserwatywno-liberalną i konserwatywno-etatystyczną[354]. Ten opis wydaje się zatem nie tylko wolny od wartościowania, ale także optymalny dla prowadzenia dalszych prac nad tym zagadnieniem.

Abstrahując od podziału dwuosiowego, A. Antoszewski przyjął z kolei w stosunku do państw Unii Europejskiej pięć głównych „biegunów rywalizacji"[355]: socjalistyczny (umiarkowanej lewicy), konserwatywno-chrześcijańsko-demokratyczny, liberalny, ekologiczny, a także radykalny. Do tego ostatniego zaliczył zarówno postawy skrajnie prawicowe, jak i lewicowe[356]. Także w tym przypadku zauważalna jest duża zbieżność z wynikami podziałów dwuosiowych opisanych powyżej. Specyficzną kategorię stanowią jednak ugrupowania ekologiczne. Wartym odnotowania jest uznanie, że o skrajnym położeniu na osi lewica-prawica decyduje radykalizm postulatów gospodarczych i politycznych, przy czym te pierwsze mają szczególne znaczenie w przypadku partii skrajnie lewicowych, drugie natomiast w odniesieniu do partii skrajnie prawicowych[357]. Stanowisko to potwierdzają badania forów internetowych organizacji skrajnych, przeprowadzone przez W. Kacprzaka, których wynik wskazywał, że grupy skrajnie prawicowe częściej odnoszą się do kwestii społecznych, skrajnie lewicowe natomiast do spraw gospodarczych[358].

Identyfikacja wyborców z partiami politycznymi według A. Antoszewskiego jest możliwa przede wszystkim za sprawą eksponowania warstwy aksjologicznej[359]. Podejście ekonomiczne z kolei zazwyczaj jest motywowane wartościami, przez co dla przykładu w ramach tradycyjnych wartości można eksponować wolny rynek, a czynnikom naturalnym (w tym boskim) przypisywać nierówności społeczne, świadczące o wyjątkowości każdego

[353] Ibidem, s. 151.
[354] J. J. Wiatr, *op. cit.*, s. 195.
[355] A. Antoszewski, *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009, s. 75.
[356] Ibidem, s. 75-76.
[357] Ibidem, s. 215.
[358] W. Kacprzak, *Rozumienie terminów ,,lewica" i ,,prawica" w skrajnych środowiskach politycznych*, Warszawa 2015, s. 123-124, https://www.academia.edu/29104608/Rozumienie_termin%C3%B3w_lewica_i_prawica_w_skrajnych_%C5%9Brodowiskach_politycznych (dostęp: 8.05.2020).
[359] A. Antoszewski, *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Wrocław 2005, s. 39.

człowieka. Z drugiej strony tradycyjne wartości mogą prowadzić do większego etatyzmu ekonomicznego, na przykład poprzez odwołanie do wspólnoty narodowej i dbałości o rodziny, uznawane za podstawową komórkę społeczną narodu.

A. Antoszewski stwierdził ponadto, że ideologie, które autor ten utożsamia przede wszystkim z warstwą aksjologiczną, czy też „duchową"[360], stanowią podstawę samoidentyfikacji partii politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej. Zaznaczył także, iż podział taki odgrywa dużą rolę nie tylko w apelach politycznych, ale również ułatwia wyborcom identyfikację programów politycznych. Ponadto podkreślił, że ideologiczne zróżnicowanie ugrupowań politycznych jest najczęściej stosowanym podziałem w podręcznikach, przewodnikach i monografiach naukowych. Istotną przesłanką dla wyeksponowania kwestii aksjologicznych jest także fakt, że ta warstwa stanowi podstawę dla zrzeszania się partii politycznych w międzynarodowych organizacjach partyjnych[361]. Powyższe uwagi powinny mieć zatem decydujące znaczenie dla klasyfikowania partii politycznych według poszczególnych ideologii.

Polskie partie polityczne i ich profil ideologiczny

Według D. Cofrancesco, liberalizm można utożsamiać zarówno z lewicą, jak i prawicą, w zależności od kontekstu[362]. Do ugrupowań liberalnych w Polsce przypisuje się nieistniejące już: Kongres Liberalno-Demokratyczny (zaliczany do nurtu neoliberalnego), Unię Demokratyczną (UD) oraz utworzoną z ich połączenia w 1994 r. i działającą do 2005 r. Unię Wolności (UW), zaliczane do liberalizmu chrześcijańskiego[363]. Powstałą z przekształcenia UW Partię Demokratyczną-demokraci.pl, a także jej następczynię, Unię Europejskich Demokratów, utworzoną w 2016 r., można z kolei zaliczyć do partii socjalliberalnych. Partią liberalną jest także założona w 2001 r. Platforma Obywatelska (PO) oraz istniejąca od 2015 r. Nowoczesna. Platformę Obywatelską można zakwalifikować do nurtu liberalizmu konserwatywnego[364], co pozycjonuje ją jako partię centroprawicową, natomiast Nowoczesną do neoliberalnego.

---

[360] Ibidem, s. 39, 42.
[361] Ibidem, s. 42-43.
[362] N. Bobbio, *op. cit.*, s. 66.
[363] K. Kowalczyk, *Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego*, ,,Środkowoeuropejskie Studia Polityczne", 2004, nr 1, s. 92, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_ssp_2014_1_6 (dostęp: 10.05.2020); A. Antoszewski, *Partie polityczne…*, s. 132-133.
[364] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 92; A. Antoszewski, *Partie i systemy…*, s. 180-181.

Unia Wolności do 2002 r. była związana z Europejską Partią Ludową, a od 2003 r. z Partią Europejskich Liberałów, Demokratów i Reformatorów[365]. Do tej drugiej partii europejskiej należała także Partia Demokratyczna – demokraci.pl. Z Europejską Partią Ludową niezmiennie związana jest Platforma Obywatelska, której przedstawiciele w Parlamencie Europejskim są członkami Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci). Do Partii Porozumienia Liberałów i Demokratów na rzecz Europy należy z kolei Nowoczesna.[366] K. Kowalczyk do partii liberalnych, a w tych ramach do nurtu socjalliberalnego, zaliczył Twój Ruch, powstały w 2013 r. z przekształcenia Ruchu Palikota[367]. W Parlamencie Europejskim posłowie tej partii byli jednak członkami Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie Europejskim, a w wyborach parlamentarnych w 2015 r. w Polsce utworzyli koalicję wyborczą wraz z Sojuszem Lewicy Demokratycznej (SLD), Unią Pracy (UP), Partią Zieloni i Polską Partią Socjalistyczną, co mogłoby skłaniać do zaklasyfikowania Twojego Ruchu do rodziny partii socjaldemokratycznych. Taki wybór mógłby zostać częściowo poparty analizą programu partii z 2014 r.[368] Mając jednak na uwadze brak możliwości jednoznacznego rozróżnienia pomiędzy poszczególnymi rodzinami i podrodzinami partii politycznych, należy przyjąć, że Twój Ruch można przyporządkować zarówno do partii socjalliberalnych, jak i socjaldemokratycznych.

Do partii socjaldemokratycznych (lub też liberalno-etatystycznych), mających swoich reprezentantów w polskim parlamencie od czasu wyborów z 1991 r., można zaliczyć Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP), działającą w latach 1990-1999, Sojusz Lewicy Demokratyczne, utworzony w 1999 r. z lewicowych partii politycznych skupionych wokół SdRP, Socjaldemokrację Polską (SDPL), utworzoną w 2004 r. po rozłamie w SLD przez część działaczy tej partii, a także Polską Partię Socjalistyczną, utworzoną w 1987 r. i Unię Pracy, założoną w 1992 r.[369]. Najnowszymi partiami socjaldemokratycznymi są z kolei: Lewica Razem, utworzona w 2015 r. (do 2019 r. pod nazwą Partia Razem), Wiosna Roberta Biedronia, funkcjonująca w latach 2019-2021 oraz Inicjatywa Polska, od 2016 r. działająca jako stowarzyszenie, a od 2019 r. jako partia polityczna. Większość z wyżej wymienionych partii socjaldemokratycznych na poziomie ponadnarodowym związana jest z Partią Europejskich

[365] A. Antoszewski, *Partie i systemy…*, s. 174-175.
[366] *Europejskie partie polityczne i grupy polityczne w Parlamencie Europejskim*, Parlament Europejski. Biuro w Polsce, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/poslowie_parlament_i_ty/partie_grupy.html (dostęp: 10.05.2020).
[367] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 92-93.
[368] *Plan zmian 2014-2019. Program Twojego Ruchu. Projekt*, http://twojruch.eu/wp-content/uploads/2014/09/plan-zmian.pdf (dostęp: 13.05.2020).
[369] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 92.

Socjalistów, a ich przedstawiciele w Parlamencie Europejskim są lub byli zrzeszeni w Postępowym Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie Europejskim[370].

Według podziału dwuosiowego do partii socjaldemokratycznych w Polsce można zaliczyć także Patrię Zieloni, która jest członkiem Europejskiej Partii Zielonych. Klasyfikacja ta w przypadku tego ugrupowania wydaje się być najbardziej trafna, chociaż należy mieć na uwadze, że członkowie partii umiejscawiają ją ponad podziałami na prawicę i lewicę[371]. Program polityczny partii, którego celem są zmiany społeczno-polityczne, służące większej równości, zarówno w sferze społecznej, jak i gospodarczej, pozwala ją opisać jako liberalną społecznie i bliższą etatyzmowi gospodarczemu. Obok postulatów dotyczących polepszenia jakości środowiska naturalnego, członkowie partii opowiadają się także m.in. za wzrostem równości ludzi niezależnie od płci i innych tożsamości wrodzonych i nabytych, gwarantowaną każdemu obywatelowi emeryturą obywatelską oraz pięciostopniowym podatkiem progresywnym od osób fizycznych[372]. W odniesieniu do podziału zaproponowanego przez A. Antoszewskiego, Partia Zieloni zostałaby jednak bez wątpienia przypisana do ugrupowań ekologicznych.

W przypadku partii socjaldemokratycznych i liberalnych nie ma większych problemów dotyczących ich przyporządkowania do określonej ideologii. Pewne komplikacje dotyczą z kolei partii konserwatywnych (lub też liberalno-tradycjonalistycznych, konserwatywno-liberalnych albo konserwatywno-chrześcijańsko-demokratycznych), których działalność w Europie Środkowej i Wschodniej czasami łączy w sobie nurty konserwatywne i chadeckie z nacjonalistycznymi i populistycznymi, przez co trudno jednoznacznie określić ich profil ideologiczny. Do partii konserwatywnych, traktowanych w niniejszym przypadku zbiorczo jako konserwatywne i chadeckie, czyli tradycjonalistycznych światopoglądowo i liberalnych ekonomicznie (w mniejszym lub większym stopniu), K. Kowalczyk zaliczył między innymi Unię Polityki Realnej, założoną w 1990 r. i Partię Konserwatywną (działającą w latach 1992-1997). Przyporządkował je do nurtu konserwatywno-liberalnego (znaczny stopień tradycjonalizmu światopoglądowego i liberalizmu gospodarczego)[373]. Do tej samej grupy można zaliczyć Kukiz'15, ugrupowanie powstałe w 2015 r. Klasyfikację taką potwierdza autoidentyfikacja partii[374]. Ugrupowanie Kukiz'15 bywa jednak także określane mianem

[370] *Europejskie partie…*
[371] *O nas*, Partia Zieloni, https://partiazieloni.pl/o-nas/ (dostęp: 13.05.2020).
[372] *Ekologicznie. Demokratycznie. Solidarnie. Program 2018*, Partia Zieloni, s. 20, 25, 48, https://partiazieloni.pl/wp-content/uploads/2018/10/program_2018-calosc-rozk%C5%82ad-2.pdf (dostęp: 13.05.2020).
[373] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 93.
[374] *W kilku słowach o Kukiz15*, Kukiz15, http://kukiz15.org/kukiz15/o-kukiz15 (dostęp: 13.05.2020).

populistycznego[375]. Do tej samej rodziny partii częściowo można zaliczyć również utworzoną w 2018 r. federacyjną partię Konfederacja Wolność i Niepodległość (KWiN), reprezentowaną w Sejmie od 2019 r. przez przedstawicieli trzech jej ugrupowań członkowskich: Koalicji Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja (KORWiN), Ruchu Narodowego oraz Konfederacji Korony Polskiej[376]. Problem klasyfikacyjny w tym przypadku stanowi jednak współistnienie obok ugrupowań liberalno-konserwatywnych, narodowego, które zgodnie z jedną z klasyfikacji E. Wnuka-Lipińskiego należałoby zaliczyć do grupy tradycjonalistycznej i interwencjonistycznej[377]. Warto także odnotować, że R. Herbut na dwuosiowej przestrzeni rywalizacji partyjnej w Polsce, stanowiącej „wstępny i w dużym stopniu intuicyjny sposób jej uporządkowania"[378], Unii Polityki Realnej przypisał duży stopień liberalizmu gospodarczego i światopoglądowego[379], przez co partia ta została zaliczona do liberalnych. Zważając jednak na duży stopień tradycjonalizmu światopoglądowego partii[380], autor niniejszej pracy uważa takie przyporządkowanie za błędne, przychylając się do klasyfikacji zaproponowanej przez K. Kowalczyka.

Z grupy partii konserwatywno-chrześcijańsko-demokratycznych (według A. Antoszewskiego), czy też liberalno-tradycjonalistycznych (według R. Herbuta), można wyróżnić ugrupowania chadeckie. Do klasycznej chadecji K. Kowalczyk zaliczył Porozumienie Centrum, działające w latach 1990-2002, Partię Chrześcijańskich Demokratów, utworzoną w 1990 r. i rozwiązaną w 1999 r., a także utworzone w wyniku połączenia tej partii z Ruchem dla Rzeczypospolitej i większością członków Porozumienia Centrum, Porozumienie Polskich Chrześcijańskich Demokratów. Ruch Społeczny Akcja Wyborcza Solidarność (AWS), rozwiązany w 2004 r., został zaklasyfikowany jako „chadecka partia związkowa"[381]. Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, działające w latach 1989-2010, oraz Prawica Rzeczypospolitej, utworzona w 2007 r., zostały z kolei uznane za przedstawicieli nurtu chrześcijańsko-narodowego[382].

---

[375] *Populiści 2019 – elity są złe*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, http://www.uwm.edu.pl/egazeta/populisci-2019-elity-sa-zle (dostęp: 14.05.2020); *Poland, Parties and Elections in Europe*, http://www.parties-and-elections.eu/poland.html (dostęp: 14.05.2020).
[376] Klasyfikacja własna.
[377] E. Wnuk-Lipiński, *op. cit.*, s. 235.
[378] R. Herbut, *op. cit.*, s. 150.
[379] Ibidem, s. 148.
[380] *Deklaracja ideowa*, Unia Polityki Realnej, https://uniapolitykirealnej.org.pl/deklaracja.html (dostęp: 14.05.2020).
[381] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 93.
[382] Ibidem.

Odwołanie do tradycyjnych wartości chrześcijańskich jest w Polsce charakterystyczne także dla partii, które K. Kowalczyk nazwał niepodległościowymi. Należą do nich: Ruch Katolicko-Narodowy, założony w 1997 r., Ruch dla Rzeczypospolitej, działający w latach 1992-1999, Ruch Odbudowy Polski, działający w latach 1995-2012 oraz Konfederacja Polski Niepodległej, utworzona w 1979 r.[383] Ta ostatnia, przez R. Herbuta została zaklasyfikowana jako liberalno-tradycjonalistyczna, Ruch Odbudowy Polski z kolei jako tradycjonalistyczno-etatystyczna[384]. Partie niepodległościowe można zatem uznać za tradycjonalistyczne światopoglądowo, a w przypadku podejścia ekonomicznego, w zależności od ugrupowania, jako etatystyczne lub liberalne, w większości pozostające jednak na styku tych dwóch podejść, przez co jednoznaczne przyporządkowanie ich do grupy partii tradycjonalistyczno-etatystycznych lub liberalno-tradycjonalistycznych może być problematyczne.

Do umiarkowanych konserwatystów K. Kowalczyk zaliczył powołane w 1997 r. Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe[385], które swoją działalność zakończyło w 2014 r., kiedy połączyło się z partią Polska Razem Zjednoczona Prawica, która z kolei w 2017 r. została przekształcona na Porozumienie Jarosława Gowina. Do tej samej grupy należałoby zaliczyć także te dwie ostatnie partie[386].

Do ugrupowań o profilu narodowo-konserwatywnym zostało z kolei zaliczone Prawo i Sprawiedliwość, utworzone w 2001 r. oraz Solidarna Polska (SP), założona w 2012 r.[387], które w Parlamencie Europejskim wraz z Porozumieniem Jarosława Gowina tworzą Grupę Europejskich Konserwatystów i Reformatorów[388]. W przypadku partii narodowo-konserwatywnych, które od 2015 r. współtworzą w Polsce rząd, pojawiają się jednak problemy klasyfikacyjne. A. Antoszewski zwrócił uwagę, że chociaż od 2007 r. PiS stało się „głównym reprezentantem nurtu konserwatywnego, w jego narodowo-katolickiej odmianie"[389], przyporządkowanie partii do konkretnej grupy politycznej stanowi duże wyzwanie. Odwołując się do publikacji innych naukowców wymienił, że PiS było klasyfikowane przez polskich autorów między innymi jako „tradycyjna partia chadecka", partia konserwatywna oraz „radykalnych konserwatystów", natomiast, jak zaznaczył, autorzy zagraniczni w większym stopniu eksponują populistyczny charakter partii[390].

[383] Ibidem.
[384] R. Herbut, *op. cit.*, s. 148.
[385] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 93.
[386] Klasyfikacja własna.
[387] K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 93.
[388] *Europejskie partie…*
[389] A. Antoszewski, *Partie i systemy…,* s. 135.
[390] Ibidem, s. 135.

Przyporządkowanie PiS do partii populistycznych zaproponował między innymi M. Minkenberg. Razem z Samoobroną Rzeczypospolitej Polskiej (Samoobrona) zaklasyfikował je do nurtu prawicowego populizmu, czyli wyróżniających się charyzmatycznym przywódcą, niejednorodnym programem opartym na nacjonalizmie i etnocentryzmem[391]. Liga Polskich Rodzin (LPR) i Ruch Narodowy zostały z kolei zaliczone przez D. Kasprowicz do populistycznej skrajnej prawicy[392]. To ostatnie ugrupowanie od 2019 r. wchodzi w skład federacyjnej partii KWiN. Podobne stanowisko zajął M. Hartliński, uznając za partie populistyczne PiS, Kukiz'15, LPR i Samoobronę[393]. R. Dudała z kolei odnosząc się do populizmów w Europie, odwołał się do danych wskazujących, że w wyborach parlamentarnych w 2015 r. partie populistyczne w Polsce uzyskały ok. 46-47% poparcia społecznego, a w 2007 r. ok. 35%[394]. Statystyka ta również wskazuje na zaklasyfikowanie do ugrupowań populistycznych PiS, Kukiz'15, LPR i Samoobrony, o czym autor ten nie wspomniał jednak wprost, a co wynika z przyporządkowania ich wyników wyborczych do tych statystyk. Samoobrona została tak samo sklasyfikowana przez K. Kowalczyka, natomiast LPR została przez niego zaliczona do partii narodowych[395]. Podobna klasyfikacja niewątpliwie dotyczy także Ruchu Narodowego.

Stosując nazewnictwo R. Herbuta, do partii tradycjonalistyczno-etatystycznych (lub zgodnie z określeniem, które zaproponował J. J. Wiatr, do konserwatywno-etatystycznych) można zaliczyć Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)[396], którego przedstawiciele w Parlamencie Europejskim współtworzą Grupę Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci). Do tej samej rodziny partii, jak już wspomniano wcześniej, zaliczany był Ruch Odbudowy Polski[397]. Współcześnie jednak PSL w kwestiach gospodarczych można traktować jako partię centrum, przez co przypisanie jej jednoznacznie do grupy konserwatywno-etatystycznych lub konserwatywno-liberalnych należałoby pozostawić jako nierozstrzygnięte. Warto także zaznaczyć, że pomimo odwołań do religii i tradycyjnych wartości narodowych, PSL nie przedstawia w tej kwestii podejścia tak radykalnego jak np. PiS, czy nieistniejąca już LPR, dlatego też zapewne mając na uwadze powyższe, często jest klasyfikowana jako partia centrum.

---

[391] D. Kasprowicz, *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków 2017, s. 78, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/44253/kasprowicz_populistyczna_radykalna_prawica_jako_obszar_badawczy_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 16.05.2020).
[392] Ibidem, s. 37.
[393] *Populiści 2019…*
[394] R. Dudała, *Demokracje zbuntowane*, Kielce 2022, s. 44-45; *Timbro Authoritarian Populism Index*, 2019, https://populismindex.com/wp-content/uploads/2019/02/TAP2019C.pdf (dostęp: 20.03.2023).
[395] K. Kowalczyk, *op. cit.,* s. 93-94.
[396] R. Herbut, *op. cit.,* s. 148
[397] Ibidem.

Zdaniem autora niniejszej pracy, mając na uwadze nadrzędność warstwy aksjologicznej, PSL na spektrum jednoosiowym prawica-lewica należałoby jednak przypisać do centroprawicy.

Ideologie polityczne i ich znaczenie dla polityki klimatycznej

Powyższa klasyfikacja powinna pomóc w zrozumieniu znaczenia poszczególnych ideologii dla kształtu programów wyborczych partii politycznych i ich działalności w kwestii zmian klimatu. Aby było to możliwe, należy jednak w skrócie opisać podstawowe założenia ideologiczne wymienionych powyżej grup politycznych. Podczas realizacji tego zadania, zostanie także zwrócona uwaga na sposób, w jaki określone zasady, wartości i interesy mogą kształtować politykę klimatyczną. Należy przy tym pamiętać, że ideologie są w tym przypadku traktowane jako czynniki zewnętrzne oddziałujące kształt tej polityki. Zmiana tych czynników nie odbywa się zatem na skutek transformacji powiązań w ramach danego systemu, w tym przypadku polityki klimatycznej państwa. Może ona jednak mieć miejsce na skutek przejęcia przez poszczególne grupy polityczne innych postaw ideologicznych, bądź wybranych z nich elementów. Ideologia jest jednak jednym ze wstępnych warunków kształtujących postawy polityczne, które mogą przybierać różnorodne formy w zależności od niezliczonej ilości innych czynników, zarówno zewnętrznych, jak i oddziałujących w ramach systemu.

Liberalizm definiowany jest jako „koncepcja teoretyczna i postawa światopoglądowa oparta na indywidualistycznej koncepcji człowieka i społeczeństwa głosząca, że wolność i nieskrępowana przymusem politycznym działalność jednostek mają wartość nadrzędną i są najpewniejszym źródłem postępu we wszystkich sferach życia zbiorowego”[398]. W odniesieniu do partii politycznych określenie to należy przede wszystkim traktować jako „doktrynę partii i ruchów polityczno-społecznych wychodzących z założeń ideologii liberalnej i dążących do zagwarantowania wolności w poszczególnych sferach życia społecznego, zwłaszcza w dziedzinie politycznej (liberalizm polityczny) i ekonomicznej (liberalizm gospodarczy)”[399]. Sam termin pochodzi od nazwy hiszpańskiego stronnictwa „Liberales”, co w tłumaczeniu na język polski oznacza „wolnościowcy”[400]. Wolność jest zatem jedną z podstawowych wartości dla liberałów. Należą do niej przede wszystkim: wolność sumienia, przekonań, słowa,

[398] K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warszawa 2008, s. 134; *Liberalizm*, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/liberalizm;3932244.html (dostęp: 17.05.2020).
[399] Ibidem, s. 134.
[400] Ibidem.

zgromadzeń, zrzeszeń i wyboru własnego stylu życia[401]. Inną podstawową wartością jest prawo do własności, które pozostaje w związku ze swobodą działalności gospodarczej. To z kolei traktowane jest jako jeden z czynników gwarantujących człowiekowi wolność indywidualną[402]. Bardzo istotne dla liberałów jest również prawo do ochrony życia. Ważną wartością według koncepcji liberalnej jest równość, jednak traktowana w sposób odmienny niż na podstawie koncepcji socjaldemokratycznych i socjalistycznych. Dla liberałów oznacza ona posiadanie przez ludzi takich samych uprawnień[403]. Ponadto uznają oni istnienie niezmiennej natury ludzkiej, a co za tym idzie, praw naturalnych[404]. Są także zwolennikami zasady równowagi sił, która oznacza niedopuszczenie do nadmiernej koncentracji władzy w jednym ośrodku. Odnosi się ona również do kwestii gospodarczych[405]. Państwo powinno zachować neutralność światopoglądową, dlatego też zasada tolerancji ma w tym przypadku niemałe znaczenie. Szczególnej ochronie powinny podlegać prawa mniejszości[406]. Według doktryny liberalnej rola państwa polega na stanowieniu i ochronie praw w zasadzie we wszystkich dziedzinach ludzkiej aktywności, pozostawiając jednak obywatelom swobodę wyboru celów i sposobów działania. Ograniczeniem postępowania jednostki jest wolność innych osób. Postawie liberalnej towarzyszy pozytywne przekonanie o racjonalności ludzi, co nakłada na jednostkę odpowiedzialność za swoje czyny. Indywidualistyczne podejście do życia społecznego i gospodarczego traktowane jest jako podstawa ewolucyjnych zmian gwarantujących postęp[407].

W powyższych zasadach można dopatrywać się czynników zarówno pozytywnych, jak i negatywnych dla prowadzenia polityki mającej na celu ochronę klimatu. Mając na uwadze, że podstawowa zasada liberalizmu – wolność – ma charakter negatywny[408], należy ją traktować raczej jako przeszkodę we wdrażaniu ambitnej polityki klimatycznej, która to przez decydentów politycznych i społeczeństwo może być traktowana jako nadmierna ingerencja państwa w wolność jednostki, przede wszystkim w odniesieniu do decydowania o własnym stylu życia, do którego można zaliczyć posiadanie własnego samochodu, korzystanie z wszelkich energochłonnych udogodnień, częste loty samolotami, korzystanie z energochłonnych atrakcji itd. Ochrona dotychczasowego stylu życia pojawia się często jako jeden z podstawowych argumentów delegacji USA podczas Konferencji Stron UNFCCC,

[401] Ibidem, s. 135.
[402] Ibidem; E. Wnuk-Lipiński, *op. cit.*, s. 193.
[403] K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 135.
[404] Ibidem, s. 134; E. Wnuk-Lipiński, *op. cit.,* s. 193.
[405] K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 135.
[406] Ibidem, s. 137.
[407] Ibidem, s. 138.
[408] Ibidem.

mających służyć usprawiedliwieniu niechęci do przyjęcia przez to państwo ograniczeń dotyczących emisji gazów cieplarnianych. Z drugiej strony wolność słowa i zgromadzeń mogą prowadzić do popularyzacji problemu i podniesienia świadomości społecznej. Ta kwestia jednak nie dotyczy decydentów politycznych w sposób bezpośredni. Prawa do własności nie należy traktować jako przeszkody lub pomocy w podejmowaniu decyzji na rzecz ochrony klimatu. Problem pojawia się dopiero w przypadku tego prawa w połączeniu z dużą swobodą działalności gospodarczej. Liberalizm gospodarczy może skłaniać przedsiębiorców do nadmiernej eksploatacji zasobów w celu pomnażania zysków, kosztem szkód wyrządzanych w środowisku naturalnym, w tym klimatowi. Pomocna w tym względzie może jednak być zasada odpowiedzialności za własne czyny, jednakże mając na uwadze charakter zanieczyszczeń oddziałujących na klimat, usunięcie szkód w ramach takiej odpowiedzialności jest zadaniem niezmiernie trudnym, dlatego też odpowiedzialność ogranicza się zazwyczaj do wypłaty odszkodowań dla części pokrzywdzonych. Wątpliwości budzi także przekonanie o ludzkiej racjonalności. Postępowanie, którego skutkiem jest niszczenie środowiska życia milionów ludzi, a nierzadko także zwiększenie ryzyka chorób i śmierci wielu z nich, często jest racjonalne jedynie dla osób, których celem jest zwiększenie zysków, poprzez podejmowanie aktywności gospodarczych związanych z emisją znacznych ilości gazów cieplarnianych. Pozytywne znaczenie dla polityki ochrony klimatu powinny mieć z kolei takie wartości i postawy jak prawo do ochrony życia czy równość szans życiowych, związana z równością wobec prawa. Ponadto zmiany klimatu w różnym stopniu oddziałując na życie większości ludzi na Ziemi, wpływają na ich wolność. Według zasad liberalizmu wpływ ten powinien być barierą niepozwalającą na podejmowanie działań ją naruszających.

Socjaldemokracja określana jest jako ,,ruch społeczny, początkowo głównie robotniczy, zmierzający do zastąpienia kapitalizmu socjalizmem, a następnie do uspołecznienia gospodarki rynkowej i zmniejszenia nierówności społecznych”[409]. Mając na uwadze genezę socjaldemokracji ,,od socjalizmu do zreformowanego kapitalizmu”[410], warto w tym miejscu zwrócić uwagę na podstawowe wartości samego socjalizmu, do których należy zaliczyć równość, wspólnotę, sprawiedliwość społeczną. Z kolei alienacji wywołanej przez rynek i wyzyskowi kapitalistycznemu socjalizm jest przeciwny[411]. Socjaldemokraci już w XX w. odrzucili jednak dążenie do upaństwowienia własności, opowiadając się za reformą systemu kapitalistycznego w taki sposób, aby zapewnić każdemu prawo do pracy, wyrównać szanse w

[409] Ibidem, s. 224.
[410] Ibidem, s. 226.
[411] Ibidem, s. 230.

dostępie do oświaty, kultury, służby zdrowia oraz zmniejszyć nierówności dochodowe. W tym kontekście celem socjaldemokratów w kwestii gospodarczej stał się uspołeczniony kapitalizm[412]. W sferze politycznej akceptują oni założenia demokracji liberalnej[413].

Przedstawione kwestie wskazują, że przyjęcie do programów politycznych przez partie socjalistyczne i socjaldemokratyczne propozycji mających na celu ochronę klimatu, jest zadaniem stosunkowo łatwym. Krytyka kapitalizmu i nierówności dochodowych w największym stopniu dotyczy przedsiębiorstw i pracowników najwyższego szczebla takich firm, które w stosunku do większości społeczeństwa osiągają nieporównywalnie większe zyski. Niezwykle często, jak w przypadku korporacji zajmujących się wydobyciem i sprzedażą ropy naftowej, węgla kamiennego i brunatnego, gazu ziemnego czy też przedsiębiorstw motoryzacyjnych, działalność takich firm jest związana ze znaczną emisją gazów cieplarnianych do atmosfery lub produktami, które powodują takie emisje podczas ich użytkowania. Stąd nierówności dochodowe i w dostępie do dóbr i usług są nierzadko związane z nierównym wpływem na zanieczyszczenia powodujące nasilanie zmian klimatu. Pozytywne znaczenie dla podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu może mieć także dążenie do większej sprawiedliwości społecznej, która to powinna uniemożliwiać nadmierną eksploatację zasobów naturalnych kosztem innych osób (w tym narażonych na negatywne skutki zmian klimatu). Z drugiej strony zagrożeniem dla środowiska naturalnego, w tym klimatu, może być ubóstwo. Dążenie do zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzi ubogich często wiąże się z brakiem jednoczesnego zainteresowania problemami środowiska naturalnego[414]. W przeciwieństwie do liberalnego indywidualizmu, poczucie wspólnotowości może w większym stopniu oddziaływać na postawy mające na celu dążenie nie tylko do własnej pomyślności i wygody, ale także innych ludzi, określanych jako wspólnota społeczna. Odejście od reprezentowania interesów wyłącznie klasy robotniczej pozwoliło partiom socjaldemokratycznym na pewne zdystansowanie się do przemysłu (chociaż nadal odgrywa on stosunkowo dużą rolę dla większości socjaldemokratów), który w dużej mierze związany jest z energochłonnymi sposobami produkcji. Problemem dla modernizacji przedsiębiorstw na energooszczędne może jednak być dążenie do zapewnienia każdemu prawa do pracy, ponieważ procesy modernizacyjne mogą być na tyle kapitałochłonne, aby doprowadzić do redukcji zatrudnienia lub likwidacji przedsiębiorstwa. Ponadto dostęp do podstawowych usług społecznych, takich jak oświata, kultura czy służba zdrowia, wymaga nakładów finansowych

[412] Ibidem, s. 227.
[413] A. Antoszewski, *Partie i systemy…,* s. 80.
[414] D. Kiełczewski, *op. cit.,* s. 240.

pozyskiwanych z podatków. Istnienie przedsiębiorstw, także tych w dużej mierze emitujących gazy cieplarniane, należałoby zatem uznać za zgodne z myślą socjaldemokratyczną na temat zatrudnienia, jako korzystne dla ogółu społeczeństwa. Z drugiej jednak strony należałoby przy tym mieć na uwadze sprawiedliwość społeczną. A. Antoszewski zauważył z kolei, że współczesna myśl socjaldemokratyczna łączy w sobie koncepcje liberalne, komunitarne, feministyczne, ekologiczne i inne[415], co wskazuje na możliwość przejęcia znacznej części rozwiązań na rzecz ochrony klimatu przez partie socjaldemokratyczne.

Z perspektywy omawianego tematu nie można nie wspomnieć także o ekologizmie. Chociaż w polskiej polityce ma on marginalne znaczenie, w przyszłości może odgrywać istotną rolę w realizacji celów ochrony klimatu. Mianem ekologizmu określa się ,,teorie społeczne, orientacje filozoficzne, ideologie i światopoglądy, które centralnym punktem analizy czynią człowieka w jego relacji do środowiska, przy czym na plan pierwszy wysuwane są zagrożenia dla środowiska będące skutkiem rozwoju cywilizacyjnego oraz wpływ szkód ekologicznych na dobrostan społeczeństw i jednostek. Ponadto nazwą tą należy objąć działania polityczne i społeczne, które mają na celu szerzenie świadomości na temat zagrożeń dla środowiska, przeciwdziałanie zagrożeniom oraz rozwiązywanie problemów ekologicznych w skali międzynarodowej (ekopolityka)"[416].

Najistotniejszą kwestią według ekologizmu są harmonijne stosunki pomiędzy człowiekiem a innymi organizmami żywymi. Ich przywrócenie powinno się odbyć za sprawą usunięcia negatywnych skutków rozwoju industrialnego i konsumpcyjnego stylu życia[417]. Jedną z najważniejszych zasad, do których dążą ekologiści, jest zrównoważony rozwój, który ma pozwolić nie tylko na zmniejszenie konsumpcji i produkcji odpadów, lecz doprowadzić także do większej równości w ujęciu klasowym i międzynarodowym[418]. W ramach ekologizmu istnieją dwa podstawowe paradygmaty. Według pierwszego z nich, chociaż rozwój cywilizacyjny jest przyczyną wielu negatywnych skutków dla środowiska naturalnego, to również w nim upatruje się rozwiązania obecnych i przyszłych problemów, głównie za sprawą rozwoju technologii. Podejście to jest również powiązane z przekonaniem, że wolny rynek może skutecznie regulować sprawy społeczne. Zgodnie z drugim paradygmatem, rozwiązanie problemów dotyczących środowiska naturalnego nie jest możliwe na podstawie systemu kapitalistycznego[419]. Chociaż współcześnie ekologizm w większości przypadków jest

[415] A. Antoszewski, *Partie i systemy…,* s. 81.
[416] K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 56.
[417] Ibidem.
[418] Ibidem, s. 58.
[419] Ibidem, s. 58-59.

utożsamiany z lewicą, najbardziej odpowiadając ideologiom socjaldemokratycznym, należy zaznaczyć, że jego początki były związane z konserwatystami, którzy zauważali zagrożenia wynikające z szybkiego postępu cywilizacyjnego i wychwalali tradycyjne sposoby gospodarowania i style życia[420].

Konserwatyzm można zdefiniować jako „nurt myśli społeczno-politycznej, głoszący potrzebę obrony tradycyjnego ładu społeczno-gospodarczego i politycznego oraz wartości utrwalonych w danym społeczeństwie"[421]. Partie konserwatywne opierają się przede wszystkim na szacunku do podstawowych norm i wartości kultury europejskiej. Szczególne znaczenie ma dla nich religia, będąca podstawą większości praw i obyczajów. Istotną rolę odgrywa ponadto tożsamość narodowa. Rodzina jest z kolei traktowana jako wartość pozwalająca zachować ład społeczny. Konserwatyści są niechętni wobec koncepcji ponadnarodowych federacji. W kwestiach ekonomicznych opowiadają się przeciwko państwu opiekuńczemu, postulując oparcie gospodarki na mechanizmach rynkowych.

W przypadku państw Europy Środkowej i Wschodniej, w których po II wojnie światowej rządy sprawowali komuniści, konserwatyzm należy traktować nie jako „chęć przeciwstawienia się zmianom", lecz jako odejście od porządku pozostawionego po rządach komunistycznych. W tym przypadku odniesieniem do zmian nierzadko jest rzeczywistość przedkomunistyczna[422].

W kwestii działań na rzecz ochrony klimatu istotną rolę w myśli konserwatywnej powinna odgrywać religia i wynikający z niej stosunek do problemu. Szczególna wartość nadawana strukturze rodziny powinna pełnić pozytywną rolę dla działań na rzecz ochrony klimatu, między innymi przez troskę o pomyślność przyszłych pokoleń. Zarówno pozytywną, jak i negatywną rolę w tym zakresie może spełniać tożsamość narodowa i przywiązanie do wartości narodowych. Z jednej strony może to prowadzić do rozszerzenia odpowiedzialności za działania nasilające zmiany klimatu na cały naród, z drugiej natomiast przeświadczenie o stosunkowo niedużych konsekwencjach zmian klimatu na terenie Polski może prowadzić do niechęci formułowania planów w zakresie ochrony klimatu, której brak będzie się wiązał z większymi skutkami dla innych narodów. W przypadku gospodarki działania na rzecz ochrony klimatu, zgodnie z myślą konserwatywną, podobnie jak w przypadku liberalizmu, byłyby niepożądaną ingerencją w procesy rynkowe, a obniżenie emisji gazów cieplarnianych powinno się odbywać w takim stopniu, jaki jest opłacalny finansowo. Ponadto, jak zauważył D.

[420] Ibidem, s. 57-58.
[421] Ibidem, s. 120.
[422] A. Antoszewski, *Partie i systemy…*, s. 131-132

Kiełczewski, konserwatyści za jedną z głównych przyczyn degradacji środowiska naturalnego uważają odejście od tradycyjnych wartości. Zaznaczają jednak, że ochrona środowiska naturalnego powinna służyć ludziom i ich potrzebom[423]. W kwestii ochrony klimatu niezwykle istotny jest zatem poziom wiedzy konserwatywnych decydentów politycznych na temat wpływu tych zmian na ludzkie życie. D. Kiełczewski zaznaczył jednak, że konserwatyści „często krytykują nagłaśnianie problemów ekologicznych w mediach oraz edukację ekologiczną, postrzegając je jako przejaw ekscentrycznej mody i promocję antywartości na czele z aborcją, eutanazją i zrównywaniu praw zwierząt z prawami człowieka"[424].

Agraryzm to „kierunek w myśli politycznej oraz ruchy społeczno-polityczne rozwijające się od połowy XIX wieku"[425]. W omawianym przypadku termin ten należy traktować jako „doktryny polityczno-społeczne określające znaczenie i funkcje warstwy chłopskiej"[426]. Za podstawowe wartości dla agrarystów uznawane są: ziemia, rodzina, naród i ludzkość. Dużą wagę przykładają oni także do ostrożnego gospodarowania surowcami naturalnymi i ochrony przyrody oraz uwzględniania jej specyfiki podczas planowania rozwoju określonych obszarów. Takie podejście przy kształtowaniu postaw agrarystów wynika ze szczególnego szacunku dla przyrody[427].

Pozytywnym aspektem dla podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu, zgodnie z myślą agrarną, jest tradycyjna, wielopokoleniowa rodzina, prowadząca wspólne gospodarstwo rolne. W tym przypadku więzi rodzinne powinny być podstawą do działalności chroniącej zasoby i warunki naturalne z myślą o przyszłych pokoleniach. Podobne znaczenie ma idea ojcowizny, skutkująca przywiązaniem do ziemi. Także szacunek do przyrody, wyrażający się w ostrożnym gospodarowaniu zasobami naturalnymi i dbałością o systemy przyrodnicze, pozwala na łatwe przejęcie celów związanych z ochroną klimatu. Problematyczne wydaje się jednak przywiązanie do tradycyjnej kultury, które może prowadzić do niechęci wobec zmian, mających na celu doprowadzenie do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych.

Do ideologii tradycjonalistycznych i interwencjonistycznych (według podziału E. Wnuka-Lipińskiego) można zaliczyć także nacjonalizm, który jest „ideologią polityczną, według której podstawowym zadaniem państwa jest obrona interesów narodowych, a jego zasięg terytorialny winien odpowiadać obszarom zamieszkanym przez dany naród"[428].

[423] D. Kiełczewski, *op. cit.*, s. 240.
[424] Ibidem, s. 241.
[425] K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 6.
[426] Ibidem, s. 6.
[427] Ibidem, s. 7-8.
[428] Ibidem, s. 148.

Nacjonalizm eksponuje przede wszystkim odrębność i różnorodność narodów, które zgodnie z tą koncepcją mają specyficzne, często odmienne potrzeby, które mogą zaspokoić w ramach wspólnoty narodowej i poprzez nią. Ponadto wspólnota narodowa jest traktowana obok rodziny jako najważniejsza zbiorowość[429]. Nacjonalistyczne partie polityczne są jednak bardzo zróżnicowane. Spośród nich można wyróżnić „demokratyczne i antydemokratyczne, wolnościowe i autorytarne, elitarne i populistyczne, monarchistyczne i republikańskie"[430].

W odniesieniu do problemów globalnych, do których należą zmiany klimatu, cele działalności politycznej dotyczące wyłącznie jednego narodu nie stanowią dużej szansy na przyjęcie postaw mających na celu redukcję emisji gazów cieplarnianych. W tym kontekście traktowanie rodziny jako jednej z podstawowych wartości i przyjęcie przez naród odpowiedzialności za przyszłe pokolenia mogłoby wiązać się z przyjęciem odpowiedzialności za zmiany klimatu jedynie w przypadku przeświadczenia o istotnym zagrożeniu wynikającym ze zmian klimatu dla danego narodu. W przypadku jednak gdy inne narody są w większym stopniu narażone na takie skutki, a także w większej skali odpowiedzialne za nasilanie takich zmian, prowadzenie polityki na rzecz ochrony klimatu jest mało prawdopodobne.

Populizm jest traktowany jako „tendencja społeczno-polityczna (nasilenie określonych przekonań i zachowań), charakteryzująca się wiarą w mądrość i uczciwość prostego człowieka, niechęcią do wykształconych elit, specjalistów, ekspertów, przywiązaniem do prostych wyjaśnień i rozwiązań oraz roszczeniowym stosunkiem do państwa i wyższych warstw społecznych"[431]. Populizm odwołuje się zazwyczaj do prostego ludu, często utożsamianego z ludźmi biednymi, wyzyskiwanymi i uciskanymi. Prości ludzie są traktowani jako nosiciele autentycznych wartości, a historię ujmuje się w kategoriach walki ludu z jego wrogami. Dotychczasowe elity, w tym intelektualiści, są natomiast traktowane podejrzliwie. Nierzadko próbuje się im przypisywać obcość etniczną, religijną lub agenturalną. Populiści zwracają szczególną uwagę na przywiązanie jednostki do danej grupy i kultury. Ponad abstrakcyjne i teoretyczne pojęcia i idee stawiana jest wiedza potoczna, co związane jest z przedkładaniem prostoty nad złożonością. Tym samym zauważalna jest nieufność i niechęć do wypowiedzi oraz działalności intelektualistów i ekspertów, co wiąże się także z brakiem zaufania do nauki i technologii. Demokracja jest utożsamiana z dominacją i racją większości. Populizm wyróżnia poszukiwanie sposobów na szybkie rozwiązanie problemów, w celu zaspokojenia oczekiwań społecznych. Towarzyszy temu prostota podejmowanych działań, w oderwaniu od całościowej

[429] E. Wnuk-Lipiński, *op. cit.*, s. 196.
[430] K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 150.
[431] Ibidem, s. 198.

analizy ich konsekwencji. Istotne znaczenie dla działań populistycznych odgrywa religia oraz teorie spiskowe. Małym przedsiębiorstwom, bronionym przez populistów, przeciwstawiane są korporacje. Walka z wyobcowaniem wielu osób z polityki odbywa się w dużej mierze za sprawą negacji dotychczasowych autorytetów i instytucji politycznych. Próba wprowadzania nowego porządku odbywa się z kolei bez poszanowania dotychczasowych reguł i procedur[432].

Szczególnie pozytywne odniesienie do prostego ludu, kosztem dotychczasowych elit i intelektualistów, stanowi negatywny aspekt dla możliwości podjęcia działań na rzecz ochrony klimatu. Jest to związane ze stawianiem wiedzy potocznej ponad skomplikowane, naukowe wyjaśnienia zachodzących zjawisk. Proces zmian klimatu niewątpliwie należy do niezwykle złożonych, których proste wyjaśnienie jest niemożliwe. Nastawienie na szybkie rozwiązywanie problemów także nie jest pozytywnym aspektem dla podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu, których najistotniejsze skutki, ze względu na charakter zjawiska, są oddalone w czasie nawet o dziesięciolecia i stulecia. Proste rozwiązania w tym zakresie, które byłyby zrozumiałe i akceptowane przez większość społeczeństwa, nie stanowią możliwości skutecznego przeciwdziałania problemowi. Teorie spiskowe z kolei z samej swojej natury są przeciwstawne ustaleniom naukowym. Utożsamianie demokracji z wolą większości mogłoby być natomiast pozytywnym czynnikiem dla podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu, ale jedynie w przypadku dużej świadomości klimatycznej wśród większości społeczeństwa. Populizm mógłby mieć także pozytywne skutki dla takich działań, gdyby dotychczasowe autorytety i instytucje polityczne otwarcie występowały przeciwko ochronie klimatu, co jednak w przypadku traktowania jako autorytetów również naukowców, jest raczej abstrakcyjnym przypuszczeniem. Próba wprowadzania nowego porządku bez poszanowania funkcjonujących wcześniej reguł i procedur mogłaby być pozytywnym aspektem dla ochrony klimatu, gdyby jednak współistniała z dużą świadomością klimatyczną społeczeństwa i zaangażowaniem populistów w działania w tej sferze. Byłoby to możliwe do zrealizowania, gdyby prosty lud utożsamiano z osobami najbardziej narażonymi na negatywne skutki zmian klimatu. Problemem nadal pozostawałoby jednak przywiązanie do prostych, zrozumiałych dla większości społeczeństwa rozwiązań.

[432] Ibidem, s. 198-199; E. Wnuk-Lipiński, *op. cit.*, s. 199.

Rozdział 3. Ochrona systemu klimatycznego w regulacjach i zobowiązaniach międzynarodowych oraz wewnętrznych

3.1. Umowy i aktywności na poziomie globalnym

Debata na temat zmian klimatu w skali globalnej, a co za tym idzie początek międzynarodowych regulacji prawnych w dziedzinie klimatu, jest wpisana w szerszy kontekst ochrony środowiska naturalnego. Genezy działalności międzynarodowej w zakresie ochrony środowiska naturalnego, a następnie także zmian klimatu, można doszukiwać się już w 1968 r., kiedy to podczas XXIII sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, przyjęto rezolucję nr 2398, na podstawie której państwa członkowskie organizacji zwróciły uwagę na znaczenie środowiska naturalnego i jego ochrony, a także postanowiły o zwołaniu w 1972 r. konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie środowiska człowieka[433]. Na podstawie tej samej rezolucji zwrócono się do sekretarza generalnego ONZ o przedłożenie Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ podczas XXIV sesji raportu na temat zakresu i postępu w pracach na rzecz środowiska naturalnego i głównych problemów środowiskowych godnych rozważenia podczas planowanej na 1972 r. konferencji oraz innych spraw dotyczących przygotowań do konferencji i jej przebiegu[434]. Chociaż w rezolucji tej nie znalazły się żadne odniesienia do klimatu, to inaczej sytuacja wyglądała w przypadku raportu przedstawionego przez Sekretarza Generalnego ONZ U Thanta ,,Problemy środowiska ludzkiego"[435] z 26 maja 1969 r., opracowanego na skutek postanowień rezolucji z końca 1968 r. Jednym z trzech głównych problemów zaznaczonych w raporcie stały się problemy globalne. Zaznaczono, że do tej kategorii należą takie kwestie, które bezpośrednio lub pośrednio dotyczą wszystkich państw, a które można rozwiązać jedynie dzięki porozumieniu międzynarodowemu i chęci działania narodów w celu realizacji ich wspólnego dobra. Podkreślono ponadto, że do problemów globalnych można zaliczyć zarówno te dotyczące osad ludzkich i terenów wiejskich, jak i bezpośrednio związanych z oceanami i atmosferą Ziemi. W odniesieniu do tych ostatnich, w 44 punkcie raportu zaznaczono, że pogoda i klimat stanowią podstawowe elementy

[433] K. Kępka, *Prawnomiędzynarodowe aspekty zmian klimatycznych*, Warszawa 2013, s. 155.
[434] Resolution adopted by the General Assembly on 3 December 1968 ,,Problems of the human environment", A/RES/2398 (XXIII), https://undocs.org/en/A/RES/2398(XXIII) (dostęp: 17.03.2021).
[435] Tłumaczony także jako ,,Człowiek i jego środowisko" (ang. Problems of the human environment)

środowiska człowieka. Ponadto zwrócono uwagę, że monitorowanie w celu wykrywania zmian w atmosferze ziemskiej, pogodzie i klimacie wymaga większego wsparcia[436].

Rezultatem Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie środowiska człowieka, która odbyła się w dniach 5-16 czerwca 1972 r. w Sztokholmie, było między innymi przyjęcie Deklaracji Narodów Zjednoczonych w sprawie środowiska człowieka, zawierającej 26 zasad. Pierwsza z nich dotyczy podstawowych praw ludzi, do których obok wolności i równości zaliczono prawo do życia w środowisku zapewniającym godne życie w dobrobycie. Zaznaczono także, że ludzie ponoszą odpowiedzialność za ochronę i doskonalenie środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń. W kolejnej zasadzie zapisano, że zasoby naturalne Ziemi, takie jak powietrze, woda, ziemia, flora i fauna, oraz szczególnie cenne przyrodniczo obszary, muszą być chronione dla korzyści obecnych i przyszłych pokoleń[437]. W zasadzie 21 zapisano z kolei, że zgodnie z prawem międzynarodowym państwa mają suwerenne prawo do eksploatacji własnych zasobów zgodnie z polityką wewnętrzną, jednak z zachowaniem odpowiedzialności zapewniającej, że działania takie nie spowodują szkód w środowisku innych państw lub na obszarach znajdujących się poza ich jurysdykcją[438]. Pierwsze dwie zasady mają duże znaczenie z perspektywy ochrony klimatu, gdyż zwrócono w nich uwagę na odpowiedzialność za środowisko naturalne w takim stopniu, aby pozostawić je w stanie niepogorszonym nie tylko dla obecnych, ale i przyszłych pokoleń ludzi. Istotne w tym kontekście jest wyszczególnienie powietrza, jako elementu środowiska podlegającemu takiej ochronie. Chociaż to właśnie podczas Konferencji sztokholmskiej pierwszy raz posłużono się pojęciem zrównoważonego rozwoju, to w opisanych powyżej zasadach określenie to nie zostało użyte wprost[439]. Zasada 21 zawarta w dokumencie jest jednak istotna, gdyż emisja gazów cieplarnianych i powodowane nią zmiany klimatu, są działaniami mającymi wpływ na całą Ziemię, a gazów tych nie da się zatrzymać w granicach państw je emitujących.

Zmiany klimatu przestały być wyłącznie problemem naukowym w połowie lat 70 XX w., po publikacji pierwszych wyników pomiaru stężenia CO_2 w atmosferze ze stacji na Mauna Loa. Z kolei pierwsza istotna dyskusja na forum międzynarodowym dotycząca zmian klimatu,

---

[436] *Problems of the human environment. Report of the Secretary-General*, United Nations, Economic and Social Counsil, Nowy Jork, 26.05.1969, https://digitallibrary.un.org/record/729455#record-files-collapse-header (dostęp: 18.03.2021).

[437] *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, United Nations, Nowy Jork 1973, s. 4, https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1 (dostęp: 19.03.2021).

[438] Ibidem, s. 5.

[439] R. Rosicki, *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, ,,Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa", 2010, nr 4, s. 48, http://www.przeglad.wsb.net.pl/uploads/1/0/3/7/10371016/4.2010.pdf (dostęp: 19.05.2023).

w którą byli zaangażowani zarówno naukowcy, jak i politycy, miała miejsce podczas zorganizowanej przez Światową Organizację Meteorologiczną (World Meteorological Organization - WMO), Program Narodów Zjednoczonych do spraw Ochrony Środowiska (United Nations Environment Programme - UNEP)[440] oraz Międzynarodową Radę Nauki (International Council of Scientific Unions - ICSU), Światowej Konferencji Klimatycznej, która odbyła się w 1979 r. w Genewie[441]. Jej uczestnicy przyjęli deklarację wzywającą państwa do przewidywania i przeciwdziałania antropogenicznemu wpływowi na klimat, a także poparli utworzenie Światowego Programu Klimatycznego (World Climate Programme)[442].

Znaczenie zmian klimatu dla polityki zmieniło się w latach 80 XX w., kiedy to odbyły się kolejne międzynarodowe konferencje i warsztaty dotyczące tej tematyki[443]. Istotne znaczenie przypisywane jest między innymi konferencji Światowej Organizacji Meteorologicznej i Programu Narodów Zjednoczonych do spraw Ochrony Środowiska, która odbyła się w 1985 r. w Villach (w Austrii). W celu oceny roli gazów cieplarnianych i aerozoli dla zmian klimatu i związanych z nimi skutków wzięli w niej udział naukowcy z 29 państw. W deklaracji przyjętej na konferencji zaznaczono, że w pierwszej połowie XXI w. może nastąpić wyższy niż kiedykolwiek w historii wzrost średniej temperatury globalnej. Oceniono przy tym, że wzrost ilości gazów cieplarnianych w atmosferze już w latach 30 XXI w. może osiągnąć wielkość, która oznaczałaby podwojenie ich wymuszania radiacyjnego w stosunku do epoki przedprzemysłowej. Na podstawie zaawansowanych eksperymentów uznano wówczas, że powodowałoby to wzrost temperatury o 1,5-4,5ºC i prowadziło do podniesienia poziomu mórz o 20-140 cm, a zmniejszenie różnic temperatur pomiędzy obszarami okołobiegunowymi i okołorównikowymi doprowadziłoby do zmian opadów deszczu w wielu regionach. Chociaż uznano, że efekt cieplarniany jest dobrze poznanym procesem, zarekomendowano dalsze badania naukowe dotyczące kwestii związanych ze zmianami klimatu, które nie były jeszcze w tamtym czasie wystarczająco dobrze poznane. W odniesieniu do WMO, UNEP i ICSU zarekomendowano z kolei między innymi, aby rozważyły powstanie globalnej konwencji w sprawie zmian klimatu, jeśli uznają to za konieczne[444]. W 1988 r. zorganizowano z kolei w

[440] Zwany też Programem Środowiskowym Organizacji Narodów Zjednoczonych, Programem Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych, Programem Narodów Zjednoczonych do spraw Środowiska (UNEP – United Nations Environment Programme)
[441] A. Olecka, *Ochrona klimatu w działaniach międzynarodowych: wybrane zagadnienia*, Warszawa 2004, s. 87.
[442] K. Kępka, op. cit., s. 158.
[443] Z. Bukowski, *Ochrona klimatu w prawie Wspólnoty Europejskiej*, Włocławek-Bydgoszcz 2004, s. 16.
[444] *Report of the International conference of the Assessment of the role of carbon dioxide and of other greenhouse gases in climate variations and associated impacts*, World Meteorological Organisation, 1986, No. 661, s. 4, https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=6321#.Y170qXbMJPY (dostęp: 30.10.2022).

Toronto Światową Konferencję na temat zmian w atmosferze, w której udział wzięło 340 przedstawicieli z 46 państw. Zaapelowano wtedy o zmniejszenie emisji dwutlenku węgla przez państwa rozwinięte gospodarczo o 20% do 2005 r.[445]

W 1985 r. sporządzono Konwencję wiedeńską o ochronie warstwy ozonowej. Chociaż dotyczyła ona ochrony stratosferycznej warstwy ozonowej, jej strony zobowiązały się do inicjowania badań w sprawie wpływu zmian w warstwie ozonowej na klimat[446]. W preambule Protokołu montrealskiego w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową, sporządzonego w 1987 r. do Konwencji wiedeńskiej, zaznaczono z kolei, że jego strony mają świadomość ,,potencjalnych skutków klimatycznych" emisji różnych substancji zubożających warstwę ozonową[447].

W tym samym roku opublikowano raport ,,Nasza wspólna przyszłość", będący wynikiem prac utworzonej w 1983 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju, który zwany jest także Raportem Brundtland[448], od nazwiska przewodniczącej komisji, a jednocześnie ówczesnej premier Norwegii (w latach 1981, 1986-1989 i 1990-1996), Gro Harlem Brundtland. Został on przyjęty przez gromadzenie Ogólne ONZ w grudniu 1987 r.[449] Raport ten znany jest przede wszystkim ze zdefiniowania i upowszechnienia idei zrównoważonego rozwoju. Wielokrotnie odwołano się w nim także do zmian klimatu, szczególnie w jego części drugiej, dotyczącej wspólnych wyzwań, a konkretniej w punkcie dotyczącym energii, w podpunkcie odnoszącym się do paliw kopalnych. Klasyfikując paliwa kopalne pod względem ich wpływu na zanieczyszczenie powietrza zaznaczono, że gaz powoduje je w najmniejszym stopniu, ropa naftowa w większym, a węgiel w największym. Podkreślono jednak przy tym, że wszystkie te paliwa stwarzają trzy powiązane ze sobą problemy związane z zanieczyszczeniem atmosfery. Zaliczono do nich globalne ocieplenie, zanieczyszczenia przemysłowe w miastach i zakwaszenie środowiska. W odniesieniu do zarządzania zmianami klimatu zaznaczono, że możliwy wzrost temperatury o 1,5-4,5ºC mógłby doprowadzić do podniesienia poziomu morza o 25-140 cm, co mogłoby

[445] T. Olkuski, *Wpływ handlu uprawnieniami do emisji CO_2 w Unii Europejskiej na przeciwdziałanie zmianom klimatu*, ,,Polityka energetyczna", 2015, tom 18, z. 3, s. 88, https://bibliotekanauki.pl/articles/952599 (dostęp: 30.10.2022).
[446] *Konwencja wiedeńska o ochronie warstwy ozonowej*, Dz. U. L 297 z 31.10.1988, s, 209, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:21988A1031(01)&from=PL (dostęp: 22.03.2021).
[447] *Protokół montrealski w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową*, Dz. U. L 297 z 31.10.1988, s. 219, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:21988A1031(02)&from=PL (dostęp: 22.03.2021).
[448] K. Kępka, *op. cit.*, s. 159.
[449] *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 42/187*, 11.12.1989, https://undocs.org/en/A/RES/42/187 (dostęp: 2.04.2021).

wywołać w wielu państwach poważne zakłócenia gospodarcze, społeczne i polityczne, a zmiana różnicy temperatur pomiędzy obszarami okołorównikowymi i okołobiegunowymi mogłaby skutkować zmianami w opadach deszczu. Były to zatem informacje tożsame z przyjętymi podczas konferencji w Villach w 1985 r. W raporcie Brundtland zaznaczono ponadto, że nie da się udowodnić prognozowanych zmian, dopóki one nie zaistnieją. Zwrócono jednak uwagę, że w takim przypadku na podjęcie działań zapobiegawczych byłoby już za późno. W raporcie tym do konferencji z Villach odwołano się także powtarzając niektóre postulowane podczas niej działania. Powielono między innymi postulat dotyczący czteroelementowej strategii działania, do której zaliczono ulepszone monitorowanie zachodzących zjawisk, wzmożone badania poszerzające wiedzę na ten temat, rozwój międzynarodowych polityk mających na celu ograniczenie negatywnego wpływu gazów odpowiedzialnych za zmiany klimatu oraz przyjęcie strategii mających na celu adaptację do zmieniających się warunków wynikających ze zmian klimatu. Jako pilne i bezpośrednie działania wskazano konieczność dalszych poczynań na rzecz wzrostu efektywności energetycznej oraz zwrotu od paliw kopalnych w kierunku odnawialnych źródeł energii. Dostrzegając istotną rolę innych gazów cieplarnianych niż dwutlenek węgla, które według przewidywań zawartych w raporcie już w 2030 r. mogłyby stać się odpowiedzialne za połowę problemu dotyczącego zmian klimatu, zwrócono uwagę na konieczność podjęcia działań politycznych w celu ograniczenia ich emisji. W odniesieniu do chlorofluorowęglowodorów zaznaczono, że rządy państw powinny ratyfikować Konwencję wiedeńską o ochronie warstwy ozonowej oraz opracować protokoły dotyczące ograniczenia emisji tych gazów[450].

Do Raportu Brundtland odwołano się w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z grudnia 1988 r. w sprawie konferencji Narodów Zjednoczonych na temat środowiska i rozwoju, na podstawie której to zobowiązano się do podjęcia kwestii związanej z organizacją takiej konferencji, w tym wyznaczeniem jej terminu (chociaż nie później niż na 1992 r.), tytułu, zakresu i miejsca[451]. Zobowiązanie to zrealizowano rezolucją z 1989 r. wyznaczając datę Konferencji Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju w taki sposób, aby objęła Światowy Dzień Środowiska, przypadający na 5 czerwca 1992 r. Konferencja miała przy tym trwać 2 tygodnie, a na jej gospodarza wybrano rząd Brazylii. Wśród najważniejszych spraw związanych z utrzymaniem jakości środowiska naturalnego Ziemi, w tym dla osiągnięcia

[450] *Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future*, United Nations Secretary-General, World Commission on Environment and Development, Nowy Jork 1987, s. 176-179, https://digitallibrary.un.org/record/139811 (dostęp: 30.10.2022).
[451] *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 43/196*, 20.12.1988, https://undocs.org/en/A/RES/43/196 (dostęp: 3.04.2021).

zrównoważonego rozwoju, wymieniono w rezolucji między innymi ochronę atmosfery poprzez przeciwdziałanie zmianom klimatu, zubożeniu warstwy ozonowej i transgranicznemu zanieczyszczeniu powietrza[452].

Bezpośrednio do zmian klimatu w latach 80 XX w. odniesiono się także w innych rezolucjach Zgromadzenia Ogólnego ONZ[453]. Za sprawą inicjatywy Malty w grudniu 1988 r. przyjęto rezolucję w sprawie ochrony globalnego klimatu dla obecnych i przyszłych pokoleń, a zmiany klimatu uznano za wspólną sprawę ludzkości[454]. Rok później, odwołując się do tego dokumentu, przyjęto rezolucję w sprawie możliwych negatywnych skutków podnoszenia się poziomu mórz dla wysp i obszarów przybrzeżnych, szczególnie tych nisko położonych[455].

Rada Zarządzająca WMO i Rada Wykonawcza UNEP w 1988 r. ustanowiły Międzyrządowy Zespół do spraw Zmian Klimatu (IPCC). Jego celem stało się zbieranie najnowszych ustaleń naukowych na temat zmian klimatu i przekazywanie ich decydentom i społeczności międzynarodowej[456]. W ramach IPCC utworzono trzy grupy robocze. Pierwszej powierzono zadania dotyczące naukowych podstaw systemu klimatycznego, drugiej skutki zmian klimatu i reakcji na nie, a trzeciej społeczne i gospodarcze skutki ich oddziaływania. Raporty IPCC oparte na powyższych zasadach miały być publikowane co pięć lat[457]. Oprócz raportów głównych, zawierających kilkaset, a nawet ok. tysiąca stron, każda z trzech grup roboczych przygotowuje także krótkie streszczenia przeznaczone dla polityków. Ponadto od 2001 r. przygotowywane są również raporty syntetyczne, podsumowujące wyniki prac poszczególnych grup roboczych IPCC w sposób wielowątkowy[458].

W pierwszym raporcie IPCC z 1990 r. zaznaczono, że stężenie CO_2 od czasu epoki przedprzemysłowej, kiedy wynosiło ok. 280 ppm, do czasu publikacji raportu wzrosło do 353 ppm[459]. Wymuszanie radiacyjne wzrosło tym samym o ok. 2,5 W/m². Prognozowany dalszy wzrost, w przypadku niepodejmowania działań na rzecz ograniczenia antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych, zgodnie z danymi z raportu mógłby prowadzić do wzrostu wymuszania

[452] *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 44/228*, 22.12.1989, https://undocs.org/en/A/RES/44/228 (dostęp: 3.04.2021).
[453] K. Kępka, *op. cit*., 2013, s. 161-162.
[454] *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 43/53*, 6.12.1988, https://undocs.org/en/A/RES/43/53 (dostęp: 3.04.2021).
[455] *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 44/206*, 22.12.1989, https://undocs.org/en/A/RES/44/206 (dostęp: 3.04.2021).
[456] K. Kępka, *op. cit.,* 2013, s. 160-161.
[457] Z. Bukowski, *op. cit.,* s. 16.
[458] K. Kępka, *op. cit.,* 2013, s. 305-306.
[459] J. T. Houghton, G. J. Jenkins, J. J. Ephraums (red.), *Climate Change. The IPCC Scientific Assessment*, Nowy Jork, Port Chester, Melbourne, Sydney 1990, s. 9, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ipcc_far_wg_I_full_report.pdf (dostęp: 4.04.2021).

radiacyjnego do końca XXI w. do 10 W/m² w stosunku do drugiej połowy XVIII w. Inne scenariusze pozwalałyby z kolei na jego ograniczenie do ok. 4-6,5 W/m² [460]. Według scenariusza ,,biznes jak zwykle", stężenie CO_2 do 2100 r. prognozowano na poziomie powyżej 800 ppm, a najbardziej prawdopodobny wzrost średniej temperatury globalnej oszacowano na ponad 4ºC w stosunku do epoki przedprzemysłowej (z możliwością tego wzrostu od blisko 3ºC do ponad 6ºC)[461]. Wzrost poziomu morza oszacowano z kolei na ok. 20 cm do 2030 r. i 65 cm do końca XXI w (z zakresem niepewności od 3 do 10 cm na dekadę). Zaznaczono przy tym, że w tym względzie wystąpią znaczne różnice regionalne[462]. Według scenariusza, w którym emisje gazów cieplarnianych zostałyby ograniczone w największym stopniu, pozwalając na wzrost stężenia CO_2 w atmosferze do końca XXI w. do poziomu 450 ppm, wzrost średniej globalnej temperatury zostałby ograniczony do 2ºC w stosunku do epoki przedprzemysłowej[463].

Raport IPCC z 1990 r. stał się istotnym dokumentem dla Drugiej Światowej Konferencji Klimatycznej, która odbyła się na przełomie października i listopada 1990 r. w Genewie. Brali w niej udział politycy, ministrowie i premierzy ze 137 państw oraz przedstawiciele Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Rozpoczęły się wówczas dyskusje na temat planowanej konwencji w sprawie klimatu. Chociaż spotkanie to miało charakter bardziej polityczny niż konferencja z 1979 r., to nie przyjęto na niej żadnych zobowiązań w sprawie ochrony klimatu, zaznaczając jedynie potrzebę kontynuowania dyskusji i prowadzenia dalszych badań[464].

Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 21 grudnia 1990 r. w sprawie ochrony globalnego klimatu dla obecnych i przyszłych pokoleń ludzkości, zapoczątkowano pod auspicjami Zgromadzenia Ogólnego ONZ przy pomocy UNEP i WMO proces negocjacyjny, mający na celu przygotowanie przez Międzyrządowy Komitet Negocjacyjny konwencji w sprawie zmian klimatu. Zaznaczono, że powinna ona zawierać zobowiązania uzgodnione na podstawie propozycji przedłożonych przez państwa uczestniczące w negocjacjach, a także w odwołaniu do prac IPCC oraz konferencji międzynarodowych, w tym Drugiej Światowej Konferencji Klimatycznej[465].

W dniach 3-14 czerwca w Rio de Janeiro odbyła się Konferencja Organizacji Narodów Zjednoczonych ,,Środowisko i Rozwój", w której udział wzięli przywódcy polityczni, dyplomaci, naukowcy oraz przedstawiciele mediów i organizacji pozarządowych ze 179

[460] Ibidem, s. 55-56
[461] Ibidem, s. XIX, XXII
[462] Ibidem, s. XI, XXIX-XXX
[463] Ibidem, s. XIX, XXIII.
[464] K. Kępka, *op. cit.,* s. 162.
[465] *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 45/212*, 21.12.1990, https://undocs.org/en/A/RES/45/212 (dostęp: 4.04.2021).

państw[466]. W jej trakcie przedstawiciele 154 państw oraz EWG podpisali Ramową konwencję Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu[467]. Weszła ona w życie w marcu 1994 r., po ratyfikowaniu jej przez 50 państw. Obecnie jej stroną jest 197 państw i UE[468]. Konferencję poprzedzały liczne wydarzenia organizowane przez grupy i organizacje społeczne, zwłaszcza pozarządowe, takie jak spotkania młodzieży, kobiet, związków zawodowych, rolników, wspólnot religijnych, obrońców praw człowieka, czy ludności tubylcze[469].

Za cel konwencji przyjęto doprowadzenie do ,,ustabilizowania koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze na poziomie, który zapobiegłby niebezpiecznej antropogenicznej ingerencji w system klimatyczny"[470]. Zaznaczono przy tym, że „dla uniknięcia zagrożenia produkcji żywności i dla umożliwienia zrównoważonego rozwoju ekonomicznego poziom taki powinien być osiągnięty w okresie wystarczającym do naturalnej adaptacji ekosystemów do zmian klimatu"[471]. W konwencji wymieniono także zasady, którymi powinny kierować się państwa strony dla realizacji jej celu. Zaliczono do nich zasadę zrównoważonego rozwoju, wewnątrzpokoleniowej i międzypokoleniowej sprawiedliwości, prewencji, przezorności, wspólnej lecz zróżnicowanej odpowiedzialności oraz partycypacji publicznej. Katalog takich zasad jest jednak otwarty[472]. Do zasad niewymienionych bezpośrednio można z kolei zaliczyć zasadę ,,zanieczyszczający płaci", obowiązku niewyrządzania szkód poza granicami państwa i troski o wspólne dziedzictwo ludzkości[473]. Mając na uwadze, że zmiany klimatu powodowane działalnością ludzką wpływają na całą Ziemię, bez względu na granice państw, wartym podkreślenia jest odniesienie w preambule konwencji do praw państw odnośnie do eksploatacji zasobów występujących na ich terenie, w połączeniu z odpowiedzialnością za zagwarantowanie, aby działalność taka nie powodowała szkód poza ich granicami[474]. Poprzez zastosowanie w tytule konwencji określenia ,,ramowa", zaznaczono, że reżim prawny odnośnie

---

[466] *United Nations Conference on Environment and Development*, *Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992*, United Nations, https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992 (dostęp: 5.04.2021).
[467] *United Nations Framework Convention on Climate Change*, United Nations Treaty Collection, status as at 18.03.2023, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en (dostęp: 18.03.2023).
[468] *Status of Ratification of the Convention*, United Nations Climate Change, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/status-of-ratification/status-of-ratification-of-the-convention (dostęp: 18.03.2023).
[469] S. Kozłowski, *Konferencja ,,Środowisko i Rozwój" w Brazylii w roku 1992*, ,,Kosmos", 1993, nr. 42 (1), s. 15-16, http://kosmos.icm.edu.pl/PDF/1993/15.pdf (dostęp: 5.04.2021).
[470] *Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r.*, Dz. U. 1996 nr 53 poz. 238, s. 1261, https://dziennikustaw.gov.pl/D1996053023801.pdf (dostęp: 8.04.2021).
[471] Ibidem.
[472] K. Kępka, *op. cit.,* s. 167.
[473] Ibidem.
[474] *Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych...,* s. 1258.

do zmian klimatu został oparty na dwóch etapach uregulowań, a konwencja wprowadza jedynie ogólne ramy dla dalszych działań w tym zakresie. Szczegółowe kwestie miały być regulowane na podstawie przyjmowanych do niej protokołów[475]. Na podstawie konwencji państwa wymienione w załączniku I, określone jako rozwinięte, w tym państwa Europy Środkowo-Wschodniej przechodzące proces transformacji do gospodarki rynkowej, zostały zobowiązane do stabilizacji do 2000 r. emisji gazów cieplarnianych na poziomie z 1990 r.[476] Strony konwencji przechodzące proces transformacji gospodarczej miały jednak możliwość wyboru innego roku bazowego, z czego skorzystała między innymi Polska, dla której stał się nim 1988 r., kiedy emisje gazów cieplarnianych przed załamaniem gospodarczym wynikającym z transformacji ustrojowej, były na znacznie wyższym poziomie niż w 1990 r.

Na podstawie Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu przewidziano spotkania stron konwencji, które nazwano Konferencją Stron. Pierwsza miała się odbyć nie później niż po upływie roku od wejścia konwencji w życie, a następnie co roku (jeśli Konferencja Stron nie zdecyduje inaczej)[477]. Podczas każdej takiej sesji zwyczajnej przewidziano możliwość przyjmowania protokołów do konwencji[478]. Pierwsza Konferencja Stron odbyła się w Berlinie, a rozpoczęła się 28 marca 1995 r., czyli dokładnie rok i tydzień po wejściu w życie konwencji, i trwała do 7 kwietnia tego samego roku. Na prezydenta COP 1 została zarekomendowana ówczesna minister środowiska, ochrony przyrody i bezpieczeństwa reaktorów jądrowych, Angela Merkel[479], która już w trakcie Konferencji Stron odwołała się do zasady wspólnej lecz zróżnicowanej odpowiedzialności, poprzez stwierdzenie, że „wszyscy siedzimy w tej samej łodzi" („wir sitzen alle in einem Boot"), lecz kraje uprzemysłowione powinny w pierwszej kolejności podjąć działania na rzecz ochrony klimatu, a dopiero potem mogą żądać tego od innych państw[480]. Odnosząc się do zobowiązań wynikających z UNFCCC wobec państw z aneksu I do tej konwencji, czyli ograniczenia emisji gazów cieplarnianych w 2000 r. do poziomu z 1990 r., późniejsza kanclerz Niemiec zaznaczyła, że Konferencja Stron będzie musiała zdecydować czy zobowiązania te były wystarczające, jednocześnie odpowiadając, że nie były. Stwierdziła tym samym, że należy rozpocząć proces tworzenia

[475] K. Kępka, *op. cit.,* s. 164.
[476] *Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych...*, s. 1264-1265.
[477] Ibidem, s. 1270.
[478] Ibidem, s. 1278.
[479] *Provisional agenda and annotations including suggestions for the organization of work*, Conference of the Parties, Berlin, 28 March – 7 April 1995, United Nations, Framework Convention on Climate Change, FCCC/CP/195/1, 20.03.1995, s. 4, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop1/01.pdf (dostęp: 8.04.2021).
[480] G. Ismar, *Zwischen 1995 und 2019: So oft änderte Angela Merkel ihre Klimapolitik*, 19.09.2019, https://www.tagesspiegel.de/themen/reportage/zwischen-1995-und-2019-so-oft-aenderte-angela-merkel-ihre-klimapolitik/25029632.html (dostęp: 8.04.2021).

protokołu nakładającego bardziej ambitne zobowiązania[481]. Wyniki COP 1 były zgodne ze stanowiskiem Angeli Merkel, co potwierdziło przyjęcie decyzji, w której zaznaczono, że działania mające na celu ustabilizowanie emisji gazów cieplarnianych w 2000 r. na poziomie z 1990 r. są niewystarczające. Poza tym uzgodniono, że należy rozpocząć proces umożliwiający podjęcie dalszych działań po 2000 r., w tym wzmocnić obowiązki przyjęte na podstawie UNFCCC w stosunku do państw z załącznika I do niej. Zaznaczono, że powinno się to odbyć na podstawie przyjęcia protokołu lub innego instrumentu prawnego[482].

Druga Konferencja Stron odbyła się w dniach 8-19 lipca 1996 r. w Genewie. Na prezydenta konferencji został nominowany Chen Chimutengwende, minister środowiska i turystyki Zimbabwe[483]. Podczas tego spotkania nie podjęto żadnych istotnych zobowiązań w sprawie ochrony klimatu. Sukces odnieśli lobbyści związani z przemysłem węglowym i naftowym. Państwa OPEC, Australia i Rosja odrzuciły konkretne zobowiązania dotyczące redukcji emisji gazów cieplarnianych[484]. Przyjęto jednak między innymi decyzję pozytywnie oceniającą II Raport IPCC. Zaznaczono przy tym, że ówcześnie był on najbardziej miarodajną i kompleksową oceną naukowych i technicznych informacji na temat zmian klimatu[485]. Do II Raportu IPCC odniesiono się także w Deklaracji Ministerialnej z Genewy, w której zaznaczono, że „bilans dowodów wskazuje na dostrzegalny wpływ ludzki na globalny klimat" („The balance of evidence suggests a discernible human influence on global climate")[486]. Ponadto uznano, że raport ten powinien stanowić podstawę do dalszego wzmacniania działalności w celu redukcji emisji gazów cieplarnianych przez państwa wymienione w aneksie I do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, a także służyć jako wsparcie dla opracowania protokołu do niej lub innego instrumentu prawnego[487].

Trzecia Konferencja Stron odbyła się w dniach 1-11 grudnia 1997 r. w Kioto. Jej prezydentem został Hiroshi Ohki, minister stanu, dyrektor generalny agencji środowiska,

---

[481] *Summary of the first Conference of the Parties for the Framework Convention on Climate Change: 28 March – 7 April 1995*, Earth Negotiations Bulletin, International Institute for Sustainable Development, Vol. 12, No. 21, 10.04.1995, s. 2, https://cetesb.sp.gov.br/proclima/wp-content/uploads/sites/36/2014/08/cop-1_ingles.pdf (dostęp: 8.04.2021).

[482] *Report of the Conference of the Parties on its first session, held at Berlin from 28 March to 7 April 1995, Part two: action taken by the Conference of the Parties at its first session*, FCCC/CP/1995/7/Add.1, United Nations, 6.06.1995, s. 4, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop1/07a01.pdf (dostęp: 8.04.2021).

[483] *Provisional agenda and annotations, including suggestions for the organization of work*, FCCC/CP/1996/1, 5.07.1996, s. 6-7, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop2/01.pdf (dostęp: 9.04.2021).

[484] *Rückblick, Klimadiplomatie*, http://klimadiplomatie.de/rueckblick (dostęp: 9.04.2021).

[485] *Report of the Conference of the Parties on its second session, held at Geneva from 9 to 19 July 1996, Part two: action taken by the Conference of the Parties at its second session*, FCCC/CP/1996/15/Add.1, United Nations, 29.10.1996, s. 9-10, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop2/15a01.pdf (dostęp: 9.04.2021).

[486] Ibidem, s. 71.

[487] Ibidem.

minister Japonii odpowiedzialny za globalne problemy środowiskowe[488]. Spotkanie to zakończyło się przyjęciem Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, który to przez blisko dwie kolejne dekady był największym sukcesem i najważniejszym dokumentem w sprawie celu redukcyjnego emisji gazów cieplarnianych. Jego przyjęcie nie należało jednak do łatwych zadań. Początkowo UE opowiadała się za redukcją emisji gazów cieplarnianych przez państwa uprzemysłowione o 15% do 2010 r. w stosunku do 1990 r. Pod wpływem uwarunkowań wewnętrznych i propozycji Komisji Europejskiej do redukcji na poziomie 9,2% do 2010 r., UE przyjęła ostatecznie stanowisko dotyczące 7,5% redukcji emisji gazów cieplarnianych do 2005 r.[489] Ograniczenie to miało obejmować trzy gazy: dwutlenek węgla, metan i podtlenek azotu. Ponadto UE opowiadała się za możliwością zróżnicowania tego celu pomiędzy jej państwami członkowskimi, będąc jednocześnie w opozycji do takiego rozwiązania wśród innych państw. Organizacja była także przeciwna ustanowieniu zobowiązań dla państw rozwijających się[490]. Stany Zjednoczone opowiadały się za stabilizacją emisji sześciu gazów cieplarnianych w latach 2008-2012, w stosunku do 1990 r. i ich redukcją po tym okresie[491]. Należy przy tym zaznaczyć, że szybki wzrost emisji gazów cieplarnianych od początku lat 90 XX w. w USA doprowadził do sytuacji, w której w momencie przyjmowania Protokołu z Kioto stabilizacja emisji na poziomie z 1990 r. oznaczałaby dla tego państwa *de facto* ich obniżenie o ok. 13%[492]. Kongres USA 25 lipca 1997 r. przyjął rezolucję zaproponowaną przez senatorów Roberta Byrda (z Partii Demokratycznej) i Hucka Hagela (z Partii Republikańskiej), w sprawie warunków przyjęcia przez to państwo umowy międzynarodowej dotyczącej ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Rezolucja ta zakładała przede wszystkim, że USA nie powinny zostać stroną umowy zobowiązującej je do ograniczenia emisji tych gazów, jeśli nie uczynią tego także państwa rozwijające się[493]. Z tego też względu stanowisko negocjacyjne USA zakładało przyjęcie wiążących zobowiązań również przez państwa rozwijające się. Ponadto Stany Zjednoczone opowiadały się za wprowadzeniem handlu emisjami (rozwiązania rynkowe są charakterystyczne dla propozycji USA) oraz za

[488] *Report of the Conference of the Parties on its third session, held at Kyoto from 1 to 11 December 1997*, FCCC/CP/1997/7, United Nations, 24.03.1998, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/cop3/07.pdf (dostęp: 12.04.2021).
[489] H. Gnaś, *Protokół z Kioto. Analiza decyzji międzynarodowej*, Toruń 2016, s. 299, 313.
[490] Ibidem, s. 313.
[491] Ibidem.
[492] *CO2 emissions (kt) – United States*, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?view=chart&locations=US (dostęp: 9.04.2021).
[493] T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne i ochrona klimatu w drugiej dekadzie XXI wieku*, Kraków 2017, s. 102-103.

mechanizmem wspólnego wdrażania[494]. Japonia z kolei opowiadała się za redukcją emisji trzech głównych gazów cieplarnianych o maksymalnie 5% w latach 2008-2012 w stosunku do 1990 r. Dodatkowo Japonia postulowała powiązanie zobowiązań redukcyjnych ze stosunkiem ilości emisji do wielkości PKB per capita i przyrostu demograficznego. Propozycje te miały doprowadzić do mniejszych zobowiązań Japonii w stosunku do większości innych państw wymienionych w aneksie I UNFCCC. Stanowisko Japonii zakładało także, że prawnie wiążące byłoby jedynie zobowiązanie do stabilizacji emisji gazów cieplarnianych, a niewywiązanie się przez dane państwo z przyjętych ograniczeń o 2% lub mniej miałoby nie być uznawane za niewypełnienie zobowiązania[495]. Australia domagała się natomiast zgody na zwiększenie krajowych emisji o 18%, argumentując, że w przypadku braku podjęcia restrykcyjnych działań w zakresie ograniczenia emisji, wzrost ten wyniósłby 28%. Stanowisko takie było motywowane niewątpliwie silną pozycją lobby przemysłowego w Australii, w znacznym stopniu uzależnionej w procesie wytwarzania energii od węgla kamiennego[496]. Rosja na początku negocjacji opowiadała się za zobowiązaniami dotyczącymi trzech gazów cieplarnianych, podobnie jak Grupa 77 (G77) z Chińską Republiką Ludową (ChRL), chociaż te państwa uważały, że należy objąć kontrolą także pozostałe trzy gazy cieplarniane. Za działaniami wobec trzech podstawowych gazów cieplarnianych opowiadała się także Polska, zakładając jednak dodanie kolejnych trzech gazów w późniejszej fazie zobowiązań. Ostatecznie jednak 10 grudnia 1997 r. Stanom Zjednoczonym udało się przekonać pozostałe państwa do przyjęcia zobowiązań wobec sześciu gazów cieplarnianych, bez dzielenia ich na dwie grupy, w zamian za co wobec SF_6, wodorofluorowęglowodorów (HFC) i perfluorowęglowodorów (PFC), strony Protokołu mogły wybrać 1995 r. jako bazowy[497]. Duże znaczenie dla negocjacji w sprawie ilościowej redukcji emisji gazów cieplarnianych miało przybycie do Kioto 8 grudnia Ala Gore'a, wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych. Zasugerował on delegacji tego państwa większą elastyczność negocjacyjną, jeśli będzie możliwe przyjęcie całościowego planu. Podczas swojego pobytu w Kioto zaznaczył także, że USA podejmą działania w sprawie ochrony klimatu niezależnie od tego, czy zostanie przyjęte porozumienie międzynarodowe w tej sprawie. Ponadto w dzień przybycia spotkał się z przedstawicielami państw G77 i Chińskiej Republiki Ludowej. Podczas tego spotkania zwrócił uwagę, że przyjęcie przez te państwa dobrowolnych zobowiązań wpłynęłoby pozytywnie na odbiór porozumienia w Kongresie

[494] H. Gnaś, *op. cit*., s. 313.
[495] Ibidem, s. 214.
[496] Sprawy Międzynarodowe, s. 109, https://digit.pism.pl/dlibra/publication/1416/edition/1237/content (dostęp: 9.04.2021).
[497] H. Gnaś, *op. cit*., s. 316-318.

USA[498]. Przewodniczący Komitetu Plenarnego (Committee of the Whole), Raul Estrada-Oyuela, dokonując konsolidacji dotychczasowych stanowisk zaproponował redukcję emisji gazów cieplarnianych na poziomie 8% dla UE, 5% dla USA i 4,5% dla Japonii. Dwa dni później zaprezentowane i przyjęte zostało natomiast rozwiązanie w sprawie redukcji odpowiednio na poziomie 8%, 7% i 6%[499]. Jak zaznaczył Heike Schröder, Japonia mogłaby się nie zgodzić na przyjęcie tak wysokiego celu, gdyby nie była gospodarzem Konferencji Stron[500]. Szczególnej uwagi wymaga ostatnia sesja Komitetu Plenarnego, podczas której został przyjęty Protokół z Kioto. Sukces w tym względzie w bardzo dużym stopniu zależny był nie tylko od woli państw, lecz szczególnie od Raula Estrady-Oyueli, przewodniczącego Komitetu Plenarnego. Jak zauważył Maciej Sadowski, bez szczególnych i nierzadko kontrowersyjnych metod przewodniczącego, Protokołu z Kioto nie dałoby się przyjąć[501]. Ostatnia sesja Komitetu Plenarnego rozpoczęła się 11 grudnia 1997 r. o godz. 1.00. Została ona zorganizowana w mniejszym pomieszczeniu niż poprzednie, przez co brakowało w niej krzeseł dla wszystkich delegatów. Tym samym np. czteroosobowa delegacja z Polski siedziała na zmianę na dwóch krzesłach. Na balkonie znajdującym się nad tą salą znajdowały się ekipy telewizyjne, których obecność nie tylko wywierała presję na delegatów, ale także poprzez działające urządzenia powodowała nadmierne nagrzanie otoczenia. Dodatkową presję wywierały krążące pogłoski o tym, że w budynku, w którym odbywało się spotkanie, tego samego dnia rano miała się rozpocząć inna konferencja. Czynniki te powodowały, że wcześniejsze zmęczenie delegatów było dodatkowo wzmacniane, co pozwalało wywrzeć na nich presję w celu szybszego i bardziej bezproblemowego przyjęcia decyzji[502]. Sytuację tą celnie ocenił reprezentant Tanzanii (będący jednocześnie reprezentantem państw G77 i ChRL), nazywając przyjętą strategię negocjacjami przez wyczerpanie[503]. Dodatkowo Raul Estrada-Oyuela zastosował inne kontrowersyjne rozwiązania. Dla przykładu podczas prac nad kwestiami spornymi stosował zasadę przyjęcia decyzji w imieniu zgromadzenia, co w przypadku wyrażenia woli sprzeciwu przez jakąkolwiek delegację skutkowałoby koniecznością uzyskania większości 2/3 głosów całego zgromadzenia. Natomiast w sytuacji poszukiwania konsensusu uznawał jego brak jedynie wtedy, gdy swój sprzeciw zgłosiło więcej niż jedno państwo, natomiast w przypadku zgłoszenia protestu tylko przez delegację jednego państwa, informował jedynie o odnotowaniu tego głosu w protokole.

[498] Ibidem, s. 325-326.
[499] Ibidem, s. 327.
[500] Ibidem.
[501] Ibidem, s. 337.
[502] Ibidem, s. 334-335.
[503] Ibidem, s. 334.

Ponadto przewodniczący Komitetu Plenarnego zignorował głosy sprzeciwu wobec kwestii związanych z handlem emisjami, a żadne państwo nie zakwestionowało jego decyzji. Z ostatecznego tekstu Protokołu z Kioto usunął on też wszystkie nawiasy. Przyjęcie ostatecznej wersji dokumentu odbywało się poprzez analizę jego kolejnych artykułów. Delegaci nie otrzymali zwartych tekstów dokumentu i musieli polegać jedynie na odczytywaniu jego kolejnych fragmentów przez przewodniczącego. Po przeczytaniu każdego kolejnego fragmentu Raul Estrada-Oyuela pytał, czy ktoś zgłasza protest, po czym zanim ktokolwiek zdążył podnieść rękę, uderzał on młotkiem zatwierdzając dany fragment i przechodził do kolejnego. W przypadku pojawienia się protestu po uderzeniu młotkiem zapewniał jedynie, że taki głos zostanie odnotowany w protokole spotkania[504]. Ostatecznie sesja Komitetu Plenarnego zakończyła się 11 grudnia o godz. 10.17, a jego ustalenia zostały przekazane do przyjęcia podczas ostatniego posiedzenia plenarnego COP 3[505]. Ostatecznie UE zobowiązała się do ograniczenia emisji sześciu gazów cieplarnianych (CO_2, metanu, podtlenku azotu, fluorowęglowodorów, PFC, i SF_6) w przeliczeniu na ekwiwalent CO_2 w latach 2008-2012 o 8% w stosunku do 1990 r., podobnie jak większość pozostałych państw europejskich. Stany Zjednoczone o 7% (chociaż ostatecznie nie ratyfikowały Protokołu), Japonia, Kanada, Polska i Węgry o 6% (dla Polski rokiem bazowym był 1988, natomiast dla Węgier średnia z lat 1985-1987[506]), a Chorwacja o 5%. Ukraina, Rosja i Nowa Zelandia zobowiązały się z kolei do ustabilizowania emisji gazów cieplarnianych w stosunku do roku bazowego, natomiast Norwegia do ograniczenia wzrostu emisji do 1%, Australia do 8%, a Islandia do 10%[507].

Czwarta Konferencja Stron odbyła się w dniach 2-14 listopada 1998 r. w Buenos Aires. Jej prezydentem została Maria Julia Alsogaray, ówczesna argentyńska sekretarz do spraw zasobów naturalnych i zrównoważonego rozwoju[508]. Jedną z ważniejszych decyzji przyjętych w czasie spotkania był Plan działania z Buenos Aires, który objął 6 kolejnych decyzji dotyczących: mechanizmu finansowego, rozwoju i transferu technologii, implementacji artykułów 4.8 i 4.9 UNFCCC i 2.3 oraz 2.14 Protokołu z Kioto, działań realizowanych wspólnie

[504] Ibidem, s. 336-337.
[505] Ibidem, s. 338.
[506] *Report of the Conference of the Parties on its second session…*, op. cit., s. 16.
[507] *Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzony w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r.*, Dz. U. 2005, nr 203 poz. 1684, s. 13430, 13448-13449, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005203168401.pdf (dostęp: 14.04.2021).
[508] *Provisional agenda and annotations*, FCCC/CP/1998/1, 28.08.1998, s. 6, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop4/01.pdf (dostęp: 15.04.2021).

w ramach fazy pilotażowej, programu prac w sprawie mechanizmu Protokołu z Kioto, przygotowań do pierwszej sesji COP jako spotkania Stron Protokołu z Kioto (CMP)[509].

Kolejna Konferencja Stron rozpoczęła się 25 października 1999 r. w Bonn. Jej prezydentem został Jan Szyszko, ówczesny polski minister ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa[510]. Chociaż ilość przyjętych decyzji w trakcie COP 5 była nieznacznie większa niż w czasie poprzedniej Konferencji Stron, to nie wiązały się one z żadnym przełomem czy też bardziej istotnymi dla ochrony klimatu decyzjami. Głównym obszarem negocjacji w Bonn były tak zwane mechanizmy z Kioto, wynikające z art. 6, 12 i 17 Protokołu z Kioto, które dotyczą wspólnego wdrażania (joint implementation - JI), mechanizmu czystego rozwoju (clean development mechanismus- CDM) i handlu emisjami. Przedstawiciele państw biorących udział w spotkaniu nie uzgodnili jednak w tych sprawach wspólnego stanowiska[511]. Decyzją z 4 listopada 1999 r. przedłużono negocjacje dotyczące tego tematu, umożliwiając składanie dalszych propozycji dotyczących mechanizmów z Kioto, służących opracowaniu nowego tekstu będącego podstawą dalszych negocjacji[512].

Prezydentem Konferencji Stron, która odbyła się w Hadze w dniach 13-25 listopada 2000 r., został Jan Pronk, ówczesny minister mieszkalnictwa, planowania przestrzennego i środowiska Holandii. Podczas spotkania przyjęto zaledwie 4 decyzje, w tym dotyczącą Planu Działania z Buenos Aires. W celu dokończenia prac nad nim zaproponowano wznowienie zawieszonej szóstej sesji na przełomie maja i czerwca 2001 r.[513] Szósta Konferencja Stron zakończyła się brakiem jakichkolwiek istotnych porozumień, pomimo przedłużenia negocjacji o jeden dzień. Brak sukcesu negocjacyjnego wynikał przede wszystkim ze zbyt rozbieżnych stanowisk i oczekiwań kilku grup państw. Stany Zjednoczone, których emisje w latach 90. XX w. znacznie wzrosły, aby osiągnąć cel redukcyjny wynikający z Protokołu z Kioto na poziomie 7%, musiałyby realnie zmniejszyć emisje gazów cieplarnianych o 20-35%. Aby chronić

[509] *Report of the Conference of the Parties on its fourth session, held at Buenos Aires from 2 to 14 November 1998*, FCCC/CP/1998/16/Add.1, United Nations, 25.01.1999, s. 4, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop4/16a01.pdf (dostęp: 15.04.2021).

[510] *Provisional agendas for the Conference of the Parties and its subsidiary bodies, Annotations for the provisional agenda for the Conference of the Parties at its fifth session, including suggestions for the organization of work*, FCCC/CP/1999/1/Add.1, United Nations, 23.08.1999, s. 2, https://unfccc.int/cop5/resource/docs/cop5/01a01.pdf (dostęp: 16.04.2021).

[511] *COP - Conference of the Parties (Vertragsstaatenkonferenz),* 02.12.2008, https://www.accc.at/cop.htm#cop5 (dostęp: 16.04.2021).

[512] *Report of the Conference of the Parties on its fifth session, held at Bonn from 25 October to 5 November 1999*, FCCC/CP/1999/6/Add.1, United Nations, 2.02.2000, s. 38, https://unfccc.int/resource/docs/cop5/06a01.pdf (dostęp: 16.04.2021).

[513] *Report of the Conference of the Parties on the first part of its sixth session , held at the Hague from 13 to 25 November 2000*, FCCC/CP/2000/5/Add.2, United Nations, s. 3, https://unfccc.int/resource/docs/cop6/05a02.pdf (dostęp: 16.04.2021).

krajowe przedsiębiorstwa przed znacznymi zmianami wynikającymi z celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, a także miejsca pracy ze względu na wysokie koszty takich działań, USA starały się osłabić wpływ zobowiązań przyjętych w ramach Protokołu z Kioto. Dlatego też zaproponowały włączenie do bilansu gazów cieplarnianych naturalne pochłaniacze węgla. Naturalny wzrost istniejących lasów pozwoliłby USA na znaczne ograniczenie innych działań. Dodatkowo USA domagały się większego udziału państw rozwijających się w obniżaniu emisji. Kwestie te miały duże znaczenie dla delegacji tego państwa, gdyż ich nieuwzględnienie wiązało się z bardzo małym prawdopodobieństwem przyjęcia umowy przez Kongres USA. Wspólnie z Australią, Nową Zelandią, Kanadą i Japonią, które wspierały te propozycje, państwa te tworzyły tak zwaną grupę parasolową (Umbrella Group)[514]. Unia Europejska, w przeciwieństwie do USA, była przeciwko nadmiernemu wykorzystywaniu mechanizmów elastyczności, np. poprzez kupowanie kredytów do emisji od innych państw czy otrzymywanie takich kredytów przez wykorzystywanie pochłaniaczy. UE była ponadto nieprzygotowana do rozmów o naturalnych pochłaniaczach węgla. W trakcie negocjacji brak było także spójności wśród państw członkowskich organizacji. Dla przykładu władze Francji uznały stanowisko Wielkiej Brytanii jako dowód, że jej sympatie są bliższe USA niż UE. Ponadto na stanowisko państw Unii Europejskiej duży wpływ miały kwestie wewnętrzne, jak presja organizacji pozarządowych, czy wyższa świadomość problemów klimatycznych wśród obywateli państw UE niż USA[515]. Państwa rozwijające się, tworzące G77, podczas negocjacji kładły duży nacisk przede wszystkim na pomoc finansową od państw bogatszych, na działania pozwalające na ograniczenie emisji gazów cieplarnianych i dostosowywanie się do skutków zmian klimatu w państwach biedniejszych. Wśród rozbieżnych stanowisk państw wysoko rozwiniętych gospodarczo, głos tych uboższych nie miał jednak większego znaczenia. Tym bardziej małe wyspiarskie państwa, najbardziej i najszybciej narażone na negatywne skutki zmian klimatu, nie mogły liczyć na podjęcie działań zgodnych z ich stanowiskiem[516].

Kontynuacja szóstej Konferencji Stron UNFCCC miała miejsce w Bonn w dniach 16-27 lipca 2001 r. Tym razem zakończyła się ona przyjęciem porozumienia w sprawie aktywności wynikających z Planu działań z Buenos Aires. Prezydent COP 6, Jan Pronk, wieczorem 21 lipca przedstawił ministrom propozycję kompromisu w czterech spornych kwestiach, do których należały pochłaniacze CO_2, konstrukcja mechanizmów z Kioto, system kontroli wykonywania

[514] B. Buchner, *What really happened in The Hague?*, ,,Nota di Lavoro", No 38.2001, Milano 2001, s. 17-19, https://www.econstor.eu/handle/10419/155201 (dostęp: 16.04.2021).
[515] Ibidem, s. 19-23.
[516] Ibidem, s. 23-24.

zobowiązań i wsparcie dla państw rozwijających się. Po długich negocjacjach, odbywających się także w dwie ostatnie noce spotkania, 23 lipca na podstawie konsensusu przyjęto decyzję zawierającą wypracowane postanowienia. Stany Zjednoczone wstrzymały się od głosu, gdyż w marcu 2001 r. wycofały się z przyjęcia protokołu z Kioto[517]. W czerwcu tego samego roku prezydent George W. Bush, odnosząc się do problemu zmian klimatu i protokołu z Kioto, zwrócił uwagę na brak zobowiązań państw rozwijających się, możliwe zmniejszenie ilości miejsc pracy i niepewności naukowe w niektórych kwestiach dotyczących zmian klimatu. Zapewnił jednak o dalszej chęci współpracy na rzecz ochrony klimatu, między innymi poprzez wzrost nakładów na badania naukowe, a także wykorzystanie nowych technologii i mechanizmów rynkowych[518]. Jedną z dwóch decyzji przyjętych na zakończenie spotkania było porozumienie z Bonn w sprawie implementacji planu działania z Buenos Aires. Na jego podstawie zobowiązano się między innymi do pomocy finansowej dla państw najsłabiej rozwiniętych gospodarczo, przekazywanej przez państwa wymienione w załączniku II do UNFCCC oraz w miarę możliwości przez państwa z załącznika I. Finansowanie takie powinno się odbywać za pomocą Funduszu na rzecz globalnego środowiska, specjalnego funduszu przeciwdziałania zmianom klimatu, który miał zostać utworzony, oraz innych kanałów bilateralnych i multilateralnych. Nowo tworzony fundusz miał dotyczyć przede wszystkim działań w sprawie dostosowywania do skutków zmian klimatu, transferu technologii, energii, transportu, przemysłu, rolnictwa, leśnictwa i gospodarki odpadami, a także działań pomocowych dla państw rozwijających się w zakresie dywersyfikacji ich gospodarek[519]. W decyzji zawarto także podstawowe zasady rozliczania użytkowania gruntów, zmiany ich użytkowania i leśnictwa dla bilansu emisji gazów cieplarnianych. Wyznaczono też górne granice możliwe do rozliczenia w zakresie pochłaniania węgla przez biosferę. Największe możliwości w tym zakresie uzyskała Rosja (blisko 18 Mt węgla rocznie), Japonia (13 Mt węgla) i Kanada (12 Mt węgla). Dla Polski było to maksymalnie 0,82 Mt węgla rocznie[520].

Prezydentem COP 7, która odbyła się w Marrakeszu od 29 października do 10 listopada 2001 r., został marokański minister do spraw planowania regionalnego, urbanistyki,

[517] *Ergebnisse der UN Klimakonferenzen*, Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und nukleare Sicherheit, https://www.bmu.de/themen/klima-energie/klimaschutz/internationale-klimapolitik/un-klimakonferenzen/ergebnisse-der-un-klimakonferenzen/ (dostęp: 18.04.2021).
[518] *President Bush Discusses Global Climate Change*, The White House, 11.06.2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/06/20010611-2.html (dostęp: 18.04.2021).
[519] *Report of the Conference of the Parties on the second part on its sixth session, held at Bonn from 16 to 27 July 2001*, FCCC/CP/2001/5, United Nations, 25.11.2001, s. 37-38.
https://unfccc.int/resource/docs/cop6secpart/05.pdf (dostęp: 18.04.2021).
[520] Ibidem, s. 45-47.

mieszkalnictwa i środowiska Mohamed El Yazghi[521]. Podczas obrad przyjęto 39 decyzji (w tym 23 w ramach porozumienia z Marrakeszu) które dotyczyły działań mających na celu wdrożenie Protokołu z Kioto[522]. To właśnie ustalenia tej konferencji pozwoliły na działania na poziomie państw w celu wprowadzenia Protokołu z Kioto w życie[523]. Na podstawie jednej z decyzji w ramach porozumienia z Marrakeszu utworzono specjalny fundusz przeciwdziałania zmianom klimatu. Inne dotyczyły między innymi zasad rozliczania emisji z użytkowania gruntów, zmian w ich użytkowaniu i leśnictwa (chociaż szczegółowe warunki miały być przyjęte na podstawie decyzji przyjętych podczas kolejnych konferencji), transferu technologii czy też implementacji poszczególnych decyzji zawartych w Protokole z Kioto[524].

Kolejna Konferencja Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu odbyła się w Nowym Delhi w dniach od 23 października do 1 listopada 2002 r. Jej prezydentem został minister środowiska i leśnictwa Indii T. R. Baalu[525]. Chociaż podczas COP 8 przyjęto 25 decyzji, nie stanowiły one przełomu dla ochrony klimatu. Wiązały się one przede wszystkim z kwestiami technicznymi czy naukowymi, dotyczącymi np. mechanizmu czystego rozwoju, transferu technologii i finansowania, jak też innych spraw związanych z wdrażaniem Protokołu z Kioto[526]. Głównie na wniosek państw rozwijających się przyjęto, że

---

[521] *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001*, FCCC/CP/2001/13, United Nations, 21.01.2002, s. 13, https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13.pdf (dostęp: 18.04.2021).

[522] *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.1, United Nations, 21.01.2002, https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a01.pdf (dostęp: 18.04.2021); *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.2, United Nations, 21.01.2002 https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a02.pdf (dostęp: 18.04.2021); *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.3, United Nations, 21.01.2002 https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a03.pdf (dostęp: 18.04.2021); *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.4, United Nations, 21.01.2002 https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a04.pdf (dostęp: 18.04.2021).

[523] *Ergebnisse der UN Klimakonferenzen...*

[524] *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.1…, s. 22-23, 32-39, 43-45, 48-51, 54-55; *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.2…; *Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties*, FCCC/CP/2001/13/Add.3…, s. 2-31.

[525] Jego pełne nazwisko brzmi Thalikkottai Rajuthevar Baalu, jednak znany jest głównie jako T. R. Baalu. Tak też zapisywano jego nazwisko w oficjalnych dokumentach z 8 Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu.

[526] *Report of the Conference of the Parties on its eighth session, held at New Delhi from 23 October to 1 November 2002, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighth session*, FCCC/CP/2002/7/Add.1, United Nations, 28.03.2003, https://unfccc.int/resource/docs/cop8/07a01.pdf

negocjacje na temat drugiego okresu rozliczeniowego nie będą się odbywać przed wejściem w życie Protokołu z Kioto. Rozmowy takie odbywały się jednak na poziomie nieformalnym[527].

Kolejne spotkanie przedstawicieli państw będących stronami UNFCCC, któremu przewodniczył Miklós Persányi, węgierski minister środowiska i wody, miało miejsce w Mediolanie w dniach 1-12 grudnia 2003 r.[528] Konferencja ta ponownie nie stanowiła żadnego istotnego przełomu dla polityki klimatycznej, a większość jej ustaleń dotyczyła Protokołu z Kioto i wynikających z niego zobowiązań[529]. Sytuacja związana z wejściem Protokołu z Kioto w życie nie była jednak jeszcze w tamtym czasie przesądzona, bo chociaż ratyfikowało go już 119 państw, to były one odpowiedzialne jedynie za 47% globalnych emisji gazów cieplarnianych w roku bazowym. Protokół mógł wejść w życie dopiero wtedy, gdy ratyfikacja obejmie państwa odpowiedzialne w sumie za 55% światowych emisji. Mając na uwadze silny opór amerykańskiego Kongresu w sprawie przyjęcia Protokołu z Kioto, szansę dla jego wdrożenia upatrywano zatem przede wszystkim w Rosji[530].

Dziesiąta Konferencja Stron odbyła się w Buenos Aires w dniach 6-18 grudnia 2004 r. Jej prezydentem został minister zdrowia i środowiska Argentyny, Ginés González García[531]. Konferencja w znacznej mierze dotyczyła środków przystosowawczych do zachodzących zmian klimatu. W ostatnich jej dniach przyjęto między innymi Program prac z Buenos Aires w sprawie adaptacji i środków zaradczych. Na jego podstawie między innymi zaapelowano do państw wysoko rozwiniętych gospodarczo o wkłady finansowe oraz udostępnianie zasobów technicznych na rzecz realizacji zamierzeń zawartych w dokumencie, w tym przede wszystkim

---

(dostęp: 22.04.2021); *Report of the Conference of the Parties on its eighth session, held at New Delhi from 23 October to 1 November 2002, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighth session*, FCCC/CP/2002/7/Add.2, United Nations, 28.03.2003, https://unfccc.int/resource/docs/cop8/07a02.pdf (dostęp: 22.04.2021); *Report of the Conference of the Parties on its eighth session, held at New Delhi from 23 October to 1 November 2002, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighth session*, FCCC/CP/2002/7/Add.3, United Nations, 28.03.2003, https://unfccc.int/resource/docs/cop8/07a03.pdf (dostęp: 21.04.2021).

[527] *Ergebnisse der UN Klimakonferenzen...*

[528] *Report of the Conference of the Parties on its ninth session, held at Milan from 1 to 12 December 2003, Part one: Proceedings*, FCCC/CP/2003/6, United Nations, 30.03.2004, s. 7-8, https://unfccc.int/resource/docs/cop9/06.pdf (dostęp: 21.04.2021).

[529] *Report of the Conference of the Parties on its ninth session, held at Milan from 1 to 12 December 2003, Part two: Action teken by the Conference of the Parties at its ninth session*, FCCC/CP/2003/6/Add.1, United Nations, 22.04.2004, https://unfccc.int/resource/docs/cop9/06a01.pdf (dostęp: 21.04.2021); *Report of the Conference of the Parties on its ninth session, held at Milan from 1 to 12 December 2003, Part two: Action teken by the Conference of the Parties at its ninth session*, FCCC/CP/2003/6/Add.2, United Nations, 30.03.2004, https://unfccc.int/resource/docs/cop9/06a02.pdf (dostęp: 21.04.2021).

[530] Rückblick...

[531] *Report of the Conference of the Parties on its tenth session, held at Buenos Aires from 6 to 18 December 2004, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2004/10, United Nations, 18.04.2005, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/cop10/10.pdf (dostęp: 21.04.2021).

zapobieganiu dalszym zmianom klimatu i przystosowaniu się do ich negatywnych skutków w państwach najuboższych[532]. Warto przy tym zwrócić uwagę, że negocjacje w zakresie finansowania adaptacji do zmian klimatu blokowała delegacja Arabii Saudyjskiej, która uważała, że rekompensata finansowa należy się właśnie temu państwu, ze względu na mniejsze zużycie ropy naftowej, a co za tym idzie, zmniejszenie dochodów z jej sprzedaży[533].

Podczas jedenastej Konferencji Stron (28 listopada – 10 grudnia 2005 r.), będącej jednocześnie pierwszą Konferencją Stron służącą jako spotkanie Stron Protokołu z Kioto, której prezydentem był Stéphane Dion, minister środowiska Kanady[534], przyjęto między innymi decyzję w sprawie dialogu na temat długoterminowych wspólnych działań w zakresie zmian klimatu poprzez ulepszone wdrażanie postanowień konwencji klimatycznej. Dialogiem tym miały zostać objęte następujące obszary: osiąganie celów rozwojowych w zrównoważony sposób, działania adaptacyjne, wykorzystanie pełnego potencjału technicznego oraz wykorzystanie pełnego potencjału i możliwości rynkowych. Dialog ten miał mieć formę niewiążącej wymiany poglądów, a wstępne opinie na temat spraw nim objętych miały zostać przesłane przez państwa do sekretariatu UNFCCC do 15 kwietnia 2006 r.[535] Za niewiążącą formą dialogu i pełnym wykorzystaniem potencjału technicznego zdecydowanie opowiadały się USA. Mając na uwadze, że Protokół z Kioto wszedł w życie w lutym 2005 r., podczas spotkania w Montrealu rozpoczęto rozmowy na temat dalszych zobowiązań, po 2012 r.[536] Stosunkowo dużo uwagi podczas COP 11 poświęcono także na sprawy dotyczące adaptacji do zmian klimatu, chociaż nie zostały one omówione całościowo i nie przewidziano w tym zakresie spójnej strategii[537]. W ramach CMP 1 przyjęto 36 decyzji, dotyczących przede wszystkim wdrażania postanowień Protokołu z Kioto, spośród których można wymienić

---

[532] *Report of the Conference of the Parties on its tenth session, held at Buenos Aires from 6 to 18 December 2004, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its tenth session*, FCCC/CP/2004/10/Add.1, United Nations, 19.04.2005, s. 2-6, https://unfccc.int/resource/docs/cop10/10a01.pdf (dostęp: 21.04.2021).

[533] Rückblick...

[534] *Report of the Conference of the Parties on its eleventh session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2005/5, United Nations, 30.03.2006, s. 7, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cop11/eng/05.pdf (dostęp: 22.04.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its first session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2005/8, United Nations, 30.03.2006, s. 7, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/eng/08.pdf (dostęp: 22.04.2021).

[535] *Report of the Conference of the Parties on its eleventh session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its eleventh session*, FCCC/CP/2005/5/Add.1, United Nations, 30.03.2006, s. 3-4, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cop11/eng/05a01.pdf (dostęp: 22.04.2021).

[536] L. Schipper, E. Boyd, *UNFCCC COP 11 and COP/MOP 1: At last, some hope?*, ,,The Journal of Environment & Development", 2006, Vol. 15, No 1, s. 79, https://www.researchgate.net/publication/249697663_UNFCCC_COP_11_and_COPMOP_1_At_last_some_hope (dostęp: 22.04.2021).

[537] Ibidem, s. 82.

wytyczne dotyczące mechanizmu czystego rozwoju[538], czy też kwestie dotyczące użytkowania gruntów, zmiany użytkowania gruntów i leśnictwa[539].

Odbywające się w Nairobi w dniach 6 - 17 listopada 2006 r. COP 12 i CMP 2, których prezydentem był Kivutha Kibwana, ówczesny minister środowiska i zasobów naturalnych Kenii[540], nie przyniosły żadnego przełomu w negocjacjach klimatycznych[541]. Nie oznacza to jednak, że nie poczyniono żadnych postępów. W sprawie zobowiązań redukcyjnych po 2012 r. państwa rozwijające się (G77 wraz z Chinami), opowiadały się za ustaleniem konkretnych zobowiązań dla państw z załącznika I do UNFCCC. Państwa objęte zobowiązaniami Protokołu z Kioto chciały z kolei doprowadzić do szerszego uczestnictwa państw rozwijających się w redukcji emisji gazów cieplarnianych. Problemu tego nie udało się rozwiązać pomimo wielu nieformalnych rozmów na ten temat[542]. Poza formalnym procesem negocjacji rozmawiano także o długoterminowej współpracy na temat usprawnienia wdrażania konwencji. Można wyróżnić tutaj propozycję Brazylii na temat zachęt finansowych z państw wysoko rozwiniętych gospodarczo dla państw rozwijających się w celu ograniczania dodatkowych emisji z wylesiania, czy też propozycję Republiki Południowej Afryki skierowanej do państw rozwijających się, aby zobowiązały się do stosowania środków i polityki zrównoważonego rozwoju. Nieformalność tych rozmów sprawiła, że ustalenia w ich ramach nie miały większego znaczenia dla globalnych działań na rzecz ochrony klimatu[543]. Podczas rozmów w Nairobi zajęto się także problemami związanymi z mechanizmem czystego rozwoju. Chociaż odniósł on duży sukces, gdyż ilość działań w jego ramach przekraczał najbardziej optymistyczne

---

[538] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its first session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its first session*, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.1, United Nations, 30.03.2006, s. 30-60, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/eng/08a01.pdf (dostęp: 22.04.2021).

[539] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its first session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its first session*, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.3, United Nations, 30.03.2006, s. 3-9, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/eng/08a03.pdf (dostęp: 22.04.2021).

[540] *Report of the Conference of the Parties on its twelfth session, held at Nairobi from 6 to 17 November 2006, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2006/5, United Nations, 26.01.2007, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2006/cop12/eng/05.pdf (dostęp: 23.04.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its second session, held at Nairobi from 6 to 17 November 2006, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2006/10, United Nations, 26.01.2007, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2006/cmp2/eng/10.pdf (dostęp: 23.04.2021).

[541] W. Sterk, et. al., *The Nairobi Climate Change Summit (COP 12 – MOP 2): Taking a Deep Breath before Negotiating Post-2012 Targets?*, ,,Journal for European Environmental and Planning Law", 2007, Vol. 4 No 2, s. 146, https://epub.wupperinst.org/frontdoor/deliver/index/docId/2615/file/2615_Sterk.pdf (dostęp: 23.04.2021).

[542] Ibidem, s. 141.

[543] Ibidem, s. 142.

szacunki zarządu CDM, to działania te były skoncentrowane w ok. 75% jedynie w czterech państwach (Brazylii, Chinach, Indiach i Meksyku)[544]. W przyjętej w tej sprawie przez CMP decyzji, państwa wysoko rozwinięte gospodarczo zachęcono jedynie do rozważenia dalszych inicjatyw w zakresie CDM oraz do wsparcia finansowego w celu podjęcia takich działań w szczególności w państwach najsłabiej rozwiniętych gospodarczo, w Afryce i małych państwach wyspiarskich. Jednocześnie podkreślono konieczność dalszych działań w celu promowania sprawiedliwego rozkładu regionalnego dotyczącego CDM[545].

Prezydentem trzynastej Konferencji Stron, która miała miejsce w dniach 3 - 15 grudnia 2007 r. na indonezyjskiej wyspie Bali, został Rachmat Witoelar, minister stanu do spraw środowiska Indonezji[546]. Jedną z przyjętych wówczas decyzji był Plan działania z Bali. Na tej podstawie zapoczątkowano proces mający na celu skuteczne wdrażanie postanowień UNFCCC, poprzez długoterminową współpracę, której kształt miał zostać przyjęty na 15 sesji COP, w 2009 r. Uzgodnione miały zostać między innymi wymierne, podlegające zgłoszeniu i weryfikowalne zobowiązania dotyczące łagodzenia zmian klimatu, w tym poprzez redukcje emisji gazów cieplarnianych przez wszystkie państwa wysoko rozwinięte gospodarczo. Wysiłki tych państw miały być porównywalne, jednakże z uwzględnieniem ich krajowych uwarunkowań. Plan działania z Bali zakładał także podejmowanie działań mających na celu łagodzenie zmian klimatu, w ramach zrównoważonego rozwoju, przez państwa rozwijające się. Miała w tym pomóc technologia i wsparcie finansowe. Celem rozmów miało być także wypracowanie stanowiska w sprawie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych z deforestacji w państwach rozwijających się gospodarczo, poprzez działania polityczne i pozytywne zachęty. Inne ustalenia miały dotyczyć adaptacji do zmian klimatu, ze szczególnym uwzględnieniem państw najsłabiej rozwiniętych gospodarczo i małych państw wyspiarskich, a także państw Afryki dotkniętych suszami, pustynnieniem i powodziami. Ponadto uwaga miała zostać zwrócona na rozwój technologii mającej na celu łagodzenie zmian klimatu i dostosowywanie się do nich oraz jej transfer do państw rozwijających się. Zintensyfikowanie działań miało

[544] Ibidem, s. 145.
[545] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its second session, held at Nairobi from 6 to 17 November 2006, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its second session*, FCCC/KP/CMP/2006/10/Add.1, United Nations, 2.03.2007, s. 9, https://unfccc.int/resource/docs/2006/cmp2/eng/10a01.pdf (dostęp: 24.04.2021).
[546] *Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2007/6, United Nations, 14.03.2008, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06.pdf (dostęp: 24.04.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its third session, held in Bali from 3 to 15 December 2007, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2007/9, United Nations, 14.03.2008, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2007/cmp3/eng/09.pdf (dostęp: 24.04.2021).

dotyczyć także pomocy finansowej i inwestycji. Prace dotyczące opisanych powyżej kwestii powierzono nowo ustanowionemu organowi pod nazwą Grupa robocza ad hoc w sprawie wspólnych działań długoterminowych (Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action)[547]. Podczas COP 13 przyjęto czwarty raport IPCC, zachęcając jednocześnie państwa do czerpania z niego informacji przy wprowadzaniu krajowych polityk dotyczących ochrony klimatu[548]. Warto także zaznaczyć, że na początku Konferencji Stron nowo zaprzysiężony premier Australii Kevin Rudd, z Australijskiej Partii Pracy, doprowadził do ratyfikacji Protokołu z Kioto, co było jego pierwszą urzędową decyzją na stanowisku premiera[549]. Ponadto w 2007 r. IPCC i Al Gore, były wiceprezydent USA, zostali laureatami pokojowej nagrody Nobla[550]. Wiele okoliczności wskazywało zatem wówczas na możliwe pobudzenie dalszych negocjacji klimatycznych, których finał miał mieć miejsce podczas spotkania w 2009 r.

Kolejna Konferencja Stron odbyła się w Poznaniu w dniach 1 - 12 grudnia 2008 r. Jej prezydentem został Maciej Nowicki, polski minister środowiska[551]. Konferencja, która z założenia miała przybliżyć stanowiska państw biorących w niej udział, w celu osiągnięcia w 2009 r. porozumienia globalnego w sprawie dalszych działań w zakresie ochrony klimatu po 2012 r., czyli po okresie funkcjonowania postanowień Protokołu z Kioto, w rzeczywistości nie stanowiła żadnego przełomu w tej sprawie[552]. Podczas COP 14 przyjęto kilka mało obszernych decyzji, z których jako jedną z ważniejszych wymienić można decyzję dotyczącą rozwoju i transferu technologii. Na jej podstawie przyjęto tak zwany poznański strategiczny program w sprawie transferu technologii, którego celem miało być zwiększenie nakładów inwestycyjnych na rozwój technologii przyjaznych dla środowiska i wsparcie ich transferu do państw

[547] *Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its thirteenth session*, FCCC/CP/2007/6/Add.1, United Nations, 14.03.2008, s. 3-6, https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06a01.pdf (dostęp: 24.04.2021).
[548] Ibidem, s. 29.
[549] P. Czarnowski, *Już tylko Ameryka nie chce walczyć o klimat*, 4.12.2007, https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/65089,juz-tylko-ameryka-nie-chce-walczyc-o-klimat.html.amp (dostęp: 24.04.2021).
[550] *The Nobel Peace Prize 2007*, The Nobel Prize, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/summary/ (dostęp: 24.04.2021).
[551] *Report of the Conference of the Parties on its fourteenth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2008/7, United Nations, 19.03.2009, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cop14/eng/07.pdf (dostęp: 26.04.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fourth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2008/11, United Nations, 19.03.2009, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cmp4/eng/11.pdf (dostęp: 26.04.2021).
[552] A. Kassenberg, *COP 14 – spodziewano się za wiele, a osiągnięto nie wiele*, http://eko.org.pl/index_trendy.php?dzial=9&kat=11&art=1552 (dostęp: 26.04.2021).

rozwijających się gospodarczo[553]. W przypadku decyzji przyjętych w ramach CMP 4, na uwagę zasługuje ta dotycząca Funduszu Adaptacyjnego[554]. Poprzez umożliwienie powołania krajowych agencji implementacyjnych, państwom będącym członkami Protokołu z Kioto i kwalifikującym się do uzyskania pomocy w ramach tego funduszu, przekazano bezpośredni wpływ na wydatkowanie środków z Funduszu Adaptacyjnego. W przypadku celów redukcyjnych gazów cieplarnianych, *de facto* nie ustalono ram przyszłych zobowiązań. Jedynie UE i Norwegia określiły swoje cele redukcyjne na 2020 r. na poziomie 30%, z czego jedna trzecia miała być osiągnięta w ramach CDM w państwach rozwijających się, a dwie trzecie w państwach UE[555]. W czasie COP 14/CMP 4 w Poznaniu, w Brukseli odbywały się negocjacje w sprawie pakietu klimatyczno-energetycznego UE. Tym samym znaczna uwaga państw europejskich została skierowana właśnie na negocjacje w ramach UE, osłabiając ich zaangażowanie i pozycję lidera w ramach negocjacji globalnych. Warto zaznaczyć, że najbardziej ambitne cele w zakresie ochrony klimatu podczas konferencji w Poznaniu przedstawiły małe państwa wyspiarskie, proponując przyjęcie zobowiązań pozwalających na ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury do maksymalnie 1,5ºC oraz zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych przez państwa wysoko rozwinięte gospodarczo o 40% do 2020 r.[556] Chociaż w Poznaniu nie osiągnięto żadnych istotnych porozumień dotyczących przyszłej umowy w sprawie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, to Konferencja Stron została uznana za sukces organizacyjny[557].

Piętnasta Konferencja Stron UNFCCC i piąta Konferencja Stron służąca jako spotkanie Stron Protokołu z Kioto, rozpoczęły się 7 grudnia 2009 r. w Kopenhadze. Jej prezydentem została Connie Hedegaard, minister do spraw konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu w Kopenhadze 2009[558], która do 24 listopada 2009 r. pełniła funkcję duńskiej

---

[553] *Report of the Conference of the Parties on its fourteenth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its fourteenth session*, FCCC/CP/2008/7/Add.1, United Nations, 18.03.2009, s. 3-4, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cop14/eng/07a01.pdf (dostęp: 26.04.2021).

[554] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fourth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008*, Decision 1/CMP.4, FCCC/KP/CMP/2008/11/Add.2, United Nations, 19.03.2009, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cmp4/eng/11a02.pdf (dostęp: 26.04.2021).

[555] A. Kassenberg, *op. cit.*

[556] Ibidem.

[557] *Buzek: Szczyt Klimatyczny w Poznaniu to wielki sukces*, Nauka w Polsce, 15.12.2008, https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C357772%2Cbuzek-szczyt-klimatyczny-w-poznaniu-wielki-sukces.html; http://www.cop19.gov.pl/cop14 (dostęp: 26.04.2021); *Polska może zostać gospodarzem konferencji klimatycznej ONZ w 2013 roku*, Forsal, 14.11.2012, https://forsal.pl/artykuly/661751,polska-moze-zostac-gospodarzem-konferencji-klimatycznej-onz-w-2013-roku.html (dostęp: 26.04.2021).

[558] *Report of the Conference of the Parties on its fifteenth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2009/11, United Nations, 30.03.2010, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/11.pdf (dostęp: 28.04.2021); *Report of the Conference of*

minister do spraw klimatu i energii. Negocjacje przez pierwsze półtora tygodnia trwania konferencji nie przynosiły wyraźnych rezultatów. Dopiero w ostatnich dniach spotkania, kiedy zaczęli przyjeżdżać przywódcy państw, rozpoczęły się bardziej wzmożone rozmowy, które odbywały się w grupie państw takich jak: USA, Szwecja – jako przedstawicielka UE w ramach jej prezydencji w organizacji, Chiny, Indie, Brazylia, RPA, Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Dania, Australia, Kanada, Japonia, Rosja, Grenada – reprezentująca małe państwa wyspiarskie, Etiopia – reprezentująca państwa Unii Afrykańskiej, Lesotho – reprezentujące najsłabiej rozwinięte gospodarczo państwa świata, Papua Nowa Gwinea – reprezentująca Koalicję Państw Lasów Deszczowych, Arabia Saudyjska – reprezentująca państwa OPEC, Sudan – w imieniu państw G-77, Algieria, Bangladesz, Kolumbia, Gabon, Indonezja, Malediwy, Korea Południowa i Meksyk[559]. Przy braku wyraźnych postępów i coraz mniejszych szansach na osiągnięcie wiążącego porozumienia w Kopenhadze, 16 grudnia prezydenturę COP 15 przejął ówczesny duński premier, Lars Løkke Rasmussen[560]. Nowy prezydent Konferencji Stron wykazywał jednak duże zniecierpliwienie procedurami dotyczącymi konferencji[561]. W ostatni planowy dzień konferencji, 18 grudnia, nadal nie było żadnego porozumienia. Był to dzień, kiedy do Kopenhagi przybył prezydent USA, Barack Obama. Rozmowy w grupie wymienionych powyżej państw nadal się toczyły. Chiny nie były jednak podczas tych rozmów reprezentowane przez premiera Wen Jiabao, co stanowiło dyplomatyczny problem dla prezydenta Baracka Obamy. Po nieudanych próbach umówienia spotkania przez personel Baracka Obamy z Wen Jiabao, prezydent USA łamiąc wszelkie protokoły spotkał się z premierem Chińskiej Republiki Ludowej, który był razem z Luizem Inácio Lula da Silvą (prezydentem Brazylii), Jacobem Zumą (prezydentem RPA) i Manmohanem Singhiem (premierem Indii)[562]. Spotkanie to zostało zakończone przyjęciem umowy pomiędzy tymi przywódcami, co ogłosił tuż przed wylotem z Kopenhagi Barack Obama. W rzeczywistości informacja taka była dużym problemem dla organizatorów konferencji, gdyż porozumienie musiało zostać omówione i przyjęte w sali plenarnej, a nie w wąskim gronie przywódców pięciu

the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fifth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2009/21, United Nations, 30.03.2010, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2009/cmp5/eng/21.pdf (dostęp: 28.04.2021).

[559] Z. M. Karaczun, M. Sobolewski, *Negocjacje klimatyczne – konferencja COP 15 i porozumienie Copenhagen Accord*, ,,Biuro Analiz Sejmowych", 2010, nr 12 (37), s. 4, http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/E44EBEADBA56DDC5C12577070024211B/$file/Analiza_%20BAS_2010_37.pdf (dostęp: 28.04.2021).

[560] P. Meilstrup, *The Runaway Summit: The Background Story of the Danish Presidency of COP15, the UN Climate Change Conference*, ,,Danish Foreign Policy Yearbook 2010", Copenhagen 2010, s. 130, http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/rome2007/docs/What%20really%20happen%20in%20COP15.pdf (dostęp: 28.04.2021).

[561] Ibidem.

[562] Ibidem, s. 132.

państw. Ostatecznie dokument wypracowany w ten sposób, nazwany Porozumieniem kopenhaskim, został przez COP „przyjęty do wiadomości", co odbierało mu formalny i wiążący charakter w ramach dalszych negocjacji[563]. W dokumencie tym zaznaczono, że zmiany klimatu są jednym z największych wyzwań współczesności, a stabilizacja gazów cieplarnianych w atmosferze powinna odbyć się na poziomie pozwalającym na niedopuszczeniu do wzrostu średniej globalnej temperatury powyżej 2ºC. Ponadto zaznaczono wagę adaptacji do zmian klimatu. Środki finansowe w wysokości 30 mld dolarów amerykańskich w okresie lat 2010-2012 miały zostać podzielone w zrównoważony sposób zarówno na działania mające łagodzić zmiany klimatu, jak i służące adaptacji do nich. Z kolei do 2020 r. państwa wysoko rozwinięte gospodarczo zgodnie z umową miały zapewnić na realizację tych celów w państwach słabiej rozwiniętych gospodarczo 100 mld dolarów rocznie. W Porozumieniu kopenhaskim zaznaczono również, że ocena jego wdrażania powinna się zakończyć do 2015 r., co równocześnie miałoby prowadzić do rozważenia zmiany celu długoterminowego dotyczącego między innymi maksymalnego wzrostu temperatury do 1,5ºC[564].

Prezydentem COP 16/CMP 6, które odbyły się w Cancún w dniach 29 listopada – 10 grudnia 2010 r., została Patricia Espinosa Cantellano, ówczesna sekretarz spraw zagranicznych Meksyku[565]. Konferencja zakończyła się przyjęciem dwunastu decyzji w ramach COP 16 i trzynastu w ramach CMP 6, z których za najważniejszą należy uznać Porozumienie z Cancún: wynik prac grupy roboczej ad hoc w sprawie wspólnych działań długoterminowych w ramach konwencji. W dokumencie tym zaznaczono konieczność „głębokich cięć" w globalnych emisjach gazów cieplarnianych, z myślą o powstrzymaniu wzrostu średniej temperatury na Ziemi do mniej niż 2ºC w stosunku do poziomu sprzed epoki przemysłowej, a w następnych latach rozważenie zmiany długoterminowych celów w zakresie ochrony klimatu, zgodnie z najlepszą dostępną wiedzą naukową, w tym odnośnie do wzrostu średniej temperatury do 1,5ºC[566]. Na podstawie Porozumienia z Cancún państwa wysoko rozwinięte gospodarczo

[563] Z. M. Karaczun, M. Sobolewski, *op. cit.*, s. 4.

[564] *Report of the Conference of the Parties on its fifteenth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its fifteenth session*, FCCC/CP/2009/11/Add.1, United Nations, 30.03.2010, s. 4-7, https://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/11a01.pdf (dostęp: 28.04.2021).

[565] *Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2010/7, United Nations, 15.03.2011, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07.pdf (dostęp: 30.04.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its sixth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2010/12, United Nations, 15.03.2011, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2010/cmp6/eng/12.pdf (dostęp: 30.04.2021).

[566] *Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its sixteenth session*,

zobowiązały się do zapewnienia dodatkowych 30 mld dolarów amerykańskich na lata 2010-2012 na rzecz łagodzenia i adaptacji do zmian klimatu (przy zrównoważonym podziale środków na te cele). Z kolei do 2020 r. państwa te zobowiązały się do przekazywania państwom rozwijającym się 100 mld dolarów rocznie. Zaznaczono przy tym, że środki te mogą pochodzić z różnych źródeł, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Decyzja ta dotyczyła także utworzenia Zielonego Funduszu Klimatycznego[567]. Chociaż większość z najistotniejszych postanowień zawartych w Porozumieniu z Cancún jest tożsama z zapisami zawartymi w Porozumieniu kopenhaskim, należy mieć na uwadze znaczenie tych dokumentów. O ile Porozumienie kopenhaskie zostało przez Konferencję Stron jedynie przyjęte do wiadomości, przez co nie miało wiążącego charakteru, o tyle Porozumienie z Cancún zostało w pełni przyjęte przez Konferencję Stron w sposób, co nadawało mu charakter prawnie wiążący.

Siedemnasta COP odbyła się w Durbanie w dniach 28 listopada – 11 grudnia 2011 r. Jej prezydentem została Maite Nkoana-Mashabane, minister stosunków międzynarodowych i współpracy Republiki Południowej Afryki[568]. Na podstawie jednej z przyjętych na zakończenie spotkania decyzji zdecydowano o rozpoczęciu opracowywania protokołu, innego instrumentu prawnego lub rozstrzygnięcia mającego moc prawną, które miało obejmować wszystkie strony UNFCCC. Wypracowanie takiego porozumienia zostało powierzone grupie roboczej ad hoc na platformie durbańskiej dla wzmocnienia działań, która miała zakończyć swoje prace nie później niż w 2015 r., doprowadzając do przyjęcia prawnie wiążącego porozumienia, które obowiązywałoby od 2020 r.[569] Przyjęcie takiego planu było zgodne z celami negocjacyjnymi UE, która od tej decyzji uzależniała akceptację przedłużenia funkcjonowania Protokołu z Kioto[570]. To z kolei stało się możliwe na mocy decyzji przyjętej w ramach CMP 7, odnoszącej się do wyniku prac grupy roboczej ad hoc do spraw dalszych zobowiązań dla stron

FCCC/CP/2010/7/Add.1, United Nations, 15.03.2011, s. 3, https://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07a01.pdf (dostęp: 30.04.2021).

[567] Ibidem, s. 16-17.

[568] *Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2011/9, United Nations, 15.03.2012, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09.pdf (dostęp: 30.04.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its seventh session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2011/10, United Nations, 15.03.2012, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cmp7/eng/10.pdf (dostęp: 30.04.2021).

[569] *Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its seventeenth session*, FCCC/CP/2011/9/Add.1, United Nations, 15.03.2012, s. 2, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09a01.pdf (dostęp: 30.04.2021).

[570] *Ostatni dzień szczytu klimatycznego w Durbanie*, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 9.12.2011, https://odpowiedzialnybiznes.pl/aktualno%C5%9Bci/ostatni-dzien-szczytu-klimatycznego-w-durbanie/ (dostęp: 30.04.2021).

wymienionych w załączniku I UNFCCC. W decyzji tej przyjęto, że drugi okres rozliczeniowy Protokołu z Kioto rozpocznie się pierwszego dnia 2013 r. i zakończy ostatniego dnia 2017 r. lub 2020 r., co miało zostać dokładnie ustalone w ramach siedemnastej sesji grupy roboczej ad hoc do spraw dalszych zobowiązań dla stron wymienionych w załączniku I[571]. Zgodnie z założeniem dokumentu zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych w 2020 r., w stosunku do 1990 r., miało wynosić 25-40%. Najambitniejsze cele redukcyjne przedstawiła Norwegia (30-40%, w zależności od kształtu przyszłego porozumienia globalnego), Monako (30%), Szwajcaria (20-30%), która wyższy cel uzależniała od przyjęcia podobnych zobowiązań przez inne państwa wysoko rozwinięte gospodarczo i podjęcie zobowiązań redukcyjnych przez bogatsze państwa rozwijające się, w ramach ich możliwości. Taki sam poziom redukcji emisji gazów cieplarnianych przyjęła UE, także warunkując wyższy cel od działań innych państw wysoko rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się (w ramach ich możliwości). Lichtenstein również zobowiązał się do redukcji na poziomie 20-30%, a Islandia 15-30%[572].

Prezydentem osiemnastej Konferencji Stron i ósmego spotkania stron Protokołu z Kioto został Abdullah bin Hamad Al-Attiyah, przewodniczący Urzędu kontroli administracyjnej i przejrzystości Kataru[573]. Obrady rozpoczęły się 26 listopada, a zakończyły 8 grudnia 2012 r. w Ad-Dauha (Doha). W ramach COP 18 przyjęto między innymi decyzję dotyczącą prac w ramach Planu działania z Bali, czy też rozwoju platformy z Durbanu[574]. Z perspektywy konkretnych zobowiązań międzynarodowych największe znaczenie miała jednak przyjęta w ramach CMP 8 Poprawka dauhańska do Protokołu z Kioto. Na jej podstawie przedłużono funkcjonowanie postanowień Protokołu z Kioto na lata 2013-2020, jednakże z nowymi wartościami dotyczącymi zobowiązań w sprawie redukcji emisji gazów cieplarnianych[575]. Z

---

[571] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its seventh session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its seventh session*, FCCC/KP/CMP/2011/10/Add.1, United Nations, 15.03.2012, s. 2, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cmp7/eng/10a01.pdf (dostęp: 30.04.2021).

[572] Ibidem, s. 2, 4-6.

[573] *Report of the Conference of the Parties on its eighteenth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012 Part One: Proceedings*, FCCC/CP/2012/8, United Nations, 28.02.2013, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2012/cop18/eng/08.pdf (dostęp: 1.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its eighth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012, Part One: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2012/13, United Nations, 28.02.2013, s. 5, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/2012/cmp8/eng/13.pdf (dostęp: 1.05.2021).

[574] *Report of the Conference of the Parties on its eighteenth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighteenth session*, FCCC/CP/2012/8/Add.1, United Nations, 28.02.2013, https://unfccc.int/resource/docs/2012/cop18/eng/08a01.pdf (dostęp: 1.05.2021).

[575] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its eighth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012, Part Two: Action taken by the Conference*

nowych zobowiązań wyłączona była Kanada, która 15 grudnia 2012 r. przestała być stroną Protokołu z Kioto (po jego wypowiedzeniu rok wcześniej), Japonia, która w grudniu 2010 r. zaznaczyła, że nie będzie brać udziału w zobowiązaniach w ramach Protokołu z Kioto po 2012 r., Rosja, która w grudniu 2010 r. poinformowała, że nie zamierza deklarować konkretnych wartości dotyczących redukcji emisji gazów cieplarnianych, oraz Nowa Zelandia, która swoje cele na lata 2013-2020 postanowiła przyjąć w późniejszym terminie[576]. Większość zobowiązań zadeklarowanych w ramach Poprawki dauhańskiej była tożsama z zaproponowanymi w ramach projektu zmian do aneksu B Protokołu z Kioto, przyjętego w 2011 r. w Durbanie[577].

Dziewiętnasta Konferencja Stron UNFCCC i dziewiąta Konferencja Stron służąca jako spotkanie Stron Protokołu z Kioto, odbyły się w Warszawie w dniach 11 - 22 listopada 2013 r. Ich prezydentem został Marcin Korolec, ówczesny minister środowiska Polski[578]. Przyjęto wówczas między innymi warszawski międzynarodowy mechanizm strat i szkód związanych ze skutkami zmian klimatu (zwany międzynarodowym mechanizmem warszawskim), którego celem miały być działania dotyczące strat i szkód związanych ze zmianami klimatu w państwach rozwijających się, szczególnie narażonych na negatywne skutki zmian klimatu[579]. Ponadto przyjęto decyzję dotyczącą długoterminowego finansowania klimatycznego, w której potwierdzono zobowiązania państw wysoko rozwiniętych gospodarczo do przeznaczenia 100 mld dolarów rocznie na rzecz działań łagodzących negatywne skutki zmian klimatu w państwach słabiej rozwiniętych gospodarczo[580]. Stosunkowo dużo uwagi poświęcono także sprawom dotyczącym zalesiania i zapobieganiu wylesiania, czego dowodem jest kilka decyzji

of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its eighth session, FCCC/KP/CMP/2012/13/Add.1, United Nations, 28.02.2013, s. 2-10, https://unfccc.int/resource/docs/2012/cmp8/eng/13a01.pdf (dostęp: 1.05.2021).

[576] Ibidem, s. 8-10.

[577] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its seventh session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its seventh session*, FCCC/KP/CMP/2011/10/Add.1, United Nations, 15.03.2012, s. 4-5, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cmp7/eng/10a01.pdf (dostęp: 1.05.2021).

[578] *Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2013, Part one: Proceedings*, FCCC/CP/2013/10, United Nations, 31.01.2014, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2013/cop19/eng/10.pdf (dostęp: 8.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its ninth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2013, Part one: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2013/9, United Nations, 31.01.2014, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2013/cmp9/eng/09.pdf (dostęp: 8.05.2021).

[579] *Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2013, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its nineteenth session*, FCCC/CP/2013/10/Add.1, United Nations, 31.01.2014, s. 6-8, https://unfccc.int/resource/docs/2013/cop19/eng/10a01.pdf (dostęp: 8.04.2021).

[580] Ibidem, s. 9-10.

COP, przyjętych na zakończenie spotkania[581]. Warto także zaznaczyć, że 2 dni przed zakończeniem COP 19, premier Donald Tusk ogłosił zmianę na stanowisku ministra środowiska. Marcina Korolca miał zastąpić Maciej Grabowski. Decyzja ta była związana z rekonstrukcją rządu i zmianą na stanowiskach kierowniczych także w kilku innych ministerstwach. Podjęta w trakcie trwania COP 19 znacząco jednak osłabiała pozycję ówczesnego ministra środowiska, Marcina Korolca, który pełnił funkcję jej prezydenta[582]. Negatywnym aspektem w kontekście negocjacji klimatycznych był też zorganizowany w tym czasie przez rząd Polski Szczyt Węgla i Klimatu[583].

W dniach 1 - 12 grudnia 2014 r. w Limie odbyła się COP20 i CMP 10. Ich prezydentem został Manuel Pulgar-Vidal, ówczesny minister środowiska Peru[584]. Na podstawie jednej z decyzji przyjętej podczas spotkania zaapelowano do stron UNFCCC o przekazanie na początku 2015 r. informacji w sprawie zobowiązań zadeklarowanych w celu realizacji głównego celu konwencji, jakim jest ustabilizowanie klimatu na poziomie, który zapobiegałby niebezpiecznej ingerencji ludzkiej w system klimatyczny, który został ustalony na podstawie wiedzy naukowej na poziomie nie wyższym niż 2ºC lub nawet 1,5ºC w stosunku do epoki przedprzemysłowej[585]. Ponadto na podstawie tej decyzji przyjęto elementy projektu tekstu negocjacyjnego w sprawie prawnie wiążącego porozumienia, które miało zostać przyjęte do 2015 r.[586] Decyzją Konferencji Stron przyjęto także piąty raport IPCC, uznając jego treść za najbardziej kompleksowe i solidne opracowanie na temat zmian klimatu i zachęcając strony konwencji do czerpania z niego informacji z zakresu tego problemu[587].

---

[581] Ibidem, s. 24-43.

[582] *Ekolodzy: Korolec był złym ministrem, ale odwołanie w czasie COP – złe*, Centrum Informacji o Rynku Energii, 20.11.2013, https://www.cire.pl/item,85047,1,0,0,0,0,0,ekolodzy-korolec-byl-zlym-ministrem-ale-odwolanie-w-czasie-cop---zle.html (dostęp: 8.04.2021).

[583] M. Matzke, *Szczyt Węglowy w Warszawie równolegle z Konferencją Klimatyczną*, 17.01.2013, https://www.dw.com/pl/szczyt-w%C4%99glowy-w-warszawie-r%C3%B3wnolegle-z-konferencj%C4%85-klimatyczn%C4%85/a-17232144 (dostęp: 8.04.2021).

[584] *Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part one: Proceedings*, FCCC/CP/2014/10, United Nations, 2.02.2015, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/eng/10.pdf (dostęp: 9.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its tenth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part one: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2014/9, United Nations, 2.02.2015, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cmp10/eng/09.pdf (dostęp: 9.05.2021).

[585] *Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twentieth session*, FCCC/CP/2014/10/Add.1, United Nations, 2.02.2015, s. 2-5, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/eng/10a01.pdf (dostęp: 9.05.2021).

[586] Ibidem, s. 6-44.

[587] *Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twentieth session*, FCCC/CP/2014/10/Add.2, United Nations, 2.02.2015, s. 39, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/eng/10a02.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Kolejna Konferencja Stron, podczas której zgodnie z planami miało zostać przyjęte prawnie wiążące porozumienie w sprawie ochrony klimatu, odbyła się w Paryżu. Rozpoczęła się ona 30 listopada, a zakończyła 13 grudnia 2015 r. Prezydentem COP 21 i CMP 11 został Laurent Fabius, ówczesny francuski minister spraw zagranicznych i rozwoju międzynarodowego[588], który w latach 1984-1986 pełnił funkcję premiera Francji. Cel spotkania został zrealizowany poprzez przyjęcie Porozumienia paryskiego[589], czyli nowej umowy międzynarodowej w ramach UNFCCC, która wyznaczała nowe zasady i cele w ramach globalnej polityki klimatycznej. Głównym celem Porozumienia paryskiego stało się ,,ograniczenie wzrostu średniej temperatury globalnej do poziomu znacznie niższego niż 2ºC powyżej poziomu przedindustrialnego oraz podejmowanie wysiłków mających na celu ograniczenie wzrostu temperatury do 1,5ºC powyżej poziomu przedindustrialnego"[590]. Ponadto zawarcie umowy miało pomóc w zwiększeniu zdolności adaptacyjnych do zmian klimatu, a także prowadzić do spójności przepływów finansowych z niskoemisyjnym rozwojem, połączonym z odpornością na zmiany klimatu[591]. Dla realizacji celów Porozumienia paryskiego wszystkie strony umowy zostały zobowiązanie do podjęcia i zakomunikowania ,,ambitnych działań", w ramach ich możliwości wynikających ze specyficznych uwarunkowań wewnętrznych. Ponadto zaznaczono, że każde kolejne zobowiązania stron Porozumienia paryskiego mają być większe od poprzednich. Strony umowy podpisanej w Paryżu zobowiązały się także do osiągnięcia ,,możliwie jak najszybciej" najwyższego poziomu emisji gazów cieplarnianych (przy założeniu, że więcej czasu na to będą potrzebowały państwa rozwijające się), a następnie szybkiej redukcji emisji w taki sposób, aby w drugiej połowie XXI w. osiągnąć równowagę pomiędzy antropogenicznymi emisjami gazów cieplarnianych a ich usuwaniem przez pochłaniacze. Działania te powinny się odbywać zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, a także w połączeniu z dążeniem do likwidacji ubóstwa[592]. Warto

[588] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015, Part one: Proceedings*, FCCC/CP/2015/10, United Nations, 29.01.2016, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10.pdf (dostęp: 9.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its eleventh session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015, Part one: Proceedings*, FCCC/KP/CMP/2015/8, United Nations, 29.01.2016, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2015/cmp11/eng/08.pdf (dostęp: 9.05.2021).

[589] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-first session*, FCCC/CP/2015/10/Add.1, United Nations, 29.01.2016, https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf (dostęp: 9.05.2021).

[590] *Porozumienie paryskie*, Dz. U. UE L 282 z 19.10.2016, s. 5, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=PL (dostęp: 9.05.2021).

[591] Ibidem.

[592] Ibidem, s. 5-6.

zauważyć, że już w preambule porozumienia zaznaczono, że zmiany klimatu stanowią wspólny problem ludzkości, przez co działania w ich ramach powiązano z koniecznością respektowania praw różnych grup społecznych, w tym ludów rdzennych, społeczności lokalnych, migrantów, dzieci, osób z niepełnosprawnościami lub będących w trudnej sytuacji życiowej[593]. Chociaż Porozumieniem paryskim, w przeciwieństwie do Protokołu z Kioto, nie nałożono na państwa konkretnych zobowiązań redukcyjnych, a oparto się na dobrowolnych zobowiązaniach państw przyjmujących postanowienia dokumentu, to dokumentowi temu nadaje się istotną rangę dla działań na rzecz ochrony klimatu[594]. Wpływ na to ma z pewnością ustalenie konkretnego celu dotyczącego ograniczenia wzrostu średniej globalnej temperatury. Przełomowe było także objęcie Porozumieniem paryskim wszystkich państw, niezależnie od ich poziomu rozwoju gospodarczego (który jednak miał być brany pod uwagę przy przyjmowaniu konkretnych zobowiązań), w przeciwieństwie do Protokołu z Kioto, którego zobowiązania redukcyjne obejmowały wyłącznie państwa o wyższym poziomie rozwoju gospodarczego, co poprzez szybko rosnące emisje państw słabiej rozwiniętych gospodarczo nie mogło prowadzić do znacznego ograniczenia ludzkiego wpływu na klimat[595]. Ponadto przyjęty w 2015 r. cel zrównoważenia emisji gazów cieplarnianych z ich pochłanianiem w drugiej połowie XXI w. jasno wskazuje na kierunki transformacji gospodarki w dłuższej perspektywie[596].

Dwudziesta druga Konferencja Stron odbyła się w Marrakeszu w dniach 7 - 18 listopada 2016 r. Jej prezydentem został Salaheddine Mezouar, ówczesny marokański minister spraw zagranicznych i współpracy[597]. Spotkanie w Marrakeszu dotyczyło przede wszystkim technicznych szczegółów związanych z Porozumieniem paryskim[598], które weszło w życie 4 listopada 2016 r.[599] Prace na temat jego wdrażania miały zakończyć się najpóźniej do czasu

---

[593] Ibidem, s. 4.
[594] T. Żylicz, *Dorobek COP-21 w Paryżu*, ,,Aura", nr 3/2018, s. 24-25, http://coin.wne.uw.edu.pl/tzylicz/1803aura.pdf (dostęp: 10.05.2021).
[595] Ibidem.
[596] M. Popkiewicz, *Porozumienie klimatyczne w Paryżu*, 13.12.2015, *https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/porozumienie-klimatyczne-w-paryzu-124* (dostęp: 10.05.2021).
[597] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-second session, held in Marrakech from 7 to 18 November 2016*, FCCC/CP/2016/10, United Nations, 31.01.2017, s. 6, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cop22/eng/10.pdf (dostęp: 13.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its twelfth session, held in Marrakech from 7 to 18 November 2016*, FCCC/KP/CMP/2016/8, United Nations, 31.01.2017, s. 5, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cmp12/eng/08.pdf (dostęp: 13.05.2021).
[598] H. Schudy, *Wokół szczytu klimatycznego COP 22 w Marrakeszu – Trzeźwość i sarmatyzm*, 30.11.2016, http://eko.org.pl/index_news.php?dzial=2&kat=20&art=1808 (dostęp: 13.05.2021).
[599] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-second session, held in Marrakech from 7 to 18 November 2016, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twentysecond session*, United Nations, FCCC/CP/2016/10/Add.1, 31.01.2017, s. 2, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cop22/eng/10a01.pdf (dostęp: 13.05.2021).

COP 24 w 2018 r.[600] Należy jednocześnie zaznaczyć, że tuż przed spotkaniem w Marrakeszu żadne z 58 państw, odpowiedzialnych w sumie za ponad 90% globalnych emisji gazów cieplarnianych, nie podjęło zobowiązań na poziomie, który pozwoliłby na ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury do maksymalnie 2ºC, przy założeniu, że najambitniejsze z tych zobowiązań przyjęłyby także wszystkie inne państwa[601].

Prezydentem COP 23, która odbyła się w dniach 6 - 18 listopada 2017 r. w Bonn, został Frank Bainimarama, premier Fidżi[602]. Podczas tego spotkania skupiono się przede wszystkim na przygotowaniu do przyjęcia programu działania w sprawie konkretnych rozwiązań mających doprowadzić do wdrożenia postanowień Porozumienia paryskiego[603]. Istotne miejsce w rozmowach zajęło także finansowanie IPCC. Po tym, gdy w pierwszej połowie 2017 r. prezydent USA Donald Trump zapowiedział wycofanie finansowego wsparcia dla IPCC, prezydent Francji Emmanuel Macron zapewnił, że Francja i UE zadbają o to, aby nie zabrakło funduszy na finansowanie IPCC. Chociaż USA zamierzały wycofać się także z Porozumienia paryskiego, to reprezentanci wielu amerykańskich stanów i miast zaoferowali pomoc finansową na przeciwdziałanie zmianom klimatu i ich skutkom w ramach własnych budżetów, niezależnie od rządu federalnego. Ze względu na opór państw wysoko rozwiniętych gospodarczo nie osiągnięto jednak porozumienia w sprawie wypłaty odszkodowań państwom słabiej rozwiniętym gospodarczo za straty spowodowane klęskami żywiołowymi. Polska, reprezentowana przez ministra środowiska Jana Szyszko, opowiadała się za równoważeniem emisji gazów cieplarnianych przez ich pochłanianie przez lasy. Ponadto polski minister środowiska zwracał uwagę na rolę geotermii, która jego zdaniem miała znacznie przekraczać polskie zapotrzebowanie na energię cieplną. Z kolei Paweł Sałek, ówczesny wiceminister środowiska Polski, przedstawił koncepcję bezodpadowej energetyki węglowej, z której popioły miałyby być wykorzystywane w materiałach budowlanych i budowie dróg, a dr hab. inż. Rafał

[600] Ibidem, s. 3; *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the first part of its first session, held in Marrakech from 15 to 18 November 2016, Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement*, FCCC/PA/CMA/2016/3/Add.1, United Nations, 31.01.2017, s. 2-3, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cma1/eng/03a01.pdf (dostęp: 13.05.2021).

[601] J. Burck, F. Marten, C. Bals, *The Climate Change Performance Index, Results 2016*, Berlin 2015, s. 7, https://germanwatch.org/sites/default/files/publication/13626.pdf (dostęp: 13.05.2021).

[602] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-third session, held in Bonn from 6 to 18 November 2017*, FCCC/CP/2017/11, United Nations, 8.02.2018, s. 5, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/11.pdf (dostęp: 13.05.2021).

[603] N. Rytelewska-Chilczuk, *Porozumienie paryskie tematem COP23*, 17.11.2017, https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/porozumienie-paryskie-tematem-cop23-3962.html (dostęp: 13.05.2021).

Kobyłecki prof. nadzw. Politechniki Częstochowskiej, przedstawił prezentację o roli biowęgla i jego znaczeniu dla ograniczania emisji CO_2[604].

Kolejna Konferencja Stron odbyła się w dniach 2 - 15 grudnia 2018 r. w Katowicach. Początkowo prezydentem COP 24 miał zostać Jan Szyszko, polski minister środowiska, który funkcję ministra przestał pełnić 9 stycznia 2018 r.[605] Rozporządzeniem z 26 kwietnia 2018 r. na pełnomocnika rządu do spraw prezydencji Konferencji Stron powołano natomiast sekretarza stanu w Ministerstwie Energii, którym był w tamtym czasie Michał Kurtyka. Jednocześnie stał się on polskim kandydatem na przewodniczącego Konferencji Stron[606]. Został on wybrany na to stanowisko przez aklamację podczas rozpoczęcia COP 24 w Katowicach[607], pełniąc jednocześnie funkcję prezydenta CMP 14[608] i trzeciej części pierwszej sesji Konferencji Stron służącej jako spotkanie Stron Porozumienia paryskiego (CMA 1)[609]. Podczas szczytu w Katowicach strony Porozumienia paryskiego przyjęły 18 decyzji w sprawie jego funkcjonowania i zasad wdrażania zawartych w nim postanowień, które nazywano regułami katowickimi (Katowice Rulebook)[610]. Chociaż udało się uzgodnić wiele podstawowych spraw

---

[604] K. Forowicz, *W Bonn o klimacie*, https://sozosfera.pl/ochrona-powietrza/bonn-o-klimacie/ (dostęp: 13.05.2021).

[605] *Pole to be the President of the Climate Conference for the third time*, https://cop24.gov.pl/pl/najwazniejsze/details/news/pole-to-be-the-president-of-the-climate-conference-for-the-third-time/ (dostęp: 15.05.2021); D. Łapiński, *Utrata funkcji i śledztwo prokuratury. Problemy Jana Szyszki*, 28.04.2018, https://fakty.tvn24.pl/ogladaj-online,60/jan-szyszko-nie-bedzie-prezydentem-szczytu-cop24,833260.html (dostęp: 15.05.2021).

[606] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw Prezydencji Konferencji Stron*, Dz. U. 2018 poz. 795, https://dziennikustaw.gov.pl/D2018000079501.pdf (dostęp: 14.05.2021).

[607] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-fourth session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018*, FCCC/CP/2018/10, United Nations, 19.03.2019, s. 5, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/10.pdf (dostęp: 14.05.2021).

[608] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fourteenth session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018*, FCCC/KP/CMP/2018/8, United Nations, s. 4, 19.03.2019, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/08e.pdf (dostęp: 14.05.2021).

[609] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the third part of its first session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018*, FCCC/PA/CMA/2018/3, United Nations, 19.03.2019, s. 4, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/CMA_2018_3.pdf (dostęp: 14.05.2021).

[610] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the third part of its first session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement*, FCCC/PA/CMA/2018/3/Add.1, United Nations, 19.03.2019, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_03a01E.pdf (dostęp: 14.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the third part of its first session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement*, FCCC/PA/CMA/2018/3/Add.2, United Nations, 19.03.2021, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/CMA2018_03a02E.pdf (dostęp: 14.05.2021); *Katowice Rulebook,* https://cop24.gov.pl/fileadmin/DEKLARACJE/Katowice_Ruleboo_E-BOOK_mini.pdf (dostęp: 14.05.2021).

proceduralnych związanych z wdrażaniem Porozumienia paryskiego, to niektóre kwestie pozostawały nadal otwarte do dalszych negocjacji. Należały do nich przede wszystkim te związane z finansowaniem. Nierozstrzygnięte zostały takie sprawy jak finansowe wsparcie na adaptację do zmian klimatu w państwach rozwijających się, nowy mechanizm rynkowy dotyczący handlu emisjami gazów cieplarnianych, czy też pomoc finansowa dla państw rozwijających się na pokrycie szkód ponoszonych przez nie na skutek już zachodzących zmian klimatu[611]. Podczas szczytu klimatycznego w Katowicach kontrowersje wzbudziła wystawa tego miasta, która w znacznej części składała się z węgla, w tym z biżuterii i mydła z tego surowca. W zamyśle miasto chciało przedstawić transformację z górniczego, przemysłowego ośrodka, do nowoczesnego, zielonego miasta. Pomysł ten jednak w wielu przypadkach został odebrany bardzo negatywnie przez przedstawicieli delegacji i mediów wielu państw (w tym polskich mediów)[612]. Podejście takie było wzmacniane przez fakt, że szczyt był sponsorowany między innymi przez Jastrzębską Spółkę Węglową i Polską Grupę Górniczą, które jednak według Ministerstwa Środowiska były odpowiedzialne za zapewnienie ubrań dla wolontariuszy i wycieczki do kopalń. Kult węgla strony polskiej potwierdzany był także między innymi przez wypowiedź prezydenta Andrzeja Dudy, który stwierdził, że „my mamy, jak podają eksperci, zapasy węgla na 200 lat i trudno, żebyśmy z naszego surowca, dzięki któremu mamy suwerenność energetyczną zapewnioną i zagwarantowaną, całkowicie zrezygnowali"[613], czy też przez przywitanie uczestników konferencji przez orkiestrę górniczą[614].

Dwudziesta piąta Konferencja Stron miała się odbyć w Chile[615], jednak ze względu na niepokoje społeczno-polityczne w tym państwie, nieco ponad miesiąc przez jej planowanym rozpoczęciem, rząd chilijski wycofał się z jej organizacji[616]. Wcześniej (w listopadzie 2018 r.)

---

[611] M. Czyżewski, T. Czoik, *Szczyt klimatyczny w Katowicach zakończony. Ekolodzy: To nie sukces, a brak porażki*, 15.12.2018, https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,166970,24282162,szczyt-klimatyczny-w-katowicach-zakonczony-ekolodzy-to-nie.html (dostęp: 14.05.2021).

[612] P. Pawlik, *Kapliczka z węgla? Kontrowersje wokół stoiska Katowic podczas COP24*, 5.12.2018, https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kapliczka-z-wegla-kontrowersje-wokol-stoiska-katowic-podczas-cop24/r1knwve (dostęp: 14.05.2021).

[613] *"Mamy zapasy węgla na 200 lat". Ekolodzy krytykują*, TVN24, 3.12.2018, https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/cop24-katowice-andrzej-duda-o-weglu-ekolodzy-krytykuja-slowa-prezydenta-ra889206-4503562 (dostęp: 14.05.2021).

[614] *Orkiestry górnicze, mydło z węgla, wycieczki na kopalnię. Taki mamy klimat na szczycie*, TVN24, 4.12.2018, https://tvn24.pl/katowice/wegiel-na-szczycie-klimatycznym-cop24-w-katowicach-ra889361-2414091 (dostęp: 16.05.2021).

[615] *Decision -/CP.24, COP 24 Dates and venues of future sessions*, 15.12.2018, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp24_auv_dv.pdf (dostęp: 16.05.2021).

[616] W. Kość, *Szczyt klimatyczny w Chile odwołany na miesiąc przed terminem. To znak naszych niepewnych czasów*, 31.10.2019, https://oko.press/szczyt-klimatyczny-w-chile-odwolany-na-miesiac-przed-terminem-to-znak-naszych-niepewnych-czasow/ (dostęp: 16.05.2021); *Madryt zamiast Chile zorganizuje COP25*, 2.11.2019,

z funkcji gospodarza COP 25 zrezygnowała Brazylia, po zwycięstwie w wyborach prezydenckich Jaira Bolsonaro[617]. Wyzwanie to po rezygnacji Chile przejęła Hiszpania, organizując spotkanie w Madrycie w dniach 2-15 grudnia 2019 r., pod przewodnictwem Caroliny Schmidt, minister środowiska Chile[618]. W Madrycie miały zostać dokończone negocjacje w sprawie tych elementów Porozumienia paryskiego, których nie udało się uzgodnić rok wcześniej w Katowicach. Tym samym największym wyzwaniem było wprowadzenie w życie artykułu 6 Porozumienia paryskiego, w którym przewidziano możliwość wykorzystania „międzynarodowych transferów efektów działań na rzecz łagodzenia zmian klimatu"[619], co pozwala na zakup jednostek redukcji emisji gazów cieplarnianych od innego państwa i zaliczenie ich na rzecz własnych zobowiązań. W tych ramach najtrudniejsze miało być ustalenie zasad, które uniemożliwiałyby podwójne liczenie redukcji (w państwie sprzedającym i kupującym)[620]. Zadania tego w konsekwencji nie udało się zrealizować. Na późniejszy termin odłożono także sprawę długoterminowego finansowania, co było niezmiernie ważnym tematem dla państw rozwijających się[621]. Państwa uczestniczące w COP w Madrycie przyjęły jednak między innymi decyzję zatytułowaną „Chile Madrid Time for Action". Zapisano w niej między innymi, że COP „ponownie podkreśla z poważnym zaniepokojeniem pilną potrzebę" zajęcia się sprawą rozbieżności pomiędzy rzeczywistymi emisjami gazów cieplarnianych a celem ich redukcji, aby nie dopuścić do wzrostu średniej globalnej temperatury powyżej 1,5 - 2ºC[622]. Ponadto powtórzono wiele innych, wcześniej już uzgodnionych i przyjętych kwestii.

Deutsche Welle, https://www.dw.com/pl/madryt-zamiast-chile-zorganizuje-cop25-nie-zabraknie-prominentnych-go%C5%9Bci/a-51092394 (dostęp: 16.05.2021).

[617] M. Wąsiński, *Szczyt klimatyczny COP25 w Madrycie – zła prognoza dla klimatu*, 9.12.2019, https://pism.pl/publikacje/Szczyt_klimatyczny_COP25_w_Madrycie___zla_prognoza_dla_klimatu_ (dostęp: 16.05.2021).

[618] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-fifth session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019*, FCCC/CP/2019/13, United Nations, 16.03.2020, s. 5, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2019_13E.pdf (dostęp: 16.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fifteenth session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019*, FCCC/KP/CMP/2019/8, United Nations, 16.03.2020, s. 5, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cmp2019_08E.pdf (dostęp: 16.05.2021); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its second session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019*, FCCC/PA/CMA/2019/6, United Nations, 16.03.2020, s. 5, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2019_06E.pdf, 16.05.2021).

[619] Porozumienie paryskie...

[620] M. Wąsiński, op. cit..

[621] E. Bendyk, *Szczyt klimatyczny w Madrycie zawiódł ludzi i planetę*, 16.12.2019, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/1935796,1,szczyt-klimatyczny-w-madrycie-zawiodl-ludzi-i-planete.read (dostęp: 17.05.2019).

[622] *Report of the Conference of the Parties on its twenty-fifth session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-fifth session*, FCCC/CP/2019/13/Add.1, United Nations, 16.03.2020, s. 2, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2019_13a01E.pdf (dostęp: 17.05.2021).

Organizacja dwudziestej szóstej Konferencji Stron planowana była na koniec 2020 r. i miała się odbyć w Glasgow. Ze względu na pandemię COVID-19 została jednak przesunięta o rok. Odbywając się w planowanym wcześniej miejscu, rozpoczęła się 31 października 2021 r., a zakończyła 13 listopada tego samego roku. Jej prezydentem został Alok Sharma[623], który w styczniu 2021 r. zrezygnował z funkcji ministra handlu i przemysłu Wielkiej Brytanii, aby objąć przewodnictwo nad Konferencją Stron. Ostatniego dnia COP przyjęty został Pakt klimatyczny z Glasgow, na podstawie którego wyrażono zaniepokojenie wzrostem średniej globalnej temperatury o ok. 1,1ºC. Ponadto potwierdzono chęć realizacji długoterminowego celu dotyczącego ograniczenia wzrostu temperatury do maksymalnie 2ºC i podejmowania wysiłków na rzecz niedopuszczenia do wzrostu o więcej niż 1,5ºC. Tym samym zapisano, że realizacja tego ambitniejszego zadania wymaga ograniczenia emisji CO_2 do 2030 r. względem 2010 r. o 45% i do zera ok. 2050 r., a emisje innych gazów cieplarnianych powinny w tym czasie zostać znacząco zredukowane[624]. Wezwano także strony UNFCCC do zmniejszania wykorzystywania energetyki węglowej i wycofywania subsydiów do paliw kopalnych[625]. Warto w tym kontekście zaznaczyć, że początkowo zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku użyto sformułowania „stopniowo wycofywać" (ang. phase-out), natomiast zmiana w przypadku energetyki węglowej na „stopniowe zmniejszanie" (ang. phase-down), była wynikiem aktywności przedstawicieli Chin i Indii[626]. W kontekście CMA 3 warto natomiast zwrócić uwagę, że przyjęto zasady dotyczące realizacji Porozumienia paryskiego[627].

---

[623] *Report of the Conference of the Parties on its twenty- sixth session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Part one: Proceedings*, FCCC/CP/2021/12, United Nations, s. 6, https://unfccc.int/documents/460953 (dostęp: 11.03.2023).

[624] *Report of the Conference of the Parties on its twenty- sixth session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-sixth session*, FCCC/CP/2021/12/Add.1, United Nations, 8.03.2022, s. 3-4, https://unfccc.int/documents/460954 (dostęp: 11.03.2023).

[625] Ibidem, s. 4.

[626] P. Białas, *COP26: co uzgodniono w Glasgow?*, 30.11.2021, https://pl.boell.org/pl/2021/11/30/cop26-co-uzgodniono-w-glasgow (dostęp: 11.03.2023).

[627] *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum. Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement at its third session*, FCCC/PA/CMA/2021/10/Add.1, United Nations, 8.03.2022, s. 11-46, https://unfccc.int/documents/460950 (dostęp: 11.03.2023); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement at its third session*, FCCC/PA/CMA/2021/10/Add.2, United Nations, 8.03.2022, s. 2-55, https://unfccc.int/documents/460951 (dostęp: 11.03.2023); *Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement at its third session*, FCCC/PA/CMA/2021/10/Add.3, United Nations, 8.03.2022, s. 3, https://unfccc.int/documents/460952 (dostęp: 11.03.2023).

W przypadku polityki klimatycznej na poziomie globalnym szczególnie wartym uwagi jest fakt, że jej kształtowanie rozpoczęło się na skutek rozwoju wiedzy naukowej na temat postępowania zmian klimatu, ich przyczyn i skutków. Już w 1969 r. w raporcie sekretarza generalnego ONZ U Thanta zaznaczono, że wykrywanie zmian w atmosferze ziemskiej, pogodzie i klimacie wymaga wsparcia, co wskazywało na chęć rozwoju wiedzy naukowej na temat takich przeobrażeń. Dopiero 10 lat później, podczas Światowej Konferencji Klimatycznej, tematyką zmian klimatu zainteresowało się szersze grono zarówno naukowców, jak i polityków. Od tego czasu do przyjęcia pierwszej umowy międzynarodowej z zakresu ochrony klimatu – Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, minęło kolejnych 13 lat. W późniejszym czasie, pomimo szybko rosnących antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych i przeobrażeń klimatycznych, działania na poziomie globalnym na rzecz ograniczania problemu były prowadzone w skali zdecydowanie mniejszej niż wynikałoby ze stosowania się do zaleceń naukowych. Na taki sposób postępowania wpływ miało niewątpliwie wiele czynników, wśród których wykazano różnice preferencji państw, wynikające między innymi z interesów gospodarczych oraz położenia i warunków geograficznych. Innymi niezwykle istotnymi czynnikami były z pewnością także ideologie polityczne (co szczególnie zauważalne jest w przypadku USA i Kanady), siła lobby przemysłowego (np. w USA i Australii), a także szeroko ujmowana tożsamość, związana między innymi z uwarunkowaniami historycznymi, czy też np. przywiązaniem do tradycji wykorzystywania niektórych paliw kopalnych (jak węgla w Polsce).

3.2. Zobowiązania Polski w ramach Unii Europejskiej

Źródła prawa Unii Europejskiej można podzielić na pierwotne i wtórne (inaczej zwane pochodnymi)[628]. Do tej pierwszej grupy należą traktaty założycielskie Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej oraz traktaty je uzupełniające, a także traktaty akcesyjne oraz ogólne zasady prawa i prawo zwyczajowe[629]. Do prawa wtórnego zalicza się z kolei rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, zalecenia, opinie oraz nienazwane akty prawne, takie jak komunikaty, rezolucje, noty, wytyczne, programy działań, dobrowolne porozumienia i inne[630]. Na podstawie innej powszechnie przyjętej klasyfikacji akty prawa UE można podzielić na wiążące i

[628] J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo i polityka ochrony środowiska*, Warszawa 2009, s. 29; M. M. Kenig-Witkowska, *Prawo środowiska Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011, s. 102.
[629] M. M. Kenig-Witkowska, *op. cit.*, s. 102.
[630] Ibidem.

niewiążące. Podział ten zastosowany w odniesieniu do prawa wtórnego pozwala wyodrębnić rozporządzenia, dyrektywy i decyzje, jako wiążące akty prawa wtórnego, z drugiej strony natomiast pozostałe akty prawa wtórnego, które stanowią zbiór aktów niewiążących[631]. Na podstawie takiego podziału, do celów niniejszego opracowania, wyodrębniono prawo pierwotne, a w jego ramach traktaty założycielskie i traktaty je zmieniające, będące podstawą wszelkiej działalności w ramach UE oraz stanowiące wolę państw i ogólne ramy stanowienia prawa w ramach UE, a także prawo wtórne, odnosząc się jednak wyłącznie do aktów prawa wiążącego. Wyjątek stanowią programy działań w zakresie środowiska i klimatu, gdyż wskazują one na cele i kierunki aktywności w ramach zagadnień dotyczących klimatu, a dodatkowo ukazują początki kształtowania polityki i prawa w zakresie środowiska naturalnego.

W odniesieniu do prawa wtórnego UE należy mieć na uwadze, że rozporządzenia stanowią akty prawa przyjmowane wspólnie przez Parlament Europejski i Radę na wniosek Komisji i wchodzą do porządków prawnych państw członkowskich bez konieczności ich transpozycji. Rozporządzenia stosuje się najczęściej w odniesieniu do spraw, które wymagają znacznego ujednolicenia prawa. Dyrektywy w zwykłej procedurze prawodawczej są przyjmowane podobnie jak rozporządzenia, przez Parlament Europejski i Radę na wniosek Komisji, a ich charakter wiążący dotyczy celów zawartych w dyrektywach, natomiast sposób ich realizacji pozostaje w decyzji państw członkowskich. Decyzje w zwykłej procedurze prawodawczej są przyjmowane tak samo jak rozporządzenia i dyrektywy. Regulują one jednak sytuacje indywidualne i obowiązują w całości te podmioty, do których zostały skierowane. W przypadku, gdy są one skierowane do państw, obowiązują ich wszystkie organy, także sądowe[632].

Programy

Działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego na początku istnienia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej nie stanowiły większego znaczenia dla organizacji. Sytuacja ta zmieniła się wraz z pojawieniem się globalnych tendencji w zakresie zainteresowania tymi problemami. W 1972 r. na spotkaniu szefów państw i rządów państw członkowskich EWG w Paryżu uzgodniono, że rozwój gospodarczy nie jest celem samym w sobie, lecz powinien pomagać w przezwyciężaniu nierówności w poziomach życia społeczeństw państw

[631] Ibidem; J. Ciechanowicz-McLean, *op. cit.,* s. 29.
[632] M. M. Kenig-Witkowska, *op. cit*., s. 103-106.

członkowskich organizacji[633]. W wyniku decyzji podjętych podczas tego spotkania, w 1973 r. przyjęto w formie deklaracji pierwszy dokument traktujący w spójny sposób o kierunkach i celach działania EWG w kwestii ochrony środowiska naturalnego[634]. Chociaż w głównych celach dokumentu nie nawiązano zarówno do zmian klimatu, jak i zanieczyszczenia powietrza, to odniesienia do polepszenia jakości powietrza znajdowały się w dalszej części dokumentu, przede wszystkim w kontekście energii pozyskiwanej z paliw kopalnych[635]. W kolejnym programie działań Wspólnot Europejskich w zakresie ochrony środowiska, przyjętym w 1977 r., zanieczyszczeniu powietrza poświęcono oddzielny rozdział[636]. Nadal jednak klimat i jego ochrona nie stanowiły przedmiotu dokumentu. W trzecim programie działań Wspólnot Europejskich (WE) w zakresie ochrony środowiska, z 1983 r., w kontekście zanieczyszczenia powietrza zaznaczono konieczność ograniczania emisji konkretnych pierwiastków, takich jak tlenki azotu i dwutlenek siarki oraz metali ciężkich[637]. Ponadto pojawiły się w tym dokumencie dwa odniesienia do klimatu. W pierwszym klimat uznano za jeden z celów polityki ochrony środowiska, w drugim natomiast zadeklarowano, że Komisja Europejska nadal będzie badać wpływ niektórych substancji chemicznych, takich jak chlorofluorowęglowodory, na stratosferyczną warstwę ozonową i klimat[638].

W czwartym programie działań Wspólnot Europejskich w zakresie ochrony środowiska zanieczyszczeniu powietrza poświęcono oddzielny podrozdział w rozdziale dotyczącym działań w wybranych dziedzinach środowiska naturalnego[639]. Nie wspomniano jednak przy tym o zmianach klimatu. Odniesiono się natomiast do nich w kontekście ogólnych kierunków

[633] Ibidem, s. 15, 18.

[634] *Erklärung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaatten vom 22. November 1973 über ein Aktionsprogramm der Europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz*, Dz. U. WE C 112 z 20.12.1973, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:112:FULL&from=EN (dostęp: 6.11.2020).

[635] Ibidem, s. 22.

[636] *Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 17. Mai 1977 zur Fortschreibung und Durchführung der Umweltpolitik und des Aktionsprogramms der Europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz*, Dz. U. WE C 139 z 13.6.1977, s. 13-15, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1977:139:FULL&from=BG (dostęp: 6.11.2020).

[637] *Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 7. Februar 1983 zur Fortschreibung und Durchführung einer Umweltpolitik und eines Aktionsprogramms der Europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz (1982-1986)*, Dz.U. C 46 z 17.2.1983, s. 2, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1983:046:FULL&from=EN (dostęp: 6.11.2020).

[638] Ibidem, s. 5, 11.

[639] *Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 19. Oktober 1987 zur Fortschreibung und Durchführung einer Umweltpolitik und eines Aktionsprogramms der europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz (1987-1992)*, Dz. U. WE C 328 z 7.12.1987, s. 21-23, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1987:328:FULL&from=EN (dostęp: 9.11.2020).

polityki ochrony środowiska WE, uznając, że jeśli zgodnie z przypuszczeniami naukowców okaże się, że spalanie paliw kopalnych i spowodowany tym wzrost CO_2 w atmosferze mają istotny wpływ na klimat i produkcję rolną, to WE powinny zacząć dążyć do wzrostu znaczenia alternatywnych źródeł energii. Działania takie miałyby być podjęte w przypadku potwierdzenia takiego wpływu przez dalsze badania naukowe[640]. Tym samym badania nad klimatem, w tym „możliwość zmian klimatu przez wzrost stężenia CO_2 w atmosferze" (niem. die Möglichkeit von Klimaveränderungen durch einen Anstieg der CO_2-Konzentration in der Atmosphäre), uznano za jeden z czterech priorytetowych obszarów badawczych w dziedzinie środowiska naturalnego[641].

Wyraźne zmiany w podejściu do problemu zmian klimatu zauważalne są w piątym programie wspólnotowym w zakresie polityki środowiska naturalnego i środków dotyczących zrównoważonego rozwoju z 1993 r. Był to pierwszy z programów środowiskowych WE przyjęty po Konferencji Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju. W podrozdziale dotyczącym zmian klimatu (w rozdziale na temat celów programu), zaznaczono, że głównymi przyczynami efektu cieplarnianego są dwutlenek węgla, podtlenek azotu, chlorofluorowęglowodory i metan[642]. W ramach ostatecznego celu w zakresie klimatu przyjęto ograniczenie emisji CO_2 do możliwości absorpcyjnych Ziemi oraz całkowite wyeliminowanie substancji przemysłowych zubożających warstwę ozonową. W celach do 2000 r. wyodrębniono z kolei między innymi chęć stabilizacji emisji CO_2 na poziomie z 1990 r. oraz stopniowe ich zmniejszanie w późniejszym czasie. W przypadku metanu i podtlenku azotu zobowiązano się do przyjęcia planu działania najpóźniej do 1994 r.[643] Ponadto zaznaczono, że bez względu na naukowe niepewności, naukowcy są zgodni, że zmiany w składzie atmosfery prowadzą do globalnego ocieplenia i zagrożeń z nim związanych, takich jak susze, pustynnienie, podnoszenie się poziomu mórz i zaburzenia klimatyczne[644]. W dokumencie tym zmiany klimatu były pierwszym z poruszonych problemów w rozdziale dotyczącym celów programowych[645], co pokazuje istotny wzrost znaczenia tego zagadnienia zarówno w

[640] Ibidem, s. 12.
[641] Ibidem, s. 35.
[642] *Entschließung des Rates und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 1. Februar 1993 über ein Gemeinschaftsprogramm für Umweltpolitik und Maßnahmen im Hinblick auf eine dauerhafte und umweltgerechte Entwicklung*, Dz. U. WE C 138 z 17.5.1993, s. 42, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1993:138:FULL&from=HR (dostęp: 9.11.2020).
[643] Ibidem, s. 43.
[644] Ibidem, s. 83
[645] Ibidem, s. 7.

porównaniu do innych elementów środowiska naturalnego, jak i do wcześniejszych programów WE w tym zakresie.

Dalsze modyfikacje w podejściu do zmian klimatu są zauważalne w szóstym wspólnotowym programie działań w zakresie środowiska, w którym uznano je za jedną z czterech priorytetowych dziedzin w zakresie ochrony środowiska naturalnego. Ponadto zmiany klimatu zostały wymienione jako pierwsze, wyprzedzając takie dziedziny jak „przyroda i zróżnicowanie biologiczne", „środowisko naturalne, zdrowie i jakość życia" oraz „zasoby naturalne i odpady"[646]. W celach ogólnych dotyczących problemu zmian klimatu określono maksymalną granicę wzrostu średniej temperatury na Ziemi o nie więcej niż 2ºC i podkreślono konieczność ustabilizowania stężenia CO_2 w atmosferze na poziomie poniżej 550 ppm[647]. Oprócz działań mających na celu ograniczenie dalszego postępowania zmian klimatu, między innymi poprzez wypełnianie zobowiązań Protokołu z Kioto, zwrócono uwagę na powinność przygotowania się do przyjęcia środków ułatwiających przystosowanie się państw członkowskich UE do konsekwencji zmian klimatu[648]. Poza tym w porównaniu z wcześniejszymi programami w zakresie środowiska naturalnego, odniesienia do zmian klimatu w dokumencie z 2002 r. występowały znacznie częściej niż do samego zanieczyszczenia powietrza. Pokazuje to zatem dalszą zmianę nie tylko na podstawie jakościowych, ale także ilościowych wskaźników dotyczących podejścia do problemu zmian klimatu.

Program działań w zakresie środowiska do 2020 r. - „Dobra jakość życia z uwzględnieniem ograniczeń naszej planety" - przyniósł kolejne zmiany. Przede wszystkim zauważalne stały się jeszcze częstsze odniesienia do klimatu. W całym dokumencie słowo „klimat", w różnych odmianach, w przeliczeniu na jedną stronę, zostało użyte dwa razy częściej niż w programie z 2002 r. W dokumencie tym zwrócono uwagę na konieczność systemowego podejścia do ochrony środowiska naturalnego i w celu budowy „zielonej" gospodarki włączenie zagadnień z tym związanych do „innych obszarów polityki, takich jak energetyka, transport, rolnictwo, rybołówstwo, handel, gospodarka i przemysł, badania i innowacje, zatrudnienie, rozwój, polityka zagraniczna, bezpieczeństwo, edukacja i szkolenia, jak również polityka społeczna i polityka w dziedzinie turystyki"[649]. Bezpośrednie odniesienie do zmian

[646] *Decyzja 1600/2002/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 lipca 2002 r. ustanawiająca szósty wspólnotowy program działań w zakresie środowiska naturalnego*, Dz. U. WE L 242 z 10.9.2002, s. 154, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D1600&from=PL (dostęp: 9.11.2020).
[647] Ibidem, s. 154.
[648] Ibidem, s. 157-159.
[649] *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1386/2013/UE z dnia 20 listopada 2013 r. w sprawie ogólnego unijnego programu działań w zakresie środowiska do 2020 r. „Dobra jakość życia z uwzględnieniem ograniczeń*

klimatu można znaleźć w odniesieniu do siedmiu z dziewięciu celów priorytetowych, co nadaje temu zagadnieniu szczególnego znaczenia[650]. Ponadto warto zwrócić uwagę, że w niektórych przypadkach problemy związane z klimatem traktowano oddzielnie od innych zagadnień środowiskowych, poprzez użycie sformułowania „środowiska i klimatu", jak np. w przypadku szóstego celu priorytetowego „zapewnienie inwestycji na rzecz polityki w zakresie środowiska i klimatu oraz podjęcie kwestii ekologicznych efektów zewnętrznych"[651]. Najistotniejsze informacje odnośnie do celów związanych ze zmianami klimatu znalazły się w drugim celu priorytetowym „przekształcenie Unii w zasobooszczędną, zieloną i konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną"[652]. Zaznaczono w nim konieczność wdrożenia pakietu klimatyczno-energetycznego, zakładającego między innymi zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych o 20% do 2020 r. w stosunku do 1990 r. oraz zwiększenie o 20% efektywności energetycznej[653]. Ponadto UE zobowiązała się do ustalenia działań w zakresie zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych w kolejnych latach, z perspektywą do 2050 r., kiedy to zgodnie z założeniem dokumentu miałyby one być niższe o 85-90% w stosunku do 1990 r. Powtórzono także konieczność ograniczenia wzrostu średniej globalnej temperatury do mniej niż 2ºC[654].

Prawo pierwotne

W prawie pierwotnym Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, w okresie przyjęcia pierwszych trzech programów działania w zakresie środowiska naturalnego, nie znajdowały się odniesienia do środowiska naturalnego[655]. Z tego względu decyzje takie były podejmowane głównie na podstawie art. 100 Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Gospodarczą, który dotyczył zbliżania prawodawstw państw członkowskich oraz art. 235, w którym zaznaczono, że działania, które w ramach funkcjonowania wspólnego rynku są niezbędne do osiągnięcia jednego z celów organizacji, mogą zostać przyjęte przez Radę jednomyślnie, na wniosek Komisji i po konsultacji ze Zgromadzeniem[656].

naszej planety", Dz. U. WE L 354 z 28.12.2013, s. 177, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386&from=ES (dostęp: 10.11.2020).

[650] Ibidem, s. 179-200.

[651] Ibidem, s. 193.

[652] Ibidem, s. 182-186.

[653] Ibidem, s. 182.

[654] Ibidem, s. 183.

[655] M. M. Kenig-Witkowska, *op. cit.,* s. 19.

[656] Ibidem, s. 15-16.

Podstawy prawne dla programów środowiskowych zmieniły się dopiero w 1986 r., wraz z przyjęciem Jednolitego Aktu Europejskiego (JAE). Na jego mocy do Traktatu EWG dodano nowy tytuł VII „Środowisko naturalne", w którym wyszczególniono następujące cele: „zachowanie, ochrona i poprawa jakości środowiska naturalnego", „przyczynianie się do ochrony zdrowia ludzkiego" oraz „zapewnianie ostrożnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych"[657]. Wymieniono przy tym trzy zasady odnośnie do działań w zakresie środowiska naturalnego: zapobieganie powstawaniu szkody, naprawianie szkody u źródła i „zanieczyszczający płaci"[658]. Przyjmowanie działań w zakresie środowiska naturalnego powierzono Radzie (w sposób jednomyślny), na wniosek Komisji i po konsultacji z Parlamentem Europejskim i Komitetem Ekonomiczno-Społecznym. Aktywność taka miała dotyczyć przede wszystkim zadań, które mogły zostać osiągnięte lepiej na poziomie organizacji niż na poziomie krajowym[659]. Ponadto przy opracowywaniu działań dotyczących ochrony środowiska naturalnego w ramach organizacji, państwa członkowskie miały uwzględniać dostępne dane naukowo-techniczne, zróżnicowanie warunków środowiska naturalnego w różnych częściach WE, możliwe koszty i zyski wynikające z podjęcia działań lub ich zaniechania, a także gospodarczy i społeczny rozwój WE jako całości i zrównoważony rozwój jej poszczególnych regionów[660].

Na podstawie Traktatu o Unii Europejskiej, zwanego Traktatem z Maastricht, który został przyjęty w 1992 r., a wszedł w życie 1 listopada 1993 r., powołano Unię Europejską. Chociaż znaczna część zapisów Traktatu z Maastricht była tożsama z zasadami przyjętymi przez JAE, wprowadził on pewne zmiany dotyczące polityki ochrony środowiska. Przede wszystkim odniesienie do środowiska naturalnego znalazło się już w preambule traktatu, gdzie wyrażono wolę umacniania ochrony środowiska naturalnego[661]. W przypadku celów organizacji w zakresie ochrony środowiska, dodano ten odnoszący się do „promowania środków na płaszczyźnie międzynarodowej, zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska naturalnego"[662]. Z kolei w przypadku podstawowych zasad polityki ochrony środowiska dodano zasadę ostrożności[663]. W JAE zaznaczono, że

[657] *Jednolity Akt Europejski*, Dz. U. WE L 169 z 29.6.1987, s. 14, http://www.sgipw.wlkp.pl/wp-content/uploads/2014/11/jae.pdf (dostęp: 11.11.2020).
[658] Ibidem, s. 15.
[659] Ibidem.
[660] Ibidem.
[661] *Traktat o Unii Europejskiej*, Dz. U. WE C 191 z 29.7.1992, s. 2, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_z_Maastricht_PL_1.pdf (dostęp: 11.11.2020).
[662] Ibidem, s. 38.
[663] Ibidem.

„wymagania dotyczące ochrony środowiska naturalnego stanowią składnik innych polityk Wspólnoty”[664]. W Traktacie o Unii Europejskiej zdanie to zmodyfikowano, nadając działaniom w zakresie ochrony środowiska wyższą rangę, poprzez sformułowanie, że „wymogi ochrony środowiska muszą być brane pod uwagę przy ustalaniu i realizacji innych polityk Wspólnoty”[665]. Zrezygnowano także z uznania, że działania na rzecz środowiska naturalnego powinny być podejmowane na szczeblu organizacji w przypadku gdy ich cele można lepiej osiągnąć na tym poziomie niż na poziomie krajowym[666]. Wspólną politykę w dziedzinie środowiska naturalnego uznano niezależnie od innych czynników za działalność organizacji dla osiągnięcia jej podstawowych celów, do których zaliczono także popieranie „harmonijnego i zrównoważonego rozwoju działań gospodarczych, stałego i nieinflacyjnego wzrostu uwzględniającego środowisko naturalne”[667].

Drobne zmiany w odniesieniu do środowiska naturalnego zostały wprowadzone na podstawie Traktatu z Amsterdamu zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie oraz niektóre związane z nimi akty, który został podpisany w 1997 r., a wszedł w życie 1 maja 1999 r. Pierwsza zmiana dotyczyła zapisu z preambuły, w której do zapewnienia o zdecydowaniu umacniania ochrony środowiska naturalnego dodano zapis „przy uwzględnieniu zasady stałego rozwoju”[668]. W przypadku głównych zadań UE, to dotyczące środowiska naturalnego przestano traktować w kontekście „stałego i nieinflacyjnego wzrostu uwzględniającego środowisko naturalne”, lecz nadano mu znaczenie niezależne od wzrostu gospodarczego, zwiększając jego rangę poprzez zapis, że jednym z zadań UE jest popieranie „wysokiego poziomu ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego”[669]. Dodano także zapis wskazujący, że przy ustalaniu i realizacji polityk obejmujących główną działalność UE i służących osiąganiu jej najważniejszych celów, szczególnie odnośnie do „wspierania stałego rozwoju, muszą być brane pod uwagę wymogi ochrony środowiska naturalnego”[670]. Jednocześnie podobnie brzmiący zapis usunięto z części

[664] *Jednolity Akt Europejski*, op. cit., s. 15.
[665] *Traktat o Unii Europejskiej*..., s. 38.
[666] Ibidem, s. 38.; *Jednolity Akt Europejski*..., s. 15.
[667] *Traktat o Unii Europejskiej*..., s. 6-7,
[668] *Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty*, Dz. U. WE C 340 z 10.11.1997, s. 4, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_amsterdamski_PL_1.pdf (dostęp: 14.11.2020).
[669] Ibidem, s. 19.
[670] Ibidem, s. 20.

dokumentu dotyczącej ochrony środowiska naturalnego[671], co w przypadku zastosowania tego zapisu w odniesieniu do zasad bardziej ogólnych było uzasadnione.

Traktat z Nicei zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską oraz niektóre związane z nimi akty prawne, który został podpisany w 2001 r., a wszedł w życie 1 lutego 2003 r., nie wprowadzał żadnych zmian odnośnie do ochrony środowiska naturalnego w prawie pierwotnym UE[672].

Kolejne zmiany dotyczące podstaw działania UE odnośnie do środowiska naturalnego zostały wprowadzone na podstawie zapisów Traktatu z Lizbony zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, który został przyjęty 13 grudnia 2007 r., a wszedł w życie 1 grudnia 2009 r. Działania dotyczące środowiska naturalnego na podstawie tego aktu zostały zaliczone do kompetencji dzielonych pomiędzy UE a jej państwami członkowskimi[673]. W nowym rozdziale dotyczącym działań zewnętrznych UE zaznaczono z kolei, że wspólne polityki i działania oraz dążenie do wysokiego stopnia współpracy w stosunkach międzynarodowych powinny służyć między innymi wspieraniu „trwałego rozwoju gospodarczego i społecznego oraz w dziedzinie środowiska naturalnego krajów rozwijających się, przyjmując za nadrzędny cel likwidację ubóstwa", a także przyczynianiu się do „opracowywania międzynarodowych środków służących ochronie i poprawie stanu środowiska naturalnego oraz zrównoważonego zarządzania światowymi zasobami naturalnymi, w celu zapewnienia trwałego rozwoju"[674]. W Traktacie z Lizbony dodano ponadto tytuł dotyczący energetyki, w którym zaznaczono potrzebę „zachowania i poprawy środowiska naturalnego", a za jeden z celów polityki energetycznej uznano „wspieranie efektywności energetycznej i oszczędności energii, jak również rozwoju nowych i odnawialnych form energii"[675]. Z perspektywy problemu dotyczącego przeobrażeń klimatycznych istotna zmiana dotyczyła także dodania jednego celu dotyczącego działań UE w zakresie środowiska naturalnego, którym stało się promowanie „na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska naturalnego, w szczególności zwalczania

[671] Ibidem, s. 34; *Traktat o Unii Europejskiej...*, s. 38.
[672] *Traktat z Nicei zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty*, Dz. U. WE C 80 z 10.3.2001, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_z_Nicei_PL_1.pdf (dostęp: 17.11.2020).
[673] *Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, Dz. U. UE C 306 z 17.12.2007, s. 47, http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0017.01/DOC_19 (dostęp: 17.11.2020).
[674] Ibidem, s. 23-24.
[675] Ibidem, s. 88.

zmian klimatu”[676]. Było to jedyne bezpośrednie odniesienie do zmian klimatu w Traktacie z Lizbony i pierwsze w prawie pierwotnym Unii Europejskiej.

Prawo wtórne

W prawie wtórnym UE pierwsze wzmianki na temat zmian klimatu odnaleźć można już w aktach z przełomu lat 70 i 80 XX w. W grudniu 1979 r. przyjęto decyzję Rady ustanawiającą wieloletni program badawczy Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w dziedzinie klimatologii (działania pośrednie 1980-1984), która została opublikowana 17 stycznia 1980 r.[677] W dokumencie tym zaznaczono, że ,,człowiek sam przez swoją działalność, a przede wszystkim przez zanieczyszczenie powietrza, może przyczyniać się do niestabilności klimatycznej, a nawet znaczących zmian klimatycznych” (niem. Der Mensch selbst kann durch seine Tätigkeiten und vor allem durch die Verunreinigung der Luft zu klimatischen Instabilitäten und sogar zu wesentlichen Klimaänderungen beitragen.)[678]. Do obszaru badawczego w dziedzinie klimatologii zaliczono z kolei między innymi interakcje pomiędzy ludźmi i klimatem, w tym wpływ ludzi na klimat przez chemiczne zanieczyszczenie atmosfery, w szczególności przez akumulację CO_2[679]. Tożsame cele badawcze w zakresie klimatologii zostały przyjęte decyzją Rady z 3 marca 1981 r.[680] Na badaniach odnośnie do klimatu i jego zmian skupiano się także w innych aktach prawnych UE w latach 80. XX w., w tym w decyzji Rady z 10 lipca 1986 r. w sprawie przyjęcia wieloletniego programu badawczego i rozwojowego w dziedzinie środowiska (1986-1990), na podstawie której jednym z zadań badawczych były zmiany składu atmosfery, w tym przez wyższe stężenie CO_2[681], czy decyzji Rady z 20 listopada 1989 r. w

[676] Ibidem, s. 87.
[677] *Beschluss des Rates vom 18. Dezember 1979 zur Festlegung eines mehrjährigen Forschungsprogramms der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft auf dem Gebiet der Klimatologie (indirekte Aktion 1980 — 1984), (80/27/EWG)*, Dz. U. WE L 12 z 17.01.1980, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31980D0027&qid=1609344130248&from=DE (dostęp: 15.12.2020).
[678] Ibidem, s. 24-25.
[679] *Beschluss des Rates vom 18. Dezember 1979 zur Festlegung eines mehrjährigen Forschungsprogramms der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft auf dem Gebiet der Klimatologie (indirekte Aktion 1980 — 1984*, Dz. U. WE L 12 z 17.01.1980, s. 24, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31980D0027&qid=1609344130248&from=DE (dostęp: 15.12.2020).
[680] *Beschluss des Rates vom 3. März 1981 zur Festlegung eines sektoriellen Forschungs- und Entwicklungsprogramms auf dem Gebiet der Umwelt (Umweltschutz und Klimatologie) — indirekte und konzertierte Aktionen — (1981-1985)*, Dz. U. WE L 101 z 11.04.1981, s. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31981D0213&qid=1609344302928&from=DE (dostęp: 15.12.2020).
[681] *Beschluss des Rates vom 10. Juni 1986 zur Annahme von mehrjährigen Forschungs- und Entwicklungsprogrammen auf dem Gebiet der Umwelt (1986 - 1990)*, Dz. U. WE L 159 z 14.06.1986, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986D0234&qid=1609344430044&from=DE (dostęp: 20.12.2020).

sprawie dwóch specyficznych programów dotyczących badań i rozwoju technologicznego w dziedzinie środowiska: STEP i EPOCH (1989-1992), na podstawie której jedna z czterech wymienionych dziedzin badawczych dotyczyła procesów i modeli klimatycznych[682]. W tym samym czasie przyjmowano także rezolucje o podobnej treści i celach badawczych, jednakże ze względu na swój niewiążący prawnie charakter nie będą one omawiane w niniejszym rozdziale[683].

Z perspektywy ochrony klimatu istotne znaczenie miała także dyrektywa Rady z 27 czerwca 1985 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko naturalne. Jednym z elementów środowiska, dla których miała być dokonywana ocena skutków przedsięwzięcia był klimat[684].

Na początku lat 90. XX w. przyjęto decyzję Rady w sprawie specjalnego programu badań i rozwoju technologicznego w dziedzinie energii niejądrowej (1990-1994). W dokumencie tym zaznaczono, że szczególną uwagę w trakcie badań należy zwrócić przede wszystkim na technologie, które mogą wnieść w przyszłości znaczący wkład dla energetyki i które „nie mają negatywnego wpływu na środowisko, a w szczególności klimat"[685]. Zmian klimatu dotyczył także program badawczy w dziedzinie środowiska, przyjęty decyzją Rady z dnia 7 czerwca 1991 r.[686] W obszarze dotyczącym globalnych zmian w środowisku naturalnym

---

[682] *Entscheidung des Rates vom 20. November 1989 über zwei spezifische Programme für Forschung und technologische Entwicklung im Bereich der Umwelt: STEP und EPOCH (1989—1992)*, Dz. U. WE L 359, s. 13, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989D0625&qid=1609344773731&from=DE (dostęp: 20.12.2020).

[683] *Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 19. Oktober 1987 zur Fortschreibung und Durchführung einer Umweltpolitik und eines Aktionsprogramms der europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz (1987-1992)*, Dz. U. WE C 328 z 07.12.1987, s. 1-44, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A41987X1207 (dostęp: 22.12.2020); *Entschliessung des Rates vom 14. Oktober 1988 zur Begrenzung der Verwendung von Fluorchlorkohlenwasserstoffen und Halonen*, Dz. U. WE C 285, 09.11.1988, s. 1-2, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31988Y1109(01)&qid=1679591651598&from=DE (dostęp: 22.12.2020); *Entschließung des Rates vom 21. Juni 1989 über Treibhauseffekt und Gemeinschaft*, Dz. U. WE C 183, 20.07.1989, s. 4-5, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989Y0720(01)&from=DE (dostęp: 22.12.2020).

[684] *Dyrektywa Rady z dnia 27 czerwca 1985 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko naturalne*, Dz. U. WE L 175 z 5.07.1985, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15, t. 1, s. 249, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31985L0337&qid=1609369794531&from=PL (dostęp: 23.12.2020).

[685] *Entscheidung des Rates vom 9. September 1991 über ein spezifisches Programm für Forschung und technologische Entwicklung im Bereich der nichtnuklearen Energien (1990-1994)*, Dz. U. WE L 257, 14.09.1991, s. 40, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31991D0484&qid=1609369953939&from=DE (dostęp: 23.12.2020).

[686] *Entscheidung des Rates vom 7 . Juni 1991 über ein spezifisches Programm für Forschung und technologische Entwicklung im Bereich der Biowissenschaften und -technologien für die Entwicklungsländer (1990-1994)*, Dz. U.

wyszczególniono zarówno naturalne, jak i antropogeniczne przyczyny zmian klimatu. Przy tych drugich zaznaczono, że celem badań jest zrozumienie, opisanie i przewidywanie zmian klimatu wynikających z działalności ludzkiej nasilającej efekt cieplarniany[687].

W dyrektywie Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie wymogów sprawności dla nowych kotłów wody gorącej opalanych paliwem płynnym lub gazowym, odwołanie do zmian klimatu dotyczyło „możliwości" ich występowania „spowodowanych efektem cieplarnianym" (co było odwołaniem do rezolucji Rady z 21 lipca 1989 r. w sprawie efektu cieplarnianego), a także ustabilizowania emisji CO_2 w 2000 r. na poziomie z 1990 r. (co z kolei było odwołaniem do wniosku Rady z 29 października 1990 r.)[688]. Na podstawie decyzji Rady z 1993 r. w sprawie systemu monitorowania emisji CO_2 i innych gazów cieplarnianych, zobowiązano państwa członkowskie do opracowania programów mających na celu doprowadzenie do zmniejszenia antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych i ustabilizowanie ich w 2000 r. na poziomie z 1990 r. Zaznaczono ponadto, że zadanie to wynika ze zobowiązań przyjętych w ramach Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu[689], którą z kolei decyzją Rady przyjęto 15 grudnia tego samego roku[690]. Do UNFCCC odwoływano się w wielu późniejszych dokumentach, w tym w przyjętej w 1994 r. dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady odnoszącej się do środków, jakie mają być podjęte w celu ograniczenia zanieczyszczenia powietrza przez emisje z pojazdów silnikowych[691], czy dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z 1999 r. odnoszącej się do dostępności dla konsumentów informacji o zużyciu paliwa i emisjach CO_2 w odniesieniu do obrotu nowymi samochodami osobowymi[692].

WE L 196, 19.07.1991, s. 31-37, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31991D0366&qid=1609370057136&from=DE (dostęp: 26.12.2020).

[687] Ibidem, s. 34.

[688] *Dyrektywa Rady 92/42/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie wymogów sprawności dla nowych kotłów wody gorącej opalanych paliwem płynnym lub gazowym*, Dz. U. WE L 167 z 22.06.1992, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 13, t. 11, s. 186, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0042&qid=1609370218017&from=PL (dostęp: 26.12.2020).

[689] *Entscheidung des Rates vom 24. Juni 1993 über ein System zur Beobachtung der Emissionen von CO2 und anderen Treibhausgasen in der Gemeinschaft*, Dz. U. WE L 167, 9.07.1993, s. 32, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31993D0389&qid=1609370491053&from=DE (dostęp: 26.12.2020).

[690] *Decyzja Rady z dnia 15 grudnia 1993 r. dotycząca zawarcia Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu*, Dz. U. WE L 33, 7.02.1994, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 11, t. 19, s. 167-168, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994D0069&qid=1609370605964&from=PL (dostęp: 2.01.2021)

[691] *Dyrektywa 94/12/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 marca 1994 r. odnosząca się do środków, jakie mają być podjęte w celu ograniczenia zanieczyszczenia powietrza przez emisje z pojazdów silnikowych i zmieniająca dyrektywę 70/220/EWG*, Dz. U. WE L 100, 19.4.1994, s. 42–52, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 13, t. 13, s. 179, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994L0012&qid=1609370695015&from=PL (dostęp: 2.01.2021).

[692] *Dyrektywa 1999/94/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 grudnia 1999 r. odnosząca się do dostępności dla konsumentów informacji o zużyciu paliwa i emisjach CO2 w odniesieniu do obrotu nowymi*

W 1998 r. decyzją Komisji ustanowiono 17 grup ekspertów wspomagających Komisję w sprawach treści i kierunków kluczowych działań w dziedzinie badań i rozwoju technologicznego, wśród których znalazła się Grupa ds. Zmian Globalnych, Klimatu i Bioróżnorodności[693]. Decyzję taką, obok przyjęcia UNFCCC, można uznać za przełomową, gdyż nadała problemowi zmian klimatu wyższą rangę, poprzez eksperckie zinstytucjonalizowanie tworzenia podstaw polityki w tym zakresie. Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu stała się z kolei dokumentem nadrzędnym wobec dalszych działań w sprawie klimatu, który stanowił ogólne ramy i cel działania, przez co, jak już zaznaczono wcześniej, odwoływano się do niej w wielu później przyjmowanych aktach prawnych w ramach Wspólnoty Europejskiej, a później także Unii Europejskiej.

W 1999 r. na podstawie rozporządzenia Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR), połączono kwestie związane z leśnictwem ze zmianami klimatu, zaznaczając, że działania w zakresie leśnictwa powinny uwzględniać problemy dotyczące zmian klimatu[694].

W ostatnim roku XX w. Parlament Europejski i Rada przyjęły dwa rozporządzenia odnoszące się do państw „rozwijających się". Treść jednego z nich dotyczyła środków wspierających integrację obszaru środowiskowego z rozwojem w tych państwach, w tym w szczególności odnośnie do problemów globalnych objętych multilateralnymi umowami międzynarodowymi, takimi jak zmiany klimatu[695]. Drugie z tych rozporządzeń dotyczyło środków promocji ochrony i trwałej gospodarki obszarami leśnymi, w szczególności lasami tropikalnymi, które, jak zaznaczono, mają znaczenie dla ochrony przed zmianami klimatu[696].

---

samochodami osobowymi, Dz. U. WE L 12 vom 18.1.2000, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15, t. 5, s. 3, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999L0094&qid=1609370795013&from=PL (dostęp: 2.01.2021).

693 *Decyzja Komisji z dnia 22 października 1998 r. ustanawiająca grupy ekspertów wspomagające Komisję w sprawach treści i kierunków kluczowych działań w dziedzinie badań i rozwoju technologicznego*, Dz. U. WE L 290, 29.10.1998, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 1 t. 3, s. 9, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31998D0610&qid=1609370875300&from=PL (dostęp: 6.01.2021).

694 *Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia*, Dz. U. WE L 160, 26.06.1999, s. 80-102, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 3 t. 25, s. 394, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999R1257&qid=1609370975946&from=PL (dostęp: 6.01.2021).

695 *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 2493/2000 z dnia 7 listopada 2000 r. w sprawie środków mających na celu wspieranie pełnej integracji wymiaru środowiskowego w procesie rozwoju krajów rozwijających się*, Dz. U. WE L 288, 15.11.2000, s. 1–5, Dz. Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 11, t. 34, s. 218, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000R2493&qid=1611259388809&from=PL (dostęp: 6.01.2021).

696 *Rozporządzenie (WE) nr 2494/2000 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 listopada 2000 r. w sprawie środków promocji ochrony i trwałej gospodarki lasami tropikalnymi i innymi lasami w krajach rozwijających się*, Dz. U. WE L 288, 15.11.2000, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 5, s. 239, https://eur-

Istotna dla klimatu była też decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiająca plan monitorowania średnich indywidualnych poziomów emisji CO_2 z nowych samochodów osobowych, które to zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami miały wynosić 120 g/km w 2005 r., z zastrzeżeniem, że wartość ta musi zostać osiągnięta najpóźniej w 2010 r.[697]

Pierwsza dekada XXI w.

W pierwszej dekadzie XXI w. bezpośrednie odniesienie do zmian klimatu znalazło się w ok. 170 rozporządzeniach, dyrektywach, i decyzjach, z czego zdecydowaną większość stanowiły te ostatnie, najmniej z kolei dyrektywy. W przypadku wielu z tych aktów prawnych odniesienie do zmian klimatu nie miało jednak istotnego znaczenia dla polityki klimatycznej UE, czego przykładem może być decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 czerwca 2001 r. w sprawie wspólnotowych ram współpracy wspierającej zrównoważony rozwój miast, w której zaznaczono jedynie, że „wiele z międzynarodowych zobowiązań Wspólnoty, zwłaszcza w odniesieniu do działań ukierunkowanych na przeciwdziałanie zmianom klimatu, można zrealizować jedynie we współpracy z władzami lokalnymi”[698]. Jako inny przykład można podać rozporządzenie Komisji z 20 maja 2005 r. w sprawie specyfikacji zakresu charakterystyk oraz definicji technicznego formatu dla opracowywania corocznych wspólnotowych statystyk dotyczących stali za lata referencyjne 2003-2009, w którym odniesienie do klimatu dotyczyło statystyk wydatków poniesionych na jego ochronę w przemyśle hutnictwa żelaza i stali[699].

Odniesienie do zmian klimatu, mające istotne znaczenie dla polityki klimatycznej UE, dotyczyło z kolei między innymi aktów prawnych UE odnoszących się do badań. Zarówno w przypadku szóstego, jak i siódmego programu ramowego oraz szczegółowego Europejskiej

lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000R2494&qid=1611259502830&from=PL (dostęp: 7.01.2021).

[697] *Decyzja nr 1753/2000/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 czerwca 2000 r. ustanawiająca plan monitorowania średnich indywidualnych poziomów emisji CO2 z nowych samochodów osobowych*, Dz. U. WE L 202, 10.08.2020, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 5, s. 138, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000D1753&qid=1611259615881&from=PL (dostęp: 7.01.2021).

[698] *Decyzja nr 1411/2001/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 czerwca 2001 r. w sprawie wspólnotowych ram współpracy wspierającej zrównoważony rozwój miast*, Dz. U. WE L 191, 13.07.2001, s. 1–5, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 6, s. 142, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001D1411&qid=1611261711214&from=PL (dostęp: 9.01.2021).

[699] *Rozporządzenie Komisji (WE) nr 772/2005 z dnia 20 maja 2005 r. w sprawie specyfikacji zakresu charakterystyk oraz definicji technicznego formatu dla opracowywania corocznych wspólnotowych statystyk dotyczących stali za lata referencyjne 2003–2009*, Dz. U. UE L 128 z 21.05.2005, s. 59, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R0772&qid=1611261852757&from=PL (dostęp: 9.01.2021).

Wspólnoty Energii Atomowej, dotyczącego działań badawczych i szkoleniowych w zakresie energii jądrowej (odpowiednio na lata 2002-2006 i 2007-2013), zaznaczono, że energetyka jądrowa, stanowi istotny element debaty na temat ograniczania zmian klimatu i zależności państw UE od energii importowanej[700]. Inne dokumenty z pierwszej dekady XXI w., dotyczące badań naukowych, w których zaznaczono istotę problemu zmian klimatu, to szósty i siódmy program ramowy Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji, przyjęte decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady odpowiednio w 2002 i 2006 r., a także programy szczegółowe dotyczące tej tematyki. W programach tych z 2002 r. do zmian klimatu odniesiono się w jednym z siedmiu priorytetów tematycznych, dotyczącym stałego rozwoju, zmian globalnych i ekosystemów[701]. W siódmym programie ramowym odniesienie do zmian klimatu znalazło się z kolei w czterech z dziesięciu wyszczególnionych tematów, do których należało przede wszystkim środowisko (w tym zmiany klimatu), w dalszej kolejności energia, a także transport (w tym aeronautyka), jak również żywność, rolnictwo i rybołówstwo oraz biotechnologia, a w programie szczegółowym dodatkowo przestrzeń kosmiczna[702]. Ponadto odniesienia do zmian klimatu znalazły się w szczegółowych programach

[700] *Decyzja Rady z dnia 3 czerwca 2002 r. dotycząca szóstego programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratom) dla badań jądrowych i działań szkoleniowych, przyczyniającego się także do utworzenia Europejskiej Przestrzeni Badawczej (2002–2006)*, Dz. U. WE L 232 z 29.08.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 12 t. 2, s. 132, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0668&qid=1611268640557&from=PL (dostęp: 9.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 30 września 2002 r. przyjmująca program szczegółowy (Euratom) badań i szkoleń w zakresie energii jądrowej (2002–2006 r.)*, Dz. U WE L 294 z 29.10.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 12 t. 2, s. 141, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0837&qid=1611268736981&from=PL (dostęp: 10.01.2021). *Decyzja Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. dotycząca siódmego programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratom) w zakresie działań badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej (2007-2011),* Dz. U. UE L 391 z 30.12.2006, s. 23, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0969&qid=1611268922730&from=PL (10.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2006 r. dotycząca programu szczegółowego wdrażającego siódmy program ramowy Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratom) w zakresie działań badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej (2007–2011),* Dz. U. UE L 54 z 22.02.2007, s. 142, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0976R(01)&qid=1611269173867&from=PL (dostęp: 10.01.2021).

[701] *Decyzja nr 1513/2002/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 czerwca 2002 r. dotycząca szóstego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji, przyczyniającego się do utworzenia Europejskiej Przestrzeni Badawczej i innowacji (2002–2006),* Dz. U. UE L 232 z 29.8.2002, s. 589-590, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D1513&qid=1611520658738&from=PL (dostęp: 12.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 30 września 2002 r. przyjmująca szczegółowy program w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji: „Integrowanie i wzmacnianie Europejskiej Przestrzeni Badawczej" (2002-2006)*, Dz. U. WE L 294 z 29.10.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 13 t. 30, s. 618, 621-622, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0834&qid=1611522135187&from=PL (dostęp: 12.01.2021).

[702] *Decyzja nr 1982/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. dotycząca siódmego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej w zakresie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (2007-2013)*, Dz. U. UE L 412 z 30.12.2006, s. 13, 18-23, https://eur-

badań, rozwoju technologicznego i demonstracji, które miały zostać zrealizowane przez Wspólne Centrum Badawcze[703], czyli jedną z Dyrekcji Generalnych Komisji Europejskiej zajmujących się wsparciem naukowym i technicznym polityki UE.

Problem zmian klimatu był jednym z czynników, które miały znaczenie dla przyznawania oznakowań ekologicznych dla papieru do kopiowania i papieru graficznego[704], dla znakowania sprawności energetycznej urządzeń biurowych[705] czy dla przygotowania planów pracy odnośnie do oznakowania ekologicznego w ramach całej UE[706], a następnie przyjęcia rozporządzenia w tej sprawie[707] i dyrektywy dotyczącej wskazania przez etykietowanie produktów zużycia energii i innych zasobów[708].

---

lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:02345e40-a997-42c1-b6bf-b392f266c586.0016.02/DOC_1&format=PDF (dostęp: 12.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2006 r. dotycząca programu szczegółowego „Współpraca", wdrażającego siódmy program ramowy Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (2007–2013),* Dz. U. UE L 400 z 30.12.2006, s. 112, 114, 120, 142, 147, 150-158, 161-165, 171, 176, 191, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0971&qid=1611521057217&from=PL (dostęp: 13.01.2021).

[703] *Decyzja Rady z dnia 30 września 2002 r. przyjmująca program szczegółowy badań, rozwoju technologicznego i demonstracji, który ma zostać przeprowadzony przez Wspólne Centrum Badawcze za pomocą działań bezpośrednich (2002-2006)*, Dz. U. WE L 294 z 29.10.2002, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 13 t. 30, s. 662-663, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0836&qid=1611522257594&from=PL (dostęp: 13.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2006 r. dotycząca programu szczegółowego, który ma zostać zrealizowany w formie działań bezpośrednich przez Wspólne Centrum Badawcze w ramach siódmego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej w zakresie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (2007–2013)*, Dz. U. UE L 400 z 30.12.2006, s. 365, 373, 376-377, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0975&qid=1611522363297&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

[704] Decyzja Komisji z dnia 4 września 2002 r. ustanawiająca zrewidowane kryteria ekologiczne przyznawania *wspólnotowego oznakowania ekologicznego dla papieru do kopiowania i papieru graficznego oraz zmieniająca decyzję 1999/554/WE*, Dz. U. WE L 237 z 5.09.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 15 t. 7, s. 144, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0741&qid=1611524082467&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

[705] *Rozporządzenie (WE) NR 2422/2001 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 6 listopada 2001 r. w sprawie wspólnotowego programu znakowania sprawności energetycznej urządzeń biurowych*, Dz. U. WE L 332 z 15.12.2001, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 13 t. 27, s. 133, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001R2422&qid=1611524368098&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

[706] *Decyzja Komisji z dnia 21 grudnia 2001 r. ustanawiająca plan pracy dotyczący wspólnotowego oznakowania ekologicznego,* Dz. U. WE, L 7 z 11.01.2002, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 6, s. 432, 441, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0018&qid=1611524613957&from=PL (dostęp: 15.01.2021); *Decyzja Komisji z dnia 9 luty 2006 r. ustanawiająca plan pracy dotyczący wspólnotowego oznakowania ekologicznego*, Dz. U. UE L 162 z 14.06.2006, s. 84, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0402&qid=1611524762702&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

[707] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 66/2010 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie oznakowania ekologicznego UE*, Dz. U. UE L 27 z 30.01.2010, s. 1-3, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0066&qid=1612195950334&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

[708] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego I Rady 2010/30/UE z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie wskazania poprzez etykietowanie oraz standardowe informacje o produkcie, zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią*, Dz. U. UE L 153 z 18.06.2010, s. 2, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0030&qid=1614031465733&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Ponadto istotę zmian klimatu zaznaczono w niektórych aktach prawnych w odniesieniu do innych dziedzin, w tym dla leśnictwa i wzajemnego oddziaływania zmian klimatu i lasów oraz gospodarki leśnej, czy rolnictwa i obszarów wiejskich ogółem[709], jak również na zdrowie publiczne[710], a także ryzyko powodziowe[711]. W rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie instrumentu finansowego na rzecz środowiska (LIFE+) problem zmian klimatu

[709] *Rozporządzenie (WE) nr 2152/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 listopada 2003 r. dotyczące monitorowania wzajemnego oddziaływania lasów i środowiska naturalnego we Wspólnocie (Forest Focus)*, Dz. U. UE L 324 z 11.12.2003, s. 288, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R2152&qid=1611592043182&from=PL (dostęp: 16.01.2021); *Rozporządzenie Komisji (WE) NR 1974/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. ustanawiające szczegółowe zasady stosowania rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW),* Dz. U. UE L 368 z 23.12.2006, s. 28, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1974&qid=1611594076850&from=PL (dostęp: 16.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013)*, Dz. U. UE L 55 z 25.02.2006, s. 23, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0144&qid=1611594280414&from=PL (dostęp: 16.01.2021); *Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW*), Dz. U. UE L 277 z 21.10.2005, s. 4-5, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R1698&qid=1611595785644&from=PL (dostęp: 16.01.2021); *Rozporządzenie Rady (WE) NR 74/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)*, Dz. U. UE L 30 z 31.01.2009, s. 100, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0074&qid=1612195256066&from=PL (dostęp: 16.01.2021); *Decyzja Rady z dnia 19 stycznia 2009 r. zmieniająca decyzję 2006/144/WE w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013)*, Dz. U. UE L 30 z 31.01.2009, s. 112, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0061&qid=1612195719909&from=PL (dostęp: 16.01.2021); *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 995/2010 z dnia 20 października 2010 r. ustanawiające obowiązki podmiotów wprowadzających do obrotu drewno i produkty z drewna*, Dz. U. UE L 295 z 12.11.2010,s. 23-24, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0995&qid=1612304399733&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

[710] *Decyzja Komisji z dnia 8 listopada 2007 r. zmieniająca decyzję 2007/102/WE przyjmującą plan prac na 2007 r. w celu wdrożenia programu działań Wspólnoty w dziedzinie zdrowia publicznego (2003–2008), włącznie z rocznym programem prac dotyczącym dotacji*, Dz. U. UE L 300 z 17.11.2007, s. 75, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007D0741&qid=1611596005629&from=PL (dostęp: 17.01.2021); *Decyzja Komisji z dnia 23 lutego 2009 dotycząca przyjęcia planu prac na 2009 r. w celu wdrożenia drugiego wspólnotowego programu działań w dziedzinie zdrowia (2008–2013), oraz kryteriów wyboru i przyznawania finansowania oraz innych kryteriów wkładów finansowych do działań w ramach tego programu*, Dz. U. UE L z 26.02.2009, s. 51-52, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0158&qid=1612194417606&from=PL (dostęp: 17.01.2021); *Decyzja Komisji z dnia 18 grudnia 2009 r. dotycząca przyjęcia planu prac na 2010 r. w celu wdrożenia drugiego wspólnotowego programu działań w dziedzinie zdrowia (2008–2013) oraz kryteriów wyboru i przyznawania finansowania oraz innych kryteriów wkładów finansowych do działań w ramach tego programu, a także płatności wspólnotowych na rzecz ramowej konwencji Światowej Organizacji Zdrowia o ograniczeniu użycia tytoniu*, Dz. U. UE L 340 z 22.12.2009, s. 12-14 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0964&qid=1612194860946&from=PL (dostęp: 17.01.2021).

[711] *Dyrektywa 2007/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka powodziowego i zarządzania nim*, Dz. U. UE L 288 z 6.11.2007, s. 27-30, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0060&qid=1611596344923&from=PL (dostęp: 17.01.2021).

ukazano za mający powiązania z leśnictwem, różnorodnością biologiczną, zasobami wodnymi, gospodarką, zdrowiem ludzkim i innymi kwestiami dotyczącymi życia społecznego[712].

Ponadto zmiany klimatu zyskały większe znaczenie dla działań międzynarodowych, między innymi przez zaznaczenie w rozporządzeniu Rady z 2006 r. na temat finansowania współpracy z państwami uprzemysłowionymi i innymi państwami o wysokich dochodach, że szczególną uwagę w ramach współpracy międzynarodowej należy poświęcać wśród wielu innych kwestii także działaniom dotyczącym zmian klimatu[713]. Z kolei w przypadku rozporządzeń z 2005 r. w sprawie dostępu do pomocy zagranicznej Wspólnoty zaznaczono, że przy udzielaniu zamówień w oparciu o instrumenty wspólnotowe należy zwrócić szczególną uwagę na przestrzeganie trzech konwencji międzynarodowych dotyczących środowiska naturalnego, w tym Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu[714]. Także w odniesieniu do przedłużenia mandatu Stałego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej zaznaczono, że jednym z jego celów jest ,,wspieranie Afryki w procesie przeciwdziałania skutkom zmiany klimatu"[715].

Za najistotniejsze akty prawne dotyczące problemu zmian klimatu należy jednak uznać te dotyczące bezpośrednio emisji gazów cieplarnianych, w tym przede wszystkim odnoszące się do energetyki i transportu. Niewątpliwie na uwagę zasługuje w tym kontekście zatwierdzenie decyzją Rady z 2002 r. Protokołu z Kioto[716], który to nakładał na UE jako całość obowiązek zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych w latach 2008-2012 o 8% w stosunku do

[712] *Rozporządzenie (WE) NR 614/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 maja 2007 r. w sprawie instrumentu finansowego na rzecz środowiska (LIFE+)*, Dz. U. UE L 149 z 9.06.2007, s. 4, 11, 14, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5c70cace-7947-41c0-a39c-70ac23d2d23b.0018.02/DOC_1&format=PDF (dostęp: 17.01.2021).

[713] *Rozporządzenie Rady (WE) NR 1934/2006 z dnia 21 grudnia 2006 r. ustanawiające instrument finansowania współpracy z państwami i terytoriami uprzemysłowionymi oraz innymi państwami i terytoriami o wysokim dochodzie*, Dz. U. UE L 29 z 3.02.2007, s. 18, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1934R(01)&qid=1611603627991&from=PL (dostęp: 21.01.2021).

[714] *Rozporządzenie (WE) NR 2110/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 grudnia 2005 r. w sprawie dostępu do pomocy zagranicznej Wspólnoty*, Dz. U. UE L 344 z 17.12.2005, s. 2, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R2110&qid=1611603805080&from=PL (dostęp: 21.01.2021); *Rozporządzenie Rady (WE) NR 2112/2005 z dnia 21 listopada 2005 r. w sprawie dostępu do pomocy zagranicznej Wspólnoty*, Dz. U. UE L 344 z 27.12.2005, s. 24, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R2112&qid=1611603933725&from=PL (dostęp: 21.01.2021).

[715] *Decyzja Rady 2010/441/WPZiB z dnia 11 sierpnia 2010 r. w sprawie przedłużenia mandatu Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej*, Dz. U. UE L 211 z 12.08.2010, s. 23, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0441&from=PL (dostęp: 21.01.2021).

[716] *Decyzja Rady z dnia 25 kwietnia 2002 r. dotycząca zatwierdzenia przez Wspólnotę Europejską Protokołu z Kioto do Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu i wspólnej realizacji wynikających z niego zobowiązań*, Dz. U. UE L 130 z 15.05.2002, s. 1-3, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0358&qid=1611617998872&from=PL (dostęp: 22.01.2021).

roku bazowego 1990. Tym samym państwa członkowskie organizacji mogły się rozliczać z przyjętych zobowiązań wspólnie w ramach UE.

W drugiej połowie 2003 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły dyrektywę ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych. W dokumencie tym zaznaczono, że w dłuższej perspektywie czasowej globalne emisje gazów cieplarnianych będą musiały być zredukowane o ok. 70% w stosunku do poziomu z 1990 r.[717] Handel prawami do ich emisji miał z kolei być jednym z elementów polityki klimatycznej mających doprowadzić do ograniczenia emisji przez zastosowanie mechanizmu rynkowego. Dyrektywa ta została zmieniona rok później kolejną dyrektywą, na podstawie której uwzględniono mechanizmy Protokołu z Kioto[718]. Już kilka miesięcy później Parlament Europejski i Rada przyjęły decyzję dotyczącą mechanizmu monitorowania emisji gazów cieplarnianych i wykonania Protokołu z Kioto[719]. W 2006 r. decyzją Komisji państwom członkowskim UE przyznano limity emisji gazów cieplarnianych na lata 2008-2012, objętych Protokołem z Kioto. Największe limity otrzymały Niemcy (blisko 4,9 mld ton CO_2eq na okres pięciu lat, czyli prawie 974 mln ton CO_2eq rocznie). Na drugim miejscu znalazła się Wielka Brytania (ponad 3,4 mld ton CO_2eq na cały okres, czyli ponad 682 mln ton CO_2eq rocznie), następnie Francja (ponad 2,8 mld ton CO_2eq, co dawało blisko 564 mln ton CO_2eq na rok), dalej Polska (blisko 2,7 mld ton CO_2eq, czyli prawie 535 mln ton CO_2eq rocznie), a na piątym miejscu Włochy (ponad 2,4 mld ton CO_2eq, czyli niespełna 486 mln ton CO_2eq w ciągu roku)[720]. Limity te zostały nieznacznie zmienione decyzją Komisji z 2010 r., ze względu na dostęp do bardziej szczegółowych danych dla roku bazowego. Tym samym suma emisji gazów cieplarnianych przyznanych UE na lata

[717] *Dyrektywa 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 października 2003 r. ustanawiająca system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz zmieniająca dyrektywę Rady 96/61/WE*, Dz. U. UE L 275 z 25.10.2003, s. 32-46, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0087&qid=1611618349106&from=PL (dostęp: 22.01.2021).

[718] *Dyrektywa 2004/101/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 października 2004 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, z uwzględnieniem mechanizmów projektowych Protokołu z Kioto*, Dz. U. UE L 338 z 13.11.2004, s. 18-23, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0101&qid=1611694663318&from=PL (dostęp: 22.01.2021).

[719] *Decyzja nr 280/2004/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lutego 2004 r. dotycząca mechanizmu monitorowania emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz wykonania Protokołu z Kioto*, Dz. U. UE L 49 z 19.02.2004, s. 1-8, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004D0280&qid=1611619222004&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

[720] *Decyzja Komisji z dnia 14 grudnia 2006 r. ustalająca odpowiednie poziomy emisji przyznane Wspólnocie i każdemu z jej państw członkowskich w ramach Protokołu z Kioto na mocy decyzji Rady 2002/358/WE*, Dz. U. UE L 358 z 16.12.2006, s. 89, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0944&qid=1611700589507&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

2008-2012 zmniejszyła się o ponad 60 mln ton CO_2eq. Obniżki dotyczyły tym samym każdego z wymienionych powyżej państw, z wyjątkiem Francji[721].

W 2006 r. na podstawie dyrektywy ustanawiającej system handlu przydziałami do emisji gazów cieplarnianych Komisja przyjęła decyzję w sprawie zapobiegania podwójnemu liczeniu emisji[722]. W 2007 r. z kolei na podstawie tej samej dyrektywy Komisja przyjęła decyzję ustanawiającą wytyczne w sprawie monitorowania i sprawozdawczości emisji gazów cieplarnianych[723]. Rok później decyzja ta została zmieniona kolejną, na podstawie której dołączono wytyczne w sprawie monitorowania i sprawozdawczości dotyczące emisji podtlenku azotu[724], a po kolejnym roku uzupełnioną o dane dotyczące emisji lotniczych[725]. W 2010 r. została z kolei zmieniona w związku z wychwytywaniem, transportem i geologicznym składowaniem dwutlenku węgla[726]. Ta ostatnia zmiana wynikała z przyjęcia w 2009 r. przez Parlament Europejski i Radę dyrektywy w sprawie geologicznego składowania CO_2, w której zaznaczono, że w przypadku korzystnych dla tego celu okoliczności, do 2010 r. można zmagazynować 7 mln ton CO_2, a do 2030 r. w sumie 160 mln ton CO_2[727]. W 2008 r. zmieniono

---

[721] *Decyzja Komisji z dnia 15 grudnia 2010 r. zmieniająca decyzję 2006/944/WE ustalającą odpowiednie poziomy emisji przyznane Wspólnocie i każdemu z jej państw członkowskich w ramach Protokołu z Kioto na mocy decyzji Rady 2002/358/WE*, Dz. U. UE L 332 z 16.12.2010, s. 41-42, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0778&qid=1612290204431&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

[722] *Decyzja Komisji z dnia 13 listopada 2006 r. w sprawie zapobiegania podwójnemu liczeniu redukcji emisji gazów cieplarnianych w ramach wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w przypadku projektów realizowanych w ramach protokołu z Kioto*, Dz. U. UE L 316, s. 12-17, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0780&qid=1612136198417&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

[723] *Decyzja Komisji z dnia 18 lipca 2007 r. ustanawiająca wytyczne dotyczące monitorowania i sprawozdawczości w zakresie emisji gazów cieplarnianych zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady*, Dz. U. UE L 229 z 31.08.2007, s. 1-85, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007D0589&qid=1612303218994&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

[724] *Decyzja Komisji z dnia 17 grudnia 2008 r. zmieniająca decyzję 2007/589/WE w zakresie włączenia wytycznych dotyczących monitorowania i sprawozdawczości w odniesieniu do emisji podtlenku azotu*, Dz. U. UE L 24 z 28.01.2009, s. 18.29, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0073&qid=1611702177572&from=PL (dostęp: 24.01.2021).

[725] *Decyzja Komisji z dnia 16 kwietnia 2009 r. zmieniająca decyzję 2007/589/WE w zakresie włączenia wytycznych dotyczących monitorowania i sprawozdawczości w odniesieniu do emisji oraz danych dotyczących tonokilometrów związanych z działalnością lotniczą*, Dz. U. UE L 103 z 23.04.2009, s. 10-29, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0339&qid=1612119197523&from=PL (dostęp: 24.01.2021).

[726] *Decyzja Komisji z dnia 8 czerwca 2010 r. zmieniająca decyzję 2007/589/WE w odniesieniu do uwzględnienia wytycznych dotyczących monitorowania i sprawozdawczości w zakresie emisji gazów cieplarnianych w związku z wychwytywaniem, transportem i geologicznym składowaniem dwutlenku węgla*, Dz. U. UE L 155 z 22.06.2010, s. 34-47, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0345&qid=1612303503920&from=PL (dostęp: 29.01.2021).

[727] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/31/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie geologicznego składowania dwutlenku węgla oraz zmieniająca dyrektywę Rady 85/337/EWG, Euratom, dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2000/60/WE, 2001/80/WE, 2004/35/WE, 2006/12/WE, 2008/1/WE i rozporządzenie (WE) nr 1013/2006*, Dz. U. UE L 140 z 5.06.2009, s. 114, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0031&qid=1612228029152&from=PL (dostęp: 29.01.2021).

także dyrektywę ustanawiającą system handlu przydziałami do emisji gazów cieplarnianych, włączając do niej działalność lotniczą[728]. W pierwszej połowie 2009 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły dyrektywę zmieniającą dyrektywę z 2003 r. ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych, mającą na celu usprawnienie i rozszerzenie systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych w UE[729].

Na koniec 2009 r. decyzją Komisji przyjęto wykaz sektorów i podsektorów narażonych na ryzyko ucieczki emisji, czyli takich, w przypadku których „gdy inne kraje rozwinięte i najwięksi emitenci gazów cieplarnianych nie uczestniczą w porozumieniu międzynarodowym, może to prowadzić do wzrostu emisji gazów cieplarnianych w krajach trzecich, w których przemysł nie podlega ograniczeniom w zakresie emisji dwutlenku węgla"[730]. Tym samym zaznaczono, że sektory takie powinny otrzymywać 100% bezpłatnych uprawnień do emisji gazów cieplarnianych.

W ograniczeniu emisji fluorowanych gazów cieplarnianych miało z kolei pomóc rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r., w którym zaznaczono, że w celu wypełnienia zobowiązań UE w odniesieniu do zmian klimatu, konieczne jest ograniczenie ilości nowych produktów wykorzystujących te gazy oraz ograniczenie innych ich zastosowań. Zapisy te dotyczyły zatem między innymi klimatyzacji, urządzeń chłodniczych a nawet pomp ciepła czy systemów gaśniczych[731]. W tym samym dniu Parlament Europejski i Rada przyjęły decyzję dotyczącą emisji z systemów klimatyzacji w pojazdach silnikowych, która od początku 2011 r. zakazywała państwom członkowskim UE przyznawania homologacji pojazdom wyposażonym w system klimatyzacji zawierający fluorowane gazy cieplarniane o współczynniku globalnego ocieplenia wyższym niż 150. Od początku 2017 r. państwa

[728] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/101/WE z dnia 19 listopada 2008 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE w celu uwzględnienia działalności lotniczej w systemie handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie*, Dz. U. UE L 8 z 13.01.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0101&qid=1611702263655&from=PL (dostęp: 29.01.2021).
[729] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/29/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE w celu usprawnienia i rozszerzenia wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych*, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0029&qid=1612129806071&from=PL (dostęp: 29.01.2021).
[730] *Decyzja Komisji z dnia 24 grudnia 2009 r. ustalająca, zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, wykaz sektorów i podsektorów uważanych za narażone na znaczące ryzyko ucieczki emisji*, Dz. U. UE L 1 z 05.01.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0002&qid=1612129065540&from=PL (dostęp: 30.01.2021).
[731] *Rozporządzenie (WE) nr 842/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie niektórych fluorowanych gazów cieplarnianych*, Dz. U. UE L 161 z 14.06.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0842&qid=1612127512181&from=PL (dostęp: 30.01.2021).

członkowskie UE zostały zobowiązane do odmowy rejestracji wszystkich nowych pojazdów niespełniających tego kryterium, a tym samym sprzedaży i dopuszczenia ich do ruchu[732].

W odniesieniu do transportu drogowego istotne znaczenie w kontekście zmian klimatu miało także przyjęcie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 2003 r. w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych. Wywiązanie się UE ze zobowiązań dotyczących zmian klimatu było jedną z trzech podstaw (obok zapewnienia przyjaznych dla środowiska dostaw i promocji odnawialnych źródeł energii) służących przyjęciu dyrektywy[733]. Pobudzeniu rynku energooszczędnych pojazdów i zwiększeniu znaczenia sektora transportowego dla polityki UE dotyczącej środowiska naturalnego, klimatu i energii, miała służyć z kolei przyjęta w 2009 r. dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie promowania ekologicznie czystych i energooszczędnych pojazdów transportu drogowego[734], zmieniona w 2019 r.[735] Z kolei za pomocą rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z tego samego roku ustanowiono wymogi dotyczące maksymalnych emisji CO_2 dla nowych samochodów osobowych, wynoszące średnio 130g CO_2/km, zaznaczając, że od 2020 r. poziom ten będzie wynosił średnio 95g CO_2/km[736].

Odnośnie do energii elektrycznej istotnym aktem prawnym w kontekście zmian klimatu była dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z 27 września 2001 r. w sprawie wspierania produkcji na rynku wewnętrznym energii elektrycznej wytwarzanej ze źródeł odnawialnych. W dokumencie tym zaznaczono, że zwiększenie wykorzystania energii elektrycznej pochodzącej ze źródeł odnawialnych stanowi istotny element w realizacji celów zawartych w

---

[732] *Dyrektywa 2006/40/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. dotycząca emisji z systemów klimatyzacji w pojazdach silnikowych oraz zmieniająca dyrektywę Rady 70/156/EWG*, Dz. U. UE L 161 z 14.06.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0040&qid=1612138446131&from=PL (dostęp: 30.01.2021).

[733] *Dyrektywa 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 maja 2003 r. w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych*, Dz. U. UE L 123 z 17.05.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0030&qid=1612209389778&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

[734] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/33/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania ekologicznie czystych i energooszczędnych pojazdów transportu drogowego*, Dz. U. UE L 120 z 15.05.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0033&qid=1612210069489&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

[735] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1161 z dnia 20 czerwca 2019 r. zmieniająca dyrektywę 2009/33/WE w sprawie promowania ekologicznie czystych i energooszczędnych pojazdów transportu drogowego*, Dz. U. UE L 188 z 12.07.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1161&qid=1614547424724&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

[736] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) NR 443/2009 z dnia 23 kwietnia 2009 r. określające normy emisji dla nowych samochodów osobowych w ramach zintegrowanego podejścia Wspólnoty na rzecz zmniejszenia emisji CO2 z lekkich pojazdów dostawczych*, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0443&qid=1614542359660&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

Protokole z Kioto. Zgodnie z założeniami dyrektywy, w 2010 r. udział takiej energii brutto miał stanowić 22% zużycia energii elektrycznej ogółem w UE, licząc wszystkie ówcześnie należące do organizacji państwa[737]. Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady z 26 czerwca 2003 r. dotyczącą wspólnego rynku energii elektrycznej, zezwolono państwom członkowskim UE na nałożenie na przedsiębiorstwa sektora energii elektrycznej obowiązek świadczenia usługi publicznej, który mógł odnosić się do bezpieczeństwa, w tym, jak zaznaczono, do ochrony klimatu[738]. Podobny zapis dotyczył także przedsiębiorstw z sektora gazowniczego[739]. Z kolei w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z tego samego roku, w sprawie restrukturyzacji przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej zaznaczono, że takie opodatkowanie jest jednym z instrumentów dostępnych w celu realizacji zobowiązań przyjętych w ramach Protokołu z Kioto[740]. Opodatkowanie paliw kopalnych miało być tym samym jednym z elementów pozwalających na wzrost konkurencyjności energetyki odnawialnej.

W 2009 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły dyrektywę w sprawie promowania energii ze źródeł odnawialnych, która doprowadziła do uchylenia wraz z początkiem 2012 r. dyrektywy z 2001 r. w sprawie wsparcia produkcji energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych. Dyrektywa ta wprowadzała nowe cele odnośnie do udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto na poziomie 20% dla całej UE w 2020 r. Wartości te były jednak zróżnicowane dla poszczególnych państw członkowskich UE. Największy udział był przewidziany dla Szwecji (na poziomie 49%), w dalszej kolejności Łotwy (40%), Finlandii (38%), Austrii (34%) i Danii (30%), najmniejszy z kolei dla Malty (10%), Luksemburga (11%), Belgii, Republiki Czeskiej, Cypru, Węgier (po 13%), Holandii i Słowacji (po 14%). Polska, wraz z Wielką Brytanią, z celem na poziomie 15% znalazła się na 9 pozycji wśród państw UE

[737] *Dyrektywa 2001/77/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 września 2001 r. w sprawie wspierania produkcji na rynku wewnętrznym energii elektrycznej wytwarzanej ze źródeł odnawialnych*, Dz. U. UE L 283 z 27.10.2001, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0077&qid=1612215323626&from=PL (31.01.2021).

[738] *Dyrektywa 2003/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej i uchylająca dyrektywę 96/92/WE*, Dz. U. UE L 176 z 15.07.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0054&qid=1612215833420&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

[739] *Dyrektywa 2003/55/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 98/30/WE*, Dz. U. UE L 176 z 15.07.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0055&qid=1612219980212&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

[740] *Dyrektywa Rady 2003/96/WE z dnia 27 października 2003 r. w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej*, Dz. U. UE L 283 z 31.10.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0096&qid=1612216934932&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

pod względem najniższego planowanego udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto w 2020 r.[741]

Decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady z 23 kwietnia 2009 r. został także przyjęty cel dotyczący redukcji emisji gazów cieplarnianych ogółem w UE i jej państwach członkowskich do 2020 r. Dokument ten zakładał zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych do 2020 r. o 20% w stosunku do 1990 r., lub o 30% w przypadku przyjęcia zobowiązań do porównywalnego poziomu redukcji emisji gazów cieplarnianych przez inne państwa wysoko rozwinięte gospodarczo. Ponadto zaznaczono, odwołując się do opinii wyrażonej między innymi podczas posiedzenia Rady Europejskiej w marcu 2007 r., że aby nie dopuścić do wzrostu średniej globalnej temperatury o więcej niż 2ºC w stosunku do okresu przedprzemysłowego, globalne emisje gazów cieplarnianych do 2050 r. muszą się zmniejszyć o 50% w stosunku do poziomu z 1990 r., a mając na uwadze dalszą chęć przewodzenia w polityce ochrony klimatu krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo, w tym przede wszystkim należących do UE, powinny one zostać zmniejszone do 2050 r. w tych państwach o 60-80%. Największe zobowiązania redukcyjne w UE do 2020 r., w stosunku do 2005 r., dotyczyły Danii, Irlandii i Luksemburga (20%). Bułgaria, Republika Czeska, Estonia, Łotwa, Litwa, Węgry, Malta, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowenia i Słowacja mogły z kolei zwiększyć ilość emisji w stosunku do 2005 r. Największy wzrost został przewidziany dla Bułgarii (20%) i Rumunii (19%), a następnie Łotwy (17%), Litwy (15%), Polski (14%) i Słowacji (13%)[742].

Zarówno dyrektywa z 2009 r. w sprawie promowania energii ze źródeł odnawialnych, jak i dotycząca redukcji emisji gazów cieplarnianych, były aktami należącymi do pakietu klimatyczno-energetycznego UE, którego cele zostały przyjęte przez przywódców państw członkowskich UE w 2007 r. i zakładały zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych o 20% do 2020 r. w stosunku do 1990 r., zwiększenie udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych do 20% całkowitego zużycia energii w UE do 2020 r. i wzrost efektywności energetycznej o 20% do 2020 r.

---

[741] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/28/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych zmieniająca i w następstwie uchylająca dyrektywy 2001/77/WE oraz 2003/30/WE*, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0028&qid=1612219338111&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

[742] *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 2009/406/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie wysiłków podjętych przez państwa członkowskie, zmierzających do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych w celu realizacji do roku 2020 zobowiązań Wspólnoty dotyczących redukcji emisji gazów cieplarnianych*, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0406&qid=1612226993226&from=PL (dostęp: 2.02.2021).

2 dekada XXI w.

W drugiej dekadzie XXI w. przyjęto jeszcze więcej aktów prawnych, w których znalazło się bezpośrednie odniesienie do klimatu w kontekście jego zmian, niż w pierwszym dziesięcioleciu tego wieku. W przypadku rozporządzeń, dyrektyw i decyzji było to blisko 450 aktów, z których najwięcej stanowiły rozporządzenia (ponad połowę), najmniej natomiast dyrektywy. Podobnie jak w latach wcześniejszych, w znacznej części z tych dokumentów odniesienie do klimatu nie miało jednak większego znaczenia dla polityki klimatycznej.

Istotne nawiązania do klimatu, z perspektywy roli zmian klimatu w polityce UE, znalazły się (podobnie jak we wcześniejszych latach) między innymi w przypadku oznakowań ekologicznych[743], zdrowia ludzkiego[744] (nowością było z kolei odniesienie do wzajemnych zależności pomiędzy zmianami klimatu i zdrowiem zwierząt[745]), czy badań[746], w tym także programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej z 2011 r. w zakresie działań

[743] *Decyzja Komisji (UE) 2019/70 z dnia 11 stycznia 2019 r. ustanawiająca kryteria przyznawania oznakowania ekologicznego UE papierowi graficznemu oraz bibułce i produktom z bibułki*, Dz. U. UE L 15 z 17.01.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0070&qid=1614531086128&from=PL (dostęp: 7.02.2021); *Decyzja Komisji (UE) 2020/1803 z dnia 27 listopada 2020 r. ustanawiająca kryteria oznakowania ekologicznego UE dla papieru zadrukowanego, wyrobów papierniczych oraz papierowych toreb z uchwytam*, Dz. U. UE L 402 z 01.12.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1803&qid=1614635660994&from=PL (dostęp: 7.02.2021); *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/740 z dnia 25 maja 2020 r. w sprawie etykietowania opon pod kątem efektywności paliwowej i innych parametrów, zmieniające rozporządzenie (UE) 2017/1369 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1222/2009*, Dz. U. UE L 177 z 05.06.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0740&qid=1614635809155&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

[744] *Decyzja Komisji z dnia 3 września 2012 r. zmieniająca decyzję 2000/96/WE w odniesieniu do kleszczowego zapalenia mózgu i kategorii wektorowych chorób zakaźnych*, Dz. U. UE L 239 z 05.09.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0492&qid=1612727932109&from=PL (dostęp: 7.02.2021); *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 1082/2013/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie poważnych transgranicznych zagrożeń zdrowia oraz uchylająca decyzję nr 2119/98/WE*, Dz. U. UE L 293 z 05.11.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1082&qid=1612728041737&from=PL (dostęp: 7.02.2021); *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 282/2014 z dnia 11 marca 2014 r. w sprawie ustanowienia Trzeciego Programu działań Unii w dziedzinie zdrowia (2014–2020) oraz uchylające decyzję nr 1350/2007/WE*, Dz. U. UE L 86 z 21.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0282&qid=1613260861404&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

[745] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/429 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie przenośnych chorób zwierząt oraz zmieniające i uchylające niektóre akty w dziedzinie zdrowia zwierząt („Prawo o zdrowiu zwierząt"),* Dz. U. UE L 84 z 31.03.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0429&qid=1613342281343&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

[746] *Decyzja Wykonawcza Komisji z dnia 5 maja 2014 r. w sprawie ustanowienia infrastruktury badawczej Euro-Argo jako konsorcjum na rzecz europejskiej infrastruktury badawczej (Euro-Argo ERIC)*, Dz. U. UE L 136 z 09.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0261&qid=1612728303889&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej[747], ramowego i szczegółowego programu w zakresie badań naukowych i innowacji „Horyzont 2020"[748], jak też programu Copernicus, będącego następcą programu monitorowania Ziemi (GMES)[749], którego jednym z założeń stało się dostarczanie informacji na temat zmian klimatu[750]. Monitorowanie gazów cieplarnianych stało się z kolei głównym celem Konsorcjum na rzecz Europejskiej Infrastruktury Badawczej – Zintegrowany System Monitorowania Gazów Cieplarnianych[751]. Problem zmian klimatu został wpisany również w inne programy i plany, w tym w strategiczny plan innowacji Europejskiego Instytutu Innowacji i Technologii[752], czy program na rzecz konkurencyjności przedsiębiorstw oraz małych i średnich przedsiębiorstw na lata 2014-2020, na podstawie którego miała być propagowana wiedza na temat konieczności dostosowywania przedsiębiorstw do gospodarki niskoemisyjnej, odpornej na zmiany klimatu[753]. Środowisku naturalnemu, w tym klimatowi, został z kolei w całości poświęcony program działań na rzecz

[747] *Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2011 r. dotycząca programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej w zakresie działań badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej (2012–2013)*, Dz. U. UE L 47 z 18.02.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0093&qid=1612739304733&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

[748] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1291/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające „Horyzont 2020" – program ramowy w zakresie badań naukowych i innowacji (2014–2020) oraz uchylające decyzję nr 1982/2006/WE*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1291&qid=1612728861853&from=PL (dostęp: 8.02.2021); *Decyzja Rady z dnia 3 grudnia 2013 r. ustanawiająca program szczegółowy wdrażający program „Horyzont 2020" – program ramowy w zakresie badań naukowych i innowacji (2014–2020) i uchylająca decyzje 2006/971/WE, 2006/972/WE, 2006/973/WE, 2006/974/WE i 2006/975/WE*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0743&qid=1612729118685&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

[749] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 911/2010 z dnia 22 września 2010 r. w sprawie europejskiego programu monitorowania Ziemi (GMES) i początkowej fazy jego realizacji (lata 2011–2013),* Dz. U. UE L 276 z 20.10.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0911&qid=1613260329278&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

[750] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 377/2014 z dnia 3 kwietnia 2014 r. ustanawiające program Copernicus i uchylające rozporządzenie (UE) nr 911/2010*, Dz. U. UE L 122 z 24.04.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0377&qid=1613260242362&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

[751] *Decyzja Wykonawcza Komisji (UE) 2015/2097 z dnia 26 października 2015 r. w sprawie powołania Konsorcjum na rzecz Europejskiej Infrastruktury Badawczej – Zintegrowany System Monitorowania Gazów Cieplarnianych (ICOS ERIC)*, Dz. U. UE L 303 z 20.11.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D2097&qid=1613336037477&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

[752] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady NR 1312/2013/EU z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie strategicznego planu innowacji Europejskiego Instytutu Innowacji i Technologii (EIT) – wkład EIT w bardziej innowacyjną Europę*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1312&qid=1612730286162&from=PL (dostęp: 9.02.2021).

[753] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1287/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające program na rzecz konkurencyjności przedsiębiorstw oraz małych i średnich przedsiębiorstw (COSME) (2014–2020) i uchylające decyzję nr 1639/2006/WE*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1287&qid=1612729939163&from=PL (dostęp: 9.02.2021).

środowiska i klimatu (LIFE)[754], oraz program prac na lata 2014-2017, a następnie na lata 2018-2020, w ramach tego programu[755]. Wśród jego ogólnych celów można wymienić wspieranie przejścia do gospodarki niskoemisyjnej i odpornej na zmiany klimatu, poprawę rozwoju, realizacji i egzekwowania polityki i przepisów prawnych UE w zakresie klimatu, wspieranie lepszego zarządzania odnośnie do klimatu oraz włączenie celów w zakresie klimatu do głównego nurtu innych polityk UE[756]. Istotę zmian klimatu zauważono także w odniesieniu do możliwych wyzwań w ramach Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności[757].

Łagodzenie skutków zmian klimatu i dostosowywanie się do nich było istotnym warunkiem realizacji projektów w ramach funduszy UE przewidzianych na lata 2014-2020, do których zaliczyć należy Fundusz Spójności[758], Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego[759], Europejski Fundusz Społeczny[760], Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów

---

[754] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1293/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia programu działań na rzecz środowiska i klimatu (LIFE) i uchylające rozporządzenie (WE) nr 614/2007*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1293&qid=1612730966773&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

[755] *Decyzja Wykonawcza Komisji z dnia 19 marca 2014 r. w sprawie przyjęcia wieloletniego programu prac na lata 2014–2017 dla programu LIFE*, Dz. U. UE L 116 z 17.04.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0203&qid=1612731037297&from=PL (dostęp: 10.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Komisji (UE) 2018/210 z dnia 12 lutego 2018 r. w sprawie przyjęcia wieloletniego programu prac na lata 2018–2020 dla programu LIFE*, Dz. U. UE L 39 z 13.02.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D0210&qid=1614013415004&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

[756] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1293/2013…*

[757] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady NR 1313/2013/EU z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1313&qid=1612731431713&from=PL(dostęp: 10.02.2021); *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/420 z dnia 13 marca 2019 r. zmieniająca decyzję nr 1313/2013/UE w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności*, Dz. U. UE L 77 z 20.03.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0420&qid=1614531344743&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

[758] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1300/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Funduszu Spójności i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1084/2006*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1300&qid=1612732922291&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

[759] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1299/2013 z dnia 17 grudnia 2013 w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących wsparcia z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach celu „Europejska współpraca terytorialna”*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1299&qid=1612733222126&from=PL (dostęp: 11.02.2021); *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1301/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i przepisów szczególnych dotyczących celu „Inwestycje na rzecz wzrostu i zatrudnienia” oraz w sprawie uchylenia rozporządzenia (WE) nr 1080/2006*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1301&qid=1612733318124&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

[760] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1304/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1081/2006*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1304&qid=1612733113145&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Wiejskich[761] oraz Europejski Fundusz Morski i Rybacki[762], jak też wsparcie finansowe w sprawie wspólnej polityki rolnej[763] czy pomoc finansową w sektorach transportu, telekomunikacji i energii w ramach instrumentu „Łącząc Europę"[764]. Ochrona klimatu miała ponadto znaczenie dla ustanowionego w 2014 r. Instrumentu na rzecz przyczyniania się do Stabilności i Pokoju[765], Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa[766] czy Instrumentu Partnerstwa na rzecz Współpracy z Państwami Trzecimi[767]. Nie bez znaczenia dla takiego działania był fakt, że Komisja Europejska zobowiązała się uwzględnić zmiany klimatu w unijnych programach

[761] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1305&qid=1612733428173&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

[762] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 508/2014 z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenia Rady (WE) nr 2328/2003, (WE) nr 861/2006, (WE) nr 1198/2006 i (WE) nr 791/2007 oraz rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1255/2011*, Dz. U. UE L 149 z 20.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0508&qid=1613231122309&from=PL (dostęp: 11.02.2021); *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&qid=1612734247240&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

[763] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1306/2013 z dnia 17 grudnia 2013 w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 352/78, (WE) nr 165/94, (WE) nr 2799/98, (WE) nr 814/2000, (WE) nr 1290/2005 i (WE) nr 485/2008*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1306&qid=1612733549667&from=PL (dostęp: 12.02.2021); *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009*, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1307&qid=1612733638063&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

[764] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1316/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające instrument „Łącząc Europę", zmieniające rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010*, Dz. U. UE L 348 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1316&qid=1612733816812&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

[765] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 230/2014 z dnia 11 marca 2014 r. ustanawiające Instrument na rzecz przyczyniania się do Stabilności i Pokoju*, Dz. U. UE L 77 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0230&qid=1613239492910&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

[766] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 232/2014 z dnia 11 marca 2014 r. ustanawiające Europejski Instrument Sąsiedztwa*, Dz. U. UE L 77 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0232&qid=1613239610516&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

[767] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 234/2014 z dnia 11 marca 2014 r. ustanawiające Instrument Partnerstwa na rzecz Współpracy z Państwami Trzecimi*, Dz. U. UE L 77 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0234&qid=1613239724485&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

wydatków i przeznaczyć przynajmniej 20% budżetu UE na cele związane z klimatem. W 2018 r. utworzono z kolei Europejski Fundusz na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, którego jednym z celów stało się wspieranie wprowadzania w życie Porozumienia paryskiego poprzez inwestycje w sektorach wspomagających łagodzenie zmian klimatu i przystosowanie się do nich[768].

Klimat i jego ochrona zyskały ponadto znaczenie w przypadku niektórych nowych przedsięwzięć publicznych i prywatnych, których powstanie mogło wiązać się ze znaczącymi skutkami dla środowiska naturalnego. Zgodnie z dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady z końca 2011 r. muszą być one poddane ocenie oddziaływania na środowisko między innymi w odniesieniu do bezpośrednich i pośrednich skutków dla klimatu[769].

W 2014 r. zostało przyjęte nowe rozporządzenie w sprawie fluorowanych gazów cieplarnianych, uchylające rozporządzenie z 2006 r., którego celem stało się zmniejszenie emisji tych gazów, a istotne znaczenie nadano kontrolom szczelności urządzeń zawierających fluorowane gazy cieplarniane[770].

Ograniczenia zanieczyszczeń atmosferycznych do poziomów niewywołujących znacznych negatywnych skutków dla zdrowia ludzkiego i środowiska naturalnego, na podstawie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 2016 r. powiązano także z polityką klimatyczno-energetyczną UE, zaznaczając, że działania w tym obszarze przyczyniają się do zwiększenia synergii pomiędzy polityką dotyczącą jakości powietrza i klimatu[771].

Na podstawie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z 2018 r. ochrona klimatu została uznana za jeden z głównych celów produkcji ekologicznej[772].

---

[768] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1601 z dnia 26 września 2017 r. w sprawie ustanowienia Europejskiego Funduszu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju (EFZR), gwarancji EFZR i funduszu gwarancyjnego EFZR*, Dz. U. UE L 249 z 27.09.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1601&qid=1614013234482&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

[769] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko*, Dz. U. UE L 26 z 28.01.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0092&qid=1612740098010&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

[770] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 517/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie fluorowanych gazów cieplarnianych i uchylenia rozporządzenia (WE) nr 842/2006*, Dz. U. UE L 150 z 20.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0517&qid=1613316045045&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

[771] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/2284 z dnia 14 grudnia 2016 r. w sprawie redukcji krajowych emisji niektórych rodzajów zanieczyszczeń atmosferycznych, zmiany dyrektywy 2003/35/WE oraz uchylenia dyrektywy 2001/81/WE*, Dz. U. UE L 344 z 17.12.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L2284&qid=1614197235306&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

[772] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/848 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007*, Dz. U. UE L 150 z 14.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0848&qid=1614530641300&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Także w przypadku polityki morskiej nie zabrakło odniesień do zmian klimatu. W programie na rzecz dalszego rozwoju zintegrowanej polityki morskiej z 2011 r. zapisano, że jednym z jego celów operacyjnych jest propagowanie działań „na rzecz łagodzenia skutków zmian klimatycznych dla środowiska morskiego, przybrzeżnego i wyspiarskiego oraz dostosowywania się do tych zmian”[773]. W dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z 2014 r., ustanawiającej ramy planowania przestrzennego obszarów morskich, za jeden z celów uznano poprawę odporności na zmiany klimatu[774]. W przypadku dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 12 czerwca 2013 r. w sprawie bezpieczeństwa działalności związanej ze złożami ropy naftowej i gazu ziemnego na obszarach morskich, szczególną uwagę w kontekście zmian klimatu zwrócono na Arktykę, jako region niezwykle ważny dla stabilizacji klimatu[775]. Z kolei decyzjami Rady z 2011 r., 2014 r. i 2020 r. Szwecja, z 2014 r. i 2020 r. Niemcy, z 2015 r. Dania, z 2018 r. Hiszpania, a z 2020 r. także Francja, zostały upoważnione do stosowania obniżonej stawki podatku od energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio do statków zacumowanych w porcie, zaznaczając, że działanie takie powinno ograniczyć emisję CO_2 i przyczynić się do realizacji celów UE w zakresie środowiska naturalnego, zdrowia i przeciwdziałania zmianom klimatu[776].

---

[773] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1255/2011 z dnia 30 listopada 2011 r. ustanawiające Program na rzecz dalszego rozwoju zintegrowanej polityki morskiej*, Dz. U. UE L 321 z 05.12.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R1255&qid=1612741185700&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

[774] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/89/UE z dnia 23 lipca 2014 r. ustanawiająca ramy planowania przestrzennego obszarów morskich*, Dz. U. UE L 257 z 28.08.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0089&qid=1612741518263&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

[775] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/30/UE z dnia 12 czerwca 2013 r. w sprawie bezpieczeństwa działalności związanej ze złożami ropy naftowej i gazu ziemnego na obszarach morskich oraz zmiany dyrektywy 2004/35/WE*, Dz. U. UE L 178 z 28.06.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0030&qid=1612910790513&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

[776] *Decyzja Wykonawcza Rady z dnia 20 czerwca 2011 r. upoważniająca Szwecję do stosowania obniżonej stawki podatku od energii elektrycznej w odniesieniu do energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie („energia elektryczna pobierana z lądu”) zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE*, Dz. U. UE L 170 z 30.06.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011D0384&qid=1612742015103&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady z dnia 14 października 2014 r. upoważniająca Szwecję do stosowania obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE*, Dz. U. UE L 301 z 21.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0725&qid=1612742196652&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady z dnia 14 października 2014 r. upoważniająca Niemcy do stosowania obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE*, Dz. U. UE L 300 z 18.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0722&qid=1612742121396&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2015/993 z dnia 19 czerwca 2015 r. upoważniająca Danię do stosowania obniżonej stawki podatku od energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE*, Dz. U. UE L 159 z 25.06.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0993&qid=1613330977196&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2018/1491 z dnia 2 października 2018 r. upoważniająca Hiszpanię do stosowania*

Zmiany klimatu miały również znaczenie dla polityki zagranicznej UE. W przypadku decyzji Rady w sprawie przedłużenia mandatu Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej, zarówno w 2011 r., 2012 r., jak i 2013 r. zaznaczono, że cele w ramach tego mandatu obejmują między innymi „wspieranie Afryki w procesie przeciwdziałania skutkom zmiany klimatu”[777]. Z kolei w odniesieniu do mandatu Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, mianowanego w 2012 r. (któremu mandat został przedłużony w 2013 r.) i ponownie mianowanego w 2015 r. z przedłużeniem mandatu w 2016 r., 2017 r. i 2018 r., zaznaczono, że obejmował on między innymi wnoszenie wkładu w formułowanie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa związanej między innymi ze zmianami klimatu w Azji Środkowej[778]. W przypadku zawarcia umowy o partnerstwie między

obniżonej stawki podatku akcyzowego od energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie, zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE, Dz. U. UE L 252 z 08.10.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D1491&qid=1614011493403&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2020/1436 z dnia 12 października 2020 r. upoważniająca Niemcy do stosowania zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie*, Dz. U. UE L 331 z 12.10.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1436&qid=1614635036860&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2020/1629 z dnia 29 października 2020 r. upoważniająca Francję zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE do stosowania obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie*, Dz. U. UE L 366 z 04.11.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1629&qid=1614635207518&from=PL (dostęp: 17.02.2021); *Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2020/1674 z dnia 29 października 2020 r. upoważniająca Szwecję do stosowania zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie*, Dz. U. UE L 378 z 12.11.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1674&qid=1614635364945&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

[777] *Decyzja Rady 2011/621/WPZiB z dnia 21 września 2011 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej*, Dz. U. UE L 243 z 21.09.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011D0621&qid=1612805662927&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady 2012/390/WPZiB z dnia 16 lipca 2012 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej*, Dz. U. UE L 187 z 17.07.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0390&qid=1612805722646&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady 2013/383/WPZiB z dnia 15 lipca 2013 r. zmieniająca i przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej*, Dz. U. UE L 193 z 16.07.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0383&qid=1612805784424&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

[778] *Decyzja Rady 2012/328/WPZiB z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie mianowania Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej*, Dz. U. UE L 165 z 26.06.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0328&qid=1612805886350&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady 2013/306/WPZiB z dnia 24 czerwca 2013 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej*, Dz. U. UE L 172 z 25.06.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0306&qid=1612805943273&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady (WPZiB) 2015/598 z dnia 15 kwietnia 2015 r. w sprawie mianowania Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej*, Dz. U. UE L 99 z 16.04.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0598&qid=1613330754609&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady (WPZiB) 2016/596 z dnia 18 kwietnia 2016 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej*, Dz. U. UE L 103 z 19.04.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D0596&qid=1613336494848&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady (WPZiB) 2017/298 z dnia 17 lutego 2017 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej*, Dz. U. UE L 43 z 21.02.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-

UE a Republiką Liberii zaznaczono z kolei, że umowa ta poprzez wspieranie egzekwowania prawa i zarządzania w dziedzinie leśnictwa w Liberii powinna przyczynić się do zapobiegania zmianom klimatu[779]. Na podstawie decyzji Rady z 2013 r. w sprawie stowarzyszenia krajów i terytoriów zamorskich z Unią Europejską, pierwszeństwo współpracy nadano kilku kwestiom, w tym przystosowywaniu się do zmian klimatu i łagodzeniu ich skutków. Rozdział pierwszy części drugiej porozumienia został z kolei w całości poświęcony sprawom związanym ze środowiskiem naturalnym, zmianami klimatu i klęskami żywiołowymi[780]. Zmiany klimatu oraz badania w tym obszarze uznano wśród wielu innych za główne obszary współpracy w ramach relacji pomiędzy UE a Grenlandią i Danią[781]. Islandia z kolei na mocy decyzji Rady z 2015 r. została włączona do wspólnej z UE realizacji Protokołu z Kioto w drugim okresie rozliczeniowym[782], który obejmował lata 2013-2020 i został przyjęty na podstawie poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto, uzgodnionej na koniec 2012 r., a przez UE przyjętą w drugiej połowie 2015 r.[783] Natomiast za sprawą umowy przyjętej decyzją Rady z 2018 r., Szwajcaria

content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0298&qid=1614010622636&from=PL (dostęp: 18.02.2021); *Decyzja Rady (WPZiB) 2018/904 z dnia 25 czerwca 2018 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej*, Dz. U. UE L 161 z 26.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D0904&qid=1614010741658&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

[779] *Decyzja Rady z dnia 14 maja 2012 r. w sprawie zawarcia Dobrowolnej umowy o partnerstwie pomiędzy Unią Europejską a Republiką Liberii dotyczącej egzekwowania prawa, zarządzania i handlu w dziedzinie leśnictwa oraz handlu produktami z drewna wprowadzanymi na terytorium Unii Europejskiej*, Dz. U. UE L 191 z 19.07.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32012D0373&qid=1612806012908 (dostęp: 21.02.2021).

[780] *Decyzja Rady 2013/755/UE z dnia 25 listopada 2013 r. w sprawie stowarzyszenia krajów i terytoriów zamorskich z Unią Europejską („decyzja o stowarzyszeniu zamorskim"),* Dz. U. UE L 344 z 19.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0755&qid=1612806125028&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

[781] *Decyzja Rady 2014/137/UE z dnia 14 marca 2014 r. w sprawie stosunków między Unią Europejską, z jednej strony, a Grenlandią i Królestwem Danii, z drugiej strony*, Dz. U. UE L 76 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0137&qid=1612807968857&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

[782] *Decyzja Rady (UE) 2015/146 z dnia 26 stycznia 2015 r. dotycząca podpisania, w imieniu Unii Europejskiej, Porozumienia między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Islandią, z drugiej strony, dotyczącego uczestnictwa Islandii we wspólnej realizacji zobowiązań Unii Europejskiej, jej państw członkowskich i Islandii w drugim okresie rozliczeniowym Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu*, Dz. U. UE L 26 z 31.01.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0146&qid=1613330257958&from=PL (dostęp: 21.02.2021); *Decyzja Rady (UE) 2015/1340 z dnia 13 lipca 2015 r. dotycząca zawarcia w imieniu Unii Europejskiej Porozumienia między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Islandią, z drugiej strony, dotyczącego uczestnictwa Islandii we wspólnej realizacji zobowiązań Unii Europejskiej, jej państw członkowskich i Islandii w drugim okresie rozliczeniowym Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu*, Dz. U. UE L 207 z 04.08.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1340&qid=1613330412356&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

[783] *Decyzja Rady (UE) 2015/1339 z dnia 13 lipca 2015 r. w sprawie przyjęcia w imieniu Unii Europejskiej poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu i wspólnej realizacji wynikających z niego zobowiązań*, Dz. U. UE L 207 z 04.08.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1339&qid=1613331319528&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

została powiązana z UE systemem handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych[784], jednak zgodnie z zapisami umowy z systemu tego miały być wyłączone loty z lotnisk znajdujących się na terytorium Szwajcarii, odbywające się do lotnisk Europejskiego Obszaru Gospodarczego[785].

W odniesieniu do transportu niezmiennie zaznaczano jego istotną rolę w ogólnej emisji gazów cieplarnianych w UE, a także tendencję wzrostową w tym względzie. W sprawie samochodów ciężarowych i infrastruktury przez nie wykorzystywanej, w dyrektywie z 2011 r. (zmieniającej dyrektywę z 1999 r.) zaznaczono, że w przypadku opłat za przejazd tymi samochodami, przeliczanymi między innymi na podstawie kosztów związanych z zanieczyszczeniem, mogłoby się to przyczynić do realizacji strategii UE w zakresie klimatu[786]. Dopiero w 2019 r. przyjęto rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady zakładające redukcję emisji CO_2 z nowych pojazdów ciężkich o 15% od 2025 r. w stosunku do danych z drugiej połowy 2019 r. i pierwszej połowy 2020 r. i 30% od 2030 r.[787] Z kolei w odniesieniu do lekkich samochodów dostawczych w rozporządzeniu z 2011 r. przyjęto ograniczenia w ilości emisji gazów cieplarnianych z nowych samochodów na poziomie średnio 175 g CO_2/km, a od 2020 r. 147 g CO_2/km[788]. W 2019 r. rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady potwierdzono nowe docelowe poziomy emisji CO_2 od 2020 r. na poziomie średnio 95g CO_2/km

[784] *Decyzja Rady (UE) 2018/219 z dnia 23 stycznia 2018 r. w sprawie zawarcia Umowy między Unią Europejską a Konfederacją Szwajcarską w sprawie powiązania ich systemów handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych*, Dz. U. UE L 43 z 16.02.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D0219&qid=1614022594193&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

[785] *Decyzja Delegowana Komisji (UE) 2020/1071 z dnia 18 maja 2020 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do wyłączenia lotów ze Szwajcarii z unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji,* Dz. U. UE L 234 z 21.07.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1071&qid=1614634759844&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

[786] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/76/UE z dnia 27 września 2011 r. zmieniająca dyrektywę 1999/62/WE w sprawie pobierania opłat za użytkowanie niektórych typów infrastruktury przez pojazdy ciężarowe*, Dz. U. UE L 269 z 14.10.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0076&qid=1612820323568&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

[787] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1242 z dnia 20 czerwca 2019 r. określające normy emisji CO 2 dla nowych pojazdów ciężkich oraz zmieniające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 595/2009 i (UE) 2018/956 oraz dyrektywę Rady 96/53/WE*, Dz. U. UE L 198 z 25.07.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1242&qid=1614548889905&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

[788] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 510/2011 z dnia 11 maja 2011 r. określające normy emisji dla nowych lekkich samochodów dostawczych w ramach zintegrowanego podejścia Unii na rzecz zmniejszenia emisji CO 2 z lekkich pojazdów dostawczych*, Dz. U. UE L 145 z 31.05.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R0510&qid=1612820443787&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

dla nowych samochodów osobowych i 147g CO_2/km dla nowych lekkich pojazdów użytkowych[789].

Z kolei w rozporządzeniu z 2013 r. dotyczącym rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej, zwrócono uwagę nie tylko na wpływ infrastruktury transportowej na klimat, lecz także na konieczność jej przystosowania do skutków zmian klimatu[790]. W 2014 r. przyjęto natomiast wytyczne dla państw członkowskich w sprawie rozwoju infrastruktury paliw alternatywnych, czego celem było zmniejszenie zależności od ropy naftowej i oddziaływania transportu na środowisko. Tym samym zobowiązano państwa członkowskie do przyjęcia krajowych ram polityki w zakresie paliw alternatywnych w transporcie i rozwoju odpowiedniej dla tego infrastruktury[791]. Ponadto w 2016 r. Holandia została upoważniona do stosowania obniżonej stawki podatku za energię elektryczną dostarczaną do stacji ładowania pojazdów elektrycznych. Zaznaczono przy tym, że korzystanie z takich pojazdów (zamiast spalinowych) przyczynia się do wzrostu jakości powietrza w miastach, a w przypadku stosowania energii ze źródeł odnawialnych może się znacząco przyczynić do zmniejszenia emisji CO_2[792].

W 2012 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły dyrektywę w sprawie efektywności energetycznej. Miała ona stanowić ramy dla środków służących zwiększeniu efektywności energetycznej w UE o 20% do 2020 r.[793], co było zgodne z celami pakietu klimatyczno-energetycznego, którego ostateczne założenia przyjęto w grudniu 2008 r. Dyrektywa ta została zmieniona w 2018 r. między innymi przez dodanie do niej celu zakładającego wzrost efektywności energetycznej o co najmniej 32,5% do 2030 r.[794] Dla działań w tym zakresie

[789] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/631 z dnia 17 kwietnia 2019 r. określające normy emisji CO2 dla nowych samochodów osobowych i dla nowych lekkich pojazdów użytkowych oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 443/2009 i (UE) nr 510/2011*, Dz. U. UE L 111 z 25.04.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0631&qid=1614545647498&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

[790] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1315/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej i uchylające decyzję nr 661/2010/UE*, Dz. U. UE L 348 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1315&qid=1613317761590 (dostęp: 27.02.2021).

[791] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/94/UE z dnia 22 października 2014 r. w sprawie rozwoju infrastruktury paliw alternatywnych*, Dz. U. UE L 307 z 28.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0094&qid=1612910360266&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[792] *Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2016/2266 z dnia 6 grudnia 2016 r. upoważniająca Niderlandy do stosowania obniżonej stawki opodatkowania wobec energii elektrycznej dostarczanej do stacji ładowania dla pojazdów elektrycznych*, Dz. U. UE L 342 z 16.12.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D2266&qid=1613338354139&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[793] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/27/UE z dnia 25 października 2012 r. w sprawie efektywności energetycznej, zmiany dyrektyw 2009/125/WE i 2010/30/UE oraz uchylenia dyrektyw 2004/8/WE i 2006/32/WE*, Dz. U. UE L 315 z 14.11.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0027&qid=1612828125538&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[794] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/2002 z dnia 11 grudnia 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2012/27/UE w sprawie efektywności energetycznej*, Dz. U. UE L 328 z 21.12.2018, https://eur-

znaczenie miało także rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 2017 r. ustanawiające ramy etykietowania energetycznego[795].

Odniesienie do celów polityki klimatycznej do 2020 r. znalazło się w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady z 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej[796]. Realizacja założeń polityki klimatycznej do 2030 r. była jednym z celów rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 czerwca 2019 r. w sprawie rynku wewnętrznego energii elektrycznej[797]. Istotne znaczenie dla działań na rzecz klimatu miało rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 2018 r. w sprawie zarządzania unią energetyczną i działaniami w dziedzinie klimatu. Mechanizm ten został oparty na strategiach długoterminowych, dziesięcioletnich planach krajowych w zakresie energii i klimatu, krajowych sprawozdaniach i monitorowaniu działań przez Komisję. Odniesienie do klimatu znalazło się w tym dokumencie 260 razy, czyli blisko 4 razy na stronę[798].

W 2018 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły dyrektywę w sprawie promowania energii ze źródeł odnawialnych, co motywowano przede wszystkim koniecznością znacznego ograniczenia emisji gazów cieplarnianych[799]. W 2020 r. rozporządzeniem wykonawczym Komisji przyjęto z kolei unijny mechanizm finansowania energii ze źródeł odnawialnych[800].

---

lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2002&qid=1614030907768&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[795] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1369 z dnia 4 lipca 2017 r. ustanawiające ramy etykietowania energetycznego i uchylające dyrektywę 2010/30/U*, Dz. U. UE L 198 z 28.07.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1369&qid=1614031372900&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[796] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009*, Dz. U. UE L 115 z 25.04.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0347&qid=1612828002428&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[797] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/943 z dnia 5 czerwca 2019 r. w sprawie rynku wewnętrznego energii elektrycznej*, Dz. U. UE L 158 z 14.06.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0943&qid=1614550335027&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[798] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1999 z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie zarządzania unią energetyczną i działaniami w dziedzinie klimatu, zmiany rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 663/2009 i (WE) nr 715/2009, dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady 94/22/WE, 98/70/WE, 2009/31/WE, 2009/73/WE, 2010/31/UE, 2012/27/UE i 2013/30/UE, dyrektyw Rady 2009/119/WE i (EU) 2015/652 oraz uchylenia rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 525/2013*, Dz. U. UE L 328 z 21.12.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1999&qid=1614551386121&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[799] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/2001 z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych*, Dz. U. UE L 328 z 21.12.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&qid=1614030442693&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[800] *Rozporządzenie Wykonawcze Komisji (UE) 2020/1294 z dnia 15 września 2020 r. w sprawie unijnego mechanizmu finansowania energii ze źródeł odnawialnych*, Dz. U. UE L 303 z 17.09.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R1294&qid=1614636350613&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

W 2013 r. dla państw członkowskich UE określono limity emisji gazów cieplarnianych na lata 2013-2020, nieobjętych systemem handlu emisjami. Największe możliwości emisyjne przypadły Niemcom. Według wartości współczynnika ocieplenia globalnego z czwartego sprawozdania oceniającego IPCC w 2013 r. ich limit wynosił blisko 496 mln ton CO_2eq, spadając co roku aż do niespełna 446 mln ton CO_2eq w 2020 r. Na kolejnym miejscu znalazła się Francja, z limitem blisko 409 mln ton CO_2eq w 2013 r. i stopniowym spadkiem do ponad 372 mln ton CO_2eq w 2020 r., następnie Wielka Brytania (prawie 359 mln ton CO_2eq w 2013 r. i ponad 327 mln ton CO_2eq w 2020 r.), dalej Włochy (blisko 318 mln ton CO_2eq w 2013 r. i niespełna 303 mln ton CO_2eq w 2020 r.), na kolejnym miejscu Hiszpania (235,5 mln ton CO_2eq w 2013 r. i ponad 221 mln ton CO_2eq w 2020 r.), a następnie Polska z limitem 204,5 mln ton CO_2eq w 2013 r. i stopniowym wzrostem do blisko 212 mln ton CO_2eq w 2020 r.)[801] Limity na lata 2017-2020 zostały skorygowane decyzją Komisji z 2017 r., na podstawie której w 2020 r. Niemcy mogły wyemitować o blisko 15 mln ton CO_2eq mniej niż założono pierwotnie, Włochy o ponad 3 mln ton CO_2eq mniej, Hiszpania o prawie 2 mln ton CO_2eq mniej, natomiast Wielka Brytania i Polska więcej odpowiednio o blisko 24 mln ton CO_2eq i 3 mln ton CO_2eq[802].

W 2018 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły decyzję w sprawie dalszych redukcji emisji gazów cieplarnianych, na lata 2021-2030. Zgodnie z założeniem przedstawionym w dokumencie, w 2030 r. mają one być niższe w całej UE o 30% w stosunku do 2005 r. Największe zobowiązania objęły Luksemburg i Szwecję (redukcja o przynajmniej 40%), w dalszej kolejności Danię i Finlandię (zmniejszenie emisji o 39%), Niemcy (38%), Francję i Wielką Brytanię (37%), Austrię i Holandię (36%) oraz Belgię (35%). Z kolei Bułgaria może utrzymać swoje emisje w 2030 r. na tym samym poziomie co w 2005 r., a państwa z najmniejszymi zobowiązaniami redukcyjnymi to Rumunia (2%), Łotwa (6%), Chorwacja, Węgry i Polska (7%), a także Litwa (9%)[803].

---

[801] *Decyzja Komisji z dnia 26 marca 2013 r. określająca roczne limity emisji państw członkowskich na lata 2013–2020 zgodnie z decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady nr 406/2009/WE*, Dz. U. UE L 90 z 28.03.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0162&qid=1612907559393&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

[802] *Decyzja Komisji (UE) 2017/1471 z dnia 10 sierpnia 2017 r. zmieniająca decyzję 2013/162/UE w celu skorygowania rocznych limitów emisji państw członkowskich na okres od 2017 r. do 2020 r.,* Dz. U. UE L 209 z 12.08.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D1471&qid=1614027137000&from=PL (dostęp: 28.02.2021).

[803] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/842 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie wiążących rocznych redukcji emisji gazów cieplarnianych przez państwa członkowskie od 2021 r. do 2030 r. przyczyniających się do działań na rzecz klimatu w celu wywiązania się z zobowiązań wynikających z Porozumienia paryskiego oraz zmieniające rozporządzenie (UE) nr 525/2013*, Dz. U. UE L 156 z 19.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0842&qid=1614620527885&from=PL (dostęp: 28.02.2021).

W 2013 r. wprowadzono także zasady odnośnie do rozliczania emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych z działalności związanej z użytkowaniem i zmianą użytkowania gruntów oraz leśnictwem. Jak zaznaczono w artykule 1 tej decyzji, zabieg taki był „jednym z pierwszych kroków w stronę włączenia takiej działalności do unijnego zobowiązania dotyczącego redukcji emisji, w odpowiednim przypadku”[804]. Zobowiązania w zakresie użytkowania gruntów, zmiany użytkowania gruntów i leśnictwa (LULUCF), w celu redukcji emisji gazów cieplarnianych w latach 2021-2030, przyjęto w 2018 r.[805].

W odniesieniu do emisji objętych systemem handlu, w 2013 r. wprowadzono odstępstwo od dyrektywy z 2003 r. w sprawie handlu uprawnieniami do emisji, w kwestii dotyczącej niepodejmowania działań przeciwko operatorom statków powietrznych w odniesieniu do niektórych wymogów tej dyrektywy dla lat 2010-2012[806]. Z kolei rok później zmieniono dyrektywę z 2003 r. w sprawie systemu handlu emisjami, w celu dostosowania jej do wprowadzenia do 2020 r. międzynarodowego porozumienia w sprawie stosowania jednego środka rynkowego dotyczącego emisji z międzynarodowego lotnictwa[807]. W grudniu 2017 r. natomiast zadeklarowano przyjęcie takiego porozumienia po 2021 r.[808]

W wyniku nadwyżki podaży uprawnień do emisji gazów cieplarnianych nad popytem, Parlament Europejski i Rada przyjęły w 2015 r. decyzję w sprawie ustanowienia i

---

[804] *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 529/2013/UE z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie zasad rozliczania emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych w wyniku działalności związanej z użytkowaniem gruntów, zmianą użytkowania gruntów i leśnictwem oraz informacji o działaniach związanych z tą działalnością*, Dz. U. UE L 165 z 18.06.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0529&qid=1612909157386&from=PL (dostęp: 28.02.2021).

[805] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/841 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie włączenia emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych w wyniku działalności związanej z użytkowaniem gruntów, zmianą użytkowania gruntów i leśnictwem do ram polityki klimatyczno- energetycznej do roku 2030 i zmieniające rozporządzenie (UE) nr 525/2013 oraz decyzję nr 529/2013/UE*, Dz. U. UE L 156 z 19.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0841&qid=1614617201712&from=PL (dostęp: 1.03.2021).

[806] *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 377/2013/UE z dnia 24 kwietnia 2013 r. wprowadzająca tymczasowe odstępstwo od dyrektywy 2003/87/WE ustanawiającej system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie*, Dz. U. UE L 113 z 25.04.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0377&qid=1612908663855&from=PL (dostęp: 1.03.2021).

[807] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 421/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. zmieniające dyrektywę 2003/87/WE ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, w celu wprowadzenia w życie do 2020 r. porozumienia międzynarodowego w sprawie stosowania jednego międzynarodowego środka rynkowego do emisji z międzynarodowego lotnictwa*, Dz. U. UE L 129 z 30.04.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0421&qid=1613316753459&from=PL (dostęp: 1.03.2021).

[808] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/2392 z dnia 13 grudnia 2017 r. zmieniające dyrektywę 2003/87/WE w celu utrzymania obecnych ograniczeń zakresu zastosowania w odniesieniu do działań lotniczych i w celu przygotowania wdrożenia globalnego środka rynkowego po 2021 r.,* Dz. U. UE L 350 z 29.12.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R2392&qid=1614029465736&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

funkcjonowania rezerwy stabilności rynkowej, której początek działania przewidziano na 2019 r. Decyzja ta pozwoliła na ingerencję w rynkowe działanie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, poprzez umieszczanie w rezerwie nadwyżki takich uprawnień, prowadzącej do znacznego spadku ceny. Z kolei w przypadku spadku łącznej liczby uprawnień w obiegu poniżej 400 mln, powinny być one przenoszone z rezerwy na aukcje[809].

W 2014 r. przyjęto nowy wykaz na lata 2015-2019 sektorów i podsektorów narażonych na znaczące ryzyko wycieku emisji[810], a w 2019 r. na lata 2021-2030[811].

W 2019 r. decyzjami Komisji, zarejestrowano także 3 inicjatywy obywatelskie w dziedzinie klimatu. Na podstawie pierwszej z nich „Szybkie, sprawiedliwe i skuteczne rozwiązanie problemu zmiany klimatu", zaproponowano wzrost ceny paliw kopalnych a środki uzyskiwane z tego tytułu miałyby być przekazywane obywatelom w formie dywidendy. Gospodarkę UE miałby z kolei chronić podatek korygujący[812]. Na podstawie inicjatywy „Opłata za emisje CO_2 – walka ze zmianą klimatu" (ang. „A price for carbon to fight climate change"), zaproponowano z kolei cenę tony wyemitowanego CO_2 na 50 euro w 2020 r., ze wzrostem do 100 euro w 2025 r., a także zniesienie bezpłatnych uprawnień do emisji CO_2. Gospodarkę europejską, podobnie jak w pierwszej z przedstawionych inicjatyw, miałby chronić mechanizm korygujący na granicach, dotyczący cen produktów spoza UE[813]. Podatek korygujący na granicach stał się także jednym z elementów trzeciej inicjatywy, „Działania w obliczu kryzysu klimatycznego", na podstawie której założono redukcję emisji CO_2 w UE do 2030 r. na poziomie 80% a do 2035 r. neutralność klimatyczną. Dodatkowo zaznaczono, że UE nie powinna zawierać żadnych umów o wolnym handlu z państwami, które nie zmniejszają

[809] *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/1814 z dnia 6 października 2015 r. w sprawie ustanowienia i funkcjonowania rezerwy stabilności rynkowej dla unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i zmiany dyrektywy 2003/87/WE*, Dz. U. UE L 264 z 09.10.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1814&qid=1614637387144&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

[810] *Decyzja Komisji z dnia 27 października 2014 r. ustalająca, zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, wykaz sektorów i podsektorów uważanych za narażone na znaczące ryzyko ucieczki emisji na lata 2015–2019*, Dz. U. UE L 308 z 29.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0746&qid=1612909725369&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

[811] *Decyzja Delegowana Komisji (UE) 2019/708 z dnia 15 lutego 2019 r. uzupełniająca dyrektywę 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie wskazania sektorów i podsektorów uznanych za narażone na ryzyko ucieczki emisji w okresie 2021–2030*, Dz. U. UE L 120 z 08.05.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0708&qid=1614531807353&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

[812] *Decyzja Komisji (UE) 2019/719 z dnia 30 kwietnia 2019 r. w sprawie proponowanej inicjatywy obywatelskiej „Szybkie, sprawiedliwe i skuteczne rozwiązanie problemu zmiany klimatu"*, Dz. U. UE L 122 z 10.05.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0719&qid=1614625069200&from=PL (dostęp: 5.03.2021).

[813] *Decyzja Komisji (UE) 2019/1183 z dnia 3 lipca 2019 r. w sprawie proponowanej inicjatywy obywatelskiej „A price for carbon to fight climate change",* Dz. U. UE L 185 z 11.07.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1183&qid=1614625244854&from=PL (dostęp: 2.03.2021).

emisji gazów cieplarnianych w sposób pozwalający na ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury do 1,5ºC[814].

W prawodawstwie EWG pierwsze wzmianki na temat klimatu znalazły się w prawie wtórnym i odnosiły się do badań naukowych. Rozpoczęcie działalności politycznej w tym zakresie, podobnie jak na poziomie globalnym, wynikało zatem z podstaw naukowych. Późniejsze działania UE wskazują z kolei na jej ambicje do przewodzenia w globalnej polityce klimatycznej, czego przykładem może być zadeklarowana w kwietniu 2009 r. redukcja emisji gazów cieplarnianych na poziomie 30% w przypadku, jeśli podobne cele przyjmą na siebie inne państwa wysoko rozwinięte. Ponadto mnogość aktów prawnych, regulujących stosunkowo szczegółowe kwestie dotyczące spraw związanych z wpływem ludzkiej działalności na klimat, mając również na uwadze ogólne cele UE z zakresu redukcji emisji gazów cieplarnianych, rozwoju odnawialnych źródeł energii czy też wzrostu efektywności energetycznej, a w dalszej perspektywie także ograniczenia emisji z transportu, wskazuje na istotne znaczenie polityki klimatycznej w ramach UE. Zestawiając jednak cele UE (np. ograniczenie emisji gazów cieplarnianych do 2020 r. o 20% w stosunku do 1990 r.), należy je uznać za niewystarczające dla realizacji zobowiązań globalnych, w tym Porozumienia paryskiego, które zakłada ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury na Ziemi poniżej 2ºC w stosunku do epoki przedprzemysłowej i podejmowanie wysiłków w celu niedopuszczenia do jej wzrostu o więcej niż 1,5ºC. Dość powszechna ocena regulacji UE jako bardziej ambitnych w stosunku do zobowiązań globalnych, może jednak wynikać z deklaratywnego charakteru tych drugich (niepodlegających sankcjom i możliwości ich wyegzekwowania) i rozbudowanej polityki klimatycznej UE. Kwestie dotyczące ochrony klimatu w ramach UE niewątpliwie stanowią istotne znaczenie w kontekście innych polityk organizacji, a ich znaczenie niezmiennie wzrasta. Ponadto rozwój tej działalności w dużym stopniu jest następstwem rozwoju wiedzy naukowej z zakresu zmian klimatu i ich skutków, co prowadzi do niezmiennego zwiększania celów UE dotyczących ochrony klimatu.

[814] *Decyzja Komisji (UE) 2019/1565 z dnia 4 września 2019 r. w sprawie proponowanej inicjatywy obywatelskiej zatytułowanej „Działania w obliczu kryzysu klimatycznego",* Dz. U. UE L 241 z 19.09.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1565&qid=1614624949317&from=PL (dostęp: 5.03.2021).

3.3. Polskie regulacje prawne

Analizę polskich regulacji na temat ochrony klimatu warto rozpocząć od programów rządowych z zakresu ochrony środowiska naturalnego i klimatu, które z założenia mają stanowić ramy i wykazywać cele działań w określonych sferach działalności społeczno-politycznej. Następnie analizie zostanie poddany nadrzędny akt prawny Rzeczypospolitej, jakim jest Konstytucja RP z 1997 r., a w dalszej kolejności ustawy i rozporządzenia. W przypadku polityki w zakresie zmian klimatu należy zwrócić szczególną uwagę na *Politykę Klimatyczną Polski. Strategie redukcji emisji gazów cieplarnianych w Polsce do roku 2020* (z 2003 r.) i *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030. Założenia i cele oraz polityki i działania*. Ponadto znaczenie dla tego obszaru zainteresowań należy przypisać programom szeroko pojętej ochrony środowiska naturalnego, czyli *Polityki ekologicznej państwa* (z 1990 r.), *II Polityki ekologicznej państwa* (z 2000 r.), *Polityki ekologicznej państwa w latach 2009-2012 z perspektywą do roku 2016* oraz *Polityki ekologicznej państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej* z 2019 r. Analiza zostanie rozpoczęta właśnie od tych ostatnich, co pozwoli na przejście od bardziej ogólnych programów (z zakresu środowiska naturalnego), do tych dotyczących głównie klimatu i energetyki.

W maju 1991 r. Sejm RP przyjął *Politykę ekologicznę państwa* z listopada 1990 r.[815] Była ona pierwszym dokumentem strategicznym w ramach ochrony środowiska naturalnego w III RP i jednocześnie pierwszym dokumentem w tym zakresie uchwalonym w wyniku zmiany podejścia do polityki ekologicznej w Polsce z biernej na czynną[816]. Głównymi celami w nim zapisanymi były: racjonalizacja gospodarki energetycznej, restrukturyzacja przemysłu, zmniejszenie uciążliwości transportu, racjonalizacja wykorzystania i zagospodarowanie zasobów wodnych, racjonalizacja wydobycia i użytkowania zasobów kopalin, a także użytkowanie, ochrona i kształtowanie żywych zasobów przyrody. Pierwsze z tych zadań miało zostać spełnione między innymi poprzez oszczędzanie energii, poprawę jakości węgla, przez jego wzbogacanie i odpirytowanie, czy też stopniową zmianę struktury zużycia nośników energii. Zmniejszenie uciążliwości transportu miało się odbyć dzięki doskonaleniu systemów komunikacji zbiorowej i popieraniu rozwoju jego form mniej uciążliwych dla środowiska

[815] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 maja 1991 r. w sprawie polityki ekologicznej*, M. P. 1991 nr 18 poz. 118, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1991018011801.pdf (dostęp: 28.10.2022).
[816] M. Kożuch, *Rozwój polityki ekologicznej w warunkach gospodarki rynkowej w Polsce*, ,,Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie", nr 771, Kraków 2008, s. 86, https://r.uek.krakow.pl/bitstream/123456789/640/1/161370382.pdf (dostęp: 28.10.2022).

naturalnego. Gospodarka kopalinami miała być prowadzona w sposób bardziej oszczędny i racjonalny, w czym miało pomóc wprowadzenie nowego, spójnego prawa geologicznego i górniczego. Ponadto nacisk miał zostać położony na modernizowanie i wprowadzanie nowych technologii w wydobyciu i użytkowaniu kopalin[817]. Bezpośrednio do problemu zmian klimatu w dokumencie odniesiono się jedynie przy celach średniookresowych dotyczących ochrony atmosfery, stwierdzając, że polskie władze będą podejmować działania „adekwatne do wysiłków społeczności międzynarodowej, na rzecz przeciwdziałania globalnym zmianom klimatu (ograniczenie emisji CO_2 i innych gazów powodujących efekt szklarniowy, ochrona warstwy ozonowej)"[818].

II Polityka ekologiczna państwa została przyjęta przez Radę Ministrów w czerwcu 2001 r., a przez Sejm w sierpniu tego samego roku. W dwóch obszernych rozdziałach dokumentu przedstawiono cele polityki ekologicznej. W pierwszym z nich zapisano te dotyczące racjonalnego użytkowania zasobów naturalnych (racjonalizacja użytkowania wody, zmniejszenie materiałochłonności i odpadowości produkcji, zmniejszenie energochłonności gospodarki i wzrost wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, ochrona gleb, wzbogacanie i racjonalna eksploatacja zasobów leśnych oraz ochrona zasobów kopalin), w drugim z kolei z zakresu jakości środowiska. Ten rozdział podzielono natomiast na siedem podrozdziałów, z których trzeci poświęcono tematyce dotyczącej jakości powietrza i zmian klimatu[819]. Fakt, iż *II Polityka ekologiczna państwa* została przyjęta w okresie przygotowań Polski do przystąpienia do UE, odnotowano w dokumencie wielokrotnie, między innymi w podrozdziale dotyczącym jakości powietrza i zmian klimatu, przez wskazanie, że jednym z głównych celów krótkookresowych w tych dziedzinach jest „przygotowanie strategii i programów implementacyjnych służących osiągnięciu celów wyznaczonych w poszczególnych wspólnotowych aktach prawnych dotyczących poprawy jakości powietrza" oraz „zakończenie procesu harmonizacji polskich przepisów w dziedzinie ochrony atmosfery z odpowiednimi dyrektywami Unii Europejskiej"[820]. W celach średniookresowych zaznaczono między innymi konieczność wypełnienia zobowiązań wynikających z Protokołu z Kioto, a w celach długookresowych, dla ochrony klimatu miały przede wszystkim znaczenie działania dotyczące przebudowy modelu produkcji i konsumpcji w celu poprawy efektywności energetycznej,

[817] *Polityka ekologiczna państwa*, Warszawa 1990, s. 4-6, http://ksi.home.pl/archiwaprzelomu/obrazy/AP-6-1-1-48_25.PDF (dostęp: 3.11.2021).
[818] Ibidem, s. 10-11.
[819] *II Polityka ekologiczna państwa*, Warszawa 2000, s. 20-50, http://orka.sejm.gov.pl/Rejestrd.nsf/wgdruku/2095/$file/2095.pdf (dostęp: 3.11.2021).
[820] Ibidem, s. 40.

wzrostu wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych czy też minimalizacji emisji zanieczyszczeń ze wszystkich podstawowych rodzajów źródeł. Na znaczenie odnawialnych źródeł energii dla realizacji zadań z zakresu ograniczenia ludzkiego wpływu na klimat zwrócono także uwagę w podrozdziale dotyczącym zmniejszenia energochłonności gospodarki i wzrostu wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych[821]. W listopadzie 2002 r. Rada Ministrów przyjęła *Program wykonawczy do II Polityki ekologicznej państwa na lata 2002-2010*. Koszty działań dotyczących jakości powietrza i zmian klimatu w tym okresie oszacowano na ponad 49 mld zł. Zdecydowana większość z tych środków miała jednak być przeznaczona na ograniczanie zanieczyszczeń powietrza nie mających większego znaczenia dla klimatu[822].

W maju 2003 r. Sejm przyjął *Politykę Ekologiczną Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010*. Dokument ten został sporządzony w wyniku obowiązku opracowywania co 4 lata polityki ekologicznej państwa, nałożonego na podstawie ustawy z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska[823]. Dokument ten potraktowano jako uszczegółowienie i uaktualnienie *II Polityki ekologicznej państwa*[824]. Jeden z jego rozdziałów poświęcono na omówienie działalności mającej przeciwdziałać zmianom klimatu. Celem w tym zakresie stało się „włączenie się Polski do wysiłków społeczności międzynarodowej na rzecz ochrony klimatu globalnego poprzez wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju (…)"[825]. W szczegółowych celach krótkoterminowych wyszczególniono między innymi konieczność opracowania rządowej polityki ochrony klimatu z perspektywą do 2020 r. i zintegrowanie jej z innymi politykami dotyczącymi sektorów gospodarki mających największy wpływ na emisje gazów cieplarnianych i ich pochłanianie (transport, energetyka, przemysł, rolnictwo i leśnictwo). Ponadto podkreślono konieczność podjęcia działań mających prowadzić do podnoszenia wiedzy społeczeństwa na temat ochrony klimatu. W celach średniookresowych (do 2012 r.), nie zawarto żadnych ambitniejszych planów niż te, które Polska zobowiązała się spełnić na podstawie międzynarodowych regulacji, czyli obniżenie emisji gazów

[821]Ibidem, s. 25, 41.
[822] *Program wykonawczy do II Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2002-2010*, Rada Ministrów, Warszawa 2002, s. 29-32, https://bip.mos.gov.pl/fileadmin/user_upload/bip/strategie_plany_programy/Polityka_Ekologiczna_Panstwa/Program_wykonawczy_do_II_PEP_2002-2010.pdf (dostęp: 4.11.2021).
[823] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 maja 2003 r. w sprawie przyjęcia "Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010"*, M. P. 2003 nr 33 poz. 433, s. 1972, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2003033043301.pdf (dostęp: 4.11.2021); *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627, s. 4449, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001062062701.pdf (dostęp: 4.11.2021).
[824] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 maja 2003 r.* ..., s. 1792.
[825] Ibidem, s. 1834.

cieplarnianych w latach 2008-2012 o 6% w stosunku do 1988 r. (redukcja ta w czasie przyjmowania dokumentu oznaczała *de facto* niedopuszczenie do nadmiernego wzrostu emisji gazów cieplarnianych, który w takiej skali był mało prawdopodobny nawet bez podejmowania jakichkolwiek dodatkowych działań ze strony rządu), czy też integracja polskiej polityki w zakresie ochrony klimatu z polityką UE[826].

W maju 2009 r. Sejm przyjął kolejny dokument planistyczny z zakresu środowiska naturalnego, zatytułowany *Polityka ekologiczna Państwa w latach 2009-2012 z perspektywą do roku 2016*. Chociaż projekt nowej polityki ekologicznej został przedstawiony Sejmowi przez Radę Ministrów już w 2006 r. i powinien zostać przyjęty w 2007 r., to do czasu zakończenia kadencji w 2007 r. parlament nie zdążył jej uchwalić, a nowe władze postanowiły zaktualizować przedstawiony wcześniej program po tym, jak jego analiza wykazała ,,nadmierną ogólnikowość, a także nieaktualność wielu istotnych elementów"[827]. W odniesieniu do priorytetów polityki ekologicznej Polski zaznaczono, że ,,szczególnie trudne" działania na rzecz ochrony powietrza atmosferycznego i w szczególności klimatu, wynikają z przyjętej w 2007 r. przez Radę Europejską decyzji w sprawie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych do 2020 r. o 20% w stosunku do 1990 r. Ponadto wspomniano, iż ,,nie negując konieczności podejmowania wysiłków na rzecz ochrony klimatu Ziemi, trzeba stwierdzić, że szereg propozycji Komisji jest trudnych do zaakceptowania przez Polskę"[828]. Zaznaczono jednak tym samym, że ze względu na bilans energetyczny Polski, oparty głównie na węglu, ,,ochrona atmosfery to zarazem ochrona jej zasobów przed zanieczyszczeniem i zmianami klimatu"[829]. W podrozdziale dotyczącym jakości powietrza (w ramach rozdziału poświęconego poprawie jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego), odnosząc się do zobowiązań wynikających z projektu dyrektyw w ramach pakietu klimatyczno-energetycznego UE z 2008 r., także zaznaczono, że są one ,,w szeregu aspektach niekorzystne dla RP"[830]. Ponadto odnosząc się do kierunków działań na lata 2009-2012 zaznaczono, że wypełnienie zobowiązania dotyczącego 15% udziału odnawialnych źródeł energii w zużyciu energii ogółem w Polsce w 2020 r. będzie możliwe jedynie w przypadku szerokiej promocji oraz wsparcia ekonomicznego i organizacyjnego. Zapisano także, że Polska zobowiązała się do udziału

[826] Ibidem.
[827] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 maja 2009 r. w sprawie przyjęcia dokumentu "Polityka ekologiczna Państwa w latach 2009-2012 z perspektywą do roku 2016"*, M. P. 2009 nr 34 poz. 501, s. 1779, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2009034050101.pdf (dostęp: 5.11.2021).
[828] Ibidem, s. 1785.
[829] Ibidem.
[830] Ibidem, s. 1813.

odnawialnych źródeł energii w polskim bilansie energetycznym na poziomie 14% do 2020 r.[831] W dokumencie tym ambitniejsze regulacje na rzecz ochrony klimatu traktowano jako zagrożenie dla polskiej gospodarki, zaznaczając, że jej energetyka opiera się głównie na węglu. Zdecydowana większość działań miała być podjęta w celu wypełnienia zobowiązań wynikających z regulacji UE i umów międzynarodowych, w tym Protokołu z Kioto. Jak zaznaczono, cele redukcyjne wynikające z Protokołu z Kioto Polska wypełniała z nadwyżką (zobowiązanie na poziomie 6% wobec ok. 30% redukcji). Za cel polskiej polityki na lata 2008-2012 pozostawiono jednak redukcję jedynie na poziomie 6%, pomimo że beż żadnych wysiłków można było go określić na znacznie wyższym poziomie. Wskazuje to, że w Polityce ekologicznej państwa na lata 2009-2012 podjęto się realizacji minimalnych zadań, wynikających jedynie ze zobowiązań międzynarodowych. Dodatkowo dokument ten nie jest wolny od negatywnego nacechowania wobec regulacji UE, między innymi przez wskazanie, że „trudne do spełnienia" normy dotyczące drobnych pyłów o granulacji 10 mikrometrów (PM 10) oraz 2,5 mikrometra, zostały Polsce „narzucone" przez dyrektywę UE[832].

Kolejny program polityki ekologicznej państwa powinien obejmować lata 2013-2016. Nie został on jednak opracowany, a 21 sierpnia 2014 r. Sejm przyjął zmiany w ustawie Prawo ochrony środowiska, modyfikując jej artykuł 14, który w punkcie 2 do tego czasu stanowił, że „politykę ekologiczną państwa przyjmuje się na 4 lata, w tym że przewidziane w niej działania w perspektywie obejmują kolejne 4 lata"[833], na zapis, że „polityka ochrony środowiska jest prowadzona na podstawie strategii rozwoju, programów i dokumentów programowych, o których mowa w ustawie z 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju". Dodano także, że „polityka ochrony środowiska jest prowadzona również za pomocą wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów ochrony środowiska"[834].

Dopiero w lipcu 2019 r. Rada Ministrów przyjęła kolejny dokument planistyczny z zakresu ochrony środowiska naturalnego, zatytułowany *Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej*[835]. Bezpośrednie odniesienie do klimatu znalazło się w nim średnio blisko raz na stronę. Celem głównym dokumentu jest

[831] Ibidem.
[832] Ibidem, s. 1813.
[833] *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. ...*, s. 4449.
[834] *Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy - Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2014 poz. 1101, s. 4, https://dziennikustaw.gov.pl/D2014000110101.pdf (dostęp: 6.11.2021).
[835] *Uchwała nr 67 Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2019 r. w sprawie przyjęcia "Polityki ekologicznej państwa 2030 - strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej"*, M. P. 2019 poz. 794, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2019000079401.pdf (dostęp: 10.11.2021).

„rozwój potencjału środowiska na rzecz obywateli i przedsiębiorców”[836]. Jak zaznaczono, jest on tożsamy z celem zapisanym w *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, gdyż Polityka ekologiczna państwa 2030 stanowi „doprecyzowanie i operacjonalizację” zapisów z tego dokumentu strategicznego[837]. Za jeden z trzech celów szczegółowych uznano środowisko i klimat, czyli łagodzenie zmian klimatu i adaptację do nich oraz zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych[838]. Nasilające się skutki zmian klimatu zostały uznane wśród czterech innych, za najważniejsze trendy w obszarze środowiska naturalnego. Przy opisie tego trendu zwrócono uwagę zarówno na pozytywne, jak i negatywne skutki tego zjawiska, zaznaczając, że „dominujące są jednak przewidywane negatywne konsekwencje zmian klimatu”[839]. W Polityce ekologicznej państwa 2030 wymieniono i opisano także 13 kierunków interwencji, wśród których znalazło się przeciwdziałanie zmianom klimatu oraz adaptacja do nich i zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych. W ramach tego pierwszego kierunku interwencji za priorytety uznano cele polityki klimatycznej UE do 2030 r., a także postanowienia Porozumienia paryskiego. Odnosząc się do zadania dotyczącego zmniejszenia koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze, zaznaczono, że będą podejmowane działania w celu wprowadzania nowych technologii, wykorzystania dostępnych źródeł energii, w tym geotermii i realizacji koncepcji Leśnych Gospodarstw Węglowych. Dodano także, iż wspierane będą inwestycje dotyczące wzrostu zużycia energii ze źródeł odnawialnych[840]. Za konkretne zadania w zakresie przeciwdziałania zmianom klimatu uznano natomiast: zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych, opracowanie polityki redukcji emisji gazów cieplarnianych z sektorów nieobjętych systemem handlu uprawnieniami do emisji, modyfikację zrównoważonej gospodarki leśnej w celu zwiększenia możliwości pochłaniania przez lasy dwutlenku węgla oraz opracowanie podstaw metodologicznych do zarządzania pochłanianiem CO_2 w leśnictwie[841]. W ramach kierunku interwencji adaptacja do zmian klimatu i zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych, przyjęto zadania dotyczące wdrożenia i aktualizacji planów zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszarów dorzeczy, opracowania i wdrożenia planu przeciwdziałania skutkom suszy, a następnie jego aktualizacji, opracowania i wdrożenia Programu Rozwoju Retencji, rozwoju infrastruktury przeciwpowodziowej (w tym budowy zbiorników małej i w szczególnych przypadkach dużej retencji), ochrony przed erozją morską

[836] Ibidem, s. 46.
[837] Ibidem, s. 46.
[838] Ibidem, s. 47.
[839] Ibidem, s. 29.
[840] Ibidem, s. 63.
[841] Ibidem, s. 93-95.

i powodzią od strony morza, zrównoważonego i odpornego na zmiany klimatu zarządzania wodami opadowymi na obszarach zurbanizowanych, rozwoju infrastruktury zielonej i błękitnej obszarów zurbanizowanych, ograniczenia zajmowania gruntów oraz zasklepiania gleby, przeciwdziałania zagrożeniom środowiska[842].

Z dokumentów strategicznych dotyczących głównie ochrony klimatu, można wymienić zaledwie dwa. Pierwszym z nich jest *Polityka klimatyczna Polski. Strategie redukcji emisji gazów cieplarnianych w Polsce do roku 2020*, przyjęty przez Radę Ministrów w 2003 r. Cel główny dokumentu, jakim było „włączenie się Polski do wysiłków społeczności międzynarodowej na rzecz ochrony klimatu globalnego"[843], był tożsamy z celem zawartym w Polityce ekologicznej państwa na lata 2003-2006, zapisanym w rozdziale dotyczącym przeciwdziałania zmianom klimatu[844]. Jak zaznaczono w Polityce klimatycznej Polski, redukcję emisji gazów cieplarnianych na poziomie 30%, względem 1988 r., Polska osiągała bez wdrażania dodatkowej polityki klimatycznej do 2010 r. Za cel uznano zatem obniżenie tych emisji o 40% do 2020 r., powołując się zarówno na „wysokie prawdopodobieństwo oczekiwań Unii Europejskiej i społeczności międzynarodowej" osiągania większych redukcji przez Polskę w kolejnych latach, jak i na możliwe korzyści wynikające z handlu uprawnieniami do emisji[845]. Zarówno w krótkiej (lata 2003-2006), jak i średniej oraz długiej perspektywie czasowej (lata 2007-2012 i 2013-2020), priorytety polityki klimatycznej miały się koncentrować nie tylko na działaniach związanych ze zobowiązaniami i współpracą międzynarodową, takich jak realizacja Traktatu Akcesyjnego, integracja polskiej polityki klimatycznej z polityką UE, realizacja postanowień Protokołu z Kioto, czy też określenie celów redukcyjnych na okres po 2012 r., jako podstawy negocjacyjnej kolejnego protokołu do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu. Istotne znaczenie odgrywała także integracja polityki klimatycznej z innymi politykami sektorowymi. Ponadto wyszczególniono, że redukcja emisji gazów cieplarnianych powinna się odbywać za sprawą działań w energetyce, przemyśle, transporcie, rolnictwie, leśnictwie i gospodarce odpadami. Jednym z priorytetów w dłuższej perspektywie czasowej stała się też „głęboka przebudowa modelu produkcji i konsumpcji energii", co miało się odbywać za sprawą poprawy efektywności energetycznej i surowcowej,

[842] Ibidem, s. 96-100.
[843] *Polityka klimatyczna Polski. Strategie redukcji emisji gazów cieplarnianych w Polsce do roku 2020*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003, s. 13, https://www.hvacr.pl/sites/default/files/article/attachment/06/1578/politykaklimatycznapolskido2020.pdf (dostęp: 10.11.2021).
[844] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 maja 2003 r.* ..., s. 1834.
[845] *Polityka klimatyczna Polski. Strategie*..., s. 14.

większego wykorzystania odnawialnych źródeł energii i ogólnego dążenia do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych przez wszystkie podstawowe rodzaje ich źródeł[846].

Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030. Założenia i cele oraz polityki i działania, jest drugim z dokumentów planistycznych przyjętych w Polsce z zakresu ochrony klimatu. Jego opracowanie było wynikiem wypełnienia obowiązku wynikającego z rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z 11 grudnia 2018 r. w sprawie zarządzania unią energetyczną i działaniami w zakresie klimatu. Założenia tego planu zostały oparte na pięciu wymiarach unii energetycznej: obniżenie emisyjności, efektywność energetyczna, bezpieczeństwo energetyczne, wewnętrzny rynek energii oraz badania naukowe, innowacje i konkurencyjność[847]. Za główne cele polityki energetyczno-klimatycznej Polski uznano ograniczenie emisji CO_2 w sektorach nieobjętych handlem prawami do emisji (czyli ok. 50% emisji ogółem[848]) o 7% do 2030 r. w stosunku do 2005 r., udział odnawialnych źródeł energii w transporcie na poziomie 14% w 2030 r., udział odnawialnych źródeł energii w finalnym zużyciu energii brutto ogółem na poziomie 21-23% (wyższy cel został uzależniony od zwiększenia pomocy finansowej ze strony UE), roczny wzrost odnawialnych źródeł energii w ciepłownictwie i chłodnictwie o 1,1 pkt proc., a także wzrost efektywności energetycznej o 23% do 2030 r. w stosunku do prognoz zużycia energii pierwotnej z 2007 r.[849] Warto przy tym zaznaczyć, że w przypadku udziału odnawialnych źródeł energii w zużyciu energii brutto ogółem, Komisja Europejska zaleciła Polsce zwiększenie ambicji z 21-23% do co najmniej 25% w 2030 r. Polskie władze jednak odrzuciły taką możliwość sugerując, że cel taki byłby „zbyt ambitny"[850]. Przy szczegółowym opisie założeń i celów w poszczególnych wymiarach unii energetycznej, w odniesieniu do obniżenia emisyjności i redukcji emisji o 7% do 2030 r., względem 2005 r., cel taki uznano za „zobowiązanie ambitne"[851]. Zaznaczono ponadto, że taki poziom redukcji został określony rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady z 30 maja 2018 r. w sprawie wiążących rocznych redukcji emisji gazów cieplarnianych przez państwa członkowskie od 2021 r. do 2030 r., przyczyniających się do działań na rzecz klimatu w celu wywiązania się ze zobowiązań wynikających z Porozumienia paryskiego[852]. Z kolei odnosząc

[846] Ibidem, s. 14-16.
[847] *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030. Założenia i cele oraz polityki i działania*, Ministerstwo Aktywów Państwowych, 18.12.2019, s. 3, https://www.gov.pl/web/klimat/krajowy-plan-na-rzecz-energii-i-klimatu (dostęp: 26.08.2022).
[848] Ibidem, s. 24.
[849] Ibidem, s. 20.
[850] Ibidem, s. 203.
[851] Ibidem, s. 25.
[852] *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu*..., s. 24; *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/842 z dnia 30 maja 2018 r. ...*

się do projektu Polityki energetycznej Polski do 2040 r. zaznaczono, że redukcja emisji CO_2 do 2040 r. powinna wynieść w Polsce 30% w stosunku do 1990 r.[853] (co w odniesieniu do 2005 r. daje ok. 18-19%[854]). Do 2030 r. przewidziano zmniejszenie udziału węgla kamiennego i brunatnego w produkcji energii elektrycznej z ok. 77% do 56-60%, z utrzymaniem dalszego trendu spadkowego do 2040 r. Energetykę węglową w tym obszarze planuje się zastąpić źródłami odnawialnymi i energetyką jądrową[855]. Chociaż odnosząc się do specyfiki polskiej energetyki i dominującego udziału źródeł konwencjonalnych zaznaczono, że „koszty transformacji energetycznej będą należeć do najwyższych spośród państw członkowskich UE", to zauważono także szanse związane z taką transformacją, wśród których wymieniono nowe inwestycje, generowanie wzrostu gospodarczego i zatrudnienia, dywersyfikację miksu energetycznego, a także poprawę jakości powietrza[856]. W przypadku adaptacji do zmian klimatu odwołano się do konieczności wdrożenia postanowień zawartych w Polityce ekologicznej państwa do 2030 r., mających skutkować między innymi zwiększeniem do 60% polskich miast objętych planami adaptacji do zmian klimatu, zwiększeniem pojemności obiektów małej retencji wodnej, wzrostem poziomu lesistości, uzyskaniem wagowo 60% odpadów komunalnych do ponownego użycia i recyklingu, objęciem ochroną 100% obszarów Natura 2000, dla których zostały przygotowane plany ochrony i zadań ochronnych[857].

Przedstawione powyżej założenia powinny się przekładać na działania bardziej szczegółowe, a także na formułowanie aktów prawnych, które wprowadzałyby je w życie poprzez swój wiążący charakter. Polskie prawo klimatyczne jest zdecydowanie mniej rozbudowane niż prawo UE i ma krótszą historię. Chociaż już w ustawie z 1966 r. o ochronie powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczeniem, znalazł się zapis, że „powietrze atmosferyczne podlega ochronie przed zanieczyszczeniem uciążliwym dla człowieka lub wywierającym ujemny wpływ na jego zdrowie bądź na klimat, wegetację roślin, hodowlę zwierząt, wartość użytkową gleby i wody (…)"[858], to w rozporządzeniu do tej ustawy w odniesieniu do większości powierzchni państwa wymieniono jedynie 6 substancji, oprócz podtlenku azotu (z grupy tlenków azotu), niebędących gazami cieplarnianymi (dwutlenek siarki, kwas siarkowy, tlenki azotu, siarkowodór, dwusiarczek węgla i pył nietoksyczny o

[853] *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu*..., s. 26.
[854] *CO2 emissions (kt) – Poland*, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?view=chart&locations=PL (26.11.2021).
[855] *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu*..., s. 29.
[856] Ibidem, s. 30.
[857] Ibidem, s. 28.
[858] *Ustawa z dnia 21 kwietnia 1966 r. o ochronie powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczaniem*, Dz. U. 1966 nr 14 poz. 87, s. 113, https://dziennikustaw.gov.pl/D1966014008701.pdf (dostęp: 26.11.2021).

wielkości ziaren poniżej 20 mikrogramów)[859]. Ograniczenie emisji zanieczyszczeń powodujących „kwaśne deszcze", będących główną przyczyną niszczenia lasów[860], pośrednio poprzez zmniejszenie emisji CO_2 z rozkładu drzew, a dzięki utrzymaniu ich przy życiu przez wzrost absorpcji tego gazu, przyczyniało się jednocześnie do ochrony klimatu. W 1972 r. do wykazu substancji zanieczyszczających powietrze, których stężenie w atmosferze podlegało ograniczeniom, dodano arsen i jego związki w postaci aerozolu, benzen, chlor, chlorowodór, fenol, fluor i jego związki rozpuszczalne w wodzie, formaldehyd oraz ołów i jego związki w postaci aerozolu[861]. W rozporządzeniu Rady Ministrów z 1980 r. w sprawie ochrony powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczeniem wyszczególniono 54 substancje, dla których określono dopuszczalne stężenia[862], w rozporządzeniu ministra ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa z 1990 r. znalazły się 44 takie substancje[863], a w 1998 r., także na podstawie rozporządzenia, limitami stężeń objęto 172 substancje[864].

Pośrednio dla ochrony klimatu powinny mieć znaczenie akty prawne, w których zaznaczono konieczność stosowania się do zasad zrównoważonego rozwoju i szerzej, ochrony środowiska naturalnego. Przykładem tego jest najważniejszy akt prawny III Rzeczypospolitej Polskiej – Konstytucja RP z 1997 r. W jej artykule 5 zapisano, że „Rzeczpospolita Polska (…) zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju"[865]. Znalazły się w niej także inne zapisy dotyczące ochrony środowiska naturalnego, które mogą stanowić podstawę do działań ochronnych w zakresie klimatu, takie jak zobowiązanie władz państwowych do prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom oraz zaznaczenie, że ochrona środowiska jest

[859] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 1966 r. w sprawie dopuszczalnych stężeń substancji w powietrzu atmosferycznym*, Dz. U. 1966 nr 42 poz. 253, s. 403, https://dziennikustaw.gov.pl/D1966042025301.pdf (dostęp: 26.11.2021).
[860] J. Kostrzewski, *Na ratunek ginącym lasom*, ,,Kosmos", 1994, tom 43, nr 1, s. 42, http://kosmos.icm.edu.pl/PDF/1994/39.pdf (dostęp: 28.11.2021).
[861] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 maja 1972 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dopuszczalnych stężeń substancji w powietrzu atmosferycznym*, Dz. U. 1972 nr 19 poz. 139, s. 185, https://dziennikustaw.gov.pl/D1972019013901.pdf (dostęp: 28.11.2021).
[862] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1980 r. w sprawie ochrony powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczeniem*, Dz. U. 1980 nr 24 poz. 89, s. 255-256, https://dziennikustaw.gov.pl/D1980024008901.pdf (dostęp: 29.11.2021).
[863] *Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 12 lutego 1990 r. w sprawie ochrony powietrza przed zanieczyszczeniem*, Dz. U. 1990 nr 15 poz. 92, s. 182-183, https://dziennikustaw.gov.pl/D1990015009201.pdf (dostęp: 29.11.2021).
[864] *Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 28 kwietnia 1998 r. w sprawie dopuszczalnych wartości stężeń substancji zanieczyszczających w powietrzu*, Dz. U. 1998 nr 55 poz. 355, s. 2139-2143, https://dziennikustaw.gov.pl/D1998055035501.pdf (dostęp: 29.11.2021).
[865] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483, s. 2, https://dziennikustaw.gov.pl/D1997078048301.pdf (dostęp: 29.11.2021).

obowiązkiem władz publicznych[866]. Do zapisów sprzyjających ochronie klimatu można także zaliczyć zobowiązanie władz publicznych do zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska, zapewnienie obywatelom dostępu do informacji o środowisku i wsparcie ich działań na rzecz poprawy jego jakości, nałożenie na każdego obywatela obowiązku dbałości o stan środowiska i odpowiedzialności za jego zanieczyszczenie, czy też umożliwienie wprowadzenia ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych praw i wolności w ustawie jedynie w kilku szczególnych przypadkach, w tym ze względu na konieczność ochrony środowiska[867].

Do zasady zrównoważonego rozwoju odwołano się również w ustawie Prawo energetyczne, przyjętej w tym samym roku co Konstytucja RP. Ponadto w ustawie tej zapisano, że polityka energetyczna państwa powinna określać rozwój odnawialnych źródeł energii[868]. Na podstawie rozporządzenia ministra gospodarki z 2000 r. do tej ustawy, przedsiębiorstwa zajmujące się obrotem energią elektryczną zobowiązano do zakupu energii pochodzącej ze źródeł niekonwencjonalnych i odnawialnych na poziomie przynajmniej 2,4% całkowitej rocznej sprzedaży energii w 2001 r., zwiększając ten próg do 6% w 2009 r. oraz 7,5% w 2010 r. i kolejnych latach[869]. W 2002 r. za sprawą zmiany ustawy Prawo energetyczne zakup taki stał się obowiązkiem ustawowym[870]. Na podstawie rozporządzenia ministra gospodarki i pracy z 2004 r., uszczegóławiającym ten zapis i aktualizującym minimalne wymogi w tym zakresie, ilość takiej energii miała stanowić 3,1% całkowitej rocznej sprzedaży energii w 2005 r., wzrastając do 9% w 2010 r. i utrzymując się na tym minimalnym poziomie do 2014 r.[871] W kolejnych rozporządzeniach cele te były stopniowo zwiększane, do 10,4% w 2010 r. i 12,9% w

[866] Ibidem, s. 15.
[867] Ibidem, s. 6, 14-15, 17.
[868] *Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. - Prawo energetyczne*, Dz. U. 1997 nr 54 poz. 348, s. 1728, https://dziennikustaw.gov.pl/D1997054034801.pdf (dostęp: 1.12.2021).
[869] *Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 15 grudnia 2000 r. w sprawie obowiązku zakupu energii elektrycznej ze źródeł niekonwencjonalnych i odnawialnych oraz wytwarzanej w skojarzeniu z wytwarzaniem ciepła, a także ciepła ze źródeł niekonwencjonalnych i odnawialnych oraz zakresu tego obowiązku*, Dz. U. 2000 nr 122 poz. 1336, s. 7434-7435, https://dziennikustaw.gov.pl/D2000122133601.pdf (dostęp: 1.12.2021).
[870] *Ustawa z dnia 24 lipca 2002 r. o zmianie ustawy - Prawo energetyczne*, Dz. U. 2002 nr 135 poz. 1144, s. 8603, https://dziennikustaw.gov.pl/D2002135114401.pdf (dostęp: 1.12.2021).
[871] *Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 9 grudnia 2004 r. w sprawie szczegółowego zakresu obowiązku zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii*, Dz. U. 2004 nr 267 poz. 2656, s. 18759, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004267265601.pdf (dostęp: 4.12.2021).

2017 r., a obniżone na 2009 r. do 8,7% (na podstawie rozporządzenia z 2008 r.)[872] i ponownie podwyższone do 16% w 2017 r. oraz 20% w 2021 r. (na podstawie rozporządzenia z 2012 r.)[873].

Zmiana konwencjonalnych źródeł energii na niekonwencjonalne, w tym odnawialne, stała się jednym z trzech głównych celów wspierania przedsięwzięć termomodernizacyjnych, które niewątpliwie mają znaczenie dla zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych i ochrony klimatu, chociaż w ustawie z 1998 r. dotyczącej takich działań nie znalazły się o tym żadne wzmianki[874]. Znaczenie dla ograniczenia antropogenicznego wpływu na klimat miała także ustawa z 2006 r., regulująca wykorzystywanie biokomponentów i biopaliw ciekłych, która wdrażała jedną dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady[875]. Wpływ tego rodzaju paliw na ograniczenie emisji gazów cieplarnianych odnotowano w zmianie tej ustawy dokonanej w 2014 r., kiedy to określono spełnienie wymogu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, jeśli ograniczenie emisji wynosiło przynajmniej 35% do końca 2016 r. i 50% od 2017 r., a w przypadku instalacji, w których produkcja biokomponentów została rozpoczęta po ostatnim dniu 2016 r., na poziomie nie mniejszym niż 60% od 2018 r.[876]

Bezpośrednie odniesienie do klimatu znalazło się w ustawie Prawo ochrony środowiska z 2001 r. Definiując podstawowe pojęcia użyte w ustawie, zaznaczono, że środowisko stanowi „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, zwierzęta i rośliny, krajobraz oraz klimat”[877]. Klimat miał być także jednym z elementów branych pod uwagę podczas sporządzania raportów na temat oceny oddziaływania na środowisko przedsięwzięć mogących znacząco na nie oddziaływać i innych określonych ustawowo[878].

---

[872] *Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 14 sierpnia 2008 r. w sprawie szczegółowego zakresu obowiązków uzyskania i przedstawienia do umorzenia świadectw pochodzenia, uiszczenia opłaty zastępczej, zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii oraz obowiązku potwierdzania danych dotyczących ilości energii elektrycznej wytworzonej w odnawialnym źródle energii*, Dz. U. 2008 nr 156 poz. 969, s. 8372-8373, https://dziennikustaw.gov.pl/D2008156096901.pdf (dostęp: 4.12.2021).

[873] *Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 18 października 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu obowiązków uzyskania i przedstawienia do umorzenia świadectw pochodzenia, uiszczenia opłaty zastępczej, zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii oraz obowiązku potwierdzania danych dotyczących ilości energii elektrycznej wytworzonej w odnawialnym źródle energii*, Dz. U. 2012 poz. 1229, s. 2, https://dziennikustaw.gov.pl/D2012000122901.pdf (dostęp: 5.12.2021).

[874] *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o wspieraniu przedsięwzięć termomodernizacyjnych*, Dz. U. 1998 nr 162 poz. 1121, s. 6638, https://dziennikustaw.gov.pl/D1998162112101.pdf (dostęp: 5.12.2021).

[875] *Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o biokomponentach i biopaliwach ciekłych*, Dz. U. 2006 nr 169 poz. 1199, s. 8754, https://dziennikustaw.gov.pl/D2006169119901.pdf (dostęp: 5.12.2021).

[876] *Ustawa z dnia 21 marca 2014 r. o zmianie ustawy o biokomponentach i biopaliwach ciekłych oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2014 poz. 457, s. 11, https://dziennikustaw.gov.pl/D2014000045701.pdf (dostęp: 5.12.2021).

[877] *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r*. ..., s. 4448.

[878] Ibidem, s. 4458.

W zmianie ustawy Prawo energetyczne, dokonanej w 2004 r., bezpośrednie odniesienie do klimatu dotyczyło sporządzania i przedstawiania Radzie Ministrów przez ministra właściwego do spraw gospodarki, raportu określającego cele w zakresie energii elektrycznej wytwarzanej ze źródeł odnawialnych. Jak zaznaczono, miały one być zgodne ze zobowiązaniami „wynikającymi z umów międzynarodowych dotyczących ochrony klimatu"[879]. Powiązane z takimi umowami miały być także sporządzane co dwa lata raporty zawierające analizy realizacji celów ilościowych i wyników osiągniętych w zakresie wytwarzania energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych[880]. Warto ponadto zaznaczyć, że przepisy tej ustawy wdrażały dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady z 2001 r. w sprawie wspierania produkcji energii elektrycznej pochodzącej ze źródeł odnawialnych[881].

W 2004 r. przyjęto ustawę o handlu uprawnieniami do emisji do powietrza gazów cieplarnianych i innych substancji, co było wynikiem wdrożenia dwóch dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady[882]. Jedna z nich (z 2001 r.), dotyczyła krajowych poziomów emisji dla niektórych substancji zanieczyszczających powietrze[883], druga natomiast (z 2003 r.), ustanawiała system handlu przydziałami do emisji gazów cieplarnianych[884]. Szczegółowy rozdział praw do emisji na lata 2005-2007 został dokonany na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 27 grudnia 2005 r.[885], a na lata 2008-2012 za sprawą rozporządzenia Rady Ministrów z 1 lipca 2008 r.[886] Ustawy w sprawie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych były także przyjmowane w kolejnych latach. Ta o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji z 2009 r., wdrażała cztery dyrektywy

[879] *Ustawa z dnia 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz ustawy - Prawo ochrony środowiska*, Dz. U. 2004 nr 91 poz. 875, s. 6026, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004091087501.pdf (dostęp: 7.12.2021).
[880] Ibidem, s. 6027.
[881] Ibidem, s. 6024.
[882] *Ustawa z dnia 22 grudnia 2004 r. o handlu uprawnieniami do emisji do powietrza gazów cieplarnianych i innych substancji*, Dz. U. 2004 nr 281 poz. 2784, s. 20174, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004281278401.pdf (dostęp: 7.12.2021).
[883] *Dyrektywa 2001/81/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2001 r. w sprawie krajowych poziomów emisji dla niektórych rodzajów zanieczyszczenia powietrza*, Dz. U. UE L 309 z 27.11.2001, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 15, t. 6, s. 320, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0081&from=PL (dostęp: 7.12.2021).
[884] *Dyrektywa 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 października 2003 r. ...*, s. 631.
[885] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 2005 r. w sprawie przyjęcia Krajowego Planu Rozdziału Uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2005-2007 oraz wykazu instalacji czasowo wykluczonych ze wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji w okresie od dnia 1 stycznia 2005 r. do dnia 31 grudnia 2007 r.*, Dz. U. 2005 nr 264 poz. 2206, s. 17322-17378, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005264220601.pdf (dostęp: 8.12.2021).
[886] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 2008 r. w sprawie przyjęcia Krajowego Planu Rozdziału Uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2008-2012 dla wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji*, Dz. U. 2008 nr 202 poz. 1248, s. 11010-11058, https://dziennikustaw.gov.pl/D2008202124801.pdf (dostęp: 8.12.2021).

Parlamentu Europejskiego i Rady, a także zapewniała wprowadzenie jednej decyzji Parlamentu Europejskiego i Rady oraz trzy decyzje Komisji[887]. Cztery dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady wdrażała ustawa o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych z 2011 r. Poza tym na jej podstawie wykonano jedną decyzję Parlamentu Europejskiego i Rady oraz cztery decyzje Komisji, a także umożliwiono wykonanie pięciu rozporządzeń Komisji[888]. Ustawa o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych z 2015 r. wdrażała z kolei jedną dyrektywę i wykonywała jedną decyzję Parlamentu Europejskiego i Rady oraz trzy decyzje Komisji, a także postanowienia siedmiu rozporządzeń Komisji i jednego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady[889]. Kolejne cztery dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady wdrażała ustawa o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw z 2019 r. Ponadto ustawa ta służyła stosowaniu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rozporządzenia wykonawczego Komisji[890]. Kolejna ustawa o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw (z 2021 r.) wdrażała jedną dyrektywę i służyła stosowaniu dwóch rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady, trzech rozporządzeń wykonawczych Komisji i dwóch rozporządzeń delegowanych Komisji[891].

Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko z 2008 r., wdrażała dwie dyrektywy Rady i cztery dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady[892]. Klimat na podstawie tego aktu prawnego stał się jednym z wielu elementów podlegających udostępnianiu informacji przez organy administracji publicznej zainteresowanym stronom[893]. Ponadto w przypadku dokumentów wymagających przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania

[887] *Ustawa z dnia 17 lipca 2009 r. o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji*, Dz. U. 2009 nr 130 poz. 1070, s. 9526, https://dziennikustaw.gov.pl/D2009130107001.pdf (dostęp: 8.12.2021).
[888] *Ustawa z dnia 28 kwietnia 2011 r. o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych*, Dz. U. 2011 nr 122 poz. 695, s. 7366, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011122069501.pdf (dostęp: 8.12.2021).
[889] *Ustawa z dnia 12 czerwca 2015 r. o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych*, Dz. U. 2015 poz. 1223, s. 1, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000122301.pdf (dostęp: 8.12.2021).
[890] *Ustawa z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2019 poz. 1501, s. 1, https://dziennikustaw.gov.pl/D2019000150101.pdf (dostęp: 9.12.2021).
[891] *Ustawa z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2021 poz. 1047, s. 1, https://dziennikustaw.gov.pl/D2021000104701.pdf (dostęp: 9.12.2021).
[892] *Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, Dz. U. 2008 nr 199 poz. 1227, s. 10738, https://dziennikustaw.gov.pl/D2008199122701.pdf (dostęp: 9.12.2021).
[893] Ibidem, s. 10740.

przedsięwzięcia na środowisko, a tym samym prognozy takiego oddziaływania, określenie, analiza i ocena wpływu (pozytywnego lub negatywnego) powinna dotyczyć między innymi klimatu[894]. Z kolei raport z takiej oceny powinien zawierać uzasadnienie proponowanego wariantu realizacji przedsięwzięcia, ze szczególnym uwzględnieniem czynników, wśród których wymieniono także klimat[895]. Globalny problem zmian klimatu zyskał we wspomnianej ustawie większe znaczenie za sprawą zmian do niej wprowadzonych 9 października 2015 r. Do ryzyk, które miały być brane pod uwagę podczas podejmowania decyzji w sprawie obowiązku wykonania oceny oddziaływania na środowisko przedsięwzięcia, dodano to związane ze zmianami klimatu[896]. Tożsamy zapis znalazł się w odniesieniu do raportu w sprawie oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko, który w opisie planowanego przedsięwzięcia powinien zawierać między innymi ,,ocenione w oparciu o wiedzę naukową ryzyko wystąpienia poważnych awarii lub katastrof naturalnych i budowlanych, przy uwzględnieniu używanych substancji i stosowanych technologii, w tym ryzyko związane ze zmianą klimatu"[897]. W odniesieniu do raportu na temat oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko dodano także, że powinien on zawierać określenie przewidywanego oddziaływania na klimat (w tym przez emisje gazów cieplarnianych) i istotnego także z perspektywy dostosowania do zmian klimatu[898]. Zmiana ustawy dokonana w 2015 r. wdrażała jedną dyrektywę Rady i pięć dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady[899].

Problem zmian klimatu został zawarty także w ustawie Prawo wodne z 2017 r., która jednocześnie wdrażała dwie dyrektywy Rady i sześć dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady. W ustawie tej zapisano, że wstępna ocena ryzyka powodziowego dla obszarów dorzeczy ma być przygotowywana na podstawie informacji zawierających między innymi wpływ zmian klimatu na występowanie powodzi. Tożsamy wpływ miał być również uwzględniany przy aktualizacji planów zarządzania ryzykiem powodziowym [900].

Znaczenie dla ochrony klimatu należy przypisać ustawie o efektywności energetycznej z 2011 r. (wdrażającej jedną dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady), w której cel

---

[894] Ibidem, s. 10750.
[895] Ibidem, s. 10754.
[896] *Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2015 poz. 1936, s. 8, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000193601.pdf (dostęp 9.12.2021).
[897] Ibidem, s. 10.
[898] Ibidem, s. 10.
[899] Ibidem, s. 1.
[900] *Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. - Prawo wodne*, Dz. U. 2017 poz. 1566, s. 59-60, 64, https://dziennikustaw.gov.pl/D2017000156601.pdf (dostęp: 9.12.2021).

oszczędności energii finalnej (obliczanej na podstawie sprawności procesów przetwarzania energii pierwotnej na finalną), określono na nie mniej niż 9% do 2016 r. w stosunku do średniej z lat 2001-2005[901]. Na podstawie tego aktu prawnego zobowiązano ministra właściwego do spraw gospodarki do sporządzania co 3 lata krajowego planu działań dotyczącego efektywności energetycznej[902]. Okres końcowy obowiązywania ustawy został wyznaczony na ostatni dzień 2016 r.[903], a w grudniu 2015 r. przedłużony o rok[904]. Od 1 października 2016 r. zaczęła jednak obowiązywać nowa ustawa o efektywności energetycznej, która do opracowywania co trzy lata krajowego planu działań dotyczącego efektywności energetycznej zobowiązywała ministra właściwego do spraw energii. Plan taki miał zawierać między innymi określenie krajowego celu w zakresie efektywności energetycznej[905].

Dla zmniejszenia zużycia energii elektrycznej miało też znacznie przyjęcie w 2012 r. ustawy o obowiązkach w zakresie informowania o zużyciu energii przez produkty wykorzystujące energię, aby nabywcy sprzętów ją pobierających byli informowani o klasie energetycznej produktu nie tylko w trakcie podejmowania decyzji w sprawie zakupu, ale także w ramach jego reklamy. Ustawa ta wdrażała dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady z 2010 r.[906]

Znaczenie dla ochrony klimatu należy ponadto przypisać ustawom traktującym o odnawialnych i alternatywnych źródłach energii. Prawo atomowe przyjęto już 10 kwietnia 1986 r.[907], jednak plany budowy pierwszej elektrowni atomowej w Polsce zostały porzucone w późniejszych latach, głównie w wyniku niezgody społecznej na taką inwestycję po wypadku w elektrowni jądrowej w pobliżu miejscowości Prypeć w obwodzie kijowskim w Ukrainie, mającym miejsce zaledwie 16 dni po przyjęciu wspomnianego aktu prawnego. W 2000 r. przyjęto nową ustawę Prawo atomowe[908]. Właściwe przygotowania do wykorzystania energetyki jądrowej w Polsce rozpoczęły się jednak w 2011 r., kiedy dokonano zmiany Prawa

[901] *Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o efektywności energetycznej*, Dz. U. 2011 nr 94 poz. 551, s. 5569-5570, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011094055101.pdf (dostęp: 13.12.2021).
[902] Ibidem, s. 5570.
[903] Ibidem, s. 5583.
[904] *Ustawa z dnia 29 grudnia 2015 r. o zmianie ustawy o efektywności energetycznej*, Dz. U. 2015 poz. 2359, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000235901.pdf (dostęp: 13.12.2021).
[905] *Ustawa z dnia 20 maja 2016 r. o efektywności energetycznej*, Dz. U. 2016 poz. 831, s. 2, https://dziennikustaw.gov.pl/D2016000083101.pdf (dostęp: 13.12.2021).
[906] *Ustawa z dnia 14 września 2012 r. o obowiązkach w zakresie informowania o zużyciu energii przez produkty wykorzystujące energię*, Dz. U. 2012 poz. 1203, s. 1-3, https://dziennikustaw.gov.pl/D2012000120301.pdf (dostęp: 14.12.2021).
[907] *Ustawa z dnia 10 kwietnia 1986 r. - Prawo atomowe*, Dz. U. 1986 nr 12 poz. 70, s. 137-144, https://dziennikustaw.gov.pl/D1986012007001.pdf (dostęp: 14.12.2021).
[908] *Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. Prawo atomowe*, Dz. U. 2001 nr 3 poz. 18, s. 161-183, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001003001801.pdf (dostęp: 14.12.2021).

atomowego[909], a także przyjęto ustawę o przygotowaniu i realizacji inwestycji w zakresie obiektów energetyki jądrowej oraz inwestycji towarzyszących[910]. Ustawy te miały zakończyć pierwszy etap wdrażania polskiej polityki energetyki jądrowej[911]. Warto zaznaczyć, że akty te zostały przyjęte po kilkudniowych awariach, mających miejsce od 11 marca 2011 r. w elektrowni jądrowej Fukushima 1 w mieście Ōkuma, w prefekturze Fukushima w Japonii.

Na początku 2015 r. przyjęto z kolei ustawę o odnawialnych źródłach energii, która wdrażała trzy dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady. Była to pierwsza polska ustawa kompleksowo regulująca sytuację prawną wytwórców energii z małych i mikroinstalacji odnawialnych źródeł energii[912]. Ustawa ta była zmieniana począwszy od 2015 r. do 2021 r. każdego roku[913].

Szczególne znaczenie dla działań na rzecz klimatu w kontekście odnawialnych źródeł energii w późniejszych latach miała ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych, przyjęta w 2016 r. Zgodnie z jej zapisami, nowe elektrownie wiatrowe mogą być zlokalizowane w odległości nie mniejszej niż 10-krotność ich wysokości (liczonej wraz z wirnikiem i łopatami), od najbliższego budynku mieszkalnego lub o funkcji mieszkalnej, a także od określonych form ochrony przyrody[914]. Zasady te znacznie ograniczają inwestycje w najdynamiczniej rozwijającą się do tej pory dziedzinę energetyki odnawialnej w Polsce, a w przypadku najwyższych konstrukcji lądowej energetyki wiatrowej *de facto* całkowicie je eliminują, przez co ustawę tą należy zaliczyć do działań prawnych negatywnie oddziałujących na ochronę klimatu. Szansą na rozwój energetyki wiatrowej stała się natomiast ustawa z grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych[915]. Z

---

[909] *Ustawa z dnia 13 maja 2011 r. o zmianie ustawy - Prawo atomowe oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2011 nr 132 poz. 766, s. 7818-7857, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011132076601.pdf (dostęp: 14.12.2021).

[910] *Ustawa z dnia 29 czerwca 2011 r. o przygotowaniu i realizacji inwestycji w zakresie obiektów energetyki jądrowej oraz inwestycji towarzyszących*, Dz. U. 2011 nr 135 poz. 789, s. 7942-7958, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011135078901.pdf (dostęp: 15.12.2021).

[911] M. Koszowski, *Inwestycje w zakresie obiektów energetyki jądrowej. Regulacja prawna jako narzędzie bezpieczeństwa energetycznego*, ,,Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ", nr 2/2012, s. 35, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/50465/koszowski_inwestycje_w_zakresie_obiektow_energetyki_jadrowej_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.12.2021).

[912] *Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii*, Dz. U. 2015 poz. 478, s. 1-96, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000047801.pdf (dostęp: 15.12.2021).

[913] *Ustawa o odnawialnych źródłach energii*, Internetowy System Aktów Prawnych, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/search.xsp?status=A&title=odnawialnych+%C5%BAr%C3%B3d%C5%82ach%20energii&docType=Ustawa (dostęp: 16.12.2021).

[914] *Ustawa z dnia 20 maja 2016 r. o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych*, Dz. U. 2016 poz. 961, s. 1-2, https://dziennikustaw.gov.pl/D2016000096101.pdf (dostęp: 16.12.2021).

[915] *Ustawa z dnia 17 grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych*, Dz. U. 2021 poz. 234, s. 1-69, https://dziennikustaw.gov.pl/D2021000023401.pdf (dostęp: 16.12.2021).

prognoz zawartych w Polityce energetycznej Polski do 2040 r. wynika jednak, że produkcja energii elektrycznej brutto z takich elektrowni w 2040 r. będzie jedynie nieznacznie większa niż z lądowych elektrowni wiatrowych w 2020 r., z których ilość wytwarzanej energii elektrycznej do 2040 r. prawie się nie zmieni[916].

Na ochronę klimatu niewątpliwie wpływ mają także przepisy dotyczące ograniczania wprowadzania do środowiska substancji powodujących ubytek stratosferycznej warstwy ozonowej, które jednocześnie w wielu przypadkach są substancjami o wysokim potencjale tworzenia efektu cieplarnianego. Pierwsza polska ustawa z tego zakresu została przyjęta w 2001 r., a jej celem było ,,ograniczenie negatywnego oddziaływania niektórych substancji chemicznych na stratosferyczną warstwę ozonową oraz realizacja zobowiązań wynikających z Konwencji wiedeńskiej o ochronie warstwy ozonowej" z 1985 r.[917] Dodatkowe zasady stosowania, eksploatacji i obrotu substancjami zubożającymi warstwę ozonową oraz produktami, w których są one stosowane, wprowadzała ustawa z 2004 r.[918] Akty te zostały uchylone w 2015 r. po wejściu w życie ustawy o substancjach zubożających warstwę ozonową oraz o niektórych fluorowanych gazach cieplarnianych, która umożliwiała wykonanie dwunastu rozporządzeń Komisji i dwóch rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady[919].

Niemal wszystkie wyżej opisane akty prawne bezpośrednio traktujące o ochronie klimatu lub poprzez inne regulacje mające wpływ na zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych, zostały wprowadzone w Polsce dopiero w XXI w., co było wynikiem dostosowania polskiego prawodawstwa do regulacji prawnych Unii Europejskiej, zarówno w czasie przygotowania do wstąpienia do organizacji, jak i w okresie polskiego członkostwa w niej. Wcześniejsze działania z kolei wynikały przede wszystkim z wdrażania prawa międzynarodowego z zakresu ochrony klimatu.

---

[916] *Polityka energetyczna Polski do 2040 r., Wnioski z analiz prognostycznych dla sektora energetycznego*, s. 25, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, https://www.gov.pl/web/klimat/polityka-energetyczna-polski (dostęp: 19.12.2021).

[917] *Ustawa z dnia 2 marca 2001 r. o postępowaniu z substancjami zubożającymi warstwę ozonową*, Dz. U. 2001 nr 52 poz. 537, s. 1310, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001052053701.pdf (dostęp: 19.12.2021).

[918] *Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o substancjach zubożających warstwę ozonową*, Dz. U. 2004 nr 121 poz. 1263, s. 8538, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004121126301.pdf (dostęp: 20.12.2021).

[919] *Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. o substancjach zubożających warstwę ozonową oraz o niektórych fluorowanych gazach cieplarnianych*, Dz. U. 2015 poz. 881, s. 1-2, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000088101.pdf (dostęp: 20.12.2021).

Rozdział 4. Społeczno-gospodarcze uwarunkowania polityki klimatycznej Polski

4.1. Społeczeństwo polskie wobec problemu zmian klimatu

Na kształt polskiej polityki klimatycznej, obok czynników zewnętrznych, takich jak międzynarodowy reżim zmian klimatu, regulacje prawne, wartości i interesy UE, a także tych związanych między innymi z historią, tradycją i kulturą, religią czy też ideologiami politycznymi, wpływ mają także kwestie związane z różnymi krajowymi instytucjami społecznymi, poczynając od organizacji pozarządowych, na przedstawicielach przemysłu ciężkiego i wydobywczego kończąc. Należy tym samym zaznaczyć, że zainteresowanie tą tematyką może mieć zarówno za cel ochronę klimatu, jak i ograniczanie działań mających do takiej ochrony prowadzić, a różne podejście do tej kwestii ma istotny związek z tożsamościami takich grup i osób je współtworzących. Dążenie w ich ramach do realizacji własnych założeń powadzone jest w bardzo zróżnicowany sposób. Są to zarówno działania mające na celu kształtowanie postaw społecznych, np. poprzez kampanie edukacyjne czy reklamy społeczne, jak i polskiego prawa, np. przez lobbing, konsultacje społeczne lub publikowanie oficjalnych stanowisk w wybranych sprawach. Chociaż z jednej strony działania edukacyjne prowadzone przez różne podmioty oddziałują na świadomość społeczną, z drugiej natomiast świadomość społeczna może oddziaływać na wybory i decyzje dokonywane nie tylko przez polityków (chociażby za sprawą procesu wyborów odbywających się w państwach demokratycznych), ale także inne grupy społeczne, w tym przedsiębiorców. Z tego też względu przed analizą zmiennych w ramach wybranych grup tożsamościowych w Polsce, warto przyjrzeć się stosunkowi do problemu zmian klimatu ogółu społeczeństwa polskiego.

Kwestię taką można rozpatrywać z perspektywy świadomości ekologicznej w zakresie zmian klimatu. A. Papuziński świadomość ekologiczną zdefiniował na gruncie politologii jako „całość przekonań – dotyczących rzeczywistości pojawiającej się w polu <<mentalności zbiorowej>> danej społeczności jako zbiór przedmiotów ukonstytuowanych przez fundamentalne poczucie sprzężenia zwrotnego pomiędzy pomyślnym rozwojem danej społeczności a nienaruszoną równowagą procesów naturalnych, zachowaniem genetycznego potencjału życia na naszej planecie i liczebności populacji wszystkich form życia zapewniających przynajmniej ich przetrwanie w naturalnych warunkach – które kierują

zachowaniami ludzi”[920]. Analogicznie świadomość ekologiczną w sprawie zmian klimatu, którą można nazwać świadomością klimatyczną, można zatem zdefiniować jako ogół przekonań, dotyczących znaczenia stabilności klimatu dla pomyślnego rozwoju społecznego i zachowania potencjału różnorodności form życia na Ziemi, kierujących zachowaniami ludzi. Tym samym przy badaniu świadomości klimatycznej, należy mieć na uwadze zarówno przekonania na temat ochrony klimatu i jego zmian, jak i działania podejmowane na rzecz takiej ochrony. Autor tej pracy podjął się takiej analizy w artykule z 2017 r., pt. *Świadomość ekologiczna społeczeństwa Polski i Unii Europejskiej na przykładzie zmian klimatu*, na podstawie którego świadomość klimatyczną mieszkańców Polski z 2015 r. określono na poziomie nie wyższym niż 18,5%, a dla całej UE maksymalnie 37,3%[921]. Dane te wyraźnie wskazują, że świadomość w tym zakresie w Polsce była w tym czasie dwukrotnie niższa niż w całej UE. Mając na uwadze, że zdecydowana większość uregulowań prawnych w Polsce, mających na celu ochronę klimatu, została przyjęta w wyniku zobowiązań wynikających z prawa UE, różnica poziomu świadomości klimatycznej także wskazuje, że jej wzrost w Polsce może następować w wyniku dyfuzji wiedzy i wartości z obszaru innych państw UE (szczególnie pierwszych 14 jej członków), a nie odwrotnie.

Dla analizy stosunku społeczeństwa polskiego do problemu zmian klimatu i podejmowania działań w celu jego ochrony, zostaną użyte dane z badań opinii społecznej przeprowadzanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej w latach 2009 – 2021, oraz w ramach projektu Eurobarometr na zlecenie Komisji Europejskiej w latach 2008 – 2021. W przypadku badań CBOS, te dotyczące kwestii związanych z klimatem były realizowane w 2009, 2014, 2016 i 2018 r. W pozostałych badaniach, na temat energetyki (z 2015, 2016 i 2021 r.) oraz świadomości ekologicznej (z 2020 r.), zmiany klimatu lub działania ochronne w tej kwestii były jednym z wielu poruszonych w nich wątków. Badania na zlecenie Komisji Europejskiej były z kolei prowadzone regularnie. Pierwsze z nich zostało zrealizowane w 2008 r., kolejne dwa w 2009 r. (jedno na początku roku, kolejne w drugiej jego połowie), a następnie co dwa lata, tj. w 2011, 2013, 2015, 2017, 2019 i 2021 r. Mając na uwadze cykliczność przeprowadzania tych badań i poświęcenie ich w całości tematyce dotyczącej klimatu, a także powtarzające się w nich pytania, to one będą stanowiły podstawę do omówienia stosunku społeczeństwa polskiego do zmian klimatu.

[920] A. Papuziński, *Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki (Zarys politologicznego modelu świadomości ekologicznej),* ,,Problemy ekorozwoju”, 2006, vol. 1, No 1, s. 39.
[921] M. Błoch, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa Polski i Unii Europejskiej na przykładzie zmian klimatu*, [w:] *Energetyka – aspekty badań interdyscyplinarnych*, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (red.), Poznań 2018, s. 110.

Badanie z 2008 r., przeprowadzone na zlecenie Komisji Europejskiej, wykazało, że 28% społeczeństwa polskiego za najważniejszy problem, z którym mierzy się świat jako całość, uznało zmiany klimatu. Tym samym była to odpowiedź najczęściej wskazywana przez respondentów. Na kolejnych miejscach znalazły się: ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej (22%), międzynarodowy terroryzm (17%), konflikty zbrojne (11%), rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych (8%), proliferacja broni jądrowej (4%), poważne globalne spowolnienie gospodarcze (3%) i wzrastająca światowa populacja ludzka (2%)[922]. Już kilka miesięcy później (na początku 2009 r.), wskazania na zmiany klimatu, jako najważniejszego problemu globalnego, spadły w Polsce do 13%. W opinii społecznej wyprzedziło je ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej (27%), poważne globalne spowolnienie gospodarcze (20%) i międzynarodowy terroryzm (15%)[923]. W drugiej połowie 2009 r. wskazanie na zmiany klimatu pozostało na poziomie 13%, jednak ze względu na spadek zatroskania problemami gospodarczymi i terroryzmem, znalazły się one na drugim miejscu najczęściej wskazywanych najistotniejszych problemów globalnych, za ubóstwem, głodem i brakiem wody pitnej, które to zostały uznane za najważniejsze w opinii 34% ankietowanych[924]. Wzrost uznania powagi zmian klimatu odnotowano w 2011 r., kiedy wskazania na ten problem dokonało 20% osób. O 1 pkt proc. wyprzedziło go jedynie ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej[925]. Zainteresowanie ubóstwem, głodem i niedoborem wody pitnej, a także sytuacją ekonomiczną, wyraźnie wzrosło pomiędzy badaniami z 2011 i 2013 r., odpowiednio o 11 i 9 pkt. proc. Z kolei zmiany klimatu jako najważniejszy problem globalny zostały wskazane przez 11% ankietowanych (o 9 pkt proc. mniej niż 2 lata wcześniej)[926], pozostając na tym samym poziomie także w 2015 r. W tym czasie jednak wyraźnie zmalała ilość wskazań na ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej. Ponad dwukrotny wzrost ilości odpowiedzi dotyczył z kolei konfliktów zbrojnych (z 11% do 24%), a dwukrotny międzynarodowego terroryzmu (z 10% do 20%). Sytuacja ekonomiczna, o którą obawy wyraźnie się zmniejszyły, z wynikiem 13% wskazań znalazła się na czwartej pozycji,

[922] *Special Eurobarometer 300 „Europeans' attitudes towards climate change". Report*, European Commission, European Parliament, September 2008, s. 106, https://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/EB69.2_Climate_change/EB69.2_rapport_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
[923] *Special Eurobarometer 313 „Europeans' attitudes towards climate change". Report*, European Commission, European Parliament, July 2009, s. 55, http://www.arpat.toscana.it/notizie/arpatnews/2009/allegati/151.pdf (dostęp: 27.12.2021).
[924] *Special Eurobarometer 322 „Europeans' attitudes towards climate change". Report*, European Commission, November 2009, s. 108, https://vdocument.in/reader/full/europeans-attitudes-towards-climate-special-eurobarometer-european-commission (dostęp: 27.12.2021).
[925] *Special Eurobarometer 372 „Climate change". Report*, European Commission, October 2011, s. 66-67, https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1007 (dostęp: 27.12.2021).
[926] *Special Eurobarometer 409 „Climate change". Report*, European Commission, March 2014, s. T1-T2, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2016-11/report_2014_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).

nadal wyprzedzając zmiany klimatu[927]. W 2017 r. ponowny znaczący wzrost wskazań na międzynarodowy terroryzm sprawił, że stał się on w polskiej opinii społecznej najpoważniejszym problemem zagrażający światu jako całości. Na kolejnym miejscu znalazły się konflikty zbrojne (18% wskazań), ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej (16%), proliferacja broni jądrowej (13%), a na piątym miejscu zmiany klimatu, ze wskazaniami jedynie 6% respondentów[928]. W 2019 r. nastąpił wzrost takich odpowiedzi do 15%, jednak zmiany klimatu nadal były wyprzedzane przez takie problemy jak międzynarodowy terroryzm (23%), ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej (18%) i konflikty zbrojne (16%)[929]. W 2021 r. z kolei najczęściej wskazywanym najważniejszym problemem globalnym było rozprzestrzenianie chorób zakaźnych (22%). Zmiany klimatu z ilością wskazań na poziomie 11% znalazły się na czwartym miejscu[930]. Tak znacząca zmiana we wskazaniach na zmiany klimatu, jako najpoważniejszy problem zagrażający światu (od 28% w 2008 r. do 6% w 2017 r.), w dużej mierze była powodowana zainteresowaniem opinii społecznej innymi problemami, których znaczenie niekoniecznie wynikało z realnej skali zagrożenia, ale aktualności określonych wydarzeń, albo ich silnej medialnej ekspozycji. Wysoka ranga nadana w 2008 r. problemem zmian klimatu łączyła się ze stosunkowo niskim zainteresowaniem innymi kwestiami. Sytuacja ta zmieniła się jednak w 2009 r., kiedy to społeczeństwo polskie zaczęło odczuwać negatywne skutki światowego kryzysu finansowego[931]. Wskazania na zmiany klimatu spadły z 28% do 13%, natomiast na obawy o poważne globalne spowolnienie gospodarcze wzrosły z 3% w 2008 r. do 20% na początku 2009 r. W badaniu z drugiej połowy 2009 r. obawy o sytuację gospodarczą wyraźnie zmalały, jednak większa część opinii społecznej skierowała je w stronę ubóstwa, głodu i niedoboru wody pitnej czy też rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych, co z kolei było spowodowane pandemią tak zwanej świńskiej grypy, która trwała od czerwca do sierpnia 2009 r.[932] W 2011 r. nastąpił wzrost uznania za najpoważniejszy problem globalny dla zmian klimatu, co można tłumaczyć dwoma czynnikami. Pierwszym jest brak innych istotnych

[927] *Special Eurobarometer 435 „Climate change". Report*, European Union, November 2015, s. T1-T2, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2016-11/report_2015_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
[928] *Special Eurobarometer 459 „Climate change". Report*, European Union, September 2017, s. T2-T2, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2017-09/report_2017_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
[929] *Special Eurobarometer 490 „Climate change". Report*, European Union, 2019, s. T1-T2, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2019-09/report_2019_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
[930] *Special Eurobarometer 513 „Climate change". Report*, European Union, 2021, s. T1-T2, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2021-07/report_2021_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
[931] R. Holzer, *Jak rozwijał się kryzys 2007-2009 – infografika, kalendarium*, 18.10.2009, https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/polityka-pieniezna/historia-kryzysu-kalendarium/ (dostęp: 28.12.2021).
[932] *WHO ogłasza: to koniec pandemii świńskiej grypy*, 10.08.2010, Wirtualna Polska, https://wiadomosci.wp.pl/who-oglasza-to-koniec-pandemii-swinskiej-grypy-6032752427590273a (dostęp: 28.12.2021).

problemów mających wpływ na świadomość społeczną, drugim natomiast powódź z 2010 r., która miała miejsce w kilku europejskich państwach, w tym w Polsce. Kataklizm ten w tym państwie doprowadził do 25 zgonów[933]. Spadek wskazań na zmiany klimatu, zanotowany w kolejnym badaniu, z 2013 r., był natomiast powiązany ze wzrostem odpowiedzi dotyczących sytuacji ekonomicznej oraz ubóstwem, głodem i niedoborem wody pitnej. Zmianę taką można tłumaczyć spowolnieniem gospodarczym w tamtym czasie[934], które zostało zauważone przez społeczeństwo polskie i powodowało wzmożone obawy po niedawnym kryzysie finansowym. Chociaż w 2015 r. obawy o sytuację gospodarczą oraz ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej, zmniejszyły się, to wyraźnie wzrosło zatroskanie międzynarodowym terroryzmem i konfliktami zbrojnymi. Wzrost ten w przypadku konfliktów zbrojnych najpewniej był wynikiem dokonanej na początku 2014 r. aneksji należącego do Ukrainy Półwyspu Krymskiego przez Federację Rosyjską. Odnośnie do terroryzmu wzrost takich odpowiedzi był natomiast najprawdopodobniej spowodowany atakiem dokonanym 7 stycznia 2015 r. we Francji w siedzibie tygodnika Charlie Hebdo w Paryżu. W zamachu tym zginęło 12 osób[935]. Zdarzenie to było długo komentowane w mediach, a w demonstracji w hołdzie ofiarom zamachu udział wzięło wielu przedstawicieli najwyższych władz państwowych, także spoza Francji, w tym premier polskiego rządu Ewa Kopacz i przewodniczący Rady Europejskiej Donald Tusk[936]. Był to także okres wzmożonej migracji mieszkańców Bliskiego Wschodu (głównie Syrii, Afganistanu i Iraku) do Europy. Kolejny wzrost wskazań na międzynarodowy terroryzm zanotowano w 2017 r. Zmianę taką można tłumaczyć kolejnymi atakami terrorystycznymi dokonywanymi w innych państwach, w tym w Niemczech 19 grudnia 2016 r. kiedy to zamachowiec zabił 13 osób wjeżdżając ciężarówką w jarmark bożonarodzeniowy w Berlinie[937]. W Stambule z kolei 1 stycznia 2017 r. w wyniku działań zamachowca śmierć

[933] *Mijają cztery lata od jednej z największych powodzi w historii Polski*, PolskieRadio24.pl, 14.05.2014, https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1124017,Mijaja-cztery-lata-od-jednej-z-najwiekszych-powodzi-w-historii-Polski (dostęp: 28.12.2021).
[934] Ł. Pałka, *Polska gospodarka w 2015 roku. To już definitywny koniec spowolnienia?*, 03.01.2015, https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/polska-gospodarka-w-2015-roku-to-juz,39,0,1675047.html (dostęp: 28.12.2021).
[935] *Najpierw zabijali w redakcji, potem zastrzelili policjanta. Tak przebiegał zamach*, TVN24, 8.01.2015, https://tvn24.pl/swiat/zamach-na-charlie-hebdo-tak-przebiegal-atak-ra504096-3289349 (dostęp: 28.12.2021).
[936] *Światowi przywódcy i tłumy na ulicach. Wielki marsz przeciwko terroryzmowi*, TVN24, 11.01.2015, https://tvn24.pl/swiat/swiatowi-przywodcy-i-tlumy-na-ulicach-wielki-marsz-przeciwko-terroryzmowi-ra505032 (dostęp: 28.12.2021).
[937] O. Pieper, *Atak na świąteczny jarmark. Pięć lat od tragedii w Berlinie*, 19.12.2021, https://www.dw.com/pl/atak-na-%C5%9Bwi%C4%85teczny-jarmark-mija-pi%C4%99%C4%87-lat-od-tragedii-w-berlinie/a-60182658 (dostęp: 28.12.2021).

poniosło 39 osób świętujących rozpoczęcie nowego roku[938]. Wyraźny wzrost obaw respondentów z Polski dotyczył także rozprzestrzeniania broni jądrowej. Wysokie zainteresowanie tymi problemami w tamtym czasie, pomimo spadku wskazań na sytuację gospodarczą i konflikty zbrojne, doprowadziły także do spadku uznania zmian klimatu za najpoważniejszy problem globalny. Dopiero w 2019 r., przy spadku obaw o międzynarodowy terroryzm i konflikty zbrojne, nastąpił wzrost wskazań na zmiany klimatu, do poziomów zbliżonych z badań sprzed 2017 r., osiągając w 2019 r. 15%. Zapewne wpływ na taki wzrost miała organizowana w grudniu 2018 r. w Katowicach Konferencja Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu[939]. Dalszy spadek wskazań na konflikty zbrojne, jako największe zagrożenie dla świata, a także gwałtowny spadek wskazań na międzynarodowy terroryzm (z 23% do 5%), czy też zmniejszenie wskazań na proliferację broni jądrowej oraz ubóstwo, głód i niedobór wody pitnej, przy zdecydowanym wzroście obaw o rozprzestrzenianie chorób zakaźnych (z 6% do 22%, co było niewątpliwie spowodowane pandemią COVID-19, ogłoszoną przez Światową Organizację Zdrowia 11 marca 2020 r.[940]), czy też sytuacji ekonomicznej (z 7% do 13%), jak i pojawieniem się nowych odpowiedzi, takich jak problemy zdrowotne powodowane zanieczyszczeniem, niszczenie demokracji i rządów prawa i niszczenie natury, nie doprowadziło do wzrostu pozycji zmian klimatu w rankingu problemów globalnych. W 2021 r. wskazało go jedynie 11% polskich respondentów. Powyższa analiza wskazuje, że zmiany klimatu w opinii publicznej w Polsce są traktowane jako jedno z największych zagrożeń dla współczesnego świata jako całości, jednak jego pozycja wśród innych problemów jest stosunkowo niska i zależna od innych wydarzeń wewnętrznych i międzynarodowych, które w danym momencie stanowią w percepcji społecznej największe zagrożenie, a rozumienie takie często jest powodowane długotrwałą ekspozycją medialną danego problemu i sekurytyzacji bezpieczeństwa dokonywanej przez te media i polityków. Ponadto istotne znaczenie na postrzeganie problemu zmian klimatu mogło mieć kształtowanie opinii społecznej przez działalność instytucji państwowych, w tym partii politycznych i ich członków. Wskazywać może na to wyraźny spadek w uznaniu zmian klimatu za najpoważniejszy problem globalny pomiędzy badaniami z 2008 i 2009 r., czyli w czasie, kiedy (jak zostanie wykazane w dalszej części pracy) wśród polityków i w ramach działalności

[938] M. Szumer-Brysz, Krwawy sylwester w Stambule, 1.01.2017, https://www.tygodnikpowszechny.pl/krwawy-sylwester-w-stambule-146253 (dostęp: 28.12.2021).
[939] M. Wąsiński, *Katowice rulebook – perspektywy globalnej polityki klimatycznej*, 27.02.2019, https://www.pism.pl/publikacje/Katowice_rulebook___perspektywy_globalnej_polityki_klimatycznej (dostęp: 30.12.2021).
[940] *WHO ogłosiło pandemię COVID-19. Co to oznacza?,* Puls Medycyny, 11.03.2020, https://pulsmedycyny.pl/who-oglosilo-pandemie-covid-19-co-to-oznacza-984790 (dostęp: 30.12.2021).

partyjnej wyraźnie narastał negatywny stosunek wobec ambitniejszych działań na rzecz ochrony klimatu, szczególnie w kontekście polityki klimatyczno-energetycznej UE.

Znaczenie problemu zmian klimatu dla społeczeństwa można próbować zrozumieć także wyodrębniając go od innych problemów, pozbywając się tym samym ,,konkurencji" przy wskazywaniu jego wagi. Posłużyć temu może pytanie zadane respondentom o ich zdanie na temat tego jak poważnym problemem są obecnie zmiany klimatu. Odpowiedzi podawano w skali punktowej, według której 1 oznacza, że nie jest to poważny problem, a 10, że jest to bardzo poważny problem. Dla większej przejrzystości, autorzy badania podzielili je na 3 grupy. Pierwsza zawiera odpowiedzi w skali od 1 do 4. Przyjęto, że według osób udzielających odpowiedzi mieszczące się w tej skali, zmiany klimatu nie są obecnie poważnym problemem. Druga grupa zawiera odpowiedzi w skali od 5 do 6, co zinterpretowano jako dość poważny problem, a trzecia od 7 do 10, co oznaczono jako bardzo poważny problem. W przypadku polskich respondentów, w trzeciej grupie, w 2008 r. znalazły się odpowiedzi 73% z nich[941]. Na początku 2009 r. było to 61%[942], a w drugiej połowie 2009 r. już tylko 52%[943]. Wzrost wskazań do 65%, nastąpił w kolejnym badaniu, w 2011 r.[944] Na zbliżonym poziomie wynik taki utrzymywał się w 2013 r. (63%)[945]. Ponowny spadek, do 56% wskazań, zanotowano z kolei w 2015 r.[946]. Badanie z 2017 r. nie przyniosło większych zmian, gdyż odpowiedzi wskazujące, że zmiany klimatu są obecnie bardzo poważnym problemem były na poziomie 58%[947]. Wyraźny ich wzrost, do poziomu zbliżonego z 2008 r., zanotowano w 2019 r., kiedy to wskazania takie wyniosły 70%[948]. Warto przypomnieć, że badanie to było przeprowadzane cztery miesiące po organizacji w Polsce Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu. Uznanie bardzo dużej wagi zmian klimatu utrzymało się na stabilnym poziomie w badaniu z 2021 r., kiedy to zanotowano 69% takich odpowiedzi[949].

W przypadku świadomości klimatycznej, obok wiedzy na temat wagi zmian klimatu, istotne są także działania mające na celu zmniejszenie negatywnego, antropogenicznego wpływu na system klimatyczny. Dla określenia działań na rzecz ochrony klimatu mogą posłużyć odpowiedzi respondentów na pytanie, czy osobiście podjęli działania mające pomóc

[941] *Special Eurobarometer 300...*, s. 13.
[942] *Special Eurobarometer 313...*, s. 17.
[943] *Special Eurobarometer 322...,* s. 17.
[944] *Special Eurobarometer 372...,* s. 73.
[945] *Special Eurobarometer 409...,* s. T9.
[946] *Special Eurobarometer 435...,* s. T7.
[947] *Special Eurobarometer 459...,* s. T6.
[948] *Special Eurobarometer 490...,* s. T7.
[949] *Special Eurobarometer 513...,* s. T7.

w walce ze zmianami klimatu. W 2008 r. podjęcie takich aktywności kiedykolwiek, zadeklarowało 45% ankietowanych z Polski[950]. W kolejnych dwóch badaniach z 2009 r. było to 48% respondentów[951]. W badaniach przeprowadzanych w kolejnych latach pytanie o podjęcie osobistych działań na rzecz ochrony klimatu zostało zmienione. Zawężono okres takich aktywności do ostatnich sześciu miesięcy przed badaniem. Tym samym odsetek twierdzących odpowiedzi był zauważalnie niższy niż w latach 2008-2009. W 2011 r. wyniósł on w Polsce 30%, a niższy w UE był jedynie w Rumunii[952]. Co interesujące, w Polsce na takim samym poziomie odsetek ten utrzymywał się aż do 2017 r., a nieznaczna różnica została zanotowana jedynie w badaniu z 2013 r., kiedy zanotowano 32% twierdzących odpowiedzi[953]. Z kolei w badaniach z 2019 i 2021 r. zanotowano wyraźny wzrost deklarowanych aktywności na rzecz ochrony klimatu w ostatnich półroczach przed badaniami. W 2019 r. wyniósł on 10 pkt. proc. (do 40%)[954], natomiast w 2021 r. kolejne 12 pkt. proc. (do 52%)[955]. Przy analizie tych odpowiedzi należy jednak mieć na uwadze, że są one wyłącznie deklaracjami respondentów, zatem obok rzeczywistego wzrostu działań na rzecz zmniejszenia śladu węglowego, większa ilość wskazań takich odpowiedzi może być wynikiem uświadomienia sobie, że podejmowane czynności w jakimś stopniu mają znaczenie dla ograniczania antropogenicznego wpływu na klimat. Większa wiedza w tym względzie, nawet przy założeniu, że wzrost deklaracji o podejmowaniu aktywności na rzeczy ochrony klimatu nie wiąże się z realnymi działaniami, jest jednak pozytywnym aspektem dla ochrony klimatu, gdyż wiedza taka może w przyszłości prowadzić do bardziej świadomego podejmowania decyzji na temat codziennych czynności, takich jak np. oszczędzanie energii elektrycznej, rezygnowanie z przemieszczania się samochodem na rzecz komunikacji zbiorowej lub bezemisyjnych środków transportu, czy też ograniczanie spożycia mięsa, szczególnie wołowiny.

Odnosząc się do powyższych danych, można określić świadomość klimatyczną mieszkańców Polski w 2021 r. Mając na uwadze, że jej składowymi jest zarówno wiedza, jak i podejmowane na jej podstawie czynności na rzecz ochrony klimatu, dla określenia świadomości klimatycznej za punkt odniesienia przyjęto odsetek społeczeństwa uznającego zmiany klimatu za bardzo poważny problem. Uznanie takiego stopnia wagi problemu jest zgodne z wiedzą naukową na temat tego zjawiska. Należy zatem stwierdzić, że świadomość

[950] *Special Eurobarometer 300...,* s. 26.
[951] *Special Eurobarometer 313...*, s. 29; *Special Eurobarometer 322...*, s. 67.
[952] *Special Eurobarometer 372...*, s. 22.
[953] *Special Eurobarometer 409...*, s. 32; *Special Eurobarometer 435...*, s. 29; *Special Eurobarometer 459...*, s. 32.
[954] *Special Eurobarometer 490...*, s. 38.
[955] *Special Eurobarometer 513...*, s. 36.

klimatyczna społeczeństwa polskiego w 2021 r. na pewno nie była wyższa niż 69%. Czynności na rzecz ochrony klimatu podejmowało natomiast 52% społeczeństwa. Aby określić poziom świadomości klimatycznej, należy odnieść się do danych wskazujących odsetek osób podejmujących działania na rzecz klimatu wśród osób uznających zmiany klimatu za bardzo poważny problem. W danych zebranych i opublikowanych przez Komisję Europejską brak jest szczegółowych informacji na ten temat dla Polski. Są one jednak dostępne dla całej UE, której społeczeństwo w 78% uznało zmiany klimatu za bardzo poważny problem i w 64% podejmowało do 6 miesięcy przed badaniem działania na rzecz klimatu[956]. Spośród 78% ogółu społeczeństwa UE uznającego zmiany klimatu za bardzo poważny problem, jednak jedynie 71% podejmowało działania na rzecz ochrony klimatu. Spośród osób uznających zmiany klimatu za dość poważny problem, aktywności takie podejmowało 53% osób, a spośród uznających, że obecnie nie są one poważnym problemem, było to 40%[957]. Dane te można poprzez analogię zastosować dla Polski. Przyjmując, że wśród osób deklarujących, że zmiany klimatu są bardzo poważnym problemem, działania są podejmowane o 10,9% częściej niż wśród ogółu społeczeństwa (71% wobec 64% dla UE), w Polsce zatem zgodnie z tym założeniem podejmowało je 57,7% osób w grupie nadającej problemowi najwyższą rangę. Wśród osób uznających zmiany klimatu za dość poważny problem było to z kolei ok. 43,1% (27,2% rzadziej niż w społeczeństwie ogółem), a wśród osób uznających, że obecnie nie jest to poważny problem, było to ok. 32,5% (o 37,5% mniej niż wśród wszystkich respondentów). Tym samym świadomość klimatyczną polskiego społeczeństwa można określić na nie wyższą niż 39,8% (57,7% z 69%), natomiast dla społeczeństwa całej UE na nie wyższą niż 55,4%. Mając na uwadze, że określenie świadomości klimatycznej odbywa się na podstawie deklaracji respondentów, należy zaznaczyć, że może być ona wyraźnie niższa od jej górnych granic, określonych na takiej podstawie. Stosunek poziomu tej świadomości wśród społeczeństwa polskiego, wobec całego społeczeństwa UE, nie powinien się jednak znacząco różnić od jej określonych górnych granic. W Polsce jest ona zatem prawdopodobnie o blisko 30% niższa niż w całej UE.

Zauważalny wzrost świadomości klimatycznej społeczeństwa polskiego w ostatnich latach potwierdzają badania krajowe. Według danych CBOS z 2021 r., 26% respondentów uznało, że zmiany klimatu są obecnie jednym z największych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji, a 51% , że jest to pewne zagrożenie, ale jest jednym z wielu niebezpiecznych

[956] *Special Eurobarometer 513...*, s. 23-24, 35-36.
[957] Ibidem, s. 38.

zjawisk. W 2018 r. było to odpowiednio 29% i 54%, w 2016 r. 22% i 53%, w 2014 r. 18% i 57%, a w 2009 r. 15% i 56%. Jednocześnie we wszystkich tych badaniach respondenci uznający, że takie zjawisko jak zmiany klimatu w ogóle nie istnieje, stanowili jedynie 1-2% pytanych osób[958]. Znaczące różnice w odpowiedziach zanotowano jednak w zależności od poglądów politycznych. Osoby deklarujące je jako lewicowe, zdecydowanie częściej uznają zmiany klimatu za jedno z największych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji, od osób o poglądach prawicowych (w 2021 r. było to odpowiednio 41% i 16%)[959]. Wyraźne rozróżnienie zauważalne jest tym samym w przypadku elektoratów partii politycznych. W 2021 r. zmiany klimatu jako jedno z największych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji najczęściej uznawali wyborcy Nowej Lewicy (56%), następnie Koalicji Obywatelskiej (KO) - 45%, potencjalni wyborcy Polski 2050 Szymona Hołowni (42%), a w znacznie mniejszym stopniu osoby popierające Prawo i Sprawiedliwość (15%) oraz Konfederację Wolność i Niepodległość (10%). Zmiany klimatu za jedno z wielu niebezpiecznych zjawisk uznało 41% osób popierających Nową Lewicę, 50% popierających KO i Polskę 2050 Szymona Hołowni, 56% PiS oraz 55% KWiN. Z kolei zdania, że zmiany klimatu nie stanowią szczególnie istotnego zagrożenia, było 23% wyborców KWiN, 18% PiS, 3% osób popierających Polskę 2050 i KO i zaledwie 1% wyborców Nowej Lewicy. Wśród wyborców KWiN 4% uznało, że zmiany klimatu nie istnieją. Podobne zdanie wyraziło 1% osób popierających PiS oraz Polskę 2050[960]. Ponadto zmiany klimatu za jedno z największych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji najczęściej uznawali mieszkańcy największych miast (48%, wobec 20% wśród mieszkańców wsi i 24-28% mniejszych miast), a także osoby z wyższym wykształceniem (33%, wobec 17% w opinii osób z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym). Stosunek do problemu jest też różny w zależności od udziału w praktykach religijnych. Jedynie 12% osób, które uczestniczą w nich kilka razy w tygodniu i 18% uczestniczących raz w tygodniu, nadaje zmianom klimatu jedną z najwyższych wag wśród innych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji. Z kolei wśród osób w ogóle nie uczestniczących w praktykach religijnych, biorących w nich udział kilka razy w roku lub do dwóch razy w miesiącu, odsetek takich odpowiedzi wynosił od 27% do 34% w tej pierwszej grupie[961].

Z badania przeprowadzonego przez CBOS w 2018 r. wynika, że 34% ankietowanych uznało, że zmiany klimatu to poważny i pilny problem, a odpowiednie działania należy podjąć

[958] *Transformacja energetyczna – oczekiwania i postulaty*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021, s. 2.
[959] Ibidem, s. 3.
[960] Ibidem.
[961] Ibidem, s. 17.

natychmiast, nawet jeśli wiążą się z dużymi kosztami. W 2014 r. stanowisko takie przyjęło 21% ankietowanych, a w 2009 r. tylko 19%[962]. W badaniu z 2018 r. 38% ankietowanych uznało ponadto, że zmiany klimatu już obecnie znacząco wpływają na życie ludzi w Polsce[963]. Wartości te były zatem nieznacznie niższe od górnej granicy świadomości klimatycznej w Polsce, określonej na podstawie przeprowadzonej analizy.

W 2016 r. 27% respondentów uważało, że nie jest pewne czy klimat w ogóle się zmienia (w 2009 i 2014 r. uznało tak 34% pytanych). Twierdzeniu takiemu w 2016 r. zdecydowanie sprzeciwiło się 28% respondentów, a kolejne 41% stwierdziło, że raczej się z nim nie zgadza. Jednocześnie 44% ankietowanych zgodziło się ze stwierdzeniem, że klimat nie ociepla się systematycznie, tylko zmienia się w sposób cykliczny i jest to naturalne (w 2009 r było to 46% odpowiedzi, a w 2014 r. 53%). Zdecydowanie takiemu twierdzeniu sprzeciwiło się jedynie 13% pytanych osób, a kolejne 30% uznało, że „raczej" się z nim nie zgadza. Ponadto w 2016 r. 40% badanych uważało, że naukowcy nie są zgodni, czy działalność człowieka ma wpływ na klimat (wobec 44% w 2009 r. i 46% w 2014 r.). Przeciwnego zdania było 38% pytanych w 2009 r., 43% w 2014 r. i 49% w 2016 r.[964]

W 2021 r. 27% respondentów było zdania, że Polska powinna osiągnąć neutralność klimatyczną jak najszybciej, jeszcze przed 2050 r. Kolejne 21% pytanych uznało, że powinno to nastąpić do 2050 r., a 43%, że Polska powinna do niej dochodzić w swoim tempie (niezależnie od UE), nawet jeśli będzie to po 2050 r.[965] W tym przypadku także widoczne są znaczne różnice w zależności od elektoratów partii politycznych. Jak najszybsze osiągnięcie przez Polskę neutralności klimatycznej postuluje 62% osób popierających Nową Lewicę, 52% KO, 37% Polskę 2050 oraz 13% PiS i 12% KWiN. Z kolei zdanie, że Polska powinna dochodzić do neutralności klimatycznej w swoim tempie, nawet jeśli miałoby to być po 2050 r., podziela jedynie 14% wyborców nowej Lewicy i 16% KO, 30% potencjalnych wyborców Polski 2050 i aż 59% elektoratu PiS oraz 69% KWiN[966]. W podziale na lewicę, centrum i prawicę, w tej pierwszej grupie chęć jak najszybszego doprowadzenia do neutralności klimatycznej wyraziło 42% respondentów, w drugiej 33%, a w trzeciej 17%. Wyraźne różnice zanotowano także w zależności od poziomu wykształcenia. Tylko 15% osób, które ukończyły jedynie szkołę podstawową lub gimnazjum, opowiedziało się za jak najszybszym osiągnięciem przez Polskę neutralności klimatycznej. Wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym było to

[962] *Polacy wobec zmian klimatu*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2018, s. 7.
[963] Ibidem, s. 6.
[964] *Stan środowiska i zmiany klimatu*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016, s. 6-7.
[965] *Transformacja energetyczna – oczekiwania...*, s. 4.
[966] Ibidem, s. 6.

22%, średnim 28%, a wyższym 36%. Wśród mieszkańców największych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców) podobnego zdania było 44% respondentów. W mniejszych miastach odsetek takich odpowiedzi był na poziomie 30-32%, a na wsiach 18%. Na uwagę zasługuje fakt, że wśród rolników poparcie dla szybkiego osiągnięcia neutralności klimatycznej wyniosło jedynie 6%, a największe było wśród osób bezrobotnych (42%), uczniów i studentów (39%) oraz kadry kierowniczej i specjalistów z wyższym wykształceniem (także 39%). Częstotliwość praktyk religijnych w tym przypadku również miała duże znaczenie. Wśród osób biorących w nich udział raz w tygodniu lub częściej, poparcie dla jak najszybszego osiągnięcia neutralności klimatycznej było na poziomie 17-20%, wśród praktykujących 1-2 razy w miesiącu 25%, kilka razy w roku 31%, a wśród osób w ogóle nie uczestniczących w praktykach religijnych 40%[967].

W 2020 r., w stosunku do 2008 r., wzrósł także odsetek społeczeństwa zdecydowanie deklarujący, że w miarę możliwości rezygnuje z jazdy samochodem na rzecz roweru, autobusu i pociągu, z 16% do 24%. Kolejne 23% w 2020 r. i 18% w 2008 r. twierdziło, że raczej postępuje w ten sposób. W sumie w 2008 r. jakikolwiek stopień rezygnacji z jazdy samochodem wykazywało zatem 34% społeczeństwa, a w 2020 r. 44%. Należy jednak zaznaczyć, że w 2008 r. 25% respondentów twierdziło, że nie posiada samochodu, a w 2020 r. było to już jedynie 8%. Tym samym osoby deklarujące, że zdecydowanie i raczej nie rezygnują z jazdy samochodem na rzecz środków transportu mniej uciążliwych dla klimatu w 2008 r. stanowiły 37% ogółu osób badanych, a w 2020 r. 44%[968], co świadczy o zmianie negatywnej dla gotowości do ochrony klimatu przy wyborze środka transportu. Jak zaznaczono jednak w komunikacie z badania, wśród osób posiadających samochód, odsetek rezygnujących z jego użycia na rzecz roweru, autobusu i pociągu wzrósł z 45% w 2008 r. do 51% w 2020 r., chociaż w 2020 r. mógłby być wyższy, gdyby badania nie realizowano w okresie trwania pandemii COVID-19, kiedy to wiele osób rezygnowało z publicznych środków transportu w obawie o rozprzestrzenianie wirusa[969]. Mając jednak na uwadze zarówno deklaracje chęci rezygnacji z samochodu na rzecz mniej uciążliwych dla klimatu środków transportu przez osoby posiadające samochód, co oznacza wzrost o 6 pkt. proc., jak i wzrost ilości użytkowników samochodów (o 17 pkt. proc.), bilans gotowości do pozytywnych działań na rzecz klimatu w transporcie pozostaje negatywny.

Odnośnie do energetyki w 2021 r. 74% respondentów uznało, że w ciągu najbliższych 10-20 lat w Polsce powinno się stopniowo odchodzić od tej opartej na węglu i rozwijać inne sposoby produkcji energii. Jest to wzrost takich odpowiedzi w stosunku do badania z 2018 r. o

[967] Ibidem, s. 18.
[968] *Świadomość ekologiczna Polaków*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2020, s. 8.
[969] Ibidem, s. 8.

2 pkt. proc. i o 13 pkt. proc. w odniesieniu do danych z 2015 r. Z kolei zarówno w 2018 r., jak i 2021 r. 19% ankietowanych twierdziło, że polska energetyka powinna opierać się na krajowych zasobach węgla kamiennego. W 2015 r. uważało tak 30% respondentów[970]. W tym przypadku poglądy polityczne także miały istotny związek z wyrażoną opinią. Osoby identyfikujące się z prawicą zdecydowanie częściej uważały, że w przyjętej perspektywie czasowej polska energetyka powinna opierać się na krajowych zasobach węgla (27% w 2021 r., wobec 14% osób identyfikujących się z centrum i 10% z lewicą). Z kolei za odchodzeniem od węgla i rozwijaniem innych sposobów produkcji energii opowiedziało się wówczas 83% respondentów o poglądach lewicowych, 81% centrowych i 67% prawicowych[971]. W 2018 r. było to natomiast odpowiednio 79%, 81% i 69%[972]. Za oparciem energetyki na węglu zdecydowanie częściej opowiadały się osoby uczestniczące w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu, raz w tygodniu i 1-2 razy w miesiącu (odpowiednio 28%, 25% i 23% w 2021 r.). Natomiast wśród osób uczestniczących w nich kilka razy w roku lub wcale, poparcie dla takiego rozwiązania było na poziomie odpowiednio 14% i 12%[973]. Podobnie jak przy innych odpowiedziach, w tym przypadku także zauważalny jest silny związek z poziomem wykształcenia i miejscem zamieszkania. Za oparciem w perspektywie 10-20 lat polskiej energetyki na węglu opowiedziało się 29% pytanych z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym, 25% z zasadniczym zawodowym, 18% ze średnim i 10% z wyższym. Wśród mieszkańców wsi było to natomiast 26%, mniejszych miast od 15% do 20%, a największych miast jedynie 6%. Tym samym poparcie dla rozwoju innych źródeł energii i odchodzenia od węgla wyraziło 61% respondentów z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym, 67% z zasadniczym zawodowym, 73% ze średnim i 86% z wyższym. Wśród respondentów mieszkających na wsi za takim rozwiązaniem opowiadało się 64% osób, w mniejszych miastach od 75% do 78%, a w największych miastach 90%[974].

Z uśrednionych danych pozyskanych w 2021 r. na podstawie pytania o to jaki procent energii elektrycznej w 2035 r. powinien pochodzić z węgla, gazu ziemnego, źródeł odnawialnych, energetyki jądrowej lub innych nośników, wynika, że dominującym źródłem w tej perspektywie czasowej według respondentów miałyby być te pochodzące z zasobów odnawialnych (33,8%), nieznacznie tylko wyprzedzając węgiel (32,7%). Na kolejnym miejscu znalazł się gaz ziemny (21,4%), a dalej energia jądrowa (8%). Z kolei w 2050 r., według

[970] *Transformacja energetyczna – oczekiwania...*, s. 7.
[971] Ibidem, s. 19.
[972] *Polacy wobec zmian klimatu...*, s. 14.
[973] Ibidem.
[974] Ibidem.

uśrednionych wskazań, źródła odnawialne miałyby wytwarzać blisko połowę energii elektrycznej (47,1%), gaz ziemny 20,6%, węgiel 15,4% i energia jądrowa 12,4%[975]. Najmniejszy odsetek energii pochodzącej z węgla wskazali wyborcy Nowej Lewicy i KO. W 2035 r. miałoby to być 26%, a w 2050 r. 8%. Z kolei uśrednione dane wyborców KWiN wskazywały na 39%, a PiS na 38% w 2035 r. i odpowiednio 20% i 19% w 2050 r. Wyborcy KWiN w najmniejszym stopniu opowiadali się za odnawialnymi źródłami energii, które w 2035 r. miałyby według nich wytwarzać 29% energii elektrycznej w Polsce, a w 2050 r. 39%. Bardzo zbliżone dane zanotowano w odniesieniu do elektoratu PiS (odpowiednio 30% i 41%). Z kolei według potencjalnych wyborców Polski 2050 w 2035 r. miałoby to być 37%, a w 2050 r. 51%. Według osób popierających Nową Lewicę, w 2035 r. produkcja takiej energii miałaby odpowiadać za 38% zapotrzebowania, a według wyborców KO za 41%, natomiast w 2050 r., według wyborców tych ostatnich dwóch ugrupowań, odnawialne źródła energii miałyby odpowiadać za 55% polskiego zapotrzebowania na energię elektryczną[976].

W 2015 r. zbadano także stosunek społeczeństwa polskiego do inwestycji w różne rodzaje źródeł energii. Odnośnie do elektrowni wykorzystujących tradycyjne, nieodnawialne źródła, takie jak węgiel, ropa naftowa i gaz ziemny, 23% respondentów uznało, że należy zwiększyć zaangażowanie w inwestycje związane z ich budową. Kolejne 45% pytanych uznało, że należy je utrzymać na dotychczasowym poziomie, 17%, że zmniejszyć, ale nie rezygnować z nich całkowicie, a 6% stwierdziło, że w Polsce powinno się całkowicie zaniechać takich inwestycji. W przypadku budowy elektrowni jądrowych za zwiększeniem inwestycji opowiadało się 26% badanych, za pozostawieniem ich na dotychczasowym poziomie 14%, za zmniejszeniem 11%, a całkowitym ich zaprzestaniem 34%. Ponad połowa ankietowanych (54%) opowiadała się z kolei za zwiększeniem inwestycji w pozyskiwanie energii z polskich złóż gazu łupkowego. Kolejne 18% było za utrzymaniem ich na tym samym poziomie co w trakcie badania, 5% za ich zmniejszeniem, a za całkowitym ich zaprzestaniem jedynie 3% respondentów. Największe poparcie wyrażono jednak w odniesieniu do wzrostu działań z zakresu instalacji energetyki odnawialnej (77% pytanych osób). Kolejne 11% uważało, że zaangażowanie w instalację systemów pozyskujących energię ze źródeł odnawialnych należy pozostawić na niezmienionym poziomie, 1%, że należy je zmniejszyć, a 3% chciało całkowitego ich zaniechania[977].

[975] *Transformacja energetyczna – oczekiwania...*, s. 10.
[976] Ibidem, s. 13.
[977] *Kierunki rozwoju energetyki w Polsce. Opinie o źródłach energii i ich wykorzystaniu*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015, s. 8.

W przypadku morskich elektrowni wiatrowych, zdecydowanie za ich rozwojem w 2021 r. opowiedziało się 50% ankietowanych, a kolejne 36% na pytanie czy popierają ich rozwój odpowiedziało „raczej tak". Z kolei na tak zadane pytanie odnośnie do lądowych farm wiatrowych, „zdecydowanie tak" odpowiedziało 42% respondentów, a „raczej tak" 39%. Jakikolwiek sprzeciw wobec takich inwestycji wyraziło natomiast 11% ankietowanych osób. Z kolei gdyby farma wiatrowa miała powstać w okolicy miejsca zamieszkania respondentów, sprzeciwiłoby się temu 24% z nich, a 63% poparłoby taką inwestycję[978]. Tutaj także rozróżnienie ze względu na poglądy polityczne jest wyraźne. Respondenci identyfikujący się z lewicą w największym stopniu zadeklarowali akceptację dla budowy farmy wiatrowej w pobliżu swojego miejsca zamieszkania (75%). Niemal tak samo często akceptację dla takiej inwestycji wyrażały osoby deklarujące swoje poglądy jako centrowe (70%), natomiast popierający prawicę zdecydowanie rzadziej (55%). Tym samym 32% respondentów identyfikujących się z prawicą sprzeciwiłoby się takiej budowie. Wśród popierających centrum byłoby to 20%, a lewicę 15%[979]. Ze względu na poparcie dla partii politycznych, najwyższa akceptacja dla budowy farmy wiatrowej w okolicy miejsca zamieszkania cechowała osoby popierające Nową Lewicę (82%), a następnie KO (79%) i Polskę 2050 (75%). W przypadku wyborców PiS oraz KWiN, było to odpowiednio 55% i 48%. Wśród elektoratów tych dwóch ostatnich partii sprzeciw wobec takiej inwestycji w okolicy miejsca zamieszkania byłby wyrażany ponad dwa razy częściej niż w przypadku pozostałych partii (33% wśród wyborców PiS oraz 31% KWiN, wobec 15% Polski 2050 i KO oraz 14% Nowej Lewicy). Tym samym wyborcy tej ostatniej partii byli najbardziej zdecydowani w swoich postawach (jedynie 4% wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć"), a najmniejsze zdecydowanie cechowało elektorat KWiN (jasnego stanowiska nie wyraziło aż 21% pytanych)[980]. Ponadto różnice w akceptacji inwestycji w zakresie farm wiatrowych w pobliżu swojego miejsca zamieszkania były związane z innymi czynnikami, w tym poziomem wykształcenia. Akceptację taką wyrażało 55% respondentów z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym, 58% zasadniczym zawodowym, 66% średnim i 69% z wyższym. Wśród pytanych uczestniczących w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu poparcie takie wyniosło 43%, raz w tygodniu 55%, 1-2 razy w miesiącu 64%, kilka razy w roku 66%, a wśród w ogóle nie uczestniczących w praktykach religijnych 75%. Istotne różnice w tym względzie są także w podziale na wiek. Młodsze osoby zdecydowanie chętniej niż starsze przyjęłyby w okolicy swojego miejsca zamieszkania budowę

[978] *Transformacja energetyczna – oczekiwania...*, s. 14-15.
[979] Ibidem, s. 22.
[980] Ibidem, s. 15.

farmy wiatrowej. Zadeklarowało tak 75% ankietowanych w wieku pomiędzy 18-34 lata, 65% w przedziale wiekowym 35-44 lata , 63% w wieku 45-54 lata, 54% w przedziale 55-64 lata i 55% mających 65 lub więcej lat. Natomiast rozróżnienie ze względu na miejsce zamieszkania nie jest tak istotne jak w przypadku innych spraw[981].

Powyższe dane wskazują, że poziom świadomości klimatycznej społeczeństwa polskiego jest nie wyższy niż 39,8%. Na jej niższą wartość w stosunku do tej górnej granicy wskazują przede wszystkim odpowiedzi respondentów ukazujące dla nich wagę problemu zmian klimatu jako jednego z największych zagrożeń cywilizacji (26% w 2021 r. i 29% w 2018 r.), konieczność jak najszybszego osiągnięcia neutralności klimatycznej (27% w 2021 r.), uznanie powagi problemu i natychmiastowe podjęcie działań w celu jego minimalizacji niezależnie od kosztów (34% w 2018 r.), a także dużą gotowość do rezygnacji z jazdy samochodem na rzecz mniej uciążliwych dla klimatu środków transportu (24% w 2020 r.). Ponadto badania wykonane przez CBOS wyraźnie wskazują na różnicę w podejściu do wielu problemów klimatycznych, w tym energetycznych, w zależności od poglądów politycznych i poparcia partii politycznych, częstotliwości praktyk religijnych lub ich braku, poziomu wykształcenia, wielkości miejscowości zamieszkania respondenta, a nierzadko także wieku czy aktywności zawodowej. Najczęściej działania na rzecz ochrony klimatu popierają osoby charakteryzujące się lewicowymi poglądami, chociaż nierzadko poparcie poszczególnych rozwiązań w tym zakresie na podobnym poziomie wykazują osoby identyfikujące się z centrum. Wyraźnie mniejsze skłonności dla popierania ochrony klimatu i transformacji energetycznej wykazują z kolei osoby deklarujące swoje poglądy jako prawicowe. Różnice te nakładają się w dużej mierze na poparcie dla partii politycznych. Należy jednak zaznaczyć, że w zestawieniu danych opublikowanych przez CBOS brakuje tych dotyczących Polskiego Stronnictwa Ludowego. Osoby popierające Nową Lewicę w największym stopniu opowiadają się za szybkim osiągnięciem przez Polskę neutralności klimatycznej, transformacją energetyczną i innymi działaniami na rzecz niedopuszczenia do nadmiernej ingerencji ludzkiej w system klimatyczny. Nieznacznie mniejsze zainteresowanie opisanymi problemami cechuje osoby popierające Koalicję Obywatelską (w której skład wchodzi partia Zieloni), a w dalszej kolejności Polskę 2050 Szymona Hołowni. Istotnie od tych ugrupowań, w aprobacie działań na rzecz ochrony klimatu, odbiegają wyborcy Prawa i Sprawiedliwości oraz Konfederacji Wolność i Niepodległość, którzy w większej mierze sceptycznie podchodzą zarówno do transformacji energetycznej, jak i innych działań zmierzających do szybkiego zmniejszenia

[981] Ibidem, s. 22.

antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych w Polsce. Sceptycyzm taki w większym stopniu charakteryzuje także osoby często uczestniczące w praktykach religijnych, co jednak w pewnym stopniu pokrywa się z poglądami prawicowymi. Mieszkańcy największych polskich miast zdecydowanie chętniej popierają zmiany mające prowadzić do większej ochrony klimatu, w tym odchodzenie od węgla jako źródła energii. Zanieczyszczenie powietrza w dużych miastach w Polsce w sezonie grzewczym jest często na wysokim poziomie i przez to zauważalne i uciążliwe dla ich mieszkańców, co niewątpliwie wpływa na ich niechęć do pozyskiwania energii z paliw w dużym stopniu zanieczyszczających powietrze, takich jak węgiel. Ponadto mieszkańcy największych miast statystycznie rzadziej niż w całym państwie w wyborach do parlamentu w 2019 r. popierali PiS[982], a w wyborach prezydenckich w 2020 r. Andrzeja Dudę[983], popieranego przez to ugrupowanie. Z kolei w miastach tych znacznie wyższe poparcie niż średnio w całym państwie w wyborach parlamentarnych w 2019 r. notowała KO oraz Lewica[984]. Dodatkowo mieszkańcy miast w znacznie większym stopniu niż wsi, legitymują się wyższym wykształceniem[985], które to także ma znaczenie dla popierania aktywności na rzecz klimatu. Osoby z wyższym wykształceniem częściej niż ze średnim, zasadniczym zawodowym czy podstawowym interesują się problemami środowiska naturalnego i rozumieją złożoność zjawisk klimatycznych, a także możliwe konsekwencje wynikające z destabilizacji systemu klimatycznego. Aktywności zawodowe również powinny mieć wpływ na postrzeganie problemu zmian klimatu i poparcie dla działań mitygacyjnych. W tym kontekście może jednak zaskakiwać fakt, że w niektórych kwestiach, takich jak transformacja energetyczna i odchodzenie od węgla, popieranie zmian przez rolników, którzy bezpośrednio odczuwają niektóre skutki zmian klimatu, jest na tak niskim poziomie. Można to jednak tłumaczyć z jednej strony niskim stopniem łączenia przez te osoby spalania paliw kopalnych z suszami, powodziami, szybszym rozprzestrzenianiem się organizmów żywych szkodzących uprawom czy pojawianiem się nowych warunków i zagrożeń (co wymaga wiedzy na temat zjawisk zachodzących pomiędzy emisją gazów cieplarnianych, a skutkami dla ludzi, zwierząt i roślin), z drugiej natomiast strony może to być spowodowane przekonaniem o

[982] *Wieś głosuje już tradycyjnie. I nie na PSL. A duże miasta?*, TVN24, 13.10.2019, https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2019-sondazowe-wyniki-jak-glosowano-na-wsi-i-w-miastach,977125,s.html (dostęp: 9.01.2022)
[983] *Andrzej Duda wygrał tylko na wsi*, TVN24, 12.07.2020, https://tvn24.pl/wybory-prezydenckie-2020/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-sondaz-jak-glosowano-na-wsi-i-miastach-4635340 (dostęp: 9.01.2022).
[984] *Wieś głosuje...*
[985] L. Nowak et al., *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa 2013, s. 104, https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/ludnosc-stan-i-struktura-demograficzno-spoleczna-nsp-2011,16,1.html (dostęp: 10.01.2022).

większej opłacalności produkcji energii z węgla niż innych źródeł, mniej uciążliwych dla klimatu.

Mając na uwadze powyższe, w wielu przypadkach trudno wskazać na podstawie przytoczonych badań, które czynniki mają główne znaczenie dla określonych stanowisk ludzi. W nieustannie konstytuującej się rzeczywistości niewątpliwie różne czynniki oddziałują na siebie, nierzadko wzmacniając działanie innych lub osłabiając je. Tym samym trudno wskazać czy to świadomość klimatyczna w większym stopniu warunkuje poparcie dla poszczególnych partii politycznych, czy też poparcie dla danego ugrupowania i przyjmowanie dyskursu przez nie prezentowanego, w większym stopniu oddziałuje na poglądy ludzi. Zdaniem autora tej pracy większe znaczenie ma jednak da druga zależność. Odbywa się to niewątpliwie także za sprawą mediów, które w wielu przypadkach nie ukrywają swoich sympatii politycznych, a nawet w bezpośredni sposób są zależne od władzy (jak TVP z prezesem Jackiem Kurskim, posłem do Sejmu w latach 2005-2009, należącym wówczas do PiS oraz posłem do Parlamentu Europejskiego w latach 2009-2014, najpierw reprezentującego PiS, a następnie SP).

4.2. Aktywności organizacji pozarządowych działających na rzecz ochrony klimatu

Znaczenie dla kształtowania rzeczywistości społeczno-politycznej należy przypisać także trzeciemu sektorowi, czyli organizacjom pozarządowym. Wyodrębnienie tego sektora możliwe jest dzięki istnieniu sektora pierwszego – rynkowego i drugiego – publicznego. D. Moroń, za J. Szackim, w opracowaniu na temat organizacji pozarządowych zaznaczyła, że w pierwszym sektorze podmioty prywatne działają na rzecz realizacji prywatnych celów, w drugim podmioty publiczne na rzecz publicznych celów, a w trzecim podmioty prywatne na rzecz celów publicznych[986]. Rozróżnienie to nie oddaje jednak w pełni istoty organizacji pozarządowych. Joanna Schmidt zaznaczyła, że sektor organizacji pozarządowych znajduje się pomiędzy sektorem publicznym (uznanym przez nią jako pierwszy sektor), prywatnym i sektorem określonym jako czwarty – sferą osobistą, w tym rodzinną i sąsiedzką. Autorka ta zwróciła tym samym uwagę, że granice pomiędzy tymi sektorami nie zawsze są wyraźne. Organizacje pozarządowe określiła zatem jako „podmioty prywatne, działające nie dla zysku i formalnie zorganizowane", a odnosząc się do szerszej ich definicji zaliczyła do nich także inne podmioty, które nie muszą spełniać wszystkich opisanych powyżej wymogów, jednak „działają

[986] D. Moroń, *Organizacje pozarządowe. Fundament społeczeństwa obywatelskiego*, Wrocław 2012, s. 14.

na rzecz realizacji celów społecznie użytecznych”[987]. D. Moroń z kolei przyjęła definicję H. Izdebskiego i M. Małek, na podstawie której organizacje pozarządowe określono jako „ogół niepublicznych organizacji, działających społecznie i nie dla zysku”[988]. Chociaż w literaturze naukowej funkcjonuje wiele różnych definicji organizacji pozarządowych, to w większości z nich zwraca się uwagę na posiadanie przez nie formy organizacyjnej (nienależenie do sektora publicznego) i niezależność od władz publicznych, prowadzenie działalności nienastawionej na zysk, samorządność i dobrowolny charakter[989]. Elementy te stanowią podstawę dla wyodrębnienia organizacji pozarządowych, których działalność poddano analizie w kontekście kształtowania polityki klimatycznej. W tym kontekście swoją rolę częściowo spełnia definicja zarówno J. Schmidt, jak i H. Izdebskiego oraz M. Małek. W tej pierwszej zabrakło jednak elementu wskazującego na dobrowolny charakter, w drugiej natomiast na formalny i dobrowolny charakter.

Uzasadnienia istnienia sektora non-profit podjął się jako pierwszy B. Weisbrod, który stworzył teorię zawodności rynku i zawodności rządu, zgodnie z którą zarówno rynek, jak i rząd mają ograniczone możliwości zaspokajania potrzeb społecznych[990]. Obecnie wśród teorii socjologicznych i politologicznych wyróżnia się trzy podstawowe nurty dotyczące genezy i rozwoju organizacji pozarządowych. Należy do nich koncepcja państwa opiekuńczego, współzależności i znaczenia historii społecznej. W pierwszym przypadku zakłada się, że im większa jest rola sektora publicznego w realizacji potrzeb społecznych, tym mniejsza jest rola i udział i organizacji pozarządowych w rozwiązywaniu problemów społecznych. Sektor prywatny i pozarządowy są zatem sobie przeciwstawiane. Zgodnie z koncepcją współzależności sektor publiczny i pozarządowy nie jest traktowany jako przeciwstawny, ale uzupełniający się. W tym kontekście współpraca postrzegana jest jako korzystna zarówno dla organizacji pozarządowych, jak i władz publicznych, np. poprzez zlecanie określonych zadań przez państwo organizacjom pozarządowym, które mogą działać szybciej i lepiej niż rząd. W tym przypadku jednym z ryzyk jest faworyzowanie, głównie poprzez zależność finansową, organizacji działających w zgodzie z priorytetami rządu. W koncepcji dotyczącej znaczenia historii społecznej, akcentuje się przede wszystkim doświadczenia historyczne, mające wpływ na pozycję organizacji pozarządowych w danym miejscu i czasie. Na tej podstawie, w odniesieniu do gospodarki rynkowej, wymieniono cztery modele rozwoju organizacji

[987] J. Schmidt, *Rozwój organizacji pozarządowych*, Warszawa 2012, s. 16.
[988] D. Moroń, *op. cit.*, s. 15.
[989] Ibidem, s. 16.
[990] K. Kietlińska, *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 2010, s. 53-54.

pozarządowych: liberalny, korporacyjny, statyczny i socjaldemokratyczny. Dla modelu liberalnego udział państwa został określony jako nieznaczny, a organizacji pozarządowych jako duży, a w przypadku modelu socjaldemokratycznego udział państwa uznano za dominujący, a znaczenie trzeciego sektora jako niewielkie. Brak opozycji sektora publicznego i organizacji pozarządowych zauważalny jest natomiast w przypadku modelu korporacyjnego, dla którego udział państwa uznano jako wysoki, a znaczenie organizacji pozarządowych jako duże. Dla modelu statycznego udział państwa określono jako duży, a trzeciego sektora jako ograniczony[991]. K. Robaczewska, odnośnie do modelu skandynawskiego (traktowanego czasem zamiennie jako socjaldemokratyczny, lub będącego jego częścią), zwróciła jednak uwagę, że pomimo, iż organizacje pozarządowe mają w nim „pozornie najmniejsze znaczenie", to społeczeństwa tych państw mają „długą i bogatą tradycję aktywności społecznej i zrzeszania się"[992]. Stąd też należy pamiętać, że klasyfikacja ta, podobnie jak większość innych, ma charakter porządkujący i upraszczający niezwykle złożoną rzeczywistość społeczno-gospodarczą. Autorka ta, oprócz zaprezentowanych powyżej modeli organizacji pozarządowych (z wyłączeniem statycznego), wymieniła także dwie inne propozycje, zaznaczając jednak, że niekiedy nakładają się one na siebie i pokrywają. Jedna z nich zawiera modele kontynentalne (korporacyjny niemiecki i etatystyczny francuski), skandynawski, śródziemnomorski i Europy Środkowo-Wschodniej. W drugiej propozycji wymieniono natomiast model korporacyjny lub kontynentalny, rezydualny (czyli liberalny lub anglosaski), skandynawski (czyli instytucjonalny lub socjaldemokratyczny) i rudymentarny (czyli śródziemnomorski)[993]. Nietrudno zauważyć, że w każdej z tych propozycji znajduje się model korporacyjny (lub kontynentalny) i socjaldemokratyczny (lub skandynawski). W dwóch propozycjach znajduje się natomiast model liberalny (zwany też rezydualnym lub anglosaskim) i śródziemnomorski (lub rudymentarny), natomiast jedynie w jednym przypadku model Europy Środkowo-Wschodniej. Odnośnie do Polski znaczenie ma właśnie ten ostatni. Na jego kształt, jak w przypadku innych modeli, wpływ miała tradycja i historyczne doświadczenia państw regionu. Rozwój sfery aktywności obywatelskiej w państwach byłego bloku wschodniego był odbudowywany na doświadczeniach zarówno tych państw sprzed II wojny światowej, jak i innych państw europejskich z późniejszego okresu. W związku z tym model ten zawiera w sobie elementy innych modeli. Znaczenie organizacji pozarządowych sprowadza się w nim do

[991] J. Schmidt, *op. cit.*, s. 53-55.
[992] K. Rogaczewska, *Organizacje pozarządowe w polityce międzynarodowej*, Wrocław 2015, s. 21, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79822/PDF/E-book_formatka_repozytorium_Rogaczewska.pdf (dostęp: 25.08.2022).
[993] Ibidem, s. 19.

wypełniania luki w działalności państwa, a ich finansowanie jest uzależnione głównie od ich własnej aktywności w tej kwestii. Organizacje pozarządowe w Europie Środkowo-Wschodniej odgrywają ponadto istotną rolę w aktywizowaniu społeczeństwa obywatelskiego na rzecz dobra wspólnego[994]. Z funkcji organizacji pozarządowych można wyodrębnić: poznawczą, organizatorską, inspirującą, integrującą i lobbingową. Pierwsza z nich wiąże się między innymi z posiadaniem i przekazywaniem informacji, także władzom publicznym, w kwestii odbioru określonych decyzji politycznych przez społeczności lokalne i międzynarodowe. Poprzez swoje aktywności organizacje pozarządowe wskazują także na luki w działalności państwa. Ponadto funkcja poznawcza realizowana jest bezpośrednio poprzez działania edukacyjne, kulturotwórcze i propagujące różne idee[995]. Funkcja organizatorska dotyczy z kolei skupiania wokół realizacji określonych celów ludzi podzielających zainteresowania, system wartości, przynależność socjologiczną i terytorialną. Tym samym osoby takie z jednej strony akcentują swoją przynależność do grupy, z drugiej natomiast niezależność od instytucji państwowych. Funkcja organizatorska organizacji pozarządowych jest istotnym zagadnieniem szczególnie z perspektywy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i organizowania się w jego ramach[996]. W zakresie funkcji inspisującej należy zwrócić uwagę na pobudzanie przez organizacje pozarządowe spontanicznej i bezinteresownej aktywności społecznej. Ponadto inspirują one do podejmowania działań we własnych sprawach zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i interesami, pokazując tym samym, że można artykułować swoje cele niezależnie od partii politycznych[997]. Funkcję integrującą należy omówić w rozróżnieniu na działania lokalne i międzynarodowe. W ramach tych pierwszych, organizacje pozarządowe integrują ludzi, wypełniając tym samym lukę powstałą po rozbiciu tradycyjnych więzi społecznych (sąsiedzkich, towarzyskich, rodzinnych czy ogółem społeczności lokalnych). W ramach działań międzynarodowych, organizacje pozarządowe, poprzez współpracę na wielu poziomach pomiędzy społeczeństwami różnych państw, pełnią z kolei istotną funkcję integrującą w ramach Unii Europejskiej[998]. Funkcja lobbingowa związana jest natomiast z wpływem organizacji pozarządowych na organy władzy państwowej i organizacje międzynarodowe. Współcześnie organizacje pozarządowe stanowią jeden z podmiotów stosunków międzynarodowych[999].

[994] Ibidem, s. 22-23.
[995] Ibidem, s. 40.
[996] Ibidem, s. 41.
[997] Ibidem.
[998] Ibidem, s. 42.
[999] Ibidem.

Z perspektywy kształtowania polityki klimatycznej państwa szczególnie interesująca jest funkcja lobbingowa organizacji pozarządowych. Inaczej lobbing określany jest mianem rzecznictwa interesów[1000]. Nie sposób wskazać jednej, powszechnie akceptowanej wśród naukowców definicję lobbingu. Samo określenie do języka polskiego zostało zapożyczone z języka angielskiego, w którym pierwotnie określano nim kuluary parlamentu brytyjskiego[1001]. Na początku XIX w. w Stanach Zjednoczonych Ameryki określenia tego zaczęto używać dla pewnego typu relacji pomiędzy przedstawicielami władzy a ludźmi, którzy chcieli nawiązać z nimi kontakt[1002]. Definicje słownikowe i encyklopedyczne zaprezentowane w publikacji Pawła Kuczmy, wskazują na klasyczne rozumienie tego terminu, jako wywieranie wpływu na ustawodawców[1003]. Podobny pogląd zaprezentował także K. Zuba oraz W. Jednaka[1004]. W podobnym kontekście działalność lobbingowa została ujęta w polskiej ustawie z 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa, jako „każde działanie prowadzone metodami prawnie dozwolonymi zmierzające do wywarcia wpływu na organy władzy publicznej w procesie stanowienia prawa"[1005]. Nieco szersze ujęcie lobbingu, według którego celem działalności grup interesu jest nie tylko wywarcie wpływu na ustawodawców, ale także innych decydentów i podmioty administracji publicznej, przedstawił między innymi C. Miller, B. le Grelle, L. Milbrath, P. Kotler oraz K. Schloszman i J. Tierney. Według C. Millera lobbing to „podjęcie akcji zmierzającej do wpłynięcia na działania instytucji rządowych", co oznacza, że „lobbing swym działaniem obejmuje wszystkie elementy centralnego i lokalnego rządzenia, a także inne instytucje publiczne, zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym"[1006]. Ujęcie to jest zgodne z zaprezentowanym przez K. Rogaczewską, w publikacji na temat organizacji pozarządowych w polityce międzynarodowej. B. le Grelle uznał, że lobbing „polega na stwarzaniu sytuacji lub wpływaniu na nią w celu spowodowania, poprzez wywieranie wpływu na władze państwowe, jej ewolucji lub likwidacji, niezależnie od tego czy chodzi tu o ustawę, czy jedynie o rozporządzenie w fazie projektu, o działanie zbiorowe czy o

[1000] K. Jasiecki, M. Molęda-Zdziech, U. Kurczewska, *Lobbing. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, Kraków 2006, s. 13.
[1001] W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1990, s. 306, za: P. Kuczma, *Lobbing w Polsce*, Toruń 2010, s. 13.
[1002] Ibidem, s. 13; A. Sławik, *Lobbing w strategiach przedsiębiorstw. Pięć ciekawych analiz przypadków*, Kraków 2009, s. 23.
[1003] P. Kuczma, op. cit., s. 14.
[1004] A. Sławik, op. cit., s. 25.
[1005] *Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa*, Dz. U. 2005 nr 169 poz. 1414, s. 1, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005169141401.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1006] C. Miller, *Politico's Guide to political lobbying*, Politico's Publishing, Wielka Brytania 2000, za: A. Sławik, *op. cit.,* s. 25.

dokumentację dotyczącą gospodarki”[1007]. L. Milbrath stwierdził natomiast, że lobbing to ,,stymulacja i przekazywanie informacji przez kogoś innego niż obywatel działający we własnym imieniu, skierowane na rządowy organ podejmowania decyzji w nadziei na wywarcie wpływu na tę decyzję”[1008]. Z kolei P. Kotler za lobbing uznał ,,kontaktowanie się i przekonywanie członków ciał ustawodawczych i urzędników państwowych do określonych rozwiązań prawnych i administracyjnych”[1009]. Według K. Schloszmana i J. Tierney'a lobbing to bezpośrednie kontakty pomiędzy reprezentantami zorganizowanych grup interesu z decydentami[1010]. Znacznie szersze pojęcie lobbingu, w większym stopniu właściwe dla złożoności sfery społeczno-politycznej, przedstawiła między innymi Judith Symonds, uznając, że ,,lobbing jest przede wszystkim sposobem promocji idei i spraw. Jest to marketing idei”[1011]. D.R. Mastromarco, A.P. Saffer i M. Zieliński zdefiniowali natomiast lobbing jako ,,promowanie pomysłów i interesów w celu wywierania wpływu na określone działania lub decyzje”[1012]. Michel Bongrand nowoczesny lobbing określał z kolei jako prowadzenie kampanii na rzecz między innymi grupy ekonomicznej, politycznej, społecznej, kulturalnej[1013]. K. Jasiecki, M. Marzęda-Zdziech i U. Kurczewska stwierdzili z kolei, że ,,w dzisiejszym zglobalizowanym świecie, funkcjonującym na zasadzie <<naczyń połączonych>>, rozmaitych zależności i powiązań, decyzje interesujące lobbystów zapadają nie tylko w organach władzy publicznej, w rządzie, parlamencie lub administracji państwowej. Coraz częściej są one podejmowane także przez innych wpływowych inicjatorów zmian – organizacje międzynarodowe, korporacje ponadnarodowe, banki, media lub organizacje pozarządowe”[1014]. P. Bielawski podobnie uznał, że lobbing to nie tylko wywieranie wpływu na decyzje podejmowane przez władzę państwową i samorządową, ale również na postawy innych decydentów, którymi ,,w różnych sytuacjach mogą być także organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, środowiska naukowe, grupy zainteresowania (np. pracownicy) etc., które mogą wspomóc lub utrudnić realizację zamierzeń organizacji”. Ponadto zaznaczył, że ,,podmiotem lobbingu mogą być też liderzy związkowi, autorytety w danej branży (naukowe i wybitni praktycy), organizacje, które mają wpływ na kształtowanie ważnej z punktu widzenia firmy

[1007] B. Le Grelle, *Profession Lobbyman*, Hachette 1987, za: A. Sławik, op. cit., s. 25.
[1008] L. Milbrath, za: P. Kuczma, op. cit., s. 15.
[1009] P. Kotler, *Marketing*, Warszawa 1994, za: P. Kuczma, *op. cit.*, s. 15-16.
[1010] Ibidem, s. 16.
[1011] J. Symonds, za: K. Jasiecki, M. Molęda-Zdziech, U. Kurczewska, *op. cit.,* s. 17.
[1012] D.R. Mastromarco, A.P. Saffer i M. Zieliński, za: K. Jasiecki, M. Molęda-Zdziech, U. Kurczewska, *op. cit.,* s. 17.
[1013] A. Sławik, *op. cit.,* s. 27.
[1014] K. Jasiecki, M. Molęda-Zdziech, U. Kurczewska, *op. cit.,* s. 17.

opinii decydenta zbiorowego”[1015]. Z poglądem takim zgodziła się także A. Sławik, uznając, że chociaż działania lobbingowe skierowane do przedstawicieli władz państwowych i administracji publicznej stanowią dominującą część aktywności lobbingowych, to „lobbing – zwłaszcza gospodarczy – wykracza poza krąg decydentów politycznych”[1016]. Obok decydentów związanych z władzami państwowymi i samorządowymi, autorka ta wymieniła także takich odbiorców działań lobbingowych jak „organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, środowiska naukowe, autorytety w danej dziedzinie, związki zawodowe, mass media oraz opinia publiczna, która odgrywa coraz istotniejszą rolę w życiu gospodarczym”[1017]. Ponadto A. Sławik stwierdziła, że „adresatem działań lobbingowych jest zawsze osoba będąca decydentem w sprawie, która stanowi przedmiot tych działań”[1018].

M. Piestrak zauważył, że większość definicji lobbingu nie jest zbyt właściwych także dla działalności organizacji pozarządowych w Polsce. Tym samym zwrócił uwagę, że większość z nich dotyczy wyłącznie wpływu na Sejm i Senat oraz szerzej rozumianą administrację publiczną, „a nie na całokształt procesów decyzyjnych w państwie”[1019]. Autor ten zaznaczył, że lobbing powinien być ujmowany szerzej zarówno w układzie hierarchicznym, odnosząc się do innych instytucji prawodawczych, interpretujących prawo i implementujących je, jak i wertykalnym, podając dla przykładu akty prawa miejscowego. Ponadto zwrócił uwagę, że lobbing rozumiany jako wpływanie na administrację rządową lub też publiczną, „nie jest domeną organizacji pozarządowych – w przeciwieństwie natomiast do lobbingu prowadzonego w sposób pośredni, np. poprzez kształtowanie opinii publicznej, która dopiero potem wywiera presję na decydentów, oraz w sposób nieprofesjonalny, czyli lobbingu nie ograniczonego wyłącznie do zawodowych lobbystów”[1020]. To ostatnie zdanie jest kluczowe dla rozumienia znaczenia organizacji pozarządowych w tworzeniu polityki klimatycznej, gdyż działania na rzecz określonego kształtu aktów prawnych czy dokumentów planistycznych państwa, w większości przypadków poddanych poniżej analizie, nie stanowią głównego, a tym bardziej jedynego obszaru ich działalności. Często natomiast aktywności organizacji pozarządowych dotyczą edukacji i podnoszenia świadomości społecznej na temat problemów obejmujących środowisko naturalne i klimat, co w pośredni sposób oddziałuje zarówno na decyzje

[1015] P. Bielawski, za: P. Kuczma, *op. cit.*, s. 17.
[1016] A. Sławik, *op. cit.*, s. 28.
[1017] Ibidem.
[1018] Ibidem.
[1019] M. Piestrak, *Lobbing w działalności polskich organizacji pozarządowych*, [w:] *Organizacje pozarządowe in praxi. Obraz polskiego sektora NGO*, K. Zamorska (red.), Lublin 2014, s. 20.
[1020] Ibidem.

podejmowane przez kierownictwo prywatnych i państwowych przedsiębiorstw, jak i partii politycznych, rządu i najwyższych przedstawicieli władz państwowych.

Odnosząc się zatem do tak rozumianego lobbingu, jednakże nie zapominając także o jego klasycznym ujęciu, dla celów analizy działalności organizacji pozarządowych, a tym samym ich potencjalnego wpływu na politykę klimatyczną Polski, wyodrębniono organizacje, które brały udział w konsultacjach społecznych najważniejszych z perspektywy ochrony środowiska i klimatu dokumentów planistycznych, takich jak *Polityka energetyczna Polski do 2040 r., Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej,* oraz *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030*. W przypadku tego ostatniego brakuje szczegółowych danych na temat podmiotów biorących udział w konsultacjach planu i ich uwag. W dokumencie tym w przypadku organizacji pozarządowych, biorących udział w jego konsultacjach publicznych, wyszczególniono jedynie WWF Polska, Fundację ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, Stowarzyszenie Energii Odnawialnej, Forum Energii i Instytut Spraw Obywatelskich, zaznaczając, że nie były one jedynymi organizacjami pozarządowymi[1021]. W konsultacjach społecznych projektu Polityki ekologicznej państwa 2030 – strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej, wraz z prognozą oddziaływania na środowisko, trwających od 6 do 30 września 2018 r., udział wzięli przedstawiciele takich organizacji pozarządowych jak Greenpeace, Health and Environment Alliance (HEAL Polska), Koalicja Klimatyczna, WWF Polska, Polski Klub Ekologiczny (w trakcie konferencji konsultacyjnej) i Koalicja Ratujmy Rzeki[1022]. Działalność tej ostatniej, ze względu na zawężony zakres jej zainteresowań do ekosystemów wodnych, nie zostanie jednak poddana analizie. W konsultacjach publicznych Polityki energetycznej Polski do 2040 r., przeprowadzonych w ramach strategicznej oceny oddziaływania na środowisko, udział wzięły takie organizacje jak: Forum Energii, Fundacja INSTRAT, Koalicja Klimatyczna, WWF Polska. Swoje uwagi zgłosiły również inne organizacje pozarządowe, takie jak Polskie Stowarzyszenie Fotowoltaiki i Polskie Stowarzyszenie Energetyki Wiatrowej (zrzeszające głównie prywatne podmioty gospodarcze), Towarzystwo Gospodarcze Polskie Elektrownie (zrzeszające państwowe spółki energetyczne), czy też Polskie Towarzystwo Nukleoniczne (zrzeszające osoby związane z działalnością z zakresu energetyki jądrowej). Działalność i

[1021] *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu...*, s. 5.

[1022] M. Brzezinka, A. Kowal, W. Brol, *Uzasadnienie zawierające informacje o udziale społeczeństwa w postępowaniu strategicznej oceny oddziaływania na środowisko Polityki Ekologicznej Państwa 2030 – strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej wraz z prognozą oddziaływania na środowisko*, Poręba 2019, s. 9-32, https://bip.mos.gov.pl/strategie-plany-programy/polityka-ekologiczna-panstwa/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-strategia-rozwoju-w-obszarze-srodowiska-i-gospodarki-wodnej/ (dostęp: 26.08.2022).

znaczenie tych organizacji dla polityki klimatycznej nie zostanie jednak poddana analizie, ze względu na dominujący udział w ich funkcjonowaniu prywatnego lub publicznego sektora gospodarczego, czy też na zawężenie ich aktywności do wąskich dziedzin, chociaż mających bezpośrednie lub pośrednie znaczenie dla ochrony klimatu.

Fundacja Greenpeace Polska jest jedną z najbardziej znanych organizacji pozarządowych, których obszarem działalności jest ochrona środowiska naturalnego. Początki organizacji związane są z organizacją protestów u wybrzeży Alaski, przeciwko testom nuklearnym przeprowadzanym przez rząd Stanów Zjednoczonych. Działalność Greenpeace w Polsce rozpoczęła się w 2004 r.[1023] Statutowe cele organizacji obejmują „ochronę i zachowanie środowiska naturalnego oraz naturalnych warunków życia człowieka" oraz „rozszerzanie i pogłębianie świadomości społecznej w zakresie ochrony środowiska"[1024]. Ich realizacja odbywa się za sprawą upowszechniania informacji o zagrożeniach dla środowiska naturalnego, organizacji wydarzeń publicznych związanych z tematyką ochrony środowiska, takich jak prelekcje, spotkania, wystawy, festyny, a także działalności popularyzatorskiej i publicystycznej[1025]. Przedstawiciele organizacji o współczesnych zmianach klimatu wypowiadają się w kategoriach „kryzysu klimatycznego", uznając rezygnację z wytwarzania energii z węgla za pilną potrzebę w Polsce i UE do 2030 r. Opowiadając się jednocześnie przeciwko energetyce jądrowej, członkowie Greenpeace rozwiązania problemu produkcji energii upatrują w odnawialnych źródłach i podnoszeniu efektywności energetycznej[1026]. Na stronie internetowej organizacji znajduje się informacja, że przeciwstawia się ona „wielkim koncernom paliwowym", zabiega o wsparcie dla prosumenckiej energetyki odnawialnej, a także o „pociągnięcie niszczycieli klimatu do odpowiedzialności"[1027]. Informacje te potwierdzają akcje członków Greenpeace, w tym złożenie w marcu 2020 r. pozwu przeciwko PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna, na podstawie którego powołując się na Prawo ochrony środowiska Greenpeace domaga się od spółki zaprzestania emisji gazów cieplarnianych pochodzących ze spalania węgla, najpóźniej do 2030 r.[1028] Zgłoszenie takiego

[1023] *O Greenpeace*, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/tag/o-nas/ (dostęp: 30.05.2022).
[1024] *Statut Fundacji Greenpeace Polska*, s. 1, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2020/07/fa8f7d71-statut-gp-aktualny.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1025] Ibidem, s. 2
[1026] *Kryzys klimatyczny*, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/tag/klimat/ (dostęp: 30.05.2022).
[1027] *Klimat i energia*, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/dowiedz-sie/klimat-i-energia/ (dostęp: 30.05.2022).
[1028] *Briefing dotyczący odpowiedzi PGE GiEK na pozew Greenpeace*, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2020/09/1fa4b69c-briefing-dotycz%C4%85cy-odpowiedzi-pge-giek-na-pozew-greenpeace.pdf (dostęp: 30.05.2022).

wniosku w przypadku niepodjęcia przez spółkę działań w celu redukcji emisji pochodzących z elektrowni węglowych, zapowiedziano już w 2018 r. W odpowiedzi na ten pozew eksperci PGE GiEK powoływali się na informacje co najmniej kontrowersyjne z perspektywy naukowej w kwestii zmian klimatu. Z działań Greenpeace skierowanych do rządu można wymienić zablokowanie we wrześniu 2021 r. wejścia do Ministerstwa Aktywów Państwowych, połączone z domaganiem się wyznaczenia 2030 r. jako daty odejścia w Polsce od spalania węgla[1029]. Za swoje najważniejsze osiągnięcia w 2021 r. Greenpeace uznało między innymi rezygnację PGE z budowy nowej kopalni węgla brunatnego w Złoczewie (którego wykorzystanie miałoby powodować emisję 450 mln ton CO_2) i ujawnienie wydania przez Ministerstwo Klimatu i Środowiska za sprawą ministrów Henryka Kowalczyka, Michała Wosia i Michała Kurtyki 16 zezwoleń w 9 kopalniach na wydobycie węgla bez wymaganej oceny oddziaływania na środowisko[1030]. W 2020 r. z działań organizacji na rzecz klimatu warto wymienić apel do Jacka Sasina, ministra aktywów państwowych, o ukierunkowanie pomocy publicznej na wspieranie rozwoju gospodarki neutralnej klimatycznie i transformację regionów górniczych, działanie na rzecz powstrzymania rozbudowy kopalni węgla brunatnego Turów, czy też przyjęcie przez organizację programu, na podstawie którego postulowano między innymi osiągnięcie przez Polskę neutralności klimatycznej do 2040 r.[1031] Sprawozdanie Fundacji Greenpeace Polska za 2019 r. również rozpoczynało się od informacji na temat działań na rzecz klimatu. Zaznaczono przy tym, że UE powinna osiągnąć neutralność klimatyczną już w 2040 r., a redukcje emisji gazów cieplarnianych do 2030 r. powinny wynieść 65%[1032]. Greenpeace przedstawiło także uwagi do projektu Polityki Ekologicznej Państwa 2030[1033].

Fundacja WWF Polska również należy do jednych z najbardziej znanych w Polsce organizacji pozarządowych, których działalność skupia się na ochronie przyrody. Celem statutowym WWF jest „działanie zmierzające do ochrony środowiska naturalnego i procesów ekologicznych, a zwłaszcza fauny i flory, krajobrazu, wód, gleby, powietrza i innych bogactw naturalnych, ze szczególnym uwzględnieniem utrzymania podstawowych procesów

[1029] K. Guzek, *Wszystkie Dla Klimatu zamykają Ministerstwo Aktywów Państwowych*, 9.09.2021, https://www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/30448/wszystkie-dla-klimatu-zamykaja-ministerstwo-aktywow-panstwowych/ (dostęp: 30.05.2022).
[1030] M. Palińska, *Podsumowanie 2021 roku*, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/31285/podsumowanie-2021-roku/ (dostęp: 30.05.2022).
[1031] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Fundacja Greenpeace Polska, s. 2-3, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2021/11/c5ecd532-sprawozdanie-merytoryczne_2020.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1032] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019*, Fundacja Greenpeace Polska, s. 2, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2020/10/413e61c7-gp2019_sprawozdanie-merytoryczne.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1033] M. Brzezinka, A. Kowal, W. Brol, op. cit., s. 15.

ekologicznych i systemów podtrzymywania życia oraz zachowania i zapewnienia nieprzerwanego korzystania z gatunków genetycznych i różnorodności ekosystemu"[1034]. Cele te są realizowane między innymi poprzez zbieranie i wypłacanie środków finansowych na ochronę przyrody, rozwijanie świadomości w zakresie ochrony przyrody, finansowanie działań i projektów takich jak badania naukowe, wymiana naukowców i specjalistów z zakresu ochrony przyrody, a także studentów i innych osób. WWF traktuje zmiany klimatu jako poważne zagrożenie, powołując się na dane naukowe publikowane w ramach działalności IPCC. Tym samym przedstawiciele organizacji zwracają uwagę na konieczność podejmowania działań zmierzających do niedopuszczenia wzrostu średniej globalnej temperatury o więcej niż 1,5ºC w stosunku do epoki przedprzemysłowej[1035]. Na stronie internetowej organizacji zaznaczono, że jej przedstawiciele współpracują z politykami i przedstawicielami administracji publicznej w zakresie polityki klimatycznej, efektywności energetycznej i odnawialnych źródeł energii, biorą udział w konsultacjach społecznych rozporządzeń i dokumentów strategicznych na temat klimatu i energii oraz w akcjach społecznych i zajmują stanowiska w kluczowych sprawach dotyczących polityki klimatycznej państwa, publikują raporty, nakręcili film dokumentalny ukazujący politykę klimatyczną z perspektywy szans rozwojowych, czy też wzięli udział w Konferencji Stron UNFCCC w Katowicach (w 2018 r.) i w Glasgow (w 2021 r.). WWF Polska od 2004 r. posiada status organizacji pożytku publicznego i od tego czasu w każdym roku swojej działalności w sprawozdaniu merytorycznym z działalności publikowała informacje na temat aktywności podejmowanych w obszarze ochrony klimatu. W 2004 r. przedstawiciele WWF współorganizowali dwa wydarzenia na temat energetyki odnawialnej, objęte patronatem premiera RP, brali udział w konferencji pod patronatem ministra środowiska, na temat rewitalizacji terenów poprzemysłowych, z referatem na temat produkcji biomasy energetycznej, a także uczestniczyli w pracach Koalicji Klimatycznej[1036]. Udział w wydarzeniu na temat energetyki odnawialnej pod patronatem ministra gospodarki (Forum Odnawialnych Źródeł Energii 2005) był jedną z głównych aktywności WWF w ramach działalności na rzecz klimatu w 2005 r. Ponadto przedstawiciele fundacji zorganizowali działania edukacyjne na temat energetyki odnawialnej oraz opublikowali raport na temat europejskich elektrowni emitujących najwięcej dwutlenku węgla i współpracowali przy opracowaniu raportu na temat

[1034] *Tekst jednolity Statutu*, Rada Fundacji WWF Polska, 10.02.2017, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Fundacja%20WWF%20Statut%20obow.%20od%2010.03.2017.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1035] *Klimat*, WWF Polska, https://www.wwf.pl/srodowisko/klimat (dostęp: 30.05.2022).
[1036] *Sprawozdanie z działalności Fundacji WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody*, Fundacja WWF Polska Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, s. 5-6, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2004.pdf (dostęp: 30.05.2022).

handlu uprawnieniami do emisji[1037]. W sprawozdaniu merytorycznym z działalności WWF Polska, projekt „klimat i energia" znalazł się na pierwszej pozycji. W jego ramach przeprowadzono kampanię edukacyjną „zróbmy dobry klimat", która wiązała się z szeregiem działań mających na celu zachęcić społeczeństwo do bardziej efektywnego wykorzystywania energii elektrycznej w domach. Była ona prowadzona pod patronatem Ministerstwa Środowiska i Ministerstwa Gospodarki, a reklama telewizyjna będąca częścią kampanii, była emitowana bezpłatnie w styczniu 2007 r. w TVP1, TVP2 i TVP3. Z innych działań mających związek z klimatem, przedstawiciele WWF Polska opublikowali raport na temat wpływu spółek energetycznych na Krajowy Plan Rozdziału Uprawnień do emisji CO_2 na lata 2005-2007, a także opowiadali się za przyjęciem w ramach pakietu klimatyczno-energetycznego UE celów dotyczących 20% zmniejszenia emisji CO_2, wzrostu wykorzystania odnawialnych źródeł energii do 20% i wzrostu o 20% efektywności energetycznej do 2020 r.[1038] W 2007 r., oprócz działań edukacyjnych i aktywnego uczestnictwa w konferencjach, przedstawiciele WWF opracowali stanowisko w sprawie liczby uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2008-2012, które zostało przekazane między innymi niektórym ministerstwom i Komisji Europejskiej, a także stanowisko w sprawie poparcia pakietu klimatyczno-energetycznego UE[1039]. W 2008 r. przedstawiciele WWF Polska wzięli udział w Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Poznaniu, organizując w tym czasie kilka własnych wydarzeń. Ponadto między innymi zorganizowano w Brukseli sesję lobbingową w sprawie przyjęcia pakietu klimatyczno-energetycznego, przedstawiono raport na temat potencjalnego wzrostu cen wynikającego z przyjęcia tego pakietu, czy też przeprowadzono audyty energetyczne w trzech fabrykach w Polsce w celu sprawdzenia potencjału gospodarki niskoemisyjnej w polskim przemyśle, jak również przeprowadzono akcję „Godzina dla Ziemi", w której udział wziął między innymi Pałac Prezydenta RP i Kancelaria Prezesa Rady Ministrów[1040]. Akcję tę powtarzano również w kolejnych latach. W 2009 r. WWF opublikował raport na temat potencjału termomodernizacji, uzupełniony przez raport termowizyjny, wskazujący na stopień wypełniania standardów w tym zakresie przez deweloperów. Oprócz innych działań z zakresu

[1037] *Sprawozdanie z działalności Fundacji WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody*, Fundacja WWF Polska Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, s. 3-4, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2005.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1038] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2006*, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, s. 3-4, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2006_0.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1039] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2007*, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, s. 8-9, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2007.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1040] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2008*, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, s. 6-7, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2008.pdf (dostęp: 30.05.2022).

ochrony cieplnej budynków w Polsce, przeprowadzono także między innymi wydarzenia mające na celu zwrócenie uwagi polityków na potrzebę przyjęcia ambitniejszych działań na rzecz ochrony klimatu. Ponadto przedstawiciel WWF Polska wziął udział w Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Kopenhadze[1041]. W 2010 r. przedstawiciele WWF Polska między innymi promowali decyzje polityczne i zachowania konsumenckie służące poprawie efektywności energetycznej oraz kontynuowali starania o zaostrzenie standardów w zakresie ochrony cieplnej budynków, a w ramach globalnej współpracy pomiędzy WWF i firmą IKEA, w Polsce realizowano także projekt w celu ograniczania emisji CO_2 przez polskich dostawców firmy[1042]. W 2011 r., we współpracy z Koalicją Klimatyczną, WWF Polska uczestniczyła w konsultacjach projektu ustawy o odnawialnych źródłach energii i *II Krajowego Planu Działań na rzecz Efektywności energetycznej*, a w wyniku współpracy z Polskim Klubem Ekologicznym wydano raport na temat ograniczenia emisji gazów cieplarnianych i znaczenia takiego działania dla polskiej gospodarki. WWF Polska była ponadto krajowym koordynatorem rozpoczynającego się w 2011 r. projektu mającego pomóc samorządom lokalnym w planowaniu zrównoważonego gospodarowania energią[1043]. Z dodatkowych działań, wobec już rozpoczętych, w 2012 r. WWF Polska prezentowała stanowiska między innymi w sprawie reformy Europejskiego Systemu Handlu Emisjami oraz brała udział w konsultacjach społecznych między innymi programu Mieszkanie dla Młodych[1044]. W 2013 r. przedstawiciele WWF Polska przekazali stanowisko w sprawie nowego projektu ustawy o odnawialnych źródłach energii, apelowali w ramach Koalicji Klimatycznej i z przedstawicielami branży odnawialnych źródeł energii o wprowadzenie zachęt ekonomicznych dla produkcji energii odnawialnej w mikroźródłach (w szczególności dla prosumentów), a także brali aktywny udział w konsultacjach społecznych dotyczących stanowiska Polski w sprawie nowej polityki klimatyczno-energetycznej UE po 2020 r.[1045] W 2014 r., oprócz kontynuowania wielu wcześniejszych projektów, przedstawiciele WWF Polska opublikowali raport prostujący

[1041] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2009*, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, s. 6-7, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr_z_dzial_2009.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1042] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2010*, Fundacja WWF Polska, s. 7-8, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2010.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1043] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011*, Fundacja WWF Polska, s. 4, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2011.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1044] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2012*, Fundacja WWF Polska, s. 4, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2012_0.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1045] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2013*, Fundacja WWF Polska, s. 3-4, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2013_0.pdf (dostęp: 30.05.2022).

nieprawdziwe informacje na temat odnawialnych źródeł energii, wraz z Greenpeace zlecili Instytutowi Energetyki Odnawialnej analizę ekonomiczną wskazującą na konieczne kierunki wsparcia małych źródeł energii odnawialnej, a także brali udział w konsultacjach dotyczących ustawy o efektywności energetycznej, organizując również warsztaty dla administracji publicznej i ekspertów, w ramach których ukazywali konieczność zmian w systemie wsparcia działań na rzecz efektywności energetycznej (opierając się na opracowanej przez siebie wcześniej analizie ekonomicznej z tego zakresu)[1046]. W 2015 r., obok aktywności związanych z promocją odnawialnych źródeł energii, przedstawiciele WWF byli zaangażowani w działania na rzecz efektywności energetycznej[1047]. Aktywności organizacji w 2016 r., w ramach projektu „Klimat i Energia", skupiały się głównie na promowaniu wykorzystania odnawialnych źródeł energii, a także udziale w konsultacjach społecznych nowelizacji ustawy o odnawialnych źródłach energii, Planu na rzecz odpowiedzialnego rozwoju i rozporządzenia dotyczącego definicji drewna energetycznego[1048]. W 2017 r. „Klimat i energia" był jednym z siedemnastu projektów zrealizowanych przez WWF. W jego ramach opublikowano 2 raporty, w tym jeden na temat korzyści wynikających z inwestycji w termomodernizację budynków i zmianę źródła energii na odnawialne, a drugi służył jako podstawa merytoryczna do powstania filmu dokumentalnego[1049]. Dotyczył on szans rozwojowych wynikających z polityki klimatycznej, a jego publikacja odbyła się w 2018 r. Przedstawiciele WWF, podobnie jak we wcześniejszych latach, wzięli udział w Konferencji Stron UNFCCC, która w 2018 r. odbyła się w Katowicach. Ponadto podejmowali działania wspierające transformację regionów górniczych[1050] i przedstawili uwagi do projektu Polityki Ekologicznej Polski 2030[1051]. Do głównych działań podjętych przez Fundację WWF Polska z zakresu klimatu w 2019 r. należał z kolei udział w konsultacjach *Krajowego planu na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030* oraz *Polityki energetycznej Polski 2030* (kiedy to wskazano konieczność zwiększenia ambicji klimatycznych Polski), przekazanie premierowi Mateuszowi Morawieckiemu petycji podpisanej przez 25 tys. osób, wzywającej do zgody Polski na przyjęcie celu neutralności klimatycznej UE do 2050 r.,

[1046] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2014*, Fundacja WWF Polska, s. 6, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2014.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1047] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2015*, Fundacja WWF Polska, s. 8, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2015.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1048] *Sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2016*, Fundacja WWF Polska, s. 7, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie%20merytoryczne%20z%20dzia%C5%82alnosci.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1049] *Sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2017*, Fundacja WWF Polska, s. 7-8, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Sprawozdanie%20z%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%202017.pdf (dostęp: 31.05.2022).
[1050] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019*, Fundacja WWF Polska, s. 5-6, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Sprawozdanie%20merytoryczne.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1051] M. Brzezinka, A. Kowal, W. Brol, *op. cit.,* s. 15.

skuteczny protest (wraz z innymi organizacjami) przeciwko przyjęciu nowelizacji ustawy ułatwiającej i przyspieszającej proces uzyskiwania pozwoleń dla kopalni węgla kamiennego i brunatnego, wspieranie transformacji energetycznej regionów górniczych w ramach projektu Sprawiedliwa Transformacja, a także wydanie broszury edukacyjnej na temat zmian klimatu[1052]. W ramach obszaru „klimat, zrównoważony rozwój i polityka środowiskowa", WWF Polska podjęła w 2020 r. między innymi takie inicjatywy jak opracowanie raportu „Zeroemisyjna Polska 2050", który przez prezesa WWF został przedstawiony w senacie podczas posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do spraw Klimatu, publikacja materiałów dla decydentów, mająca pomóc osiągnąć w 2050 r. „Klimatyczny Dzień Niepodległości", wspieranie transformacji regionów górniczych, podpisanie wraz z kilkudziesięcioma innymi organizacjami listu do premiera Mateusza Morawieckiego, na podstawie którego domagano się wyznaczenia daty odejścia od paliw kopalnych w energetyce i gospodarce oraz o zadeklarowanie wdrożenia neutralności klimatycznej, opublikowanie raportu na temat możliwych sposobów magazynowania energii, a także podjęto współpracę z Grupą VELUX w celu neutralizacji jej śladu węglowego od początku jej działalności, czyli 80 lat. Członkowie WWF zorganizowali również 143 spotkania z przedstawicielami innych firm w celu podjęcia strategicznej i transformacyjnej współpracy[1053].

Polski Klub Ekologiczny jest stowarzyszeniem, którego celami statutowymi są: „uznanie zrównoważonego rozwoju jako podstawy polityki społeczno-gospodarczej państw", „ochrona środowiska, w tym ekologia rozumiana, jako ochrona człowieka, zwierząt", „ochrona krajobrazu naturalnego, ładu przestrzennego oraz dziedzictwa kulturowego", kształtowanie świadomości społecznej na temat związku pomiędzy jakością życia a racjonalnym gospodarowaniem zasobami naturalnymi, dążenie do zachowania równowagi pomiędzy środowiskiem naturalnym, a rozwojem cywilizacji, upowszechnianie edukacji ekologicznej, ogólna poprawa jakości „środowiska człowieka", integracja europejska i rozwijanie współpracy w zakresie ochrony środowiska, dziedzictwa kulturowego i sprawiedliwego rozwoju społecznego, „wspieranie procesów demokratyzacji społeczeństwa oraz budowanie społeczeństwa obywatelskiego", a także „upowszechnianie zrównoważonego modelu turystyki i krajoznawstwa oraz gospodarowania czasem wolnym"[1054]. Cele te Polski Klub Ekologiczny

[1052] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019...*, s. 3.
[1053] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Fundacja WWF Polska, s. 4-5, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Sprawozdanie%20merytoryczne%20OPP_2020.pdf (dostęp: 30.05.2022).
[1054] *Statut Polskiego Klubu Ekologicznego*, s. 2, http://v2.zgpke.pl/wp-content/uploads/2020/07/statut-PKE.pdf (dostęp: 2.06.2022).

realizuje poprzez liczne aktywności, spośród których dla polskiej polityki klimatycznej na szczególną uwagę zasługują te dotyczące bezpośredniego wywierania wpływu na władze państwowe i samorządowe, w tym „podejmowanie inicjatyw, interwencji i działań na rzecz tworzenia i przestrzegania w Rzeczypospolitej Polskiej prawa w zakresie kształtowania, ochrony i restytucji środowiska, ochrony zdrowia społeczeństwa i zachowania dóbr kultury oraz prawa do informacji o stanie środowiska i przyrody", składanie organom administracji publicznej wniosków i zastrzeżeń odnośnie do lokalizacji inwestycji uciążliwych dla środowiska, współpraca z władzami państwowymi i innymi w sprawach istotnych z perspektywy statutu stowarzyszenia, a także dla zapobiegania powstawania szkód w środowisku lub w celu ich usunięcia i naprawy, występowanie do organów administracji publicznej, sądów, instytucji władz centralnych, samorządowych i Unii Europejskiej[1055]. Polski Klub Ekologiczny na najwyższym szczeblu swojej struktury reprezentowany jest przez Zarząd Główny. Poza tym organizację tworzą okręgi: Okręg Małopolska (z siedzibą w Krakowie), Okręg Mazowiecki (w Warszawie), Okręg Pomorski (w Gdańsku), Okręg Pomorsko-Kujawski (w Toruniu) i Okręg Wielkopolski (z siedzibą w Poznaniu), a także podległe okręgom koła: w Gnieźnie, Krynicy Zdrój, Gliwicach, Otwocku, Stalowej Woli i Tychach. Wśród aktualności z ostatnich kilku lat, odnośnie do zmian klimatu, na stronie internetowej Zarządu Głównego Polskiego Klubu Ekologicznego, znajduje się informacja o napisanej przez Zbigniewa Karaczuna i Jerzego Kozyrę w ramach Okręgu Mazowieckiego Polskiego Klubu Ekologicznego raportu zatytułowanego *Wpływ zmiany klimatu na bezpieczeństwo żywnościowe Polski*[1056], o poparciu działań Młodzieżowej Rady Klimatycznej w sprawie wprowadzenia do szkolnej podstawy programowej treści dotyczących ochrony klimatu[1057], czy też zaproszenie na debatę o wpływie zmian klimatu na bioróżnorodność, wodę i rolnictwo, która odbyła się w kwietniu 2021 r.[1058] Ponadto przedstawiciele organizacji w trakcie konferencji konsultacyjnej na temat projektu *Polityki Ekologicznej Państwa 2030* (z 2018 r.), zwrócili uwagę na zaniechanie w prognozie oceny oddziaływania na środowisko odniesienia się do energetyki opartej na węglu[1059].

[1055] Ibidem, s. 2-3.
[1056] *Jak zmiana klimatu wpływa na bezpieczeństwo żywnościowe?*, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/jak-zmiana-klimatu-wplywa-na-bezpieczenstwo-zywnosciowe/ (dostęp: 2.06.2022).
[1057] *PKE wspiera Młodzieżową Radę Klimatyczną*, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/pke-wspiera-mlodziezowa-rade-klimatyczna/ (dostęp: 2.06.2022).
[1058] *Zmiany klimatu i ich wpływ na bioróżnorodność, wodę i rolnictwo*, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/zmiany-klimatu-i-ich-wplyw-na-bioroznorodnosc-wode-i-rolnictwo/ (dostęp: 2.06.2022).
[1059] M. Brzezinka, A. Kowal, W. Brol, *op. cit.*, s. 15.

Reprezentant Okręgu Pomorskiego Polskiego Klubu Ekologicznego, będący jednocześnie przedstawicielem organizacji w Koalicji Klimatycznej, zmianom klimatu nadał istotną, chociaż nie najwyższą rangę, uznając, że stanowią one pewne zagrożenie, ale są jednym z wielu niebezpiecznych zjawisk. Opowiedział się jednak za jak najszybszym osiągnięciem przez Polskę neutralności klimatycznej, stwierdzając, że w 2035 i 2050 r. podstawę polskiego miksu energetycznego powinny stanowić odnawialne źródła energii i wodór. Za największe trudności w aktywnościach organizacji uznał brak umiejętności pozyskania do współpracy młodych ludzi, a jako bariery utrudniające w Polsce podejmowanie działań na rzecz ochrony klimatu wymienił małą kreatywność i niski poziom współpracy z mediami. W przypadku polskiej polityki klimatycznej ocenił, iż nie czuje, że taka polityka jest prowadzona[1060].

Na uwagę zasługują także stanowiska i oświadczenie Zarządu Głównego Polskiego Klubu Ekologicznego w sprawie stanowisk Rady Naukowej Okręgu Małopolskiego Polskiego Klubu Ekologicznego. Dotyczą one między innymi poparcia tego ostatniego dla katolickiego arcybiskupa Marka Jędraszewskiego i homilii wygłoszonej przez niego 1 sierpnia 2020 r. w Bazylice Mariackiej w Krakowie. W liście poparcia członkowie Rady Naukowej Okręgu Małopolskiego uznali, że współcześnie ekologia stała się „przestrzenią walki ideologicznej", a wiele kierunków ekofilozofii i „scjentystycznie nastawionych kierunków pseudonauki, a także bio- i ekocentryzm oraz różne nurty tzw. głębokiej ekologii, zaczęło podważać ugruntowany w cywilizacji łacińskiej teocentryczny obraz świata i osadzony w jego ramach antropocentryzm"[1061]. W oświadczeniu Zarządu Głównego Polskiego Klubu Ekologicznego zapisano natomiast, że nie jest to stanowisko Polskiego Klubu Ekologicznego, a jedynie prywatne stanowisko „grupy członków" tej organizacji[1062]. Inną kwestią sporną było potępienie w ostrych słowach przez Okręg Małopolski stowarzyszenia zrzutu ścieków do Wisły w trakcie awarii oczyszczalni ścieków Czajka w Warszawie (użyto przy tym takich słów jak „partactwo", „powszechna bezkarność", „piractwo", „recydywa") i domaganie się ukarania winnych, wskazując przede wszystkim (bez podania nazwiska) na prezydenta Warszawy Rafała Trzaskowskiego[1063]. Stanowisko Zarządu Głównego wskazywało z kolei „zaniepokojenie

[1060] Odpowiedzi udzielone przez przedstawiciela Polskiego Klubu Ekologicznego Okręg Pomorski na pytania ankietowe, przesłane 2.02.2023 r.
[1061] *Polski Klub Ekologiczny stanął w obronie abp. Jędraszewskiego*, Radio Kraków, 22.08.2019, https://www.radiokrakow.pl/aktualnosci/krakow/polski-klub-ekologiczny-stanal-w-obronie-abp-jedraszewskiego (dostęp: 2.06.2022).
[1062] *Oświadczenie ZGPKE*, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/oswiadczenie-zgpke/ (dostęp: 2.06.2022).
[1063] *Stanowisko Rady Naukowej PKE Małopolska w sprawie oczyszczalni „Czajka"*, Polski Klub Ekologiczny Małopolska, 30.08.2020, https://pkeko.pl/magazyn/stanowisko-rady-naukowej-pke-malopolska-w-sprawie-oczyszczalni-czajka/ (dostęp: 2.06.2022).

kolejnym zanieczyszczeniem rzeki, tym razem Wisły z powodu awarii kolektora", wskazując, że jest ona jedną z wielu awarii tego typu w Polsce, mających miejsce w 2020 r. Jednocześnie uznano, że „Polski Klub Ekologiczny nie ma nic wspólnego z tzw. stanowiskiem naukowym rady naukowej Okręgu PKE Małopolska" oraz że nie było ono konsultowane z Zarządem Głównym, „co jest wymogiem statutowym, a zarówno treść i forma wypowiedzi jest nie do zaakceptowania przez Zarząd"[1064]. W odniesieniu do apelu Okręgu Małopolskiego, zatytułowanego „Ekolodzy – naukowcy z Małopolski, członkowie PKE Małopolska wspierają działania Rządu RP w sprawie Mierzei Wiślanej", Zarząd Główny organizacji opublikował w listopadzie 2019 r. oświadczenie, w którym zapisano, że poglądy w nim zawarte są niezgodne ze statutem stowarzyszenia „i zostały przedstawione bez wiedzy Zarządu i na wyłączną odpowiedzialność osób podpisanych pod listem". Ponadto powtórzono niezgodę na taką inwestycję, odnosząc się do stanowiska organizacji z 2016 r., które pozostało niezmienione[1065]. Jak zatem wskazują powyższe informacje, działania na rzecz klimatu nie stanowią jednej z najistotniejszych sfer działalności w ramach Polskiego Klubu Ekologicznego i ograniczają się głównie do świadomości społecznej i wsparcia inicjatyw innych grup. Ponadto w ramach organizacji istnieją rozbieżności w stosunku do poszczególnych spraw środowiskowych, czego przyczyną jest nieskrywane poparcie polityczne członków Okręgu Małopolskiego organizacji dla rządu Mateusza Morawieckiego.

Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, została ustanowiona w połowie 2010 r. Do jej celów statutowych należą: „tworzenie warunków korzystnych dla kształtowania środowiska naturalnego, jego odnowy, ochrony, utrzymywania i przywracania elementów przyrodniczych do stanu właściwego", w tym w szczególności poprzez propagowanie takich działań, „wspieranie edukacji, inicjatyw i postaw nastawionych na ochronę środowiska", aktywności na rzecz „organizacji, instytucji, osób prawnych i fizycznych zajmujących się ochroną środowiska", a także „propagowanie nowoczesnych technologii zmierzających do ochrony środowiska". Zadania te powinny być realizowane za sprawą prowadzenia i wspierania działań badawczych, edukacyjnych oraz innych nastawionych na ich propagowanie w społeczeństwie, opracowywania badań, analiz, ekspertyz i opinii, uczestniczenia w postępowaniach prowadzonych przed organami państwa i instytucji międzynarodowych (w tym sądowych i administracyjnych), organizacji i udziału w wydarzeniach takich jak debaty i konferencje,

[1064] M. Staniszewska, *Stanowisko w sprawie oczyszczalni Czajka w Warszawie*, http://zgpke.pl/stanowisko-w-sprawie-oczyszczalni-czajka-w-warszawie/ (dostęp: 2.06.2022).
[1065] *Oświadczenie ZG PKE*, Zarząd Główny Polskiego Klubu Ekologicznego, http://zgpke.pl/oswiadczenie-zg-pke/ (dostęp: 2.06.2022).

wspierania inicjatyw społecznych, a także współpracy z władzami krajowymi i samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, osobami fizycznymi i prawnymi oraz innymi instytucjami i organizacjami, w zgodzie z celami statutowymi. W 2013 r. fundacja działała na rzecz zapewnienia odpowiedniego wsparcia dla efektywności energetycznej w dokumentach programowych funduszy UE na lata 2014-2020 (między innymi poprzez wsparcie działań Koalicji Klimatycznej, przekazanie uwag do ówczesnego Ministerstwa Rozwoju Regionalnego w sprawie umowy partnerstwa, czy też zaangażowanie w prace nad regionalnymi programami operacyjnymi dla kilku województw), przeprowadziła analizę prawną na temat rozwiązań dotyczących świadectw efektywności energetycznej, a także analizę stanu implementacji w Polsce dyrektyw UE dotyczących efektywności energetycznej, zaangażowała się w sprawę ograniczenia tzw. ,,niskiej emisji" na terenie Krakowa, między innymi poprzez przygotowanie opinii prawnej, wzięła udział w konsultacjach społecznych, a także podjęła współpracę w tej kwestii z Urzędem Miasta Krakowa, Urzędem Marszałkowskim i Województwa Małopolskiego, opublikowała raport na temat transpozycji prawa klimatyczno-energetycznego UE, wzięła udział w debacie publicznej na temat regulacji prawnych dotyczących klimatu i energii oraz w postępowaniach administracyjnych w sprawie inwestycji w nowe elektrownie węglowe w Polsce, a także wsparła działania Koalicji Klimatycznej w kwestii przepisów prawnych dotyczących odnawialnych źródeł energii i projektowanych przepisów prawnych ograniczających udział organizacji ekologicznych w postępowaniach dotyczących oceny oddziaływania na środowisko[1066]. Wsparcie dla Koalicji Klimatycznej w zakresie działań na rzecz odnawialnych źródeł energii oraz zaangażowanie w postępowania administracyjne dotyczące inwestycji w elektrownie węglowe, było kontynuowane także w kolejnym roku. W 2014 r. członkowie ClientEarth Prawnicy dla Ziemi opublikowali dwa raporty. Jeden na temat odnawialnych źródeł energii, a drugi dotyczący niektórych aspektów związanych z jakością powietrza w Polsce. Przedstawiciele fundacji dokonali także analizy implementacji do polskiego porządku prawnego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych, a także wsparli w postępowaniu sądowym uchwałę Sejmiku Województwa Małopolskiego z 25 listopada 2013 r. w sprawie określenia rodzajów paliw dopuszczonych do stosowania na terenie Gminy Miejskiej Kraków oraz kampanię społeczną ,,Podhalański Alarm Smogowy". Ponadto przedstawiciele fundacji wspólnie z Koalicją Klimatyczną złożyli uwagi do projektu ustawy o efektywności energetycznej i do

[1066] *Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2013 rok*, Fundacja ClientEarth Poland, s. 2-5, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2013-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

projektu ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych[1067]. W 2015 r. fundacja wspierała przyjęcie zmian do ustawy Prawo ochrony środowiska, które stały się podstawą prawną umożliwiającą samorządom wprowadzanie regulacji pozwalających na ograniczanie eksploatacji instalacji, w których spalane są paliwa. Ponadto wraz z Greenpeace, WWF i Polską Zieloną Siecią w ramach kampanii „Więcej niż Energia", promowała energetykę prosumencką. Członkowie organizacji opublikowali także polską wersję raportu na temat energetyki obywatelskiej oraz angażowali się w działania z zakresu jakości powietrza[1068]. W 2016 r., oprócz aktywności rozpoczętych we wcześniejszych latach, z kwestii mających znaczenie dla ochrony klimatu, członkowie fundacji monitorowali prace legislacyjne z zakresu energetyki odnawialnej i konwencjonalnej (między innymi w sprawie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych)[1069]. W 2018 r. fundacja prowadziła działania przeciwko budowie gazociągu Nord Stream 2, monitorując wpływ inwestycji na cele klimatyczne UE, prowadziła akcję społeczną mającą doprowadzić do wdrożenia planu zapewniającego ograniczenie emisji CO_2 elektrowni „Bełchatów" (będącej największym jednostkowym emitentem gazów cieplarnianych w Polsce), zgodnie z celami Porozumienia paryskiego, brała udział w konsultacjach społecznych projektu zmiany Prawa energetycznego i projektu zmiany ustawy o odnawialnych źródłach energii, opublikowała raport na temat transformacji energetycznej Polski oraz raport autorstwa Marii Magdaleny Kenig-Witkowskiej zatytułowany *Projekt Globalnego Paktu dla Środowiska*. Fundacja, jako akcjonariusz spółki Enea, sprzeciwiała się budowie nowego bloku na węgiel kamienny w elektrowni w Ostrołęce i złożyła pozew „o uchylenie, ewentualnie stwierdzenie nieistnienia, ewentualnie stwierdzenie nieważności uchwały walnego zgromadzenia spółki w sprawie budowy bloku na węgiel kamienny <<Ostrołęka C>>"[1070]. Ponadto fundacja brała udział w działaniach dotyczących decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach wydobycia węgla brunatnego ze złoża Złoczew, a wspólnie z Fundacją Greenpeace Polska zleciła wykonanie opinii o wpływie tej inwestycji na

[1067] *Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2014 rok*, Fundacja ClientEarth Poland, s. 2-4, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2014-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

[1068] *Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2015 rok*, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, s. 2-5, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2015-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

[1069] *Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2016 rok*, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, s. 2-5, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2016-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

[1070] *Roczne sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2018*, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, s. 3, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2018-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

jakość powietrza[1071]. W 2019 r. fundacja kontynuowała działania przeciwko budowie gazociągu Nord Stream 2 oraz elektrowni „Bełchatów", w tym drugim przypadku rozszerzając działalność o publikację analiz ekonomicznych i energetycznych na temat możliwości zastąpienia tej elektrowni innymi instalacjami i o pozew przeciwko PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A., na podstawie którego domagała się odejścia od spalania węgla w elektrowni „Bełchatów" najpóźniej do 2035 r. lub zainstalowania w niej urządzeń całkowicie eliminujących emisję CO_2 do tego czasu. Ponadto opublikowała analizę zasobów i jakości węgla brunatnego w złożach „Bełchatów" i „Złoczew". W tym samym roku, w sądzie pierwszej instancji, przedstawiciele ClientEarth wygrali sprawę przeciwko spółce Enea, w kwestii stwierdzenia nieważności uchwały Walnego Zgromadzenia Akcjonariuszy spółki, zezwalającej na budowę nowego bloku elektrowni węglowej w Ostrołęce. Fundacja nadal działała przeciwko budowie nowej kopalni węgla brunatnego „Złoczew". Ponadto zakończyła w Naczelnym Sądzie Administracyjnym spór ze spółką Polenergia, w sprawie wydania zgody przez Starostę Tczewskiego na budowę Elektrowni Północ. W przypadku projektu nowelizacji ustawy o odnawialnych źródłach energii (z 25 lutego 2019 r.) i projektu nowelizacji prawa geologicznego i górniczego, oceniła ich „zgodność z prawem, potencjalne skutki prawne i środowiskowe oraz wpływ na niskoemisyjną transformację sektora energetycznego"[1072]. Dodatkowo fundacja wzięła udział w konsultacjach społecznych na temat *Krajowego planu na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030*[1073], a w 2020 r. wydała dwa raporty prawno-ekonomiczne na temat mechanizmów pomocy publicznej dla sektora energetycznego oraz analizę efektywności funkcjonujących w Polsce systemów wsparcia energetyki prosumenckiej. Przedstawiciele fundacji byli także zaangażowani w proces implementacji regulacji prawnych UE z zakresu energetyki i ochrony klimatu oraz brali udział w konsultacjach publicznych najważniejszych projektów ustaw z tego obszaru działalności w Polsce. Fundacja złożyła także uwagi i wnioski do Terytorialnego Planu Sprawiedliwej Transformacji Województwa Łódzkiego, publikując jednocześnie raport zatytułowany „Zielone miejsca pracy: Przypadek regionu bełchatowskiego" (przygotowany przez Fundację Instrat). Przedstawiciele ClientEarth prowadzili także dalsze działania przeciwko PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A. (dotyczące szkód wynikających z wydobywania i spalania węgla brunatnego w Kopalni

[1071] Ibidem, s. 2-4.

[1072] *Roczne sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2019*, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, s. 2-5, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2019-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

[1073] *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu...*, s. 5; *Formularz zgłaszania uwag do projektu Krajowego planu na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030 – uwagi*, Fundacji ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/uwagi-do-projektu-kpeik/ (dostęp: 3.06.2022).

Węgla Brunatnego „Bełchatów" i Elektrowni Bełchatów), przeciwko wydobyciu węgla brunatnego ze złoża „Złoczew" oraz przeciwko Enea S.A., wygrywając 8 lipca 2020 r. sprawę sądową w sprawie uznania nieważności uchwały Walnego Zgromadzenia Akcjonariuszy dającej zgodę na inwestycję w nowy blok węglowy w elektrowni w Ostrołęce[1074].

Fundacja Forum Energii została powołana w 2016 r., na bazie Forum Analiz Energetycznych, działającego od 2014 r. W statucie fundacji zapisano, że do jej celów należy „wspieranie debaty publicznej o polskiej energetyce w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju", w tym wspieranie działań zmierzających do rozwoju, modernizacji i poprawy bezpieczeństwa systemu energetycznego oraz poprawy innowacyjności energetyki z uwzględnieniem cenowo korzystnego ograniczania jej oddziaływań na środowisko. Ponadto do zadań fundacji zaliczono dostarczanie analiz i koncepcji, prowadzenie szkoleń i warsztatów, organizowanie konferencji, a także wspieranie dialogu międzynarodowego. Zadania te są wykonywane poprzez prowadzenie działalności badawczej, publikację opracowań i analiz oraz sporządzanie opinii i ekspertyz, działania informacyjne i edukacyjne, organizację konferencji i spotkań eksperckich, współpracę z mediami oraz udział w debacie publicznej[1075]. W 2017 r. Fundacja Forum Energii prowadziła 8 projektów badawczych na tematy dotyczące energetyki, we współpracy z innymi organizacjami opublikowała w sumie 7 analiz, w tym na temat możliwego kształtu sektora energetycznego w 2050 r., przedstawiając przy tym 4 możliwe scenariusze, a także opublikowała artykuły opiniotwórcze, zorganizowała 4 panele ekspertów oraz 7 konferencji i spotkań na tematy energetyczne[1076]. W 2018 r. Forum Energii przeprowadziło 8 projektów, dotyczących między innymi modernizacji ciepłownictwa i ograniczenia smogu, elastyczności systemu energetycznego i integracji odnawialnych źródeł energii, potencjału morskiej energetyki wiatrowej, czy też Konferencji Stron UNFCCC. Ponadto przedstawiciele fundacji w jej ramach opublikowali 7 analiz, 10 artykułów opiniotwórczych opublikowanych na stronie własnej, w tym artykuł zatytułowany *Potraktujmy szczyt klimatyczny jako szansę dla Polski* (opublikowany także na portalu WysokieNapięcie.pl). Zorganizowali ponadto 4 panele ekspertów oraz 7 spotkań i konferencji (w tym na temat

[1074] *Roczne sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2020*, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, s. 2-4, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2020-rok/ (dostęp: 4.06.2022).
[1075] *Statut Fundacji Forum Energii*, Fundacja Forum Energii, s. 2, https://forum-energii.eu/public/upload/files/STATUT_FORUM_ENERGII_15_04_2016(2).pdf (dostęp: 4.06.2022).
[1076] *Raport z działalności Forum Energii w 2017 r.,* s. 3-4, https://www.forum-energii.eu/public/upload/files/sprawozdanie2017_final.pdf (dostęp: 4.06.2022).

Konferencji Stron UNFCCC[1077]. W 2019 r. przedstawiciele fundacji skupiali się na projektach dotyczących elektroenergetyki (między innymi monitorując transformację energetyczną Polski, reformę rynku energii, analizując projekty *Polityki Energetycznej Polski 2040* i kształt *Krajowego planu na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030*), ciepłownictwa (w tym kompleksowej strategii dla polskiego ciepłownictwa) i odnawialnych źródeł energii (potencjale ich rozwoju). Z innych projektów można wymienić te dotyczące analizy tzw. „pakietu zimowego" w kontekście jego implementacji dla Polski, neutralności klimatycznej i celów klimatyczno-energetycznych na 2050 r., polskiej transformacji energetycznej w kontekście priorytetów polskiego rządu oraz przebiegu i wyników Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Katowicach. Fundacja opublikowała również 13 analiz, 11 artykułów opiniotwórczych (w tym pt. *Plan na rzecz energii i klimatu do 2030 r. – za mało perspektywy unijnej*, *Cele energetyczno-klimatyczne do 2050 roku*, *Neutralność klimatyczna – puste hasło czy realny cel? Perspektywa francuska*, *DEkarbonizacja po niemiecku 2030*, czy też *Projekt PEP 2030 – nowy, ale czy lepszy?*). Ponadto Forum Energii było organizatorem 9 spotkań (w tym konferencji, warsztatów i paneli eksperckich), a także partnerem lub patronem 5 innych wydarzeń[1078]. W 2020 r. projekty fundacji również koncentrowały się na elektroenergetyce, ciepłownictwie i odnawialnych źródłach energii. W ramach tego pierwszego, z kwestii istotnych dla klimatu (oprócz wcześniej rozpoczętych i kontynuowanych działań), można wymienić skupienie się na międzynarodowych zobowiązaniach w zakresie prawa klimatycznego i ich wpływie na krajową politykę. W ramach ciepłownictwa natomiast prowadzono monitoring polskiego ciepłownictwa i komunikowanie strategii dla tego obszaru działalności, a w przypadku odnawialnych źródeł energii analizowano potencjał ich rozwoju, badano stan wypełniania zobowiązań z tego zakresu do 2020 r. i konsekwencji ich niedopełnienia, a także badano rolę tych źródeł w dekarbonizacji ciepłownictwa. Z innych działań godnych uwagi należy wymienić udział fundacji w międzynarodowym projekcie finansowanym przez Europejską Inicjatywę na Rzecz Klimatu, mającym doprowadzić do opracowania rekomendacji dla władz centralnych, samorządowych i biznesu w celu usprawnienia rozwoju elektromobilności. Fundacja opublikowała również 8 analiz (w tym *Polska neutralna klimatycznie 2050. Elektryfikacja i integracja sektorów*, *Jak wypełnić lukę węglową? 43% OZE w 2030 roku* i *Jak Polska może osiągnąć zwiększone cele redukcyjne emisji*

[1077] *Raport z działalności Forum Energii w 2018 r.,* Fundacja Forum Energii, s. 2-4, https://www.forum-energii.eu/public/upload/files/190104%20-%20sprawozdanie2018_final.pdf (dostęp: 4.06.2022).
[1078] *Raport z działalności Forum Energii w 2019 r.,* Fundacja Forum Energii, s. 2-5, https://forum-energii.eu/public/upload/files/191210%20-%20sprawozdanie2019_ost.pdf (dostęp: 4.06.2022).

GHG do 2030 roku), a także 16 artykułów opiniotwórczych (między innymi: *Walka nie na tym froncie. Rząd zamierza dopłacać do konsumpcji energii zamiast walczyć z ubóstwem energetycznym*, *Prawo klimatyczne – powrót do przyszłości*, *OZE w polskim miksie. Wciąż za mało, by wypełnić cele*, *55% - tylko bez paniki*, *Energia i niepodległość – polemika z ministrem Piotrem Naimskim* i *Rada Europejska w grudniu a klimat. Jak się porozumieć?*). Fundacja zorganizowała także przynajmniej 13 spotkań (w tym konferencji, paneli ekspertów, webinariów) oraz była partnerem lub objęła patronat w kolejnych 4 wydarzeniach[1079].

Stowarzyszenie Energii Odnawialnej (SEO), powstało w 2001 r. Jego pełna nazwa brzmi: Stowarzyszenie na rzecz wspierania inicjatyw popularyzujących i promujących źródła odnawialne energii oraz powstawania i rozwoju przedsiębiorstw działających na rzecz odnawialnych źródeł energii w Polsce. Zgodnie ze statutem stowarzyszenia, do jego celów należy „działanie na rzecz ekologii oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego", promowanie i propagowanie inicjatyw gospodarczych z zakresu wykorzystywania odnawialnych źródeł energii, upowszechnianie w społeczeństwie informacji na ich temat, wspieranie rozwoju świadomości społecznej z zakresu ekologii, podejmowanie i wspieranie inicjatyw na rzecz ochrony środowiska naturalnego, prowadzenie działalności naukowej, naukowo-technicznej i oświatowej, organizowanie konferencji i sesji naukowych, monitorowanie i promowanie w mediach „wybranych proekologicznych projektów energetycznych", a także „wspomaganie projektów promujących proekologiczne sposoby pozyskiwania i dystrybucji gazu na rzecz ogółu społeczeństwa"[1080]. Cele te powinny być realizowane poprzez prowadzenie działalności edukacyjnej (a także jej finansowanie i inicjowanie), informacyjnej, promocyjnej, reklamowej i szkoleniowej, doradztwo w zakresie odnawialnych źródeł energii, prace badawcze i naukowe, prowadzenie i wspieranie ośrodków edukacji ekologicznej, prowadzenie akcji upowszechniających postawy proekologiczne, działalność wydawniczą, „integrowanie środowisk zainteresowanych promowaniem i popularyzowaniem odnawialnych źródeł energii", „promocję i wspieranie organizacji, przedsiębiorców i instytucji wspierających rozwój energii odnawialnej w jej powszechnym zastosowaniu" oraz współpracę z nimi, a także działalność informacyjną, promocyjną i edukacyjną na portalu internetowym Stowarzyszenia Energii Odnawialnej[1081]. Od 2020 r. stowarzyszenie przekazało do poszczególnych ministerstw 18 stanowisk na tematy legislacyjne. Znalazło się wśród nich stanowisko dotyczące projektu

[1079] *Raport z działalności Forum Energii w 2020 r.*, Fundacja Forum Energii, s. 3-6, https://forum-energii.eu/public/upload/files/Sprawozdanie_roczne_2020_Forum_Energii.pdf (dostęp: 4.06.2022).
[1080] *Statut*, Stowarzyszenie Energii Odnawialnej, http://seo.org.pl/statut/ (dostęp: 5.09.2022).
[1081] Ibidem.

ustawy o zmianie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych oraz niektórych innych ustaw, zgodnie z którym postulowano usunięcie z jej projektu niejednoznacznych ograniczeń mogących powodować problemy lokalizacyjne dla elektrowni wiatrowych i pozostawienie jedynie ograniczenia odległościowego dla takich lokalizacji wynoszącego 500 m od budynków mieszkalnych, w zamian za funkcjonujące w prawie ograniczenie do dziesięciokrotności wysokości elektrowni[1082]. Kwestię ograniczeń lokalizacyjnych dla elektrowni wiatrowych poruszono również w kontekście uwag przedstawionych ministrowi klimatu w sierpniu 2020 r. w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o odnawialnych źródłach energii oraz niektórych innych ustaw, zaznaczając, że ograniczenia wynikające z przyjęcia ustawy dotyczącej elektrowni wiatrowych w 2016 r. wprowadziły znaczne utrudnienia dla realizacji celów ilościowych odnawialnych źródeł energii[1083]. Bezpośrednie odniesienia do klimatu na stronie internetowej SEO można z kolei znaleźć w aktualnościach, które stanowią jednak jedynie informacje na temat różnych wydarzeń z Polski i spoza niej[1084].

Fundacja Inicjatyw Strategicznych (Instrat), została ustanowiona w grudniu 2015 r.[1085] Jest ona think-tankiem zajmującym się doradztwem w zakresie polityk publicznych[1086]. W statucie fundacji zapisano, że działa ona „na rzecz ogółu społeczeństwa i dobra publicznego", a jej celem jest „rozwój i kształtowanie polityk publicznych na szczeblu lokalnym, krajowym oraz międzynarodowym" w takich dziedzinach jak ekonomia inwestycji, gospodarka cyfrowa i nowych technologii, transformacja energetyczna, zrównoważony rozwój, nierówności, finanse publiczne, rynki kapitałowe, współpraca międzynarodowa (w tym integracja europejska i pomoc rozwojowa), ochrona środowiska i analiza jego zmian w wyniku działalności ludzkiej[1087]. Cele fundacji powinny być z kolei realizowane poprzez działalność badawczo-naukową, „sporządzanie i publikację opracowań, analiz, ekspertyz, opinii oraz artykułów i książek naukowych", „tworzenie i upowszechnianie oprogramowania oraz narzędzi

[1082] *Stanowisko Stowarzyszenia Energii Odnawialnej dotyczące projektu ustawy o zmianie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych oraz niektórych innych ustaw (numer w wykazie prac legislacyjnych Rady Ministrów: UD207)*, 2.06.2021, http://seo.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Stanowisko-SEO_Ustawa-10h_02.06.2021.pdf (dostęp: 6.06.2022); *Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych oraz niektórych innych ustaw*, 2.06.2021, http://seo.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Stanowisko-SEO_Ustawa-10h-tabela-z-uwagami_02.06.2021.pdf (dostęp: 6.06.2022).

[1083] *Stanowisko SEO w sprawie nowelizacji ustawy o odnawialnych źródłach energii*, http://seo.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Stanowisko-SEO-nowelizacja-uOZE-26.08.2020.pdf, 25.08.2020, (dostęp: 6.06.2022).

[1084] *Aktualności*, Stowarzyszenie Energii Odnawialnej, http://seo.org.pl/aktualnosci/ (dostęp: 6.06.2022).

[1085] *Statut Fundacji Inicjatyw Strategicznych*, s. 1, https://instrat.pl/wp-content/themes/instrat-theme/assets/files/statut_fundacji_instrat.pdf (dostęp: 6.09.2022).

[1086] *O nas*, Fundacja Instrat, https://instrat.pl/zespol/ (dostęp: 6.09.2022).

[1087] *Statut Fundacji Inicjatyw...*, s. 2.

analitycznych opartych na zasadach otwartego dostępu", udzielanie stypendiów i grantów naukowych, organizację spotkań eksperckich, szkoleń, warsztatów i konferencji, a także „działalność informacyjną i edukacyjną, współpracę z mediami oraz wspieranie debaty publicznej"[1088]. Fundacja prowadzi badania między innymi z zakresu energii i klimatu oraz sprawiedliwej transformacji. W ramach tego pierwszego obszaru aktywności fundacji obejmują między innymi politykę klimatyczno-energetyczną UE, strategię energetyczną państwa czy też mechanizmy wsparcia odnawialnych i konwencjonalnych źródeł energii. Badania w ramach sprawiedliwej transformacji dotyczą z kolei między innymi górnictwa węgla kamiennego i brunatnego oraz transpozycji celów polityki klimatycznej do polityki regionalnej i rynku pracy[1089]. W latach 2016-2021 w ramach fundacji opublikowano także 44 raporty. Z perspektywy polityki klimatycznej na wyszczególnienie zasługuje raport z 2020 r. zatytułowany *Zielony Pakiet Fiskalny*, w którym wskazano potrzebę wsparcia finansowego na rzecz niskoemisyjnego wzrostu gospodarczego[1090], raport *Zielone miejsca pracy. Przypadek regionu bełchatowskiego*, w którym wskazano możliwości dotyczące tworzenia „zielonych" miejsc pracy jako alternatywy dla górnictwa węgla brunatnego[1091], czy też raport *Cena bezczynności. Zadania i uprawnienia Narodowego Banku Polskiego w obliczu katastrofy klimatycznej*[1092]. Kwestie finansowe zostały omówione także w raportach z 2020 r. zatytułowanych: *Klimatyczne wyzwania dla nadzoru finansowego w Polsce*[1093] oraz *Klimatyczne wyzwania na rynku finansowym w Polsce*[1094]. W 2021 r. opublikowano z kolei między innymi raport *Stracona szansa. Zaniedbania w polskiej polityce klimatycznej*, w którym wskazano, że zaniedbania w realizacji rządowych programów klimatycznych doprowadziły w 2020 r. do 27 mln ton nadmiernych emisji CO_2, a według szacunków na lata 2011-2030 miałoby to być 529 mln ton CO_2[1095]. W 2021 r., w ramach Fundacji Instrat, opublikowano także raport zatytułowany *Wiatr w żagle. Zasada 10H a potencjał lądowej energetyki wiatrowej w Polsce*.

[1088] Ibidem.
[1089] *Badania*, Fundacja Instrat, https://instrat.pl/badania/ (dostęp: 6.09.2022).
[1090] P. Czyżak et al., *Zielony Pakiet Fiskalny*, ,,Instrat Policy Note", 03/2020, Warszawa 2020, s. 3, https://instrat.pl/zielony-pakiet-fiskalny/ (dostęp: 6.09.2022).
[1091] P. Czyżak, et al., *Zielone miejsca pracy. Przypadek regionu bełchatowskiego*, ,,Instrat Policy Paper" 04/2020, Warszawa 2020, s. 6, https://instrat.pl/belchatow-2020/ (dostęp: 6.09.2022).
[1092] K. Szwarc, S. Stefaniak, *Cena bezczynności. Zadania i uprawnienia Narodowego Banku Polskiego w obliczu katastrofy klimatycznej*, ,,Instrat Working Paper" 01/2020, Warszawa 2020, https://instrat.pl/cena-bezczynnosci/ (dostęp: 6.09.2022).
[1093] S. Stefaniak, *Klimatyczne wyzwania dla nadzoru finansowego w Polsce*, ,,Instrat Working Paper" 02/2020, Warszawa 2020, https://instrat.pl/klimatyczne-wyzwania/ (dostęp: 6.09.2022).
[1094] K. Szwarc, S. Stefaniak, *Klimatyczne wyzwania na rynku finansowym w Polsce*, Warszawa 2020, https://instrat.pl/sustainablefinance/ (dostęp: 6.09.2022).
[1095] A. Wrona, P. Czyżak, *Stracona szansa. Zaniedbania w polskiej polityce klimatycznej*, ,,Instrat Policy Paper" 03/2021, Warszawa 2021, s. 6, https://instrat.pl/zaniedbania-klimatyczne/ (dostęp: 6.09.2022).

Zaznaczono w nim, że ograniczenie lokalizacji elektrowni wiatrowych od najbliższych budynków mieszkalnych i o funkcji mieszkalnej oraz form ochrony przyrody do odległości równej przynajmniej dziesięciokrotności ich wysokości, daje możliwości ich lokalizacji jedynie na 0,28% powierzchni Polski. Zmiana przepisów prawnych dotyczących budowy elektrowni wiatrowych i wprowadzenie ograniczenia odległościowego do minimum 500 m od budynków mieszkalnych i 300 m od lasów i obszarów ochrony przyrody, z jednoczesnym uwzględnieniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i oceny oddziaływania na środowisko, doprowadziłoby do zwiększenia takiej powierzchni, do nawet 7,08%[1096]. W raporcie *Co po węglu? Potencjał OZE w Polsce*, wskazano z kolei, że potencjał odnawialnych źródeł energii jest na tyle duży, że w perspektywie 2040 r. można ,,niemal całkowicie zdekarbonizować miks elektroenergetyczny" w Polsce[1097]. W raporcie zatytułowanym *Za czy przeciw? Czy zaktualizowany polski cel OZE będzie zgodny z polityką klimatyczną UE?*, zapisano, że rozwój wykorzystania odnawialnych źródeł energii jest jedynym sposobem na uniknięcie wzrostu cen energii, a ,,przy wykorzystaniu już obserwowanych trendów, działań i planów w sektorach elektroenergetyki, ciepłownictwa i transportu", możliwe jest w Polsce w 2030 r. osiągnięcie 33% udziału odnawialnych źródeł energii w końcowym zużyciu energii[1098].

Bernard Swoczyna, główny ekspert w programie Energia i Klimat w Instrat, zmianom klimatu nadał najwyższą rangę zarówno wśród innych problemów współczesności, jak i niezależnie od nich, uznając, że neutralność klimatyczną Polska powinna osiągnąć jeszcze przed 2050 r., a podstawą energetyki w 2035 i 2050 r. powinny być odnawialne źródła energii. Za największe trudności w realizacji przez organizację działań na rzecz ochrony klimatu uznał z kolei brak współpracy ze strony polityków i brak aktywności społeczeństwa, a za jako najważniejsze czynniki utrudniające w Polsce podejmowanie aktywności na rzecz ochrony klimatu wyszczególnił inercję polityczną oraz brak woli politycznej i społecznej. Politykę klimatyczną państwa ocenił natomiast bardzo negatywnie[1099].

Health and Environment Alliance (HEAL), jest organizacją zajmującą się analizowaniem wpływu środowiska na zdrowie publiczne, szczególnie w odniesieniu do obywateli UE. Jej członkowie w ramach kształtowania prawa promują rozwiązania korzystne

[1096] P. Czyżak, M. Sikorski, A. Wrona, *Wiatr w żagle. Zasada 10H a potencjał lądowej energetyki wiatrowej w Polsce*, ,,Instrat Policy Note" 01/2021, Warszawa 2021, s. 3, 6-7, https://instrat.pl/zasada-10h/ (dostęp: 6.09.2022).
[1097] P. Czyżak, M. Sikorski, A. Wrona, *Co po węglu? Potencjał OZE w Polsce*, ,,Instrat Policy Paper" 06/2021, Warszawa 2021, s. 6, https://instrat.pl/potencjal-oze/ (dostęp: 6.09.2022).
[1098] A. Wrona, *Za czy przeciw? Czy zaktualizowany polski cel OZE będzie zgodny z polityką klimatyczną UE?*, ,,Instrat Policy Note" 04/2021, Warszawa 2021, s. 3, https://instrat.pl/fit-for-55/ (dostęp: 6.09.2022).
[1099] Odpowiedzi udzielone przez Bernarda Swoczynę na pytania ankietowe, przesłane 17.01.2023 r.

dla zdrowia ludzi, działając ponadto na rzecz podnoszenia świadomości „na temat korzyści płynących z działań na rzecz zdrowia środowiskowego oraz regulacji chroniących osoby narażone na negatywne skutki zanieczyszczeń środowiska, a w Polsce głównie zanieczyszczeń powietrza i zmiany klimatu". Organizacja jest sojuszem ponad 90 innych organizacji, reprezentujących łącznie 200 mln ludzi w 53 państwach. Biuro lokalne HEAL w Polsce działa od 2013 r. w Warszawie. Organizacja jest odpowiedzialna za publikację lub współudział w publikacji licznych opracowań naukowych na temat wpływu różnych czynników na zdrowie, w tym klimatu i jego zmiany (*Dobry klimat lepsze zdrowie. 30% cel redukcji emisji dla polityki klimatycznej UE* – raport z w wersji angielskiej z 2010 r., opublikowany w polskiej wersji przez Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki, *Wpływ zmiany klimatu na zdrowie* – raport z 2018 r., przygotowany wraz z Koalicją Klimatyczną, *Wpływ zmiany klimatu i zanieczyszczenia powietrza na zdrowie mieszkańców Warszawy* – raport z 2019 r., autorstwa Weroniki Michalak z HEAL Polska i Zbigniewa Karaczuna, profesora Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz współzałożyciela i eksperta Koalicji Klimatycznej, *Wpływ zmiany klimatu na zdrowie dzieci* – raport z 2021 r., opracowany przez członków Koalicji Klimatycznej, HEAL Polska i Międzynarodowe Stowarzyszenie Studentów Medycyny IFMSA – Poland, do którego prawa autorskie, podobnie jak w przypadku innych wyżej wymienionych publikacji, posiada Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki), zanieczyszczenie powietrza z transportu (*Wpływ zanieczyszczeń powietrza z transportu na zdrowie i rozwój dzieci* – raport z 2021 r. przygotowany dla Polskiego Klubu Ekologicznego Okręgu Mazowieckiego we współpracy z HEAL Polska), czy też będących wynikiem spalania węgla (*Nieopłacony rachunek. Jak energetyka węglowa niszczy nasze zdrowie* – raport HEAL z 2013 r., *Subwencje dla energetyki węglowej a koszty zdrowotne* – raport HEAL z 2015 r., *Ukryte koszty. Jak wycofanie dotacji do paliw kopalnych poprawi zdrowie publiczne* – raport HEAL z 2017 r.)[1100]. Warto wspomnieć, że organizacja dokonała także porównania wpływu energetyki węglowej i wiatrowej na zdrowie ludzi, obalając przy tym nieprawdziwe twierdzenia między innymi na temat szkodliwego wpływu na ludzi infradźwięków z elektrowni wiatrowych[1101]. Ponadto HEAL była gospodarzem wydarzenia towarzyszącego Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Paryżu, podczas którego przedstawiciele środowisk medycznych z różnych kontynentów rozmawiali na temat wyborów energetycznych i emisyjnych, pomagających chronić klimat i

[1100] *Publikacje*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/publikacje/ (dostęp: 4.06.2022).
[1101] M. Kropidłowska, *Czy energia może być zdrowa? Wiatr kontra węgiel*, Warszawa 2017, http://healpolska.pl/wp-content/uploads/2018/08/CAW_KE.pdf (dostęp: 4.06.2022)

minimalizować oddziaływanie zmian klimatu i zanieczyszczenia powietrza na zdrowie[1102]. W 2016 r. HEAL Polska (wraz z innymi organizacjami z Europy Środkowej i Wschodniej, między innymi takimi jak ClientEarth Prawnicy dla Ziemi i Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki) wzięła udział w apelu do polityków europejskich o podjęcie wszelkich niezbędnych działań w celu wdrożenia Porozumienia paryskiego[1103]. We wrześniu 2017 r. HEAL Polska, wraz z kilkoma innymi organizacjami pozarządowymi (w tym Greenpeace), przekazała do marszałków dziewięciu województw apel o niegodzenie się na ulgi dla elektrowni węglowych[1104]. Organizacja opowiadała się także przeciwko planowanej budowie nowego bloku węglowego w elektrowni w Ostrołęce[1105], apelując w tej sprawie między innymi do premiera Mateusza Morawieckiego (między innymi wraz z Fundacją ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, Greenpeace Polska, WWF Polska, czy Polskim Klubem Ekologicznym Okręg Mazowiecki, Okręg Wschodnio-Pomorski i Koło Tychy)[1106]. Razem z innymi organizacjami zrzeszonymi w Koalicji Klimatycznej, HEAL Polska wzięła także udział w przekazaniu ministrowi środowiska opinii o projekcie *Polityki Ekologicznej Państwa do 2030 r.*[1107] Samodzielnie przekazała natomiast uwagi do projektu tego dokumentu z 2018 r.[1108] HEAL aktywnie działała także podczas Konferencji Stron UNFCCC w Katowicach, na rzecz wzrostu świadomości w sprawie powiązań zachodzących pomiędzy zmianami klimatu a zdrowiem[1109]. Przed wyborami parlamentarnymi z 2019 r. organizacja zachęcała do udziału w nich i apelowała o odpowiedzialne głosowanie, zaznaczając, że ,,najważniejszym zadaniem nowo wybranych parlamentarzystów będą radykalne działania na rzecz ochrony klimatu"[1110]. W

[1102] *Ważne stanowisko lekarzy na Szczycie Klimatycznym w Paryżu*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/wazne-stanowisko-lekarzy-na-szczycie-klimatycznym-w-paryzu/ (dostęp: 5.06.2022).
[1103] *Porozumienie Paryskie – wzywamy polityków do konkretnych działań*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/porozumienie-paryskie-wzywamy-politykow-do-konkretnych-dzialan/ (dostęp: 5.06.2022).
[1104] *Apel: Stop przywilejom dla elektrowni węglowych w Polsce!,* Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/apel-stop-przywilejom-dla-elektrowni-weglowych-w-polsce-komunikat-prasowy/ (dostęp: 5.06.2022).
[1105] *HEAL partnerem kampanii ,,Stop Elektrowni Ostrołęka C",* Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/heal-partnerem-kampanii-stop-elektrowni-ostroleka-c/ (dostęp:5.06.2022).
[1106] *Apel do premiera – Nie dla Ostrołęki C*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/apel-do-premiera-nie-dla-ostroleki-c/ (dostęp: 5.06.2022).
[1107] *Opinia o projekcie Polityki Ekologicznej Państwa do 2030 r.*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/opinia-o-projekcie-polityki-ekologicznej-panstwa-do-2030-r/ (dostęp: 5.06.2022).
[1108] M. Brzezinka, A. Kowal, W. Brol, *op. cit.,* s. 15.
[1109] *Dzień Zdrowia i Klimatu podczas COP24 – konferencja HEAL „Zmiana klimatu i zdrowie Wyzwania dla sektora zdrowia w Polsce" oraz „Global Health and Climate Summit"*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/dzien-zdrowia-i-klimatu-podczas-cop24-konferencja-heal-zmiana-klimatu-i-zdrowie-wyzwania-dla-sektora-zdrowia-w-polsce/ (dostęp: 5.06.2022).
[1110] *Prawdziwa cena kryzysu klimatycznego – o czym pamiętać przed wyborami?*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/prawdziwa-cena-kryzysu-klimatycznego-o-czym-pamietac-przed-wyborami/ (dostęp: 6.06.2022).

czerwcu 2020 r. dyrektorka HEAL Polska, Weronika Michalak (wraz z 40 innymi osobami, w tym reprezentującymi Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki i Okręg Pomorski, WWF Polska) podpisała list otwarty do premiera Mateusza Morawieckiego w sprawie podjęcia decyzji o dacie odejścia Polski od węgla i innych paliw kopalnych oraz o konieczności zadeklarowania osiągnięcia przez Polskę neutralności klimatycznej[1111]. W grudniu 2020 r. dyrektorka wykonawcza HEAL wystosowała list do premiera z apelem o obniżenie emisji gazów cieplarnianych o 65% do 2030 r., co miałoby być zgodne z celami Porozumienia paryskiego[1112]. Zwracając uwagę na zagrożenie zmian klimatu dla zdrowia ludzi, HEAL Polska na początku 2021 r. przekazała listy do premiera, prezydenta, ministra zdrowia, ministra klimatu i środowiska oraz prezydentów miast wojewódzkich, wzywając ich do zintensyfikowania działań mających służyć powstrzymaniu zmian klimatu, a jednocześnie ochrony zdrowia publicznego[1113]. Przedstawicielka HEAL Polska (między innymi z członkami Greenpeace, Polskiego Klubu Ekologicznego, ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, czy Koalicji Klimatycznej), w listopadzie 2021 r. wzięła udział w zorganizowanym w Senacie RP przez Partię Zieloni i Koalicję Obywatelską wysłuchaniu ekspertów do spraw klimatu, które było podsumowaniem zakończonej Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Glasgow i podczas którego miały zostać wyznaczone kierunki dla polskiej polityki klimatycznej na kolejne lata[1114].

Weronika Michalak, dyrektorka HEAL Polska, odnosząc się do przesłanych przez autora tej pracy pytań, problemowi zmian klimatu nadała najwyższą rangę, uznając je za jedno z największych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji i opowiadając się za jak najszybszym osiągnięciem przez Polskę neutralności klimatycznej. Ponadto stwierdziła, że podstawę polskiego miksu energetycznego w 2035 i 2050 r. powinna stanowić prosumencka energetyka odnawialna. Za największe bariery w Polsce dla podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu uznała z kolei brak świadomości decydentów na temat wagi problemu oraz zależność

[1111] *List otwarty do Premiera RP ws. odejścia Polski od gospodarki opartej na węglu*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/list-otwarty-do-premiera-rp-ws-odejscia-polski-od-gospodarki-opartej-na-weglu/ (dostęp: 6.06.2022).

[1112] *List do Premiera RP ws. podniesienia celu UE w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych do 2030 r. do - 65% w celu ochrony zdrowia przed jednoczesnymi skutkami pandemii COVID-19 i kryzysu klimatycznego*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/list-do-premiera-rp-ws-podniesienia-celu-ue-w-zakresie-redukcji-emisji-gazow-cieplarnianych-do-2030-r-do-65-w-celu-ochrony-zdrowia-przed-jednoczesnymi-skutkami-pandemii-covid-19-i-kryzysu-klimatycz/ (dostęp: 6.06.2022).

[1113] *Przekazaliśmy polskim decydentom apel dotyczący działań na rzecz zdrowia w obliczu zmian klimatu*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/przekazalismy-polskim-decydentom-apel-dotyczacy-dzialan-na-rzecz-zdrowia-w-obliczu-zmian-klimatu/ (dostęp: 6.06.2022).

[1114] *Polski Szczyt Klimatyczny. Co po Glasgow?*, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/polski-szczyt-klimatyczny-co-po-glasgow/ (6.06.2022).

systemu elektroenergetycznego od spalania węgla. Polską politykę klimatyczną oceniła natomiast bardzo negatywnie[1115].

Inicjatywa powołania Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich była związana z projektem pt. „Ogólnopolska kampania na rzecz zrównoważonego transportu". Statutowym celem fundacji jest „inicjowanie, propagowanie i realizowanie działań na rzecz dobra wspólnego", ze szczególnym uwzględnieniem aktywności obywatelskiej i zaangażowania w życie publiczne, zrównoważonego transportu i rozwoju społeczno-gospodarczego, funkcjonowania niezależnych środków masowego przekazu, ochrony, odtwarzania i popularyzacji dziedzictwa przyrodniczego, nauki, edukacji, oświaty, wychowania, promocji i organizacji wolontariatu, działań na rzecz ochrony i upowszechniania praw kobiet, konsumentów i praw człowieka, a także swobód obywatelskich i działań na rzecz rozwoju demokracji, upowszechniania kultury i dialogu międzykulturowego, współpracy międzynarodowej, rozwoju rodzin, społeczności lokalnych i innych wspólnot, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej, ochrony i promocji zdrowia oraz profilaktyki uzależnień, działania na rzecz osób niepełnosprawnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym, rozwoju ekoturystyki i agroturystyki, wspierania dziedzin gospodarki przyjaznych dla ludzi i środowiska, porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz przeciwdziałania patologiom, upowszechniania wiedzy i umiejętności na temat obronności państwa, wspierania sprawiedliwych społecznie systemów ekonomicznych, a także różnych form działalności prowadzących do wsparcia organizacji pozarządowych[1116]. Realizacja tych zadań odbywa się poprzez „prowadzenie i wspieranie działalności edukacyjnej, informacyjnej, internetowej, wydawniczej, promocyjnej, medialnej, tłumaczeniowej, organizacyjnej oraz monitoringu", organizowanie kampanii informacyjno-edukacyjnych, przygotowywanie raportów, opinii, prognoz, prowadzenie działalności szkoleniowej i doradczej, organizowanie spotkań o charakterze naukowym i edukacyjnym, udzielanie pomocy rzeczowej, finansowej i merytorycznej organizacjom i jednostkom, którzy w swojej aktywności realizują cele fundacji, angażowanie w realizację celów fundacji sektora biznesu, „organizowanie i wspieranie finansowe praktyk, staży i wyjazdów studialnych w kraju i za granicą", „wykup, dzierżawę lub stosowanie innych form opieki w stosunku do obszarów przyrodniczo cennych oraz ochronę gatunków zagrożonych", udział w postępowaniach administracyjnych i sądowych, współpracę krajową i zagraniczną w ramach realizacji celów objętych statutem, współpracę z organami

[1115] Odpowiedzi udzielone przez Weronikę Michalak na pytania ankietowe, przesłane 23.01.2023 r.
[1116] *Statut Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich*, s. 2, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/statut_Instytutu_Spraw_Obywatelskich.pdf (dostęp: 8.06.2022).

władzy publicznej, mediami i podmiotami gospodarczymi, „budowanie i wzmacnianie koalicji pomiędzy partnerami społecznymi (administracja publiczna, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, samorządy, społeczeństwo)", występowanie do właściwych władz z wnioskami o „zastosowanie środków zmierzających do usunięcia zaistniałego zagrożenia dla interesu na określonym terenie, zaniechania naruszania interesu publicznego, przywrócenia stanu poprzedniego lub naprawy zaistniałych w związku z tym szkód", a także „składanie wniosków i zastrzeżeń do projektów, planów, strategii, decyzji i aktów prawnych wydawanych przez administrację publiczną, ich konsultowanie i opiniowanie również na etapie ich stosowania"[1117]. W 2006 r. jednym z pięciu programów realizowanych przez Instytut Spraw Obywatelskich były działania na rzecz zrównoważonego rozwoju, którego celem było zwrócenie uwagi społeczeństwu i przedstawicielom władzy na potrzebę zachowania i ochrony środowiska naturalnego. W jego ramach realizowano między innymi kampanię społeczną „TIR-y na tory", której celem była zmiana sposobu transportu towarów przewożonych samochodami ciężarowymi na większych odległościach z drogowego na szynowy[1118]. Również w 2007 r. zrównoważony rozwój był jednym z pięciu programów prowadzonych przez fundację. W tych ramach nadal prowadzono działania na rzecz zrównoważonego transportu z troską między innymi o jakość powietrza[1119]. Opis identycznych działań jak tych realizowanych w 2007 r. znalazł się w załączniku do sprawozdania merytorycznego fundacji za 2008 r.[1120] W 2009 r. w ramach działalności Instytutu Spraw Obywatelskich prowadzono tylko 4 programy, z których jeden dotyczył zrównoważonego rozwoju, w ramach którego ponownie skupiono się na zmianach związanych z transportem. W celu zwiększania świadomości społecznej na temat zrównoważonego rozwoju prowadzono działania informacyjne i promowano alternatywne (w stosunku do samochodów prywatnych), sposoby poruszania się po mieście. Za sprawą serwisu miastowruchu.pl, przekazywano informacje na temat zrównoważonego transportu w miastach, zmian klimatu, kształtowania przestrzeni miejskiej i zanieczyszczania środowiska przez spaliny. Bardziej rozbudowane działania w tym zakresie prowadzono w skali lokalnej, w Łodzi

[1117] Ibidem, s. 3-4.
[1118] *Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2006*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 5-6, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2006_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
[1119] *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2007*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 11-13, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2007_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
[1120] *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2008*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 11-13, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2008_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).

– mieście będącym siedzibą fundacji[1121]. W 2010 r. fundacja kontynuowała aktywności dotyczące promocji towarowego transportu kolejowego i zwiększania liczby mieszkańców Łodzi korzystających z energooszczędnych środków transportu (takich jak zbiorowa komunikacja publiczna, czy rowery)[1122]. W kolejnym roku kontynuowane były działania w ramach projektu „TIR-y na tory"[1123]. Aktywności mające na celu „rozpowszechnianie dobrych praktyk z zakresu zrównoważonego transportu miejskiego" były prowadzone także w 2012 r.[1124] Działania w zakresie tych spraw prowadzone były również w kolejnych latach (2013-2016)[1125]. Ponadto w 2016 r. zapoczątkowano nową inicjatywę „rewolucja energetyczna", której celem stało się „propagowanie idei zrównoważonego wykorzystania bioenergii". W tych ramach fundacja między innymi przesłała swoje stanowisko do Ministerstwa Energii na temat propozycji Komisji Europejskiej, zawartej w tak zwanym „pakiecie zimowym", przed spotkaniem państw członkowskich UE w tej sprawie, rozpowszechniała wspólne stanowisko organizacji pozarządowych w kwestii zasad zrównoważonego użycia bioenergii, czy też zorganizowała konferencję na temat bioenergii[1126]. W 2017 r. działania te były kontynuowane[1127]. W 2018 r. w ramach inicjatywy dotyczącej energetyki, fundacja wystosowała do premiera apel „NIE dla klimatycznej katastrofy", jej przedstawiciele wzięli aktywny udział w Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Katowicach, a także

[1121] *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2009*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 9-10, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2009_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).

[1122] *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2010*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 6, 8-9, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2010_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).

[1123] *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2011*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 6, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2011_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).

[1124] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2012*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 4-5, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2012_sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).

[1125] *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2013 roku*, Instytut Spraw Obywatelskich, s. 16-17, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2013_sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022); *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2014 roku*, Instytut Spraw Obywatelskich, s. 14-15, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2014_sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022); *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2015 roku*, Instytut Spraw Obywatelskich, s. 13-14, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2015_Sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022); *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2016 roku*, Instytut Spraw Obywatelskich, s. 17-20, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2016_Sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).

[1126] Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2016 roku..., s. 27-28.

[1127] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2017*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 7-8, 10-11, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2017_INSPRO_Sprawozdanie_OPP.pdf (dostęp: 8.06.2022).

współorganizowali Marsz dla Klimatu, który odbył się w związku z tą konferencją[1128]. W kolejnym roku, w ramach działań fundacji z zakresu energetyki, złożono uwagi do projektu *Polityki energetycznej Polski do 2040 roku* oraz *Krajowego planu na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030*. Ponadto, podobnie jak w poprzednich latach, większość uwagi w odniesieniu do energetyki poświęcono sprawom bioenergetyki, krytykując to rozwiązanie. W sprawozdaniu merytorycznym fundacji za 2019 r. zapisano, że „bioenergia (energia ze spalania materiałów biologicznych, głównie drewna) przez długi czas postrzegana jako odnawialna i neutralna pod względem emisji dwutlenku węgla, tak jak energia słoneczna i wiatrowa, niekoniecznie taka jest."[1129]. W 2020 r w ramach inicjatywy „rewolucja energetyczna", oprócz wcześniej już rozpoczętych działań, warto zwrócić uwagę na udział członka fundacji w pracach organizacji pozarządowych, instytucji państwowych i innych organów, nad dokumentem „Zeroemisyjna Polska 2050", koordynowanym przez WWF Polska. Przedstawiciel fundacji pracował w grupie roboczej zajmującej się tematyką leśną i transportową. Działania na rzecz zrównoważonego transportu były przez Instytut Spraw Obywatelskich nieprzerwanie kontynuowane również w 2020 r.[1130]. W swoich aktywnościach skupiał się on także na kwestiach mających na celu zwiększenie roli Obywatelskiej Inicjatywy Ustawodawczej oraz referendów lokalnych i krajowych, co pokrywa się z zainteresowaniami członków ugrupowania politycznego Kukiz'15. Instytut sprzeciwia się uprawom i spożywaniu żywności genetycznie modyfikowanej, a jako rezultat działań w tym zakresie w 2018 r., fundacja wymieniła między innymi publikacje w mediach takich jak Tygodnik Solidarność, Radio Maryja, Telewizja Trwam i Telewizja Republika (trzy lata wcześniej debaty na temat znakowania żywności i praw konsumenta zorganizowano jednak w siedzibie Krytyki Politycznej i w redakcji Rzeczpospolitej)[1131].

Koalicja Klimatyczna jest porozumieniem 27 organizacji pozarządowych działających na rzecz ochrony klimatu. Należą do niej: Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, Greenpeace Polska, Dolnośląski Klub Ekologiczny (będący kontynuatorem Okręgu

[1128] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2018*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 7-8, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2018_INSPRO_Sprawozdanie_OPP.pdf (dostęp: 8.06.2022).
[1129] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 6, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2019_Sprawozdanie_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
[1130] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, s. 7-8, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2020_Sprawozdanie_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
[1131] *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2018*, Fundacja Instytut..., s. 4; *Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2015 roku...,* s. 10.

Dolnośląskiego Polskiego Klubu Ekologicznego), Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki, Polski Klub Ekologiczny Okręg Pomorski, Polski Klub Ekologiczny Koło Tychy, WWF Polska, Fundacja Aeris Futuro, Bo Miasto, Fundacja Compassion In World Farming Polska, Fundacja Efektywnego Wykorzystania Energii, Fundacja Ekologiczna Arka, Fundacja Ekologiczna Zielona Akcja, Fundacja EkoRozwoju, Fundacja GAP Polska, Fundacja Na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju, Fundacja Otwarty Plan, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Klub Gaja, Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, Stowarzyszenie Ekologiczne Eko-Unia, ProVeg Polska, Stowarzyszenie Ekologiczno-Kulturalne „Wspólna Ziemia", Społeczny Instytut Ekologiczny, Związek Stowarzyszeń Polska Zielona Sieć, Zielone Mazowsze, Center for Clean Air Policy (będący członkiem wspierającym)[1132]. Koalicja Klimatyczna powstała w czerwcu 2002 r. podczas konferencji organizacji pozarządowych w Kazimierzu Dolnym, kiedy to jej uczestnicy uznali, że w celu dotarcia do społeczeństwa i polityków z informacjami na temat zmian klimatu, muszą działać wspólnie. Za misję Koalicji Klimatycznej przyjęto „wspólne działanie w celu zapobiegania wywołanym przez człowieka zmianom klimatu dla dobra ludzi i środowiska"[1133]. Celem koalicji jest natomiast „inicjowanie i wspieranie działań na rzecz ochrony klimatu", a realizowany jest on poprzez zabieganie o prowadzenie „ambitnej polityki klimatycznej" w Polsce i „monitorowanie jej wdrażania, tak by jej realizacja służyła przeciwdziałaniu najbardziej katastrofalnym skutkom kryzysu klimatycznego"[1134]. Koalicja Klimatyczna przedstawia między innymi uwagi do aktów prawnych. We wrześniu 2015 r. opracowanie Narodowego Programu Rozwoju Gospodarki Niskoemisyjnej, uznano za „istotny krok w kierunku strategicznego myślenia odnośnie przyszłości polskiej gospodarki", jednak zwrócono uwagę, że zawarta w nim prognoza redukcji emisji gazów cieplarnianych do 2050 r. o 44% względem 1990 r., jest znacznie niewystarczająca nie tylko w odniesieniu do większej odpowiedzialności za zmiany klimatu państw wysoko rozwiniętych gospodarczo, ale także w przypadku ograniczenia średnich globalnych emisji gazów cieplarnianych, które zgodnie z raportem Międzyrządowego Panelu do spraw Zmian Klimatu, powinny zostać zmniejszone do tego czasu o przynajmniej 50%[1135]. Zdecydowanie większej krytyce poddano projekt *Polityki energetycznej Polski do 2050 roku*, z sierpnia 2015 r., który uznano za niezgodny ze standardami, jakim powinien odpowiadać dokument strategiczny. Zaznaczono przy tym, że

[1132] *Członkowie*, Koalicja Klimatyczna, http://www.koalicjaklimatyczna.org/czlonkowie (dostęp: 9.06.2022).
[1133] *O nas*, Koalicja Klimatyczna, http://www.koalicjaklimatyczna.org/o-nas (dostęp: 9.06.2022).
[1134] *Zasady funkcjonowania*, Koalicja Klimatyczna, http://www.koalicjaklimatyczna.org/zasady-funkcjonowania (dostęp: 9.06.2022).
[1135] *Wstępna opinia Koalicji Klimatycznej w sprawie Narodowego Programu Rozwoju Gospodarki Niskoemisyjnej*, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 15.09.2015, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).

opiera się on na „nieaktualnych danych i założeniach oraz niewłaściwej ocenie sytuacji w energetyce krajowej i światowych trendach”[1136]. Założenie, że polska energetyka w 2050 r. nadal będzie oparta głównie na paliwach kopalnych, oceniono jako „kierowanie się autorów bieżącym interesem politycznym, a nie strategiczną wizją rozwoju energetyki w Polsce do 2050 roku”[1137]. Tym samym postulowano odrzucenie dokumentu. Pozytywny stosunek wyrażono z kolei do zreformowanego systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych. Reformę tą uznano jednak za niewystarczającą dla ochrony klimatu, domagając się równoczesnego opracowania przez polski rząd planu dojścia do neutralności klimatycznej[1138]. Głównie pozytywną opinię wyrażono także w ramach konsultacji społecznych ogłoszonych 27 kwietnia 2017 r. na temat projektu ustawy o elektromobilności i paliwach alternatywnych, zgłaszając jednak drobne uwagi mające na celu ulepszenie funkcjonowania prawa w tym zakresie[1139]. W opinii wydanej przez Koalicję Klimatyczną 28 września 2018 r., o projekcie *Polityki Ekologicznej Państwa 2030* (z 4 września 2018 r.), zwrócono uwagę przede wszystkim na niekompletność dokumentu. Zobowiązanie dotyczące ograniczenia emisji gazów cieplarnianych o 23% do 2030 r., w stosunku do 1990 r. (w porównaniu do osiągniętych 19% redukcji w 2016 r.), uznano za niewystarczające, domagając się zwiększenia celu redukcyjnego do 50% (czyli emisji nie większych niż 240 mln ton CO_2eq w 2030 r.). Zwracając uwagę na trendy dotyczące cen budowy elektrowni wiatrowych i słonecznych, a także prognozy na temat ich znaczenia na świecie w kolejnych dekadach, dalsze opieranie polskiego miksu energetycznego na węglu (którego wykorzystanie w Polsce w 2030 r. miałoby być zgodnie z założeniami dokumentu na niemalże takim samym poziomie jak w czasie jego opracowywania), uznano za nieprzyszłościowe. Ponadto zwrócono uwagę, że głównym kierunkiem ochrony klimatu na podstawie dokumentu miałoby być tworzenie leśnych gospodarstw węglowych i magazynowanie dwutlenku węgla poprzez rozwój budownictwa drewnianego. Jak zaznaczono w stanowisku Koalicji Klimatycznej, działanie to jest pożądane, jednak „zdecydowanie nie jest i nie będzie wystarczające do zrekompensowania emisji energetycznych, przemysłowych i transportowych”, a ponieważ zaprezentowana w

[1136] *Stanowisko Koalicji Klimatycznej w sprawie projektu Polityki energetycznej Polski do 2050 roku*, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 18.09.2015 r., s. 1, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).
[1137] Ibidem.
[1138] *Stanowisko członków Koalicji Klimatycznej w sprawie wybranych elementów reformy europejskiego systemu handlu uprawnieniami do emisji*, Koalicja Klimatyczna, 8.02.2016, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).
[1139] *Uwagi Koalicji Klimatycznej do projektu ustawy o elektromobilności i paliwach alternatywnych w odpowiedzi na konsultacje ogłoszone 27 kwietnia 2017 r.,* Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 30.05.2017, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).

dokumencie ilość pochłanianych w ten sposób emisji może stanowić jedynie 8% rocznych emisji gazów cieplarnianych w Polsce, uznano taką aktywność za mogącą mieć „jedynie charakter uzupełniający w stosunku do programów redukcji emisji gazów cieplarnianych”[1140]. Podejście to powtórzono w stanowisku z grudnia 2018 r., na temat roli lasów w ochronie klimatu[1141]. Mocnej krytyce, podobnie jak w przypadku projektu *Polityki energetycznej Polski do 2050 roku*, poddano także projekt *Polityki energetycznej Polski do roku 2040*. W stanowisku odnośnie do tego dokumentu zapisano, że „w rażący sposób odbiega od zachodzącej na świecie i niezbędnej dla ochrony klimatu transformacji energetycznej, której celem jest budowa innowacyjnej, bezpiecznej dla środowiska i przyjaznej dla obywateli energetyki” oraz „zamiast promować rozproszoną energetykę obywatelską, która na pierwszym miejscu stawia potrzeby polskich rodzin i obywateli, projekt wspiera system scentralizowany z dominującą rolą państwowych korporacji energetycznych”[1142]. Stwierdzono także między innymi, że kształt rozwoju energetyki zgodny z zapisami projektu będzie prowadził do „dalszego wzrostu cen energii w Polsce”[1143]. Ponadto, ze względu na niedołączenie do dokumentu strategicznej oceny oddziaływania na środowisko, Koalicja Klimatyczna za niedopuszczalne uznała „nazwanie obecnego procesu dyskusji nad projektem PEP 2040 konsultacjami społecznymi”[1144]. W 2019 r. wezwała również „polskich polityków wszystkich opcji politycznych do podjęcia zdecydowanych działań na rzecz zaprzestania spalania węgla w celach energetycznych w Polsce do 2030 roku”[1145]. W odniesieniu do rządowego *Planu Przeciwdziałania Skutkom Suszy*, członkowie Koalicji Klimatycznej zaznaczyli, że opiera się on na „wiedzy hydrotechnicznej z połowy XX wieku i nie bierze pod uwagę współczesnych wyzwań wynikających z antropogenicznej zmiany klimatu i konieczności przeciwdziałania skutkom kryzysu klimatycznego, utraty różnorodności biologicznej oraz potrzeby utrzymania ciągłości systemów przyrodniczych”[1146]. Wśród najważniejszych uwag do dokumentu znalazła się krytyka kilku planów inwestycyjnych niemających wpływu lub mogących mieć negatywny

[1140] *Opinia o projekcie Polityki Ekologicznej Państwa 2030 (PEP 2030)*, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 28.09.2018, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
[1141] *Stanowisko Koalicji Klimatycznej: rola lasów w ochronie klimatu*, Warszawa 2018, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
[1142] *Stanowisko Koalicji Klimatycznej ws. projektu Polityki energetycznej Polski do roku 2040 (wersja 1.2 z dn. 23.11.2018)*, Koalicja Klimatyczna, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
[1143] Ibidem.
[1144] Ibidem.
[1145] *Stanowisko Koalicji Klimatycznej w sprawie konieczności odejścia Polski od spalania węgla do 2030 roku*, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 21.05.2019, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
[1146] Z. Karaczun, *Stanowisko Koalicji Klimatycznej wobec rządowego Planu Przeciwdziałania Skutkom Suszy*, Warszawa, 14.02.2020, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).

wpływ na sytuację hydrologiczną[1147]. W latach 2017-2019 przedstawiciele Koalicji Klimatycznej wystosowali 5 listów otwartych do najwyższych przedstawicieli władz państwowych w sprawach mających znaczenie dla klimatu. Jednym z nich jest apel z 2018 r. do premiera Mateusza Morawieckiego o wstrzymanie projektu budowy nowego bloku węglowego w elektrowni w Ostrołęce, co motywowano nie tylko czynnikami środowiskowymi, ale także ekonomicznymi. Zwrócono przy tym uwagę na nieopłacalność takiej inwestycji, między innymi zważając na politykę klimatyczną i wzrost ceny uprawnień do emisji CO_2 w ramach systemu handlu uprawnieniami do emisji, szacując jej cenę w momencie uruchomienia elektrowni na 30 euro za tonę[1148]. Wartym uwagi jest także list z lipca 2019 r. do ministra środowiska Henryka Kowalczyka, na podstawie którego apelowano o przyjęcie przez państwa członkowskie UE, podczas planowanego nieformalnego spotkania ministrów środowiska, celu redukcji emisji gazów cieplarnianych o 65% do 2030 r., w stosunku do 1990 r., i „podkreślenie konieczności jak najszybszego porozumienia wszystkich Państw Członkowskich w sprawie osiągnięcia przez UE zerowych emisji netto gazów cieplarnianych najpóźniej do roku 2050, a nawet do roku 2040", motywując to analizami naukowymi[1149]. Na stronie internetowej Koalicji Klimatycznej można znaleźć także 13 raportów, opublikowanych od 2016 r. do stycznia 2022 r.). Jest wśród nich raport opracowany dla Koalicji Klimatycznej na temat elektromobilności, w którym zaznaczono, że rozwój tej formy transportu w Polsce, bez zmiany miksu energetycznego, może prowadzić do zwiększenia emisyjności, a ich zmniejszenie według Międzynarodowej Agencji Energetycznej następuje w przypadku, gdy emisyjność energii elektrycznej jest mniejsza niż 0,7 kg CO_2/kWh (biorąc pod uwagę cały cykl życia produktu i jego eksploatację). W czasie opracowywania dokumentu emisyjność ta w Polsce wynosiła natomiast 0,825 kg CO_2/kWh[1150]. Inne raporty dotyczą między innymi górnictwa węglowego (autorstwa Michała Wilczyńskiego i Bartłomieja Derskiego), oddziaływania zmian klimatu na zdrowie (przygotowany przez przedstawicieli Koalicji Klimatycznej i HEAL Polska), wpływu marnowania żywności na zmiany klimatu (autorstwa Zbigniewa Karaczuna), wpływu zmian klimatu na bezpieczeństwo żywnościowe Polski (recenzowana publikacja autorstwa Zbigniewa Karaczuna i Jerzego Kozyry), znaczenia zmian klimatu dla zdrowia dzieci (którego autorami

[1147] Ibidem.
[1148] R. Ślusarczyk, *Apel do premiera: NIE dla klimatycznej katastrofy*, 25.05.2017, https://koalicjaklimatyczna.org/listy-otwarte (dostęp: 13.06.2022).
[1149] *List otwarty do Henryka Kowalczyka dotyczący nieformalnego spotkania ministrów środowiska UE w sprawie działań na rzecz ochrony klimatu*, Koalicja Klimatyczna, 8.07.2019, https://koalicjaklimatyczna.org/listy-otwarte (dostęp: 13.06.2022).
[1150] W. Szymalski, *Elektromobilność – druga fala elektryfikacji transportu*, 10.12.2016, s. 7-9, https://koalicjaklimatyczna.org/raporty (dostęp: 13.06.2022).

są: Weronika Michalak z HEAL Polska, Kacper Łuszczki, Agata Okulus i Mikołaj Patalong z Międzynarodowego Stowarzyszenia Studentów Medycyny IFMSA-Poland, pod nadzorem merytorycznym Zbigniewa Karaczuna, eksperta Koalicji Klimatycznej). Warte uwagi są również takie publikacje jak *Polityka klimatyczna – fakty i mity* (pod redakcją merytoryczną Urszuli Stefanowicz z Polskiego Klubu Ekologicznego Okręg Mazowiecki), czy też *Jak chronić klimat? Poradnik dla aktywistów* (przygotowana przez Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki, we współpracy z Fundacją Ekologiczna ARKA, Fundacją FrankBold i Fundacją Greenpeace Polska)[1151].

W przypadku wyżej wymienionych organizacji pozarządowych ich działalność skupiała się głównie na szerzeniu świadomości społecznej. Ponadto większość z nich organizowało programy skupione na wybranych problemach, mających znaczenie dla ochrony klimatu, lub też podejmowało inicjatywy w celu zmiany podjętych decyzji (będących w sprzeczności z ochroną klimatu) w ramach postępowań sądowych. Aktywności nakierowane na bezpośrednie oddziaływanie na decydentów politycznych, w tym udział w konsultacjach społecznych i apele do przedstawicieli władz centralnych państwa, stanowiły jedynie niewielką część działalności organizacji pozarządowych, których cele związane były z ochroną klimatu. Ich oddziaływanie na politykę klimatyczną państwa w głównej mierze było zatem pośrednie, związane z szerzeniem wiedzy i kształtowaniem świadomości klimatycznej ogółu obywateli, poszczególnych grup społecznych i jednostek, w tym także przedsiębiorców.

4.3. Grupy interesu gospodarczego

Podobnie jak decyzje polityczne, tak samo świadomość społeczna jest kształtowana przez wiele czynników. Wpływ na nie mogą mieć także działania grup interesu gospodarczego. Te z kolei mogą być kształtowane nie tylko przez ich interesy, ale także świadomość społeczną, działalność organizacji pozarządowych, czy też przekonania polityczne i religijne, jak i wiele innych. W przypadku kształtowania polskiej polityki klimatycznej nie sposób jest wykazać nie tylko wszystkie czynniki wzajemnie się konstytuujące, ale także proste powiązania pomiędzy działaniami przedsiębiorców a decyzjami władz ustawodawczych i wykonawczych. Na podstawie przykładów konkretnych przedsiębiorstw, można jednak nakreślić ogólne kierunki aktywności przedsiębiorców, nakierowane na wywarcie wpływu na rząd i innych decydentów w celu przyjęcia korzystnych dla siebie rozwiązań prawnych, politycznych i społecznych.

[1151] *Raporty*, Koalicja Klimatyczna, https://koalicjaklimatyczna.org/raporty (dostęp: 13.06.2022).

Postępowanie takie można analizować poprzez pojęcie lobbingu. W odniesieniu do przedsiębiorstw także należy przyjąć szerokie jego rozumienie, zarówno w ujęciu horyzontalnym, jak i wertykalnym. Tym samym mając na uwadze, że ,,lobbing – zwłaszcza gospodarczy – wykracza poza krąg decydentów politycznych"[1152], należy go traktować jako wywieranie wpływu na procesy decyzyjne w państwie, zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni, profesjonalny (przez zawodowych lobbystów) i nieprofesjonalny.

Jak zauważyła A. Sławik, ,,czynniki fizyczne (naturalne), ekonomiczne, międzynarodowe, konkurencyjne, technologiczne, społeczne, kulturowe, oraz prawno-etyczne", wbrew opinii wielu znawców tematu, uważających, że pozostają one ,,w ogromnej mierze poza kontrolą organizacji i skazujące ją niejako na łaskę dyktowanych przez owe czynniki warunków", mając na uwadze znaczenie i siłę lobbingu, zgodnie z opinią Krzysztofa Obłója, można uznać za dające się kształtować pod wpływem aktywności grup interesu[1153].

Przedsiębiorstwa, których stosunek do ochrony klimatu i ich działania w tym zakresie poddano analizie, wybrano na podstawie znaczenia ich oddziaływania na klimat. Mając na uwadze, że przemysł (w tym energetyczny) i rolnictwo, są jednymi z głównych emitentów gazów cieplarnianych, skupiono się przede wszystkim na największych firmach przemysłowych działających w Polsce oraz związanych z rolnictwem. Pierwszą grupę wyodrębniono na podstawie zestawienia 20 największych pod względem przychodu w latach 2019-2020 firm, wyszczególnionych przez dział analiz portalu internetowego Wirtualny Nowy Przemysł (wnp.pl), którego podstawę zestawienia stanowiło opracowanie dokonane przez amerykańską firmę Dun&Bradstreet, dostarczającą dane handlowe i analizy dla firm. Z zestawienia tego, dla celów niniejszej pracy, wyłączone zostały podmioty zależne przedsiębiorstw, których spółki dominujące znalazły się na tej samej liście. Z analizy wyłączono zatem Tauron Sprzedaż Sp. z o. o. i Tauron Dystrybucja S.A., podległe przedsiębiorstwu Tauron Polska Energia S.A., PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A., wchodzącą w skład PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., oraz Enea Wytwarzanie Sp. z o. o., podległą przedsiębiorstwu Enea S.A. Tym samym analizie poddano 16 z 20 największych przedsiębiorstw przemysłowych działających w Polsce: Polski Koncern Naftowy Orlen S.A. (PKN Orlen) – koncern paliwowo-energetyczny, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A. – spółka energetyczna, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A. (PGNiG) – przedsiębiorstwo paliwowo-energetyczne, KGHM Polska Miedź S.A. – przedsiębiorstwo

[1152] A. Sławik, *op. cit.,* s. 28.
[1153] Ibidem, s. 19.

górniczo-hutnicze, Grupa Lotos S.A. – koncern naftowy, Tauron Polska Energia S.A. – przedsiębiorstwo grupujące spółki energetyczne, Enea S.A. – przedsiębiorstwo energetyczne, Volkswagen Poznań Sp. z o. o. – firma motoryzacyjna, ArcelorMittal Poland S.A. – koncern hutniczy, Energa S.A. – przedsiębiorstwo energetyczne (od kwietnia 2020 r. większościowe akcje spółki posiada PKN Orlen S.A., a od 21 kwietnia do 31 sierpnia 2022 r. obowiązki prezesa spółki pełnił Daniel Obajtek, prezes PKN Orlen S.A.[1154]), Grupa Azoty S.A. – koncern chemiczny, FCA Poland S.A. – przedsiębiorstwo motoryzacyjne, Budimex S.A. – przedsiębiorstwo budowlane, BSH Sprzęt Gospodarstwa Domowego Sp. z o. o. – producent sprzętu gospodarstwa domowego, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A. (JSW) – przedsiębiorstwo wydobywcze i przetwórcze węgla kamiennego, Boryszew S.A. – przedsiębiorstwo produkujące komponenty dla sektora motoryzacyjnego. Ponadto mając na uwadze stosunkowo duże znaczenie dla klimatu działań związanych z rolnictwem, leśnictwem i gospodarką gruntami, analizie poddane zostaną również przedsiębiorstwa z sektora rolnego. W tym celu wyodrębniono trzy największe przedsiębiorstwa pod względem przychodów, które znalazły się w rankingu „Złotej Setki Polskiego Rolnictwa" za 2020 r., opublikowanym przez tygodnik Wprost. Największe z nich, Animex Foods Sp. z o. o., zajmuje się produkcją mięsa wieprzowego i drobiowego, na drugiej pozycji znalazła się Grupa Azoty S.A., która jednocześnie była w rankingu 20 największych przedsiębiorstw przemysłowych, natomiast trzecia pozycja przypadła Spółdzielni Mleczarskiej Mlekovita, będącej największą grupą mleczarską w Europie Środkowo-Wschodniej. Tym samym analizie zostanie poddanych 18 przedsiębiorstw, które poprzez swoją działalność wpływają na skład atmosfery i klimat. Uwaga zostanie zwrócona przede wszystkim na profil tych przedsiębiorstw, a w tym kontekście ich dotychczasowe starania w sprawie ograniczenia oddziaływania na klimat, a także plany na przyszłość w tej kwestii.

W zakładach Grupy Orlen w 2020 r. przerobiono blisko 29,5 mln ton ropy naftowej (w latach 2016-2019 było to ok. 4 mln ton rocznie więcej), z czego ponad połowę (15,3 mln ton) w polskiej rafinerii w Płocku, a resztę w Czechach i Litwie[1155]. Produkcja biopaliw przez Orlen wynosiła natomiast w tym czasie ok. 0,3 mln ton[1156]. Przed przejęciem większości akcji spółki

[1154] *Kolejna prezesura do kompletu. Daniel Obajtek pokieruje Energą do końca wakacji*, Money.pl, 19.07.2022, https://www.money.pl/gospodarka/kolejna-prezesura-do-kompletu-daniel-obajtek-pokieruje-energa-do-konca-wakacji-6792088765270752a.html (dostęp: 12.10.2022).

[1155] *Orlen w liczbach 2020*, PKN Orlen, https://www.orlen.pl/pl/relacje-inwestorskie/informacje-finansowe/orlen-w-liczbach-pkn-orlen (dostęp: 4.05.2022).

[1156] *Orlen 2030. Napędzamy przyszłość. Odpowiedzialnie. Strategia Grupy Orlen do 2030 roku*, PKN Orlen, Warszawa, 30.11.2020, s. 15, https://raportzintegrowany2020.orlen.pl/uploads/CENTRUM_DOKUMENTOW/6-Strategia-Grupy-ORLEN-do-2030-roku.pdf (dostęp: 4.05.2022).

Energa, Grupa Orlen posiadała 3,2 GW mocy zainstalowanych, z czego 1,1 GW stanowiły moce gazowe, a 0,5 GW odnawialne źródła energii. Odbiorcy energii elektrycznej od spółki stanowili ok. 3 mln osób[1157]. Blisko 90% nośników energii pierwotnej zużywanej do wytwarzania energii elektrycznej sprzedawanej przez PKN Orlen S.A. w 2020 r. stanowił gaz ziemny, 4% ciężki olej opałowy, 3,37% węgiel kamienny, 1,79% węgiel brunatny, a odnawialne źródła jedynie 0,8%, (w tym 0,67% energetyka wiatrowa i 0,13% duża energetyka wodna)[1158]. Jest to znacząca różnica w strukturze produkcji energii elektrycznej chociażby w stosunku do 2012 r., kiedy to gaz ziemny stanowił mniej niż 21% energii pierwotnej zużywanej do wytworzenia energii elektrycznej sprzedanej przez PKN Orlen. W tym czasie ciężki olej opałowy stanowił ponad 42%, węgiel kamienny ponad 15%, węgiel brunatny blisko 9%, gaz rafineryjny ponad 8%, a odnawialne źródła energii 4,42% (w tym 2,44% biomasa, 1,48% energia wiatrowa, 0,5% energia wodna)[1159]. Tym samym nie zaszły jednak istotne zmiany w emisjach CO_2 z tego rodzaju działalności, które w 2012 r. wynosiły 0,39 t na megawatogodzinę (MWh), a w 2020 r. ponad 0,37 t/MWh[1160]. W 2018 r. było to z kolei 0,29 t/MWh, a w 2019 r. blisko 0,39 t/MWh[1161]. Na koniec 2020 r. Orlen był właścicielem 1811 stacji paliw w Polsce i ponad 1000 w innych państwach (w tym 583 w Niemczech i 419 w Republice Czeskiej)[1162]. Emisje dwutlenku węgla przez wszystkie spółki Grupy Orlen w 2018 r. wyniosły 15 010 tys. ton, a w 2019 r. ponad 15 919 tys. ton[1163], co w porównaniu do całkowitych emisji w Polsce w 2019 r. (319 521 tys. ton)[1164], było równoważne prawie 5% polskich emisji. Należy jednak zaznaczyć, że ponad 37% emisji gazów cieplarnianych Grupy Orlen w 2019 r. i ponad 40% w 2018 r. powstało poza granicami Polski[1165]. W 2020 r., po uwzględnieniu spółek Grupy Energa,

---

[1157] Ibidem.

[1158] *Struktura paliw 2020*, PKN Orlen, Płock, 25.03.2021, https://www.orlen.pl/content/dam/internet/orlen/pl/pl/dla-biznesu/produkty/energia/dokumenty/obrot-energia-elektryczna/Struktura-paliw-PKN-ORLEN-S-A-w-2020r.pdf.coredownload.pdf (dostęp: 4.05.2022).

[1159] *Struktura paliw i innych nośników energii pierwotnej*, PKN Orlen, Płock, 28.03.2013, https://www.yumpu.com/xx/document/read/25048149/struktura-paliw-i-innych-nosnikow-energii-pierwotnej-pkn-orlen (dostęp: 4.05.2022).

[1160] Ibidem; *Struktura paliw 2020...*

[1161] *Struktura paliw w 2018*, Orlen Paliwa Sp. z o. o., Płock, 29.03.2019, https://www.orlenpaliwa.com.pl/PL/NaszaOferta/Documents/Struktura%20Paliw%202017%20ORLEN%20Paliwa.pdf (dostęp: 4.05.2022); *Struktura paliw 2019*, Orlen Paliwa Sp. z o.o., Płock, 31.03.2020, https://www.orlenpaliwa.com.pl/PL/NaszaOferta/Documents/Struktura%20Paliw%202019%20ORLEN%20Paliwa.pdf (dostęp: 4.05.2022).

[1162] *Orlen w liczbach 2020...*,

[1163] *Raport zintegrowany Grupy Orlen za rok 2019*, PKN Orlen 2020, s. 321, https://raportzintegrowany2019.orlen.pl/contents/uploads/2020/07/Raport-Zintegrowany-ORLEN-2019.pdf (dostęp: 4.05.2022).

[1164] A. Olecka et al., *Krajowy Raport Inwentaryzacyjny 2021. Inwentaryzacja gazów cieplarnianych w Polsce dla lat 1988-2019*, Warszawa 2021, https://www.kobize.pl/uploads/materialy/materialy_do_pobrania/krajowa_inwentaryzacja_emisji/NIR_2021_raport_syntetyczny_PL.pdf (dostęp: 5.10.2022).

[1165] *Raport zintegrowany Grupy Orlen za rok 2019...,* s. 322.

emisje CO_2 wytwarzane przez wszystkie spółki Grupy Orlen były o blisko 1 mln ton wyższe niż w 2019 r. i o 2 mln ton wyższe niż w 2018 r. (wynosząc 17 010 tys. ton), natomiast całkowite emisje gazów cieplarnianych wyniosły wówczas blisko 17 308 tys. ton CO_2eq.[1166] We wrześniu 2020 r. Daniel Obajtek, prezes PKN Orlen, podczas krótkiej konferencji prasowej, występując na tle biało-zielonego logo firmy ogłosił, że do 2050 r. koncern ten osiągnie neutralność emisyjną[1167]. Zgodnie z tą zapowiedzią, 30 listopada 2020 r. została opublikowana strategia Grupy Orlen do 2030 r., w której potwierdzono deklarację osiągnięcia tego celu (zero emisji netto) do 2050 r.[1168] Ponadto za cel operacyjny przyjęto redukcję emisji CO_2 w rafinerii i petrochemii, na aktywach posiadanych w tamtym czasie, o 20% do 2030 r. W energetyce natomiast zadeklarowano redukcję emisyjności o 33% CO_2 na MWh. Dla realizacji planów związanych z obniżeniem emisji CO_2, do 2030 r. przewidziano wydatki inwestycyjne w kwocie ponad 25 mld zł[1169]. Zaplanowano tym samym między innymi pięciokrotny wzrost mocy zainstalowanej odnawialnych źródeł energii (do 2,5 GW), zwiększenie produkcji biopaliw do 2 mln ton, wzrost mocy zainstalowanej w źródłach gazowych z 1,1 GW do 2 GW. Ponadto ilość posiadanych stacji paliw w Europie Środkowej miałaby wzrosnąć do 3500 w 7 państwach, a liczba stacji szybkiego ładowania pojazdów elektrycznych miałaby się zwiększyć z 80 w 2019 r. do 1000 w 2030 r. Z innych działań zaplanowano natomiast między innymi wzrost dziennego wydobycia węglowodorów w Polsce z 18 tys. baryłek ekwiwalentu ropy (boe) w 2019 r. do 50 tys. boe w 2030 r.[1170] Warto zwrócić uwagę, że w dokumencie strategicznym Grupy Orlen do 2030 r., w odniesieniu do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych, posługiwano się sformułowaniem „neutralność emisyjna", odnosząc się głównie do dwutlenku węgla. W tekście dokumentu ani razu nie pojawiło się zarówno określenie „neutralność klimatyczna", jak i słowo „klimat" w jakiejkolwiek formie. Jedynie we wstępie dokumentu, przy wyszczególnieniu aspiracji firmy do 2030 r., wymieniono „ambitne cele redukcji emisji gazów cieplarnianych"[1171]. Prezes koncernu podczas prezentacji strategii Grupy Orlen do 2030 r., w przypadku głównego celu wyznaczonego na 2050 r., także nie odniósł się w swoim wystąpieniu w bezpośredni sposób do klimatu, używając jedynie sformułowania „neutralność emisyjna"[1172].

[1166] *Raport zintegrowany Grupy Orlen 2020*, PKN Orlen, PKN Orlen 2021, https://raportzintegrowany2020.orlen.pl/uploads/orlen-raport-zintegrowany-2020-pl.pdf (dostęp: 4.05.2022), s. 114.
[1167] A. Stachurska, *ORLEN staje się zielony. Zredukuje emisję dwutlenku węgla*, PetroNews, 9.09.2020, http://petronews.pl/orlen-staje-sie-zielony-zredukuje-emisje-dwutlenku-wegla/ (dostęp: 4.05.2022).
[1168] *Orlen 2030...*, s. 9.
[1169] Ibidem, s. 8.
[1170] *Orlen 2030...,* s. 34.
[1171] Ibidem, s. 4.
[1172] *Strategia Grupy ORLEN do 2030 roku*, PKN Orlen, https://www.orlen.pl/pl/o-firmie/strategia-2030 (dostęp: 4.05.2022).

Omijanie bezpośrednich odniesień do klimatu w przypadku PKN Orlen może być celowe, zważywszy na fakt, że w czasie formowania omówionej powyżej strategii spółki, Skarb Państwa posiadał 27,52% jej akcji (po fuzji z Lotosem 35,66%)[1173], a jej prezes od 2007 r. jest członkiem partii Prawo i Sprawiedliwość[1174], dla której problematyka związana ze zmianami klimatu, jak zostanie przedstawione w kolejnym rozdziale, jest umniejszana lub nawet całkowicie bagatelizowana, a antropogeniczne zmiany klimatu negowane przez niektórych członków partii. Bezpośrednie odniesienie do klimatu można jednak znaleźć między innymi w *Raporcie zintegrowanym Grupy Orlen 2020*, gdzie w 246-stronnicowym dokumencie znalazło się ono w różnej formie ponad 100 razy. W raporcie tym zapisano między innymi, że „Orlen uznaje agendę klimatyczną UE jako właściwą ścieżkę do osiągnięcia celów Porozumienia paryskiego"[1175]. Ponadto w odniesieniu do strategii firmy dotyczącej eliminacji emisji gazów cieplarnianych do 2050 r. użyto sformułowania „neutralność klimatyczna"[1176]. Stwierdzono także, że „nowa strategia biznesowa jest odpowiedzią na zmieniające się otoczenie wynikające z globalnego kryzysu klimatycznego"[1177]. W kontekście informacji na temat strategii zrównoważonego rozwoju zaznaczono, że „działania podejmowane przez Koncern w kontekście zarządzania kwestiami klimatu były zgodne z oczekiwaniami interesariuszy, którzy podczas sesji dialogowej wskazali wysoką istotność tego zagadnienia"[1178]. Stąd można wysnuć wniosek, że z perspektywy politycznej tematyka zmian klimatu dla PKN Orlen jest niewygodna i w przypadku chęci dotarcia do szerszego grona odbiorców unika się bezpośrednich odniesień do klimatu i zagrożeń wynikających ze zmian zachodzących w systemie klimatycznym. Natomiast ze względu na chęć osiągania długoterminowych sukcesów biznesowych koncernu, podejmowanie działań zarówno mitygacyjnych, jak i adaptacyjnych do zmian klimatu jest uznawane za konieczne. W tym kontekście uwagę należy zwrócić także na zawartą w raporcie informację na temat celów redukcyjnych zagranicznych koncernów paliwowych, które do 2050 r. zobowiązały się do osiągnięcia neutralności klimatycznej, a do 2030 r. do zmniejszenia emisji od 15% do nawet 40% (znalazły się wśród nich: BP, Shell, Total, Equinor i Eni)[1179]. Tym

[1173] Ł. Pawłowski, *Udział Skarbu Państwa w Orlenie po fuzji z Lotosem wzrósł*, 18.08.2022, Bankier.pl, https://www.bankier.pl/wiadomosc/Udzial-Skarbu-Panstwa-w-Orlenie-po-fuzji-z-Lotosem-wzrosl-do-35-66-proc-8392162.html (dostęp: 23.09.2022).
[1174] I. Kacprzak, *Daniel Obajtek: Jak wójt Pcimia został prezesem Orlenu*, Rzeczpospolita, 15.02.2018, https://www.rp.pl/polityka/art2115271-daniel-obajtek-jak-wojt-pcimia-zostal-prezesem-orlenu (dostęp: 4.05.2022).
[1175] *Raport zintegrowany Grupy Orlen 2020...*, s. 33.
[1176] Ibidem, s. 61.
[1177] Ibidem, s. 107.
[1178] Ibidem, s. 62.
[1179] Ibidem, s. 244.

samym strategię Grupy Orlen można także traktować jako odpowiedź na zmieniające się warunki konkurencyjne.

Grupa Lotos S.A. w 2020 r. była odpowiedzialna za bezpośrednie emisje brutto gazów cieplarnianych na poziomie prawie 2091 tys. ton CO_2eq (blisko 63 tys. ton CO_2eq więcej niż w 2019 r.). Pośrednie emisje gazów cieplarnianych w 2020 r. wyniosły z kolei ponad 475 tys. ton CO_2eq (w 2019 r. było to ponad 554 tys. ton CO_2eq)[1180]. W raporcie spółki z 2020 r. znajduje się informacja, że „firma stawia na gaz ziemny, który ze względu na swoją niskoemisyjność jest szeroko wykorzystywany w jej zakładach"[1181]. Ponadto wymieniono w nim projekty i inicjatywy prowadzone przez spółkę, których celem miało być minimalizowanie negatywnego wpływu na klimat i środowisko. Zaliczono do nich między innymi analizy dotyczące implementacji technologii związanych z odnawialnymi źródłami energii, prace koncepcyjne na temat pozyskiwania wodoru, uruchomienie dwunastu stacji ładowania pojazdów elektrycznych i realizację następnego etapu tego projektu, mającego doprowadzić do uruchomienia kolejnych kilkudziesięciu takich punktów[1182]. Na stronie internetowej Grupy Lotos, w kontekście ograniczania wpływu firmy na otaczające środowisko, na uwagę zasługuje zapis dotyczący gazów cieplarnianych. Zaznaczono, że „jest to jeden z rodzajów oddziaływań, które według wielu badaczy może powodować skutki odczuwane globalnie", a przy okazji próby wyjaśnienia czym jest efekt cieplarniany i jakie są przyczyny zmian klimatu zapisano, że „powszechnie uważa się, że nadmierna emisja gazów cieplarnianych do atmosfery jest jedną z głównych przyczyn obserwowanych dzisiaj globalnych zmian klimatu", po czym stwierdzono, że „warto zaznaczyć też, że duża zdolność do powodowania efektu cieplarnianego udowodniona jest również dla pary wodnej, ale jej emisje nie zostały objęte żadnymi regulacjami prawnymi"[1183]. Zwrócenie uwagi na parę wodną jako silny gaz cieplarniany, mogło mieć na celu poddanie w wątpliwość zasadność działań mających na celu ograniczenia dotyczące gazów cieplarnianych należących do podstawowych czynników warunkujących temperaturę na Ziemi (w odróżnieniu od pary wodnej, która jest jedynie jednym z elementów należących do sprzężeń zwrotnych). W sprawozdaniu Zarządu Grupy Lotos S.A. oraz jej grupy kapitałowej za rok 2020, zwrócono uwagę, że Grupa Lotos pozostaje w procesie, którego celem jest zmiana właścicielska, dlatego nie opracowano strategii postępowania firmy w różnych scenariuszach po 2022 r. w kwestiach

[1180] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy LOTOS S.A. oraz jej grupy kapitałowej za rok 2020*, Grupa Lotos S.A., 2021, s. 165, https://raportroczny.lotos.pl/centrum-pobran/ (dostęp: 5.05.2022).
[1181] Ibidem, s. 156.
[1182] Ibidem, s. 162-164.
[1183] *Gazy cieplarniane*, Grupa Lotos S.A., https://odpowiedzialny.lotos.pl/1510/srodowisko/ograniczajacy_swoj_wplyw/gazy_cieplarniane (dostęp: 5.05.2022).

związanych ze zmianami klimatu[1184]. Skarb Państwa był w tamtym czasie właścicielem 53,19% akcji spółki[1185]. Mając na uwadze, że w lutym 2018 r. Ministerstwo Energii i PKN Orlen podpisały list intencyjny w sprawie przejęcia kontroli kapitałowej nad Grupą Lotos, a w lipcu 2020 r. PKN Orlen otrzymał od Komisji Europejskiej warunkową zgodę na przejęcie Grupy Lotos[1186], co stało się faktem 1 sierpnia 2022 r.[1187], przyszłe działania w ramach większości obecnych aktywów spółki należy rozpatrywać z perspektywy planów PKN Orlen.

Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo jest polskim przedsiębiorstwem zajmującym się poszukiwaniem, rozpoznawaniem oraz wydobywaniem gazu ziemnego i ropy naftowej, importem, magazynowaniem, sprzedażą i dystrybucją paliw gazowych, a także produkcją ciepła i energii elektrycznej[1188]. Spółka ta posiada 90% udziału w rynku wydobycia węglowodorów w Polsce[1189]. Bezpośrednie emisje gazów cieplarnianych PGNiG w 2020 r. wyniosły 6963,5 tys. ton CO_2eq, w tym ponad 6242,8 tys. ton samego CO_2. Było to nieznacznie mniej niż w 2019 r. i 2018 r., kiedy emisje gazów cieplarnianych spółki wyniosły odpowiednio 7176,7 tys. ton CO_2eq i 7148,8 tys. ton CO_2eq[1190]. W 2021 r. (według danych pozyskanych w przypadku niektórych jednostek Grupy Kapitałowej PGNiG jako częściowe prognozy) emisje gazów cieplarnianych PGNiG wyniosły ok. 7280,1 tys. ton CO_2eq[1191]. W sprawozdaniu Grupy Kapitałowej PGNiG z 2022 r. na temat informacji niefinansowych, zapisano, że przedstawiciele firmy są świadomi występujących zmian klimatycznych, deklarując jednocześnie dążenie do „ograniczenia wpływu człowieka na klimat i środowisko naturalne”[1192]. Ponadto zaznaczono, że działania z tego zakresu w ramach przedsiębiorstwa rozpoczęto na początku 2020 r., a w 2021 r. dotyczyły one podjęcia decyzji o budowie farmy fotowoltaicznej o mocy 1 MW, przygotowania wniosku o dofinansowanie na cele związane z produkcją „zielonego” wodoru,

[1184] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy LOTOS S.A. ...,* s. 157.
[1185] *Struktura kapitału aukcyjnego*, Grupa Lotos S.A., https://inwestor.lotos.pl/183/grupa_kapitalowa/struktura_kapitalu_akcyjnego (dostęp: 23.09.2022).
[1186] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy LOTOS S.A. ...,* s. 31.
[1187] *Historia połączenia z PKN ORLEN*, PKN ORLEN S.A., https://www.lotos.pl/3454/poznaj_lotos/o_nas/historia_polaczenia_z_pkn_orlen (dostęp: 12.10.2022).
[1188] *CSR*, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., https://pgnig.pl/dzialania-spoleczne/odpowiedzialny-biznes/informacje (dostęp: 5.05.2022).
[1189] *Sprawozdanie zarządu z działalności Grupy Kapitałowej PGNiG i PGNiG S.A. za 2021*, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., Warszawa 2022, s. 35, https://pgnig.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/okresowe/-/raporty/2021 (dostęp: 5.05.2022).
[1190] *Emisja gazów cieplarnianych, Raport Zintegrowany ESG 2020*, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., https://pgnig2020.pl/srodowisko-i-klimat/emisja-gazow-cieplarnianych/ (dostęp: 5.05.2022).
[1191] *Sprawozdanie Grupy Kapitałowej PGNiG na temat informacji niefinansowych za rok 2021*, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., Warszawa 2022, s. 47, https://pgnig.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/okresowe (dostęp: 5.05.2022).
[1192] Ibidem, s. 30.

a także zastąpienia pięciu jednostek węglowych blokiem gazowo-parowym[1193]. Za ryzyka dla działalności prowadzonej przez PGNiG uznano przede wszystkim zmianę regulacji prawnych UE, wymieniając przy tym między innymi Europejski Zielony Ład. Politykę klimatyczno-energetyczną UE, obok *Polityki energetycznej Polski do 2040 r.*, uznano jednak także za szansę dla PGNiG, zwracając uwagę na przypisaną w nich istotną rolę gazu, mającego zastępować węgiel i być „paliwem przejściowym" pomiędzy nim i odnawialnymi źródłami energii. Za szansę uznano także plany UE dotyczące rozwoju rynku wodoru, produkowanego między innymi za pośrednictwem gazu ziemnego[1194]. Zaznaczono również, że przedsiębiorstwo podejmuje działania w celu ograniczenia wpływu swojej działalności na klimat i środowisko, koncentrując się w tej kwestii „wokół odnawialnych źródeł energii (OZE): energetyce wiatrowej i fotowoltaice, biometanie oraz energetyce prosumenckiej"[1195]. Warto jednak zwrócić uwagę, że aktywności PGNiG w zakresie ochrony klimatu zostały zapoczątkowane stosunkowo późno, bo dopiero w 2020 r. W 2019 r. z kolei Bogusław Marzec, będący od 2016 r. wiceprezesem Zarządu ds. Finansowych w PGNiG, za pośrednictwem portalu Centrum Informacji o Rynku Energii (CIRE.pl), w którym opublikowany został jego tekst, próbował przekonywać, że aktywność zmierzająca do ochrony klimatu poprzez inwestycje w odnawialne źródła energii przynosi odwrotne do zamierzeń skutki, a ludzka działalność nie ma wpływu na współczesne zmiany klimatu[1196]. W tym celu powoływał się na informacje sugerujące, że w pracach jednego z najbardziej znanych badaczy problemu zmian klimatu, fizyka Michaela Manna, znaleziono błędy, które po skorygowaniu miałyby pokazywać, że „obecnie mamy ocieplenie, ale temperatury są jeszcze znacznie niższe od poziomu z pierwszej połowy poprzedniego tysiąclecia". Uznał ponadto, że źródłem zmian klimatu jest aktywność Słońca, zaznaczając jednocześnie, że „wpływ gazów cieplarnianych emitowanych w wyniku ludzkiej działalności na ocieplenie klimatu został rozpropagowany przez Międzynarodowy Zespół do spraw Zmian Klimatu (…) oraz kanadyjskiego aktywistę Maurice Stronga"[1197]. Uwagę zwraca nie tylko stwierdzenie, że wiedza na temat ludzkiego wpływu na klimat została rozpropagowana, jak by wynikało z formy zdania, przez IPCC i jednego aktywistę (bez zwrócenia uwagi na tysiące naukowców pracujących w ramach IPCC), ale także zmieniona przez autora nazwa Międzyrządowego Panelu do spraw Zmian Klimatu na „Międzynarodowy".

[1193] Ibidem, s. 30.
[1194] Ibidem, s. 34-35.
[1195] Ibidem, s. 36.
[1196] B. Marzec, *Odnawialne źródła energii*, Centrum Informacji o Rynku Energii, https://www.cire.pl/pliki/2/2019/odnawialne_zrodla_energii_2.pdf (dostęp: 9.05.2022).
[1197] Ibidem, s. 1.

Ponadto wiceprezes Zarządu ds. Finansowych w PGNiG, w przypadku próby dyskredytacji biomasy jako źródła odnawialnego, której wykorzystanie zamiast węgla miałoby się przyczyniać do ochrony klimatu, odniósł się do argumentu zwolenników takiej metody produkcji energii, wskazującego na cykl zamknięty obiegu CO_2 podczas spalania biomasy i przyrostu produktów (w tym roślin) wykorzystywanych jako biomasa w kolejnym sezonie. Kontynuując tą myśl zaznaczył, że „węgiel natomiast nie jest spalany w cyklu zamkniętym, więc przyczynia się do wzrostu dwutlenku węgla w atmosferze". Przed dalszym zobrazowaniem swojej myśli ocenił, że „powyższemu rozumowaniu towarzyszy dość prosty błąd metodyczny", który miałby polegać „na założeniu, że dwutlenek węgla emitowany przy spalaniu biomasy jest wchłaniany przez rośliny, a przy spalaniu węgla nie"[1198]. Komentarz ten świadczy o ignorancji, celowej manipulacji, albo po prostu niezrozumieniu przekazu, który autor tekstu chciał skrytykować. Mając jednak na uwadze, że 14 lipca 2020 r. PKN Orlen i Skarb Państwa (posiadający w 2021 r. 71,88% akcji spółki[1199]), podpisały list intencyjny w sprawie rozpoczęcia procesu przejęcia PGNiG przez PKN Orlen, a w marcu 2022 r. Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów wydał zgodę na jego warunkowe przejęcie[1200], przyszłe działania PGNIG z zakresu ochrony klimatu należy rozpatrywać z perspektywy strategii PKN Orlen, mając jednak na uwadze możliwość jej transformacji lub praktyki działania w kierunku bardziej zbliżonym do postaw kształtujących aktywności w ramach PGNiG.

KGHM Polska Miedź S.A. jest spółką akcyjną, prowadzącą zaawansowaną technologicznie działalność poszukiwawczo-wydobywczą i hutniczą, skupiając się na wydobyciu rud i produkcji miedzi oraz innych metali nieżelaznych, w tym srebra i złota. Firma ta znajduje się w światowej czołówce producentów miedzi i srebra. Skarb Państwa posiada 31,79% jej akcji (stan na 31 marca 2022 r.)[1201]. Działalność przedsiębiorstwa wiąże się z bezpośrednimi i pośrednimi emisjami gazów cieplarnianych. Te pierwsze w 2020 r. stanowiły 1410 tys. ton CO_2eq, natomiast drugie 1890 tys. ton CO_2eq, co w sumie dało 3300 tys. ton CO_2eq. W 2019 r. łączne emisje KGHM Polska Miedź S.A. wyniosły 3470 tys. ton CO_2eq (w tym bezpośrednie 1530 tys. ton CO_2eq), a w 2018 r. 3320 tys. ton CO_2eq (z czego emisje

[1198] Ibidem, s. 3.
[1199] *Akcjonariat*, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., https://pgnig.pl/relacje-inwestorskie/informacje-gieldowe/akcjonariat (dostęp: 23.09.2022).
[1200] E. Nehring, *Obajtek: Jesteśmy na finiszu przejęcia Lotosu, fuzję z PGNiG chcemy zakończyć w III kwartale br.,* 25.04.2022, Bankier.pl, https://www.bankier.pl/wiadomosc/Obajtek-Jestesmy-na-finiszu-przejecia-Lotosu-fuzje-z-PGNiG-chcemy-zakonczyc-w-III-kwartale-br-8324354.html (dostęp: 23.09.2022).
[1201] *Akcjonariat*, KGHM Polska Miedź S.A., https://kghm.com/pl/inwestorzy/akcje-i-obligacje/notowania (dostęp: 23.09.2022).

bezpośrednie stanowiły 1330 tys. ton CO_2eq)[1202]. W *Zintegrowanym Raporcie KGHM Polska Miedź S.A. i Grupy Kapitałowej KGHM Polska Miedź S.A. za 2020 rok* zapisano, że Grupa Kapitałowa KGHM „dostrzega występowanie istotnych zmian klimatycznych spowodowanych przez wzrost średnich temperatur", jak również, że jej przedstawiciele mają świadomość, że „główną przyczyną tego procesu jest rosnąca emisja i nagromadzenie gazów cieplarnianych (…) w atmosferze". Ponadto zaznaczono, że „jest to fakt stwierdzony na podstawie konsensusu naukowego IPCC"[1203]. KGHM Polska Miedź S.A. opracował własną *Politykę Klimatyczną*, która została przyjęta przez zarząd spółki w listopadzie 2021 r. W dokumencie tym zapisano, że celem nadrzędnym jest osiągnięcie przez spółkę neutralności klimatycznej do 2050 r., a celem pośrednim, redukcja emisji pośrednich i bezpośrednich do 2030 r. o 30% w stosunku do 2020 r.[1204] W 2020 r. przy zakładzie w Legnicy została uruchomiona elektrownia fotowoltaiczna, mająca produkować ok. 3 GWh energii rocznie[1205]. W przypadku emisji bezpośrednich ich redukcja miałaby się odbyć za sprawą wykorzystywania technologii wodorowych w procesach produkcyjnych, rozwoju elektromobilności, stopniowego zastępowania konwencjonalnych źródeł energii nośnikami bezemisyjnymi, wdrażania zaawansowanych technologii oraz wychwytywania, ponownego wykorzystania lub konwersji na inne produkty dwutlenku węgla emitowanego w procesach hutniczych[1206]. W *Polityce Klimatycznej* przedsiębiorstwa przeciwdziałanie zmianom klimatu uznano za „jedną z najpilniejszych potrzeb obecnego pokolenia"[1207]. W jej przyjęciu i stosowaniu upatrywano korzyści związanych z umocnieniem pozycji rynkowej, dostosowaniem do zmian otoczenia wynikających ze wzrostu cen energii i emisji CO_2, poprawieniem ratingów ESG (czyli tworzonych w oparciu o oceny pozafinansowe przedsiębiorstw, związane z działalnością na rzecz środowiska naturalnego, społeczną odpowiedzialnością i ładem korporacyjnym), a także dostosowaniem do coraz częściej pojawiających się oczekiwań rynków finansowych, akcjonariuszy i interesariuszy. Ponadto uznając KGHM za „jedno z najbardziej energochłonnych przedsiębiorstw w kraju", strategia ta powinna doprowadzić do poprawy „warunków życia i pracy w Zagłębiu Miedziowym oraz na całym Dolnym Śląsku", a także

[1202] *Polityka Klimatyczna*, KGHM Polska Miedź S.A., s. 13, https://kghm.com/pl/polityka-klimatyczna (dostęp: 10.05.2022).
[1203] *Zintegrowany Raport KGHM Polska Miedź S.A. i Grupy Kapitałowej KGHM Polska Miedź S.A. za 2020 rok*, KGHM Polska Miedź S.A., s. 254-255, https://kghm.com/pl/zrownowazony-rozwoj/raporty-i-zasoby (dostęp: 10.05.2022).
[1204] Polityka Klimatyczna, KGHM..., s. 14.
[1205] *Zintegrowany Raport KGHM...,* s. 107.
[1206] *Polityka Klimatyczna, KGHM...,* s. 17.
[1207] Ibidem, s. 4.

„istotnie przyczynić się do dekarbonizacji całej polskiej gospodarki”[1208]. Przedstawiciele firmy w dekarbonizacji gospodarki upatrują także innych szans biznesowych, zauważając, że technologie, które zostaną wykorzystane do osiągniecia neutralności klimatycznej w Europie, będą potrzebowały 22 mln ton miedzi[1209]. Do ryzyka związanego z przejściem na gospodarkę niskoemisyjną zaliczono między innymi ryzyko związane z utratą reputacji, gdyby działalność przedsiębiorstwa została uznana za szkodliwą dla klimatu. Tym samym inwestycje w odnawialne źródła energii, prowadzące do obniżenia emisji gazów cieplarnianych, uznano za szansę na poprawę wizerunku firmy i jej konkurencyjności. Za inną potencjalną przeszkodę w jej rozwoju uznano „ryzyko związane ze świadomością na temat zmian klimatu i wyborami konsumentów biznesowych prowadzącymi do przekierowania zainteresowania na produkty i usługi mniej szkodliwe dla środowiska”[1210]. Stąd też przyjęcie przez przedstawicieli KGHM dokumentu zatytułowanego *Polityka Klimatyczna*, z pewnością było rezultatem świadomej decyzji związanej z szansami i zagrożeniami wynikającymi zarówno z mających miejsce skutków zmian klimatu, jak i wzrostu świadomości społecznej z tego zakresu, co z kolei w niektórych przypadkach przekłada się na wybory interesariuszy. Zjawisko to w najbliższych latach prawdopodobnie będzie się nasilać. Zapisy znajdujące się w dokumentach KGHM wskazują zatem, że wzrost świadomości społecznej, obok zmian regulacyjnych wynikających z decyzji instytucji UE i przedstawicieli jej państw członkowskich, był niezwykle istotnym czynnikiem mającym wpływ na podjęcie zobowiązań z zakresu redukcji emisji gazów cieplarnianych i osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r.

Grupa Kapitałowa PGE jest największym w Polsce przedsiębiorstwem sektora elektroenergetycznego pod względem przychodów i generowanych zysków[1211]. Skarb Państwa w pierwszej połowie 2022 r. zwiększył ilość swoich akcji PGE Polskiej Grupy Energetycznej S.A., będącej jednostką dominującą Grupy Kapitałowej PGE, do 60,86%, wobec posiadanych wcześniej 57,39%[1212]. W 2020 r. PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A. (PGE GiEK) było odpowiedzialne za emisję 51 386 tys. ton CO_2, a PGE Energia Cieplna S.A. za dodatkowe 8134 tys. ton CO_2. W 2019 r. było to odpowiednio 52 517 tys. ton CO_2 i 8149 tys.

[1208] Ibidem, s. 6.
[1209] *Zintegrowany Raport KGHM...,* s. 7.
[1210] Ibidem, s. 156-157.
[1211] *Kim jesteśmy*, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., https://www.gkpge.pl/grupa-pge/o-grupie/kim-jestesmy (dostęp: 10.05.2022).
[1212] *Po objęciu akcji serii E Skarb Państwa zwiększył udział w PGE do 60,86 procent*, Centrum Informacji o Rynku Energii, 24.05.2022, https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/po-objeciu-akcji-serii-e-skarb-panstwa-zwiekszyl-udzial-w-pge-do-6086-procent (dostęp: 23.09.2022).

ton CO_2, a w 2018 r. 58 916 tys. ton CO_2 i 11 279 tys. ton CO_2[1213], co stanowiło wówczas łącznie 22,4% polskich emisji CO_2 (wobec 19% w 2019 r.). Warto zaznaczyć, że PGE GiEK jest właścicielem Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów i Kopalni Węgla Brunatnego Turów. Ponadto odpowiada za 87% wydobycia węgla brunatnego w Polsce. Grupa PGE w 5 elektrowniach, 2 elektrociepłowniach i za sprawą 2 kopalni węgla brunatnego, w 2020 r. wyprodukowała 46,75 TWh energii elektrycznej netto i 5,41 petadżuli (PJ) ciepła, a w 14 elektrociepłowniach 8,71 TWh energii elektrycznej i 44,71 PJ ciepła. Dla porównania z odnawialnych źródeł wytworzyła 2,66 TWh energii elektrycznej netto[1214]. Tym samym w przypadku nośników energii pierwotnej zużytych do wytworzenia energii elektrycznej sprzedanej przez PGE Polską Grupę Energetyczną w 2020 r., ponad 48% stanowił węgiel kamienny, ponad 34% węgiel brunatny, 8,2% gaz ziemny, a odnawialne źródła energii 9,15%, z czego prawie połowę stanowiła energetyka wiatrowa[1215]. Na początku 2021 r. Grupa PGE posiadała 1,1 GW mocy zainstalowanej w odnawialnych źródłach energii, z czego 0,7 GW w farmach wiatrowych[1216]. Średnia emisyjność wszystkich jednostek wytwórczych należących do PGE Polskiej Grupy Energetycznej, wynosiła w 2020 r. 0,83 t CO_2 na 1 MWh. Dwa lata wcześniej było to 0,88 t CO_2, a w 2014 r. 0,98 t CO_2. W *Strategii Grupy Kapitałowej PGE do 2030 roku z perspektywą do 2050 roku* zaznaczono, że „transformacja energetyczna, dekarbonizacja wytwarzania i neutralność klimatyczna, to kluczowe tematy, na których koncentruje się nowa Strategia Grupy PGE", a jej opracowanie „jest odpowiedzią na głębokie zmiany w sektorze energetycznym, które nastąpiły w ostatnich latach oraz na oczekiwania społeczne, które w dużej mierze determinują kierunki rozwoju branży"[1217]. Według zapisów strategii „do 2030 roku udział źródeł nisko- i zeroemisyjnych w portfelu wytwórczym wyniesie 85 proc., a OZE stanowić będzie 50 proc. generowanej energii", natomiast do 2050 r. Grupa PGE zaplanowała osiągnięcie neutralności klimatycznej[1218]. Tym samym przyrost mocy zainstalowanej lądowych farm wiatrowych należących do PGE Polskiej Grupy Energetycznej, do 2030 r. powinien wzrosnąć o 1 GW, a elektrowni fotowoltaicznych o 3 GW. Z kolei do 2040

[1213] *Kwestie środowiskowe*, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., https://raportzintegrowany2020.gkpge.pl/dane-interaktywne/kwestie-srodowiskowe/ (dostęp: 10.05.2022).
[1214] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych PGE Polskiej Grupy Energetycznej oraz Grupy Kapitałowej PGE za 2020 rok*, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., Warszawa 2021, s. 10, https://sprawozdanie niefinansowe2020.gkpge.pl/wp-content/uploads/2021/05/SprawozdanienatematinformacjiniefinansowychPGE .pdf#page=64 (dostęp: 10.05.2022).
[1215] *Struktura Paliw*, PGE Polska Grupa Energetyczna, https://www.gkpge.pl/bip/struktura-paliw (dostęp: 10.05.2022).
[1216] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych PGE...*, s. 47.
[1217] Ibidem, s. 4.
[1218] Ibidem, s. 5.

r. w planach przedsiębiorstwa jest posiadanie morskich farm wiatrowych o mocy zainstalowanej 6,5 GW[1219]. Na uwagę zasługuje fakt, że chociaż w sprawozdaniu niefinansowym PGE Polskiej Grupy Energetycznej za 2020 r., w części dotyczącej środowiska, w punkcie drugim, zatytułowanym „świadomość klimatyczna", wszelkie informacje są tożsame z tymi zawartymi na stronie internetowej przedsiębiorstwa, pod takim samym hasłem, to w przypadku „pozostałych inwestycji OZE", w oficjalnym dokumencie przy informacji na temat inwestycji z drugiego kwartału 2020 r., związanej z budową dwóch farm wiatrowych o łącznej mocy znamionowej 97 MW, zapisano tylko, że znajdują się one w województwie zachodniopomorskim. Na stronie internetowej spółki pomiędzy tymi informacjami znalazły się jednak jeszcze dwa zdania: „Był to jedyny projekt PGE, który mógł być zrealizowany po wejściu w życie tzw. ustawy odległościowej. Wygrana aukcja OZE zapewniła stabilność przychodów instalacji oraz jej opłacalność ekonomiczną"[1220]. Różnica ta może wskazywać na istnienie takiego zapisu we wcześniejszej wersji dokumentu, bądź na dodanie go w późniejszym czasie. Uwagę zwraca szczególnie pierwsze z tych zdań, które może być wyrazem krytyki wobec ustawy z 2016 r. o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych, na podstawie której poprzez wprowadzenie rygorystycznych kryteriów odległościowych dotyczących lokalizacji elektrowni wiatrowych, znacząco zahamowano rozwój takich inwestycji. Na uwagę zasługuje także stanowisko ekspertów PGE GiEK, którzy w odpowiedzi na pozew sądowy Greenpeace z 2020 r. uznali, że optymalny ekonomicznie i akceptowalny będzie wzrost średniej globalnej temperatury o 3,5ºC[1221]. Ponadto stwierdzili między innymi, że „antropogenny CO_2 nie jest jedynym i najważniejszym czynnikiem wpływającym na zmianę klimatu", a „wpływ gazów antropogennych, w tym CO_2 i CH_4 na efekt cieplarniany jest znikomy"[1222]. Z tej perspektywy istotne jest także przerwanie walnego zgromadzenia akcjonariuszy PGE Polskiej Grupy Energetycznej w połowie 2021 r. przez aktywistów Greenpeace, którzy oprócz żądań w sprawie rozpoczęcia realnych działań na rzecz transformacji energetycznej i odejścia od węgla do 2030 r., zadali prezesowi zarządu Wojciechowi Dąbrowskiemu kilka pytań, między innymi o to czy przedsiębiorstwo jest gotowe finansowo na ewentualne przegrane procesy sądowe z Greenpeace, o koszty wynikające z późniejszego niż w 2030 r. wyłączenia z użytku elektrowni

[1219] Ibidem, s. 6.
[1220] *Świadomość klimatyczna*, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., https://sprawozdanieniefinansowe2020.gkpge.pl/srodowisko/swiadomosc-klimatyczna/ (dostęp: 10.05.2022); *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych PGE...,* s. 47.
[1221] *Aktywiści przerwali spotkanie PGE. Żądają realnej transformacji*, Rzeczpospolita, https://klimat.rp.pl/klimat-i-ludzie/art17080431-aktywisci-przerwali-spotkanie-pge-zadaja-realnej-transformacji (dostęp: 10.05.2022).
[1222] M. Popkiewicz, *Górniczy eksperci PGE GIEK negują zmianę klimatu*, https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/gorniczy-eksperci-pge-giek-neguja-zmiane-klimatu-448/ (dostęp: 10.05.2022).

węglowych czy też o realne stanowisko spółki w sprawie ryzyka kryzysu klimatycznego. Aktywiści nie uzyskali jednak żadnej odpowiedzi[1223]. Warto przy tym podkreślić, że to właśnie Wojciech Dąbrowski został w PGE Polskiej Grupie Energetycznej odpowiedzialny za nadzór nad kwestiami związanymi z ograniczeniem wpływu przedsiębiorstwa na klimat[1224].

Tauron Polska Energia S.A. jest jednostką dominującą Grupy Kapitałowej Tauron, prowadzącej działalność z zakresu wydobycia węgla kamiennego, a także wytwarzania, dystrybucji i sprzedaży energii elektrycznej oraz ciepła. Skarb Państwa na koniec 2021 r. posiadał 30,06% akcji spółki, a 10,39% KGHM Polska Miedź[1225]. Moc zainstalowana jednostek wytwarzających energię w 2021 r. wynosiła blisko 5 GW, z czego 0,6 GW stanowiły źródła odnawialne[1226]. Z kolei w przypadku nośników energii zużytych do wytworzenia energii elektrycznej sprzedanej przez Tauron Sprzedaż Sp. z o. o. w 2021 r., 56,7% stanowił węgiel kamienny, 14,55% węgiel brunatny, 18,89% odnawialne źródła energii (w tym 10,14% energetyka wiatrowa, 3,51% energetyka wodna, 3,17% biomasa, 1,76% energetyka słoneczna, 0,31% biogaz), a 8,3% gaz ziemny[1227]. Łączne bezpośrednie emisje Grupy Kapitałowej Tauron w 2021 r. wyniosły 13 703 tys. ton CO_2eq, co w porównaniu z 2020 r. (10 816 tys. ton CO_2eq), było znacznym wzrostem[1228]. W 2019 r. było to z kolei 12 216 tys. ton CO_2eq, a w 2018 r. 14 630 tys. ton CO_2eq[1229]. Zmiany klimatu w *Sprawozdaniu Zarządu z działalności Tauron Polska Energia S.A. oraz Grupy Kapitałowej Tauron za rok obrotowy 2021*, zostały uznane za ryzyko w ramach otoczenia przedsiębiorstwa. Najistotniejsze elementy tego ryzyka objęły możliwość zaostrzenia polityki UE, wymogi środowiskowe wynikające ze zmian klimatu, działania wspierające efektywność energetyczną (w tym budowę własnych źródeł energii i odejście od węgla jako paliwa). Ponadto do zmian klimatu odniesiono się w kontekście reputacji firmy, zwracając uwagę na „ryzyko związane z aktualnym i przyszłym wpływem na dochody firmy, wynikającym z negatywnej oceny opinii publicznej w tym związane z

[1223] *Aktywiści przerwali spotkanie PGE...*
[1224] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych PGE...,* s. 46.
[1225] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Tauron Polska Energia S.A. oraz Grupy Kapitałowej Tauron za rok obrotowy 2021*, Tauron Polska Energia S.A., Katowice 2022, https://www.tauron.pl/tauron/relacje-inwestorskie/raporty-okresowe (dostęp: 12.05.2022).
[1226] Ibidem.
[1227] *Struktura paliw*, Tauron Polska Energia S.A., https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/spolki-grupy/tauron-sprzedaz/struktura-paliw (dostęp: 11.05.2022).
[1228] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Kapitałowej Tauron za 2021 rok*, Tauron Polska Energia S.A., Katowice 2022, s. 105, https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/raportowanie-esg (dostęp: 12.05.2022).
[1229] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Kapitałowej Tauron za 2019 rok*, Tauron Polska Energia S.A., Katowice 2020, s. 108, https://raport2019.tauron.pl/wp-content/uploads/2020/04/Podpisane_Sprawozdanie-na-temat-informacji-niefinansowych-GT-z-2019-rok_.pdf (dostęp: 12.05.2022).

niepodążaniem za trendami rynkowymi związanymi z ochroną klimatu”[1230]. Zarząd spółki już w 2017 r. przyjął dokument zatytułowany *Polityka Klimatyczna*, prowadząc do jej aktualizacji w 2021 r. We wstępie najnowszej wersji dokumentu zapisano, że „Grupa Tauron mając świadomość postępujących zmian klimatu i ich skutków w skali globalnej oraz lokalnej, jak również wyjątkowo ważnej roli sektora elektroenergetycznego w przechodzeniu na gospodarkę zero i niskoemisyjną, w długiej perspektywie neutralną dla klimatu oraz odporną na zmiany klimatyczne”, podjęła decyzję o przyjęciu takiego dokumentu[1231]. Za cel przyjętej polityki przedsiębiorstwa uznano „przeciwdziałanie zmianom klimatu oraz zrównoważony rozwój obszarów biznesowych Grupy Tauron”, za długoterminowy cel przyjmując „uczciwą transformację w kierunku osiągnięcia w przyszłości neutralności klimatycznej”[1232]. Ponadto zaznaczono, że „Grupa Tauron wspiera wspólne działania na rzecz ograniczania globalnego ocieplenia poprzez utrzymanie wzrostu temperatury poniżej 2ºC względem poziomów z okresu przedindustrialnego”[1233]. Priorytety Grupy Tauron w ramach polityki klimatycznej podzielono na dwie grupy. Pierwsza dotyczy aktywności umożliwiających „ograniczenie globalnego ocieplenia”, a druga działań mających prowadzić do „adaptacji Grupy Tauron do zachodzących zmian klimatu”[1234]. W ramach tej pierwszej wyszczególniono czternaście priorytetów, natomiast w ramach drugiej dziewięć[1235]. Pomimo zawarcia w nich kierunków działań w poszczególnych sferach, nie przyjęto żadnych zobowiązań wyrażonych w liczbach ani też ich wykonania nie ograniczono żadnym terminem końcowym. W *Sprawozdaniu na temat informacji niefinansowych Grupy Kapitałowej Tauron za 2021 rok*, odnośnie do strategii na lata 2016-2025 zaznaczono, że od 2019 r. realizowany jest program „Zielony Zwrot Taurona”, którego celem jest zrównoważona transformacja w kierunku działalności niskoemisyjnej. Ponadto stwierdzono, że z uwagi na „zaostrzającą się politykę klimatyczną Unii Europejskiej” rozpoczęto prace nad nową strategią, mającą pomóc w intensyfikacji działań z zakresu transformacji energetycznej[1236]. Do 2030 r. Grupa Tauron zadeklarowała wzrost mocy zainstalowanej w źródłach odnawialnych do 3 GW i redukcję emisji CO_2/MWh (względem 2018 r.) o 51%[1237]. Jolanta Domirska, kierowniczka Zespołu Ochrony Środowiska i Gospodarki

[1230] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Tauron...*
[1231] *Polityka Klimatyczna Grupy Tauron*, Tauron Polska Energia S.A., s. 2, https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/tauron-dla-otoczenia/polityka-klimatyczna-grupy-tauron (dostęp: 12.05.2022).
[1232] Ibidem, s. 4.
[1233] Ibidem.
[1234] Ibidem, s. 7.
[1235] Ibidem, s. 8-11.
[1236] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Kapitałowej Tauron za 2021 rok...,* s. 13.
[1237] Ibidem, s. 17 i 76.

Obiegu Zamkniętego w Tauron Polska Energia S.A., w odpowiedzi na pytania zadane przez autora tej pracy zmianom klimatu nadała najwyższą rangę, uznając, że są one jednym z największych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji, a neutralność klimatyczną Polska powinna osiągnąć jak najszybciej, jeszcze przed 2050 r. W perspektywie 2035 i 2050 r. stwierdziła, że podstawę miksu energetycznego w Polsce powinna stanowić energetyka jądrowa, a w celu ograniczenia antropogenicznego wpływu na klimat należy odejść od paliw kopalnych. Tym samym, w kontekście ochrony klimatu, za największe sukcesy przedsiębiorstwa uznała inwestycje w odnawialne źródła energii. Jako utrudniające wzrost ambicji firmy z zakresu działań na rzecz zmniejszania antropogenicznego oddziaływania na klimat wskazała natomiast jedynie „konserwatyzm decydentów"[1238].

Enea S.A. jest jednostką dominującą Grupy Kapitałowej Enea (GK Enea), która zajmuje się wydobyciem węgla kamiennego, wytwarzaniem energii elektrycznej, jej dystrybucją i handlem energią. Skarb Państwa w 2021 r. był właścicielem 51,5% akcji spółki[1239]. Bezpośrednie emisje CO_2 przedsiębiorstwa wyniosły w 2020 r. 18 671 tys. ton, co w porównaniu do 2019 r. (22 040 tys. ton) było poziomem mniejszym o 15%. W 2018 r. było to natomiast 22 744 tys. ton CO_2[1240]. W 2020 r. węgiel kamienny był nośnikiem energii pierwotnej zużytej do wytworzenia 44,52% energii elektrycznej sprzedanej przez Enea S.A. Udział węgla brunatnego stanowił z kolei 23,59%, odnawialnych źródeł energii 19,92% (w tym 11,85% energetyki wiatrowej, 5,9% biomasy i biogazu, 1,72% energetyki wodnej, 0,45% ogniw fotowoltaicznych), a gazu ziemnego 8,88%[1241]. W 2021 r. Grupa Enea wyprodukowała 9,9 mln ton węgla kamiennego netto i wytworzyła 26,4 TWh energii netto. W tym samym czasie posiadała 6,3 GW mocy zainstalowanej, z czego 0,44 GW w odnawialnych źródłach energii[1242]. Według *Strategii Rozwoju Grupy Kapitałowej Enea do 2030 roku z perspektywą do 2035 roku*, przyjętej w grudniu 2019 r., udział odnawialnych źródeł w wytwarzaniu energii powinien wzrosnąć z 7,6% w 2018 r. do 21,8% w 2025 r. i do 33% w 2030 r. Emisje CO_2 z wytworzenia

1238

1239 *Skonsolidowane Sprawozdanie Finansowe Grupy Kapitałowej Enea za rok obrotowy kończący się 31 grudnia 2021 r.*, Enea Centrum Sp. z o.o., Poznań 2022, s. 10, https://ir.enea.pl/pr/733533/skonsolidowany-raport-roczny-srr-2021 (dostęp: 12.05.2022).

1240 *Raport ESG Grupy Kapitałowej Enea za 2020 r. Enea S.A.*, s. 26, https://raportesg2020.csr.enea.pl/raport_2020_ESG_ENEA_PL.pdf (dostęp: 12.05.2022).

1241 *Struktura paliw i innych nośników energii pierwotnej zużytych do wytwarzania energii elektrycznej sprzedanej w 2020 roku przez ENEA S.A.*, Enea S.A., Poznań, 26.03.2021, https://www.enea.pl/grupaenea/obowiazki/struktura/struktura-paliw_2020_enea-sa.pdf?t=1643205977 (dostęp: 12.05.2022).

1242 *Sprawozdanie Zarządu z działalności Enea S.A. oraz Grupy Kapitałowej Enea w 2021 r.*, Enea S.A., Poznań 2022, s. 5, https://ir.enea.pl/pr/733533/skonsolidowany-raport-roczny-srr-2021 (dostęp: 12.05.2022).

1 MWh, według założeń, mają natomiast spaść z 781 kg w 2018 r. do 550 kg w 2030 r.[1243] W wyniku aktualizacji dokumentu w grudniu 2021 r., za cel emisyjności 1 MWh przyjęto 254 kg CO_2 w 2030 r., z dążeniem do osiągnięcia poziomu 201 kg CO_2/MWh w 2040 r. i neutralności klimatycznej w 2050 r. Do 2030 r. przedstawiciele GK Enea planują wzrost mocy zainstalowanych brutto w odnawialnych źródłach energii o 1,5 GW i o blisko 3,6 GW w 2040 r., w porównaniu z 2020 r.[1244] W *Raporcie ESG Grupy Kapitałowej Enea za 2020 r.* zapisano, że ochrona klimatu (obok pięciu innych kwestii) należy do kluczowych oczekiwań interesariuszy. Dążenie do obniżenia emisji CO_2 uznano z kolei za wpisujące się w „realizację celów klimatycznych UE oraz oczekiwania społeczne"[1245]. W raporcie tym zapisano też, że „szczególną uwagę w kolejnych latach" przedstawiciele spółki chcą „poświęcić ryzykom związanym z postępującymi zmianami klimatu"[1246]. Oprócz zagrożeń mających wpływ na środowisko naturalne, wymieniono wśród nich także ryzyko związane z podwyższeniem kosztów za korzystanie ze środowiska, zmniejszeniem zapotrzebowania na węgiel energetyczny, utrudnieniami powodowanymi przez pozarządowe organizacje ekologiczne w zakresie procedur administracyjnych, jak też „ryzyko utraty reputacji w związku z prowadzeniem działalności w branży paliw kopalnych"[1247]. Zaznaczono ponadto, że do czasu publikacji raportu nie dokonano analizy szans związanych ze zmianami klimatu i ryzyk z nich wynikających w całym łańcuchu dostaw[1248].

Energa S.A. jest spółką energetyczną zajmującą się wytwarzaniem, dystrybucją i obrotem energią elektryczną oraz cieplną, a także obrotem gazem. W 2021 r. Grupa Energa była odpowiedzialna za wytworzenie 3,86 TWh energii elektrycznej, z czego 2,39 TWh pochodziło z węgla, a 1,47 TWh ze źródeł odnawialnych (w tym 0,94 TWh z wody, 0,45 TWh z wiatru, 0,08 TWh z biomasy i 0,005 TWh z promieniowania słonecznego)[1249]. Wyprodukowano także 0,99 TWh energii cieplnej, pochodzącej ze zużycia węgla (0,74 TWh), biomasy (0,19 TWh) i gazu (0,06 TWh). Dla porównania w 2020 r. produkcja energii elektrycznej przez Grupę Energa wyniosła 2,96 TWh, a cieplnej 0,92 TWh[1250]. Emisje

[1243] *Strategia Rozwoju Grupy Kapitałowej Enea do 2030 roku z perspektywą 2035 roku*, Grupa Kapitałowa Enea, Warszawa 2019, s. 7-8, https://docplayer.pl/192753460-Strategia-rozwoju-grupy-kapitalowej-enea-do-2030-roku-z-perspektywa-2035-roku-zrownowazona-transformacja.html (dostęp: 12.05.2022).
[1244] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Enea...,* s. 18.
[1245] *Raport ESG Grupy Kapitałowej Enea...,* s. 11 i 25.
[1246] Ibidem, s. 76.
[1247] Ibidem, s. 79-84.
[1248] Ibidem, s. 85.
[1249] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2021*, Energa S.A., s. 11, https://grupa.energa.pl/otoczenie/raporty-csr (dostęp: 14.05.2022).
[1250] Ibidem, s. 62.

bezpośrednie spółki w 2021 r. wyniosły blisko 2585 tys. ton CO_2, w 2020 r. 1768 tys. ton CO_2[1251], a w 2019 r. 2196 tys. ton CO_2[1252]. Jak zapisano w *Sprawozdaniu na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2021*, „zmierzając w kierunku neutralności klimatycznej, w 2026 roku Grupa Energa planuje zastąpienie wytwórczych jednostek węglowych przez przejściowe wysokosprawne i niskoemisyjne jednostki CCGT zasilane paliwem gazowym, o dwukrotnie wyższej mocy”[1253]. Energa prowadzi także działania zarówno w celu łagodzenia skutków zmian klimatu, jak i dostosowywania się do nich. W ramach tych pierwszych aktywności wymieniono między innymi redukcję wykorzystania węgla na rzecz źródeł bezemisyjnych bądź mniej emisyjnych, wzrost efektywności energetycznej i świadome zarządzanie poborem energii wśród klientów, modernizacje elektrowni, elektrociepłowni i ciepłowni, rozwój kogeneracji, budowę magazynów na energię pochodzącą z odnawialnych źródeł, rozwój transportu niskoemisyjnego i elektromobilności[1254]. Zarząd Energi S.A. zobowiązał się do przyjęcia *Polityki klimatycznej Grupy Energa do 2030 roku*, opracowanej w 2021 r.[1255] Zapobieganie zmianom klimatu i dążenie do neutralności klimatycznej stało się z kolei jednym z czterech najistotniejszych aspektów dla interesariuszy (obok rozwoju odnawialnych źródeł energii, strategii zarządzania środowiskowo-energetycznego i kluczowych inwestycji mających wpływ na środowisko)[1256]. Mając na uwadze, że od 2020 r. większość udziałów w spółce akcyjnej Energa posiada PKN Orlen S.A. (90,92% akcji[1257]), to kierunki rozwoju firmy są uzależnione od strategii większościowego właściciela, której realizacja ma prowadzić między innymi do redukcji emisji CO_2 na MWh o 33% do 2030 r. w porównaniu z rokiem 2019, a w 2050 r. do uzyskania neutralności klimatycznej[1258].

W odniesieniu do czterech największych polskich spółek energetycznych i PGNiG, warto zwrócić uwagę na kampanię rozpoczętą w styczniu 2022 r. i trwającą do końca lutego tego samego roku. Było za nią odpowiedzialnych pięć państwowych firm należących do Towarzystwa Gospodarczego Polskie Elektrownie (Tauron Wytwarzanie S.A., Enea Wytwarzanie sp. z o. o., Enea Elektrownia Połaniec S.A., PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A. i PGNiG Termika S.A.), a jej koszt w wysokości 12,4 mln zł pokryły

[1251] Ibidem, s. 63.
[1252] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2020,* Energa S.A., s. 23, https://grupa.energa.pl/otoczenie/raporty-csr (dostęp: 14.05.2022).
[1253] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2021...,* s. 75.
[1254] Ibidem, s. 73.
[1255] Ibidem, s. 72.
[1256] Ibidem, s. 16.
[1257] *Energa S.A. Informacje o spółce*, Biuletyn Informacji Publicznej, https://bip.energa.pl/s/19095/informacje-o-spolce (dostęp: 28.09.2022).
[1258] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2021...*, s. 72.

PGE GiEK (3 mln zł), Tauron Wytwarzanie (3 mln zł), Energa (3 mln zł), Enea Wytwarzanie (1,5 mln zł), Enea Elektrownia Połaniec (1,5 mln zł) i PGNiG Termika (0,4 mln zł)[1259]. Zgodnie z informacją zawartą na stronie internetowej Towarzystwa Gospodarczego Polskie Elektrownie, miał to być „Projekt Edukacyjny, który ma na celu poinformowanie społeczeństwa o strukturze kosztów produkcji energii elektrycznej w Polsce"[1260]. Na billboardach i w innych formach przekazu, znajdowała się informacja wskazująca, że „opłata klimatyczna Unii Europejskiej to aż 60% kosztów produkcji energii", a także, że „polityka klimatyczna UE = droga energia, wysokie ceny". Towarzyszyła temu grafika z żarówką podzieloną na dwie części, z których na większej, pomiędzy dwunastoma gwiazdkami na niebieskim tle, znajdował się napis „60%", a na mniejszej „40%". Chociaż pierwszą z tych informacji (na temat kosztów produkcji energii elektrycznej w Polsce) można uznać za prawdziwą, to szerokiej krytyce poddano sposób przekazu, który w swojej prostocie mógł sugerować, że opłaty za emisję gazów cieplarnianych odpowiadają za 60% ceny energii dla odbiorców końcowych[1261]. Byłoby to uzasadnione zważywszy na fakt, że jeszcze przed rozpoczęciem opisanej kampanii, Tauron, Enea i PGE Obrót, wysyłały do klientów informację, że UE odpowiada za ponad 60% wysokości rachunków za energię elektryczną[1262]. Ponad 3 miesiące po zakończeniu tej kampanii, na stronie internetowej Tauron Polska Energia, nadal znajdowała się informacja na temat „struktury uśrednionych kosztów wpływających na cenę energii elektrycznej", w zakładce na temat „cen prądu dla gospodarstw domowych w 2022 r." Zaznaczono tam, że 59% stanowi „koszt uprawnień do emisji CO_2, wynikający z Polityki Klimatycznej Unii Europejskiej", 8% „koszty obowiązków OZE i efektywności energetycznej, wynikające z Polityki Klimatycznej Unii Europejskiej", 6% koszty związane z obsługą klientów i zatrudnieniem, po 1% akcyza i marża, a 25% „koszty pozostałe"[1263]. Poniżej tych informacji znalazły się pozytywne opinie na temat tak zwanej rządowej tarczy antyinflacyjnej,

[1259] *Państwowe firmy wydały 12 mln zł na antyunijną akcję o cenach prądu, na konferencji dziennikarzom zakazano nagrywania*, Wirtualnemedia.pl, 15.02.2022, https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/ceny-pradu-energii-elektrycznej-antyunijna-kampania-polskie-elektrownie-koszt-odpowiedzialnosc-prawna (dostęp: 15.05.2022).

[1260] *Projekt Edukacyjny*, Towarzystwo Gospodarcze Polskie Elektrownie, https://www.tgpe.pl/pl/a/projekt-edukacyjny (dostęp: 15.05.2022).

[1261] B. Michalik, *Wątpliwe wyliczenia na billboardach państwowych spółek. „Czy to początek polexitu?"*, 7.02.2022, https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/watpliwe-wyliczenia-na-billboardach-panstwowych-spolek-czy-to-poczatek-polexitu/nnnmsww (dostęp: 15.05.2022).

[1262] K. Kojzar, *Żarówka, która ściemnia. Polskie Elektrownie manipulują, by obrzydzić nam Unię Europejską*, OKO.press, 10.02.2022, https://oko.press/zarowka-ktora-sciemnia-polskie-elektrownie-manipuluja/ (dostęp: 15.05.2022).

[1263] *Ceny prądu dla gospodarstw domowych w 2022 r.*, Tauron Polska Energia S.A., https://www.tauron.pl/ceny-2022 (dostęp: 15.05.2022).

na co wskazywały już same tytuły będące wstępem do kolejnych informacji, takie jak „Rządowa Tarcza Antyinflacyjna zmniejsza wzrost rachunków za prąd”[1264]. Informacja na temat struktury kosztów energii elektrycznej, podana na stronie spółki Tauron, jest niezgodna ze stanem faktycznym i wprowadza w błąd, gdyż realne koszty wynikające z opłat za uprawnienia do emisji gazów cieplarnianych stanowią ok. 23% ceny energii elektrycznej[1265]. Opisane powyżej działania są jednak w zgodzie z polityką rządu pod przewodnictwem Prawa i Sprawiedliwości i łączą w sobie nie tylko niechęć do polityki klimatycznej UE i szybkiej transformacji energetycznej, ale także nasilają nastroje przeciwne UE jako całości.

Volkswagen Sp. z o. o. jest spółką niemieckiego koncernu Volkswagen AG. W dokumencie *Zrównoważony rozwój i odpowiedzialny biznes w Volkswagen Poznań 2016* zapisano, że przedsiębiorstwo jest „na dobrej drodze, aby do roku 2018 zredukować emisję dwutlenku węgla i lotnych związków organicznych do powietrza o jedną czwartą w stosunku do roku 2010”[1266]. W *Polityce środowiskowej i energetycznej Volkswagen Poznań Sp. z o. o.*, będącej wiążącym oświadczeniem zarządu spółki, zapisano, że przedstawiciele przedsiębiorstwa przyjmują wyzwanie dla osiągnięcia światowego kompromisu w ramach ograniczenia zmian klimatu (…) i realizacji ograniczenia globalnego ocieplenia do poziomu nieprzekraczającego 2 stopni Celsjusza”[1267]. W raporcie rocznym Volkswagen AG za 2021 r. zapisano, że emisje w całym cyklu życia samochodów osobowych i lekkich samochodów dostawczych do 2025 r. zostaną zredukowane o 30% w stosunku do 2015 r. Ponadto redukcje emisji gazów cieplarnianych przedsiębiorstwa do 2030 r. miały wynieść 30% w stosunku do 2018 r., a zobowiązanie to powinno zostać wypełnione bez wliczania działań kompensujących emisje. Za cel do 2050 r. przyjęto natomiast uzyskanie neutralności w emisjach CO_2[1268]. Ponadto zaznaczono konieczność, ograniczenia wzrostu globalnej temperatury znacznie poniżej 2ºC[1269]. W 2021 r. Volkswagen przedstawił *Plan rozwoju mobilności neutralnej dla klimatu*, w którym zaznaczono, że już wówczas energia elektryczna wykorzystywana w zakładach produkcyjnych firmy w Europie pochodziła wyłącznie ze źródeł odnawialnych, a do

[1264] Ibidem.
[1265] B. Michalik, *op. cit.*
[1266] *Zrównoważony rozwój i odpowiedzialny biznes w Volkswagen Poznań 2016*, Volkswagen Poznań Sp. z o. o., s. 57, https://volkswagen-poznan.pl/sites/default/files/2018-08/Zrownowazony_rozwoj_i_odpowiedzialny_biznes_broszura.pdf (dostęp: 15.05.2022).
[1267] *Polityka środowiskowa i energetyczna Volkswagen Poznań Sp. z o. o. Wiążące oświadczenie Zarządu Volkswagen Poznań*, Volkswagen Poznań Sp. z o. o., Poznań 2021, https://volkswagen-poznan.pl/sites/default/files/4.%20Polityka%20%C5%9Brodowiskowa%20i%20energetyczna_PL_2021__0.pdf (dostęp: 15.05.2022).
[1268] *Geschäftsbericht 2021. New Auto*, Volkswagen AG, Hannover 2022, s. 165, https://www.volkswagenag.com/presence/investorrelation/publications/annual-reports/2022/volkswagen/Y_2021_d.pdf (dostęp: 15.05.2022).
[1269] Ibidem, s. 86.

2030 r. planowano, aby w oparciu o takie źródła pracowały zakłady Volkswagena na całym świecie, oprócz Chin. Ponadto zobowiązano się do ograniczenia w Europie do 2030 r. emisji CO_2 na samochód średnio o 40% w stosunku do 2018 r. Inwestycje firmy w dekarbonizację mają wynieść 14 mld euro do 2025 r. Zgodnie z planem, Volkswagen najpóźniej do 2050 r. powinien osiągnąć „neutralność pod względem emisji dwutlenku węgla”[1270].

FCA Poland S.A. to polskie przedsiębiorstwo motoryzacyjne należące do 2021 r. do włosko-amerykańskiego koncernu Fiat Chrysler Automobiles N.V. (FCA), a od 2021 r., po jej połączeniu z Groupe PSA, do Stellantis N.V. W broszurze korporacyjnej grupy FCA z 2019 r. zaznaczono, że od 2010 r. emisje CO_2 w zakładach przedsiębiorstwa zostały obniżone o 27%. W Polsce, w efekcie wdrożenia działań skutkujących zwiększeniem efektywności energetycznej w zakładzie produkcyjnym FCA Poland w Tychach, w latach 2002-2018, w przeliczeniu na jeden samochód, zredukowano zużycie energii o 23,6%[1271]. W raporcie rocznym Stellantis N.V. za 2021 r. zapisano z kolei, że przedstawiciele spółki są w trakcie ustalania długoterminowego celu w zakresie osiągnięcia zerowych emisji netto do 2050 r., a także innych, pośrednich celów w zakresie emisyjności[1272]. Plany te zostały ujawnione w marcu 2022 r., kiedy to zobowiązano się do ograniczenia emisji dwutlenku węgla do 2030 r. o 50% i do osiągnięcia neutralności klimatycznej w 2038 r.[1273]

ArcelorMittal Poland S.A. jest największym w Polsce producentem stali i największym w Europie producentem koksu. Spółka została założona w Polsce w 2002 r. i jest podległa luksemburskiemu ArcelorMittal. Od początku działalności w Polsce spółka zredukowała emisje CO_2 o 25%[1274]. Jak podano w *Raporcie zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal Poland 2020*, bezpośrednie emisje gazów cieplarnianych spółki w 2020 r. wyniosły 4978 tys. ton (nie podano jednak, czy chodzi o CO_2eq, sam CO_2 czy też o inną wartość). W porównaniu z 2019 r. ilość takich emisji ze względu na czasowe wyłączenie instalacji w zakładzie w Krakowie i

[1270] *Way to Zero: Volkswagen przedstawia plan rozwoju mobilności neutralnej dla klimatu*, Volkswagen Sp. z o. o., 29.04.2021, https://www.volkswagen.pl/pl/swiat-volkswagena/aktualnosci/2021/kwiecien/way-to-zero-volkswagen-przedstawia-plan-rozwoju-mobilnosci-neutralnej-dla-klimatu.html (dostęp: 15.05.2022).
[1271] *Grupa FCA w Polsce 2019*, Fiat Chrysler Automobiles, s. 28 i 60, https://fcagroup.pl/broszura-korporacyjna/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=dafc4b31652516cc42ce9d264baa4073 (dostęp: 16.05.2022).
[1272] *Annual Report and Form 20-F for the year ended December 21*, 2021, Stellantis N.V., 2022, s. 91, https://www.stellantis.com/content/dam/stellantis-corporate/investors/financial-reports/Stellantis_NV_2021_Annual_Report_and_Form_20-F.pdf (dostęp: 16.05.2022).
[1273] *Dare Forward 2030: Plan Stellantis dla zapewnienia najnowocześniejszej i dającej pełnię swobody mobilności*, https://www.media.stellantis.com/pl-pl/corporate-communications/press/dare-forward-2030-plan-stellantis-dla-zapewnienia-najnowoczesniejszej-i-dajacej-pelnie-swobody-mobilnosci (dostęp: 5.10.2022).
[1274] *Ochrona środowiska*, ArcelorMittal Poland S.A., https://poland.arcelormittal.com/ochrona-srodowiska/#c253 (dostęp: 16.05.2022).

Zdzieszowicach była znacznie niższa, gdyż w 2019 r. wyniosły one 6378 tys. ton, a w 2018 r. 7106 tys. ton[1275]. Należy przy tym zaznaczyć, że w hucie w Krakowie już we wcześniejszych latach ograniczono emisje gazów cieplarnianych o 70%[1276]. W 2020 r. ArcelorMittal Europe ogłosił strategię ograniczenia emisji CO_2 w zakładach europejskich o 30% do 2030 r. i chęć osiągnięcia do 2050 r. „neutralności emisyjnej", a realizacja tego celu ma się odbyć dzięki zastosowaniu wodoru w procesach produkcyjnych[1277]. Przedstawiciele branży hutniczej, w tym prezes ArcelorMittal Lakshmi Mittal, zwracają jednak uwagę na potrzebę wsparcia przemysłu hutniczego w Europie „na poziomie porównywalnym do tego, dzięki któremu dokonał się rozwój odnawialnych źródeł energii w sektorze energetycznym", dlatego od 2017 r. firma apeluje o wprowadzenie w UE wyrównawczej opłaty węglowej[1278].

Grupa Azoty S.A. jest jednostką dominującą Grupy Kapitałowej Grupa Azoty, która z kolei jest jednym z europejskich liderów branży nawozowo-chemicznej, zajmując drugą pozycję pod względem produkcji nawozów azotowych i wieloskładnikowych w UE[1279]. Jak zaznaczono w *Raporcie zintegrowanym Grupy Azoty za rok 2020*, „przemysł chemiczny ma znaczący wpływ na emisję gazów cieplarnianych, ale również jest bezpośrednio dotknięty zmianami klimatu"[1280]. Pośrednie i bezpośrednie emisje gazów cieplarnianych Grupy Azoty S.A. w 2020 r. wyniosły 1105 tys. ton CO_2eq, natomiast w całej Grupie Kapitałowej Grupa Azoty było to 9432 tys. ton CO_2eq (z czego 7396 tys. ton CO_2eq stanowiły emisje bezpośrednie, a 2036 tys. ton CO_2eq emisje pośrednie)[1281]. Tylko cztery główne spółki Grupy Azoty (Grupa Azoty Kędzierzyn, Grupa Azoty Police, Grupa Azoty Puławy i Grupa Azoty S.A.) odpowiadały za emisje gazów cieplarnianych na poziomie 7223 tys. ton CO_2eq w 2020 r., 6990 tys. ton CO_2eq w 2019 r. i 7333 tys. ton CO_2eq w 2018 r. W 2020 r. zakup energii pochodzącej ze spalania węgla stanowił 59% produkcji energii Grupy Azoty, własna produkcja energii z węgla wynosiła 34%, zakup energii ze źródeł odnawialnych 5%, a produkcja z pary z utylizacji 2%.

[1275] *Raport zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal Poland 2020*, ArcelorMittal Poland, 2021, s. 55, https://poland.arcelormittal.com/fileadmin/Content/user_upload/ArcelorMittal_Poland_Raport_zrownowazonego_rozwoju_za_2020.pdf (dostęp: 16.05.2022).

[1276] *ArcelorMittal publikuje pierwszy raport dotyczący działań na rzecz klimatu*, ArcelorMittal Poland S.A., 13.08.2019, https://poland.arcelormittal.com/media/artykul/news/arcelormittal-publikuje-pierwszy-raport-dotyczacy-dzialan-na-rzecz-klimatu/ (dostęp: 16.05.2022).

[1277] *Raport zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal...,* s. 52.

[1278] *ArcelorMittal publikuje pierwszy raport dotyczący działań na rzecz klimatu. Informacja prasowa*, ArcelorMittal Poland, 13.08.2019, https://poland.arcelormittal.com/fileadmin/Content/informacje_prasowe/2019/ArcelorMittal_publikuje_pierwszy_raport_dotyczacy_dzialan_na_rzecz_klimatu.pdf (dostęp: 16.05.2022).

[1279] *O Grupie Azoty*, Grupa Azoty S.A., https://grupaazoty.com/grupa-azoty/o-grupie-azoty (dostęp: 17.05.2022).

[1280] *Raport zintegrowany Grupy Azoty za rok 2020*, Grupa Azoty, 2021, s. 74, https://raport2020.grupaazoty.com/ryzyko/zarzadzanie-ryzykiem-klimatycznym/ (dostęp: 17.05.2022).

[1281] Ibidem, s. 128-130.

Według *Strategii Grupy Kapitałowej na lata 2021-2030*, do 2030 r. zakup przez firmę energii produkowanej z węgla powinien spaść do 22%, a własna produkcja z tego źródła do 8%. Gaz powinien być wówczas odpowiedzialny za produkcję 15% energii, wykorzystanie pary z utylizacji za 9%, odpadów za 5%, a odnawialne źródła łącznie za 41% (w tym 14% z produkcji własnej i 27% z zakupu). Tym samym za cel Grupy Azoty przyjęto redukcję udziału energii elektrycznej z węgla do poziomu poniżej 50% energii zużywanej w 2030 r.[1282] Jak zapisano w strategii firmy, działania te będą ,,pierwszym krokiem w kierunku uzyskania zeroemisyjności do 2050 roku", a ,,nową strategię biznesową Grupy Azoty napędza transformacja klimatyczno-energetyczna"[1283]. Ponadto nakłady inwestycyjne w wysokości ok. 2,7 mld zł, mają pomóc Grupie Azoty w obniżeniu planowanej na 2030 r. emisji CO_2 o ponad 11%. Redukcję emisji CO_2 o 34% dla energetyki wewnętrznej do 2030 r. uzależniono od uzyskania dofinansowania z UE oraz ,,zmian otoczenia regulacyjnego"[1284]. Emisje gazów cieplarnianych z energii zakupionej w 2030 r. przez Grupę Kapitałową Grupa Azoty powinny zostać obniżone o 51% w stosunku do 2020 r., a spadek zużycia węgla w tym czasie powinien wynieść 65%[1285].

Budimex S.A. jest jednostką dominującą Grupy Budimex, której większościowe udziały od 2000 r. posiada hiszpańska firma Ferrovial[1286]. Przedsiębiorstwo to świadczy usługi budowlano-montażowe, prowadzi aktywność deweloperską, zarządza nieruchomościami, zajmuje się gospodarowaniem odpadami komunalnymi, produkcją i oferowaniem usług, obsługą techniczną budynków i kompleksowym utrzymaniem dróg. W zakresie budownictwa realizuje między innymi projekty dotyczące infrastruktury drogowej, kolejowej i hydrotechnicznej, budownictwa mieszkaniowego, jak też budowli energetycznych i przemysłowych[1287]. Emisje gazów cieplarnianych Budimex S.A. w 2020 r. wyniosły ponad 95 tys. ton CO_2eq (w tym blisko 80 tys. ton CO_2eq emisji bezpośrednich), co jest wyraźnie wyższą wartością w stosunku do 2019 r. (79 tys. ton CO_2eq, w tym 64 tys. ton CO_2eq emisji bezpośrednich) i nieznacznie niższą niż w 2018 r. (odpowiednio blisko 96 tys. ton COe_2q i 76 tys. ton CO_2eq)[1288]. W *Zintegrowanym Raporcie Rocznym Grupy Budimex za 2020 rok,* w odniesieniu do zarządzania ryzykiem środowiskowym, zapisano, że ,,w dłuższej perspektywie

[1282] *Strategia Grupy Kapitałowej na lata 2021-2030*, Grupa Kapitałowa Grupa Azoty, 2021, s. 24, https://grupaazoty.com/upload/1/files/2021/strategia2021-2030/29.10.2021/2Grupa_azoty_strategia_2030_prezentacja_28_10_2021.pdf (dostęp: 17.05.2022).
[1283] Ibidem, s. 24.
[1284] Ibidem, s. 25.
[1285] Ibidem, s. 35.
[1286] *O firmie*, Budimex S.A., https://www.budimex.pl/pl/o-budimex (dostęp: 17.05.2022).
[1287] *Zintegrowany Raport Roczny Grupy Budimex za 2020 rok*, Budimex S.A., 2021, s. 5, https://raportroczny.budimex.pl/2020/download/Budimex_Zintegrowany_Raport_Roczny_2020_PL.pdf (dostęp: 17.05.2022).
[1288] Ibidem, s. 60.

czasowej szczególne znaczenie mają ryzyka wynikające z kryzysu klimatycznego”[1289]. Zaznaczono przy tym konieczność uwzględniania odporności modelu biznesowego „na zmiany klimatyczne i związane z nimi obciążenia finansowe nakładane na emitentów gazów cieplarnianych”[1290]. Ponadto stwierdzono, że Grupa Budimex „dąży do zmniejszania swojego wpływu na środowisko (w tym klimat)”[1291]. W drugiej połowie 2020 r. opracowano *Strategię CSR Budimeksu na lata 2021-2023*, w ramach której jednym z wyszczególnionych obszarów było ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko i klimat. W tym zakresie zobowiązano się do zdefiniowania działań umożliwiających ograniczenie takiego oddziaływania na klimat i adaptację do zachodzących zmian, opracowania polityki klimatycznej wraz ze zwróceniem uwagi na potencjalne szanse i zagrożenia związane ze zmianami klimatu i podjęcia działań w celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. W ramach tego ostatniego zadania cele w zakresie redukcji emisji CO_2 na lata 2021-2023 zobowiązano się ustalić w 2021 r. Z kolei udział energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w całości energii kupionej w 2021 r. miał wynieść 25%, rok później 40%, a w 2023 r. 50%[1292].

BSH Sprzęt Gospodarstwa Domowego Sp. z o. o. jest jedną z czterech spółek reprezentujących w Polsce Grupę Bosch. W sześciu fabrykach BSH w Polsce produkowane są pralki, zmywarki, piekarniki, lodówki, suszarki do ubrań i inne małe artykuły gospodarstwa domowego. Od końca 2020 r. 60% energii zużywanej we wszystkich zakładach koncernu pochodzi ze źródeł odnawialnych, a kolejne 40% jest kompensowane poprzez działania mające na celu reforestację w Brazylii, przez co na stronie internetowej BSH znajduje się informacja o neutralności koncernu pod względem emisji CO_2[1293]. Od 2020 r. do 2030 r. firma zamierza zredukować zużycie energii w swoich zakładach produkcyjnych o 198 GWh. Ponadto do 2030 r. planuje wzrost samodzielnie wytwarzanej „zielonej energii” z 9,4 GWh w 2018 r. do 55 GWh, zwiększenie zakupu energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych do 100% i redukcję emisji CO_2 w całym cyklu życia swoich produktów o 15%[1294].

Boryszew S.A. jest przedsiębiorstwem zajmującym się produkcją komponentów do samochodów, wytwarzaniem produktów ze stali, przetwórstwem metali nieżelaznych oraz

[1289] Ibidem, s. 53.
[1290] Ibidem.
[1291] Ibidem, s. 11.
[1292] *Strategia CSR Budimeksu na lata 2021-2023*, Budimex S.A., 2020, s. 1 i 3, https://www.budimex.pl/repository/about/Aktualnosci/2021/Strategia_CSR_Budimeksu_polaczone_pliki_skrot_i_tabele.pdf (dostęp: 17.05.2022).
[1293] *Ochrona środowiska*, BSH Sprzęt Gospodarstwa Domowego, Sp. z o. o., https://www.bsh-group.com/pl/odpowiedzialnosc/ochrona-srodowiska (dostęp: 19.05.2022).
[1294] Ibidem.

produkcją substancji chemicznych. Decyzja o publikacji informacji na temat bezpośrednich i pośrednich emisji gazów cieplarnianych przez spółkę zapadła dopiero w 2022 r. W *Sprawozdaniu na temat informacji niefinansowych Boryszew S.A. oraz Grupy Kapitałowej Boryszew za rok 2021* zapisano, że emisje takie w 2021 r. wyniosły 945 tys. ton CO_2eq, a rok wcześniej 873 tys. ton CO_2eq[1295]. W tym samym dokumencie zaznaczono, że ,,Grupa Boryszew podejmuje działania w zakresie zwiększenia efektywności energetycznej oraz przechodzenia na odnawialne źródła energii elektrycznej", a ich celem jest ,,znaczne obniżenie emisji gazów cieplarnianych w najbliższych latach"[1296]. W sprawozdaniu spółki zapisano, że ,,zagadnienia związane z klimatem uznawane są przez Spółkę za istotny czynnik kształtujący otoczenie biznesowe", wyszczególniając takie kwestie jak procesy operacyjne, perspektywy branży, popyt, regulacje prawne i ,,możliwe zmiany strukturalne w łańcuchu wartości"[1297]. Jednocześnie uznano, że ,,żadne z aktywów Grupy Boryszew nie są szczególnie narażone na występowanie ryzyka związanego z czynnikami klimatycznymi"[1298]. Wojciech Kowalczyk, prezes zarządu Boryszew S.A., w wywiadzie dla Dziennika Gazety Prawnej w styczniu 2022 r. na pytanie czy Boryszew planuje ogłosić datę osiągnięcia neutralności klimatycznej odpowiedział, że ,,mówienie o tym, co stanie się za 20-30 lat, nie ma w obecnej sytuacji sensu". Na inne pytanie dotyczące działalności na rzecz klimatu stwierdził: ,,nie będę dziś występował na tle zielonego logo Boryszewa, bo wyglądałoby to śmiesznie i byłoby oderwane od rzeczywistości". Dodał też, że Boryszew będzie się ,,zazieleniał", jeśli będą ku temu sprzyjające warunki prawne i ekonomiczne. Natomiast w odniesieniu do polityki klimatycznej UE uznał, że do najnowszych pomysłów UE w tym zakresie odnosi się z dystansem, twierdząc jednocześnie, że można obserwować ,,łagodne odwrócenie kierunku" związanego z dotychczasową chęcią ,,zazieleniania się" innych. Według przewidywań prezesa zarządu Boryszew S.A. przez kolejne 20 lat w Polsce paliwem transformacyjnym miałby być węgiel, a następnie energetyka jądrowa. W odpowiedzi na stwierdzenie dziennikarza, że UE dąży do jak najszybszej rezygnacji w węgla, odpowiedział: ,,powinniśmy zignorować koszty w imię ideologii?", zaznaczając jednak, że jego firma stara się rozwijać fotowoltaikę, obniżając dzięki

[1295] *Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Boryszew S.A. oraz Grupy Kapitałowej Boryszew za rok 2021*, Boryszew S.A., 2022, s. 39, https://www.boryszew.com.pl/raporty/rs-2021-skonsolidowany-raport-roczny/ (dostęp: 19.05.2022).
[1296] Ibidem, s. 39.
[1297] Ibidem, s. 35.
[1298] Ibidem.

temu koszty[1299]. Działania w zakresie ochrony klimatu nie stanowią zatem istotnego elementu w zakresie działalności Grupy Boryszew.

Jastrzębska Spółka Węglowa S.A. jest największym producentem wysokiej jakości węgla koksowego typu hard w Unii Europejskiej[1300]. Skarb Państwa na koniec 2021 r. posiadał 55,16% akcji spółki[1301]. Bezpośrednie emisje gazów cieplarnianych Grupy Kapitałowej Jastrzębskiej Spółki Węglowej (GK JSW)w 2021 r. wyniosły 7160 tys. ton CO_2eq, natomiast pośrednie 76 tys. ton CO_2eq. Tym samym łączne emisje w 2021 r. wyniosły 7920 tys. ton CO_2eq (tyle samo ile w 2019 r., chociaż emisje bezpośrednie były wówczas znacznie niższe, wynosząc 6700 tys. ton CO_2eq), z czego metan odpowiadał za blisko 74% emisji gazów cieplarnianych w przeliczeniu na ekwiwalent CO_2. W 2020 r. było to 7180 tys. ton CO_2eq (w tym 6470 tys. ton CO_2eq emisji bezpośrednich), w 2018 r. 8220 tys. ton CO_2eq (7017 tys. ton CO_2eq emisji bezpośrednich) , a w 2017 r. 8100 tys. ton CO_2eq (z których emisje bezpośrednie stanowiły 7100 tys. ton CO_2eq). W 2021 r. Jastrzębska Spółka Węglowa S.A. była odpowiedzialna za 84,5% emisji wszystkich spółek wchodzących w skład GK JSW[1302]. W sprawozdaniu z działalności JSW za 2021 r. zapisano, że „aktualna polityka rozwoju gospodarczego UE szczególnie silnie akcentuje kwestie klimatyczne", co oznacza „konieczność transformacji przemysłu w kierunku gospodarki niskoemisyjnej"[1303]. W *Strategii JSW S.A. z uwzględnieniem spółek zależnych GK JSW na lata 2020-2030* w odniesieniu do ochrony klimatu zobowiązano się do redukcji emisji CO_2eq do 2025 r. o 1500 tys. ton w stosunku do 2017 r. Za jedno z głównych ryzyk związanych z prowadzeniem działalności spółki uznano natomiast to związane z polityką klimatyczną UE, w przypadku której cel osiągnięcia neutralności klimatycznej uznano za mogący doprowadzić do „drastycznego ograniczenia" działalności spółki lub jej likwidacji[1304]. W zaktualizowanej strategii JSW S.A. na lata 2022-2030 za cel przyjęto z kolei ograniczenie „śladu węglowego" do 2030 r. o minimum 30% (do 5750 tys. ton CO_2eq) w stosunku do 2018 r., a także „dążenie do neutralności klimatycznej w 2050 r.", czy jak zapisano w dalszej części dokumentu „osiągnięcie neutralności klimatycznej nie później niż do roku

[1299] *Grzegorz Kowalczyk, Prezes Grupy Boryszew: Nie zignorujemy kosztów w imię ideologii*, Dziennik Gazeta Prawna, 19.01.2022, https://biznesiklimat.gazetaprawna.pl/energetyka-i-przemysl/8337625,Prezes-Grupy-Boryszew-Nie-zignorujemy-kosztow-w-imie-ideologii-WYWIAD.html (dostęp: 19.05.2022).
[1300] *O firmie*, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A., https://www.jsw.pl/o-nas/o-firmie (dostęp: 20.05.2022).
[1301] *Sprawozdanie Zarządu z działalności Jastrzębskiej Spółki Węglowej S.A. za rok obrotowy zakończony 31 grudnia 2021 roku*, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A., 2022, s. 76, https://www.jsw.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/raporty-okresowe/raporty-okresowe-2021 (dostęp: 20.05.2022).
[1302] Ibidem, s. 160-161.
[1303] Ibidem, s. 151.
[1304] *Strategia JSW S.A. z uwzględnieniem spółek zależnych GK JSW na lata 2020-2030*, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A., 2019, s. 27 i 36, https://www.jsw.pl/relacje-inwestorskie/strategia (dostęp: 20.05.2022).

2050”.[1305] W realizacji tych celów ma pomóc między innymi zakup energii elektrycznej pochodzącej w 100% ze źródeł odnawialnych (poza pokryciem zapotrzebowania z własnego wytwarzania, co powinno pomóc w redukcji 280 tys. ton CO_2eq w 2030 r.), czy zwiększenie poziomu zagospodarowania ujętego metanu z ok. 57% w 2018 r. i 58% w 2021 r. do powyżej 95% w 2030 r. Warto zaznaczyć, że w 2018 r. JSW w ogóle nie korzystała z energii ze źródeł odnawialnych[1306]. Strategię w znacznej mierze oparto o znaczenie węgla koksowego dla produkcji stali, która, jak stwierdzono, jest surowcem niezbędnym do przeprowadzenia transformacji w kierunku gospodarki niskoemisyjnej. Zaznaczono ponadto, że JSW w 2021 r. była odpowiedzialna za produkcję 86% węgla koksowego w UE, która z kolei ten surowiec uznała za krytyczny[1307].

Animex Foods Sp. z o. o. jest przedsiębiorstwem specjalizującym się w produkcji mięsa wieprzowego i drobiowego, a także przetworów mięsnych. Firma od 1999 r. należy do amerykańskiego przedsiębiorstwa Smithfield Foods, nad którym z kolei po połączeniu w 2013 r. z Sun Merger Sub przejęło kontrolę chińskie przedsiębiorstwo WH Group. Animex Foods Sp. z o. o. na swojej stronie internetowej zawarło informację, że przedstawiciele firmy uwzględniając specyfikę jej działalności, zdefiniowali cztery priorytety w zakresie ochrony środowiska, na których zamierzają się koncentrować w kolejnych latach. Obok efektywnego zarządzania zasobami i opakowań „przyjaznych środowisku”, znalazły się wśród nich kwestie dotyczące śladu węglowego i energetyki opartej na źródłach odnawialnych. Tym samym zaznaczono, że w latach 2014-2020 w ramach działalności spółki emisje CO_2 zostały obniżone o 49%, a zużycie energii elektrycznej spadło o 16%. Wprowadzenie nowych rozwiązań w zakresie produkcji pasz w sześciu zakładach spółki pozwoliło z kolei obniżyć zużycie gazu w przeliczeniu na tonę wyprodukowanej paszy o 8,3%[1308].

Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita, jako największa grupa mleczarska w Europie Środkowo-Wschodniej, przerabia 8 mln litrów mleka na dobę. W raporcie środowiskowym przedsiębiorstwa za 2020 r., ani razu nie odniesiono się w bezpośredni sposób do problemu zmian klimatu. Zapisano w nim jednak wartości dotyczące emisji poszczególnych zanieczyszczeń z Zakładu Głównego Spółdzielni Mleczarskiej Mlekovita i Fabryki Proszków Mlecznych Mlekovita 3. W pierwszym z nich emisje CO_2 w 2020 r. wyniosły 60,5 tys. ton (w stosunku do 60,3 tys. ton w 2019 r. i 56,4 tys. ton w 2008 r.), w drugim natomiast 19,3 tys. ton

[1305] Ibidem, s. 14 i 29.
[1306] Ibidem, s. 29 i 34.
[1307] Ibidem, s. 3.
[1308] *Ochrona środowiska*, Animex Foods Sp. z o. o., https://www.animex.pl/nasza-odpowiedzialnosc/ochrona-srodowiska/ (dostęp: 23.05.2022).

w 2020 r. i 18,2 tys. ton w 2019 r.[1309] Zapewnienie „zintegrowanego monitorowania zanieczyszczeń emitowanych do powietrza, wody i ziemi oraz wytwarzanych odpadów", uznano za jeden z celów, do spełnienia którego dążą przedstawiciele spółdzielni[1310]. Z interesujących kwestii, mających znaczenie dla klimatu, należy ponadto zwrócić uwagę na zakładową oczyszczalnię ścieków Mlekovity, za sprawą której dzięki kogeneracji o mocy 1,6 MW, jest ona samowystarczalna w kwestii zasilania energią elektryczną. W 2020 r. energia elektryczna wyprodukowana w tej oczyszczalni wyniosła prawie 8896 MWh, a zużyto w niej 6357 MWh[1311]. W odniesieniu do rekordu przychodu za 2019 r. na stronie internetowej firmy zapisano, że w nowym roku są nowe wyzwania, którym należy sprostać, za jedne z ważniejszych dla mleczarstwa uznając „zmiany klimatyczne, w tym coraz mocniej dające się we znaki polskiemu rolnictwu susze, które przyczyniają się do zmniejszenia ilości mleka"[1312]. Podobne zdanie wyraził niemal dwa lata później Dariusz Sapiński, prezes Mlekovity, który na koniec 2021 r. za największe wyzwania dla gospodarki, obok pandemii koronawirusa oraz wzrostu cen energii, gazu i innych paliw, uznał zmiany klimatu[1313].

Łączne bezpośrednie emisje gazów cieplarnianych dla omówionych powyżej przedsiębiorstw, dla których dostępne były takie dane, wyniosły w 2019 r. co najmniej 125 782,2 tys. ton CO_2eq, co stanowiło w tamtym czasie prawie jedną trzecią (32,2%) wszystkich emisji gazów cieplarnianych wyemitowanych na terenie Polski. Dane te są jednak zaniżone, gdyż w niektórych przypadkach obejmują jedynie informacje dotyczące emisji CO_2, bez innych gazów cieplarnianych, a w przypadku 5 z 18 przedsiębiorstw nie odnotowano danych na ten temat za rok 2019. Skala tych emisji pokazuje zatem znaczenie aktywności opisanych przedsiębiorstw dla dalszych działań na rzecz ochrony klimatu w Polsce. Podejmowane przez nie dotychczas przedsięwzięcia wskazują na ich priorytety w ramach polityki klimatycznej i energetycznej. Dwie trzecie z nich w ostatnich latach (2020-2022) przyjęło za długoterminowy cel osiągnięcie neutralności klimatycznej, z czego 9 z 18 do 2050 r., jedno bez wskazania daty jej osiągnięcia, a po jednym do 2030 r. i 2038 r. Decyzje te zostały jednak ogłoszone w każdym z tych przypadków już po przyjęciu w grudniu 2019 r. przez

[1309] *Raport Środowiskowy 2020*, Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita, 2021, s. 13-14, https://mlekovita.com.pl/uploads/files/Raport%20%C5%9Brodowiskowy%202020.pdf (dostęp: 23.05.2022).
[1310] Ibidem, s. 7.
[1311] Ibidem, s. 23.
[1312] *Mlekovita z historycznym rekordem*, Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita, 03.01.2020, https://mlekovita.com.pl/pl/aktualnosci/wydarzenia/mlekovita-z-historycznym-rekordem (dostęp: 23.05.2022).
[1313] P. Łozowik, *Prezes Mlekovity: Wykorzystaliśmy ten kryzys, myślę, że bardzo skutecznie*, 23.12.2021, https://poranny.pl/prezes-mlekovity-wykorzystalismy-ten-kryzys-mysle-ze-bardzo-skutecznie-video/ar/c3-15967705 (dostęp: 23.05.2022).

przywódców państw UE (z wyłączeniem Polski), zobowiązania dotyczącego osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r.[1314]. Jest to dowodem, że deklaracje przyjęte w tej sprawie przez wybrane przedsiębiorstwa nie były inspirowane ich polityką wewnętrzną, a działaniami na szczeblu UE. Nie należy w tym aspekcie pomijać również innych czynników, mających znaczenie dla tego typu deklaracji. Można do nich zaliczyć także oczekiwania akcjonariuszy (w przypadku KGHM), rynków finansowych (KGHM), interesariuszy (w odniesieniu do KGHM, Orlen i Enea), ogółu społeczeństwa (Enea, PGE), chęć poprawy ratingów ESG (KGHM), otoczenie biznesowe i zmianę wartości (Boryszew), czy też wymogi środowiskowe wynikające ze zmian klimatu (Tauron). Ponadto zarówno politykę klimatyczną UE i w jej konsekwencji ograniczenia w wykorzystywaniu energii pochodzącej ze źródeł konwencjonalnych (PGNiG, Tauron, JSW), jak i możliwą utratę reputacji w wyniku uznania określonej działalności gospodarczej za szkodliwą dla klimatu (KGHM, Tauron), wzrost świadomości na temat zmian klimatu wśród konsumentów biznesowych (KGHM), w ramach działalności niektórych przedsiębiorstw uznano za ryzyko dla ich pomyślnego funkcjonowania. W polityce mającej na celu ochronę klimatu, w niektórych przypadkach upatrywano jednak również szans dla przyszłej działalności, jak w przypadku PGNiG, którego przedstawiciele uznali, że może nią być traktowanie gazu jako paliwa przejściowego i do produkcji wodoru, czy też KGHM, upatrując szansy na poprawę wizerunku firmy i wzrostu jej konkurencyjności przez inwestycje w odnawialne źródła energii, a także zwracając uwagę na znaczenie miedzi dla technologii wykorzystywanych do osiągnięcia neutralności klimatycznej. Ponadto przedstawiciele KGHM w raporcie spółki za 2020 r. zaznaczyli, że współczesne zmiany klimatu są wynikiem wzrostu koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze, uznając ten fakt za bezsporny. Na koniec 2021 r. zmiany klimatu za jedno z największych wyzwań dla gospodarki uznał z kolei prezes Mlekovity, Dariusz Sapiński. Również przedstawiciele Tauron w zaktualizowanej w 2021 r. polityce klimatycznej zadeklarowali świadomość w sprawie zjawiska i skutków zmian klimatu w skali globalnej i lokalnej. Potwierdzenia takiego stanowiska można doszukiwać się w przyjętej w 2017 r. *Polityce Klimatycznej* spółki, co w warunkach polskich przedsiębiorstw należących do Skarbu Państwa, ze względu na czas przyjęcia takiego dokumentu jest zjawiskiem godnym uwagi. Jednocześnie jednak, nawet w spółkach, które przyjęły cele neutralności klimatycznej, jak w przypadku Taurona, nie zabrakło działań i werbalnych sygnałów świadczących o ich niechęci do ograniczania emisji gazów

[1314] T. Bielecki, *UE przyjęła cel neutralności klimatycznej. Bez Polski*, 13.12.2019, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1935652,1,ue-przyjela-cel-neutralnosci-klimatycznej-bez-polski.read (dostęp: 7.10.2022).

cieplarnianych i podejmowania wysiłków na rzecz ochrony klimatu. Jednym z takich przykładów są największe polskie spółki energetyczne, które wraz z PGNiG sfinansowały kampanię społeczną w ramach Towarzystwa Gospodarczego Polskie Elektrownie, której celem było ukazanie polityki klimatycznej UE jako w największym stopniu odpowiadającej za wysokie ceny energii w Polsce. Chociaż w kampanii politykę UE wskazywano jako odpowiedzialną za wysoką cenę kosztów wytwarzania energii, to już w przypadku informacji przekazywanych między innymi przez Tauron, także po zakończeniu kampanii, wbrew faktom politykę UE wskazywano jako odpowiedzialną za większość ceny energii elektrycznej. Poza tym należy pamiętać o twierdzeniach ekspertów PGE GiEK, którzy w odpowiedzi na pozew sądowy Greenpeace stwierdzili, że CO_2 emitowany w wyniku działalności ludzkiej nie jest najważniejszym czynnikiem mającym wpływ na zmiany klimatu, a optymalny będzie wzrost średniej globalnej temperatury o 3,5ºC. Na nienaukowe informacje powoływał się także wiceprezes Zarządu ds. Finansowych w PGNiG, Bogusław Marzec, twierdząc, że ludzka działalność nie ma wpływu na współczesne zmiany klimatu, a odpowiedzialna za nie jest aktywność słoneczna. Ponadto twierdził, że inwestycje w odnawialne źródła energii przynoszą skutki odwrotne od zamierzonych, co należy uznać za silny głos we władzach przedsiębiorstwa przeciwko odchodzeniu od źródeł konwencjonalnych. Prezes zarządu Boryszew S.A., Wojciech Kowalczyk, politykę UE, której celem jest odchodzenie od węgla jako źródła energii, uznał natomiast za ideologię, twierdząc, że w wyborze źródeł energii najważniejsze są ich koszty. Ponadto na początku 2022 r. przewidywał, że przez kolejne 20 lat paliwem transformacyjnym w Polsce będzie węgiel, a następnie energetyka jądrowa. Przedstawiciele Grupy Lotos S.A., opisując na swojej stronie internetowej zmiany klimatu, starali się z kolei wprowadzić w tej kwestii wątpliwości naukowe, wskazując, że gazy cieplarniane są jednym z wielu czynników, które mogą powodować skutki odczuwane globalnie i stwierdzając, że dużą zdolność powodowania efektu cieplarnianego ma także para wodna. Nie wyjaśniono jednak jak istotnym czynnikiem dla destabilizacji klimatu wśród innych są gazy cieplarniane, ani jaka jest rola pary wodnej, będącej jednie sprzężeniem zwrotnym w procesie zmian klimatu. Stwierdzając z kolei, że jej emisje nie zostały objęte regulacjami prawnymi, próbowano z pewnością zdyskredytować zasadność takich regulacji w odniesieniu do innych gazów cieplarnianych. W przypadku Grupy Orlen uwagę należy zwrócić na unikanie zarówno podczas konferencji prezesa Daniela Obajtka, prezentującego cel neutralności klimatycznej do 2050 r., jak i w dokumencie zawierającym strategię spółki do 2030 r., określenia klimat i neutralność klimatyczna. W tym kontekście używano jedynie sformułowania „neutralność emisyjna".

Pomimo oficjalnych polityk wielu przedsiębiorstw w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych i deklaracji dotyczących osiągnięcia ich neutralności klimatycznej, w niektórych przypadkach (spółek energetycznych i PKN Orlen), plany te nie zawsze są postrzegane przez władze tych spółek lub poszczególne osoby z ich kierownictwa, jako pożądane kierunki rozwoju. W tych przypadkach prowadzone są działania mające na celu dyskredytację polityki klimatycznej UE, konsensusu naukowego dotyczącego procesu zmian klimatu lub innych działań mających na celu ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury. W przypadku spółek energetycznych sytuacji związanej z ograniczaniem emisji gazów cieplarnianych nie poprawiają wprowadzone w 2016 r. zmiany prawne dotyczące lokalizacji elektrowni wiatrowych, które *de facto* blokują powstawanie nowych farm wiatrowych. Jest to o tyle duży problem, że w przypadku spółek PGE, Tauron, i Enea, większość energii produkowanej ze źródeł odnawialnych, pochodziła z elektrowni wiatrowych. Z kolei przedstawiciele PGNiG oraz Boryszew nie tylko nie przyjęli zobowiązań w sprawie osiągnięcia neutralności klimatycznej, ale z kierownictwa tych przedsiębiorstw pojawiły się opinie negatywne wobec podejmowania działalności na rzecz ochrony klimatu w ogóle lub w niektórych aspektach. Podobna sytuacja dotyczyła Grupy Lotos. Wykazać można również przypadki, w których pomimo braku deklaracji osiągnięcia neutralności klimatycznej, problem zmian klimatu ujmowano jako jedno z największych wyzwań gospodarczych (np. Mlekovita). Przyjęcie deklaracji dotyczących większego zaangażowania w ochronę klimatu przez niektóre spółki można zatem wyjaśnić przede wszystkim polityką klimatyczną UE i ograniczeniami oraz szansami z niej wynikającymi, a w dalszej kolejności wzrostem świadomości społecznej w tym zakresie, przekładającej się na oczekiwania interesariuszy i akcjonariuszy spółek, a także wybory konsumentów. W znacznie mniejszym stopniu znaczenie dla ograniczania wpływu przedsiębiorstw na klimat miały natomiast zagrożenia wynikające dla ich działalności ze zmian w systemie klimatycznym Ziemi.

Rozdział 5. Kształtowanie polityki klimatycznej na poziomie rządu i parlamentu

5.1. Założenia programowe ugrupowań politycznych w zakresie zmian klimatu

Na politykę klimatyczną państwa niewątpliwy wpływ mają programy partii politycznych. Beata Molo stwierdziła, że poprzez akcentowanie celów z zakresu ochrony klimatu jako identyfikacji partii z wyborcami, stanowienie polityki klimatycznej jako jednego z elementów programu partyjnego wchodzącego w skład kompetencji kierownictwa partii oraz rolę partii przy obsadzaniu stanowisk i urzędów dla polityki klimatycznej, wpływ ugrupowań politycznych na kształt polityki klimatycznej jest pośredni[1315]. Baiba Witajewska-Baltvilka uznała natomiast, że znaczenie preferencji partii politycznych dla polityki klimatycznej jest istotne, szczególnie mając na uwadze rolę partii politycznych i ich liderów w kształtowaniu polityki publicznej na poziomie krajowym i międzynarodowym, a także ze względu na ich znaczący wpływ na kształtowanie postaw społecznych[1316]. Tym samym w pierwszym z tych przypadków należy uznać bezpośredni wpływ ugrupowań politycznych na kształtowanie polityki klimatycznej państwa, w drugim natomiast ich wpływ pośredni. Doprecyzowując, w przypadku kształtowania polityki na poziomie krajowym i międzynarodowym, należałoby dokonać rozróżnienia na partie tworzące lub współtworzące rząd, których założenia i działalność mają bezpośredni i pośredni wpływ na kształtowanie polityki państwa, oraz na opozycyjne ugrupowania parlamentarne, których program, wartości, idee, interesy i cele nie są realizowane bezpośrednio, a które poprzez swoją działalność wywierają wpływ zarówno na opinię publiczną, jak i decyzje większości parlamentarnej, pośrednio oddziałując na politykę państwa. Do tej drugiej kategorii można zaliczyć także ugrupowania pozaparlamentarne, których możliwości oddziaływania na opinię społeczną i decyzje rządu są jednak znacznie

[1315] B. Molo, *Partie i ugrupowania polityczne wobec polityki i bezpieczeństwa klimatycznego Polski w drugiej dekadzie XXI wieku – założenia i realizacja wybranych programów politycznych* [w:] *Partie i ugrupowania polityczne wobec polityki bezpieczeństwa Polski w XXI w. Założenia i realizacja wybranych programów politycznych*, M. Kamola-Cieślik, Ł. Tomczak (red.), Szczecin 2018, s. 31-32.

[1316] B. Witajewska-Baltvilka, *Political parties and climate change policy: why do parties sometimes talk about it, but sometimes keep silent*, ,,IBS Working Paper" 05/2018, September 2018, s. 4, https://ibs.org.pl/app/uploads/2018/09/IBS_Working_Paper_05_2018.pdf (dostęp: 14.03.2022).

bardziej ograniczone, a największe szanse na przedstawienie swoich postulatów mają w zasadzie podczas kampanii wyborczej.

Zmiany klimatu w programach, broszurach, ulotkach i innych materiałach wyborczych polskich partii politycznych, pojawiały się na przestrzeni lat w różnym stopniu i w zależności od ugrupowania ochrona klimatu i zobowiązania powzięte przez Polskę w tym zakresie nie zawsze były przedstawiane pozytywnie. Analiza tej treści została dokonana na podstawie materiałów pochodzących ze zbiorów Archiwum Partii Politycznych Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, opublikowanych w monografiach na temat programów wyborczych ugrupowań politycznych, począwszy od wyborów parlamentarnych z 1991 r. do wyborów z 2015 r. Publikacje te zostały wydane pod redakcją I. Słodkowskiej (na temat programów sprzed wyborów z 1991, 1993, 2001 i 2015 r.) oraz pod redakcją I. Słodkowskiej i M. Dołbakowskiej (na temat programów sprzed wyborów z 1997, 2005, 2007 i 2011 r.). Ponadto analiza odnośnie do wyborów z 2015 r. została uzupełniona o program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości z 2014 r. Chociaż w publikacji stanowiącej podstawę analizy znalazły się obszerne materiały z konwencji programowej tej partii z 3-5 lipca 2015 r., to zabrakło materiału w postaci zwartego programu, który dla społeczeństwa był znacznie łatwiej dostępny niż trwająca trzy dni konwencja partii, podczas której jednak wiele problemów omówiono znacznie bardziej szczegółowo. Należy zaznaczyć, że podczas konwencji wyborczej partii w 2015 r. przedstawiono nowe treści programowe, jednak tradycyjnie wydany program z 2014 r. był w tamtym czasie stosunkowo często wykorzystywany przez społeczeństwo jako podstawa programowa PiS. Materiały wyborcze sprzed wyborów z 2019 r. pozyskano natomiast ze stron internetowych ugrupowań politycznych.

Problem zmian klimatu pojawił się po raz pierwszy w programach czterech ugrupowań politycznych przed wyborami z 1993 r. (z których trzy zdobyły powyżej 5% głosów i uzyskały mandaty poselskie), następnie w programie jednego w 1997 r. (które nie przekroczyło progu wyborczego) i w programie jednego w 2001 r. (które przekroczyło próg wyborczy i stało się mniejszym koalicjantem w rządzie), a w późniejszym czasie w programach przed wyborami w 2007 r. (od kiedy tematyka ta była regularnie poruszana w każdych kolejnych wyborach). Mając na uwadze, że kwestie dotyczące zmian klimatu, szczególnie przed wyborami poprzedzającymi te z 2007 r., były poruszane stosunkowo rzadko, w celu przedstawienia szerszego kontekstu problemu, skrótowo zaprezentowane zostaną także stanowiska partii odnośnie do szeroko pojętej ochrony środowiska naturalnego, mające jednak znaczenie dla emisji gazów cieplarnianych. Pozwoli to zrozumieć znaczenie tej tematyki dla poszczególnych ugrupowań i powiązanie ich stanowisk z wyznawanymi ideologiami. Jak jednak zaznaczono w

podrozdziale dotyczącym ideologii politycznych, w niektórych nurtach ochrona ojczystej przyrody nie musi być tożsama z gotowością do podjęcia działań w celu rozwiązywania problemów globalnych, które w znacznie większym stopniu mogą zagrażać innym państwom. Tym samym w takich przypadkach silne przywiązanie do środowiska naturalnego i deklaracje jego ochrony, nie muszą oznaczać podobnego stosunku do ochrony klimatu. Stosunek ugrupowań politycznych do problemu zmian klimatu i działalności mającej zapobiegać takim zmianom zostanie zatem przedstawiony najbardziej szczegółowo. Uwaga w tym zakresie zostanie skupiona przede wszystkim na ugrupowaniach, które miały swoich przedstawicieli w poszczególnych kadencjach Sejmu.

Wybory z 1991 r.

Na podstawie wyborów z 1991 r. swoich przedstawicieli do parlamentu wprowadziło 29 komitetów wyborczych. Jednak 9 z nich swoje listy zarejestrowało tylko w jednym okręgu wyborczym, a kolejne 2 odpowiednio w dwóch i czterech okręgach[1317]. Pozostałe 18 komitetów spełniło wymogi ustawy o ordynacji wyborczej, pozwalające na uzyskanie statusu ogólnokrajowego komitetu wyborczego, co z kolei dawało możliwość rejestracji list wyborczych we wszystkich 37 okręgach wyborczych[1318]. Z takiej możliwości skorzystała jednak jedynie połowa z nich[1319]. Mając na uwadze tak dużą liczbę ugrupowań, które uzyskały reprezentacje w I kadencji Sejmu III RP, spośród których 11 komitetów wprowadziło do izby niższej parlamentu po jednym przedstawicielu, bardziej szczegółowa analiza programów wszystkich ugrupowań byłaby bezzasadna, gdyż ich oddziaływanie na społeczeństwo i politykę miało znikome znaczenie. W oparciu o zasady obowiązujące w 1991 r. dotyczące możliwości rejestracji ogólnopolskich list wyborczych, a także te wprowadzone później i stosowane w wyborach z 1993 r., umożliwiające wprowadzenie do parlamentu przedstawicieli komitetów wyborczych, które w skali państwa uzyskały przynajmniej 5% głosów (z wyłączeniem przedstawicieli mniejszości niemieckiej, którzy byli zwolnieni z takiego obowiązku), a w

[1317] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przeprowadzonych w dniu 27 października 1991 r.*, M. P. z 1991 r. nr 41, poz. 288, s. 509-517, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1991041028801.pdf (dostęp: 15.03.2022).

[1318] W celu uzyskania statusu krajowego komitetu wyborczego partia musiała zarejestrować listy ze swoimi kandydatami przynajmniej w pięciu okręgach (co wymagało zdobycia co najmniej 5 tysięcy podpisów w każdym), lub zebrać 50 tysięcy podpisów popierających listy okręgowe. Mniej restrykcyjne przepisy dotyczyły mniejszości narodowych. Zobacz więcej: *Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1991 nr 59 poz. 252, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19910590252 (dostęp: 15.03.2022).

[1319] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. ...*, s. 509-512.

przypadku koalicji wyborczych 8%, należy podzielić partie reprezentowane w Sejmie I kadencji na 3 grupy. Do pierwszej należy zaliczyć ugrupowania duże, czyli takie, które uzyskały przynajmniej 5% poparcia w skali państwa. Drugą grupę stanowią ugrupowania małe, które spełniając odpowiednie wymogi uzyskały status krajowych komitetów wyborczych, jednak ich poparcie było niższe niż na poziomie 5%. Do trzeciej grupy należy z kolei zaliczyć mikropartie, czyli takie, które nie spełniły wymogu niezbędnego do uzyskania prawa rejestracji list we wszystkich okręgach i uzyskały mniej niż 5% poparcia. Programy ugrupowań politycznych należących do tej ostatniej grupy nie zostaną w niniejszej pracy poddane analizie. Ponadto autor pracy nie dotarł do programu wyborczego Ogólnopolskiego Komitetu Wyborczego Polskiego Związku Zachodniego, Zjednoczenia Ruchu Polskiego Śląska, Ruchu Polskiego Pomorza, Ruchu Polskich Warmii i Mazur, Ruchu Polskiej Ziemi Lubuskiej i Ruchu Polskich Kresów Zachodnich, który zaliczono do ugrupowań małych.

Do ugrupowań dużych zaklasyfikowano Unię Demokratyczną, która pomimo uzyskania największego poparcia wyborców ważnie oddających głos (12,32%), nie utworzyła rządu, Sojusz Lewicy Demokratycznej, z poparciem 11,99% wyborców także nie współtworzący w kolejnych dwóch latach rządu, Wyborczą Akcję Katolicką (8,74% ważnych głosów), Porozumienie Obywatelskie Centrum (8,71%), Polskie Stronnictwo Ludowe Sojusz Programowy (8,67%), Konfederację Polski Niepodległej (7,5%), Kongres Liberalno-Demokratyczny (7,49%), Porozumienie Ludowe (5,47%) oraz Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność" (NSZZ „Solidarność") z wynikiem 5,05% ważnie oddanych głosów[1320]. Spośród tych dziewięciu ugrupowań, sześć zawarło w swoich programach odniesienie do ochrony środowiska naturalnego.

W programie Unii Demokratycznej zwrócono uwagę na kwestie, które mogły mieć znaczenie dla ochrony klimatu, chociaż nie wspominano o tym wprost, a celem takich działań zapewne miała być ochrona lokalnego powietrza atmosferycznego, a nie globalnego systemu klimatycznego. Należą do nich takie kwestie jak chęć wprowadzenia zachodnioeuropejskich norm dla środków transportu oraz racjonalizacja gospodarki energetycznej i upowszechnianie alternatywnych źródeł energii[1321]. W programie Sojuszu Lewicy Demokratycznej, z kwestii istotnych dla klimatu, zadeklarowano wsparcie państwa we wdrażaniu technologii energooszczędnych[1322]. W deklaracji Wyborczej Akcji Katolickiej, za mający znaczenie dla omawianego tematu można uznać zapis wskazujący, że podejmowanie działalności

[1320] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. ...,* s. 505-508.
[1321] I. Słodkowska [red.], *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych*, Warszawa 2001, s. 239.
[1322] Ibidem, s. 248.

gospodarczej zagrażającej środowisku naturalnemu powinno być zakazane[1323]. W ulotce wyborczej Porozumienia Obywatelskiego Centrum zaznaczono natomiast, że ugrupowanie to jest przeciwne dalszej dewastacji środowiska naturalnego[1324]. W ulotce wyborczej zawierającej tezy programowe Porozumienia Ludowego zapisano, że przestrzeganie „prawa ekologicznego, wspieranie, z wykorzystaniem pomocy zagranicznej, <<czystych>> inwestycji i produkcji zdrowej żywności jest troską o przyszłe pokolenia"[1325]. W programie wyborczym NSZZ „Solidarność" zwrócono uwagę na znaczenie przemysłu, który jak zapisano, doprowadził do poważnego skażenia środowiska, powodującego zagrożenie dla życia ludzi[1326].

Wśród ugrupowań małych, które wprowadziły do Sejmu I kadencji swoich reprezentantów, znalazła się Polska Partia Przyjaciół Piwa (z poparciem 3,37% wyborców ważnie oddających głos), Chrześcijańska Demokracja (2,36% głosów), Unia Polityki Realnej (2,26%), Solidarność Pracy (2,06%), Mniejszość Niemiecka (1,18%), Stronnictwo Demokratyczne (1,42%), Partia Chrześcijańskich Demokratów (1,12%) oraz Ruch Demokratyczno-Społeczny (0,46%)[1327]. W programach sześciu z tych ugrupowań znalazły się odniesienia do problemów związanych z ochroną środowiska naturalnego, z czego jedynie w przypadku trzech z nich zawarto informacje istotne dla jakości powietrza i klimatu. W programie wyborczym Solidarności Pracy z 1991 r. zapisano, że „mimo iż jest oczywiste, że oszczędzanie energii i zmiana struktury nośników energii muszą być podstawowymi kierunkami działania" przy określaniu zasad polityki energetycznej, to „instytucje państwowe pozostają bierne"[1328]. Ponadto zaznaczono, że działania na rzecz ochrony środowiska powinny zostać podjęte bezzwłocznie, niezależnie od sytuacji ekonomicznej. Zaproponowano tym samym działania finansowe i administracyjne wymuszające na przedsiębiorstwach zmianę systemu produkcji na mniej inwazyjną dla otaczającego środowiska[1329]. W programie Partii Chrześcijańskich Demokratów dla jakości powietrza i ochrony klimatu znaczenie mogła mieć propozycja dotycząca racjonalnego gospodarowania zasobami przyrodniczymi, w tym dążenie do odbudowy obszarów leśnych i prowadzenie zadrzewień przydrożnych, śródpolnych i wzdłuż dolin rzecznych, co jednak tłumaczono chęcią utrzymania zasobów genetycznych dziko żyjących gatunków zwierząt i roślin. Poprawą jakości powietrza motywowano z kolei tworzenie zachęt finansowych do zalesiania ziem najniższych klas. Ponadto zaproponowano

[1323] Ibidem, s. 170.
[1324] Ibidem, s. 154.
[1325] Ibidem, s. 161.
[1326] Ibidem, s. 188.
[1327] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. ...,* s. 505-508.
[1328] I. Słodkowska [red.], *Wybory 1991...,* s. 120.
[1329] Ibidem, s. 121-122.

tworzenie warunków finansowych skłaniających do zmniejszania energochłonności produkcji i wzrostu udziału „czystych źródeł energii”[1330] oraz zaznaczono konieczność opracowania ram prawnych dla rozwoju niekonwencjonalnych źródeł energii[1331]. W programie Ruchu Demokratyczno-Społecznego w odniesieniu do restrukturyzacji górnictwa, zapisano, że jednym z zadań tak zwanej Komisji Węglowej, która miałaby być powołana w tym celu, byłoby wdrażanie programów ochrony środowiska[1332].

Wybory z 1993 r.

W 1993 r. poparcie na poziomie powyżej 5% uzyskało siedem komitetów wyborczych, z których dwa stanowiły koalicję wyborczą. Jedna z nich uzyskała powyżej 8% głosów, biorąc tym samym udział w podziale mandatów w Sejmie, druga natomiast z poparciem ponad 6% społeczeństwa nie uzyskała mandatów poselskich. Tym samym w Sejmie II kadencji znaleźli się przedstawiciele 6 komitetów wyborczych, które przekroczyły próg wyborczy: Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Polskiego Stronnictwa Ludowego, Unii Demokratycznej, Unii Pracy, Konfederacji Polski Niepodległej i Bezpartyjnego Bloku Wspierania Reform, a także czterech przedstawicieli mniejszości niemieckiej (trzech z komitetu Mniejszości Niemieckiej i jeden z Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców – DFK), którzy jako przedstawiciele mniejszości narodowej byli zwolnieni z obowiązku przekroczenia progu wyborczego, aby brać udział w podziale mandatów[1333]. Były to pierwsze wybory, przed którymi w programach wyborczych, broszurach lub ulotkach odwołano się do problemu zmian klimatu. Miało to miejsce w przypadku aż trzech ugrupowań, które otrzymały mandaty w II kadencji Sejmu. Pojawienie się zainteresowania problemem mogło w tym czasie wynikać z przyjęcia w 1992 r. Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, wystawionej do podpisu podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju (która odbyła się w Rio de Janeiro w dniach 3-14 czerwca 1992 r.), a następnie w Nowym Jorku od 20 czerwca 1992 r. do 19 czerwca 1993 r.

[1330] Ibidem, s. 273.
[1331] Ibidem, s. 271.
[1332] Ibidem, s. 209.
[1333] *Obwieszczenie Państwowej komisji Wyborczej z dnia 23 września 1993 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 19 września 1993 r.*, M. P. z 1993 r. nr 50, poz. 470, s. 610-612, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1993050047001.pdf (dostęp: 17.03.2022).

W programie wyborczym Sojuszu Lewicy Demokratycznej, który w 1993 r. uzyskał poparcie 20,41% społeczeństwa biorącego udział w wyborach, zostały zawarte informacje na temat ochrony środowiska naturalnego, jednak nie miały one związku z ochroną klimatu[1334].

Polskie Stronnictwo Ludowe, które uzyskało poparcie 15,4% osób głosujących w wyborach parlamentarnych, było jednym z pierwszych ugrupowań, które w swoim programie wyborczym odniosło się do tematyki związanej z klimatem w sposób bezpośredni, wskazując, że w celu opracowania i wdrażania wielkoobszarowego systemu ochrony przyrody, w tym żywicielskich ekosystemów, ,,potrzebom ochrony przyrody i klimatu oraz gospodarce wodnej podporządkować trzeba gospodarkę leśną, gospodarkę na torfowiskach i bagnach, odbudować tysiące stawów i spiętrzeń na małych rzekach, wprowadzić racjonalną gospodarkę zasobami wody"[1335]. Zapis ten znalazł się w rozdziale dotyczącym przyrodniczych podstaw produkcji zdrowej żywności, w którym uwaga skoncentrowana była na ochronie jakości gleb. Z perspektywy klimatu znaczenie miała z pewnością także chęć przeznaczania gorszej jakości gleb na zalesianie, a gleby o dużym stopniu zanieczyszczenia miały być wyłączane z produkcji rolnej i przeznaczane pod uprawy roślin przemysłowych i energetycznych[1336]. Ponadto zapisano, że ze względu na zmianę warunków gospodarczych należy prowadzić do przyrostu produkcji rolnej, jednocześnie zmniejszając zużycie energii, wody i pestycydów[1337].

Trzecim pod względem liczby posłów w drugiej kadencji Sejmu była Unia Demokratyczna, która uzyskała poparcie na poziomie 10,59%. W broszurze wyborczej partii z 1993 r. tematyce środowiska naturalnego poświęcono stosunkowo dużo uwagi. Unia Demokratyczna należy także do pierwszych ugrupowań politycznych, które w materiałach wyborczych wprost odniosły się do problemów klimatycznych. W kontekście globalnych wyzwań XXI w. przedstawiciele partii opowiadali się za podejmowaniem przez Polskę współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony środowiska naturalnego, w tym ,,redukcji emisji gazów powodujących zmiany klimatu"[1338]. We współpracy takiej upatrywano elementów pozytywnych, takich jak wzajemne poznanie, szacunek dla różnych kultur, ,,poczucie wspólnoty oparte na głębszym fundamencie niż rasa, światopogląd czy przekonania polityczne"[1339]. Odnośnie do przemysłu zwrócono uwagę, że ma on anachroniczną strukturę i konieczne jest zmniejszenie potencjałów górnictwa węglowego, hutnictwa i ciężkiej chemii, na

[1334] I. Słodkowska [red.], *Wybory 1993. Partie i ich programy, 1993*, Warszawa 2001, s. 127, 131, 135.
[1335] Ibidem, s. 186.
[1336] Ibidem, s. 187.
[1337] Ibidem, s. 189.
[1338] Ibidem, s. 296.
[1339] Ibidem.

rzecz przemysłu mniej uciążliwego dla środowiska. Tym samym uznano, że w gospodarczym rozwoju państwa powinny dominować działania sprzyjające ochronie środowiska, takie jak między innymi oszczędzanie energii i surowców naturalnych[1340]. Zaznaczono, że konieczne jest odchodzenie od monokultury węgla w kierunku zwiększania zużycia paliw ciekłych i gazowych oraz szersze stosowanie odnawialnych źródeł energii, a wzrost zapotrzebowania na energię powinien być zaspokajany nie poprzez budowę nowych elektrowni, a przez racjonalizację jej zużycia. Ponadto likwidację pieców węglowych i małych kotłowni uznano za korzystną dla ochrony atmosfery w Polsce. Zadeklarowano także poparcie dla powszechnej izolacji termicznej mieszkań[1341]. Zwrócono uwagę na mnogość zanieczyszczeń wytwarzanych przez transport, co uznano za szczególnie uciążliwe w miastach. Tym samym opowiedziano się za ograniczeniami dla prywatnego transportu osobowego w ich centrach, między innymi poprzez ustanawianie stref pieszych i płatnych parkingów, z których opłaty miałyby być przeznaczane na rozwój komunikacji zbiorowej. W ograniczeniu emisji spalin z pojazdów miałoby także pomóc przyjęcie restrykcyjnych przepisów dotyczących emisyjności zanieczyszczeń, funkcjonujących w państwach EWG. Ponadto uznano, że w polityce państwa powinno się zwracać większą uwagę na rozwój transportu kolejowego, który, jak zaznaczono, jest „korzystniejszy ekologicznie i energetycznie od transportu drogowego”[1342]. Wśród pozytywnych aspektów związanych ze wzrostem lesistości, członkowie Unii Demokratycznej zauważali możliwość neutralizowania zanieczyszczeń atmosfery. Uznali oni również, że należy sprzyjać budownictwu energooszczędnemu i opowiedzieli się za łączeniem funkcji mieszkalnej z miejscami pracy i rozrywki, co miałoby sprzyjać zmniejszeniu ilości podróży w obszarze miasta[1343].

Unia Pracy była czwartą pod względem liczby posłów siłą w Sejmie II kadencji, osiągając poparcie ponad 7% wyborców. W dokumencie programowym tej partii nie znalazły się jednak kwestie istotne z perspektywy klimatu.

Konfederacja Polski Niepodległej uzyskała w 1993 r. blisko 6% głosów wyborców. Partia ta w swojej ulotce wyborczej, zawierającej podstawowe punkty programu społeczno-gospodarczego, nie odniosła się wprost zarówno do problemu zmian klimatu, jak i środowiska naturalnego. Znalazły się w niej jednak wzmianki na temat węgla kamiennego i górnictwa, których treść sugeruje działania mogące mieć negatywne konsekwencje dla ochrony

[1340] Ibidem, s. 293.
[1341] Ibidem, s. 293-294.
[1342] Ibidem, s. 294-295.
[1343] Ibidem, s. 295.

środowiska naturalnego i klimatu. Członkowie partii przeciwstawiali się wszystkim „planom <<restrukturyzacji>> różnych branż polskiej gospodarki, które – jak np., w odniesieniu do polskiego górnictwa – zakładają likwidację większości zakładów i zwolnienie setek tysięcy pracowników”[1344]. W ulotce wyborczej Adama Słomki, ówczesnego wiceprzewodniczącego Konfederacji Polski Niepodległej, znalazły się informacje na temat dotychczasowych aktywności członków partii, w tym między innymi o zablokowaniu podwyżki podatku VAT na energię elektryczną, gaz i węgiel[1345].

Najmniejszym komitetem wyborczym, który z wynikiem ponad 5% głosów przekroczył próg wyborczy, wprowadzając do Sejmu II kadencji swoich przedstawicieli, był Bezpartyjny Blok Wspierania Reform. Ugrupowanie to w swoim programie, podobnie jak UD i PSL, zawarło informację na temat klimatu. Odnosząc się do gospodarki ziemią, zaznaczono, że gleby najniższej jakości należy przeznaczać na zalesianie, co „będzie miało szczególne znaczenie ekologiczne, tj.: ograniczenie erozji gleb, zwiększenie retencji wodnej, osłabienie efektu cieplarnianego”[1346]. Ponadto proponowano przebudowę mechanizmów gospodarczych między innymi przez preferowanie czystych, materiałooszczędnych i energooszczędnych technologii, a także konsekwentną realizację polityki ekologicznej uchwalonej przez Sejm w 1991 r.[1347]

Z ugrupowań, które zarejestrowały ogólnopolskie komitety wyborcze, ale nie wprowadziły swoich reprezentantów do parlamentu, wzmianka o klimacie znalazła się jedynie w broszurze wyborczej Polskiego Stronnictwa Ludowego – Porozumienie Ludowe (które uzyskało poparcie 2,37% wyborców). Nie dotyczyła ona jednak stricte problemu zmian klimatu, a jedynie wspomniano o „obserwowanych anomaliach klimatycznych” i w tym kontekście o konieczności zwiększenia zapasów żywności pozostających w Polsce[1348]. Stosunkowo rozbudowana polityka ekologiczna partii miała dotyczyć między innymi zmniejszenia zanieczyszczeń gleby, wody i powietrza, wyłączania terenów najbardziej skażonych z uprawy i przeznaczenie ich na uprawy wyłącznie przemysłowe i energetyczne lub na zalesienie, czy też poparcia dla budownictwa energooszczędnego, w celu zmniejszenia zużycia węgla do celów grzewczych[1349]. W broszurze wyborczej Katolickiego Komitetu Wyborczego „Ojczyzna”, który jako koalicja uzyskał poparcie ponad 6% wyborców, nie wprowadzając swoich przedstawicieli do Sejmu, znalazł się zapis, że Polsce potrzebne jest

[1344] Ibidem, s. 104.
[1345] Ibidem, s. 112.
[1346] Ibidem, s. 327.
[1347] Ibidem, s. 347-348.
[1348] Ibidem, s. 90.
[1349] Ibidem, s. 95-96.

„poszanowanie środowiska naturalnego i zwiększenie ochrony ziemi, wody i powietrza przed zanieczyszczeniami”[1350]. W deklaracji programowej Partii Chrześcijańskich Demokratów, wchodzącej w skład tej koalicji, postulowano stworzenie warunków finansowych zachęcających do zmniejszania energochłonności produkcji i wzrostu udziału „czystych źródeł energii”, a w celu poprawy jakości powietrza, tworzenie zachęt do zalesiania ziem najniższych klas, stosowanie zadrzewień przydrożnych, śródpolnych i wzdłuż dolin rzek[1351]. Przedstawiciele Kongresu Liberalno-Demokratycznego, którzy uzyskali niespełna 4% poparcia społecznego, w budowie autostrad upatrywali korzyści społeczno-gospodarczych, między innymi w zakresie ochrony środowiska, poprzez „ograniczenie emisji spalin i innych toksycznych składników paliwa, spadek poziomu hałasu, oczyszczenie powietrza w miastach poprzez budowę obwodnic”[1352]. W materiałach wyborczych Samoobrony – Leppera, która uzyskała mniej niż 3% poparcia, już we wstępie można przeczytać, że ugrupowanie to tworzyły osoby wywodzące się z różnych grup społecznych, w tym ekolodzy[1353]. W programie Samoobrony zaznaczono, że w budownictwie mieszkaniowym należy wyeliminować drogie, materiałochłonne i energochłonne technologie[1354]. Poparcie na poziomie mniejszym niż 3%, uzyskała Koalicja dla Rzeczypospolitej. W programie tego ugrupowania zapisano, że program na rzecz ochrony środowiska powinien między innymi wskazywać konkretne formy działań proekologicznych, takie jak rozwój niekonwencjonalnych źródeł energii[1355]. Ponadto strukturę polskiego przemysłu (z dominacją ciężkiego i surowcowego), o wysokiej koncentracji kapitału, dużej energochłonności i dużych rozmiarach zatrudnienia, uznano za złą[1356].

Wybory z 1997 r.

Na podstawie wyborów parlamentarnych w 1997 r., próg wyborczy (na poziomie 8%) przekroczyła koalicja wyborcza Sojuszu Lewicy Demokratycznej, oraz (na poziomie 5%) cztery komitety wyborcze (Akcja Wyborcza Solidarność, Unia Wolności, Polskie Stronnictwo

[1350] Ibidem, s. 37.
[1351] Ibidem, s. 61-62.
[1352] Ibidem, s. 240.
[1353] Ibidem, s. 451.
[1354] Ibidem, s. 460.
[1355] Ibidem, s. 404.
[1356] Ibidem, s. 413.

Ludowe i Ruch Odbudowy Polski). Do Sejmu III kadencji dostało się także dwóch przedstawicieli Mniejszości Niemieckiej[1357].

W wyborach w 1997 r. najwyższe poparcie głosujących osób (na poziomie blisko 34%) uzyskała Akcja Wyborcza Solidarność, która utworzyła rząd w koalicji z Unią Wolności, a od 2000 r. tworzyła rząd mniejszościowy. W programie tego ugrupowania nie znalazły się jednak zapisy istotne z perspektywy ochrony klimatu[1358].

Drugim pod względem poparcia wyborców był Sojusz Lewicy Demokratycznej, który zdobył ponad 27% głosów. W programie wyborczym koalicji, pomimo odniesień do ochrony środowiska naturalnego, również nie poruszono spraw mających bezpośrednie znaczenie dla ochrony klimatu, zaznaczając jedynie, że należy przestrzegać „wymogów ekologii i zasad zrównoważonego rozwoju"[1359].

Dość ogólne deklaracje na temat środowiska naturalnego zawarto w programie Unii Wolności, która dzięki poparciu ponad 13% wyborców, w latach 1997-2000 współtworzyła rząd. W programie tej partii także nie zapisano kwestii istotnych dla klimatu[1360].

Polskie Stronnictwo Ludowe, z poparciem ponad 7% wyborców, stało się czwartą pod względem liczby posłów siłą w Sejmie III kadencji. W programie partii sprawom związanym z ochroną środowiska naturalnego poświęcono osobny rozdział. Nie odniesiono się w nim jednak bezpośrednio do klimatu. Zapisano w nim, że członkowie partii dążą do „tworzenia warunków dla trwałego, zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego". W tym kontekście wyszczególniono kwestie mogące mieć znaczenie dla klimatu. Znalazły się wśród nich: umocnienie i przyspieszenie działań zmierzających do ograniczania emisji gazów i pyłów, ograniczenie ilości wytwarzanych i składowanych odpadów, zahamowanie negatywnego oddziaływania na środowisko spalin emitowanych przez środki transportu, a także poprawa stanu lasów. Uznano, że powyższe cele można zrealizować między innymi dzięki opracowaniu nowych zasad dotyczących racjonalnego zużycia energii i surowców[1361].

W założeniach programowych Ruchu Odbudowy Polski, będącego najmniejszym komitetem wyborczym, który przekroczył próg wyborczy, z wynikiem ponad 5,5% głosów, także odniesiono się do środowiska naturalnego. W kontekście zmian klimatu znaczenie (w

[1357] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r.,* M. P. z 1997 r. nr 64, poz. 620, s. 1239, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1997064062001.pdf (dostęp: 27.03.2022).
[1358] I. Słodkowska, M. Dołbakowska (red.), *Wybory 1997. Partie i ich programy*, Warszawa 2004, s. 104.
[1359] Ibidem, s. 117.
[1360] Ibidem, s. 72-86.
[1361] Ibidem, s. 196-199.

znacznym stopniu negatywne dla jego ochrony) mogła mieć deklaracja o powstrzymaniu „spirali ciągłego podwyższania cen energii”[1362].

Z ugrupowań, które nie przekroczyły progu wyborczego, a w swoich programach odniosły się do ochrony środowiska naturalnego, na szczególną uwagę zasługuje Krajowa Partia Emerytów i Rencistów, która uzyskała poparcie ponad 2% wyborców. W 1997 r. stanowiła ona jedyny ogólnokrajowy komitet wyborczy, który w swoim programie zawarł bezpośrednie odniesienie do problemu zmian klimatu, zaznaczając konieczność „szerszego współdziałania z innymi państwami, w tym w sprawach zagrożeń wynikających z tzw. efektu cieplarnianego”[1363]. W deklaracji programowej Narodowo-Chrześcijańsko-Demokratycznego Bloku dla Polski, które uzyskało poparcie ponad 1% głosujących osób, jedyne odniesienie mogące mieć znaczenie dla ochrony klimatu dotyczyło poparcia wykorzystania alternatywnych źródeł energii[1364].

Wybory z 2001 r.

Za sprawą wyborów parlamentarnych w 2001 r. do Sejmu dostali się przedstawiciele sześciu ogólnokrajowych komitetów wyborczych. Najwyższe poparcie uzyskał Koalicyjny Komitet Wyborczy Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy (ponad 41% ważnych głosów). Na kolejnym miejscu znalazła się utworzona w 2001 r. Platforma Obywatelska (blisko 13% głosów), następnie Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej (z poparciem ponad 10% wyborców), dalej Prawo i Sprawiedliwość (z wynikiem 9,5% ważnych głosów), na piątym miejscu pod względem poparcia wyborców znalazło się Polskie Stronnictwo Ludowe (uzyskując niespełna 9% głosów), a najmniejszą partią mającą swoich reprezentantów w Sejmie IV kadencji została Liga Polskich Rodzin, która zdobyła poparcie na poziomie blisko 8% głosujących osób. Ponadto w Sejmie IV kadencji mandaty uzyskało dwóch przedstawicieli Mniejszości Niemieckiej[1365]. Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy, chociaż otrzymała 5,6% głosów wyborców, nie wprowadziła swoich przedstawicieli do Sejmu IV kadencji, gdyż nie przekroczyła progu wyborczego na poziomie 8%, wymaganego dla koalicji wyborczych.

[1362] Ibidem, s. 234.
[1363] Ibidem, s. 263.
[1364] Ibidem, s. 48-49.
[1365] *Obwieszczenie Państwowej komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 23 września 2001 r.,* Dz. U. z 2001 r. nr 109, poz. 1186, s. 8062-8065, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001109118601.pdf (dostęp: 2.04.2022).

Sojusz Lewicy Demokratycznej i Unia Pracy w swoim programie wyborczym z lipca 2001 r., z aktywności mogących mieć wpływ na klimat, w kontekście rozwoju gospodarczego i racjonalnego korzystania z zasobów środowiska zadeklarowali jedynie wsparcie dla wykorzystywania odnawialnych źródeł energii[1366].

W programie Platformy Obywatelskiej z 2001 r. do ochrony klimatu nie odniesiono się zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio[1367].

W programie Prawa i Sprawiedliwości za obowiązek państwa uznano zapewnienie obywatelom dostępu do czystego powietrza (co należy uznać za mogące mieć pozytywne znaczenie dla klimatu)[1368].

Polskie Stronnictwo Ludowe przed wyborami z 2001 r. było jedyną partią, która w swoim programie społeczno-gospodarczym w bezpośredni sposób odniosła się do klimatu. Przedstawiciele partii planowali wówczas wyłączyć niektóre grunty z rolniczej produkcji żywnościowej na rzecz rozszerzenia upraw wykorzystywanych jako źródło energii. Biopaliwa miałyby być produkowane przede wszystkim na obszarach byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych (w zachodniej i północnej części Polski). Za główne korzyści takiego działania, uznano między innymi szybszy wzrost udziału energii niekonwencjonalnej w produkcji energii ogółem, tak aby do 2010 r. uzyskać udział biopaliw na poziomie 12% (zgodnie z założeniami UE), a także ,,ograniczenie emisji gazów powodujących zmiany klimatu Ziemi”[1369]. W kontekście górnictwa węgla kamiennego zaznaczono natomiast, że ,,program ograniczania wydobycia węgla i likwidacji kopalń musi być powiązany z bilansem paliwowo-energetycznym na następne 25 lat”. Zapisano jednak również, że rachunek kosztów ciągnionych wskazuje, że eliminacja węgla na rzecz importu energii obniża konkurencyjność gospodarki”[1370]. Ponadto opowiedziano się za wzrostem lesistości Polski do 33% w 2020 r. i zalesieniem trwale nieużytkowanych rolniczo gruntów najniższych klas[1371].

W programie Ligi Polskich Rodzin opowiedziano się za rozwojem inwestycji z zakresu odnawialnych źródeł energii, takich jak paliwa ekologiczne, energetyka wiatrowa, słoneczna i geotermalna, co obok tworzenia miejsc pracy miałoby prowadzić do energetycznej niezależności Polski[1372].

[1366] I. Słodkowska (red.), *Wybory 2001. Partie i ich programy*, Warszawa 2002, s. 19.
[1367] Ibidem, s. 188-189.
[1368] Ibidem, s. 124-125.
[1369] Ibidem, s. 153.
[1370] Ibidem, s. 132-133.
[1371] Ibidem, s. 153-154.
[1372] Ibidem, s. 241.

Z ugrupowań, które nie przekroczyły wymaganego progu wyborczego, do spraw związanych z ochroną środowiska naturalnego odnieśli się przedstawiciele Unii Wolności (którzy uzyskali poparcie 3,1% wyborców) i Ruchu Społecznego Alternatywa (którzy otrzymali 0,42% głosów)[1373]. W przypadku tej pierwszej, w materiałach przedwyborczych opracowanych dla kandydatów zapisano, że partia ta kieruje się zasadą zrównoważonego rozwoju. Ponadto zaznaczono, że jej członkowie przewidują między innymi wsparcie komunikacji zbiorowej, traktowanej jako alternatywa dla ruchu samochodowego. Planowano także konieczność ustawowej regulacji nakazującej przedsiębiorstwom energetycznym zakup energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych (w tym z biomasy, wiatru i wody)[1374]. W programie koalicji Ruchu Społecznego Alternatywa (w skład której wchodziła między innymi Polska Partia Ekologiczna – Zielonych, działająca do 2015 r.), odniesienia do kurczących się zasobów naturalnych, warunków przyrodniczych i degradacji środowiska naturalnego, były wpisane w szerszy kontekst podejścia nacjonalistycznego i niechęci wobec wielu dominujących organizacji międzynarodowych, czy też tworzenia bloków państw wysoko rozwiniętych[1375]. Elementami mającymi służyć zapobieżeniu możliwemu kryzysowi gospodarczemu miało być natomiast między innymi „utrzymanie pozycji taniego krajowego węgla kamiennego w bilansie paliwowo-energetycznym (zwiększenie wykorzystania węgla do wytwarzania paliw płynnych i gazowych)", a równocześnie „rozwijanie na szeroką skalę produkcji energii pierwotnej ze źródeł odnawialnych w szczególności zaś z biomas i roślin"[1376].

Wybory z 2005 r.

W wyborach do Sejmu V kadencji w 2005 r. próg wyborczy na poziomie 5% przekroczyło sześć komitetów wyborczych. Poparcie największej liczby wyborców osiągnęło Prawo i Sprawiedliwość, z wynikiem 26,99% ważnych głosów. Na kolejnym miejscu znalazła się Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej, z poparciem 24,14% wyborców. Trzecią siłą polityczną w Sejmie V kadencji została Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej, która z wynikiem 11,41% głosów wyprzedziła Sojusz Lewicy Demokratycznej jedynie o 0,1 pkt proc. Liga Polskich rodzin uzyskała poparcie 7,97% wyborców, a Polskie Stronnictwo Ludowe 6,96%. Mandaty poselskie w Sejmie V kadencji uzyskało także dwóch przedstawicieli

[1373] *Obwieszczenie Państwowej komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. ...,* s. 8062-8063.
[1374] I. Słodkowska (red.), *Wybory 2001...,* s. 76.
[1375] Ibidem, s. 212, 214, 217.
[1376] Ibidem, s. 225,

Mniejszości Niemieckiej[1377]. Przed wyborami z 2005 r. zmiany klimatu nie znalazły się w sferze zainteresowań partii politycznych w stopniu, który doprowadziłby do odniesienia się w jakikolwiek sposób do tego problemu w ich programach wyborczych. Zagadnienia dotyczące środowiska naturalnego znalazły się jednak w programach wszystkich ugrupowań, które przekroczyły próg wyborczy, oraz połowy tych, które uzyskały niższe poparcie, ale zarejestrowały listy wyborcze w więcej niż jednym okręgu wyborczym.

W programie Prawa i Sprawiedliwości z 2005 r., opublikowanym w 2006 r. w monografii pod redakcją i. Słodkowskiej i M. Dołbakowskiej, nie odniesiono się do tematyki istotnej z perspektywy zmian klimatu[1378].

Przedstawiciele Platformy Obywatelskiej RP swój nowy program wyborczy opracowali dopiero w grudniu 2005 r., dlatego też przed wyborami z 2005 r. obowiązywały zapisy z programu z 2001 r., w którym także brakowało informacji mających znaczenie dla klimatu[1379].

W programie Samoobrony RP istotnym z perspektywy ochrony środowiska naturalnego i klimatu była deklaracja dotycząca promowania odnawialnych źródeł energii, w szczególności biopaliw płynnych[1380].

W deklaracji wyborczej Sojuszu Lewicy Demokratycznej inwestycje w ochronę środowiska naturalnego uznano za jeden z kilku elementów w ramach rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, służących możliwościom rozwoju[1381]. W *Skrócie programu gospodarczego trwałego rozwoju, wykorzystującego naukę, wiedzę oraz zasoby przyrodnicze, zmierzającego do samowystarczalności kraju dla niepodległej Polski oraz suwerennego narodu polskiego*, z 2003 r., do ochrony środowiska naturalnego, przede wszystkim w odniesieniu do odnawialnych źródeł energii, odwołano się kilkakrotnie. Uznając, że „Polska ma największe w Europie zasoby odnawialnych nośników energii", a także, iż „Polska do końca lat 70. była samowystarczalna energetycznie z zasobów kopalnych", stwierdzono, że państwo to powinno jak najszybciej osiągnąć samowystarczalność energetyczną w oparciu o „czystą, tanią ekologicznie energię", w szczególności z zasobów geotermalnych[1382]. Także w przypadku polityki rolnej zwrócono uwagę, że „wspierany przez edukację i naukę kompleks rolno-przemysłowy wraz z wytwarzaniem i zużyciem tańszej energii ekologicznie czystej będzie

[1377] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 września 2005 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 września 2005 r*., Dz. U. z 2005 r. Nr 195, poz. 1626, s. 12182-12184, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005195162601.pdf (dostęp: 7.04.2022).
[1378] I. Słodkowska, M. Dołbakowska (red.), *Wybory 2005. Partie i ich programy*, Warszawa 2006, s. 135.
[1379] Ibidem, s. 180-181.
[1380] Ibidem, s. 297.
[1381] Ibidem, s. 152.
[1382] Ibidem, s. 68.

jednym z najważniejszych elementów nowej strategii rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego kraju i narodu”[1383]. Za jeden z najważniejszych elementów nowej strategii gospodarczej, skierowanej bezpośrednio do obywateli, uznano ,,energooszczędne budownictwo mieszkaniowe o surowych normach cieplnych i jakościowych wraz z energooszczędnymi instalacjami ogrzewania, wentylacji i klimatyzacji, wykorzystującymi urządzenia energetyki odnawialnej”[1384]. W ramach nauki postulowano z kolei skupienie się na kilku obszarach w taki sposób, aby uczynić z nich ,,specjalności narodowe”. Zaliczono do nich między innymi geologię, geoenergetykę, a także dziedziny związane z ekologicznym budownictwem energooszczędnym, samowystarczalnością energetyczną państwa, gospodarką morską, ,,czystymi” technologiami energetycznymi z krajowych zasobów węgla, gazu i wody morskiej, jak również z samowystarczalnością związaną z kopalnymi i odnawialnymi zasobami przyrodniczymi oraz wodą pitną[1385].

W programie Polskiego Stronnictwa Ludowego z lipca 2005 r. przypomniano konstytucyjne prawa do życia w czystym środowisku i do bezpieczeństwa ekologicznego dla obecnego i przyszłych pokoleń. Ponadto zapowiedziano promowanie odnawialnych źródeł energii i oszczędzanie zasobów energii. Opowiedziano się także za wsparciem działań służących zwiększeniu zasobów leśnych (w szczególności przyspieszając zalesianie gleb najniższych klas) oraz powstawaniu ,,zielonych” miejsc pracy, między innymi w leśnictwie i transporcie publicznym[1386].

Z ugrupowań, które nie przekroczyły progu wyborczego i tym samym nie wprowadziły w 2005 r. swoich reprezentantów do Sejmu, na uwagę zasługuje między innymi porozumienie wyborcze Zielonych 2004, Socjaldemokracji Polskiej i Unii Pracy (z poparciem 3,89% wyborców). Zapisano w nim, że bliskość celów programowych tych partii występuje między innymi w przypadku podejścia do zasady zrównoważonego rozwoju, rozwoju transportu zbiorowego, a także polityki energetycznej opartej na oszczędzaniu energii i źródłach odnawialnych[1387]. W założeniach programowych Polskiej Partii Narodowej, która uzyskała jedynie 0,29% ważnych głosów, zapisano, że jej przedstawiciele opowiadają się za ,,ochroną przyrody ojczystej w każdym jej przejawie”, a także współpracą międzynarodową w celu ,,ochrony czystego powietrza i nieskażonej ziemi”[1388]. Partia Dom Ojczysty, która także

[1383] Ibidem, s. 72.
[1384] Ibidem, s. 73.
[1385] Ibidem, s.
[1386] Ibidem, s. 240-241.
[1387] Ibidem, s. 100.
[1388] Ibidem, s. 219.

uzyskała znikome poparcie społeczne (0,28%), za jeden z celów swojej działalności uznała zwiększenie roli kolei, postulując, aby transporty dokonywane samochodami ciężarowymi były zmieniane w transporty kolejowe, zgodnie z hasłem „tiry na tory”[1389]. W założeniach programowych Partii Inicjatywa RP (która zdobyła 0,1% głosów), ochrona środowiska naturalnego została wyróżniona jako jeden z głównych obszarów działalności członków partii. Chociaż nie odniesiono się do zmian klimatu, to znaczenie dla jego ochrony mogła mieć chęć propagowania i udzielania pomocy we wdrażaniu technologii służącej pozyskiwaniu energii ze źródeł odnawialnych. Podobny zapis znalazł się w odniesieniu do rolnictwa, gdzie zaznaczono chęć wsparcia produkcji energii ze źródeł odnawialnych, w szczególności z upraw roślin energetycznych. Ponadto w części programu dotyczącej ochrony środowiska naturalnego postulowano między innymi racjonalne gospodarowanie surowcami, w tym kopalinami i zwiększenie lesistości państwa oraz obszarów zieleni miejskiej[1390].

Wybory z 2007 r.

W 2007 r. próg wyborczy do Sejmu przekroczyły tylko 4 ugrupowania, w tym jedna koalicja wyborcza. Największe poparcie wyborców zdobyła Platforma Obywatelska RP (41,51% ważnych głosów). Na kolejnym miejscu znalazło się Prawo i Sprawiedliwość (32,11% poparcia wyborców), które w Sejmie VI kadencji zostało największą partią opozycyjną. Trzecie miejsce pod względem poparcia wyborców zajął Koalicyjny Komitet Wyborczy Lewica i Demokraci SLD+SDPL+PD+UP (czyli koalicja Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Socjaldemokracji Polskiej, Partii Demokratycznej i Unii Pracy, zdobywając 13,15% ważnych głosów). Najmniejszym ugrupowaniem w Sejmie VI kadencji zostało Polskie Stronnictwo Ludowe, które z poparciem 8,91% wyborców wprowadziło do Sejmu 31 posłów. W Sejmie VI kadencji jednego reprezentanta miała także Mniejszość Niemiecka, która uzyskała poparcie 0,2% głosujących osób[1391].

Platforma Obywatelska RP na podstawie swojego programu wyborczego z 2007 r. opowiedziała się za przeorientowaniem energetyki w kierunku bardziej nowoczesnych technologii energetycznych, obejmujących „rozproszoną energetykę odnawialną i w szczególności aeroenergetykę, kogenerację gazową, infrastrukturę dla samochodów

[1389] Ibidem, s. 322.
[1390] Ibidem, s. 309, 313.
[1391] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 października 2007 r., o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 października 2007 r.,* Dz. U. z 2007 r. Nr 198, poz. 1438, s. 13686-13687, https://dziennikustaw.gov.pl/D2007198143801.pdf (dostęp: 10.04.2022).

hybrydowych, infrastrukturę transportu lądowego LNG i CNG”[1392]. Wsparcie dla rozwoju odnawialnych źródeł energii powtórzono w programie partii także w przypadku rolnictwa, zaznaczając, że w Polsce brakuje odpowiednich podstaw prawnych zachęcających do ich rozwoju. Zadeklarowano również chęć wsparcia energetyki wykorzystującej biopaliwa[1393]. W kontekście integracji europejskiej zaznaczono z kolei, że ,,promowanie przyjaznych środowisku środków transportu, szczególnie komunikacji szynowej w dużych aglomeracjach miejskich” oraz ,,wspieranie modernizacji i rozwoju transportu kolejowego”, powinno należeć do priorytetowych działań strukturalnych wspieranych z funduszy UE[1394].

W Programie Prawa i Sprawiedliwości zaznaczono, że dzięki rządom tej partii w latach 2005-2007 udało się osiągnąć ,,możliwość wykorzystania biopaliw i ich promocję”[1395]. Zadeklarowano także dalsze ich promowanie[1396]. Ponadto w sposób bezpośredni odniesiono się do zmian klimatu, w kontekście polityki zagranicznej zaznaczając, że państwo polskie wspiera międzynarodowe inicjatywy służące rozwiązywaniu problemów globalnych, wśród których obok pandemii gruźlicy, malarii, HIV/AIDS i zwiększania dostępu do wody pitnej na obszarach klęsk żywiołowych, wymieniono ,,ochronę środowiska, w tym zapobieganie zmianom klimatycznym”[1397]. W przypadku górnictwa węgla kamiennego zapisano, że zostało ono poddane procesowi restrukturyzacji, a nowa ustawa dotycząca górnictwa pozwoli temu przemysłowi pozyskiwać nowe środki na inwestycje[1398].

Stosunkowo rozbudowany program w kwestii środowiska naturalnego zaprezentowała koalicja Lewica i Demokraci. Znalazły się w nim również odniesienia do zmian klimatu. Zagadnieniom dotyczącym ochrony środowiska naturalnego poświęcono jeden z dziesięciu rozdziałów programu. W diagnozie dotyczącej ówczesnego stanu zapisano, że zmiany klimatu stawiają istotne wyzwania przed każdym rządem, wymagając przede wszystkim reakcji w polityce ekologicznej[1399]. W dalszej części programu zapisano między innymi, że idea zrównoważonego rozwoju jest ,,imperatywem działania w XXI wieku”. Wiele z działań z zakresu ochrony środowiska, w tym włączenie w zakres ministerstwa środowiska zadań dotyczących planowania przestrzennego, rozbudzanie patriotyzmu ekologicznego, prowadzenie działalności edukacyjnej czy też wprowadzenie zmian w ustawie Prawo ochrony

[1392] I. Słodkowska, M. Dołbakowska (red.), *Wybory 2007. Partie i ich programy*, Warszawa 2011, s. 219.
[1393] Ibidem, s. 243.
[1394] Ibidem, s. 238.
[1395] Ibidem, s. 164.
[1396] Ibidem, s. 165.
[1397] Ibidem, s. 159.
[1398] Ibidem, s. 145-146.
[1399] Ibidem, s. 410.

środowiska, w taki sposób, aby w większym stopniu wykorzystywać instrumenty, które silniej wiążą efekt ekonomiczny z efektem ekologicznym, uznano jako „potrzebne do osiągnięcia satysfakcjonującego krajowego bezpieczeństwa ekologicznego, zwłaszcza w kontekście oddziaływań globalnego ocieplenia klimatu”[1400]. Chociaż zapisano, że zmiany klimatu, które „bez wątpienia” są faktem, zwiększają swoją dynamikę, to uznano, że istnieje „spór wśród naukowców o przyczyny tego procesu”. Zwrócono jednak uwagę, że w wyniku podnoszenia się poziomu mórz, zwiększania obszarów z deficytem wody oraz pogarszających się warunków dla działalności rolniczej na skutek postępujących zmian klimatu, w niedalekiej przyszłości może dochodzić do masowych migracji „ludności przemieszczającej się z miejsc dotkniętych skutkami globalnego ocieplenia klimatu”, co z kolei uznano za możliwą przyczynę powstawania „znaczących konfliktów”[1401]. Tym samym stwierdzono, że ochronę środowiska i hamowanie zmian klimatycznych należy uznać za jeden z priorytetów gospodarczo-społecznych. W celu szerszego stosowania w transporcie publicznym pojazdów wykorzystujących energię elektryczną, gaz ziemny i ogniwa wodorowe, za konieczne uznano stworzenie systemu bodźców ekonomicznych. Zaakcentowano także potrzebę rozwoju transportu kolejowego i zmniejszenia ilości przewozów towarowych transportem drogowym oraz wykorzystywania w budownictwie na większą skalę materiałów wytwarzanych przy zmniejszonym zużyciu energii i surowców oraz zmniejszających straty ciepła. Do zmian klimatu w programie Lewicy i Demokratów odniesiono się również w kontekście polityki międzynarodowej, zaznaczając, że „polityka globalna nie obraca się w próżni, lecz ześrodkowuje się wokół konkretnych problemów i wyzwań: bezpieczeństwa energetycznego, zmian klimatycznych, terroryzmu, migracji, głodu i chorób, zadłużenia, państw słabych i upadłych” [1402]. Tym samym uznano, że przeciwdziałanie zmianom klimatu i zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego Polska powinna uczynić jednymi ze swoich priorytetów w ramach UE. Zaznaczono ponadto, że bezpieczeństwo energetyczne osiąga się między innymi poprzez zwiększenie efektywności energetycznej, promocję i wsparcie państwa dla zachowań energooszczędnych, odnawialne i alternatywne źródła energii[1403]. Pomimo wielu pozytywnych dla klimatu zapowiedzi, w programie Lewicy i Demokratów węgiel kamienny uznano za główne polskie bogactwo, zapewniając, że będzie on wykorzystywany wraz z innymi krajowymi zasobami energetycznymi. Dodano, że wymaga to zmian technologicznych w

[1400] Ibidem, s. 411-412.
[1401] Ibidem, s. 412.
[1402] Ibidem, s. 419.
[1403] Ibidem, s. 219.

wydobyciu i przetwarzaniu węgla, a dzięki środkom finansowym UE przemysł węglowy w Polsce zostanie dostosowany do standardów produkcji „czystej energii węglowej”[1404].

W deklaracji wyborczej Polskiego Stronnictwa Ludowego sprzed wyborów z 2007 r. i w programie partii, nie odniesiono się bezpośrednio do klimatu. Z działań mogących mieć znaczenie dla klimatu, zobowiązano się do zadbania o intensywny rozwój gospodarki leśnej, między innymi przez zalesianie gruntów niewykorzystywanych do produkcji rolnej oraz zapewnienie dofinansowania dla właścicieli prywatnych lasów. Przewidziano także przeznaczenie gruntów nieużytkowanych lub nienadających się pod uprawy żywnościowe, dla upraw roślin do produkcji bioenergii. W deklaracji programowej zawarto również zapowiedź na temat uruchomienia programu produkcji energii odnawialnej, która miałaby dać szansę rolnikom na zwiększenie dochodów[1405]. Ponadto w programie Polskiego Stronnictwa Ludowego, w rozdziale dotyczącym przedsiębiorczości zadeklarowano między innymi radykalne zwiększenie udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w gospodarce, w tym energii geotermalnej i nowoczesnego wykorzystania zasobów krajowych[1406].

Spośród partii, które nie przekroczyły progu wyborczego, kwestie istotne z perspektywy środowiska naturalnego i klimatu poruszono w dokumentach wyborczych Samoobrony RP, która zdobyła poparcie 1,53% wyborców i Unii Polityki Realnej, której członkowie kandydowali z listy wyborczej Ligi Polskich Rodzin, osiągając wspólnie wynik wyborczy na poziomie 1,3%. W broszurze wyborczej Samoobrony RP, którą był dokument z września 2006 r., przesłany do sołtysów, zawierający informację na temat osiągnięć partii, współtworzącej w tamtym czasie rząd, istotne z perspektywy klimatu było odniesienie do biopaliw. Wśród wymienianych korzyści wynikających z ułatwienia legalnej ich produkcji, także na własny użytek, nie wymieniono jednak efektów środowiskowych[1407]. W broszurze wyborczej Unii Polityki Realnej odniesiono się między innymi do energetyki, zaznaczając, że zainteresowanie alternatywnymi źródłami energii w Polsce było znikome. Ponadto opowiedziano się za likwidacją akcyzy i innych podatków wliczonych w ceny paliw i energii[1408].

[1404] Ibidem, s. 406.
[1405] Ibidem, s. 298, 309.
[1406] Ibidem, s. 308.
[1407] Ibidem, s. 334.
[1408] Ibidem, s. 78.

Wybory z 2011 r.

W wyborach parlamentarnych w 2011 r. próg wyborczy na poziomie 5% przekroczyło pięć komitetów wyborczych. Największe poparcie społeczne ponownie uzyskała Platforma Obywatelska RP (39,18% ważnych głosów). Największą partią opozycyjną, podobnie jak cztery lata wcześniej, zostało Prawo i Sprawiedliwość, które uzyskało poparcie 29,89% wyborców ważnie oddających głos. Trzecią pod względem liczby posłów, a tym samym drugą pod względem wielkości partią opozycyjną, został Ruch Palikota, który uzyskał 10,02% ważnych głosów. Polskie Stronnictwo Ludowe, na członków którego zagłosowało 8,36% wyborców, w kolejnych czterech latach współtworzyło rząd. Zbliżoną liczbę głosów uzyskali kandydaci Sojuszu Lewicy Demokratycznej (8,24%). Ponadto w Sejmie VII kadencji przez jednego posła była reprezentowana Mniejszość Niemiecka[1409].

W programie Platformy Obywatelskiej RP, do klimatu odniesiono się kilkakrotnie. Ogólne założenia w podejściu do problemu wyrażono w kontekście bezpieczeństwa energetycznego i środowiskowego, uznając, że celem rządu w poprzedniej kadencji Sejmu była realizacja zobowiązań wnikających z pakietu energetyczno-klimatycznego Unii Europejskiej, ,,przy jednoczesnym zadbaniu o specyficzny interes narodowy naszej gospodarki, nadal opartej w dużej mierze na energii pozyskiwanej z węgla"[1410]. Zdanie to pokazuje, że polski rząd zobowiązania przyjęte w ramach członkostwa w UE traktował jako maksymalny plan realizacji działań na rzecz ochrony klimatu, starając się jednocześnie o ich ograniczenie. Stanowisko takie potwierdzono w części programu zatytułowanej ,,czyste środowisko", gdzie w dokonaniach partii zapisano, że ,,łagodzone są zapisy dotyczące polityki klimatycznej Unii Europejskiej". Powołano się tym samym na ,,zdecydowaną postawę polskich negocjatorów" i stwierdzono, że w stosunku do zobowiązań poprzedniego rządu, pod kierownictwem PiS, wynegocjowano korzystniejsze zapisy niż te ustalone w 2007 r.[1411]. Stwierdzono również, że Polska ,,znacząco zredukowała emisje", a rząd stworzył system, dzięki któremu Polska pozyskuje środki na inwestycje klimatyczne, takie jak termomodernizacje i ,,ekologiczne wytwarzanie energii"[1412]. Do pakietu klimatyczno-energetycznego odniesiono się również przy okazji opisu wagi różnorodnych form współpracy międzynarodowej, stwierdzając, że umiejętność tworzenia

[1409] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 października 2011 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 9 października 2011 r.,* Dz. U. z 2011 r. Nr 218, poz. 1294, s. 12566-12567, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011218129401.pdf (dostęp: 15.04.2022).
[1410] I. Słodkowska, M. Dołbakowska (red.), Wybory 2011. *Partie i ich programy*, Warszawa 2013, s. 455-456.
[1411] Ibidem, s. 503.
[1412] Ibidem.

nowych i wzmacniania już istniejących sojuszy rząd Donalda Tuska udowodnił między innymi przy okazji unijnych negocjacji klimatycznych[1413]. W przypadku rolnictwa istotna z perspektywy klimatu była deklaracja o podjęciu działań w celu jego restrukturyzacji i zwiększenia wydajności przez wsparcie rozwoju innowacyjności sektora rolno-spożywczego, między innymi za sprawą wsparcia w zakresie pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych[1414]. Członkowie partii zobowiązali się również wspierać „ekologiczne formy transportu", takie jak transport zbiorowy i rowerowy (poprzez budowę ścieżek rowerowych), a także inteligentne systemy sygnalizacji świetlnej, które, jak zaznaczono, wpływają na zmniejszenie emisji spalin. Za konieczne przyjęto kontynuowanie zwiększania lesistości Polski[1415].

W programie wyborczym Prawa i Sprawiedliwości do spraw związanych z klimatem odniesiono się w kontekście polskiej energetyki i pakietu klimatyczno-energetycznego UE, zaznaczając, że polityka klimatyczna UE jest „największym wyzwaniem w sprawach produkcji energii elektrycznej w Polsce". Ponadto stwierdzając, że ponad 90% polskiego zapotrzebowania na energię elektryczną jest zaspokajane przez użycie węgla, uznano, że znacząca zmiana w tym zakresie nie jest w polskim interesie. Członkowie partii zobowiązali się tym samym do poszukiwania wyjścia z „pułapki źle pomyślanego i na dyskryminujących Polskę zasadach wprowadzonego pakietu energetyczno-klimatycznego". Za konieczne uznano „systemowe inwestycje w budowę nowych sieci energetycznych". Zadaniom tym przyświecał cel, jakim było „dostosowanie polityki klimatycznej w Polsce do polskich warunków i możliwości"[1416]. W programie partii przewidziano także powstanie Ministerstwa Energii, które miałoby być „odpowiedzialne za bezpieczeństwo energetyczne i ochronę naszych interesów w sprawach energetyczno-klimatycznych". Z perspektywy ochrony klimatu istotne znaczenie należy przypisać chęci wsparcia transportu publicznego, przez inwestycje w nowoczesne systemy transportu miejskiego oraz deklaracji wsparcia remontów ulic, prowadzonych zarówno przez miasta, jak i wsie, z zastrzeżeniem, że przy takich pracach uwzględniona zostanie wydzielona ścieżka rowerowa, wzdłuż remontowanej ulicy[1417]. Należy jednak zwrócić uwagę, że działania takie motywowano wyłącznie pragnieniem rozładowania korków[1418].

[1413] Ibidem, s. 463.
[1414] Ibidem, s. 501.
[1415] Ibidem, s. 503-504.
[1416] Ibidem, s. 88.
[1417] Ibidem, s. 84.
[1418] Ibidem, s. 81.

W stosunkowo krótkim programie wyborczym Ruchu Palikota nie zawarto treści istotnych dla polityki klimatycznej.

W programie wyborczym Polskiego Stronnictwa Ludowego z 2011 r., bezpieczeństwo środowiska uznano za jeden z priorytetów partii, czwarty z pięciu rozdziałów jej programu poświęcając właśnie temu zagadnieniu[1419]. Do zadań ,,w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa środowiska i ochrony klimatu" zaliczono między innymi przyspieszenie rozwoju energetyki odnawialnej, w tym usprawnienie wydawania zgód na lokalizacje takich instalacji, szybszą modernizację i rozbudowę sieci energetycznych, wspieranie przerobu węgla na paliwa gazowe i płynne, intensyfikację działań w celu pozyskiwania gazu łupkowego, aktywności na rzecz szybszego rozwoju technologii energooszczędnych, wspieranie dotychczasowych działań w zakresie programu czystej wody i powietrza, popularyzację zasad zrównoważonego rozwoju we wszystkich sferach działalności gospodarczej, oświatowej, publicystycznej i w programach nauczania wszystkich szkół[1420]. W rozdziale dotyczącym bezpieczeństwa gospodarczego za jeden z priorytetów uznano modernizację sieci energetycznych, mającą się przyczynić między innymi do zmniejszenia strat energii, jak również modernizację sieci kolejowej i zaprzestanie likwidowania połączeń kolejowych w północnej i wschodniej części państwa. Plany te należy uznać za aspekty mające pozytywne znaczenie dla ochrony klimatu. Z drugiej strony opowiedziano się za rozbudową energetyki opartej o zasoby krajowe, takie jak węgiel i gaz łupkowy[1421].

W programie wyborczym Sojuszu Lewicy Demokratycznej również obszernie odniesiono się do środowiska naturalnego. Jego część dotyczącą tego zagadnienia rozpoczęto od omówienia działań ówczesnego rządu tworzonego przez koalicję PO i PSL. Jej członkom zarzucono między innymi przyjęcie pasywnej postawy w kształtowaniu europejskiej polityki środowiskowej i skoncentrowanie niemal wyłącznie na dostosowaniu prawa do wymogów UE. Zaznaczono przy tym, że dominujące działania rządu obejmowały prace nad systemem Natura 2000 oraz ,,szeroko nagłaśniane, choć mało efektywne, działania na rzecz ochrony klimatu i obniżania emisji przemysłowych w związku z przeciwdziałaniem globalnemu ociepleniu"[1422]. W propozycjach członków partii w obszarze środowiska naturalnego, mogących mieć znaczenie dla klimatu, znalazły się takie propozycje jak inicjatywa podjęcia przez Polskę dyskusji w ramach UE na temat ,,skuteczności i efektywności europejskiej polityki

[1419] Ibidem, s. 367 i 374.
[1420] Ibidem, s. 374-375.
[1421] Ibidem, s. 373-374.
[1422] Ibidem, s. 265.

klimatycznej", czy też wprowadzenie wspólnie z resortami gospodarczymi programów rozwoju energetyki odnawialnej i alternatywnej, inteligentnych sieci energetycznych, budownictwa, przemysłu energooszczędnego i niskoemisyjnego, wprowadzenie bodźców finansowych mających wspierać rozwój „efektywnych i przyjaznych środowisku środków transportu publicznego pomiędzy największymi ośrodkami miejskimi i obszarami wypoczynkowymi"[1423]. W przypadku transportu kolejowego zaznaczono konieczność wzrostu inwestycji na rzecz jego rozwoju. Zaznaczono także, że połączenia kolejowe, które do tej pory były likwidowane, szczególnie w miastach poniżej 100 tys. mieszkańców, powinny być dofinansowywane przez państwo, a dla mieszkańców wsi przewidziano usprawnienie sieci transportu samochodowego, prowadzącego do stacji kolejowych[1424]. W odniesieniu do rolnictwa zauważono z kolei, że jedną z szans jego rozwoju są biopaliwa. Tym samym członkowie SLD opowiedzieli się za ulgą w akcyzie na takie paliwa oraz powstaniem promującego je funduszu. Ponadto zapowiedziano wsparcie dla budowy biogazowni i rozwoju odnawialnych źródeł energii oraz zaznaczono, że dochody rolników i ich rodzin powinny być niezależne od anomalii klimatycznych i epidemii chorób zwierzęcych[1425].

Mniejszość Niemiecka również zawarła w swoim krótkim programie wyborczym odniesienie do działalności mogącej mieć znaczenie dla ochrony klimatu, wskazując, że w ramach infrastruktury i gospodarki przedstawiciele tego komitetu wyborczego opowiadają się za wsparciem produkcji energii ze źródeł odnawialnych, a także budowy i modernizacji drogowej, kolejowej i rzecznej infrastruktury transportowej[1426].

Odniesienie do ochrony środowiska naturalnego, istotne z perspektywy działań na rzecz klimatu, znalazło się także w ulotce wyborczej Polskiej Partii Pracy – Sierpień 80, która zdobyła 0,55% ważnie oddanych głosów. Zapisano w niej sprzeciw wobec degradacji kolei i demontażu szyn tramwajowych, opowiadając się za rozwojem kolei jako nowoczesnego, szybkiego, bezpiecznego i taniego środka transportu towarów i ludzi oraz za odbudową innego transportu publicznego, w tym autobusowego i tramwajowego[1427].

[1423] Ibidem, s. 269-271.
[1424] Ibidem, s. 200-202, 302.
[1425] Ibidem, s. 298 i 300.
[1426] Ibidem, s. 564.
[1427] Ibidem, s. 404-405.

Wybory z 2015 r.

W 2015 r. próg wyborczy przekroczyło pięć ugrupowań. Z poparciem 37,58% wyborców, którzy oddali ważny głos, zwyciężyło Prawo i Sprawiedliwość (z którego list kandydowali także przedstawiciele partii Solidarna Polska oraz Polska Razem Zjednoczona Prawica, która w późniejszym czasie, po dołączeniu do niej osób z innych środowisk politycznych, została przekształcona w Porozumienie Jarosława Gowina), uzyskując większość parlamentarną liczącą 235 posłów. Było to możliwe dzięki nieprzekroczeniu progu wyborczego przez 2 partie i jedną koalicję wyborczą, które uzyskały stosunkowo duże poparcie społeczne. Największą partią opozycyjną, która zdobyła 24,09% ważnych głosów, została rządząca przez osiem lat Platforma Obywatelska RP. Trzecim pod względem liczby uzyskanych głosów był komitet wyborczy Kukiz'15, z poparciem na poziomie 8,81%. W Sejmie VIII kadencji reprezentację uzyskało również inne nowo powstałe ugrupowanie – Nowoczesna Ryszarda Petru, z poparciem 7,6% wyborców. Polskie Stronnictwo Ludowe jedynie nieznacznie przekroczyło próg wyborczy, uzyskując 5,13% ważnie oddanych głosów. Jednego reprezentanta do Sejmu VIII kadencji wprowadziła Mniejszość Niemiecka, która uzyskała poparcie 0,18% wyborców i jako komitet mniejszości narodowej była zwolniona z konieczności przekroczenia progu wyborczego[1428].

Odnośnie do Prawa i Sprawiedliwości, w publikacji z 2018 r., pod redakcją I. Słodkowskiej, jako programem wyborczym partii posłużono się materiałami konferencyjnymi z trwającej trzy dni konwencji programowej PiS oraz partii współtworzących z tą partią koalicję, która odbyła się w Katowicach. Już zatem na wstępie należy zaznaczyć, że wybór tej miejscowości mógł być związany z chęcią zademonstrowania wagi regionu, słynącego z przemysłu wydobywczego węgla kamiennego, dla partii. Należy także mieć na uwadze, że od czasu negocjacji i przyjęcia pakietu klimatyczno-energetycznego UE (którego kierunki najpierw zostały zaakceptowane przez rząd zdominowany przez PiS, a następnie jego kształt negocjowany przez rząd zdominowany przez PO), pomiędzy PiS a PO toczyły się ożywione dyskusje na temat „odpowiedzialności" za zobowiązania klimatyczne przyjęte przez Polskę. Doprowadziło to do sytuacji, w której dwie największe partie w Sejmie ambitną politykę klimatyczną UE traktowały w kategoriach zagrożenia dla polskiej gospodarki, a nie szansy. Członkowie Prawa i Sprawiedliwości podczas swojej konwencji programowej wielokrotnie

[1428] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 października 2015 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 października 2015 r.,* Dz. U. z 2015 r. poz. 1731, s. 2-4, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000173101.pdf (dostęp: 20.04.2022).

odnosili się do spraw związanych ze środowiskiem naturalnym i klimatem. Jan Szyszko, późniejszy minister środowiska w latach 2015-2018 (pełniący tę funkcję także w latach 2005-2007 oraz funkcję ministra ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa w latach 1997-1999), miał wystąpienie zatytułowane „Globalna polityka klimatyczna – UE – Polska". Zaznaczył on, podobnie jak podczas wielu innych wypowiedzi, że „wolą polityczną prawie 200 państw świata zdecydowano, że wzrost koncentracji dwutlenku węgla w atmosferze, będący wynikiem spalania węgla kamiennego, węgla brunatnego, ropy i gazu, jak też wycinania lasów, powoduje ocieplenie klimatu"[1429]. Krytyce poddał pakiet klimatyczno-energetyczny UE, zaznaczając, że prowadzi on do „blokady polskich zasobów energetycznych, takich jak węgiel kamienny, węgiel brunatny, zasoby geotermalne i potencjalnie również gaz łupkowy"[1430]. Późniejszy minister uznał także, że działania UE z tamtego czasu w ramach tego pakietu nie są walką z „ewentualnymi zmianami klimatycznymi" (ze względu „na jej znikomą emisję dwutlenku węgla w skali globalnej"), tylko walką Komisji Europejskiej „z polskim węglem (…) z polskim państwem przez niszczenie jego bezpieczeństwa energetycznego"[1431]. Michał Kurtyka, późniejszy prezydent Konferencji Stron UNFCCC (od grudnia 2018 r. do grudnia 2019 r.), a także minister klimatu w latach 2019-2020, a następnie minister klimatu i środowiska do 2021 r., podczas konwencji programowej odniósł się do polskiego bezpieczeństwa energetycznego, nie odwołując się jednak w bezpośredni sposób do klimatu. Zaznaczył on istotę transformacji energetycznej, uważając, że „przyszła architektura miksu energetycznego musi uwzględniać produkcję energii z zasobów własnych, czyli przede wszystkim węgla (…)", a rozwój odnawialnych źródeł energii warunkował kosztami ich eksploatacji[1432]. Za sposób na zmniejszenie emisji CO_2 Michał Kurtyka uważał z kolei elektryfikację i automatyzację transportu drogowego, co miałoby odpowiadać za zmniejszenie zużycia paliw płynnych w samochodach na rzecz „produkowanej rodzimie energii elektrycznej"[1433]. Piotr Naimski, późniejszy sekretarz stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów i pełnomocnik rządu do spraw strategicznej infrastruktury energetycznej, zwany przez wielu w naukowych kręgach zajmujących się tematyką energetyczną „szarą eminencją" w partii, podczas konwencji programowej przedstawił stanowisko odnośnie do energetyki. Zaznaczył, że polityka klimatyczno-energetyczna UE jest jednym z czynników, który należy uwzględniać w Polsce myśląc o produkcji i dostawie energii. Ponadto uznał, że w opozycji do proponowanej przez

[1429] I. Słodkowska (red.), *Wybory 2015. Partie i ich programy*, Warszawa 2018, s. 89.
[1430] Ibidem, s. 89-92.
[1431] Ibidem, s. 92.
[1432] Ibidem, s. 93-94.
[1433] Ibidem.

PiS strategii odrzucającej „dogmat dekarbonizacji", UE opowiada się za pakietem klimatycznym i ograniczeniami emisyjnymi. Ze względu na dominującą rolę węgla w polskiej energetyce i jego szczególne znaczenie w polskiej gospodarce na tle innych państw członkowskich UE, Piotr Naimski stwierdził, że należy domagać się w tej sferze dla Polski szczególnego traktowania. Poparł również budowę elektrowni jądrowej, a właściwą dla polskiej gospodarki skalę udziału energii jądrowej określił na kilkanaście procent[1434]. Pod koniec swojego wystąpienia zaznaczył, że odnawialne źródła energii „znajdą swoje miejsce w miksie energetycznym, ale będą rozwijały się w Polsce na warunkach rynkowych, a nie ideologicznych", tym samym stwierdzając, że „bezpieczeństwo energetyczne Polski w dającej się przewidzieć przyszłości oparte będzie na energetyce węglowej, a nie odnawialnej"[1435]. Za cel partii przyjął ponadto utrzymanie węgla kamiennego w polskim miksie energetycznym przez przynajmniej 40 lat. Uznał także, że Polska ma duże własne zasoby węgla i możliwości jego wydobywania, dlatego nie ma żadnego powodu, aby sprowadzać węgiel z innych państw[1436]. Konrad Szymański, były już wówczas poseł do Parlamentu Europejskiego i późniejszy sekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w latach 2015-2019 oraz Minister do spraw Unii Europejskiej w latach 2020-2022, podczas swojego wystąpienia stwierdził, że polityka klimatyczna UE wymaga odrzucenia, chociaż jej realizację uznał za możliwą w przypadku, jeśli byłaby dostosowana do specyfiki polskiej energetyki. Rozwój odnawialnych źródeł energii ocenił natomiast jako możliwy w przypadku zaistnienia dwóch przesłanek. Pierwszą miałoby być spełnienie takich samych warunków jak w przypadku innych inwestycji „ingerujących trwale w krajobraz", drugim natomiast możliwie najniższa cena energii pochodzącej z takich źródeł[1437]. Grzegorz Tobiszowski, ówczesny poseł, a po wyborach z 2015 r. sekretarz stanu w Ministerstwie Energii i od 2016 r. pełnomocnik rządu ds. restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego, pełniący te funkcje do czasu wyboru w 2019 na posła do Parlamentu Europejskiego, swoje wystąpienie podczas konwencji programowej partii w 2015 r. poświęcił zagadnieniom związanym z węglem kamiennym, chcąc zwrócić uwagę na opłacalność czerpania energii z tego źródła. W odniesieniu do klimatu powiedział z kolei, że „klimat wokół węgla kamiennego od paru lat nie jest sprzyjający i to nie tylko ze względu na opinie związane z wpływem jego spalania na klimat (…)"[1438]. Ówczesny poseł Jan Krzysztof Ardanowski, a później minister rolnictwa i rozwoju wsi w latach 2018-2020, za jedno z

[1434] Ibidem, s. 86-88.
[1435] Ibidem, s. 88.
[1436] Ibidem, s. 87.
[1437] Ibidem, s. 98-99.
[1438] Ibidem, s. 100.

najważniejszych działań w celu odblokowania zasobów wiejskich i wzrostu potencjału lokalnych społeczności, przyjął rozwój odnawialnych źródeł energii na tych obszarach. Tym samym skupił się przede wszystkim na biopaliwach, a odnosząc się do „innych odnawialnych źródeł energii" wymienił jedynie obok biomasy małe instalacje wodne[1439]. Ponadto za istotne uznał wsparcie zalesiania „marginalnych gruntów rolnych" [1440]. Kazimierz Michał Ujazdowski, ówczesny poseł do Parlamentu Europejskiego, opowiedział się za współpracą państw Europy Środkowo-Wschodniej, między innymi w dziedzinie polityki energetycznej, a w tych ramach w pierwszej kolejności w celu „przeciwstawienia się restrykcjom dotyczącym wykorzystania węgla w gospodarce"[1441]. Krzysztof Szczerski, ówczesny poseł i późniejszy sekretarz stanu w Kancelarii Prezydenta RP Andrzeja Dudy, następnie od 2017 r. szef Gabinetu Prezydenta, a od 2021 r. stały przedstawiciel RP przy ONZ, w swoim wystąpieniu podczas konwencji wyborczej PiS w 2015 r. wskazał, że jednym z priorytetów członków partii w polityce globalnej będzie działanie na rzecz kształtowania globalnych porozumień klimatycznych w taki sposób, aby „ich efekty wspomagały, a nie ograniczały polską gospodarkę"[1442]. Krzysztof Jurgiel, ówczesny poseł, a późniejszy minister rolnictwa i rozwoju wsi w latach 2015-2018 oraz od 2019 r. poseł do Parlamentu Europejskiego, w swoim wystąpieniu z 2015 r. w odniesieniu do prac nad kształtem Wspólnej Polityki Rolnej UE, stwierdził, że powinna ona uwzględniać „problemy rolnictwa światowego wynikające z globalizacji", wymieniając między innymi „wzrost ryzyka produkcji rolnej związany ze zmianami klimatycznymi"[1443].

W przyjętym rok wcześniej programie partii (z 2014 r.), odniesienia do klimatu również prezentowały krytyczny stosunek przede wszystkim do pakietu klimatyczno-energetycznego UE, którego przyjęcie nazwano „fatalną decyzją", a z perspektywy ekonomicznej oceniono, że przyniesie on „z całą pewnością większe straty niż teoretyczny zysk"[1444]. Ponadto zapisano, że polityka klimatyczna UE, „nakładająca obowiązki w zakresie redukcji emisji dwutlenku węgla", jest „największym utrudnieniem w dziedzinie produkcji energii elektrycznej"[1445]. Za jeden z pięciu celów strategicznych w dziedzinie energetyki uznano natomiast „renegocjację skrajnie niekorzystnego dla Polski paktu klimatyczno-energetycznego"[1446]. Rewizję tego pakietu uzasadniono z kolei walką o „zniesienie ekonomicznej i prawnej dyskryminacji

[1439] Ibidem, s. 123-124.
[1440] Ibidem, s. 123.
[1441] Ibidem, s. 146.
[1442] Ibidem, s. 151.
[1443] Ibidem, s. 126.
[1444] *Program Prawa i Sprawiedliwości 2014*, Prawo i Sprawiedliwość, Warszawa 2014, s. 23, 41.
[1445] Ibidem, s. 89.
[1446] Ibidem, s. 90

wytwarzania energii elektrycznej z węgla kamiennego", w zamian za co zadeklarowano „zgodę Polski w innych kluczowych dla Unii jako całości kwestiach"[1447]. W opozycji do pakietu klimatyczno-energetycznego przedstawiono Protokół z Kioto, powołując się na korzyści, które daje ten drugi w związku z wpływami finansowymi z tytułu pochłaniania węgla. Ponadto zaznaczono, że „obecne możliwości wsparcia polskich lasów dzięki uprawnieniom jakie daje Konwencja z Kioto, są zablokowane z winy przyjęcia przez rząd D. Tuska europejskiego pakietu klimatyczno-energetycznego"[1448]. Personalna próba obarczenia „winą" byłego premiera Donalda Tuska za przyjęcie tego pakietu, pojawiała się w programie partii z 2014 r. przy negatywnym jego kontekście kilkakrotnie.

W programie Platformy Obywatelskiej RP z 2015 r., do klimatu odniesiono się wyłącznie w kontekście polityki klimatycznej UE, zaznaczając, że członkowie partii będą „zabezpieczać interes Polski w ustanowionej w 2007 roku polityce klimatycznej UE", co w praktyce miało oznaczać działania podobne do tych, kiedy „rząd premier Ewy Kopacz dopilnował, aby w ramach ostatniej reformy polityki klimatycznej UE Polska nie wzięła na swoje barki żadnych dodatkowych zobowiązań". W tym kontekście zaznaczono też, że „ambitne cele redukcyjne" niektórych państw członkowskich UE nie powinny być realizowane „kosztem państw wciąż nadrabiających różnice rozwojowe". Zapisano także, że rozpoczętego procesu, niezablokowanego wcześniej, nie można już powstrzymać wetem[1449]. Nawiązanie do 2007 r. i początku polityki klimatycznej oraz do niezablokowania tego procesu było niewątpliwie odniesieniem do polityki PiS, realizowanej przez rząd Jarosława Kaczyńskiego w latach 2006-2007, a jego celem była próba obarczenia „winą" za przyjęte zobowiązania klimatyczne rząd Prawa i Sprawiedliwości. Jest to zatem podobny zabieg do zastosowanego w programie PiS z 2014 r., w którym „winę" za te same regulacje przypisywano rządom koalicji PO i PSL, jednak ze szczególnym wskazaniem na Donalda Tuska. W programie PO polityka klimatyczno-energetyczna była zatem traktowana jako realizacja przykrego obowiązku. Podejście do niej w programie PO było jednak w mniejszym stopniu nacechowane negatywnie niż w programie PiS z 2014 r. czy też w przemówieniach członków tej partii podczas konwencji programowej z 2015 r. W programie Platformy Obywatelskiej z 2015 r. poruszono także inne zagadnienia mogące mieć znaczenie dla klimatu. Znalazło się wśród nich odniesienie do energetyki. Członkowie partii zobowiązali się do zbudowania bezpieczeństwa energetycznego

[1447] Ibidem.
[1448] Ibidem, s. 105.
[1449] I. Słodkowska (red.), *Wybory 2015. ...,* s. 312-313.

państwa na ,,zasobach krajowych i współpracy w ramach europejskiej Unii Energetycznej”[1450]. Obok inwestycji w gazociągi, magazyny na gaz i bloki energetyczne, z wyszczególnieniem elektrowni Opole, wytwarzającej energię przez spalanie węgla kamiennego, jako cel wymieniono tworzenie zachęt dla rozwoju rozproszonej energetyki prosumenckiej[1451]. Zadeklarowano również dalsze inwestycje w energetykę opartą na węglu kamiennym i brunatnym, a dodatkowo w elektrownie gazowe i w przyszłości w energetykę jądrową. Nakłady na realizację planów związanych z elektrowniami węglowymi i gazowymi szacowano na 30 mld zł[1452]. Zapowiedziano także podniesienie jakości powietrza, poprzez przyspieszenie wymiany starych pieców węglowych na ,,urządzenia spełniające wysokie normy emisji CO_2 i pyłów, również takie, które opalane są drewnem i innymi surowcami odnawialnymi”[1453]. Istotne znaczenie dla ochrony klimatu należy także przypisać planom inwestycji w infrastrukturę kolejową, szacowanych na 8 lat (do 2023 r.) na 67 mld zł (w tym na przebudowę 8500 km torów i rozwój kolei szybkich prędkości)[1454]. Za jeden z priorytetów w polityce miejskiej uznano natomiast zwiększenie terenów przeznaczonych na rośliny, zmniejszenie ruchu samochodowego i zwiększenie przestrzeni dla pieszych i rowerzystów. Ułatwienia dla tych ostatnich zaproponowano poprzez dofinansowanie budowanych przy drogach lokalnych ścieżek i pasów rowerowych, dzięki czemu miałoby powstać w ciągu pięciu kolejnych lat kilka tysięcy kilometrów dróg rowerowych[1455].

W programie Kukiz’15 do działań na rzecz klimatu w ramach polityki UE odniesiono się jednoznacznie negatywnie, stwierdzając, że ,,polityka energetyczno-klimatyczna Unii Europejskiej to czysto ideologiczny projekt, dla którego nie ma żadnego sensownego naukowego, ekonomicznego ani politycznego uzasadnienia”. Ponadto uznano, że ,,nawet jeśli przyjęlibyśmy teorię ludzkiego wpływu na niekorzystne zmiany w atmosferze, akceptacja jednostronnej polityki przez UE, przy sprzeciwie państw Azji i Ameryki, stanowi przejaw ideologicznego zacietrzewienia i tendencji do gospodarczego samobójstwa”. Tym samym uznając, że ,,pakiet klimatyczny to nic innego jak drastyczny europejski podatek nałożony na Polaków i na naszą gospodarkę”, opowiedziano się za jednostronnym jego wypowiedzeniem, a przyjęcie pakietu przez polskich polityków uznano za ,,noszące znamiona zdrady stanu”[1456].

[1450] Ibidem, s. 265.
[1451] Ibidem, s. 274.
[1452] Ibidem, s. 275.
[1453] Ibidem, s. 303.
[1454] Ibidem, s. 274.
[1455] Ibidem, s. 297, 302.
[1456] Ibidem, s. 561.

W programie Nowoczesnej Ryszarda Petru do klimatu odniesiono się w kontekście polityki zagranicznej, uznając strategię energetyczną państwa za jednoczesny element współpracy transatlantyckiej i postulując większe jej powiązanie z polityką bezpieczeństwa i międzynarodową polityką ochrony klimatu[1457].

Przedstawiciele Polskiego Stronnictwa Ludowego uznali, że stabilności i rozwojowi rolnictwa sprzyja Wspólna Polityka Rolna UE, której istotnym elementem jest „rozwój rolnictwa przyjaznego dla środowiska, przeciwdziałającego zmianom klimatycznym, a także rolnictwa ekologicznego"[1458]. Jednocześnie stwierdzono, że „zbyt rygorystyczne wymogi klimatyczne wpływają na wzrost kosztów energii"[1459]. Z kwestii, które mogłyby mieć wpływ na ochronę klimatu, postulowano stabilną, dobrze prowadzoną gospodarkę leśną oraz stosowanie się do zasad zrównoważonego rozwoju[1460]. Odnośnie do powietrza i gleb zapisano jedynie, że są istotnym czynnikiem środowiskowym, których „kondycji poświęcamy zbyt mało uwagi"[1461].

W programie wyborczym Mniejszości Niemieckiej nie znalazły się bezpośrednie odniesienia do klimatu. Zawarto w nim jednak postulaty mające znaczenie dla jego ochrony, takie jak dbanie o środowisko naturalne poprzez poparcie idei energetyki prosumenckiej, opartej na odnawialnych źródłach energii, czy wspieranie modernizacji ogrzewania. To ostatnie jednak motywowano chęcią eliminacji emisji pyłów zawieszonych do atmosfery[1462].

Z ugrupowań, które nie wprowadziły do Sejmu VIII kadencji swoich przedstawicieli, na uwagę zasługuje program wyborczy Zjednoczonej Lewicy SLD + TR + PPS +UP + Zieloni. Koalicja ta z wynikiem 7,55% ważnie oddanych głosów nie przekroczyła progu wyborczego, który dla koalicji wynosił 8%. Bezpośrednie odwołanie do klimatu jej przedstawiciele zawarli w części programu dotyczącej energetyki, która miała opierać się na dwóch filarach: odnawialnych źródłach energii i energetyce węglowej. Zaznaczono jednak, że ta druga powinna zostać unowocześniona i stać się „bardziej przyjazna środowisku". Jednocześnie zadeklarowano wsparcie dla polityki klimatycznej UE, opowiadając się jednak za jej renegocjacją „w stronę ochrony energetyki węglowej", w taki sposób, aby umożliwiała redukcję emisji CO_2, równocześnie zapewniając konkurencyjność polskiej gospodarki. Stwierdzono ponadto, że Polska i cała UE powinny w większym stopniu wspierać wdrażanie

[1457] Ibidem, s. 607.
[1458] Ibidem, s. 463.
[1459] Ibidem, s. 466.
[1460] Ibidem, s. 460-461, 467-468.
[1461] Ibidem, s. 468.
[1462] Ibidem, s. 685.

technologii energooszczędnych. W przypadku górnictwa uznano konieczność ochrony miejsc pracy w tej branży oraz emerytur górniczych, a planując stopniowe odchodzenie od węgla w sposób niepowodujący wzrostu bezrobocia i kryzysów społecznych, zaproponowano tworzenie ,,zielonych miejsc pracy" na terenach gospodarczo zależnych od górnictwa węgla[1463]. Członkowie koalicji byli przeciwni budowie w Polsce elektrowni jądrowej. W odniesieniu do odnawialnych źródeł energii zaproponowali ustalenie ,,wiążących i ambitnych celów" ich udziału w miksie energetycznym[1464]. Postulowali wsparcie dla energetyki odnawialnej na terenach wiejskich, z wyszczególnieniem elektrowni fotowoltaicznych i biogazowni, a współspalanie biomasy z węglem, ,,polegające często na spalaniu drewna z węglem", uznano za ,,zaprzeczenie idei ekologicznej produkcji energii". W programie koalicji wyrażono także wolę wsparcia energetyki prosumenckiej. Zasady lokalizowania elektrowni wiatrowych miałyby z kolei być uregulowane w ramach ładu przestrzennego. W celu przystosowania przesyłowych sieci energetycznych do większego udziału odnawialnych źródeł energii postulowano stworzenie planu kompleksowej ich modernizacji. Ponadto planowano utworzenie Ministerstwa ds. Energii, które miałoby dbać o proekologiczną transformację energetyczną Polski i promocję odnawialnych źródeł energii[1465]. Uznając potrzebę przyjęcia strategicznych priorytetów gospodarczych w perspektywie 10 lat, w przypadku energetyki miałyby nimi być źródła odnawialne[1466]. Przedstawiciele koalicji wydobywanie zasobów energetycznych metodą szczelinowania hydraulicznego uznali za ,,jedną z metod najbardziej szkodliwych dla środowiska"[1467]. Opowiedzieli się również za opracowaniem programu poprawy jakości powietrza (odnoszącego się głównie do tak zwanej ,,niskiej emisji") oraz zwiększeniem nakładów finansowych na termomodernizację budynków[1468]. Znaczenie dla klimatu mógł mieć również planowany rozwój sieci połączeń kolejowych, w tym wsparcie dla powstawania systemów kolei miejskich i regionalnych w największych polskich miastach. Pomocy w rozwiązaniu problemu zakorkowanych ulic, obniżeniu kosztów transportu i poprawy zdrowia obywateli upatrywano w rozwoju komunikacji rowerowej, popierając wyraźne uprzywilejowanie w stosunku do samochodów komunikacji publicznej i rowerowej. Tworzenie ciągów pieszych i rowerowych, także między miejscowościami, miałoby być realizowane podczas budowy i remontów dróg[1469].

[1463] Ibidem, s. 505.
[1464] Ibidem, s. 506.
[1465] Ibidem, s. 505-506.
[1466] Ibidem, s. 496.
[1467] Ibidem, s. 517.
[1468] Ibidem, s. 517-518.
[1469] Ibidem, s. 504.

W programie wyborczym partii Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja, która uzyskała poparcie 4,76% wyborców ważnie oddających głos, także znalazły się odwołania do klimatu. Przyjmowały one jednak jednoznacznie negatywny stosunek wobec działań na rzecz jego ochrony. Za jeden z dwóch „bezwzględnych priorytetów" Polski w polityce zagranicznej przyjęto „uchylenie pakietu energetyczno-klimatycznego i odstąpienie od pokrewnych porozumień".[1470] Podobnie w kontekście energetyki za kluczowe zadanie uznano „odejście od pakietu energetyczno-klimatycznego w obecnie obowiązującym zakresie lub też pokrywanie kosztów jego funkcjonowania ze środków unijnych"[1471]. Opowiedziano się ponadto za ochroną złóż węgla „przed zablokowaniem dostępu do nich"[1472].

W programie wyborczym Partii Razem, która uzyskała poparcie 3,62% wyborców, w celu zachowania konkurencyjności polskiej gospodarki i norm środowiskowych, zaznaczono konieczność odejścia od spalania węgla w perspektywie „najbliższych 30 czy 50 lat". Członkowie partii opowiedzieli się za inwestycjami w energetykę geotermalną, która, jak uznali, ma w Polsce bardzo duży potencjał. Zadeklarowali także rozwój wykorzystania innych źródeł energii odnawialnej, w tym fotowoltaiki i energii wiatrowej, popierając przede wszystkim energetykę obywatelską. W programie partii zaznaczono także konieczność inwestycji w sieci przesyłowe oraz w przemysłowe systemy magazynowania energii. Inwestycje w energetykę jądrową uznano natomiast w najbliższym dziesięcioleciu za niewskazane, zwracając przede wszystkim uwagę, że obecnie „żadna korporacja na świecie nie jest w stanie zapewnić zbudowania elektrowni w sposób bezpieczny, na czas i mieszcząc się w założonym początkowo budżecie". Nie wykluczono jednak takich inwestycji w drugiej połowie XXI w., co w połączeniu z energetyką opartą o źródła odnawialne miałoby zapewnić Polsce bezpieczną i tanią energię[1473]. Z perspektywy klimatu istotne znaczenie mogły mieć również inwestycje w rozwój kolejnictwa. Członkowie partii opowiadali się za rozdziałem środków na koleje i drogi w proporcji odpowiednio 60% do 40%. Ze środków państwowych planowano dofinansować rozwój tramwajowo-kolejowych sieci aglomeracyjnych. Budowę kolei dużych prędkości, łączącej Warszawę z Poznaniem i Wrocławiem, uznano natomiast za zbyt kosztowną i zaproponowano odłożenie jej na dalszą przyszłość[1474].

[1470] Ibidem, s. 413.
[1471] Ibidem, s. 428.
[1472] Ibidem, s. 428.
[1473] Ibidem, s. 367.
[1474] Ibidem, s. 346.

Wybory z 2019 r.

W 2019 r. w wyborach do Sejmu ponownie największe poparcie społeczne, z wynikiem 43,59% ważnie oddanych głosów, uzyskał Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość, z którego list kandydowali także członkowie Solidarnej Polski oraz Porozumienia Jarosława Gowina i który tym samym uzyskał w Sejmie IX kadencji większość bezwzględną (235 mandatów poselskich). Największym ugrupowaniem opozycyjnym, z poparciem na poziomie 27,4%, została Koalicja Obywatelska, współtworzona przez Platformę Obywatelską, Nowoczesną, Inicjatywę Polską i Partię Zieloni. Trzeci pod względem poparcia społecznego wynik uzyskali kandydaci ubiegający się o mandat poselski z list Sojuszu Lewicy Demokratycznej, na których ważny głos oddało 12,56% wyborców. Byli to przedstawiciele zarówno Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Wiosny Roberta Biedronia oraz Lewicy Razem, jak i mniejszych ugrupowań, w tym Polskiej Partii Socjalistycznej, Unii Pracy, Twojego Ruchu, Inicjatywy Feministycznej, czy też Polskiej Partii Internetowej. Do Sejmu IX kadencji, z poparciem 8,55% wyborców, dostali się przedstawiciele Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz kandydujący z ich list członkowie innych ugrupowań (w tym Unii Europejskich Demokratów i Kukiz'15). Najmniejszym komitetem wyborczym, który przekroczył próg wyborczy, była Konfederacja Wolność i Niepodległość, z poparciem 6,81% wyborców[1475].

W programie Prawa i Sprawiedliwości do działań na rzecz klimatu w bezpośredni sposób odwołano się wielokrotnie. Już w pierwszej jego części, dotyczącej wartości i zasad, zapisano, że członkowie partii będą „stanowczo bronić rodziny naturalnej" i są przekonani, że „dzisiaj należy chronić nie tylko klimat i środowisko naturalne, ale także ludzkie instytucje i dotychczasowe formy życia"[1476]. Chociaż zaznaczono tym, że klimat należy chronić, to w odniesieniu do rodziny naturalnej nadano tej ochronie niższą rangę w porównaniu do grup uznających taką działalność za jeden z priorytetów. W programie PiS z 2019 r. zagadnieniom związanym z klimatem poświęcono oddzielny podrozdział w rozdziale dotyczącym ochrony środowiska naturalnego, w drugiej części programu zatytułowanej „dokonania i plany". Zaznaczono w nim, że rząd „działa aktywnie, aby zapobiegać zmianom klimatu i łagodzić ich skutki"[1477]. Odniesiono się tym samym do aktywności w ramach Konferencji Stron Ramowej

[1475] *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 14 października 2019 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 13 października 2019 r.,* Dz. U. z 2019 r. poz. 1955, s. 2-3, https://dziennikustaw.gov.pl/D2019000195501.pdf (dostęp: 24.04.2022).
[1476] *Polski model państwa dobrobytu, Program Prawa i Sprawiedliwości 2019*, KW Prawo i Sprawiedliwość, 2019, s. 11, https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf (dostęp: 25.04.2022).
[1477] Ibidem, s. 163.

konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, która odbyła się w Katowicach w 2018 r. Wydarzenie to, któremu przewodniczył Michał Kurtyka, uznano za sukces polskiego rządu w ujednolicaniu globalnej polityki klimatycznej, poprzez przyjęcie planu działań (nazwanego Katowice Rulebook) dotyczącego wdrażania Porozumienia paryskiego. Wyniki konferencji uznano za „historyczny sukces dla globalnej polityki klimatycznej"[1478]. Ponadto zwrócono uwagę na rolę lasów dla klimatu, uznając, że mają one na niego i jakość powietrza „niekwestionowany wpływ". Za cele w ramach ochrony klimatu uznano natomiast zwiększenie liczby gospodarstw domowych podłączonych do efektywnych systemów ciepłowniczych, rozbudowanie systemów wysokosprawnej kogeneracji oraz ogrzewania gazowego, instalacje ogrzewania elektrycznego na obszarach o niskim poziomie urbanizacji. Ponadto za jeden z priorytetów przyjęto zwiększanie powierzchni zielonych w miastach. Z innych działań na rzecz ochrony klimatu należy wymienić poparcie dla rozwoju morskiej energetyki wiatrowej i wielkoskalowej energetyki jądrowej oraz elektromobilności, a także chęć zwiększenia lesistości państwa do 33% w 2045 r. i realizacji Leśnych Gospodarstw Węglowych. Ostatnie z tych działań, mające mieć wpływ na zwiększenie zdolności lasów do pochłaniania węgla, zwiększenie istniejących zasobów węgla w ekosystemie, ograniczenie emisji CO_2 z gleb i ograniczenie takich emisji na skutek katastrof, miałoby doprowadzić w perspektywie 30 lat do dodatkowego pochłonięcia 1 mln ton CO_2[1479]. Mając na uwadze, że jest to jeden z ważniejszych projektów PiS, podnoszonych także w ramach negocjacji klimatycznych i mających być polskim wkładem w rozwiązywanie problemu zmian klimatu, jest to wartość znikoma, gdyż prowadząca do pochłonięcia jedynie 0,32% polskich emisji w stosunku do jednego, 2018 roku[1480]. W kontekście wsi i rolnictwa, mając na uwadze, że w projekcie Wspólnej Polityki Rolnej UE na lata 2021-2027 przewidziano, że co najmniej 30% budżetu na rozwój obszarów wiejskich ma być przeznaczone na działania związane z ochroną środowiska i klimatu, zaproponowano wprowadzenie programu wsparcia finansowego dla naturalnej hodowli zwierząt, którego celem miało być ograniczenie zakresu transportu zwierząt, mięsa i pasz, co zmniejszałoby między innymi emisję CO_2[1481]. Należy jednak zwrócić uwagę, że dofinansowanie to miało być przeznaczone także na krowy (w wysokości 500 zł rocznie)[1482], które odpowiadają za znaczną ilość emisji metanu do atmosfery. W diagnozie członków PiS na

[1478] Ibidem.
[1479] Ibidem, s 168-169.
[1480] *CO2 emissions (kt) – Poland*, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?view=chart&locations=PL (dostęp: 26.04.2022).
[1481] Ibidem, s. 147-149.
[1482] Ibidem, s. 149.

temat polityki zagranicznej, przyjęcie pakietu klimatyczno-energetycznego, uznanego przez nich za „stanowiący zagrożenie dla polskiej gospodarki, w tym górnictwa, ale także dla rynku energii", oceniono negatywnie[1483]. Pozytywnie natomiast odniesiono się do zablokowania przez premiera Mateusza Morawieckiego w 2019 r. porozumienia w ramach UE w sprawie osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. Chociaż oceniono, że członkowie partii dbają o klimat, to uznano, że koszty takiego porozumienia „muszą być sprawiedliwie rozłożone na wszystkie europejskie państwa"[1484]. Jak zaznaczono w dalszej części programu, „przyjęcie postawy renegocjacji pakietu energetyczno-klimatycznego w kierunku zagwarantowania interesów polskiego przemysłu i konsumentów", było jedną z trzech kwestii ekonomicznych, w sprawie których na forum UE rząd PiS zajął „postawę jednoznaczną"[1485]. W ramach celów Polski na forum UE przyjęto, że w szczególności sprawy związane z pakietem energetyczno-klimatycznym i kilkoma innymi sprawami, będą oceniane „z punktu widzenia naszych interesów"[1486]. W programie znalazły się także deklaracje mogące mieć znaczenie dla ochrony klimatu, jednak nie nawiązujące do tego problemu bezpośrednio. W kontekście budynków mieszkalnych zapowiedziano rozwój programu termomodernizacji i promocję odnawialnych źródeł energii[1487]. W odniesieniu do publicznego transportu zbiorowego postulowano natomiast ponad dwukrotne zwiększenie rocznego przebiegu autobusów należących do przedsiębiorstw Państwowej Komunikacji Samochodowej w stosunku do 2017 r. Planowano także podjęcie działań mających na celu przywrócenie zlikwidowanych połączeń kolejowych[1488]. Ponadto postulowano uzupełnienie sieci kolejowej o połączenia miejscowości mających powyżej 10 tys. mieszkańców, które do tamtego czasu nie miały dostępu do kolei pasażerskiej i towarowej, z miastami wojewódzkimi. Obiecano także w ciągu 4 lat doprowadzić do sytuacji, w której z każdej polskiej wsi (z wyjątkiem miejsc położonych w bardzo trudno dostępnym terenie) do najbliższego przystanku kolejowego lub autobusowego będzie nie więcej niż 2 km i aby z takich miejsc do miast powiatowych było przynajmniej 5 połączeń dziennie, a z miast powiatowych do wojewódzkich przynajmniej 10 połączeń[1489]. Zadeklarowano również dalszą realizację Krajowego Programu Kolejowego, wspierającego rozwój kolei i szacowanego na ponad 70 mld zł, w ramach którego do 2023 r. planowano między innymi modernizację lub budowę 9000 km

[1483] Ibidem, s. 173.
[1484] Ibidem, s. 178.
[1485] Ibidem.
[1486] Ibidem, s. 186.
[1487] Ibidem, s. 61.
[1488] Ibidem.
[1489] Ibidem, s. 157.

torów kolejowych[1490]. Ponadto postulowano powstawanie dróg pieszo-rowerowych wzdłuż dróg krajowych[1491]. W przypadku energetyki z jednej strony planowano budowę elektrowni jądrowych, które w 2035 r. miałyby zaspokoić 10% polskiego zapotrzebowania na energię elektryczną, a w latach 2040-2043 aż 20%, jak i inwestycje w pozyskiwanie energii z morskich elektrowni wiatrowych, z drugiej natomiast dalsze wsparcie dla górnictwa węglowego, koncentrując się jednak na większym wykorzystywaniu innowacyjnych rozwiązań w tej branży. Ponadto za sukces uznano ,,odsunięcie na bezpieczną odległość farm wiatrowych"[1492]. Zaznaczono również, że przedstawiciele partii będą realizować ,,program zrównoważonego pozyskiwania energii w oparciu o węgiel, gaz ziemny i ropę naftową, OZE – fotowoltaikę, wiatrownie i biogazownie, a także energetykę jądrową"[1493]. Planowano także modernizację istniejących bloków energetycznych i budowę nowych bloków gazowych i jądrowych oraz stwierdzono, że członkowie partii ,,stawiają na bezemisyjną energetykę prosumencką"[1494]. Zapowiedziano adresowanie programu ,,Czyste powietrze", którego celem jest wymiana systemów grzewczych gospodarstw domowych, także do mieszkańców wsi[1495]. Wartość tego programu oszacowano na 103 mld zł, a jego realizacja do 2030 r. ma doprowadzić do redukcji emisji z sektora bytowo-komunalnego o 50%.[1496].

W programie Koalicji Obywatelskiej z 2019 r., w rozdziale dotyczącym środowiska naturalnego, zapisano, że ,,zaledwie dekadę temu wiedza na temat zagrożeń dla klimatu była mniejsza, koszty pracy niższe, a polski węgiel był pożądanym na świecie towarem eksportowym"[1497]. Można założyć, że celem tego sformułowania była chęć usprawiedliwienia braku bardziej zdecydowanych działań na rzecz ochrony klimatu podczas gdy Platforma Obywatelska (największa partia w ramach KO) współtworzyła zdominowany przez tę partię rząd. W programie ugrupowania zapisano również, że jest ono gwarantem ,,przyspieszenia procesu naprawy branży energetycznej i ciepłownictwa, wsparcia efektywności energetycznej i odnawialnych źródeł energii, przede wszystkim z korzyścią dla konsumenta, ale również dla klimatu"[1498]. Za jedno z głównych źródeł emisji gazów cieplarnianych uznano przemysłową hodowlę zwierząt, dlatego mając na uwadze względy zarówno klimatyczne, jak i zdrowotne

[1490] Ibidem, s. 89-90.
[1491] Ibidem, s. 89.
[1492] Ibidem, s. 97-98, s. 142.
[1493] Ibidem, s. 189.
[1494] Ibidem.
[1495] Ibidem, s. 159.
[1496] Ibidem, s. 166.
[1497] *Twoja Polska. Program Koalicji Obywatelskiej*, KKW Koalicja Obywatelska PO .N iPL Zieloni, Warszawa 2019, s. 96, https://platforma.org/upload/document/86/attachments/121/KO%20Program.pdf (dostęp: 28.04.2022).
[1498] Ibidem.

oraz etyczne, opowiedziano się za wprowadzeniem ustawy prowadzącej do zamknięcia ferm zwierząt hodowanych na futra[1499]. W kontekście rolnictwa wyszczególniono nowe wyzwania, z którymi rolnicy nie powinni pozostawać sami, wśród których wymieniono zmiany klimatu[1500]. Z kwestii, które znalazły się w programie KO i które należy uznać za istotne dla klimatu, można wymienić deklarację eliminacji do 2030 r. węgla jako źródła ogrzewania domów i mieszkań, do 2035 r. z ogrzewania systemowego, a do 2040 r. z całej energetyki[1501]. Jednocześnie jednak członkowie koalicji zadeklarowali, że nie będą zamykać kopalń, „dopóki będzie w nich węgiel, a koszty wydobycia pozwolą na utrzymanie godnego życia górników i ich rodzin" oraz że nie będą zamykać elektrowni węglowych, „dopóki będą w stanie pracować", równocześnie planując zastąpienie miejsc pracy w górnictwie nowymi, „zielonymi" źródłami energii[1502]. W zakresie poprawy jakości powietrza proponowano powstanie do 2025 r. 200 tys. lokalnych instalacji pozwalających na wytwarzanie energii przez firmy i samorządy, a kolejny milion, głównie z wykorzystaniem ogniw fotowoltaicznych, przy domach. Postulowano także „ponowny rozwój farm wiatrowych, które obecna władza planuje całkowicie zlikwidować do 2035 r."[1503]. Ponadto w ciągu 10 lat planowano doprowadzić do sytuacji, w której jedna trzecia energii pochodziłaby ze źródeł odnawialnych, z czego 10 GW z energii słonecznej, 10 GW z morskiej energetyki wiatrowej i 10 GW z lądowych elektrowni wiatrowych. Zapewniono także o wsparciu dla lokalnych źródeł odnawialnych, takich jak biomasa, biogaz i geotermia, a całość wpływów ze sprzedaży praw do emisji CO_2 proponowano przeznaczać na inwestycje[1504]. Za element bezpieczeństwa energetycznego wskazano „sprawną politykę przejścia na polską energetykę odnawialną", a w dłuższej perspektywie czasowej za „prawdopodobny fundament światowej transformacji energetycznej" uznano wodór[1505]. Opowiedziano się również za kontynuowaniem programu termomodernizacji budynków, a zauważając znaczny wzrost ciężaru przewożonych towarów, postulowano przeniesienie transportu kontenerów z dróg na tory kolejowe[1506]. Ponadto do 2025 r. planowano powstanie 314 powiatowych węzłów komunikacyjnych koordynujących połączenia drogowe, kolejowe i autobusowe[1507].

[1499] Ibidem, s. 104.
[1500] Ibidem, s. 81.
[1501] Ibidem, s. 92.
[1502] Ibidem, s. 97.
[1503] Ibidem, s. 92.
[1504] Ibidem, s. 98-99.
[1505] Ibidem, s. 102-103.
[1506] Ibidem, s. 75 i 100.
[1507] Ibidem, s. 74.

Pierwszy punkt pierwszej części programu Lewicy, której przedstawiciele kandydowali do Sejmu z list SLD, zatytułowano „klimat". Już sam ten fakt wskazuje na istotne znaczenie problemu zmian klimatu wśród innych kwestii poruszonych w programie. W tym kontekście zadeklarowano redukcję zużycia paliw kopalnych w energetyce na rzecz „czystych źródeł energii" i zobowiązano się, że do 2035 r. większość energii będzie pochodzić ze źródeł odnawialnych. Ponadto postulowano inwestycje „w sieci przesyłowe, termomodernizację budynków, panele słoneczne, elektrownie wiatrowe, pompy ciepła i domową produkcję energii", a na 15 lat przewidziano wymianę 2 mln domowych pieców węglowych na źródła ogrzewania bezemisyjnego[1508]. W ramach nowego sposobu nauczania w szkołach zaproponowano między innymi naukę o zmianach klimatu[1509]. Z innych działań mogących mieć wpływ na klimat, chociaż niepowiązanych w programie Lewicy z tym zagadnieniem w sposób bezpośredni, należy wymienić deklarację wprowadzenia ulg podatkowych i dopłat do inwestycji podejmowanych przez rolników w celu budowy instalacji paneli słonecznych i farm wiatrowych[1510]. W odniesieniu do transportu opowiedziano się za modernizacją istniejących i budową nowych linii kolejowych, tak aby połączenia kolejowe były w każdym powiecie, a wraz z połączeniami autobusowymi zapowiedziano w ciągu sześciu lat utworzenie „pełnej siatki połączeń lokalnych we wszystkich gminach w Polsce"[1511]. Samo określenie „klimat" w programie Lewicy pojawiło się jednak jedynie dwa razy.

Jeden z dziesięciu głównych obszarów tematycznych w programie Polskiego Stronnictwa Ludowego z 2019 r. dotyczył wyzwań związanych ze zmianami klimatu, czystego powietrza i taniej energii elektrycznej. W tej części programu zaznaczono, że „zmieniający się klimat jest wyzwaniem dla odpowiedzialnych polityków"[1512]. Wymieniając problemy wynikające ze zmian klimatu w różnych częściach świata, takie jak pożary lasów na Syberii, w Afryce i Amazonii, możliwość podniesienia poziomu mórz i doprowadzenie do masowych migracji ludzi, czy brak wody pitnej w wielu regionach, zauważono, że niedobory takie mogą dotyczyć także Polski, a w kontekście tych wyzwań należy zastanowić się nad jakością życia następnych pokoleń. Tym samym uznano, że dbałość o środowisko naturalne, w tym walka o czyste powietrze, staje się „jednym z najważniejszych, o ile nie najważniejszym wyzwaniem

[1508] *Polska jutra. Główne postulaty Lewicy*, KW Sojusz Lewicy Demokratycznej, 2019, s. 3, https://klub-lewica.org.pl/images/media/Program_Lewicy.pdf (dostęp: 30.04.2022).
[1509] Ibidem, s. 10.
[1510] Ibidem, s. 4.
[1511] Ibidem, s. 12.
[1512] *Łączymy Polaków, Program wyborczy 2019*, KW Polskie Stronnictwo Ludowe, s. 17, https://koalicjapolska.com.pl/wp-content/uploads/2020/12/PROGRAM_PSL_2019.pdf (dostęp: 30.04.2022).

dla kolejnych rządów”[1513]. Mając na uwadze powyższe, przedstawiciele partii w przypadku osiągnięcia wpływu na władzę zobowiązali się do systematycznego odchodzenia od węgla i osiągnięcia w 2030 r. udziału energetyki pochodzącej ze źródeł odnawialnych w polskim miksie energetycznym na poziomie 50%, między innymi dzięki obniżeniu podatku VAT na tego typu rozwiązania do 8%. Ponadto zapowiedziano „cofnięcie ustawy antywiatrakowej”, umożliwiając instalację elektrowni wiatrowej przez wspólnoty mieszkańców. Zapowiedziano również, że od 2025 r. standardy nowych domów będą nie gorsze niż domów pasywnych, a przedstawiciele partii będą dążyć do powstawania domów plusenergetycznych. Zdecydowanie opowiedziano się za rozwojem energetyki prosumenckiej, ze szczególnym uwzględnieniem fotowoltaiki, zapowiadając jednocześnie instalację paneli fotowoltaicznych na budynkach użyteczności publicznej. Ponadto zaproponowano wprowadzenie rozwiązań służących powstawaniu biogazowni, w tym tych niepowodujących uciążliwości zapachowych[1514]. W kontekście rolnictwa zwrócono uwagę na coraz częstsze klęski żywiołowe, będące wynikiem zmian klimatu, proponując tym samym powołanie specjalnego funduszu w wysokości 3 mld zł, z którego środki byłyby przeznaczane na wypłacanie odszkodowań osobom, które na ich skutek straciłyby źródło utrzymania[1515]. Zagrożenie dla klimatu dostrzeżono w umowie handlowej pomiędzy Unią Europejską a Wspólnym Rynkiem Południa (Mercosur), odnosząc się do wypalania lasów Amazonii w celu pozyskiwania terenów pod uprawy soi, kukurydzy i wypas bydła, co w przypadku przyjęcia umowy, a tym samym zwiększenia swobody przepływu towarów, mogłoby prowadzić do spotęgowania takiego działania[1516]. Z innych spraw mogących mieć wpływ na klimat, w programie partii opowiedziano się za zakazem instalacji kotłów i pieców niespełniających norm z zakresu ochrony środowiska oraz przewidziano dofinansowanie na wymianę pieców, w określonych przypadkach nawet do 100% ich wartości[1517]. Poparto także budowę morskich elektrowni wiatrowych, które jak zaznaczono, mogłyby zapewnić do 20% potrzeb elektrycznych polskiej gospodarki. W celu zintegrowania energetyki zawodowej z rozbudową systemów odnawialnych źródeł energii i siecią krajowego systemu energetycznego, za konieczną uznano budowę elektrowni gazowych, co miałoby również przyczynić się do zmniejszenia ilości emisji CO_2. Postulowano także podjęcie działań prowadzących do ochrony europejskiego rynku stali, powołując się między innymi na nieprzestrzeganie norm ochrony środowiska w państwach spoza UE, z których wyroby takie są

[1513] Ibidem.
[1514] Ibidem, s. 17-18.
[1515] Ibidem, s. 13.
[1516] Ibidem, s. 14.
[1517] Ibidem, s. 17.

importowane do Polski. W kontekście rozwoju hutnictwa, od którego, jak zapisano, zależy przyszłość wielu innych sektorów gospodarki, uznano, że „niezbędne jest odblokowanie budowy kopalń węgla koksującego: na Śląsku – kopalni Dębieńsko i w Zagłębiu Lubelskim – kopalni Jan Karski". Gaz koksowniczy z kolei planowano wykorzystać do separacji wodoru, który uznano za „paliwo przyszłości"[1518]. Dla osób do 35 roku życia, chcących osiedlić się poza miastem, zaproponowano wprowadzenie programu umożliwiającego nabycie działki budowlanej z zasobów państwowych lub samorządowych za złotówkę i uzyskanie wraz z nią pozwolenia na budowę domu i projekt budowlany domu energooszczędnego[1519]. Ponadto przedstawiciele Polskiego Stronnictwa Ludowego planowali połączenie istniejących ścieżek rowerowych w ujęciu regionalnym i ponadregionalnym, zapowiadając jednocześnie, że każda modernizacja i budowa dróg wojewódzkich, powiatowych i gminnych, powinna obejmować budowę ścieżek rowerowych i chodników, „obligatoryjnie w terenie zabudowanym"[1520].

W programie Konfederacji Wolność i Niepodległość słowo „klimat" użyto jedynie w przypadku deklaracji o zainicjowaniu kampanii informacyjnej mającej na celu przygotowanie wypowiedzenia „tzw. pakietu klimatycznego Unii Europejskiej, nakładającego na naszą gospodarkę nieuzasadnione obciążenia finansowe i wymuszającego transformację w kierunku droższych źródeł energii"[1521]. W programie ugrupowania zapewniono jednak o obowiązku zadbania o to, aby „przyszłym pokoleniom pozostawić Polskę w stanie lepszym, niż w czasach, w których nam samym przyszło działać". Przedstawiciele partii podkreślili przy tym, że „nasi rodacy zasługują na zdrowe życie – czystą wodę, lepsze powietrze w miastach, sprawny system ochrony zdrowia i zdrową żywność", a „dobrze pojęta ochrona przyrody nie ma barwy politycznej i nie może być wykorzystywana instrumentalnie do rozgrywek biznesowych czy ideologicznych"[1522]. W programie partii wyrażono również poparcie dla energetyki jądrowej[1523].

Problem zmian klimatu po raz pierwszy został poruszony w programach wyborczych czterech ugrupowań politycznych przed wyborami z 1993 r. Szczególną uwagę temu zagadnieniu poświęcono w programie Unii Demokratycznej, której przedstawiciele wspierali międzynarodową współpracę na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, które z kolei

[1518] Ibidem, s. 19-20.
[1519] Ibidem, s. 5.
[1520] Ibidem, s. 16.
[1521] *Polska dla Ciebie. Piątka Konfederacji. Program Konfederacji Wolność i Niepodległość*, KW Konfederacja Wolność i Niepodległość, 2019, s. 18, https://konfederacja.pl/app/uploads/2019/09/KONFEDERACJA-Program-Wyborczy-Polska-dla-Ciebie.pdf (dostęp: 30.04.2022).
[1522] Ibidem.
[1523] Ibidem, s. 14.

uznano za odpowiedzialne za zmiany klimatu. W tym samym czasie Polskie Stronnictwo Ludowe ochronie klimatu planowało podporządkować takie kwestie jak gospodarkę leśną, na torfowiskach i bagnach, skupiając się tym samym wyłącznie na pochłanianiu dwutlenku węgla przez naturalne ekosystemy. Podobne podejście reprezentował wówczas Bezpartyjny Blok Wspierania Reform, uznając, że zalesianie gleb najniższych klas będzie miało pozytywne znaczenie między innymi dla osłabienia efektu cieplarnianego.

Przed wyborami z 1997 r. jedynie Krajowa Partia Emerytów i Rencistów zanotowała w swoim programie informację na temat problemu zmian klimatu, postulując wzmożenie współpracy międzynarodowej w tym zakresie. Perspektywa podejścia do problemu była zatem zbliżona do zaprezentowanej przed wyborami parlamentarnymi z 1993 r. przez UD, jednak bez wskazania możliwych pozytywnych skutków takiej współpracy. Krajowa Partia Emerytów i Rencistów nie przekroczyła jednak w 1997 r. progu wyborczego. Przed kolejnymi wyborami do kwestii zmian klimatu odniesiono się jedynie w programie Polskiego Stronnictwa Ludowego, w którym zadeklarowano chęć zwiększenia produkcji biopaliw. Ograniczenie emisji gazów cieplarnianych, z uwagi na postępujące zmiany klimatu, było tylko jednym z kilku głównych czynników będących podstawą takich planów (znalazła się wśród nich także chęć osiągnięcia wzrostu udziału niekonwencjonalnych źródeł energii zgodnie z założeniami UE). Przed wyborami parlamentarnymi z 2005 r. żadna z partii, które zarejestrowały ogólnokrajowe komitety wyborcze, nie odniosła się wprost do problemu zmian klimatu.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że zanieczyszczenie środowiska naturalnego było jednym z istotnych zagadnień poruszanych podczas transformacji ustrojowej w Polsce. Wzmianki na temat zmian klimatu przed wyborami z 1993 r. były natomiast poprzedzone tzw. Szczytem Ziemi, który odbył się w Rio de Janeiro w 1992 r., kiedy to zapoczątkowano globalną politykę na rzecz ochrony klimatu. Jednocześnie w Polsce początek lat 90. XX w. był obfity w problemy gospodarcze, które z pewnością w znacznym stopniu przyczyniły się do zmniejszenia rangi innych zagadnień, w tym środowiskowych i klimatycznych. Zmiany w zakresie zainteresowania klimatem nastąpiły dopiero przed wyborami z 2007 r. Był to czas, kiedy polskie władze, już w ramach Unii Europejskiej, brały udział w kształtowaniu polityki klimatycznej UE do 2020 r. Tematykę klimatyczną poruszono w tamtym czasie w programach dwóch z czterech ugrupowań, które przekroczyły próg wyborczy. W programie Prawa i Sprawiedliwości (wówczas ugrupowania rządzącego) zapisano, że Polska wspiera międzynarodowe działania służące rozwiązywaniu problemów globalnych, wśród których wymieniono zapobieganie zmianom klimatu. Zdecydowanie obszerniejsze zapisy na ten temat znalazły się w programie Lewicy i Demokratów, w którym zaznaczono, że zmiany klimatu

stanowią istotne wyzwanie dla każdego rządu. Ponadto w odniesieniu między innymi do zasady zrównoważonego rozwoju stwierdzono, że wiele z działań w ramach ochrony środowiska naturalnego ma istotne znaczenie dla osiągnięcia bezpieczeństwa ekologicznego w kontekście oddziaływań zmian klimatu. Zwrócono także uwagę na możliwy problem migracji klimatycznych, mogących powodować znaczące konflikty. Postulowano zatem, aby ochronę środowiska i ograniczanie zmian klimatu uznać za jedne z priorytetów w polityce społeczno-gospodarczej. W ramach UE jednym z priorytetów Polski miało być z kolei przeciwdziałanie zmianom klimatu. Program Lewicy i Demokratów sprzed wyborów z 2007 r. był niewątpliwie najbardziej rozbudowany w kwestii polityki klimatycznej od czasu wyborów z 1991 r. Uwagę jednak w tym przypadku należy zwrócić na wątpliwości dotyczące przyczyn zmian klimatu, które wyrażono w programie koalicji, nie negując jednak faktu ich zachodzenia.

Pozytywny stosunek do działań na rzecz klimatu w programach partii, w których tematyka ta została poruszona, został zachwiany przed wyborami parlamentarnymi z 2011 r. Polskie Stronnictwo Ludowe ochronę klimatu rozpatrywało wówczas przede wszystkim w kategoriach rozwoju odnawialnych i mniej emisyjnych źródeł energii, a także przerobu węgla na paliwa płynne i gazowe. Ponadto zwrócono uwagę na konieczność wspierania rozwoju technologii energooszczędnych i stosowanie zasad zrównoważonego rozwoju we wszystkich sferach działalności gospodarczej, oświatowej i publicystycznej. Przedstawiciele Sojuszu Lewicy Demokratycznej proponowali z kolei podjęcie dyskusji w ramach UE na temat skuteczności i efektywności europejskiej polityki klimatycznej. Niejednoznaczny stosunek do aktywności na rzecz klimatu przedstawiono w programie Platformy Obywatelskiej, w którym kwestie te były rozpatrywane wyłącznie w oparciu o politykę klimatyczno-energetyczną UE. W programie partii akcentowano rolę regulacji UE dla polityki klimatycznej Polski i chęć ich dostosowywania do specyfiki polskiej energetyki, opartej w dominującej mierze na węglu. W programie Prawa i Sprawiedliwości w kontekście polityki klimatyczno-energetycznej UE i chęci zmiany ustaleń w tym zakresie, również zwrócono uwagę na dominujące znaczenie węgla w polskiej energetyce. Obowiązujący kształt polityki klimatyczno-energetycznej UE uznano z kolei za dyskryminujący dla Polski, a samą politykę w tym zakresie za największe wyzwanie dla produkcji energii w Polsce.

Przed wyborami parlamentarnymi z 2015 r. Nowoczesna Ryszarda Petru w kontekście polityki zagranicznej postulowała powiązanie strategii energetycznej w ramach współpracy transatlantyckiej z bezpieczeństwem energetycznym i międzynarodową polityką klimatyczną, co należy uznać za podejście pozytywne w stosunku do działań na rzecz klimatu. W przypadku Polskiego Stronnictwa Ludowego, Wspólną Politykę Rolną UE uznano za korzystną dla

rozwoju rolnictwa przyczyniającego się do większej ochrony środowiska naturalnego i klimatu. Z drugiej strony politykę klimatyczną UE obarczano odpowiedzialnością za wysokie koszty energii elektrycznej. Negatywny stosunek do ówczesnego kształtu polityki klimatycznej UE wyrażono także w programie Platformy Obywatelskiej, w którym podobnie jak cztery lata wcześniej, kwestie dotyczące klimatu rozpatrywano jedynie w kontekście działań w ramach UE. Przed wyborami z 2015 r. w programie tej partii zadeklarowano dbanie w ramach polityki klimatyczno-energetycznej o interes Polski, co było równoznaczne z dyskursem narzuconym już wcześniej przez PiS, stawiającym politykę klimatyczną UE w opozycji do polskiej energetyki, opartej głównie na węglu. W przyjętym w 2014 r. programie Prawa i Sprawiedliwości, podobnie jak w przypadku programu PO, do klimatu odniesiono się wyłącznie w kontekście polityki międzynarodowej, głównie w ramach UE. Zobowiązania z zakresu porozumień globalnych, w tym Protokołu z Kioto, oceniono pozytywnie, mając na uwadze potencjalne korzyści finansowe wynikające z przyznanych Polsce dużych ilości uprawnień do emisji gazów cieplarnianych. Działania w ramach UE w kwestii energetyki i ochrony klimatu oceniono natomiast jednoznacznie negatywnie, posługując się przy tym ostrym językiem. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku konwencji programowej partii w 2015 r., kiedy to politycy Prawa i Sprawiedliwości w swoich wystąpieniach politykę klimatyczno-energetyczną UE oceniali negatywnie, przedstawiając ją w opozycji do polskiej energetyki i potrzeb gospodarczych, a nawet poddając w wątpliwość znaczenie spalania węgla i emisji CO_2 dla natężenia efektu cieplarnianego. Jedynie Krzysztof Jurgiel, odnośnie do prac nad Wspólną Polityką Rolną, wskazał na konieczność uwzględnienia w niej ryzyka związanego ze zmianami klimatu dla produkcji rolnej. Najbardziej negatywny stosunek do polityki klimatycznej UE, wśród wszystkich przeanalizowanych powyżej programów wyborczych od 1991 r. do 2019 r., przedstawiono w programie Kukiz'15. Oprócz jednoznacznie negatywnego stosunku do wszelkich zobowiązań Polski w dziedzinie energetyki i klimatu, przyjętych w ramach UE, który to wyrażono ostrym językiem, w wątpliwość poddano także antropogeniczne źródło zmian klimatu. W kontekście w większości negatywnego stosunku ugrupowań, które w 2015 r. wprowadziły swoich przedstawicieli do Sejmu, jednym z najbardziej przyjaznych w odniesieniu do działań na rzecz ochrony klimatu był program Zjednoczonej Lewicy, która jako koalicja wyborcza nie przekroczyła progu wyborczego. Jej przedstawiciele zadeklarowali wsparcie dla polityki klimatycznej UE, jednak postulowano zmianę jej kształtu, aby w większym stopniu chroniła energetykę węglową, która miała być jednym z dwóch filarów (obok źródeł odnawialnych) polskiej energetyki. Ochronę energetyki węglowej postulowała

także partia KORWiN, która podobnie jak Kukiz'15 opowiadała się za wypowiedzeniem pakietu klimatyczno-energetycznego UE i podobnych porozumień.

Nowa jakość w podejściu do problemu zmian klimatu zauważalna jest w przypadku wyborów parlamentarnych z 2019 r. Jednoznacznie negatywny stosunek do działań na rzecz ochrony klimatu w ramach UE wyrazili jedynie przedstawiciele Konfederacji Wolność i Niepodległość. W programie Prawa i Sprawiedliwości stwierdzono, że przedstawiciele partii działają aktywnie w celu zapobiegania zmianom klimatu i łagodzenia ich skutków. Ponadto skupiono się na planach dotyczących między innymi efektywnych systemów ciepłowniczych, inwestycji w morskie elektrownie wiatrowe, zwiększenia udziału terenów porośniętych roślinnością w miastach, elektromobilności, zwiększenia lesistości Polski i gospodarki leśnej mającej na celu magazynowanie większej ilości CO_2, czy też dopłat do niektórych zwierząt gospodarskich, co miałoby ograniczyć emisje gazów cieplarnianych z transportu. Za sukces uznano rezultaty Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w 2018 r. w Katowicach. Z drugiej strony politykę klimatyczno-energetyczną UE nadal oceniano negatywnie, jako stanowiącą zagrożenie dla polskiej energetyki, gospodarki i górnictwa węglowego, pozytywnie przedstawiając zablokowanie przez premiera Mateusza Morawieckiego porozumienia w ramach UE w sprawie osiągnięcia do 2050 r. neutralności klimatycznej. W programie Koalicji Obywatelskiej z 2019 r. nie odniesiono się do polityki klimatycznej UE. Zaznaczono w nim jednak możliwość połączenia działalności na rzecz ochrony klimatu z korzyściami gospodarczymi. Problem zmian klimatu uznano za jedno z nowych wyzwań dla rolnictwa. W przypadku energetyki postulowano z kolei całkowitą eliminację węgla do 2040 r. Również w programie Lewicy zapowiedziano działania na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Według planów w nim zawartych, większość energii w 2035 r. miałaby pochodzić ze źródeł odnawialnych. Ponadto w celu ochrony klimatu planowano inwestycje w sieci przesyłowe, termomodernizację budynków i odnawialne źródła energii, w tym w elektrownie wiatrowe. Proponowano także wymianę 2 mln pieców na źródła bezemisyjne, czy też wprowadzenie do szkół nauki o zmianach klimatu. Pozytywny stosunek ugrupowania do działań na rzecz ochrony klimatu został ponadto zaakcentowany poprzez umieszczenie zagadnień dotyczących klimatu w ramach pierwszego rozdziału programu. Podobnie dużą wagę problemowi zmian klimatu nadano w programie Polskiego Stronnictwa Ludowego, w którym zapisano, że zmiany klimatu są wyzwaniem dla odpowiedzialnych polityków. Ponadto planowano, aby w 2030 r. odnawialne źródła stanowiły przynajmniej 50% udziału w polskim miksie energetycznym. Niewątpliwie miałyby w tym pomóc zmiany dotyczące lokalizacji elektrowni wiatrowych, umożliwiające podejmowanie takich decyzji wspólnotom mieszkańców. Standardy dla nowych

domów miałyby z kolei od 2025 r. być nie niższe niż dla domów pasywnych. Podobnie jak w przypadku programu KO, zwrócono także uwagę na zagrożenia wynikające ze zmian klimatu dla rolników. W odniesieniu do rolnictwa, w kontekście zmian klimatu, wyrażono także obawy wynikające z możliwości zawarcia umowy handlowej pomiędzy UE a Mercosur. W programie partii uwagę zwraca także stosunkowo wysoka świadomość dotycząca problemów wynikających ze zmian klimatu i umiejętność powiązania różnych działań z ich wpływem na działalność ludzi, co powoduje, że wraz z programem Lewicy można go uznać za najbardziej pozytywny pod względem podejścia do ochrony klimatu, ze wszystkich programów ugrupowań parlamentarnych III RP.

Zaprezentowane programy wskazują, że zmiany klimatu, które zyskały zainteresowanie przed wyborami z 1993 r., szybko straciły swoją rangę wśród wielu innych problemów, które były zauważalne w pierwszych latach transformacji ustrojowej w Polsce. Zaczęły one odzyskiwać znaczenie dopiero w 2007 r., jednak w wyniku stosunkowo ambitnych celów polityki UE, które przez większość polityków w Polsce nie były traktowane jako szansa na transformację gospodarki i polepszenie jakości życia obywateli, tylko jako zagrożenie dla polskiej gospodarki i jej obywateli, działania na rzecz ochrony klimatu zaczęły być postrzegane i przedstawiane w sposób negatywny. Szczególnie zauważalne było to w 2015 r., kiedy prawicowe partie opozycyjne narzuciły dyskurs przeciwny większości lub wszystkim działaniom na rzecz ochrony klimatu, zwłaszcza w przypadku zobowiązań przyjętych przez Polskę w ramach UE. Sytuacja ta zmieniła się jednak podczas kolejnych wyborów, kiedy to zagadnienia dotyczące ochrony klimatu zyskały zdecydowanie większe zainteresowanie opinii publicznej, a skutki zmian klimatu w coraz większym stopniu powodowały, że trudno było poddawać w wątpliwość zasadność podejmowania działań mitygacyjnych i adaptacyjnych w tym zakresie.

W ogólnym podejściu do ochrony środowiska naturalnego, zauważalna jest stosunkowo duża zbieżność zapisów w programach wielu ugrupowań politycznych z ich profilem ideologicznym. Tym samym niektóre partie uznawane za prawicowe, chadeckie, czy narodowe, ochronę środowiska traktowały jako istotne zadanie, łącząc je z troską o jakość życia obywateli, czy też z dbałością o przyrodnicze dobra narodowe. W przypadku partii liberalnych ochrona środowiska była nierzadko wpisywana w działania niemające z nią wiele wspólnego, ale służące inwestycjom i rozwojowi ekonomicznemu, takim jak między innymi budowa obwodnic miejskich. W przypadku ugrupowań lewicowych i socjaldemokratycznych ochrona środowiska naturalnego zajmowała stosunkowo istotne miejsce w ich programach, jednak nierzadko stawała się podległa innym kwestiom społecznym, takim jak ochrona miejsc pracy w przemyśle

górniczym. Istotne znaczenie sprawom środowiskowym nadawano także w programach niektórych partii centrowych, centro-prawicowych i centro-lewicowych.

Ochrona klimatu w sposób najbardziej spójny i pozytywny ujmowana była w III RP w programach Lewicy i Polskiego Stronnictwa Ludowego w 2019 r. Nieco mniejszą rangę nadano im w programie Koalicji Obywatelskiej w 2019 r. oraz Lewicy i Demokratów w 2007 r. Pozytywne wzmianki na ten temat znajdowały się również w programie Nowoczesnej w 2015 r., Polskiego Stronnictwa Ludowego w 1993, 2001, 2007 i 2011 r., Sojuszu Lewicy Demokratycznej w 2011 r., Krajowej Partii Emerytów i Rencistów w 1997 r., Bezpartyjnego Bloku Wspierania Reform w 1993 r. i Unii Demokratycznej w 1993 r, której zapisy programowe z zakresu ochrony klimatu i środowiska naturalnego wyróżniały się w tamtym czasie na tle programów innych partii. Niejednoznaczne odniesienia do polityki klimatycznej znalazły się z kolei w programie Platformy Obywatelskiej w 2011 i 2015 r., Polskiego Stronnictwa Ludowego i Zjednoczonej Lewicy w 2015 r. oraz Prawa i Sprawiedliwości w 2011 i 2019 r. Z kolei negatywny stosunek do działań na rzecz ochrony klimatu, szczególnie w kontekście polityki klimatyczno-energetycznej UE, wyrażono w programie Prawa i Sprawiedliwości, Konfederacji Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja oraz Kukiz'15 w 2015 r., a także Konfederacji Wolność i Niepodległość w 2019 r. Warto tym samym zaznaczyć, że partie, które prezentowały przed wyborami parlamentarnymi najambitniejsze cele dotyczące polityki klimatycznej, nigdy nie tworzyły ani nie współtworzyły rządu po wyborach. Wyjątek stanowi jedynie Polskie Stronnictwo Ludowe po wyborach z 2001 i 2011 r., jednak w tamtym czasie program partii w zakresie klimatu, chociaż należący wówczas do najambitniejszych (w 2011 r. obok programu SLD, a w 2001 r. jako jedyny mający zapis na temat ochrony klimatu), jedynie w bardzo ograniczonym zakresie przedstawiał tematykę zmian klimatu.

5.2. Stosunek do problemu zmian klimatu wyrażany w ramach prac komisji sejmowych

Stosunek do kwestii zmian klimatu i elementów polityki w założeniu mogącej prowadzić do większej ochrony klimatu lub zaniechania takich przedsięwzięć, w znacznie większym stopniu niż w odniesieniu do programów wyborczych ugrupowań politycznych (których celem jest nie tylko prezentacja poglądów ich członków, ale także mobilizowanie

wyborców w celu uzyskania jak największego poparcia społecznego), mogą posłużyć inne aktywności członków parlamentu, w tym prace w ramach komisji sejmowych.

Komisje sejmowe należą do jednych z czterech organów Sejmu, a ich zadania dotyczą rozpatrywania i przygotowywania kwestii będących przedmiotem prac Sejmu oraz wyrażania opinii w sprawach przekazanych przez Sejm, Marszałka Sejmu lub Prezydium Sejmu pod ich obrady. Ponadto komisje sejmowe są organami kontroli sejmowej[1524]. Mogą one podejmować niektóre sprawy, leżące w ich kompetencjach, także z własnej inicjatywy[1525]. Ponadto mogą oddziaływać na inne organy państwowe za sprawą uchwalanych dezyderatów i opinii[1526]. Dyskusja w ramach komisji sejmowych jest znacznie swobodniejsza niż podczas obrad Sejmu, a posłowie mogą zabierać głos wielokrotnie[1527], na co niewątpliwie pozwala fakt, że komisje sejmowe są organami wewnętrznymi Sejmu o charakterze roboczym[1528]. Mając na uwadze powyższe, można przyjąć, że analiza dyskusji w ramach komisji sejmowych w większym stopniu niż programy wyborcze ugrupowań politycznych ukaże stosunek posłów do tematyki zmian klimatu, a także poziom ich wiedzy i poglądów w tym zakresie.

Dla ich lepszego poznania, analizie poddano posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz powołanej w 2019 r. Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych. które z założenia dotyczyły spraw związanych z ochroną klimatu i emisjami gazów cieplarnianych. Spośród wszystkich posiedzeń wybrano zatem te, które w przedmiocie dyskusji dotyczyły właśnie klimatu i emisji gazów cieplarnianych, posiłkując się jednocześnie tematyką odnawialnych źródeł energii. W tych ramach wyodrębniono pozytywne i negatywne stanowiska w zakresie ochrony klimatu, w tym dotyczące antropogeniczności i zachodzenia procesu zmian klimatu, stosunek do osiągnięcia przez Polskę neutralności klimatycznej do 2050 r., stosunek do polityki klimatycznej UE i globalnych porozumień, znaczenie zysków i strat finansowych oraz gospodarczych wynikających z działań lub ich zaniechania w ramach polityki klimatycznej, podejście do odnawialnych, alternatywnych i konwencjonalnych źródeł energii, rolę lasów w polityce klimatycznej i stanowiska ekspertów.

[1524] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, M. P. 1992 nr 26 poz. 185, z późn. zm., https://www.monitorpolski.gov.pl/M1992026018501.pdf (dostęp: 17.05.2023).
[1525] *Komisje sejmowe czyli parlamentarna kuchnia*, Kancelaria Sejmu. Biuro informacyjne, Warszawa 1993, s. 13.
[1526] Ibidem, s. 17.
[1527] Ibidem, s. 6.
[1528] H. Pajdała, *Komisje sejmowe. Status i funkcjonowanie*, Warszawa 2003, s. 26.

Mając na uwadze dużą niestabilność systemu parlamentarnego w I kadencji Sejmu RP, analizie poddane zostały posiedzenia komisji począwszy od II kadencji Sejmu (lata 1993-1997), na IX kadencji kończąc (do początku 2022 r.).

Pozytywny stosunek do ochrony klimatu

Już podczas posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z 26 kwietnia 2000 r., jej przewodniczący, Czesław Śleziak (z SLD) powiedział, że problem zmian klimatu jest przez komisję traktowany jako jeden z priorytetów w jej działalności i zainteresowaniach. Poseł Jerzy Madej (przedstawiciel UW) zaznaczył z kolei, iż „o tym, że następują zmiany klimatyczne, ostatnio przekonała nas pogoda" i że „wszystko wskazuje na to, że klimat się ociepla"[1529] . Czesław Śleziak na wagę problemu zmian klimatu zwrócił uwagę także w czerwcu 2000 r., stwierdzając, że stanowią one „jedno z najpoważniejszych zagrożeń ekologicznych, z którymi ma mierzyć się świat, w tym Polska, w związku z podjętymi zobowiązaniami"[1530]. Pod koniec marca 2001 r. Zofia Krasicka-Domka (z AWS), odnosząc się do danych naukowych zawartych w III raporcie IPCC (z 2001 r.), zaznaczyła, że wieloletni spór na temat przyczyn zmian klimatu został rozstrzygnięty, stwierdzając, że „za wzrost koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze oraz zmian klimatycznych w XX w. odpowiedzialny jest człowiek"[1531]. Zagrożenie ze strony zmian klimatu uznała wówczas także Katarzyna Langowska (z AWS), mówiąc, iż „wszyscy wiedzą, że w Europie musimy myśleć o ratowaniu się przed ociepleniem"[1532].

W lipcu 2002 r., Czesław Śleziak, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, odnosząc się do wypowiedzi posła Leszka Świętochowskiego (z PSL), który w formie pytania przedstawił wątpliwości na temat ludzkiego wpływu na klimat, uznał konsensus naukowy w sprawie zmian klimatu mówiąc, że „zdecydowana większość naukowców ma w tym względzie

[1529] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)*, biuletyn 2729/III, 26.04.2000, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/4C4AF8E97109836AC1256B73003BDA89?OpenDocument (dostęp: 24.06.2022).
[1530] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93),* biuletyn 2878/III, 06.06.2000, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/2C780B681485460BC1256B73003C0DFC?OpenDocument (dostęp: 24.06.2022).
[1531] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 146)*, biuletyn 3980/III, 28.03.2001, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/1083AC59B4BDDBBAC1256B73003DAC08?OpenDocument (dostęp: 28.06.2022).
[1532] Ibidem.

jednoznaczną opinię”[1533]. Pół roku później Jan Sieńko (z SLD) zarzucił posłom i przedstawicielom rządu, że nie potrafili poważnie podejść do tematu ,,czystej energetyki”, między innymi w związku z koniecznością ,,przeciwdziałania dramatycznym zmianom klimatycznym, spowodowanym coraz bardziej niekontrolowanym rozwojem cywilizacji”[1534].

W czasie VI kadencji Sejmu, podczas posiedzenia Komisji OŚZNiL oraz Komisji Gospodarki, mającego miejsce 7 maja 2008 r., również poseł Jan Szyszko za prawdę uznał, że wzrost emisji gazów cieplarnianych prowadzi do zmian klimatu[1535]. Podobne twierdzenie zaprezentował 21 października 2008 r., kiedy to powiedział, że wzrost temperatury i koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze ,,nie ulega najmniejszej wątpliwości”, przyczynę takiej zmiany upatrując w ludzkiej działalności gospodarczej[1536]. Odniósł się jednak wówczas do funkcjonowania w atmosferze w odległej przeszłości węgla, następnie zakumulowanego w podziemnych pokładach, co wprowadzało wątpliwości dotyczące pierwszej części wypowiedzi Jana Szyszko. Zmiany klimatu za fakt uznał wówczas Bernard Błaszczyk, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska[1537]. Maciej Sadowski, przewodniczący Rady Naukowej Instytutu Ochrony Środowiska, odnosząc się do badań naukowych i popierając twierdzenia zawarte w tak zwanym Raporcie Sterna uznał natomiast, że zaniechanie działań adaptacyjnych i powstanie szkód w przypadku podniesienia się poziomu Morza Bałtyckiego o 1 metr, byłoby pięciokrotnie bardziej kosztowne niż ich podjęcie[1538]. Krytyki działań ówczesnego rządu w zakresie polityki klimatycznej dokonał z kolei Dariusz Szwed, przewodniczący partii Zieloni 2004, oceniając, że zmiany klimatu i modernizacja polskiej gospodarki nie są w kręgu zainteresowań działań politycznych w Polsce[1539]. Odniósł się również negatywnie do słów Donalda Tuska, który ,,stwierdził, że oddycha głęboko w

[1533] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 33), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 46)*, biuletyn 863/IV, 23.07.2002, http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main4?OpenForm&OSZ (dostęp: 29.06.2022).

[1534] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)*, biuletyn 1378/IV, 07.01.2003, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/2569B957A871625CC1256CBC0050BEAE?OpenDocument (dostęp: 29.06.2022).

[1535] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 20) i Komisji Gospodarki (nr 22)*, biuletyn 617/VI, 7.05.2008, s. 7, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/DF69402BB012A4EDC125745D0027620E/$file/0061706.pdf (dostęp: 7.11.2022).

[1536] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)*, biuletyn 1366/VI, 21.10.2008, s. 8, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/0C13455FE0FAE24DC1257504004B7D48/$file/0136606.pdf (dostęp: 8.11.2022).

[1537] Ibidem, s. 23.

[1538] Ibidem, s. 22.

[1539] Ibidem, s. 43.

związku z tym, że zablokowaliśmy pakiet klimatyczno-energetyczny i że od jutra nie będziemy musieli się przestawiać na wiatraki”[1540].

W październiku 2008 r. minister środowiska Maciej Nowicki, w kontekście przygotowań Polski do COP 14, zagrożenie związane z brakiem ograniczenia emisji gazów cieplarnianych w skali globalnej uznał za bardzo istotne, stwierdzając, że bez zmian w tej kwestii „w drugiej połowie XXI w. będziemy mieli wręcz dramatyczną sytuację: wzrost o kilka stopni średniej temperatury na Ziemi, a to może powodować bardzo poważne skutki społeczne, gospodarcze i ekologiczne”[1541].

W listopadzie 2009 r. Marek Kuchciński (z PiS) uznał, że „truizmem jest mówienie (…), że zmiany klimatu następują”, dodając jednak wątpliwości dotyczące ich skutków, a także obszaru i stopnia ich występowania[1542]. Podobnie stanowisko zaprezentował wówczas Jan Szyszko (z PiS)[1543]. Posłanka Grażyna Gęsicka (z PiS) poddała z kolei krytyce zbyt małą interakcję polityki klimatycznej z polityką gospodarczą i edukacyjną, uznając ten problem za najważniejszy w prowadzeniu skutecznej polityki klimatycznej[1544].

W trakcie posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z 2 marca 2010 r., podczas którego padło wiele negatywnych stwierdzeń dotyczących działalności na rzecz ochrony klimatu, w tym negujących ich antropogeniczność, a nawet występowanie zmian klimatu, umiarkowanie pozytywny stosunek do działań na rzecz ochrony klimatu (oprócz Zbigniewa Karaczuna, przedstawiciela organizacji pozarządowej) zaprezentował jedynie Tomasz Chruszczow, dyrektor Departamentu Zmian Klimatu i Ochrony Atmosfery Ministerstwa Środowiska, stwierdzając, że „nie jest do końca tak, iż bardziej ostra polityka zmniejszająca emisje dwutlenku węgla (…) jest polityką, która pogarsza konkurencyjność gospodarki”[1545] i zaznaczając, że cel dotyczący redukcji emisji dwutlenku węgla do 2050 r. o 80-95% może zostać zrealizowany za sprawą rozwoju nauki[1546].

[1540] Ibidem, s. 15.

[1541] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 42)*, biuletyn 1338/VI, 15.10.2008, s. 6, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/A2D022B98CD6460EC12574F2003678BE/$file/0133806.pdf (dostęp: 8.11.2022).

[1542] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)*, biuletyn 2948/VI, 5.11.2009, s. 4, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/63BC9B6D72D120A9C1257674003F7CB8/$file/0294806.pdf (dostęp: 23.11.2022).

[1543] Ibidem, s. 21.

[1544] Ibidem, s. 20.

[1545] Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 126), biuletyn 3478/VI, 2.03.2010, s. 21, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/DEACF459B33A2A46C12576F100324355/$file/0347806.pdf (dostęp: 23.11.2022).

[1546] Ibidem, s. 22.

Na początku VIII kadencji Sejmu, 29 grudnia 2015 r., poseł Bogusław Sonik (z PO) zaapelował o prowadzenie edukacji obywatelskiej na temat zmian klimatu. Tym samym zaznaczył, że „to nie jest wymysł i spisek jakichś wielkich potęg świata przeciwko nam, ale rzeczywiście możemy wiele zrobić w dziedzinie ochrony środowiska na rzecz zapobiegania tym zmianom klimatycznym, które prowadzą często do ogromnych katastrof”[1547].

Wypowiedzi pozytywne wobec działań z zakresu ochrony klimatu i krytyka niewystarczających aktywności w tym zakresie, zdecydowanie częściej pojawiały się w trakcie IX kadencji Sejmu, kiedy to polaryzacja w podejściu do problemu była znacznie większa niż w poprzednich latach, gdy osoby uznające zmiany klimatu za istotny problem wypowiadały się znacznie bardziej powściągliwie. Na początku 2020 r., podczas posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, odbyła się debata w ramach pierwszego czytania poselskiego projektu uchwały w sprawie stanu kryzysu klimatycznego (złożonego przez grupę posłów Koalicji Obywatelskiej) oraz pierwszego czytania projektu uchwały w sprawie ogłoszenia alarmu klimatycznego (złożonego przez posłów Lewicy). Już sama tematyka uchwał nadawała problemowi zmian klimatu istotną rangę. Posłanka Urszula Zielińska (z partii Zieloni z KO) postulowała wówczas uznanie przez Sejm RP „zgodnie ze stanowiskiem nauki, że Polska znajduje się w stanie kryzysu klimatycznego”, wezwanie rządu do prowadzenia polityki klimatycznej w oparciu o dane naukowe, znajdujące się między innymi w raportach IPCC, a także uznanie przez Sejm jako pilne opracowanie strategii osiągnięcia przez Polskę neutralności klimatycznej do 2040 r.[1548] Posłanka Anita Sowińska (z Lewicy) odnosiła się natomiast do danych naukowych wskazujących, że od 2030 r. emisje gazów cieplarnianych w skali globalnej muszą się zmniejszać w taki sposób, aby w połowie XXI w. osiągnąć neutralność klimatyczną[1549]. Ponadto posłanka skrytykowała słowa Anny Paluch (z PiS), która stwierdziła, że ludzie są w mniejszym stopniu odpowiedzialni za zmiany klimatu niż procesy naturalne[1550]. Gabriela Lenartowicz (z KO), odnosząc się do negatywnych i obraźliwych wypowiedzi niektórych posłów PiS wobec szwedzkiej aktywistki klimatycznej, Grety Thunberg, uznała, że przedstawia ona swoje poglądy „w najlepszej wierze”[1551]. Poseł

[1547] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7)*, 29.12.2015, s. 6, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/E906E2607D8C7209C1257F31004F5BAC/%24File/0013808.pdf (dostęp: 6.12.2022).
[1548] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7)*, 8.01.2020, s. 3-4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/A999757E30DD7F42C12584F100408284/%24File/0011309.pdf (dostęp: 20.12.2022).
[1549] Ibidem, s. 5.
[1550] Ibidem, s. 13.
[1551] Ibidem, s. 12.

Przemysław Koperski (z Lewicy) zwracając uwagę na zagrożenie wynikające ze zmian klimatu podjął się próby zobrazowania zmian temperatury na Ziemi o 4-5ºC, stwierdzając, że gdyby była ona o tyle niższa, to „m. in. Polskę przykrywałby lądolód", natomiast „świat cieplejszy o 4-5ºC może w ogóle nie nadawać się do życia"[1552]. Zmiany temperatury w średniowieczu nazwał z kolei „drobnymi wahnięciami, które wywoływały ogromne skutki"[1553]. Z kolei poseł Marek Dyduch (z Lewicy) stwierdził, że mówiąc o działaniach na rzecz ochrony klimatu za bardzo zwraca się uwagę na koszty mające łagodzić takie zmiany, nie zważając na koszty wynikające z bezczynności w tych sprawach. Ponadto za główne bariery w przyspieszeniu działań na rzecz ograniczania emisji gazów cieplarnianych uznał niską świadomość społeczną na temat zmian klimatu oraz kapitał, którego właścicielami są przedstawiciele biznesu i przemysłu[1554]. Agnieszka Pomaska (z KO) zwróciła uwagę na problem uchodźców klimatycznych, zaznaczając, że zachodzące zmiany klimatu nie oznaczają „kilka milionów uchodźców klimatycznych, lecz setki milionów uchodźców klimatycznych, którzy zapukają do naszych granic"[1555]. Co interesujące w kontekście negatywnych wypowiedzi polityków PiS wobec ochrony klimatu (które zostaną omówione w dalszej kolejności), Adam Guibourgé-Czetwertyński, podsekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu, projekty przedstawionych uchwał uznał za „dobry znak" dla wzrostu świadomości klimatycznej, zaznaczając, że znakiem wzmożonego zainteresowania problemami klimatycznymi było również powołanie Ministerstwa Klimatu[1556]. Poseł Jan Duda (z PiS), chociaż poddawał w wątpliwość antropogeniczność współczesnych zmian klimatu i posługiwał się dość absurdalnymi stwierdzeniami, uznał, że wszyscy powinni dbać o klimat i emisje, jednak w sposób rozsądny[1557]. W przedstawionych powyżej wypowiedziach nietrudno zauważyć, że pozytywny stosunek do działań na rzecz ochrony klimatu i odniesienia do danych naukowych w tym zakresie cechowały głównie przedstawicieli Lewicy i KO (a w jej ramach przede wszystkim partii Zieloni).

Adam Guibourgé-Czetwertyński niecały miesiąc później jako główne zagrożenia wynikające ze zmian klimatu wymienił: „częstsze ekstrema temperatury, bardziej intensywne

[1552] Ibidem, s. 17.
[1553] Ibidem, s. 17.
[1554] Ibidem, s. 16.
[1555] Ibidem, s. 18.
[1556] Ibidem, s. 9.
[1557] Ibidem, s. 15.

opady, bardziej intensywne i częstsze huragany, a także częstsze susze”[1558]. Uznał, że „większość tych zmian będzie miała przede wszystkim konsekwencje negatywne dla Polski”[1559]. Na groźbę suszy, będącej wynikiem zmian klimatu, dzień później uwagę zwrócił także Maciej Konieczny (z Lewicy)[1560]

W ramach połączonego posiedzenia Komisji OŚZNiL oraz Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży, które odbyło się 12 października 2021 r., na temat edukacji ekologicznej i klimatycznej, posłanka Anita Sowińska (z Lewicy) opowiadała się za wprowadzeniem tematyki klimatycznej do systemu edukacji szkolnej, w oparciu o aktualne dane naukowe, w tym na temat „scenariuszy katastrofy klimatycznej” oraz konieczności osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r.[1561] Artur Górecki, dyrektor Departamentu Programów Nauczania i Podręczników Ministerstwa Edukacji i Nauki, zaznaczył, że w roku szkolnym 2021/2022 wprowadzono jako obowiązkowy „komponent klimatyczny”, który ma być przerabiany w ramach godzin z wychowawcą”[1562]. Posłanka Krystyna Szumilas (z KO), będąca ministrem edukacji narodowej w latach 2011-2013, powiedziała z kolei, że uczniowie biorący udział w Młodzieżowym Strajku Klimatycznym „walczą o swoją przyszłość, o zdrowie, o to, żeby w ogóle mogli żyć na Ziemi w przyszłości”[1563]. Dobromir Sośnierz (z KWiN), chociaż negatywnie odniósł się do wprowadzania nowych treści na temat klimatu do programu nauczania, to uznał, że w przypadku zmian klimatu „można powiedzieć, że mamy konsensus naukowy”[1564]. Brak edukacji klimatycznej w podstawie programowej, poza rozszerzoną geografią w liceum, skrytykował poseł Michał Krawczyk (z KO). Negatywnie do braku edukacji klimatycznej odniósł się także Mateusz Merta, przedstawiciel Młodzi Razem[1565]. Na istotną rolę edukacji klimatycznej podczas posiedzenia Komisji ds. EKiAP w marcu 2021 r. uwagę zwróciła również posłanka Paulina Hennig-Kloska (z Polski 2050)[1566].

[1558] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 14),* 12.02.2020, s. 4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/2C02C50CF7C4CD88C12585180037C1E2/%24File/0025409.pdf (dostęp: 21.12.2022).

[1559] Ibidem, s. 4.

[1560] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii i Skarbu Państwa (nr 5)*, 13.02.2020, s. 18, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/9524149FB9946F7BC125851900339EFF/%24File/0027009.pdf (dostęp: 22.02.2023).

[1561] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży (nr 84), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 83)*, 12.10.2021, s. 4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/64BA5D0C4AEAF6A3C125877A006B3476/%24File/0179309.pdf (dostęp: 22.12.2022).

[1562] Ibidem, s. 6.

[1563] Ibidem, s. 7.

[1564] Ibidem, s. 9.

[1565] Ibidem, s. 20.

[1566] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 34)*, 29.03.2021, s. 16, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/11396960E8D1E79CC12586B500401DF1/%24File/0111909.pdf (dostęp: 22.02.2023).

We wrześniu 2021 r. w ramach prac Komisji ds. EKiAP rozpatrywano informację ministra klimatu i środowiska na temat stanowiska rządu w sprawie przyjętego w 2021 r., opracowanego w ramach I grupy roboczej Międzyrządowego Panelu do spraw Zmian Klimatu, podsumowania dla decydentów, na temat podstaw fizycznych zmian klimatu. Paulina Hennig-Kloska, zwracając się do przedstawicieli koalicji rządzącej, powiedziała wówczas: „niektórzy wasi posłowie do dziś kontestują jakiekolwiek problemy klimatyczne i potrzebę transformacji energetycznej, krzycząc, że nasz polski węgiel jest kochany, najwspanialszy i niech nas dalej truje”[1567]. Gabriela Lenartowicz (z KO), reprezentująca wnioskodawców, zaznaczyła wówczas brak wątpliwości naukowych dotyczących znaczenia antropogenicznych gazów cieplarnianych dla „ocieplania klimatu”[1568]. Poważne zaniepokojenie zmianami klimatu wyraził również Łukasz Kohut, poseł do Parlamentu Europejskiego (członek Wiosny Roberta Biedronia, a następnie Nowej Lewicy)[1569]. Adam Guibourgé-Czetwertyński raport IPCC z 2021 r. nazwał „bardzo naukową publikacją”, potwierdzającą, że „obserwowane i prognozowane zmiany klimatu są skutkiem działalności człowieka i emisji gazów cieplarnianych, które pochodzą głównie ze spalania paliw kopalnych”[1570]. Zaznaczył on również, że średnia globalna temperatura w ostatniej dekadzie była o prawie 1ºC wyższa niż ta z drugiej połowy XIX w., a wyszczególniając fizyczne skutki zmian klimatu uznał, że należy podjąć „większy wysiłek na poziomie światowym” w celu zatrzymania wzrostu średniej globalnej temperatury poniżej 2ºC, gdyż „na razie zobowiązania, które zostały podjęte na poziomie światowym, wskazują raczej na ścieżkę wzrostową do poziomu 3ºC”[1571]. Wypowiedzi te po raz kolejny w IX kadencji Sejmu ukazywały pozytywne stanowisko wobec działań na rzecz ochrony klimatu i akceptację naukowych ustaleń w tym zakresie przez członków Lewicy i KO, a także Polski 2050 i przedstawiciela Ministerstwa Klimatu Adama Guibourgé-Czetwertyńskiego.

Stosunek do celu neutralności klimatycznej w 2050 r.

Szczególne znaczenie w podejściu do ochrony klimatu należy przypisać stosunkowi do osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. Dyskusja na ten temat w ramach Komisji OŚZNiL po raz pierwszy odbyła się w IX kadencji Sejmu, 8 stycznia 2020 r., czyli niecały

[1567] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)*, 10.09.2021, s. 13, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/EBD7F927AAACB02DC1258759002FE2E6/%24File/0163409.pdf (dostęp: 22.02.2023).
[1568] Ibidem, s. 4.
[1569] Ibidem, s. 10.
[1570] Ibidem, s. 7.
[1571] Ibidem, s. 7.

miesiąc po przyjęciu przez Radę Europejską celu osiągnięcia przez UE neutralności klimatycznej do 2050 r., jednakże bez przyjęcia takiego zobowiązania w ramach organizacji jedynie przez Polskę. Urszula Zielińska (z partii Zieloni z KO) postulowała uznanie przez Sejm jako pilne, opracowanie strategii osiągnięcia przez Polskę neutralności klimatycznej do 2040 r.[1572]. Posłanka Anita Sowińska (z Lewicy) opowiedziała się z kolei za osiągnięciem przez Polskę neutralności klimatycznej do 2050 r. Przemysław Koperski (z Lewicy) tydzień później zaznaczył, że chociaż cel osiągnięcia neutralności klimatycznej wiąże się z ,,gigantycznymi środkami finansowymi", to Polska otrzymuje w tym zakresie wsparcie z budżetu UE[1573].

W maju 2021 r. Anita Sowińska (z Lewicy), Joanna Mucha (z Polski 2050) i Urszula Pasławska (z Koalicji Polskiej), zadały przedstawicielowi Ministerstwa Klimatu i Środowiska pytanie o sposób osiągnięcia neutralności klimatycznej Polski do 2050 r. Joanna Mucha zwróciła przy tym uwagę, że polski rząd dopiero w 2049 r. planuje zamknąć ostatnią kopalnię węgla w Polsce[1574]. Podjęcie decyzji w sprawie osiągnięcia przez Polskę neutralności klimatycznej do 2050 r. za konieczne uznała także Gabriela Lenartowicz (z KO)[1575].

Negatywny stosunek podczas prac komisji sejmowych do osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. wyraził z kolei między innymi poseł Jan Duda (z PiS), który 12 lutego 2020 r. zapytał czy ministerstwo prowadzi analizy kosztów jej wprowadzenia w Polsce[1576]. Adam Guibourgé-Czetwertyński, powołując się na zobowiązania międzynarodowe (w domyśle Porozumienie paryskie), zaznaczył, że Polska zamierza osiągnąć neutralność klimatyczną w drugiej połowie XXI w.[1577] Ireneusz Zyska, sekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska, za istotne dla realizacji ,,unijnego celu osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r." uznał plany wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych, zaznaczając jednak, że ,,oczywiście Polska jako kraj suwerenny, realizuje własną politykę, własny cel w tym zakresie"[1578].

[1572] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 8.01.2020, op. cit., s. 4.

[1573] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 8), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 10)*, 15.01.2020, s. 10, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/DAE2E6FE82CCCBF2C12584F7003D4823/%24File/0015009.pdf (dostęp: 20.12.2022).

[1574] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 53),* 19.05.2021, s. 4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/63BFEA65BB8FA7A3C12586E0003151E0/%24File/0125909.pdf (dostęp: 22.12.2022).

[1575] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)*..., s. 4.

[1576] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 14)*..., s. 7.

[1577] Ibidem, s. 9.

[1578] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 23),* 15.12.2020, s. 5, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/57210CADF6A1227AC125865300306850/%24File/0086209.pdf (dostęp: 22.02.2023).

Negatywne stanowiska odnośnie do ochrony klimatu i antropogeniczności zmian

Nie mniej istotne znaczenie w stosunku do wypowiedzi uznających zmiany klimatu za poważny problem i wskazujących istotną wagę polityki prowadzącej do ochrony klimatu należy przypisać twierdzeniom wprowadzającym wątpliwości w kwestii zachodzenia zmian w systemie klimatycznym Ziemi, ludzkiego wpływu na nie lub zasadności prowadzenia działań na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Stanowiska takie w ramach posiedzeń Komisji OŚZNiL oraz Komisji ds. EKiAP, były przedstawiane nie tylko w przypadku opisanego stosunku do osiągnięcia przez Polskę i całą UE neutralności klimatycznej do 2050 r.

Po raz pierwszy podczas posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, wątpliwości dotyczące antropogeniczności współczesnych zmian klimatu wyraził 23 lipca 2002 r. Leszek Świętochowski (z PSL). Zadał on pytanie o znaczenie dla Protokołu z Kioto tak zwanej Petycji oregońskiej, zaznaczając, iż zapisano w niej, że „nie ma dowodów na to, że działalność człowieka powoduje efekt cieplarniany”[1579]. Ponad cztery lata później Andrzej Markowiak (z PO) stwierdził, że „ostatnie wypowiedzi naukowców jakby uspokajały, że to nie emisja jest źródłem efektu cieplarnianego tylko jakieś inne czynniki”[1580].

Znacznie więcej podobnych twierdzeń posłów miało miejsce w VI kadencji Sejmu. W maju 2008 r. posłanka Anna Paluch (z PiS) stwierdziła, że brakuje „pełnej jasności” i „na tyle uzgodnionych poglądów”, aby stwierdzić, które procesy w przyrodzie zachodzą naturalnie, a które są wynikiem działalności ludzkiej[1581]. Bogusław Sonik (z PO), poseł do Parlamentu Europejskiego, oparcie ustawodawstwa UE na twierdzeniu o antropogenicznych podstawach zmian klimatu uznał z kolei za „dogmat” niezbędny dla podejmowania działań politycznych i legislacyjnych w tematyce zmian klimatu[1582].

Antropogeniczność współczesnych zmian klimatu w wątpliwość poddawał także Krzysztof Tchórzewski (z PiS), który między innymi w marcu 2009 r., przytaczając wielkości emisji gazów cieplarnianych z różnych źródeł, powiedział, że naturalne są ok. trzydzieści razy większe niż antropogeniczne[1583]. Poseł stwierdził tym samym, że współczesne zmiany klimatu

[1579] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 33)...*
[1580] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 46)*, biuletyn 1375/V, 7.12.2006, s. 14, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/ED9AC5CBDF67DAF4C125725700490FDF/$file/0137505.pdf (dostęp: 9.07.2022).
[1581] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)*..., s. 16.
[1582] Ibidem, s. 26.
[1583] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154), Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej (nr 126), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 61),* biuletyn 1934/VI,

mogą wynikać jedynie z wahnięć związanych z cyklami słonecznymi i „możliwe, że my w ogóle w tym nie uczestniczymy”[1584]. Wiedzę na temat wpływu antropogenicznych emisji CO_2 na zmiany klimatu ocenił jako kontrowersyjną, stwierdzając ponadto: „dowiedziałem się, że to wszystko co mówi się na temat skutków emisji CO_2, jest wielką nieprawdą”[1585].

W listopadzie 2009 r. Marek Kuchciński (z PiS), przewodnicząc pracom Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, zachodzenie zmian klimatu uznał za oczywistość, zaznaczając, że „trwają dyskusje: gdzie jest ocieplenie, w jakim stopniu i jakie są skutki”[1586]. Podobne zdanie wyraził wówczas Jan Szyszko (z PiS) twierdząc, że zdania w tej kwestii są podzielone[1587]. Stanowisko takie przedstawił także między innymi 1 kwietnia 2011 r.[1588] Poseł Jan Rzymełka (z PO) uznał natomiast, że „coraz więcej ośrodków badawczych mówi, że zmiany temperatury wyprzedzają trochę zmiany stężenia CO_2”[1589].

Na początku marca 2010 r. antropogeniczność zmian klimatu oraz samo ich występowanie zostały zanegowane przez kilku posłów biorących udział w posiedzeniu Komisji OŚZNiL, a także inne osoby, występujące w roli ekspertów (których wypowiedzi zostaną przedstawione w dalszej części pracy, a które miały istotne znaczenie dla werbalizacji przez posłów negatywnego stosunku wobec działań na rzecz ochrony klimatu). Mirosława Masłowska (z PiS) stwierdziła wówczas, że szczególnie w literaturze anglosaskiej jest coraz więcej doniesień, na podstawie których poddaje się w wątpliwość globalne ocieplenie[1590]. Grażyna Ciemniak (z SDPL) efekty ograniczania emisji gazów cieplarnianych uznała za niepewne, zastanawiając się nad ceną za jaką należy je eliminować, gdyż według posłanki działania takie szkodzą gospodarce i konkurencyjności polskich przedsiębiorstw[1591]. Grzegorz Pisalski (z UP) zadał wówczas pytanie przedstawicielom polskiego rządu, czy odnoszą takie samo wrażenie jak on, „że jesteśmy <<wkręcani>> (…) w politykę klimatyczną”.[1592]

3.03.2009, s. 18, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/FFF4CF8F2F8FC1F8C125757F004F7F55/$file/0193406.pdf (dostęp: 15.11.2022).

[1584] Ibidem, s. 19.

[1585] Ibidem.

[1586] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)*..., s. 4.

[1587] Ibidem, s. 21.

[1588] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 239), Komisji Gospodarki (nr 205), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 186),* biuletyn 4917/VI, 1.04.2011, s. 9, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/BAA6EC4783A1C5D2C1257872004D04FD/$file/0491706.pdf (dostęp: 23.11.2022).

[1589] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)*..., s. 26.

[1590] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 126)*..., s. 17.

[1591] Ibidem, s. 18.

[1592] Ibidem, s. 19.

W VIII kadencji Sejmu Czesław Sobierajski (z PiS), stwierdził między innymi, że w jego ocenie „ta sprawa klimatyczna to jedna wielka ściema”[1593]. Pytając z kolei ile w działaniach na rzecz ochrony klimatu jest troski, a ile walki między gospodarkami państw, powiedział, że ludzka działalność jest odpowiedzialna za 2% globalnych emisji gazów cieplarnianych, a „Europa ma znikomy procent w tych 2%”[1594]. Była to zatem kolejna wypowiedź na przestrzeni wielu lat, kiedy stosunek emisji antropogenicznych do naturalnych traktowano jako dowód na znikome znaczenie tych pierwszych. Poseł uznał także, że działania na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych to wyłącznie ideologia[1595].

W czasie IX kadencji Sejmu Anna Paluch stwierdziła, że „gospodarka ludzka odpowiada zaledwie za niewielką część (...) zwiększonych emisji” gazów cieplarnianych[1596]. Stosując z kolei aluzję do działalności Grety Thunberg, rozpatrywane projekty uchwał w sprawie stanu kryzysu klimatycznego oraz w sprawie ogłoszenia alarmu klimatycznego, posłanka oceniła jako prezentujące „histeryczny, alarmistyczny ton”, twierdząc, że rolą władzy publicznej „w odróżnieniu od trochę niezrównoważonych emocjonalnie młodych osób (…) jest prowadzenie spokojnej, zrównoważonej i wyważonej polityki, która nie zapomina o rozwoju gospodarczym”[1597]. Również poseł Jan Duda (z PiS) poddawał wówczas w wątpliwość antropogeniczność współczesnych zmian klimatu. Apelując natomiast o podawanie faktów w sposób całościowy ocenił, że w innym przypadku proponowane uchwały będą wyglądały „jak ta histeria związana ze szkolnym strajkiem klimatycznym”[1598].

Negatywnych odniesień do klimatu i polityki klimatycznej nie zabrakło podczas debaty na temat edukacji ekologicznej i klimatycznej, odbywającej się 12 października 2021 r., kiedy to Artur Górecki, przedstawiciel Ministerstwa Edukacji i Nauki, powiedział, że kwestie dotyczące edukacji klimatycznej, znajdujące się w podstawie programowej szkół „wyczerpują całość zjawisk”, z którymi „powinien być zapoznany uczeń i później młody człowiek przygotowywany do dorosłego życia”[1599]. Poseł Dobromir Sośnierz (z KWiN) uznał z kolei, że pomysły dotyczące ochrony klimatu są „póki co jedynie spekulacjami” i nie należy ich mylić

[1593] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 49),* 1.12.2016, s. 10, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/FE873A54D8603611C1258083004E3AD8/%24File/0134108.pdf (dostęp: 8.12.2022).
[1594] Ibidem, s. 10.
[1595] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 101)*, 9.11.2017, s. 14, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/7913F088C46BE0A4C12581DE00500425/%24File/0250108.pdf (dostęp: 8.12.2022).
[1596] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 8.01.2020, op. cit., s. 7.
[1597] Ibidem, s. 7-8.
[1598] Ibidem, s. 15.
[1599] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży (nr 84)*..., s. 6.

z wiedzą[1600]. Maciej Górski (z PiS), stwierdził z kolei, że pamięta z lekcji geografii „mapy z prądami morskimi, z wiatrami, z wyżami" i to właśnie rozumie przez edukację klimatyczną[1601].

Stosunkowo niewielka ilość przedstawionych powyżej negatywnych wypowiedzi posłów na temat zmian klimatu i polityki z zakresu ochrony klimatu w VIII i IX kadencji Sejmu nie wynika z ich zmniejszenia. Wręcz przeciwnie, w okresie tym wielu posłów werbalizowało nie tylko swoje negatywne nastawienie do aktywnego kreowania polityki służącej ochronie klimatu, wątpliwości w sprawie antropogeniczności zmian klimatu, czy też samego występowania zjawiska, ale podobnie jak we wcześniejszych latach wypowiadano kwestie, które ze względu na ich sprzeczność z podstawową wiedzą na temat zmian klimatu, czy też użycie w nich sformułowań i schematów myślowych trudnych do wytłumaczenia, należy sklasyfikować jako wypowiedzi absurdalne.

Za jedną z nich można uznać słowa posła Jana Rzymełki (z PO), który 7 maja 2008 r. zapytał przedstawiciela Ministerstwa Środowiska kiedy po zastosowaniu planowanych przez UE ograniczeń w emisjach CO_2 przewidywany jest efekt w postaci stabilizacji klimatu. Pytanie to ujął także w innej, uproszczonej formie: „kiedy politycy Unii, którzy narzucają nam te ogólne ramy, spodziewają się sukcesu?"[1602]. Podobne podejście poseł wyraził w listopadzie 2009 r.[1603]. Stanowisko Jana Rzymełki w tej tematyce pozostało niezmienne także w 2011 r., kiedy zadał następujące pytania odnośnie do sposobu mierzenia efektów polityki klimatycznej UE: „o ile stopni spadła temperatura globalna planety dzięki naszym staraniom? Czy istnieje mechanizm, który może to zbadać? Czy to jest tylko retoryka ekologiczna, a na drugiej płaszczyźnie są rozwiązania stricte ekonomiczne?"[1604]. Ponadto poddał w wątpliwość zasadność skupiania się na dwutlenku węgla, jako gazie odpowiedzialnym w największym stopniu za wzrost globalnej temperatury, twierdząc, że jako geolog zajmujący się paleoklimatem może „wyraźnie pokazać, że to zmiany parametrów astrofizycznych Ziemi wyprzedzały zmiany stężenia dwutlenku węgla"[1605]. Następnie dopytywał „dlaczego nie wskazano na przykład pary wodnej czy jakichś innych gazów cieplarnianych, tylko właśnie dwutlenek węgla"[1606].

W tym samym czasie Jan Religa (z PiS) uznał, że UE nie znajduje się w pierwszej dziesiątce największych emitorów gazów cieplarnianych"[1607], co sprostowała Connie

[1600] Ibidem, s. 9.
[1601] Ibidem, s. 17.
[1602] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 20)...*, s. 10.
[1603] Ibidem.
[1604] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 239)...*, s. 8.
[1605] Ibidem.
[1606] Ibidem.
[1607] Ibidem, s. 9.

Hedegaard, komisarz UE do spraw działań w dziedzinie klimatu, mówiąc, że UE jest trzecim największym emitorem gazów cieplarnianych na świecie, po Chinach i USA[1608].

W październiku 2008 r. Jan Szyszko, chociaż uznał fakt zachodzenia zmian klimatu i ich antropogeniczność, odnosząc się do spalania paliw kopalnych stwierdził, że „sarkastycznie mówiąc należy również dodać, że ten węgiel kiedyś również skądś się wziął w atmosferze", co wyjaśnił stwierdzeniem, że „węgiel funkcjonował kiedyś w atmosferze i dzięki temu, że są takie gatunki jak rośliny, został on zakumulowany w podziemnych pokładach"[1609]. W kontekście innych wypowiedzi byłego wówczas ministra można założyć, że wtrącenie to miało na celu wyrażenie wątpliwości w sprawie nadzwyczajności współczesnych zmian klimatu i zwrócenie uwagi na rolę roślin w ograniczaniu stężenia gazów cieplarnianych w atmosferze. Jan Szyszko uznał wówczas, że Polska „jest liderem w zakresie łagodzenia zmian klimatu oraz dokonywania redukcji koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze"[1610].

Negatywne, w tym absurdalne, wypowiedzi na temat ochrony klimatu i procesu zmian klimatu, cechowały posiedzenie Komisji OŚZNiL z 2 marca 2010 r. Odwagę do ich wygłaszania niewątpliwie nadały wypowiedzi Leszka Marksa i Zbigniewa Jaworowskiego (których treść zostanie przedstawiona w dalszej części pracy). Mirosława Masłowska (z PiS) powiedziała wtedy, że wielokrotnie zastanawiała się „jak to jest, że najbogatsze kraje w odpowiednim momencie zastopowały rozwój przemysłu w krajach, które się rozwijają – m. in. w Polsce"[1611]. Dodała tym samym, że w tym kontekście celem jest zniszczenie przemysłu wydobywczego i stwierdziła, iż wiadomo, „że ludzie wydychają dwutlenek węgla, więc zaczęły już pojawiać się głosy, że jest nas na kuli ziemskiej za dużo, za dużo też jest zwierząt i w ogóle wszystko szkodzi temu klimatowi"[1612]. W odniesieniu do magazynowania CO_2 w pokładach geologicznych powiedziała, że w tym przypadku chodzi o wielkie pieniądze i interesy, „stąd to zastraszanie społeczeństwa, wmawianie ludziom ocieplenia"[1613]. Poseł Piotr Cybulski (z PiS) także uznał, że „tematem grożących nam zmian klimatu zastraszono całe społeczeństwa"[1614]. Grzegorz Pisalski (z UP) stwierdził natomiast, że gazem mającym największy wpływ na ocieplenie klimatu jest para wodna. Ponadto dodał, że po wysłuchaniu wypowiedzi ekspertów odniósł wrażenie, że ochronę klimatu można porównać z ochroną „dnia przed nocą czy zimy

[1608] Ibidem, s. 11.
[1609] Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)..., s. 8.
[1610] Ibidem, s. 21.
[1611] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 126)*..., s. 17.
[1612] Ibidem.
[1613] Ibidem.
[1614] Ibidem, s. 20.

przed jesienią i wpływu człowieka na tego typu zmianę”[1615]. Stwierdził również, iż „wiemy – zostało to wielokrotnie udowodnione – że emisja CO_2 powodowana przez człowieka nie ma wielkiego wpływu na zmianę klimatu”[1616].

W VIII kadencji Sejmu absurdalne były między innymi słowa Jerzego Gosiewskiego (z PiS), który mając na uwadze realizację przez Polskę zobowiązań przyjętych w ramach Protokołu z Kioto, które dotyczyły redukcji emisji gazów cieplarnianych o 6%, w stosunku do osiągniętej redukcji na poziomie 30%, zapytał „czy w związku z tym rozpatrywana jest na arenie światowej tego typu sprawa, żebyśmy otrzymali rekompensatę z tego tytułu”[1617]. Tego samego dnia Paweł Sałek, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska i pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej stwierdził, że „węgiel nie stoi w sprzeczności z ochroną klimatu”[1618]. Rok później (1 grudnia 2016 r.) wyraził natomiast zdanie przeciwne, mówiąc, że „pożytkowanie węgla generalnie stoi w sprzeczności z ochroną klimatu”[1619]. Powiedział również, że Polska „jest liderem w walce ze zmianami klimatycznymi”[1620].

W 2018 r. Wojciech Skurkiewicz (z PiS) stwierdził, że organizacja w Katowicach Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu stwarza możliwość promocji „polskiej gospodarki opartej na węglu”[1621]. Podobna myśl towarzyszyła słowom Barbary Dziuk (z PiS), która uznała, że „oczywistość wskazywała, że szczyt klimatyczny dotyczący górnictwa będzie odbywał się na Śląsku, w Katowicach”[1622].

Na początku IX kadencji Sejmu Jan Duda (z PiS), odnosząc się do celu neutralności klimatycznej, stwierdził, że „tu jest co prawda kwestia pary wodnej, bo ona rzeczywiście ma duży wpływ na podwyższanie temperatury, natomiast sam dwutlenek węgla to nie jakiś gaz, który nas zabija”, a jest on „również gazem życia dla roślin, pośrednio również dla nas”[1623].

Szczególnie absurdalne kwestie wypowiadane były przez posła Marka Suskiego (z PiS), podczas prac Komisji ds. EKiAP. W lutym 2020 r. powiedział on, że „Polska pochłania więcej dwutlenku węgla niż wytwarza” i że udział tego państwa w emisjach globalnych wynosi jedynie

[1615] Ibidem, s. 19.
[1616] Ibidem.
[1617] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 29.12.2015, op. cit., s. 7.
[1618] Ibidem, s. 10.
[1619] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 49)...*, s. 7.
[1620] Ibidem, s. 7.
[1621] Ibidem, s. 8.
[1622] Ibidem, s. 6.
[1623] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 8.01.2020, op. cit., s. 15.

jeden promil[1624]. Twierdzenia te powtórzył 10 września 2021 r., uznając, że „nasze lasy i zielone uprawy pochłaniają więcej CO_2 niż emitujemy”[1625]. Poseł powiedział również, że „nawet gdyby Polska całkowicie zlikwidowała swoją energetykę, to świata nie uratuje”, dodając, że „to świat milczy, nie nasz rząd”[1626]. Niezmienność myśli posła potwierdzała także jego wypowiedź z grudnia 2021 r., kiedy użył wielu tych samych sformułowań co trzy miesiące wcześniej[1627]. Beata Mateusiak-Pielucha (z PiS) w grudniu 2021 r. stwierdziła z kolei, że przez realizację „szczytnych ideałów” braku emisji w UE, pogrąży się ona w kryzysie „i panowie powiedzą emerytce zamarzającej w swoim domu i siedzącej przy świeczce, że dla szczytnych ideałów ona ma zamarznąć”[1628].

Stosunek do polityki klimatycznej UE i zobowiązań w skali globalnej

Negatywne podejście posłów dominowało także w kontekście polityki klimatycznej UE. Do czasu wstąpienia Polski do organizacji kwestie takie nie były szerzej dyskutowane. Dla przykładu należy jednak zaznaczyć, że w III kadencji Sejmu (w 1998 r.) Maciej Sadowski, będący wówczas przedstawicielem Ośrodka Ochrony Klimatu w Instytucie Ochrony Środowiska i jednym z negocjatorów Protokołu z Kioto, zwrócił uwagę na konieczność włączenia problematyki emisji gazów cieplarnianych do negocjacji z UE, zaznaczając, że organizacja ta jest „szczególnie czuła na tym punkcie”, jednocześnie nie zachowując się „wobec nas fair”[1629]. Czesław Śleziak (z SLD), będący przewodniczącym Komisji OŚZNiL, stwierdził natomiast, że problematyka odnawialnych źródeł energii „w świecie, a zwłaszcza w krajach Unii Europejskiej” ma „szczególne znaczenie”[1630]. Już po wstąpieniu Polski do UE,

[1624] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii i Skarbu Państwa (nr 5)*..., s. 20-21.
[1625] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)*..., s. 6.
[1626] Ibidem, s. 5
[1627] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 80),* 8.12.2021, s. 13, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/2A5B96CE080ECBC3C12587B200432188/%24File/0206709.pdf (dostęp: 22.02.2023).
[1628] Ibidem, s. 14.
[1629] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* biuletyn 165/III, 20.01.1998, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/F00D92E6313C4AD8C1256B730038E488?OpenDocument (dostęp: 21.06.2022).
[1630] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24),* biuletyn 675/III, 14.07.1998, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/C41A57479E51EAADC1256B73003A1B7C?OpenDocument (dostęp: 21.06.2022).

Krzysztof Zaręba, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, w 2006 r. powiedział, że UE jest światowym liderem w sprawach klimatycznych[1631].

W czasie V kadencji Sejmu zaczęły się pojawiać sugestie, jakoby Unia Europejska narzucała Polsce niektóre rozwiązania mające znaczenie dla ochrony klimatu. Zdanie takie w 2006 r. wyraził Maciej Stryjecki, dyrektor generalny Polskiej Izby Gospodarczej Energii Odnawialnej, odnośnie do celu osiągnięcia w 2010 r. udziału odnawialnych źródeł energii na poziomie 7,5%[1632]. Poseł Stanisław Żelichowski jeszcze przed tą wypowiedzią stwierdził natomiast, że wzrost udziału tych źródeł do 7,5% jest ,,żywotnym interesem naszego kraju", a cel ten należy ,,znacznie przekroczyć"[1633]. O narzucaniu ogólnych ram przez UE w zakresie polityki klimatycznej w VI kadencji Sejmu wspomniał z kolei między innymi Jan Rzymełka (z PO)[1634], a na początku VIII kadencji Sejmu Dariusz Piontkowski (z PiS)[1635].

W lutym 2009 r. Jan Szyszko (z PiS) krytyce poddał uznanie 2005 r. (zamiast 1988 r.) jako bazowego do zobowiązań przyjętych w ramach UE, stwierdzając, że w 2007 r., kiedy w ramach Rady Europejskiej przyjęto ogólne cele polityki klimatycznej UE, ,,mówiono wtedy, że nic się nie zmieni"[1636]. Maciej Nowicki uznał natomiast, że wiosną 2007 r. można było ,,zapisać najprostszą z możliwych metod ograniczenia emisji CO_2 o 20% w Unii Europejskiej, tzn. że każdy kraj w Unii Europejskiej ma ograniczyć emisję CO_2 o 20% w stosunku do roku bazowego, czyli dla Polski jest to 1988 r., a dla innych krajów 1990 r."[1637] Minister środowiska powiedział także, że ,,prof. Buzek był jedynym posłem polskim, który przez wiele miesięcy walczył z rozwiązaniami proponowanymi przez Komisję Europejską"[1638]. Anna Paluch uznała, że znacząca redukcja emisji gazów cieplarnianych w Polsce po 1988 r. powinna być podstawowym atutem, ,,który polski rząd powinien był wykorzystać w naszych unijnych negocjacjach, dotyczących przyszłości naszego kraju"[1639]. Krzysztof Żmijewski odnosząc się do procesu formowania polityki klimatyczno-energetycznej UE, w nawiązaniu do słów Jana

[1631] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40),* biuletyn 1290/V, 15.11.2006, s. 23-24, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/0DF1B1D489A2243FC125723D0044D64F?OpenDocument (dostęp: 8.07.2022).
[1632] Ibidem, s. 18.
[1633] Ibidem, s. 12.
[1634] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 20)*..., s. 10.
[1635] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7)*, 29.12.2015, op. cit., s. 5.
[1636] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)*, biuletyn 1827/VI, 11.02.2009, s. 7, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/5C800B9953832228C1257569004ED227/$file/0182706.pdf (dostęp: 14.11.2022).
[1637] Ibidem, s. 15.
[1638] Ibidem.
[1639] Ibidem, s. 9.

Szyszko powtórzył, że zapisy z marca 2007 r. ,,były łagodne i dawały nadzieję i pewien ładunek optymizmu", a zapisy ,,prezentowane w lutym 2008 r. już takie łagodne nie były"[1640]. Wynik podjętych po tym czasie negocjacji przez polski rząd ocenił natomiast pozytywnie, nazywając je ,,dość poważnym sukcesem"[1641]. Oczywiście sformułowania takie jak ,,łagodne", ,,optymizm", czy ,,sukces", odnosiły się do większych możliwości emisji CO_2 bez ponoszenia dodatkowych kosztów, co wskazywało na upatrywanie w pakiecie klimatyczno-energetycznym UE zagrożenia dla polskiej gospodarki. Wypowiedzi te były jednymi z wielu, kiedy poruszano kwestię odpowiedzialności (rozumianej w kategoriach winy) za jego przyjęcie. Spór polityczny na ten temat był prowadzony także w kolejnych latach. Między innymi 25 listopada 2015 r. Jan Szyszko stwierdził, że gdyby w 2007 r. nie zmieniła się władza, to pakiet klimatyczno-energetyczny UE nie zostałby przyjęty[1642]. Rok później poseł Czesław Sobierajski (z PiS) stwierdzając, że pakiet ten ,,absolutnie rozbił gospodarkę, a właściwie zlikwidował ją niemalże", odpowiedzialnością za jego przyjęcie obarczył personalnie Donalda Tuska[1643]. W odpowiedzi na te zarzuty Paweł Suski (z PO) powiedział, że zasady tego pakietu w 2007 r. zaakceptował prezydent Lech Kaczyński, dodając, że to PiS ponosi odpowiedzialność za te regulacje[1644]. Czesław Sobierajski odpowiedział, że bazą wyjściową miał być wówczas 1990 r., a nie 2005 r., dodając, że ,,z lidera staliśmy się antyliderem"[1645]. Twierdzenie to poparł Paweł Sałek, przedstawiając chronologicznie wydarzenia związane z decyzjami na temat pakietu klimatyczno-energetycznego[1646].

W 2009 r. na koszty wynikające z wdrożenia pakietu klimatyczno-energetycznego UE uwagę wrócił poseł Leszek Deptuła (z PSL)[1647]. W marcu 2012 r. Dariusz Bąk (z PiS) stwierdził, że przeważają straty a nie korzyści z tego pakietu[1648]. Mariusz Orion Jędrysek (z SP) uznał wówczas, że ,,idziemy gospodarczo bardzo mocno w dół przez pakiet klimatyczny"[1649], a Jan Szyszko powiedział, że w przyjętej formie nie jest on nastawiony na ochronę klimatu,

[1640] Ibidem, s. 11.
[1641] Ibidem.
[1642] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)*, 25.11.2015, s. 14-15, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/08510CD0284CCCF6C1257F0E004BA338/%24File/0003708.pdf (dostęp: 6.12.2022).
[1643] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 49)...*, s. 9.
[1644] Ibidem, s. 10.
[1645] Ibidem, s. 11.
[1646] Ibidem, s. 13-14.
[1647] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)...*, s. 21.
[1648] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11),* 14.03.2012, s. 21, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/BE70251686ACB782C12579D6002F2740/%24File/0033907.pdf (dostęp: 29.11.2022).
[1649] Ibidem, s. 21.

tylko na „walkę z polskimi zasobami energetycznymi”[1650]. Beata Jaczewska, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, zaznaczyła z kolei, że chociaż kosztem jego wdrożenia jest utrata miejsc pracy w sektorach energochłonnych, to jego realizacja może prowadzić do utworzenia miejsc pracy „w sektorach nowych”[1651]. Dariusz Szwed, przedstawiciel partii Zieloni 2004, stwierdził z kolei, że brakuje analiz na temat kosztów i korzyści związanych z pakietem klimatyczno-energetycznym UE[1652].

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 12 października 2012 r. przyjął uchwałę w sprawie racjonalnego wdrażania polityki klimatycznej, na podstawie której uznano, że przeciwdziałanie zagrożeniom wynikającym ze zmian klimatu wymaga współpracy „całej społeczności międzynarodowej” w ramach Konferencji Stron UNFCCC, a także, iż „nie jest celowe prowadzenie jednostronnej polityki w oderwaniu od konsensusu osiągniętego przez Konferencję Stron”[1653]. Tym samym negatywnie oceniono propozycje Komisji Europejskiej w sprawie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych do 2020 r. o 20% i o 80-95% do 2050 r.[1654]. Od początku do uchwały pozytywnie odnosiła się Beata Jaczewska[1655], chociaż stwierdziła również, że pakiet klimatyczno-energetyczny UE nie wiąże się wyłącznie z kosztami dla polskiej gospodarki, lecz także z szansami, do których zaliczyła konieczność transformacji sektora energetycznego (zwracając jednak uwagę na jej wysokie koszty)[1656]. Jan Szyszko po tej wypowiedzi stwierdził z kolei, iż „pakiet klimatyczno-energetyczny całkowicie zrujnował polskie zasoby energetyczne, polski dorobek w ramach Protokołu z Kioto”[1657].

Podczas posiedzeń komisji parlamentarnych zwracano także uwagę na udział UE w emisjach gazów cieplarnianych w skali globalnej, zaznaczając zazwyczaj, że są one nieznaczne i działania podejmowane w ramach UE nie powstrzymają zmian klimatu. Zdanie takie wyraził między innymi w 2010 r. Bernard Błaszczyk[1658], a w styczniu 2015 r. Marek Zaborowski (z

[1650] Ibidem, s. 18.
[1651] Ibidem, s. 27.
[1652] Ibidem, s. 10.
[1653] *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 października 2012 r. w sprawie racjonalnego wdrażania polityki klimatycznej*, M. P. 2012 poz. 807, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2012000080701.pdf (dostęp: 29.11.2022).
[1654] Ibidem.
[1655] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 21),* 10.05.2012, s. 4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/BD89CCFB41F306AFC1257A090047E620/%24File/0054807.pdf (dostęp: 29.11.2022).
[1656] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 25),* 14.06.2012, s. 4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/55A7BA14EAD60BC0C1257A22004AAF69/%24File/0064207.pdf (dostęp: 29.11.2022).
[1657] Ibidem, s. 5.
[1658] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 126)*..., s. 5.

SLD)[1659]. Marcin Korolec, ówczesny pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej i podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, prezentując z kolei stanowisko Polski ze szczytu klimatycznego UE powiedział, że polscy przedstawiciele ze względu na duży wysiłek ekonomiczny i udział UE w globalnych emisjach gazów cieplarnianych na poziomie kilkunastu procent, redukcję emisji gazów cieplarnianych w UE o 40% do 2030 r. uważali za zbyt ambitny cel[1660]. Warto zaznaczyć, że ze względu na niewielki odsetek polskich emisji gazów cieplarnianych w skali globalnej, już kilka lat wcześniej (w 2009 r.) poseł Jan Rzymełka (z PO) mówił, że „wyrywanie się Polski przed szereg nie ma sensu"[1661]. Na początku VIII kadencji Sejmu także Jan Szyszko, mając na uwadze, że UE jest odpowiedzialna za 14% emisji globalnych, stwierdził, że jej działania w tym zakresie mają małe znaczenie przy jednoczesnych „ogromnych skutkach gospodarczych dla Polski", ponownie oceniając pakiet klimatyczno-energetyczny UE jako „bardzo szkodliwy dla polskiej gospodarki"[1662]. Prezentując z kolei stanowisko Polski na Konferencję Stron UNFCCC w Paryżu stwierdził, że jego podstawą będzie przedstawianie Polski jako państwa sukcesu, które uważa, że „polityka klimatyczna jest ważna i że trzeba dokonać, jak najszybciej, porozumienia na szczeblu światowym, z uwzględnieniem interesów państw rozwijających się i rozwiniętych, gdyż sprawa jest niezwykle, niezwykle istotna", a „Polska jest wzorem pod tym względem"[1663]. Dodał również, że jeśli „cały świat zobowiąże się do redukcji emisji gazów cieplarnianych o 40%, to Polska powie: 40% może nie, ale 30% wykonamy, bo już wykonaliśmy"[1664]. Paweł Sałek, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, w 2016 r. powiedział, że wszystkie siły polityczne w Polsce są zgodne, że polityka klimatyczno-energetyczna UE zmierza w złym kierunku. Ponadto stwierdził, że podejmowanych jest dużo działań, aby „łagodzić to ambitne podejście związane ze sprawami klimatycznymi w Europie"[1665].

Przeciwne słowom Jana Szyszko były między innymi wypowiedzi posła Bogusława Sonika (z PO), który zaapelował o pamięć na temat trzech podstawowych elementów pakietu klimatyczno-energetycznego, do których zaliczył energię odnawialną, efektywność

[1659] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 167)*, 15.01.2015, s. 5, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/560A209CC5E8AF75C1257DD50050E5D2/%24File/0418407.pdf (dostęp: 30.11.2022).
[1660] Ibidem, s. 6.
[1661] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)...*, s. 16.
[1662] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)...*, s. 8-10.
[1663] Ibidem, s. 10.
[1664] Ibidem, s. 11.
[1665] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 49)...*, s. 7.

energetyczną i redukcję CO_2. Dwa pierwsze poseł przedstawił jako pozytywne dla polskiej gospodarki, jedynie w przypadku trzeciego stwierdzając, że jest on ,,punktem spornym"[1666].

Marek Suski, podczas posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych, odbywającego się 13 lutego 2020 r., powiedział, że realizacja polityki klimatycznej UE może ,,zdusić" i ,,zabić" polską gospodarkę[1667]. Krzysztof Gadowski (z KO) 10 września 2021 r. zaapelował z kolei o współpracę w zakresie polityki klimatycznej z instytucjami UE, uznając, że polityka taka ,,nie może być złem, tylko przepustką dla nas"[1668].

W grudniu 2021 r., podczas pierwszego czytania uchwały w sprawie wezwania państw UE do zawieszenia systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i podjęcia działań w sprawie jego reformy, poseł Janusz Kowalski (z SP z klubu parlamentarnego PiS) uznał, że ,,gigantyczne podwyżki" są wynikiem polityki klimatycznej UE[1669], a Dariusz Wieczorek (z Lewicy) powiedział, że gdyby doszło do zawieszenia omawianego systemu, to w Polsce nie będzie dokonywana transformacja energetyczna[1670].

W odniesieniu do polityki globalnej z zakresu ochrony klimatu, wśród członków Komisji OŚZNiL dominowało przekonanie, że działania UE są ambitne, ale bez wiążących zobowiązań innych państw świata, aktywności jej państw członkowskich nie przyniosą oczekiwanych skutków lub będą negatywnie oddziaływały na pozycję gospodarki UE.

W 2009 r. Bernard Błaszczyk, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, powiedział, że Polska popiera aktywną i wiodącą rolę UE w negocjacjach na poziomie globalnym, jednak równocześnie oczekuje większego zaangażowania innych państw wysoko rozwiniętych (takich jak USA) i rozwijających się (takich jak Chiny, Indie i Brazylia)[1671]. Ponad rok później także poseł Jan Religa (z PiS) powiedział, że należy dokonać redukcji emisji gazów cieplarnianych, ale w tym celu trzeba doprowadzić do porozumienia globalnego[1672].

Odnośnie do planowanego na 2015 r. przedstawienia nowej globalnej umowy z zakresu zmian klimatu Ludwik Dorn (z SP) pod koniec 2013 r. stwierdził, że szanse na jej przyjęcie są niewielkie, oceniając, że z perspektywy interesów Polski to pozytywna informacja[1673]. Z kolei

---

[1666] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)...,* s. 16.
[1667] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii i Skarbu Państwa (nr 5)...,* s. 20-21.
[1668] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)...,* s. 17.
[1669] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 80)...,* s. 4.
[1670] Ibidem, s. 7.
[1671] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)*..., s. 13.
[1672] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 239)...,* s. 9.
[1673] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 201), Komisji Gospodarki (nr 82), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 95)*, 7.11.2013, s. 6-7, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/23C1EAD2879BAC43C1257C28004F7BDD/%24File/0259007.pdf (dostęp: 30.11.2022).

Marcin Korolec w styczniu 2015 r. powiedział, że jeśli zostanie ona zawarta, to „wyłącznie dzięki duetowi amerykańsko-chińskiemu, a nie dzięki przywództwu europejskiemu, bo to przywództwo *de facto* nie istnieje”[1674].

Paweł Sałek, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska i pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej, przedstawiając w 2015 r. informację na temat wyników Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Paryżu, zwrócił uwagę, iż dla Polski jest ważne, że do Porozumienia paryskiego „zostały wprowadzone sprawy związane z pochłanianiem przez żywe zasoby przyrodnicze, jakimi są lasy” oraz iż w porozumieniu tym „nie ma nic na ten temat, że będzie się walczyć z węglem”, gdyż „nie występuje w nim słowo <<dekarbonizacja>>”[1675]. Niewątpliwie były to kwestie, które sprzyjały pozytywnej ocenie Jana Szyszko dotyczącej Porozumienia paryskiego, które w 2016 r. uznał za umowę „bardzo sprzyjającą polskiej gospodarce i polskiej specyfice”, dodając, że rząd polski opowiada się za tym, aby UE była liderem „przy całkowitym respektowaniu zapisów Porozumienia paryskiego”[1676]. Chęć przekładania tych zapisów na grunt prawa UE w 2015 r. zakomunikował także Paweł Sałek[1677].

W odniesieniu do planowanej ratyfikacji Poprawki dauhańskiej Marcin Korolec, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, we wrześniu 2015 r. przekazał, że jej brak był wykorzystywany przez niektóre państwa jako „argument wskazujący na niewywiązywanie się UE z podjętych zobowiązań i jako pretekst do tego, żeby niektóre państwa rozwijające się nie podejmowały żadnych zobowiązań”[1678]. Poseł Jan Szyszko do Poprawki dauhańskiej odnosił się z kolei sceptycznie, zwracając uwagę na nieprzyjęcie jej przez Stany Zjednoczone i brak zmian w celach redukcyjnych takich państw jak Rosja, Japonia i Korea Południowa[1679]. Poprawka ta nie została wówczas przyjęta ze względu na jej zawetowanie przez prezydenta Andrzeja Dudę. Jej ocena przez posłów Prawa i Sprawiedliwości zmieniła się w 2018 r., kiedy

[1674] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141)...,* s. 11.
[1675] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 29.12.2015, op. cit., s. 4.
[1676] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)*, 5.10.2016, s. 6, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/ACD6F48F1A690018C125804A00491F16/%24File/0109008.pdf (dostęp: 7.12.2022).
[1677] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 29.12.2015, op. cit., s. 9.
[1678] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 204), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 191),* 9.09.2015, s. 4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/93729A2C164B27A6C1257EC10045342B/%24File/0503707.pdf (dostęp: 4.12.2022).
[1679] Ibidem, s. 7.

członkowie komisji w pierwszym czytaniu rządowego projektu ustawy o jej ratyfikacji, przyjęli ją bezdyskusyjnie stosunkiem 24 głosów za, 1 przeciw i 2 wstrzymujących się[1680].

Niejednokrotnie też w ramach prac komisji, chcąc zwrócić uwagę na bezzasadność podejmowania aktywności redukcyjnych w Polsce i UE, odwoływano się do przykładu innych państw, w tym przede wszystkim Chin, będących w ostatnich latach największym globalnym emitentem gazów cieplarnianych. W tym kontekście Jan Szyszko zwracał uwagę na liczebność populacji Chin i znacznie niższą niż w większości państw wysoko rozwiniętych gospodarczo emisję per capita[1681]. W IX kadencji Sejmu posłanka Beata Maciejewska (z Lewicy) powiedziała z kolei, że powoływanie się na Chiny nie ma sensu, gdyż członkowie polskiego parlamentu nie odpowiadają za politykę Chin, tylko Polski[1682].

Ochrona klimatu jako kwestia gospodarki i finansów

Działalność na rzecz ochrony klimatu, szczególnie w odniesieniu do zobowiązań międzynarodowych, w tym w ramach UE, niejednokrotnie w trakcie posiedzeń Komisji OŚZNiL była rozpatrywana nie przez pryzmat środowiskowy, lecz gospodarczy i finansowy. Już w trakcie III kadencji Sejmu Maciej Sadowski UNFCCC zaliczył do konwencji na temat zrównoważonego rozwoju, zwracając uwagę, że jej celem jest głównie poprawa efektywności wykorzystania energii oraz że „chodzi o duże pieniądze i o nowe technologie, które będą prowadziły do usprawnienia gospodarki i do wzrostu konkurencyjności towarów”[1683]. Stanisław Żelichowski (z PSL), stwierdził wówczas, że „sprawa dotyczy potężnych interesów gospodarczych, które różne państwa chcą wygrywać dla siebie”[1684]. W 1999 r. Czesław Więckowski, dyrektor Departamentu Współpracy Zagranicznej w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, UNFCCC uznał za konwencję gospodarczą i polityczną[1685]. W 2000 r. podobne zdanie wyraził Jan Szyszko, będący wówczas sekretarzem stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów i Pełnomocnikiem Rządu do spraw Konwencji

[1680] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 113), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 93)*, 9.01.2018, s. 4-6, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/1FD68AAF2037F59FC12582180047D36D/%24File/0271308.pdf (dostęp: 8.12.2022).
[1681] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141)*..., s. 10.
[1682] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)*..., s. 9.
[1683] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* biuletyn 165/III...
[1684] Ibidem.
[1685] Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 62)*, biuletyn 1982/III, 05.10.1999, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/A79CA43460853AABC1256B730037A29D?OpenDocument (dostęp: 22.06.2022).

Klimatycznej, stwierdzając, że „konwencja klimatyczna, mimo że związana z ochroną środowiska, jest najbardziej brutalną konwencją gospodarczą na świecie”[1686]. Mając na uwadze jej charakter gospodarczy przyznał, że miał nadzieję, iż poprzez zaangażowanie się w działania związane z przewodnictwem COP 5, ranga ministra odpowiedzialnego za sprawy środowiska naturalnego wzrośnie[1687]. Twierdzenie na temat „brutalności” konwencji Jan Szyszko podtrzymywał także w kolejnych latach[1688].

Zofia Krasicka-Domka (przedstawicielka AWS), zwróciła z kolei uwagę na możliwy zarobek wynikający z redukcji emisji gazów cieplarnianych na skutek wzrostu ich pochłaniania przez lasy[1689]. Na możliwe korzyści finansowe wynikające z posiadanej nadwyżki ilości uprawnień do emisji w stosunku do produkowanych gazów cieplarnianych, w odniesieniu do Protokołu z Kioto, w styczniu 1998 r. wskazał poseł Stanisław Żelichowski (z PSL)[1690], a w lipcu 2002 r., Maciej Giertych (z LPR) i Marian Piłka (z PiS)[1691]. W grudniu 2006 r. Andrzej Markowiak (z PO) stwierdził natomiast, że „chociaż emisja dwutlenku węgla interesuje nas głównie pod kątem ochrony środowiska, efektów ekologicznych, to jednak sam handel emisjami jest działaniem, które przynosi efekty gospodarcze, finansowe”[1692]. Ze stanowiskiem tym zgodziła się także Anna Paluch (z PiS) i Stanisław Żelichowski (z PSL)[1693].

Maciej Sadowski, przewodniczący Rady Naukowej Instytutu Ochrony Środowiska, 21 października 2008 r. ocenił z kolei, że polscy negocjatorzy nie mogą dopuścić w ramach UE do przyjęcia zobowiązania do redukcji emisji gazów cieplarnianych o 80-95% do 2050 r., gdyż wiązałoby się to z „gigantycznymi kosztami”. Uznał jednak wagę solidarności globalnej w przeciwdziałaniu zmianom klimatu, popierając twierdzenia Jana Szyszko, że w globalnej polityce klimatycznej nie chodzi o ochronę klimatu, a finansową ekspansję gospodarczą[1694].

Na początku VII kadencji Sejmu Beata Jaczewska powiedziała, że „tak zwana europejska polityka klimatyczna” nie jest polityką klimatyczną, tylko gospodarczą[1695]. Blisko dwa lata później poseł Antoni Mężydło (z PO) zaapelował, aby o polityce klimatycznej nie

---

[1686] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)*...
[1687] Ibidem.
[1688] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 20)*..., s. 7; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)...*, s. 21.
[1689] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)...*
[1690] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* biuletyn 165/III...
[1691] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 33)...*
[1692] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 46)*..., s. 3.
[1693] Ibidem, s. 6 i 8.
[1694] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)...*, s. 13.
[1695] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)...*, s. 27.

myśleć tylko w kategoriach ochrony klimatu i Ziemi, ale „bardziej ekonomiczno-społecznych", uznając, że „dzisiaj polityka klimatyczna jest realizowana ze względu na inne cele, niż te wyłącznie ekologiczne"[1696]. W styczniu 2015 r. uwagę na kwestie finansowe zwrócił poseł Jacek Najder (z TR), pytając o wartość wpływów do budżetu państwa ze sprzedaży uprawnień do emisji CO_2, a także o plany rządu dotyczące wydatkowania tych środków w celu poprawy efektywności gospodarczej w sektorze energetycznym i elektroenergetycznym[1697].

Na początku VIII kadencji Sejmu poseł Jerzy Gosiewski (z PiS), redukcję emisji gazów cieplarnianych stawiał w opozycji do rozwoju gospodarczego, a Jan Szyszko, będący wówczas ministrem środowiska, w odniesieniu do UNFCCC stwierdził, że „założenia tego są niezwykle szczytne, ale oczywiście są regulowane przez pieniądz"[1698].

Na początku 2020 r. do możliwych korzyści finansowych odniósł się poseł Andrzej Grzyb (z PSL-Kukiz'15), wysokość wynegocjowanych funduszy w ramach UE uznając za kluczową kwestię w negocjacjach, mających determinować zgodę lub jej brak w czerwcu 2020 r. na przyjęcie celu neutralności klimatycznej do 2050 r.[1699]

Stosunek do poszczególnych źródeł energii

Dla działań na rzecz ochrony klimatu jedną z najważniejszych kwestii jest kształt systemu energetycznego i rodzaj wykorzystywanych w celu produkcji energii źródeł. Tematyka ta w dyskusjach w ramach komisji sejmowych była poruszana już na początku okresu poddanego analizie dla celów tego opracowania. W drugiej kadencji Sejmu Marek Sobiecki, zastępca dyrektora Departamentu Polityki Ekologicznej w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, zaznaczył, że odnawialne źródła energii „mogą odegrać istotną rolę w ograniczaniu emisji dwutlenku węgla, gazu odpowiedzialnego za ocieplenie klimatu"[1700]. W III kadencji Sejmu Marek Michalik, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, zwrócił uwagę na znaczenie energetyki odnawialnej dla wypełniania zobowiązań wynikających z Protokołu z Kioto[1701]. W kontekście ochrony klimatu do możliwości rozwoju wykorzystania odnawialnych źródeł energii odniosła się także Zofia Krasicka-Domka (z AWS),

[1696] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 201)...,* s. 13.
[1697] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141)...,* s. 8.
[1698] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)*..., s. 11 i 13.
[1699] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 8)...,* s. 7.
[1700] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 105),* biuletyn nr 2550/II, 7.05.1996, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/B2?Open (dostęp: 20.06.2021).
[1701] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 146)*...

Jan Chojnacki (z SLD) oraz obecny na posiedzeniu Komisji OŚZNiL Marian Hoffman, prezes Towarzystwa Rozwoju Małych Elektrowni Wodnych i Maciej Nowicki, prezes EkoFunduszu (minister środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa w 1991 r. i późniejszy minister środowiska w latach 2007-2010), który wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii uznał za „najbardziej radykalną formę ochrony atmosfery w Polsce", przynoszącą dodatkowo korzyści ekonomiczne i społeczne. Zaznaczył ponadto, że rozwój wykorzystania takich źródeł powinien być jednym z najważniejszych programów ochrony środowiska[1702].

Mając na uwadze możliwe zyski finansowe wynikające z możliwości odsprzedaży nadwyżki redukcji emisji gazów cieplarnianych w ramach Protokołu z Kioto, w 2002 r. Zofia Krasicka-Domka (z LPR) opowiedziała się za przyspieszeniem prac nad zagospodarowaniem energii ze źródeł odnawialnych, a Maciej Giertych (z LPR) wskazał w tym kontekście na potencjał biopaliw i energii geotermalnej[1703]. Ryszard Pojda (z UP) na początku 2003 r. w kontekście nasilania efektu cieplarnianego zwrócił z kolei uwagę na marnowanie metanu z pokładów węgla kamiennego[1704]. W trakcie jednego z posiedzeń Komisji OŚZNiL w czasie V kadencji Sejmu, Dariusz Szwed (przewodniczący partii Zieloni 2004), działania na rzecz rozwoju pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych próbował z kolei przedstawić w szerszym kontekście polityki klimatycznej i energetycznej[1705].

W późniejszych latach kontekst zmian klimatu przy tematyce dotyczącej źródeł energii nie był poruszany w tak jednoznaczny sposób. Na uwagę zasługuje jedynie wypowiedź posła Stanisława Gawłowskiego (z PO), który w 2018 r. zaznaczył, iż „zmierzamy w kierunku, aby nie rozwijać górnictwa", uznając tym samym, że polityka energetyczna opierająca się na węglu, jest w konflikcie z polityką na rzecz ochrony klimatu[1706].

Inne wypowiedzi z Komisji OŚZNiL oraz Komisji ds. EKiAP, chociaż nie dotyczyły wprost tematyki ochrony klimatu, to w istotny sposób wskazywały stosunek posłów i przedstawicieli rządu do poszczególnych źródeł energii, a tym samym pośrednio wskazywały podejście do działań na rzecz klimatu.

Podczas wspomnianego już posiedzenia Komisji OŚZNiL, z 7 maja 1996 r., Stanisław Gawłowski (z PO) zauważył, że problemy związane z inwestycjami w odnawialne źródła energii miały wynikać w tamtym czasie z uwarunkowań ekonomicznych i braku systemowych

[1702] Ibidem.
[1703] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 33)...*
[1704] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)...*
[1705] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40)...*, s. 8.
[1706] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 150),* 18.07.2018, s. 10, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/C52CB7DBCDDB91CCC12582DC004BA577/%24File/0344408.pdf (dostęp: 13.12.2022).

form promowania tego typu inwestycji przez władze państwowe[1707]. Andrzej Walewski, podsekretarz stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, odnosząc się wówczas do pytań posła Czesława Śleziaka (z SLD) i Radosława Gawlika (z UW) na temat potencjału energetyki wiatrowej, stwierdził, że elektrownie wiatrowe stwarzają niebezpieczeństwo dla ptaków wędrownych[1708]. W trakcie V kadencji Sejmu Krzysztof Zaręba (sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska), zwracając uwagę na skomplikowaną sytuację energetyki odnawialnej, za najbardziej efektywną uznał energetykę wiatrową[1709]. Mirosława Masłowska (z PiS) za główną przyczynę utrudniającą inwestycje w energetykę wiatrową uznała wówczas brak jednoznacznych przepisów prawnych. Poza tym jako inne bariery wymieniła protesty ekologów i ornitologów oraz niejednoznaczne określenie terenów NATURA 2000[1710]. Do problemów wynikających z braku precyzyjnego określenia obszarów NATURA 2000 dla rozwoju odnawialnych źródeł energii odniósł się także Stanisław Gawłowski (z PO), Stanisław Żelichowski (z PSL), Piotr Cybulski (z Ruchu Ludowo-Narodowego) i Kuba Puchowski (prezes Towarzystwa Rozwoju Małych Elektrowni Wodnych)[1711]. Na początku 2009 r. Zbigniew Kamieński, Dyrektor Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki, zwrócił uwagę na stosunkowo dużą dynamikę rozwoju energetyki wiatrowej w tamtym czasie i wspomniał o planach rozwoju morskiej energetyki wiatrowej[1712]. Maciej Nowicki, minister środowiska, zaznaczył wówczas, że największe zasoby energii odnawialnej stanowi w Polsce energetyka wiatrowa i biomasa, biogazownie, a uzupełniane powinny one być energią geotermią, energią Słońca i wody[1713]. Również Bernard Błaszczyk, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, uznając cel 15% energii ze źródeł odnawialnych w zużyciu energii ogółem w 2020 r. za ambitny, możliwości jego realizacji upatrywał w rozwoju energetyki wiatrowej i budowie 500 nowych biogazowni, a w dalszej kolejności w wykorzystaniu energii słonecznej i wodnej, natomiast w zależności od opłacalności ekonomicznej również źródeł geotermalnych[1714]. W tym samym dniu Jerzy Gosiewski (z PiS) powołał się z kolei na spotkanie z rolnikami z Ruskiej Wsi, stwierdzając, że „ludzie są przerażeni" możliwością lokalizacji elektrowni wiatrowych w ich miejscowości[1715]. Ministerstwo Gospodarki w tamtym czasie

[1707] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 105)...*
[1708] Ibidem.
[1709] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40)...*, s. 4.
[1710] Ibidem, s. 10-11.
[1711] Ibidem, s. 10-12, 14, 16.
[1712] Ibidem, s. 17.
[1713] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)...*, s. 6.
[1714] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)...,* s. 5.
[1715] Ibidem, s. 16.

energetykę wiatrową uznawało natomiast, zaraz po energii z biomasy, za drugie najważniejsze źródło energii odnawialnej w Polsce o „dużym potencjale rozwoju, jak również notującym szybkie tempo wzrostu”[1716]. Tomasz Dąbrowski, zastępca dyrektora Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki, zwrócił wówczas uwagę na konieczność wprowadzenia warunków pozwalających na budowę farm wiatrowych na morzu[1717]. W tym kontekście posłanka Mirosława Masłowska (z PiS) wspomniała o protestach mieszkańców Pomorza Zachodniego, opartych na niechęci do ingerencji w krajobraz morski. Pod koniec VI kadencji Sejmu negatywnie do energetyki wiatrowej odniosła się Anna Zalewska (z PiS), jej rozwój nazywając „wylobbowaną histerią”[1718].

W 2012 r. Dariusz Bąk (z PiS) krytycznie odniósł się do wydawanych przez władze samorządowe decyzji o uwarunkowaniach środowiskowych z pominięciem konsultacji i bez planu przestrzennego zagospodarowania zezwalającego na budowę elektrowni wiatrowych[1719]. Uznał ponadto, że na sąsiednich działkach wobec tych, które wydzierżawiono na instalację elektrowni wiatrowej, ludzie „nie będą mogli funkcjonować, nie będą mogli uprawiać swoich ziem, bo wiatraki zakłócą funkcjonowanie ich gospodarstw rodzinnych”[1720]. W 2016 r. Paweł Suski (z PO) powiedział natomiast, że w Polsce utrudnia się możliwość tworzenia farm wiatrowych i rozwój energetyki prosumenckiej[1721]. Anna Paluch (z PiS) stwierdziła wówczas, że „odłączenie publicznego wsparcia dla elektrowni wiatrowych to nie jest odwrócenie od energetyki odnawialnej”, przytaczając argument, że w Polsce są jeszcze dostępne takie źródła energii jak „elektrownie wodne, jak fotowoltaika i różne inne”[1722]. Jan Szyszko, odnosząc się do „polskiej specyfiki”, uznał, że nie są nią silne i stabilne wiatry[1723]. W listopadzie 2016 r. Gabriela Lenartowicz (z PO) i Stanisław Gawłowski (z PO) zwrócili uwagę, że najtańszym sposobem produkcji energii ze źródeł odnawialnych jest wykorzystanie siły wiatru[1724]. Niemal rok później poseł Michał Stasiński (z PO) stwierdził, że przyjęcie Ustawy o inwestycjach w

[1716] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 70)*, biuletyn 2099/VI, 2.04.2009, s. 4-5, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/B758034E93F99428C12575A20049E112/$file/0209906.pdf (dostęp: 21.11.2022).
[1717] Ibidem, s. 7.
[1718] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 239)...,* s. 16.
[1719] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)...,* s. 8.
[1720] Ibidem, s. 9.
[1721] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)...,* s. 8.
[1722] Ibidem, s. 9.
[1723] Ibidem, s. 11.
[1724] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 48)*, 30.11.2016, s. 21-23, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/95B2037E6089E323C1258089004DA4D9/%24File/0133008.pdf (dostęp: 7.12.2022).

zakresie elektrowni wiatrowych było „niczym zabójstwo na zlecenie (…), zatrzymać, zabić energetykę wiatrową w Polsce”[1725]. W lutym 2020 r. Adam Guibourgé-Czetwertyński, podsekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu, zwrócił uwagę na projekt ustawy dotyczącej rozwoju energetyki wiatrowej na morzu[1726]. W maju 2021 r. poparcie dla takich planów wyraził Andrzej Grzyb (z Koalicji Polskiej), postulując jednocześnie zmianę regulacji prawnych dotyczących elektrowni wiatrowych na lądzie, w tym zmniejszenie ograniczeń dotyczących budowy elektrowni wiatrowych[1727].

Uwagę na potencjał energii geotermalnej zwracała z kolei Zofia Krasicka-Domka (zarówno jako posłanka AWS, jak i LPR)[1728], w 1998 r. nazywając ją najbardziej ekologicznym źródłem energii grzewczej[1729], a także Maciej Giertych (z LPR)[1730]. Poparcie dla energetyki geotermalnej, w opozycji do konwencjonalnej, w 2003 r. wyraził Jan Szwarc (z SLD)[1731]. Na początku 2009 r. na ten zasób energetyczny zwróciła uwagę Anna Paluch, powołując się na geotermię podhalańską[1732], w 2016 r. zaznaczając, że jest to stabilne źródło energii[1733]. Jan Szyszko w 2009 r. uznał z kolei, że zasoby geotermalne Polski wynoszą 150 razy więcej niż polskie potrzeby energetyczne[1734]. Stanowisko to ostro skrytykował Krzysztof Żmijewski, były przewodniczący Rady Konsultacyjnej przy Prezesie Urzędu Regulacji Energetyki[1735]. Niecały miesiąc później również Jerzy Gosiewski (z PiS) stwierdził, że zasoby energii z tego źródła „kilkakrotnie przewyższają zapotrzebowanie całego kraju”[1736]. W kwietniu 2009 r. Mirosława Masłowska (z PiS) pytała o odmowę decyzji dotyczącej budowy elektrowni geotermalnej w Toruniu, oceniając, że wynikała ona „tylko ze względów ideologiczno-politycznych”[1737]. Niezmiennie popierając energetykę geotermalną Jan Szyszko (z PiS) w 2016 r., w opozycji do

[1725] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 101)*..., s. 7.
[1726] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 14)*..., s. 3.
[1727] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 53)*..., s. 13.
[1728] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24)...*; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)...*
[1729] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7)*, biuletyn 165/III...
[1730] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)...*
[1731] Ibidem.
[1732] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)*..., s. 10.
[1733] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 48)*..., s. 16.
[1734] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)*..., s. 8.
[1735] Ibidem, s. 11.
[1736] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)...*, s. 16.
[1737] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 70)*..., s. 16.

energetyki wiatrowej, uznał, że polską specyfiką są „niezwykle bogate, przebogate zasoby geotermalne”[1738]. W listopadzie 2017 r. krytykę potencjału energetyki geotermalnej wyraził Bogusław Sonik (z PO), zwracając uwagę na jej wysokie koszty oraz stwierdzając, że „Polska nie jest krajem geotermalnym i geotermia jako taka nigdy nie będzie podstawą odnawialnych źródeł energii”[1739]. Piotr Dziadzio, podsekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska, a zarazem główny geolog kraju i pełnomocnik rządu do spraw polityki surowcowej państwa, 19 maja 2021 r. powiedział, że energetyka geotermalna na obszarze od Szczecina, przez Łódź, po Warszawę, będzie stanowiła „bardzo duży element ciepłownictwa”[1740].

Na możliwość wzrostu wykorzystania biogazu, biopaliw i biomasy, 7 stycznia 2003 r. wskazał Stanisław Dulias (z Samoobrony)[1741]. W 2009 r. Jerzy Gosiewski (z PiS) wyraził poparcie dla kwalifikowania do biomasy drewna (w przypadku spalania)[1742]. Przeciwnego zdania był natomiast Maciej Stryjecki, dyrektor generalny Polskiej Izby Gospodarczej Energii Odnawialnej, określając energię uzyskaną w taki sposób jako „energię brunatną”[1743]. Na początku 2009 r. Zbigniew Kamieński, Dyrektor Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki, wspomniał o planach, aby w każdej gminie do 2020 r. była przynajmniej jedna biometanownia[1744]. W tym samym roku Jan Rzymełka (z PO) uznał, że na lokalnych źródłach biomasy i drewna mogłyby bazować wsie i małe miasteczka[1745], a Joanna Strzelec-Łobodzińska, podsekretarz stanu w Ministerstwie Gospodarki, stwierdziła, że biomasa w kolejnych latach nadal będzie głównym źródłem energii odnawialnej w Polsce[1746].

Poparcie dla energetyki jądrowej w 2008 r. wyraził poseł Bogusław Sonik (z PO)[1747]. Na ten rodzaj energetyki, w kontekście niestabilności źródeł odnawialnych, na początku 2020 r. zwróciła uwagę również Anna Paluch (z PiS)[1748]. W maju 2021 r. Piotr Dziadzio,

[1738] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)*..., s. 11.
[1739] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 101)*..., s . 13.
[1740] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 53)*..., s. 15.
[1741] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)...*
[1742] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40)*..., s. 11.
[1743] Ibidem, s. 18.
[1744] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)*..., s. 17.
[1745] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)*..., s. 15.
[1746] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 70)*..., s. 4-5.
[1747] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)*..., s. 28.
[1748] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 8)*..., s. 11.

podsekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska, powiedział, że pierwsza elektrownia jądrowa w Polsce zostanie uruchomiona w 2033 r.[1749]

Do energetyki wodnej odniósł się z kolei w 2021 r. Maciej Konieczny (z Lewicy), stwierdzając, że w kontekście susz, będących wynikiem zmian klimatu, ingerencja w cieki wodne, w celu wykorzystania energii z wód płynących, byłaby „szalenie ryzykowna"[1750].

W przypadku bardziej ogólnych odniesień do energetyki, warto zwrócić uwagę między innymi na podejście do wsparcia rozwoju odnawialnych źródeł energii. W 1998 i 2000 r. poseł Jerzy Madej (z UW), krytykując podejście Anny Skowrońskiej-Łuczyńskiej (także wybranej do Sejmu z list UW) która będąc wiceministrem gospodarki zaznaczyła, że energetyka odnawialna nie była traktowana w sposób szczególny ze względu na jej nieznaczny udział w bilansie energetycznym, stwierdził, że powinna ona być wspierana w celu wzrostu jej udziału w polskiej energetyce[1751]. Podobne zdanie wyraził wówczas Stanisław Żelichowski (z PSL) i Dariusz Szwed, przedstawiciel Biura Wspierania Lobbyngu Ekologicznego, a przeciwne Stanisław Jankowski (z AWS)[1752]. Na podobny problem w 2001 r. uwagę zwróciła Katarzyna Langowska (z AWS), poddając krytyce stwierdzenie zawarte w *Strategii rozwoju energetyki odnawialnej*, wskazujące wprost, że w Polsce „stosowanie systemów wykorzystujących odnawialne źródła energii jest nieuzasadnione ekonomicznie"[1753]. Zdanie na temat opłacalności tego typu energetyki, mając na uwadze całościowy bilans zysków i strat, w listopadzie 2006 r. przedstawił Stanisław Gawłowski (z PO)[1754]. Ogólne poparcie dla rozwoju energetyki ze źródeł odnawialnych w grudniu 2006 r. wyraziła Anna Paluch (z PiS) i Danuta Hibner (z PO)[1755].

Poseł Antoni Mężydło (z PO) w 2012 r. stwierdził, że polska energetyka „staje się skansenem"[1756]. Dodatkowo przedstawicielom Ministerstwa Środowiska zarzucił, że są „po tej samej stronie" co Jan Szyszko i bardziej reprezentują interesy gospodarcze i inwestorów, niż ochrony środowiska. Również Dariusz Szwed, przedstawiciel partii Zieloni 2004, poddał wówczas krytyce strukturę polskiej energetyki[1757]. Konieczność jej modernizacji w kolejnych

[1749] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 53)*..., s. 7.
[1750] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii i Skarbu Państwa (nr 5)...,* s. 18.
[1751] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24)...*; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)...*
[1752] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24)...*
[1753] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 146)...*
[1754] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40)...*, s. 23.
[1755] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 46)...*, s. 8 i 14.
[1756] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)...*, s. 8.
[1757] Ibidem.

latach dostrzegał także Marcin Korolec, ówczesny pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej i podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska[1758].

Działania większości parlamentarnej z VIII kadencji Sejmu, dotyczące „odchodzenia od promowania odnawialnych źródeł energii", za błędne uznał Paweł Suski (z PO)[1759]. Podobne zdanie wyraził Bogusław Sonik (z PO)[1760]. Michał Wojtkiewicz (z PiS), w opozycji do tych wypowiedzi powiedział, że „za te odnawialne źródła to my wszyscy płacimy"[1761]. Blisko dwa miesiące później podejście rządu do odnawialnych źródeł energii skrytykowała Gabriela Lenartowicz (z PO), stwierdzając, że „obecnie rząd stawia na najdroższe źródła odnawialnej energii"[1762]. Ze zdaniem posłanki zgodził się Stanisław Gawłowski (z PO)[1763] i Ryszard Wilczyński (z PO), uznając, że „idziemy pod prąd, czy pod wiatr tendencjom europejskim"[1764]. Odnawialne źródła energii krytyce poddał wówczas Andrzej Piotrowski, podsekretarz stanu w Ministerstwie Energii. Zwracając uwagę na konieczność jednoczesnego utrzymywania w gotowości energetyki konwencjonalnej uznał, że odnawialne źródła energii powinny jedynie wspomagać energetykę konwencjonalną[1765]. W 2021 r. Łukasz Kohut (członek Wiosny Roberta Biedronia, a następnie Nowej Lewicy), stwierdził, że przez działania polskiego rządu „rozwój zielonej energetyki jest zasadniczo zablokowany"[1766]. Podobne zdanie wyraziła wówczas posłanka Paulina Hennig-Kloska (z Polski 2050)[1767]. Trzy miesiące później Beata Mateusiak-Pielucha (z PiS) stwierdziła natomiast, że ogrzanie mieszkania zimą za pomocą źródeł odnawialnych w „polskim klimacie" jest niemożliwe[1768].

W kontekście polityki klimatycznej istotne znaczenie ma nie tylko podejście do odnawialnych i alternatywnych źródeł energii, ale także konwencjonalnych, szczególnie węgla kamiennego, który stanowi podstawę polskiego miksu energetycznego i który jest jednym z najbardziej emisyjnych paliw kopalnych. Już w II kadencji Sejmu Marek Sobiecki, przedstawiciel Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, oparcie

[1758] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141)...,* s. 6.
[1759] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)...*, s. 7-8.
[1760] Ibidem, s. 8.
[1761] Ibidem.
[1762] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 48)...,* s. 15, 22-23.
[1763] Ibidem, s. 21.
[1764] Ibidem, s. 17.
[1765] Ibidem, s. 11, 19.
[1766] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)...,* s. 10.
[1767] Ibidem, s. 12.
[1768] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 80)...,* s. 14.

polskiej energetyki w 76% na węglu kamiennym i brunatnym (jako źródle energii pierwotnej) uznał za wadę[1769]. W III kadencji Sejmu (14 lipca 1998 r.) podobne zdanie wyraził poseł Jerzy Madej (z UW), stwierdzając, że działanie takie ,,nie jest normalne"[1770]. W 2008 r. poseł Jan Szyszko (z PiS) odnosząc się do uzależnienia polskiej energetyki od węgla stwierdził, że paliwo to można bardzo łatwo wyeliminować, zastępując je energią jądrową lub gazem. Powiedział jednak przy tym: ,,tylko wtedy przeciwko nam staną polscy górnicy", uznając jednocześnie, że byłoby wówczas zagrożone bezpieczeństwo energetyczne Polski[1771]. Kilka miesięcy później poseł Jan Rzymełka (z PO) stwierdził natomiast, że Polska musi zrezygnować ze spalania węgla ,,nie tylko dlatego, że emituje on CO_2, ale również dlatego, że może się on przydać ludzkości do innych celów"[1772].

W 2016 r. Jan Szyszko, będący wówczas ministrem środowiska, podczas prac nad ratyfikacją Porozumienia paryskiego uznał, że ,,węgiel kamienny musi stanowić o bezpieczeństwie energetycznym państwa w najbliższych kilkudziesięciu latach" i ze względu na kończący się okres używalności wielu starych bloków energetycznych, należy budować nowe[1773]. W lipcu 2018 r. Poseł Krzysztof Sitarski (z Kukiz'15), plany odchodzenia od węgla nazwał ,,histerią dekarbonizacyjną w Europie", przypominając, że bez stali produkowanej za pośrednictwem węgla koksowego nie można osiągnąć celu gospodarki niskoemisyjnej[1774]. W 2016 r. Stanisław Gawłowski (z PO) zwrócił z kolei uwagę na dopłaty do górnictwa węgla kamiennego[1775], dwa lata później uznając, że należy szukać rozwiązań dotyczących innych niż węgiel źródeł energii i zaznaczając, iż jest on największym źródłem emisji gazów cieplarnianych[1776]. Podobnie w 2017 r. stwierdził Michał Stasiński (z PO), uznając, że paliwa tego zabraknie po 2030 r.[1777] Na początku 2020 r. Gabriela Lenartowicz (z KO) powiedziała,

[1769] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 105)...*
[1770] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24)...*
[1771] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)*..., s. 10.
[1772] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)*..., s. 16.
[1773] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)*..., s. 6.
[1773] Ibidem.
[1774] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 150)*..., s. 13.
[1775] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 48)*..., s. 21.
[1776] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 158)* 20.11.2018, s. 39, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/5A99DEA9283C983BC125835C004E0C5A/%24File/0376508.pdf (dostęp: 13.12.2022).
[1777] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 101)*..., s . 13.

że na rynku hurtowym energia ze źródeł odnawialnych była wówczas tańsza niż z węgla[1778]. W lutym 2020 r. Agnieszka Pomaska (z KO) pytała przedstawiciela Ministerstwa Klimatu, czy wspiera planowaną przez PGE budowę odkrywkowej kopalni węgla brunatnego „Złoczew", na co Adam Guibourgé-Czetwertyński odpowiedział przecząco, stwierdzając jednak, że oprócz czynnika klimatycznego należy uwzględnić kwestie społeczne, gospodarcze i inne środowiskowe[1779]. Odpowiedź ta, chociaż niejednoznaczna, wskazywała na zmianę stanowiska rządowego w sprawie inwestycji w energetykę węglową, z otwarcie popierającego taką działalność w VIII kadencji Sejmu, do ostrożnie przychylnej górnictwu węglowemu w IX kadencji Sejmu.

W maju 2021 r. posłanka Joanna Mucha (z Polski 2050) poruszyła sprawę dopłat do górnictwa węglowego[1780]. Piotr Dziadzio, podsekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska, ubolewał z kolei w tym czasie nad wysokimi cenami praw do emisji gazów cieplarnianych, stwierdzając, że ograniczają one rozwój gospodarczy i blokują rozwój energetyki konwencjonalnej. Zaznaczył on jednocześnie, że rząd pracuje nad programem mającym towarzyszyć likwidacji polskiego górnictwa[1781].

Poseł Stanisław Żuk (z Kukiz'15), w ramach posiedzenia Komisji ds. EKiAP z 29 marca 2021 r., transformację energetyczną w Polsce i wzrost wykorzystania źródeł odnawialnych ocenił pozytywnie, twierdząc jednocześnie, że skala takich zmian powinna zostać ograniczona w taki sposób, aby stanowiły one maksymalnie 30-40% polskiego miksu energetycznego. Działania takie motywował nadrzędnym znaczeniem bezpieczeństwa energetycznego, w ramach którego istotną rolę przypisywał węglowi[1782]. We wrześniu 2021 r. Gabriela Lenartowicz (z KO), odnosząc się do słów António Guterresa, sekretarza generalnego ONZ, stwierdziła, że po 2021 r. nie należy budować nowych elektrowni węglowych, a państwa należące do OECD powinny wycofać istniejące moce węglowe do 2030 r., natomiast inne państwa do 2040 r.[1783] Negatywne stanowisko wobec dalszego wykorzystywania węgla wyraził także Krzysztof Gadowski (z KO), który powiedział, że „era węgla się skończyła" i należy to zakomunikować społeczeństwu polskiemu. Odniósł się tym samym negatywnie do

[1778] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7)*, 8.01.2020, op. cit., s. 12.
[1779] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 14)...*, s. 7, 9-10.
[1780] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 53)...*, s. 10.
[1781] Ibidem, s. 8.
[1782] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 34)...*, s. 11-13.
[1783] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)...,* s. 4.

przedwyborczych wypowiedzi premiera Mateusza Morawieckiego, prezydenta Andrzeja Dudy i prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego, którzy ,,przyjeżdżali na Śląsk i mówili górnikom, licytowali się, że węgiel będzie na 100-200 lat"[1784].

W przypadku podejścia posłów do węgla kamiennego i brunatnego należy zwrócić uwagę na wypowiedzi dotyczące lobby górniczego i energetycznego, co może być istotne dla rozumienia znaczenia tych sektorów gospodarki w działalności na rzecz klimatu. Już w 2001 r. poseł Józef Górny (z AWS) zaznaczył, że istotną przeszkodą dla rozwoju energetyki ze źródeł odnawialnych są ,,lobbingi górnictwa węgla i gazu"[1785]. Pogląd na temat silnego lobby paliwowo-energetycznego poparł także Jan Sieńko (z SLD)[1786]. Marian Hoffman, prezes Towarzystwa Rozwoju Małych Elektrowni Wodnych, zaznaczył z kolei, że w kontekście najsilniejszego jego zdaniem lobby węglowego, w najnowszej ówcześnie literaturze pisano o baronach węglowych. W przypadku lobby energetycznego stwierdził, że jest ono nieprzychylne rozwojowi pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych, gdyż zakłady przemysłowe ,,nie chcą mieć na swoim terenie drobnych dostawców energii"[1787]. W 2008 r. na siłę lobby węglowego uwagę zwrócił poseł Bogusław Sonik (z PO)[1788], a lobby przemysłowego Dariusz Szwed (z partii Zieloni 2004)[1789]. Andrzej Kassenberg, prezes Fundacji Instytut na rzecz Ekorozwoju, ,,bardzo silne lobby energetyczno-węglowe" uznał za najważniejszą kwestię oddziałującą negatywnie na zainteresowanie aktywną polityką klimatyczną w Polsce[1790]. W 2009 r. Jan Szyszko i Anna Paluch (z PiS) zaznaczyli z kolei, że polskie lobby przemysłowe wyraziło bardzo negatywne stanowisko w stosunku do pakietu klimatyczno-energetycznego UE[1791]. W 2016 r. Andrzej Piotrowski, podsekretarz stanu w Ministerstwie Energii, odnośnie do początków rozwoju odnawialnych źródeł energii powiedział, że były one ,,bojkotowane przez energetykę zawodową jako rzecz niepasująca do ówczesnego krajobrazu"[1792]. Dariusz Piontkowski (z PiS) stwierdził z kolei, że odnosi wrażenie, iż ,,przez ostatnie kilka lat niektóre lobby, zwłaszcza wiatrowe i fotowoltaiczne, bardzo mocno wpływały na politykę państwową dotyczącą tej akurat dziedziny"[1793]. Chociaż to ostatnie twierdzenie zostało wypowiedziane w

[1784] Ibidem, s. 16.
[1785] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 146)...*
[1786] Ibidem.
[1787] Ibidem.
[1788] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)...*, s. 27.
[1789] Ibidem, s. 41.
[1790] Ibidem, s. 30.
[1791] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)...*, s. 8-9.
[1792] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 48)...*, s. 10.
[1793] Ibidem, s. 18.

kontekście szybkiego rozwoju wykorzystania energetyki wiatrowej, zahamowanego przez ówczesny rząd, to słowa dotyczące lobby węglowego, przemysłowego i energetycznego, były wypowiadane przez przedstawicieli różnych opcji politycznych, co uwiarygadnia rolę tego lobby w procesie formowania polityki klimatycznej i wpływania nie tylko na decydentów, ale i opinię społeczną.

Postrzeganie znaczenia lasów

Zgodnie z polską tradycją ochrony przyrody, istotną rolę w ramach działań na rzecz klimatu przypisywano także lasom. W III kadencji Sejmu, odnośnie do międzynarodowych ustaleń z zakresu ochrony klimatu, poseł Stanisław Żelichowski (z PSL) polski program zwiększania lesistości uznał za mocny argument w negocjacjach z UE na tematy klimatyczne, z czym zgodził się Maciej Sadowski. Kazimierz Rynkowski, wicedyrektor Instytutu Badawczego Leśnictwa, mówiąc o celach zwiększania lesistości uznał, że dzięki temu „Polska może rozwiązać również problemy związane z ochroną klimatu"[1794]. W późniejszym czasie Zofia Krasicka-Domka (z AWS), za dyrektorem generalnym Lasów Państwowych stwierdziła, że „szczególną rolę w zmniejszaniu efektu cieplarnianego i redukcji emisji gazów szklarniowych pełnią lasy"[1795]. Słowa te w imieniu swoim i członków komisji poparł Czesław Śleziak (z SLD)[1796]. W październiku 2008 r. Jan Szyszko „wykorzystanie żywych zasobów przyrodniczych i regenerację" uznał za „bardzo prostą metodę" ograniczania gazów cieplarnianych w atmosferze[1797]. Podobne twierdzenia powtarzał wielokrotnie. W VII kadencji Sejmu na rolę lasów w pochłanianiu CO_2 uwagę zwróciła między innymi posłanka Ewa Wolak (z PO) [1798] i poseł Dariusz Bąk (z PiS)[1799]. Jan Szyszko, jako minister środowiska w VIII kadencji Sejmu, stosunkowo dużą uwagę konsekwentnie skupiał na aktywnościach związanych z pochłanianiem CO_2 przez systemy naturalne, przede wszystkim lasy, zaznaczając tym samym relatywnie niski koszt takiego działania, w stosunku do magazynowania CO_2 w pokładach geologicznych[1800]. Przedstawiając stanowisko Polski na Konferencję Stron UNFCCC w 2015

[1794] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* biuletyn 165/III...
[1795] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)...*
[1796] Ibidem.
[1797] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)...*, s. 40.
[1798] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)...,* s. 5.
[1799] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 201)...,* s. 12.
[1800] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)...*, s. 8-9.

r., zaznaczył między innymi, że Polska będzie miała spotkania promocyjne, w ramach których będą poruszane również „sprawy związane z polskim modelem gospodarki leśnej”[1801]. Po tej konferencji poseł Jerzy Gosiewski (z PiS) pytał „co konkretnie planujemy uzyskać z tytułu zwiększenia powierzchni lasów w Polsce”[1802]. Niecały rok później, odnosząc się do Porozumienia paryskiego, Jan Szyszko zaznaczył, że Polska będzie zmniejszać emisje CO_2 zgodnie z polityką UE, z jednoczesnym wykorzystywaniem polskiej specyfiki, do której zaliczył lasy gospodarcze[1803]. Oparcie działań na rzecz ochrony klimatu w tak dużym stopniu na leśnictwie, w 2018 r. skrytykowała posłanka Gabriela Lenartowicz (z PO), zauważając, że planowane w tym zakresie aktywności będą miały znikome znaczenie dla polskiego bilansu CO_2[1804]. W IX kadencji Sejmu podejście posłów PiS do znaczenia systemów naturalnych dla ochrony klimatu nie uległo zmianie, co potwierdzają między innymi słowa Anny Paluch, która na początku 2020 r. stwierdziła, że Polska od lat promuje osiągnięcie równowagi pomiędzy emisjami antropogenicznymi a ich pochłanianiem przez biosystemy[1805], czy też Marka Suskiego, który ubolewał, że europejskie regulacje zakładają jedynie redukcję emisji gazów cieplarnianych, bez bilansowania ich przez pochłanianie przez naturalne systemy[1806].

Stanowiska ekspertów

Czynny udział w pracach komisji sejmowych niejednokrotnie brały także osoby zajmujące się zawodowo, w tym naukowo, tematyką, która była poruszana. Zdanie przedstawiane przez ekspertów nie zawsze miało jednak znaczenie dla prowadzonych prac, a głoszone przez niektórych posłów poglądy pozostawały w sprzeczności ze stanowiskiem i wiedzą przez nich przekazywaną. Należy jednak zaznaczyć, że informacje i poglądy ekspertów nie zawsze były zgodne z wiedzą naukową na temat samego procesu zmian klimatu, co też wprowadzało do prac komisji dodatkowe zamieszanie i sprawiało wrażenie równorzędnej debaty naukowej osób przyjmujących naukowe ustalenia z zakresu zmian klimatu oraz tych, którzy negowali ich występowanie lub antropogeniczność.

[1801] Ibidem, s. 10.
[1802] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 29.12.2015, op. cit., s. 7.
[1803] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)...,* s. 6.
[1804] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 158)...,* s. 35.
[1805] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 8.01.2020, op. cit., s. 7.
[1806] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii i Skarbu Państwa (nr 5)...,* s. 20-21.

W 2000 r . Andrzej Kassenberg, reprezentujący Fundację Instytut na rzecz Ekorozwoju, który gościł podczas posiedzeń Komisji OŚZNiL także w kolejnych latach, przedstawił dwa możliwe kierunki działań w zakresie ochrony klimatu. Pierwszym miałoby być wypełnienie zobowiązań międzynarodowych bez podejmowania większych wysiłków, drugim natomiast uznanie aktywności na rzecz ochrony klimatu jako szansy służącej unowocześnieniu gospodarki i doprowadzeniu do przemian w sprawach ekologicznych, gospodarczych i społecznych[1807]. Oba podejścia były w tamtym czasie rozpatrywane w ramach prac Sejmu, chociaż w wypowiedziach posłów i przedstawicieli rządu dominowało to drugie, popierane także przez Andrzeja Kassenberga. Niemal 3 lata później, jako prezes Fundacji Instytut na rzecz Ekorozwoju, Andrzej Kassenberg zwracał uwagę na wysokie subsydia dla górnictwa węglowego i problemy związane z wydobyciem węgla kamiennego, wskazując również na koszty zewnętrzne energetyki konwencjonalnej. Oceniając, że gdyby brano je pod uwagę, bilans jej kosztów w porównaniu do energetyki odnawialnej byłby zupełnie inny niż wówczas przedstawiano[1808]. W 2008 r. Andrzej Kassenberg, także jako przedstawiciel Koalicji Klimatycznej, mówił o zagrożeniach i problemach wynikających ze zmian klimatu, które miały miejsce we wcześniejszych latach, zwracając także uwagę na historyczną odpowiedzialność Polski za emisje gazów cieplarnianych, która to wynosiła wówczas 3% w skali globalnej. Ponadto postulował, aby zrealizować Politykę Klimatyczną Polski z 2003 r., na podstawie której planowano dokonać redukcji emisji gazów cieplarnianych na poziomie 40% do 2020 r. w stosunku do roku 1988[1809]. Słowa te jednak nie wywarły większego wpływu na posłów i przedstawicieli rządu.

W 2008 r. aktywnym uczestnikiem prac Komisji OŚZNiL był Zbigniew Kundzewicz, hydrolog, klimatolog i od 1993 r. profesor nauk o Ziemi. Brał on także udział w pracach IPCC. W swojej wypowiedzi skupił się przede wszystkim na przedstawieniu danych naukowych potwierdzających fakt globalnego ocieplenia, jego negatywnych skutków, antropogeniczności zjawiska i możliwości jego przeciwdziałaniu. Oprócz zwrócenia uwagi na liczne negatywne konsekwencje zmian klimatu, wymienił także możliwe skutki pozytywne[1810]. Pomimo informacji przedstawionych przez Zbigniewa Kundzewicza, wątpliwości w sprawie antropogeniczności zjawiska otwarcie wyraziła wówczas Anna Paluch (z PiS) i Bogusław

[1807] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)...*
[1808] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)...*
[1809] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa*, nr 126/VI, 9.01.2008, s. 16, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/A0E97DF8109F805CC12573DE00376A20/$file/001260 6.pdf (dostęp: 6.11.2022).
[1810] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)...*, s. 4-7.

Sonik (z PO), a także w bardziej pośredni sposób Jan Szyszko (z PiS)[1811]. Bogdan Szymański, członek Zarządu Głównego Polskiego Klubu Ekologicznego, w odniesieniu do przyczyn zmian klimatu i prezentowanych w trakcie spotkania niepewności w tym zakresie, odniósł się do słów jednego z amerykańskich burmistrzów, który stwierdził, że „jeśli nawet mała część tych zmian zależy od nas, to człowiek odpowiedzialny powinien się zachowywać tak, aby to zło minimalizować"[1812]. Podczas tego samego spotkania Andrzej Kassenberg zwrócił z kolei uwagę na szanse wynikające dla Polski z pakietu klimatyczno-energetycznego UE, uznając także trudności z niego wynikające, a Radosław Gawlik, prezes Stowarzyszenia Ekologów EKO-UNIA, postulował holistyczne spojrzenie na problem zmian klimatu i wynikające z nich przeobrażenia w różnych dziedzinach życia[1813].

Na początku 2009 r. pozytywne aspekty pakietu klimatyczno-energetycznego UE zauważył także Maciej Stryjecki, przedstawiciel Fundacji na Rzecz Energetyki Zrównoważonej, lobbysta, stwierdzając, że główna konsekwencja jego wejścia w życie „jest taka, że w końcu jesteśmy zmuszeni do modernizacji polskiej energetyki"[1814]. Andrzej Kassenberg odnosząc się do przedstawianych podczas posiedzenia komisji negatywnych stanowisk wobec pakietu klimatyczno-energetycznego UE, jedynie hasłowo zaznaczył wówczas, że organizacje pozarządowe mają w tej kwestii odmienne myślenie[1815].

Co interesujące, niecały miesiąc później szef Sekretariatu Górnictwa i Energetyki NSZZ „Solidarność" Kazimierz Grajcarek stwierdził, że „zasoby węgla kamiennego wystarczą nam na 300 lat, natomiast węgla brunatnego na ponad 800 lat"[1816], a twierdzenie na temat wystarczalności węgla na 300 lat powtórzył Andrzej Kassenberg, zaznaczając tym samym, że kończy się ropa i gaz[1817]. Z kolei w kontekście absurdalnych wypowiedzi Krzysztofa Tchórzewskiego (z PiS), poddających w wątpliwość antropogeniczność współczesnych zmian klimatu, Andrzej Kassenberg, będąc w swoich wywodach bardzo ostrożny, za kluczowy dowód ludzkiego wpływu na system klimatyczny uznał najwyższe przynajmniej od 600 tys. lat stężenie dwutlenku węgla w atmosferze[1818].

W listopadzie 2009 r. Zbigniew Karaczun, przedstawiciel Koalicji Klimatycznej i prezes Okręgu Mazowieckiego Polskiego Klubu Ekologicznego, problemu w rozpoczęciu

[1811] Ibidem, s. 8, 16, 26.
[1812] Ibidem, s. 35.
[1813] Ibidem, s. 37.
[1814] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)*..., s. 14.
[1815] Ibidem.
[1816] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)*..., s. 26.
[1817] Ibidem, s. 30.
[1818] Ibidem, s. 29.

działań adaptacyjnych do skutków zmian klimatu upatrywał w braku powszechnej zgody dotyczącej ich zachodzenia[1819]. Kazimierz Grajcarek, przewodniczący Sekretariatu Górnictwa i Energetyki NSZZ „Solidarność", uznając, zmiany klimatu za fakt, poddawał jednak w wątpliwość ich antropogeniczność[1820]. Podobne stanowisko wyrażali wówczas także: Marek Kuchciński (z PiS), Jan Szyszko (z PiS) i Jan Rzymełka (z PO)[1821]. Co interesujące, Andrzej Kassenberg poparł twierdzenie Jana Szyszko na temat istnienia ośrodków mających odmienne zdanie w sprawie oddziaływania ludzkiego na klimat, zwracając jednak uwagę na polityczne znaczenie przyjętych przez Polskę zobowiązań w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych[1822]. Postawa taka politycznie mogła zostać przez niektórych odebrana jako uwiarygadniająca twierdzenia Jana Szyszko nie tylko w tej sprawie, ale także w kwestii jego wątpliwości na temat antropogeniczności współczesnych zmian klimatu.

Niezwykle istotne znaczenie miało posiedzenie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z 2 marca 2010 r. Leszek Marks, przedstawiciel Komitetu Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk, nie tylko poddawał wówczas w wątpliwość antropogeniczność współczesnych zmian klimatu, ale uznał także, że proces ocieplania klimatu zakończył się w 1998 r., a nauki o Ziemi „absolutnie wykluczają" wpływ gazów cieplarnianych na ocieplenie klimatu w latach 90. XX w.[1823] Zbigniew Jaworowski, przedstawiony jako ekspert komisji, twierdzenia na temat współczesnych zmian klimatu uznał za oszustwa klimatologów[1824], przedstawiając także kilka innych absurdalnych twierdzeń. Bolesław Jankowski, wiceprezes Badania Systemowe „EnergSys" Sp. z o. o., ostrzegał z kolei przed wysokimi kosztami dla polskiej gospodarki, mającymi wynikać z realizacji założeń UE w zakresie obniżania emisji gazów cieplarnianych i przede wszystkim z handlu uprawnieniami do emisji[1825]. Zbigniew Karaczun nie podjął wówczas dyskusji na temat procesu i antropogeniczności współczesnych zmian klimatu, uznając, że jest to tematyka, która powinna być poruszana przez klimatologów, którzy pracują nad tymi zagadnieniami[1826]. Tym samym posiedzenie komisji zostało zdominowane przez wypowiedzi jednoznacznie negatywne wobec polityki klimatycznej, a twierdzenia te zostały przyjęte przez niektórych posłów w części (przez

[1819] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)*..., s. 9.
[1820] Ibidem.
[1821] Ibidem, s. 4, 21, 26.
[1822] Ibidem, s. 27.
[1823] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 126)*..., s. 8.
[1824] Ibidem, s. 10.
[1825] Ibidem, s. 14.
[1826] Ibidem, s. 15.

Grażynę Ciemniak z SDPL, Marka Kuchcińskiego z PiS[1827]) lub w całości (przez Mirosławę Masłowską z PiS, Piotra Cybulskiego z PiS, Grzegorza Pisalskiego z UP[1828]).

W marcu 2012 r., podczas posiedzenia Komisji OŚZNiL na temat projektu uchwały w sprawie renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego UE, Zbigniew Karaczun wyraził dość odosobnione zdanie, zwracając uwagę, że pakiet ten może być szansą dla polskiego społeczeństwa i gospodarki[1829]. Pozytywnych konsekwencji w jego realizacji upatrywał także Dariusz Szwed (z partii Zieloni 2004) i Beata Jaczewska (z Ministerstwa Środowiska)[1830].

W trakcie posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych z 10 września 2021 r., Marcin Kowalczyk, kierownik Zespołu Klimatycznego WWF Polska, Urszula Stefanowicz, z Okręgu Mazowieckiego Polskiego Klubu Ekologicznego i Anna Ogniewska z Greenpeace Polska, przedstawiali naukowe ustalenia dotyczące zmian klimatu, postulując bardziej ambitne podejście do ochrony klimatu[1831]. Ponadto Marcin Kowalczyk i Urszula Stefanowicz podjęli się sprostowania niektórych nieprawdziwych informacji, przedstawionych przez przewodniczącego komisji, Marka Suskiego[1832].

Podsumowanie

W trakcie III kadencji Sejmu, w ramach prac Komisji OŚZNiL, posłowie poważnie traktowali zarówno fakt dotyczący istnienia zmian klimatu (w tym Czesław Śleziak z SLD i Jerzy Madej z UW), jak i ich antropogeniczności, na co szczególną uwagę zwróciła Zofia Krasicka-Domka (z AWS). Również w IV kadencji Sejmu zdanie takie wyraził Jan Sieńko (z SLD), a niezmiennie podtrzymywał je Czesław Śleziak (sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska). W tym samym czasie, jednak w formie pytania, wątpliwości na temat antropogeniczności zmian klimatu wyraził poseł Leszek Świętochowski (z PSL).

Niepewność dotyczącą ludzkiego wpływu na klimat w V kadencji Sejmu uzewnętrznił także Andrzej Markowiak (z PO), zachowując jednak ostrożność w formułowaniu jednoznacznego osądu rzeczywistości.

[1827] Ibidem, s. 18-20.
[1828] Ibidem, s. 17, 19-20.
[1829] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)...*, s. 22.
[1830] Ibidem, s. 4, 18, 27.
[1831] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59)...*, s. 19-21.
[1832] Ibidem, s. 20-21.

Na początku VI kadencji Sejmu zachodzenie zmian klimatu za fakt uznał Bernard Błaszczyk (podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska), Maciej Sadowski (przewodniczący Rady Naukowej Instytutu Ochrony Środowiska), Maciej Nowicki (minister środowiska), zwracając uwagę na zagrożenia wynikające z niepodejmowania aktywności na rzecz ochrony klimatu, a także Marek Kuchciński (z PiS) oraz Jan Szyszko (z PiS) w maju 2008 r., uznając także antropogeniczność takich zmian. Natomiast w październiku 2008 r. posłowie ci przedstawili niepewność dotyczącą antropogeniczności zjawiska, podobne wątpliwości prezentując także w listopadzie 2009 r. Dariusz Szwed (z partii Zieloni 2004) w 2008 r. poddał z kolei krytyce politykę klimatyczną rządu, uznając ją za mało ambitną.

W tym samym czasie wątpliwości w sprawie antropogeniczności zmian klimatu wyrazili: Anna Paluch (z PiS) i Bogusław Sonik (z PO) w 2008 r., Krzysztof Tchórzewski (z PiS) i Marek Kuchciński (z PiS) w 2009 r. i Jan Szyszko (z PiS) w 2009 i 2011 r. Z kolei w marcu 2010 r. posłanka Mirosława Masłowska (z PiS), Piotr Cybulski (z PiS) i Grzegorz Pisalski (z UP) wyrazili wątpliwości dotyczące występowania zmian klimatu i zasadności podejmowania działań w celu redukcji emisji gazów cieplarnianych. Częściowo stanowisko takie zaprezentowała również w tym czasie Grażyna Ciemniak (z SDPL). Podejście takie zostało wówczas wyartykułowane po wypowiedziach Leszka Marksa i Zbigniewa Jaworowskiego, występujących w roli ekspertów, którzy poddawali w wątpliwość nie tylko antropogeniczność współczesnych zmian klimatu, ale także fakt ich zachodzenia.

W trakcie VII i VIII kadencji Sejmu z wypowiedzi przychylnych działaniom na rzecz ochrony klimatu można wyszczególnić jedynie słowa Antoniego Mężydło (z PO) z 2012 r. i Bogusława Sonika (z PO) z grudnia 2015 r. Do stanowisk negatywnych w tym zakresie należy z kolei zaliczyć wypowiedzi posła Czesława Sobierajskiego (z PiS) z 2016 i 2017 r., kiedy w wątpliwość poddawał nie tylko antropogeniczność zmian klimatu, ale także ich występowanie. Poza tym sceptyczny stosunek do ambitniejszych działań na rzecz ochrony klimatu wyrażali: Jerzy Gosiewski (z PiS), Wojciech Skurkiewicz (z PiS) i Barbara Dziuk (z PiS).

Wątpliwości w sprawie ludzkiego wpływu na system klimatyczny i zasadności podejmowania ambitnych działań na rzecz ochrony klimatu, w IX kadencji Sejmu wyrażała z kolei w ramach Komisji OŚZNiL Anna Paluch (z PiS) i Jan Duda (z PiS), natomiast w ramach Komisji ds. EKiAP Marek Suski (z PiS) i Beata Mateusiak-Pielucha (z PiS). Negatywny stosunek do działań na rzecz klimatu w ramach prac tych komisji cechowały również wypowiedzi: Artura Góreckiego, (przedstawiciela Ministerstwa Edukacji i Nauki), Dobromira Sośnierza (z KWiN) i Macieja Górskiego (z PiS).

W trakcie IX kadencji Sejmu zdecydowanie częściej niż we wcześniejszych latach pojawiały się wypowiedzi pozytywne odnośnie do ochrony klimatu i wagi problemu. Cechowały one przede wszystkim przedstawicieli partii opozycyjnych wobec rządu. Znalazły się wśród nich stanowiska zaprezentowane przez: posłankę Urszulę Zielińską (z partii Zieloni z KO) w 2020 r., Anitę Sowińską (z Lewicy) w 2020 i 2021 r., Gabrielę Lenartowicz (z KO) w 2020 i 2021 r., Przemysława Koperskiego (z Lewicy) w 2020 r., Marka Dyducha (z Lewicy) w 2020 r., Agnieszkę Pomaskę (z KO) w 2020 r., Macieja Koniecznego (z Lewicy) w 2020 r., Krystynę Szumilas (z KO) w 2021 r., Paulinę Hennig-Kloskę (z Polski 2050) w 2021 r., Michała Krawczyka (z KO) w 2021 r., a także Adama Guibourgé-Czetwertyńskiego (podsekretarza stanu w Ministerstwie Klimatu) w 2020 i 2021 r. oraz częściowo Dobromira Sośnierza (z KWiN), który w 2021 r. uznał konsensus naukowy w sprawie zmian klimatu.

Podobny podział w IX kadencji Sejmu zarysował się w sprawie podejścia uczestników komisji sejmowych odnośnie do osiągnięcia neutralności klimatycznej Polski i całej UE w 2050 r. Pozytywne stanowisko w tym zakresie wyraziła Urszula Zielińska (z partii Zieloni z KO), Anita Sowińska (z Lewicy), Przemysław Koperski (z Lewicy), Joanna Mucha (z Polski 2050), Urszula Pasławska (z Koalicji Polskiej) i Gabriela Lenartowicz (z KO). Z kolei zdanie przeciwne wyraził Jan Duda (z PiS), Adam Guibourgé-Czetwertyński i Ireneusz Zyska (sekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska).

W pierwszych latach po przyjęciu pakietu klimatyczno-energetycznego Unii Europejskiej dominowało z kolei negatywne nastawienie do polityki klimatycznej UE. Było ono werbalizowane zarówno przez członków koalicji rządzącej, jak i partii opozycyjnych. Wśród takich stanowisk należy wyszczególnić wypowiedzi Jana Szyszko (z PiS) z 2009, 2012 i 2015 r. i Macieja Nowickiego (ministra środowiska) z 2009 r. Wiązały się one jednak z wzajemnym obarczaniem się winą za przyjęcie pakietu klimatyczno-energetycznego UE w określonym kształcie. Tym samym jednak Jan Szyszko był jednoznacznie przeciwny przyjętemu pakietowi, podobnie jak poseł Czesław Sobierajski (z PiS) w 2016 r. Negatywne oceny dotyczące pakietu klimatyczno-energetycznego UE przeważały również w opinii Leszka Deptuły (z PSL), Dariusza Bąka (z PiS), Mariusza Oriona Jędryska (z SP). Sceptyczny stosunek do działań UE z zakresu zmniejszania emisji gazów cieplarnianych, w ramach Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, był także wyrażany w kontekście jej kilkunastoprocentowego udziału w emisjach globalnych. Uwagę na znikome znaczenie takich aktywności zwrócił Jan Rzymełka (z PO) w 2009 r., Bernard Błaszczyk w 2010 r., a także Zbyszek Zaborowski (z SLD) i Jan Szyszko (z PiS) w 2015 r.

Pozytywne podejście do pakietu klimatyczno-energetycznego UE cechowało z kolei wypowiedź Dariusza Szweda (z partii Zieloni 2004) z 2012 r., a niejednoznacznie pozytywne Beaty Jaczewskiej z 2012 r. i Bogusława Sonika (z PO) z listopada 2015 r.

W późniejszych latach, w IX kadencji Sejmu, negatywny stosunek do polityki klimatycznej UE werbalizował przede wszystkim Marek Suski (z PiS) i Janusz Kowalski (z SP), natomiast szans dla Polski wynikających w jej realizacji upatrywał Krzysztof Gadowski (z PO) i Dariusz Wieczorek (z Lewicy).

Odnośnie do odnawialnych źródeł energii, większość posłów w analizowanym okresie wyrażała pozytywny stosunek do rozwoju ich wykorzystywania i zwiększania ich udziału w polskim bilansie energetycznym. Kwestie te były rozpatrywane zarówno w kontekście ochrony klimatu i zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych (między innymi w II kadencji Sejmu przez Marka Sobieckiego, zastępcę dyrektora Departamentu Polityki Ekologicznej w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, w III kadencji Sejmu przez Marka Michalika, podsekretarza stanu w Ministerstwie Środowiska, posłankę Zofię Krasicką-Domkę z AWS, posła Jan Chojnackiego z SLD, Macieja Nowickiego, ówczesnego prezesa EkoFunduszu, w V kadencji Sejmu przez Stanisława Gawłowskiego z PO i Dariusza Szweda z partii Zieloni 2004), jak i spraw niełączonych bezpośrednio z klimatem.

Pozytywnie na temat możliwości rozwoju wykorzystywania źródeł odnawialnych, w III kadencji Sejmu, wypowiadał się również Jerzy Madej (z UW), Stanisław Żelichowski (z PSL), Katarzyna Langowska (z AWS), Dariusz Szwed, w V kadencji Sejmu Stanisław Gawłowski (z PO), Anna Paluch (z PiS), Danuta Hibner (z PO), w VII kadencji Sejmu Antoni Mężydło (z PO), Marcin Korolec, ówczesny pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej i podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska i Dariusz Szwed, w VIII kadencji Sejmu Paweł Suski (z PO), Bogusław Sonik (z PO), Gabriela Lenartowicz (z PO), Stanisław Gawłowski (z PO), Robert Wilczyński (z PO), a w IX kadencji Sejmu Paulina Hennig-Kloska (z Polski 2050).

Odnawialne źródła energii ze względu na koszty, krytyce poddał z kolei Stanisław Jankowski (z AWS) w 1998 r., Michał Wojtkiewicz (z PiS) i Andrzej Piotrowski (podsekretarz stanu w Ministerstwie Energii) w 2016 r. Konieczności ich traktowania jako jedynie dopełniających źródła konwencjonalne upatrywał natomiast Dariusz Piontkowski (z PiS) w 2016 r. i Beata Mateusiak-Pielucha (z PiS) w 2021 r.

Najczęściej przez posłów i przedstawicieli rządu w analizowanym okresie dostrzegany był potencjał energetyki wiatrowej, chociaż nie brakowało także negatywnego stosunku do jej rozwoju. Pozytywnie do energetyki wiatrowej odnosili się: Krzysztof Zaręba (sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska) i Mirosława Masłowska (z PiS) w trakcie V kadencji Sejmu,

Zbigniew Kamieński (Dyrektor Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki), Maciej Nowicki (minister środowiska), Bernard Błaszczyk (podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska) i Tomasz Dąbrowski (zastępca dyrektora Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki) w VI kadencji Sejmu, Paweł Suski (z PO), Gabriela Lenartowicz (z PO), Stanisław Gawłowski (z PO), Michał Stasiński (z PO) i Andrzej Grzyb (z Koalicji Polskiej) w VIII i IX kadencji Sejmu. Z kolei niechęć do energetyki wiatrowej wyrażali: Andrzej Walewski (podsekretarz stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa) w II kadencji Sejmu, Jerzy Gosiewski (z PiS) i Anna Zalewska (z PiS) w VI kadencji Sejmu, Dariusz Bąk (z PiS) w VIII kadencji Sejmu, Anna Paluch (z PiS) i Jan Szyszko (z PiS) w trakcie VIII kadencji Sejmu.

Za energetyką geotermalną opowiadali się natomiast: Zofia Krasicka-Domka (z AWS) w III i IV kadencji Sejmu, Maciej Giertych (z LPR) i Jan Szwarc (z SLD) w IV kadencji Sejmu, Anna Paluch (z PiS) i Jan Szyszko (z PiS) w VI i VIII kadencji Sejmu, Jerzy Gosiewski (z PiS) w VI kadencji Sejmu, Mirosława Masłowska (z PiS) w VIII kadencji Sejmu i Piotr Dziadzio (podsekretarz stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska) w IX kadencji Sejmu. Upatrywanie w tego typu energetyce dużego potencjału w Polsce skrytykował z kolei Krzysztof Żmijewski (były przewodniczący Rady Konsultacyjnej przy Prezesie Urzędu Regulacji Energetyki) w VI kadencji Sejmu i Bogusław Sonik (z PO) w VIII kadencji Sejmu.

Istotną rolę biomasie nadawał z kolei Stanisław Dulias (z Samoobrony) w 2003 r., Zbigniew Kamieński (Dyrektor Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki), Jan Rzymełka (z PO), Joanna Strzelec-Łobodzińska (podsekretarz stanu w Ministerstwie Gospodarki), Bernard Błaszczyk (podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska) i Maciej Nowicki w 2009 r.

Do polskiego miksu energetycznego, opartego w głównej mierze na węglu kamiennym i brunatnym, negatywnie odniósł się już w II kadencji Sejmu Marek Sobiecki, przedstawiciel Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, a w III kadencji Sejmu poseł Jerzy Madej (z UW). W VI kadencji Sejmu (w 2009 r.) wydźwięk taki cechował z kolei wypowiedź Jana Rzymełki (z PO), w VIII kadencji Sejmu Stanisława Gawłowskiego (z PO) i Michała Stasińskiego (z PO), a w IX kadencji Sejmu Joanny Muchy (z Polski 2050), Gabrieli Lenartowicz (z KO), Agnieszki Pomaski (z KO) i Krzysztofa Gadowskiego (z KO). Za nieodchodzeniem od używania węgla w celu produkcji energii, w VIII kadencji Sejmu opowiadali się natomiast: Jan Szyszko (z PiS), Krzysztof Sitarski (z Kukiz'15), Stanisław Żuk (z Kukiz'15) i Paweł Sałek (sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska i pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej), natomiast Piotr Dziadzio (podsekretarz stanu w Ministerstwie

Klimatu i Środowiska) krytykował blokadę rozwoju energetyki konwencjonalnej przez wysokie koszty praw do emisji gazów cieplarnianych.

Na podstawie przedstawionych powyżej stanowisk, wiedzy i opinii posłów, analizowany przedział czasowy, ze względu na podejście posłów i przedstawicieli rządów do ochrony klimatu, w tym kwestii związanych z polityką klimatyczną UE i energetyką, można podzielić na trzy okresy. Pierwszy miał miejsce do początku VI kadencji Sejmu, drugi obejmował część VI kadencji Sejmu (od przełomu 2008 i 2009 r.), aż do końca VIII kadencji Sejmu, trzeci natomiast rozpoczął się wraz z IX kadencją Sejmu.

Pierwszy z tych okresów charakteryzowała stosunkowo duża zgoda posłów i przedstawicieli rządów odnośnie do akceptacji faktu zachodzenia współcześnie istotnych zmian w systemie klimatycznym Ziemi, ich antropogeniczności oraz wagi i zagrożeń z nich wynikających, a tym samym konieczności podejmowania działań w celu łagodzenia ich dynamiki. Pojedyncze głosy przeciwne wypowiadane były przez przedstawicieli różnych partii politycznych, a ich wydźwięk nie był jednoznacznie negatywny wobec działań na rzecz ochrony klimatu. Tym samym wątpliwości wobec antropogeniczności zmian klimatu czy też zasadności podejmowania aktywności w celu ich łagodzenia, były wypowiadane z ostrożnością, niewskazującą jednoznacznej odpowiedzi na temat ich natury.

W trakcie drugiego okresu, od drugiego roku VI kadencji Sejmu do końca VIII kadencji Sejmu, dominowały wypowiedzi nieprzychylne ambitnej polityce klimatycznej, w tym przede wszystkim regulacjom UE z zakresu ochrony klimatu. W tym czasie nastąpił także podział w podejściu do problemu, w oparciu o przynależność partyjną. Sceptyczne nastawienie wobec działań na rzecz ochrony klimatu, antropogeniczności współczesnych zmian klimatu, a nawet ich zachodzenia, najczęściej charakteryzowało przedstawicieli PiS, a w VIII kadencji Sejmu także Kukiz'15. Przedstawiciele PO i PSL tematykę zmian klimatu i polityki klimatycznej poruszali z kolei sporadycznie. W ich wypowiedziach w tamtym czasie charakterystyczne było jednak uznawanie pakietu klimatyczno-energetycznego UE za przykry obowiązek, który Polska musiała respektować, a pojedyncze oceny przedstawicieli rządu i członków PO, wskazujące na możliwe pozytywne skutki działań na rzecz ochrony klimatu i zmniejszania emisji gazów cieplarnianych oraz polityki klimatycznej UE, były wypowiadane stosunkowo nieśmiało. W VIII kadencji Sejmu wyraźniejsze stały się z kolei różnice w podejściu do energetyki. Przedstawiciele Platformy Obywatelskiej i Koalicji Polskiej jednoznacznie krytykowali działania ówczesnego rządu z zakresu energetyki wiatrowej, a w przypadku energetyki węglowej niektórzy przedstawiciele PO wspominali w ramach prac komisji sejmowej o konieczności odchodzenia od tego rodzaju energetyki. Przedstawiciele PiS, Kukiz'15, a także

rządu, opowiadali się w trakcie VIII kadencji Sejmu za nieodchodzeniem od energetyki węglowej.

Czas od początku IX kadencji Sejmu charakteryzuje się z kolei wzrostem znaczenia tematyki dotyczącej zmian klimatu. Niezmienny został jednak podział partyjny na przedstawicieli PiS i SP oraz w dużym stopniu KWiN z jednej strony i innych partii opozycyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem Lewicy i KO z drugiej. Członkowie pierwszych z tych ugrupowań zdecydowanie częściej sceptycznie podchodzili do ambitnych działań na rzecz ochrony klimatu, a nawet antropogeniczności współczesnych zmian klimatu, niż przedstawiciele innych partii. Dodatkowo w okresie tym ujawniła się nie tylko różnica w podejściu do problemu zmian klimatu, ale także wiedzy na temat tego zjawiska. Do naukowych ustaleń z zakresu zmian klimatu stosunkowo często odwoływali się posłowie Lewicy i KO (w jej ramach przede wszystkim partii Zieloni). Posłowie PiS w tym czasie nadal szczególną uwagę zwracali natomiast na rolę lasów dla redukcji emisji gazów cieplarnianych i stabilizacji klimatu, nadając im rolę wielokrotnie większą od faktycznych możliwości systemów naturalnych w pochłanianiu i magazynowaniu gazów cieplarnianych. Należy jednak zaznaczyć, że był to element niezmienny w polityce PiS, co niewątpliwie miało związek z wcześniejszymi aktywnościami w tym zakresie nieżyjącego już wówczas Jana Szyszko. W IX kadencji Sejmu posłowie większości partii opozycyjnych bardziej zdecydowanie opowiadali się za odchodzeniem od energetyki węglowej, a przedstawiciele koalicji rządowej popierali ją w sposób zdecydowanie bardziej zawoalowany niż we wcześniejszych latach.

Do początku VI kadencji Sejmu, stosunek członków Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa praktycznie nie opierał się na podziałach ideologicznych, gdyż wypowiedzi negatywne wobec ochrony klimatu cechowały pojedynczych przedstawicieli różnych ugrupowań politycznych. Sytuacja ta zmieniła się w VI kadencji Sejmu. Istotnym czynnikiem dla takiej zmiany niewątpliwie był wzrost polaryzacji polskiej sceny politycznej. Wówczas przedstawiciele PiS w coraz większym stopniu zaczęli negować konieczność podejmowania ambitnych działań na rzecz ochrony klimatu. Zmiana wśród niektórych posłów tej partii dotyczyła też samego podejścia do zmian klimatu, od uznawania ich zachodzenia i antropogeniczności, przez uznawanie ich występowania, jednak z brakiem akceptacji wiedzy na temat antropogeniczności zjawiska, a w niektórych przypadkach także po negację istnienia współczesnych zmian klimatu. Postawy takie cechowały także członków innych parlamentarnych ugrupowań, które można sklasyfikować jako prawicowe (Kukiz'15 i KWiN). Posłowie PiS niezmiennie opowiadali się również za rozwojem wykorzystania energetyki geotermalnej i opieraniem polskiej polityki klimatycznej na systemach naturalnych. Od VI

kadencji Sejmu posłowie PiS charakteryzowali się również krytyką regulacji UE z zakresu ochrony klimatu, łagodząc nieznacznie takie podejście dopiero w trakcie sprawowania rządu. Niechęć do takiej polityki była motywowana głównie chęcią ochrony polskich interesów, gospodarki i energetyki. Podobnie członkowie partii motywowali swój negatywny stosunek do wykorzystywania niektórych odnawialnych źródeł energii, dla przykładu w przypadku wiatraków opisując je jako oparte na „obcych" technologiach i produkowanych poza granicami Polski. Tym samym posłowie PiS szczególną rolę nadawali energetyce węglowej i geotermalnej, traktując te źródła jako polskie dobro narodowe. Stanowiska te w ostatnich latach z pewnością wynikały w pewnej mierze z przyjęcia przez PiS wielu elementów ideologii nacjonalistycznej.

Przedstawiciele PO w trakcie sprawowania rządów przez członków swojej partii, na tematy klimatyczne wypowiadali się dość powściągliwie, w większości uznając zagrożenia wynikające z ambitniejszej polityki klimatycznej UE. W tym i późniejszym czasie opowiadali się niezmiennie za energetyką wiatrową i wykorzystaniem biomasy. Poparcie to wynikało w głównej mierze z oceny opłacalności finansowej takich źródeł. W trakcie VI i VII kadencji Sejmu posłowie PO popierali także dalsze wykorzystywanie węgla jako podstawowego źródła polskiego miksu energetycznego. Zauważalna zmiana w tym względzie nastąpiła dopiero w IX kadencji Sejmu, kiedy przedstawiciele PO (i innych partii w ramach KO) zaczęli podważać zasadność wykorzystywania węgla jako źródła energii w połowie XXI w. Chociaż członkowie ugrupowania już w VIII kadencji Sejmu przeciwstawiali się polityce PiS w sprawie ograniczania wykorzystywania odnawialnych źródeł energii (głównie z wiatru), to dopiero w IX kadencji Sejmu ich stanowisko odnośnie do energetyki węglowej i polityki klimatycznej zostało oparte w większej mierze na akceptacji wagi problemu zmian klimatu.

Przedstawiciele SLD do początku VI kadencji Sejmu, podobnie jak członkowie innych partii, w większości akceptowali naukowe ustalenia w sprawie zmian klimatu. Przeobrażenie w tym względzie nastąpiło natomiast w VI i VII kadencji Sejmu, kiedy to podobnie jak reprezentanci PiS oraz PO coraz częściej poddawali krytyce stosunkowo ambitne podejście UE do ochrony klimatu. Politycy tej partii opowiadali się także za kontynuowaniem opierania polskiej energetyki na węglu, dostrzegając jednak również potrzebę inwestycji w wykorzystywanie źródeł odnawialnych. Także przedstawiciele innych partii lewicowych (SDPL i UP oraz Ruchu Palikota) odnosząc się w VI i VII kadencji Sejmu do ambitnych działań na rzecz ochrony klimatu, wyrażali w niektórych przypadkach wątpliwości w stosunku do antropogeniczności zmian klimatu, a nawet faktu ich zachodzenia. Stanowiska członków partii lewicowych były w tamtym czasie często motywowane troską o miejsca pracy, co jest

charakterystycznym elementem ideologii socjaldemokratycznej. Podejście SLD uległo znaczącej zmianie w czasie IX kadencji Sejmu, kiedy to zaczął współtworzyć z Wiosną Roberta Biedronia i partią Lewica Razem klub parlamentarny Lewica. Wówczas kwestiom dotyczącym zmian klimatu posłowie tych ugrupowań zaczęli nadawać wysoką rangę, akceptując ustalenia naukowe z zakresu zmian klimatu i postulując podejmowanie ambitnych działań w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych.

PSL, a później także Koalicja Polska, w całym analizowanym okresie do problemów dotyczących zmian klimatu odnosiło się z pewną ostrożnością. Z jednej strony pojawiały się wypowiedzi, które sugerowały niepewność odnośnie do antropogeniczności współczesnych zmian klimatu, z drugiej natomiast akceptację naukowych ustaleń w sprawie zmian klimatu. Na tle członków partii wyróżniały się wypowiedzi Stanisława Żelichowskiego, który niejednokrotnie zauważał możliwe korzyści wynikające z realizacji ambitniejszej polityki klimatycznej. Członkowie ugrupowania odważniejsze i bardziej jednoznaczne wypowiedzi zaczęli prezentować w trakcie IX kadencji Sejmu, np. popierając osiągnięcie neutralności klimatycznej Polski do 2050 r. (chociaż wyrażane w sposób zdecydowanie bardziej powściągliwy niż w przypadku przedstawicieli Lewicy, KO i Polski 2050).

5.3. Aktywności parlamentarne posłów w zakresie polityki klimatycznej

Większe rozbieżności w stanowiskach i wiedzy parlamentarzystów na temat problemu zmian klimatu, powinny ukazywać debaty odbywające się w ramach posiedzeń Sejmu. Założenie to wynika z mniejszej specjalizacji wśród ogółu parlamentarzystów w określonej dziedzinie, w stosunku do członków poszczególnych komisji (dla których tematyka dyskutowana podczas posiedzeń takich komisji powinna być znana w większym stopniu). Mając na uwadze powyższe, analiza wystąpień sejmowych będzie traktowana jako dopełnienie analizy wypowiedzi wygłaszanych podczas posiedzeń Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, a także Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych. Z tego też względu odniesienia do poglądów posłów biorących udział w dyskusjach sejmowych będą dotyczyły głównie kwestii bezpośrednio związanych z klimatem (bez zwracania uwagi na bardziej szczegółowe kwestie dotyczące między innymi podejścia do energetyki odnawialnej i poszczególnych źródeł energii). Nie zostaną także rozwinięte wypowiedzi, których kontekst i znaczenie zostało wyjaśnione na przykładzie posiedzeń komisji sejmowych. Ze względu na charakter wystąpień w ramach debat sejmowych, podczas których prezentowane są stanowiska

klubów i kół parlamentarnych przez ich przedstawicieli, kwestie dotyczące ochrony klimatu zostaną w tym przypadku przedstawione chronologicznie, poczynając od najwcześniej przeprowadzanych debat. Dopełnienie stanowisk klubów i kół parlamentarnych będą w tym przypadku stanowiły wypowiedzi posłów i przedstawicieli rządu, wygłaszane w ramach pytań, sprostowań lub odpowiedzi na pytania.

W trakcie II kadencji Sejmu nie odbywały się dyskusje parlamentarne istotne z perspektywy ochrony klimatu. Dopiero w ramach prac Sejmu III kadencji, tematyka dotycząca ochrony środowiska naturalnego i problemu zmian klimatu pojawiła się dwukrotnie. Pierwszy raz 7 lipca 1999 r., drugi natomiast 22 sierpnia 2001 r.

Podczas omawiania projektu rezolucji Sejmu w sprawie wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, posłanka Zofia Krasicka-Domka (z AWS) stwierdziła, że prowadzi się „dość barbarzyńskie spalanie paliw kopalnych w celu wytwarzania energii", zaznaczając przy tym, że spalanie zasobów, magazynowanych w Ziemi przez miliony lat, prowadzi do emisji gazów cieplarnianych „z wszystkimi tego konsekwencjami dla klimatu Ziemi"[1833]. Poseł Jan Sieńko (z SLD), uznając istotną rolę paliw kopalnych w rozwoju „imponującej cywilizacji" w XX w., zwrócił uwagę na wysokie koszty środowiskowe tego sukcesu. Stwierdził przy tym, że odnawialne źródła energii w pierwszej dekadzie XX w. mogłyby odpowiadać za dostarczenie 10% potrzebnej w Polsce energii, a 20 lat później za 25-30%, w czym pomóc miałoby wypełnianie międzynarodowych umów, w tym Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu i Protokołu z Kioto[1834]. Przedstawiciele wszystkich klubów i kół parlamentarnych byli zgodni w kwestii konieczności przyjęcia omawianej rezolucji, w głównej mierze odnosząc się do zasady zrównoważonego rozwoju.

Pod koniec III kadencji Sejmu dyskutowano nad dwoma rządowymi dokumentami: *II polityką ekologiczną państwa* oraz *Strategią rozwoju energetyki odnawialnej*. Marek Michalik, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, uznał, że przyjęcie i realizacja tego drugiego dokumentu (którego opracowanie było wynikiem przyjęcia w lipcu 1999 r. rezolucji Sejmu w sprawie wzrostu wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych) jest najprostszym sposobem na przybliżenie Polski do wypełniania zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych, dotyczących „przeciwdziałania zmianom klimatu, efektowi cieplarnianemu"[1835]. Dokument ten

[1833] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu III kadencji, 12 punkt porządku dziennego: Pierwsze czytanie komisyjnego projektu rezolucji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie wzrostu wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych*, 7.07.1999 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf (dostęp: 3.02.2023).
[1834] Ibidem.
[1835] *Wypowiedzi ze 117 posiedzenia Sejmu III kadencji, 2 i 3 punkt porządku dziennego: Rządowy dokument „II polityka ekologiczna państwa (druk nr 2095) wraz ze stanowiskiem Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (druk nr 2898); Rządowy dokument „Strategia rozwoju energetyki odnawialnej" (druk*

w kontekście zobowiązań międzynarodowych rozpatrywał także Jerzy Madej (pełniący rolę sprawozdawcy Komisji OŚZNiL) i Krzysztof Jurgiel (reprezentujący PiS)[1836]. Poseł Józef Górny, prezentujący stanowisko AWS, zaznaczył, że realizacja tej strategii wiąże się z korzyściami środowiskowymi, gospodarczymi i społecznymi, wymieniając między innymi ochronę klimatu. Jan Sieńko (z SLD) dewastację środowiska naturalnego nazwał jednym z największych kataklizmów XX w., jego powagę podkreślając twierdzeniem, że „jeszcze dziś podaje się w wątpliwość przyczyny powstania tzw. efektu cieplarnianego i ciągłych, przebiegających coraz bardziej gwałtownie, zmian klimatycznych, próbując nie łączyć ich z emisjami spowodowanymi spalaniem paliw"[1837]. Rozwój odnawialnych źródeł energii ocenił z kolei jako najtańszy sposób na ograniczenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery. Zofia Krasicka-Domka (z AWS) przedstawiła naukowe podstawy dotyczące zmian klimatu, zaznaczając między innymi, że wzrost koncentracji gazów cieplarnianych w XX w. doprowadził do wzrostu temperatury o 0,3-0,6ºC, a w przypadku niepodjęcia działań mających na celu ograniczenie ich emisji, do końca XXI w. wyniesie on 1-3,5ºC. Zaznaczyła również, że „skutki ocieplenia zaczynamy odczuwać w postaci zmian klimatu", a naukowcy ostrzegają, że „ocieplenie globalne jest powolne, ale jego konsekwencje mogą mieć charakter nieodwracalny"[1838]. Posłanka stwierdziła także, iż „wobec alarmu klimatycznego" konieczne jest pozyskiwanie energii ze źródeł niekonwencjonalnych"[1839]. Z wypowiedzią tą kontrastowały słowa Marcina Libickiego (z PiS), który odnosząc się do polityki rządu USA stwierdził, że nie ma światowego trendu w kwestii efektu cieplarnianego, gdyż państwo to nie przyjęło założeń Protokołu z Kioto. Za argument mający negować nasilenie efektu cieplarnianego na skutek działalności ludzkiej uznał wielokrotne występowanie okresów ocieplenia i oziębienia planety w okresie, kiedy „nie było mowy o żadnym wpływie gospodarki"[1840]. Do wypowiedzi tej odniosła się Katarzyna Piekarska (z SLD), wskazując posła Marcina Libickiego jako przykład braku edukacji ekologicznej. Konieczność prowadzenia edukacji ekologicznej poparł także Czesław Śleziak (z SLD)[1841]. Wypowiedź Marcina Libickiego krytyce poddał również Marek Michalik[1842]. Antoni Tokarczuk, ówczesny minister

nr 2215) wraz ze stanowiskiem Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (druk nr 2767), 22.08.2001 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf (dostęp: 3.02.2023).

[1836] Ibidem.

[1837] Ibidem.

[1838] Ibidem.

[1839] Ibidem

[1840] Ibidem.

[1841] Ibidem.

[1842] Ibidem.

środowiska, odnośnie do emisji gazów cieplarnianych wspomniał jedynie, że *Strategia rozwoju energetyki odnawialnej* jest dokumentem, na podstawie którego emisje te powinny zostać znacznie ograniczone[1843].

W IV kadencji Sejmu bezpośrednio do klimatu odnoszono się w kontekście handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych. Pierwsze posiedzenie na ten temat odbyło się w grudniu 2004 r. Przedstawiając stanowisko swoich ugrupowań parlamentarnych, zarówno Zofia Krasicka-Domka (z LPR), jak i Andrzej Jagiełło (z koła Partii Ludowo-Demokratycznej), odwołując się do zapisów proponowanej ustawy zaznaczyli, że jej celem jest „umożliwienie realizacji wymagań w zakresie krajowych i sektorowych limitów emisji substancji zanieczyszczających wprowadzanych do powietrza, w tym w szczególności gazów cieplarnianych odpowiedzialnych za zmiany klimatu globalnego, w sposób opłacalny i ekonomicznie efektywny"[1844]. Cel ten w nieco zmienionych słowach przedstawił również Ryszard Nowak (z PiS), dodając, że gazy cieplarniane, „odpowiedzialne są za niekorzystne zmiany klimatu"[1845]. Poseł Jan Szwarc (z SLD) zaznaczył z kolei, że celem ustawy jest transpozycja przepisów UE i zobowiązań przyjętych przez Polskę w ramach Protokołu z Kioto, na co uwagę zwrócił również Ryszard Nowak. Poseł Jan Rzymełka (z PO) z jednej strony stwierdził, że „handel emisjami i ograniczenie gazów szklarniowych ma być instrumentem do ochrony klimatu na planecie Ziemia", a z drugiej strony zadał pytanie o skutki, „jeśli okaże się, że zmiany klimatyczne w małym stopniu zależą od ilości gazów cieplarnianych, a w większym stopniu zależą od zmian globalnych położenia naszej planety w kosmosie itd."[1846]. Dodał przy tym, że „my tak bardzo w to uwierzyliśmy, a nie wszystkie kraje uwierzyły, że ocieplenie klimatu ma praprzyczynę w gazach szklarniowych"[1847]. Jan Rzymełka twierdzenie na temat znaczenia ograniczenia emisji gazów cieplarnianych dla ochrony klimatu powtórzył także w trakcie debaty nad stanowiskiem Senatu w sprawie projektu ustawy o handlu uprawnieniami

[1843] Ibidem.
[1844] *Wypowiedzi z 92 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 6 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i innych substancji wprowadzanych do powietrza (druki nr 3381 i 3504)*, 1.12.2004 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 3.02.2023).
[1845] Ibidem.
[1846] Ibidem.
[1847] Ibidem.

do emisji gazów cieplarnianych[1848]. Jan Sztwiertnia (z SDPL) powiedział wówcas, że gazy cieplarniane są odpowiedzialne za zmianę klimatu[1849].

W trakcie trwającej 2 lata V kadencji Sejmu, zabrakło debat sejmowych istotnych dla polityki klimatycznej.

W 2009 r. tematykę dotyczącą systemu zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji poruszono w trakcie trzech posiedzeń Sejmu, w kontekście sprawozdania Komisji OŚZNiL, dotyczącego ustawy regulującej tę kwestię. Ze względu na stosunkowo dużą złożoność techniczną omawianego zagadnienia, interesująca z perspektywy polityki klimatycznej i stosunku parlamentarzystów do tej kwestii, była jedynie wypowiedź posłanki Jolanty Hibner z maja 2009 r., kiedy stwierdziła, że stworzenie systemu wspierającego działania inwestycyjne, jest „bardzo istotnym zadaniem" dotyczącym „ochrony powietrza i przeciwdziałania negatywnym skutkom zmian klimatycznych"[1850]. Poseł Adam Krzyśków (z PSL) przypomniał z kolei, że celem ustawy jest wykonanie prawa UE.

W listopadzie 2009 r. minister środowiska Maciej Nowicki podczas obrad Sejmu przedstawił z kolei informację prezesa Rady Ministrów o stanowisku rządu na COP 15 w Kopenhadze. Zmiany klimatu ocenił on jako stale narastający, „bardzo poważny problem światowy"[1851]. Jako najdotkliwsze ich skutki dla Polski (w odpowiedzi na pytanie posła Marka Kuchcińskiego) wymienił susze oraz braki wody i wynikające z tego spadki letnich plonów z jednej strony, oraz powodzie z drugiej, inwazję szkodników i chorób subtropikalnych, wzrost liczby i siły cyklonów oraz huraganów, a także podnoszenie się poziomu mórz, co jak zaznaczył, zgodnie z prognozami powinno stanowić istotny problemem dla miast położonych na wybrzeżu Morza Bałtyckiego. Ponadto za neutralny skutek zmian klimatu minister środowiska uznał zastępowanie lasów iglastych liściastymi. W przypadku energetyki stwierdził, że „najlepszym i najtańszym sposobem na poprawę bilansu energetycznego" jest oszczędność energii i wzrost efektywności energetycznej. Dopiero na kolejnym miejscu powinny się według niego znajdować odnawialne źródła energii. Klasyfikację wagi takich

[1848] *Wypowiedzi z 94 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o stanowisku Senatu w sprawie ustawy o handlu uprawnieniami do emisji do powietrza gazów cieplarnianych i innych substancji (druki nr 3590 i 3595),* 22.12.2004 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 3.02.2023).

[1849] Ibidem.

[1850] *Wypowiedzi z 42 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 16 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych lub innych substancji (druki nr 1936 i 1978),* 21.05.2009 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 6.02.2023).

[1851] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 32 punkt porządku dziennego: Informacja prezesa Rady Ministrów o stanowisku rządu na Konferencję Klimatyczną COP 15 w Kopenhadze*, 20.11.2009 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 7.02.2023).

działań Maciej Nowicki przedstawił w kontekście pytań posłów na temat energetyki jądrowej. Odnosząc się do tej kwestii dopiero w dalszej kolejności zaznaczył, że plany budowy pierwszej takiej elektrowni są na początkowym etapie. Taka kolejność sugeruje, że według priorytetów ministra środowiska w konstruowaniu polskiego miksu energetycznego, znajdowała się ona w hierarchii ważności za źródłami odnawialnymi. Poseł Krzysztof Tyszkiewicz, wypowiadając się w imieniu PO, powiedział, że posłowie jego partii „doskonale zdają sobie sprawę" z istotności problemu podnoszenia temperatury na Ziemi, podkreślając tym samym determinację swojego ugrupowania politycznego, by „odwrócić ten niekorzystny proces" i oceniając „cel strategiczny konferencji w Kopenhadze, tj. obniżenie temperatury na Ziemi o mniej więcej 2 stopnie Celsjusza" jako słuszny[1852]. Oczywiście celem tym nie było obniżenie średniej globalnej temperatury o 2ºC, a jedynie niedopuszczenie do jej wzrostu o więcej niż 2ºC w stosunku do epoki przedprzemysłowej. Henryk Milcarz (z SLD) zmiany klimatu także uznał za fakt i zwrócił uwagę, że od 1850 r. państwa Europy Zachodniej, wraz z USA, Kanadą, Australią i Japonią, zamieszkiwane przez 14% ludności świata, były wówczas odpowiedzialne za 60% światowych emisji CO_2. Powiedział również, że wzrost średniej globalnej temperatury o więcej niż 2ºC może doprowadzić do podwyższenia poziomu oceanów, nasilenia monsunów, pustynnienia (między innymi w Europie Południowej), co z kolei może wywołać „masowe migracje, głód w ubogich częściach świata oraz wojny o wodę i jedzenie"[1853]. Tym samym uznał, że każdy rok zwłoki w podejmowaniu działań na rzecz ochrony klimatu „może nas drogo kosztować", a zaznaczając swój wielki szacunek dla wiedzy ministra środowiska i jego działań na rzecz ochrony klimatu, stwierdził, że Maciej Nowicki w swoich aktywnościach nie ma wsparcia ze strony polskiego rządu[1854]. Zmiany klimatu za aktualny problem globalny uznał także Adam Krzyśków (z PSL), działania adaptacyjne przyjmując za konieczność[1855]. Jan Szyszko powiedział natomiast, że emisje gazów cieplarnianych „według myśli politycznej wszystkich państw świata", powodują „niekorzystne zmiany klimatyczne"[1856]. Odwołując się do sprawowanej przez siebie funkcji ministra środowiska w rządzie Kazimierza Marcinkiewicza i Jarosława Kaczyńskiego stwierdził, iż zaczęto wówczas pokazywać, że podstawę polskiego bezpieczeństwa energetycznego, zrównoważonego rozwoju i spełnienia polskich zobowiązań wynikających z UNFCCC i Protokołu z Kioto do tej konwencji, stanowi

[1852] Ibidem.
[1853] Ibidem.
[1854] Ibidem.
[1855] Ibidem.
[1856] Ibidem.

„polski węgiel i polskie leśnictwo”[1857]. W kontekście wiedzy na temat procesu zmian klimatu i jego ochrony, przypisywanie podstawowego znaczenia działalności na rzecz ochrony klimatu jednemu z najbardziej emisyjnych źródeł energii i ograniczonej roli lasów (będących elementem należącym do cyklu naturalnego obiegu dwutlenku węgla), należy uznać za co najmniej kontrowersyjne. Andrzej Ćwierz (z PiS) uznając zmiany klimatu za fakt, poddał jednak w wątpliwość ich przyczyny[1858]. Podobne zdanie wyraził poseł Jerzy Gosiewski (z PiS) stwierdzając, że przyczyny współczesnych zmian klimatu „są wielorakie i częściowo tylko znane”, dodając jednak, że należą do nich również te powodowane przez ludzi, które można ograniczyć[1859]. Odnosząc się z kolei do zachowanych w Polsce walorów przyrodniczych, poseł stwierdził, że Polska może żądać od innych państw rekompensaty za to, że „nasze środowisko pochłania ich gazy, oraz za to, że mogą korzystać z naszych dóbr przyrody”[1860]. Józef Rojek (z PiS) w odniesieniu do Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Poznaniu w 2008 r., pytał z kolei dlaczego „Polska nie forowała leśnictwa jako polskiej domeny (…) w zakresie łagodzenia zmian klimatu”[1861]. Wyraz braku wiedzy na temat funkcjonowania Konferencji Stron UNFCCC i współpracy państw będących stronami UNFCCC, stanowiło pytanie Mirosławy Masłowskiej (z PiS) o to „czy przedstawiciele Chin zostali zaproszeni do Kopenhagi na COP 15”. Izabela Kloc (z PiS) pytała natomiast o rolę COP 14 w negocjowaniu pakietu klimatyczno-energetycznego UE. Ponadto stwierdziła, że „pakiet klimatyczny to przede wszystkim blokada polskiego węgla”, jak również „możliwość blokady innych kopalnych źródeł energii, w tym geotermii”[1862]. Pytania posłanki miały niewiele wspólnego z tematyką debaty, a wierdzenia na temat możliwej blokady rozwoju wykorzystania energii geotermalnej, którą uznała za źródło kopalne, zestawiając je z węglem, trudno traktować poważnie. Łączenie zobowiązań w ramach UNFCCC, z polityką klimatyczną UE, nie stanowiło jednak przypadku jednostkowego. Na ten błąd wielokrotnie zwracał uwagę Jan Szyszko, a podczas opisanej debaty sejmowej także Maciej Nowicki. Łączenie tych procesów i regulacji przez posłów można traktować jako brak dostatecznej wiedzy na temat każdego z nich.

Tematyka dotycząca zmian klimatu była poruszana również podczas debaty sejmowej na temat aktualnej sytuacji i perspektyw polskiej energetyki. Joanna Strzelec-Łobodzińska, podsekretarz stanu w Ministerstwie Gospodarki, przedstawiając informację rządu na ten temat

[1857] Ibidem.
[1858] Ibidem.
[1859] Ibidem.
[1860] Ibidem.
[1861] Ibidem.
[1862] Ibidem.

powiedziała, że nowe inwestycje techniczne i wypełnianie „zobowiązań związanych z ochroną klimatu i całym systemem aukcjoningowym", doprowadzi do wzrostu cen energii elektrycznej oraz opłat przesyłowych i dystrybucyjnych[1863]. Ponadto zaznaczyła, że na decyzje o inwestycjach w nowe moce wytwórcze, obok uwarunkowań społecznych, ekonomicznych i ekologicznych, wpływ ma także europejska i krajowa polityka klimatyczna. W przypadku odnawialnych źródeł energii przedstawicielka Ministerstwa Gospodarki powiedziała, że najdynamiczniejszy rozwój dotyczy wykorzystania energetyki wiatrowej, która stanowiła ówcześnie 1100 MW mocy zainstalowanej (wobec 2400 MW mocy zainstalowanej wszystkich źródeł energii odnawialnej), a odnosząc się do udziału węgla w polskim miksie energetycznym stwierdziła, że do 2030 r. spadnie on z poziomu ponad 90% do 57-60%, jednakże ze względu na wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną jego wydobycie miało pozostać na podobnym poziomie. Poseł Jan Kamiński (z PSL) uznał z kolei, że węgla w Polsce nie zabraknie przynajmniej przez 150 lat. Jan Szyszko (z PiS), odnosząc się do wypowiedzi przedstawicielki Ministerstwa Gospodarki na temat rozdania 54 tys. energooszczędnych żarówek, dzięki którym można zaoszczędzić ilość energii równej produkcji z dwóch wiatraków, stwierdził, że „gdyby każdemu Polakowi dano po dwie żarówki, moglibyśmy zlikwidować wszystkie wiatraki nie tylko w Polsce, ale jeszcze 1600 wiatraków w Unii Europejskiej"[1864]. Tymi słowami poseł z jednej strony zwrócił uwagę na znaczenie efektywności energetycznej, z drugiej natomiast na niechęć do lądowej energetyki wiatrowej. Ryszard Zbrzyzny (z SLD) uznając, że spalany w Polsce węgiel ma niewielkie znaczenie dla światowego bilansu CO_2, zapytał o „sens pakietu klimatycznego w kontekście faktu, że Chiny, które spalają 1,5 mld ton węgla kamiennego, nie są stroną takich uzgodnień, podobnie jak Indie czy Stany Zjednoczone"[1865]. Tak sformułowane pytanie z pewnością miało na celu umniejszenie znaczenia działań w ramach UE na rzecz ochrony klimatu. Wniosek taki potwierdza fakt, że Ryszard Zbrzyzny zwrócił także uwagę na koszty realizacji postanowień pakietu klimatyczno-energetycznego UE, dopytując „czy stać nas na takie przedsięwzięcia i kto będzie to finansował"[1866]. Podczas tego posiedzenia dominowały wypowiedzi negatywne wobec ambitniejszych działań na rzecz ochrony klimatu, związanych z pakietem klimatyczno-

[1863] *Wypowiedzi z 80 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 19 punkt porządku dziennego: Informacja rządu o aktualnej sytuacji i perspektywach polskiej energetyki (druk nr 3701),* 16.12.2010 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 8.02.2023).
[1864] Ibidem.
[1865] Ibidem.
[1866] Ibidem.

energetycznym UE i zmniejszeniem zużycia węgla jako źródła energii, a w przypadku rozwoju wykorzystania źródeł odnawialnych ambicje były znacznie ograniczone.

W 2011 r. jedynie podczas posiedzenia Sejmu z 27 kwietnia poruszono tematykę istotną z perspektywy działań na rzecz klimatu. Wynikała ona z debaty na temat projektu ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych. Z wypowiedzi pozytywnych dla ochrony klimatu można wspomnieć jedynie słowa Grażyny Ciemniak (z SDPL) wskazujące, że „system handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych jest jednym z najważniejszych instrumentów polityki Unii Europejskiej w zakresie ochrony klimatu”[1867]. Z kolei Grzegorz Pisalski (z SLD) założenie, iż „tylko i wyłącznie człowiek odpowiada za zmiany klimatyczne”, uznał za ideologię. Dodał tym samym, że naukowcy różnią się w kwestii skali wpływu ludzi na klimat, a „tezie o wyłącznej odpowiedzialności człowieka zdecydowanie sprzeciwia się Komitet Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk w swoim stanowisku w wprawie globalnego ocieplenia”[1868]. Ponadto powiedział, że głównym gazem cieplarnianym jest para wodna[1869]. Twierdzenie to było w tamtym czasie nierzadko wykorzystywane w celu próby dyskredytacji zasadności ograniczania emisji dwutlenku węgla, nie zważając jednak na wtórne znaczenie pary wodnej w całym procesie zmian klimatu i jej roli zarówno jako dodatniego, jak i ujemnego sprzężenia zwrotnego. Poseł Adam Krzyśków (z PSL) uznał, że Grzegorz Pisalski „w sposób wyczerpujący” przedstawił szczegóły na temat światowej dyskusji o potrzebie ograniczania skutków produkcji gazów cieplarnianych[1870]. Posłanka Elżbieta Streker-Dembińska (z SLD), wpisując się w ówczesny stan ignorancji na temat rzetelnej wiedzy dotyczącej procesu zmian klimatu i emisji gazów cieplarnianych, zapytała o system wyłapywania gazów wulkanicznych, stwierdzając: „bo z tego, co wiem, akurat te emisje są bardzo, bardzo duże”[1871]. W dalszej kolejności posłanka wyraziła obawy, że dostosowanie Polski do polityki klimatycznej UE doprowadzi do pożegnania z energetyką węglową. Jan Rzymełka zapytał o procent światowych emisji gazów cieplarnianych objęty przez system przewidziany w omawianej ustawie. Bernard Błaszczyk, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, odpowiedział, że emisje gazów cieplarnianych UE „globalnie to jest około 14%,

[1867] *Wypowiedzi z 91 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (druki nr 3887 i 4091),* 27.04.2011 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 8.02.2023).
[1868] Ibidem.
[1869] Ibidem.
[1870] Ibidem.
[1871] Ibidem.

w tym udział Polski wynosi 7%, czyli 50%”[1872]. Informacja ta została przedstawiona błędnie, gdyż emisje UE rzeczywiście wynosiły wówczas ok. 14% globalnych emisji gazów cieplarnianych, jednak polskie emisje stanowiły ok. 7% emisji UE, a nie w skali globalnej.

Podczas posiedzenia Sejmu, które odbyło się 28 marca 2012 r., zostało przedstawione sprawozdanie Komisji OŚZNiL na temat poselskiego projektu uchwały w sprawie rozpoczęcia przez rząd polski renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego UE, z jednoczesnym respektowaniem zobowiązań przyjętych w ramach UNFCCC i Protokołu z Kioto. Poseł Henryk Siedlaczek (z PO) powiedział wówczas, że zmiany klimatu, będące problemem globalnym, ze względu na przyczyny, skutki i rozmiar tego zjawiska, wymagają aktywności wszystkich państw. Za prawdę uznał, że pakiet klimatyczny nie jest korzystny dla Polski, jednak uchwała w sprawie jego renegocjacji byłaby według niego „w praktyce niezrealizowana i bezskuteczna w swych postulatach”[1873]. Poseł Tomasz Piotr Nowak (z PO) za jeden z sukcesów ówczesnego polskiego rządu uznał z kolei zawetowanie „zeroemisyjnego podejścia do gospodarki do 2050 r.”[1874] Adam Abramowicz (z PiS) pakiet klimatyczno-energetyczny UE, wraz z Protokołem z Kioto, uznał za szkodliwy „dla krajów, które są na dorobku”[1875]. Zbyszek Zaborowski (z SLD) stwierdził, że „Unia Europejska samodzielnie nie uratuje światowego klimatu”, dodając, że „naukowcy wątpią zresztą, aby wpływ człowieka był decydujący”[1876]. Piotr Chmielowski (z Ruchu Palikota) poddał w wątpliwość konieczność redukcji emisji CO_2, stwierdzając, że w tym względzie opinie są różne. Odnosząc się z kolei do badań lodowców na Antarktydzie i w Arktyce uznał, że „były okresy na Ziemi, wtedy kiedy na niej występowało życie, w których stężenie CO_2 było zdecydowanie wyższe”[1877]. Możliwe, że poseł odnosił się do stanowiska Komitetu Nauk Geologicznych PAN, w którym błędnie podano informację (odwołując się do danych z badań rdzeni lodowych na Antarktydzie), że w ostatnich 800 tys. lat stężenie CO_2 w atmosferze kilkakrotnie przewyższało to z czasów współczesnych. Jan Szyszko powiedział, iż „wolą polityczną prawie wszystkich państw świata zdecydowano, że dwutlenek węgla jest przyczyną niekorzystnych zmian klimatycznych”[1878]. Zdanie to było przez niego powtarzane w

[1872] Ibidem.
[1873] *Wypowiedzi z 11 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 2 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o poselskim projekcie uchwały w sprawie rozpoczęcia przez Rząd RP renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego na szczeblu Unii Europejskiej z respektowaniem zobowiązań Stron Konwencji Klimatycznej ONZ i Protokołu z Kioto (druki nr 142 i 251),* 28.03.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=11&dzien=3 (dostęp: 09.02.2023).
[1874] Ibidem.
[1875] Ibidem.
[1876] Ibidem.
[1877] Ibidem.
[1878] Ibidem.

niezmienionej formie wielokrotnie, także podczas posiedzeń Komisji OŚZNiL. Poseł Marek Balt (z SLD) pakiet klimatyczno-energetyczny uznał za stanowiący „w wielu przypadkach" zagrożenie dla gospodarki i standardu życia obywateli, dodając jednak, że „działaniami Unii Europejskiej zapewne kierują dobre intencje, ale podejmowane są niewłaściwe kroki, które dla Polaków mogą mieć katastrofalne skutki"[1879]. Marek Domaracki (z Ruchu Palikota) odwołując się do celów pakietu klimatyczno-energetycznego stwierdził, że pomysłodawcy omawianego projektu uchwały uznają, iż nie warto chronić klimatu, zmniejszać uzależnienia UE od importu surowców energetycznych, a także wspierać wzrostu zatrudnienia i rozwoju gospodarczego w Polsce i UE. Ponadto uznał, że bez znajomości szacunkowych kosztów i korzyści wynikających z wdrożenia tego pakietu, dyskusja na temat polityki klimatycznej UE będzie opierać się na „stereotypach i uprzedzeniach, a nie rzetelnych danych"[1880]. W opozycji do większości wypowiedzi także poseł Marek Polak (z PiS) stwierdził, że „globalne ocieplenie klimatu jest niestety rzeczywistością, a także stanowi poważne zagrożenie"[1881].

Niecałe 3 miesiące później (w czerwcu 2012 r.) podczas posiedzenia Sejmu rozpatrzono poselski wniosek o zarządzenie ogólnopolskiego referendum w sprawie renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego. Został on złożony przez posłów z klubu parlamentarnego Prawo i Sprawiedliwość, którzy sformułowali następujące pytania: „czy jest pan/pani zgodnie z wynegocjowanym przez rząd PO-PSL pakietem klimatyczno-energetycznym za podziemnym składowaniem dwutlenku węgla, przy kosztach dochodzących do 100 euro za tonę, co musi skutkować wzrostem cen energii i może blokować nasze rodzime zasoby energetyczne?" oraz „czy jest pan/pani zgodnie z wynegocjowanym przez rząd PO-PSL pakietem klimatyczno-energetycznym zwolennikiem tego, aby wbrew ratyfikowanej przez Polskę Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu i ratyfikowanemu Protokołowi z Kioto do Ramowej Konwencji nie wykorzystywać polskich Lasów Państwowych do pochłaniania dwutlenku węgla, co eliminuje polskie szanse na obniżenie cen energii, obniża rangę gospodarczą polskich Lasów Państwowych, stymuluje bezrobocie w terenach przemysłowych oraz wiejskich i jest sprzeczne z ochroną bioróżnorodności?"[1882]. Jan Szyszko (z PiS) uznał te pytania za „prowokujące do myślenia" i przyznał, że wniosek o referendum wynikał z chęci przeprowadzenia debaty na temat pakietu klimatyczno-energetycznego UE i

[1879] Ibidem.
[1880] Ibidem.
[1881] Ibidem.
[1882] *Wypowiedzi z 16 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 5 punkt porządku dziennego: Rozpatrzenie poselskiego wniosku o zarządzenie ogólnopolskiego referendum w sprawie renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego (druk nr 423)*, 13.06.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=16&dzien=1 (dostęp: 10.02.2023).

wcześniejszych niezrealizowanych pomysłów członków partii w tym zakresie[1883]. Odnośnie do problemu zmian klimatu powiedział, że „zgodnie z wieloma koncepcjami prezentowanymi przez wielu naukowców koncentracja, wzrost koncentracji dwutlenku węgla w atmosferze, powoduje powstanie warstwy izolacyjnej wokół Ziemi, a mianowicie generalnie następują zmiany klimatyczne, a średnia temperatura wzrasta"[1884]. Dodał jednak, że aby być „obiektywnym, należy powiedzieć, że zdanie odrębne składa również wielu naukowców"[1885]. Andrzej Czerwiński, wypowiadając się w imieniu PO, powiedział natomiast, że „nie trzeba ludzi straszyć, tylko trzeba zaprosić do wykorzystania okazji, nowoczesnych technologii, badań, do oczyszczenia klimatu, abyśmy mogli nasz kraj, Europę i świat oddać naszym następcom, dzieciom i wnukom, rozwinięty w sposób zrównoważony"[1886]. Krzysztof Kłosowski, reprezentujący Ruch Palikota, stwierdził natomiast, że celem UE jest „cywilizacyjna przebudowa europejskiej energetyki prowadzona pod hasłem walki z globalnym ociepleniem", natomiast za cel „polskiego sojuszu rządowo-korporacyjnego" uznał interesy grupowe realizowane pod hasłem bezpieczeństwa energetycznego, stwierdzając jednocześnie, że polityka polska w tym zakresie skupiona jest wyłącznie na „obronie praw do bezpłatnej emisji CO_2, redukcji CO_2 w energetyce węglowej oraz inwestycji w energetykę jądrową"[1887]. Poseł zadeklarował, że członkowie Ruchu Palikota w pakiecie klimatyczno-energetycznym nie dostrzegają zagrożenia, tylko szansę „na dokonanie kolejnego skoku cywilizacyjnego w rozwoju naszego kraju"[1888]. Stanisław Żelichowski, reprezentując PSL, zgodził się z twierdzeniami Jana Szyszko, zgodnie z którymi, aby rozwiązać problemy globalne, nie wystarczy jedynie działanie UE. W tym kontekście odniósł się jednak do podstawowego postulatu Jana Szyszko, aby do bilansu emisji gazów cieplarnianych wliczać lasy, stwierdzając, że „jeżeli dziś posłucha pan głosów z Afryki, z Azji, głosów państw, które były koloniami i gdzie koloniści totalnie wylesili tereny, jak im dziś proponujemy (…), że będzie określony profit za to, że ktoś ma więcej lasów, to oni postawią sprawę w ten sposób: najpierw żeście nam wycięli nasze lasy, teraz chcecie się sami promować"[1889]. Zwracając się dalej do Jana Szyszko przypomniał, że w ostatnim czasie w Polsce stosunkowo często zdarzały się kataklizmy związane ze zmianami klimatu, takie jak powodzie i huragany, „które do tej

[1883] Ibidem.
[1884] Ibidem.
[1885] Ibidem.
[1886] Ibidem.
[1887] Ibidem.
[1888] Ibidem.
[1889] Ibidem.

pory się nie zdarzały”[1890]. Poseł Ludwik Dorn (z SP) powiedział z kolei o przyłączeniu się Solidarnej Polski do europejskiej inicjatywy obywatelskiej zebrania przynajmniej w 7 państwach UE co najmniej miliona podpisów, w celu zawieszenia pakietu klimatycznego do czasu osiągnięcia globalnego porozumienia w ramach polityki klimatycznej. Ludwik Dorn podczas swojej wypowiedzi odniósł się także do trwającego od kilku lat konfliktu pomiędzy PiS a PO, na temat odpowiedzialności za przyjęcie pakietu klimatyczno-energetycznego UE. Powiedział, że w 2007 r. „kiedy ten błąd popełniało Prawo i Sprawiedliwość, Platforma Obywatelska nie podniosła krzyku, że to błąd”, a w 2008 r. tak samo postąpiło PiS[1891]. Tym samym poseł przypomniał, odnosząc się do wywiadu opublikowanego w Gazecie Wyborczej, że w kwestii pakietu klimatyczno-energetycznego Donalda Tuska poparł ówczesny prezydent Lech Kaczyński. Donald Tusk, także odnosząc się do jednego z wywiadów przeprowadzonych z Lechem Kaczyńskim, powiedział z kolei, że stwierdził on, iż zgodził się na pakiet klimatyczno-energetyczny ustępując w tej kwestii Angeli Merkel, ówczesnej kanclerz Niemiec, uzyskując dzięki temu wsparcie w sprawie Joaniny, czyli kompromisu dotyczącego sposobu głosowania w Radzie UE[1892]. Adam Abramowicz (z PiS) pytał z kolei o sposób, w jaki rząd „zamierza przeciwstawiać się naciskowi europejskiego, antywęglowego lobby na Polskę”, a politykę klimatyczną UE uznał za „eksperyment ratowania klimatu”[1893]. Maciej Małecki (z PiS) pakiet klimatyczno-energetyczny UE ocenił jako nieskuteczny, ponieważ „nie biorą w nim udziału najwięksi światowi emiterzy CO_2” oraz niesprawiedliwy[1894]. Podobne zdanie wyraził Zbyszek Zaborowski (z SLD) werbalizując jednocześnie niepewność w sprawie znaczenia emisji CO_2 dla klimatu”[1895]. Michał Jach (z PiS) stwierdził natomiast, że „pakiet klimatyczno-energetyczny to nowa religia poprawnych politycznie elit w Europie”, a Józef Rojek (z SP), traktując go w kategorii zagrożenia, stwierdził, że czasem słucha Radio Maryja oraz ogląda Telewizję Trwam i w kontekście omawianej tematyki ma wrażenie, że ich słuchacze i widzowie są wyedukowani[1896]. Beata Jaczewska, podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, odnosząc się do wcześniejszych wypowiedzi uznała, że pakiet klimatyczno-energetyczny nie wiąże się wyłącznie z kosztami, ale także z korzyściami. Efekty środowiskowe związane z ograniczeniem emisji CO_2 połączyła z kolei z korzyściami zdrowotnymi[1897].

[1890] Ibidem.
[1891] Ibidem.
[1892] Ibidem.
[1893] Ibidem.
[1894] Ibidem.
[1895] Ibidem.
[1896] Ibidem.
[1897] Ibidem.

Ostatnim istotnym z perspektywy ochrony klimatu tematem poruszonym w Sejmie w 2012 r., była dyskusja dotycząca projektu uchwały w sprawie racjonalnego wdrażania polityki klimatycznej. Jej treść została przyjęta przez posłów jednogłośnie[1898]. Stanisław Żelichowski, pełniący rolę sprawozdawcy Komisji OŚZNiL, skutki zmian klimatu uznał wówczas za jedno z najpoważniejszych zagrożeń. Stwierdził także, iż „dla sprawiedliwości" musi przyznać, że niewielka część ekspertów uważa, że dokonujące się zmiany klimatu niekoniecznie są wynikiem nadmiernej emisji gazów cieplarnianych, zaznaczając jednak, że przeciwne zdanie wyraża „zdecydowana większość ekspertów"[1899]. Zbigniew Chmielowiec (z PiS) powiedział, że „wszyscy doskonale wiemy, że wzrost stężenia dwutlenku węgla w atmosferze powoduje niekorzystne zmiany klimatu, które zagrażają życiu człowieka w wielu krajach naszego globu"[1900]. Z twierdzeniem tym nie zgodził się Jan Szyszko, po raz kolejny powtarzając, iż „z woli politycznej podjęto decyzję, że dwutlenek węgla, jego koncentracja jest niebezpieczna dla zmian klimatu, a nie z woli naukowców", dodając ponadto, że większość naukowców, wraz z członkami „światowej organizacji nauki zrzeszającej 140 noblistów, uważa odwrotnie"[1901]. Bliski stanowisku Jana Szyszko był Marek Gos, wypowiadający się w imieniu PSL. Stwierdził on, że „dzisiaj coraz bardziej wątpliwe wydają się opinie naukowców co do tego, że to dwutlenek węgla i inne gazy cieplarniane zmieniają klimat na Ziemi"[1902]. Swoje zdanie próbował poprzeć twierdzeniem, jakoby Grenlandia w X w. była zieloną wyspą, a klimat na Ziemi zaczął się zmieniać w późniejszym okresie, kiedy „ani fabryk, ani kominów, ani wybuchów jądrowych nie było na Ziemi"[1903]. Zwrócił jednak uwagę na szkodliwość „nadmiernej emisji pyłów i gazów" dla zdrowia ludzi, a w kontekście polityki klimatycznej opowiadał się za koniecznością podejścia silnie antropocentrycznego[1904]. Marek Domaracki (z Ruchu Palikota) zaakceptował wiedzę na temat wpływu wzrostu w atmosferze koncentracji CO_2 na klimat, uznając jednak, że „zjawiska klimatyczne wywołane są wieloma przyczynami, których udział w kształtowaniu polityki klimatycznej nie jest dokładnie określony"[1905]. Następnie stwierdził, że w czasie przyjmowania zobowiązań w ramach pakietu klimatyczno-

[1898] *Głosowanie nr 94 na 23. Posiedzeniu Sejmu*, 12.10.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=23&NrGlosowania=94 (dostęp: 10.02.2023).
[1899] *Wypowiedzi z 23 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 4 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o komisyjnym projekcie uchwały w sprawie racjonalnego wdrażania polityki klimatycznej (druki nr 499 i 581)*, 26.09.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=22&dzien=1 (dostęp: 10.02.2023).
[1900] Ibidem.
[1901] Ibidem.
[1902] Ibidem.
[1903] Ibidem.
[1904] Ibidem.
[1905] Ibidem.

energetycznego, polski rząd zignorował treść uchwały Komitetu Nauk Geologicznych PAN i „niezależną opinię środowisk energetyków”[1906]. Plany przedstawione w 2011 r. przez Komisję Europejską, na temat gospodarki niskoemisyjnej w 2050 r. ocenił negatywnie stwierdzając, że „według opinii ekspertów taka nieodpowiedzialna polityka, w której ograniczenie emisji stało się swoistą religią, może doprowadzić do znacznego wzrostu cen energii, zapaści ekonomicznej kraju, powrotu do lat 80. XX w.”[1907] Posłanka Ewa Wolak, przedstawiając stanowisko PO, zwróciła między innymi uwagę, że pakiet klimatyczno-energetyczny UE nie wiąże się wyłącznie z kosztami, dlatego nie powinien być poddawany jedynie jednostronnej krytyce. Nawoływała tym samym do zwrócenia uwagi na szanse z niego wynikające, do których zaliczyła „konieczną transformację”, dotyczącą przede wszystkim „unowocześnienia polskiej gospodarki, szczególnie sektora energetycznego i przemysłowego”[1908]. Marek Balt, w imieniu SLD, proponowaną uchwałę ocenił pozytywnie ze względu na zapisy wskazujące na negatywne znaczenie zmian klimatu, co zobrazował informacją o topniejących lodowcach, katastrofach klimatycznych, huraganach, powodziach, suszach i pożarach[1909]. Politykę UE, nastawioną na obniżenie emisji CO_2, uznał za szczytną, zaznaczając jednak, że wiąże się ona z ograniczeniami gospodarczymi. Ponadto stwierdzając, że Polska i UE „nie uratuje świata, jeżeli świat nie będzie chciał być uratowany”, zwrócił uwagę na największych światowych emitentów gazów cieplarnianych, takich jak Chiny, USA oraz Indie wskazując, że one „nie podpisały pakietu klimatycznego”[1910]. Należy przy tym zaznaczyć, że nie mogły go przyjąć, gdyż nie są członkami UE, a użyte przez posła sformułowanie mogło być zarówno pewnym skrótem myślowym, jak i wynikać z mylenia pakietu klimatyczno-energetycznego UE ze zobowiązaniami międzynarodowymi w skali globalnej (co można zauważyć analizując wypowiedzi posłów z różnych ugrupowań politycznych na przestrzeni wielu lat). Beata Jaczewska zwróciła natomiast uwagę, że polityka klimatyczna UE na forum organizacji jest definiowana „jako jeden z obszarów potencjalnie stymulujących wzrost gospodarczy w Europie”[1911]. Skierowała tym samym do posłów prośbę, aby również w Polsce podejść do tej tematyki w podobny sposób[1912]. Ponadto przyznała, że uważa, iż bez pakietu klimatyczno-

[1906] Ibidem.
[1907] Ibidem.
[1908] Ibidem.
[1909] Ibidem.
[1910] Ibidem.
[1911] Ibidem.
[1912] Ibidem.

energetycznego UE „nie byłoby impulsu do jakiegokolwiek myślenia o transformacji sektora energetycznego w Polsce”[1913].

Podczas pierwszego czytania rządowego projektu ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, które miało miejsce 3 marca 2015 r., Jan Szyszko, przedstawiając stanowisko PiS, powiedział między innymi, że pakiet klimatyczno-energetyczny UE „nie może mieć najmniejszego wpływu na zmiany klimatu, o ile by takie występowały” oraz że jest on niezgodny z Protokołem z Kioto i UNFCCC, która jego zdaniem „z jednej strony mówi o tym, że trzeba dokonać redukcji emisji gazów cieplarnianych, a z drugiej strony mówi, że CO_2 jest gazem życia, który trzeba wykorzystać do tego, żeby regenerować układy przyrodnicze”[1914]. Istotne z perspektywy polityki klimatycznej były także słowa Ryszarda Zbrzyznego (z SLD), który dopytywał o sens działań, które „prowadzimy w ramach paktu klimatycznego, którego na całe nasze nieszczęście jesteśmy sygnatariuszem”[1915]. Urszula Pasławska, prezentując stanowisko PSL, powiedziała z kolei, że rozpatrywany projekt ustawy jest kolejnym działaniem legislacyjnym w kierunku wdrażania „wspólnej polityki w dziedzinie ochrony klimatu, stanowiącej efekt międzynarodowego kompromisu w ograniczaniu szkodliwego wpływu naszej cywilizacji na naturę, a konkretnie na klimat”[1916]. Słowa te powtórzył Mirosław Pawlak, prezentując stanowisko PSL trzy miesiące później, podczas debaty nad sprawozdaniem Komisji OŚZNiL, na temat tej samej ustawy[1917].

W trakcie dyskusji na temat rządowego projektu ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto, Marcin Korolec, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska, podobnie jak podczas posiedzenia Komisji OŚZNiL oraz Komisji Spraw Zagranicznych powiedział, że jej przyjęcie pozwoli na zlikwidowanie pretekstu do niepodejmowania zobowiązań przez inne państwa. Ponadto uznał, że „z punktu widzenia interesów gospodarczych Polski nie jest problematyczny fakt istnienia polityki klimatycznej w Unii Europejskiej, tylko fakt, że nie mamy jednego poziomu prowadzenia biznesu na płaszczyźnie międzynarodowej”[1918]. Do protokołu z posiedzenia Sejmu zostało złożone między

[1913] Ibidem.
[1914] *Wypowiedzi z 88 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 4 punkt porządku dziennego: Pierwsze czytanie rządowego projektu ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (druk nr 3151),* 3.03.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=88&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).
[1915] Ibidem.
[1916] Ibidem.
[1917] *Wypowiedzi z 94 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 4 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (druki nr 3151 i 3418)*, 10.06.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=94&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).
[1918] *Wypowiedzi z 99 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie*

innymi tak zwane wystąpienie niewygłoszone posła Marka Balta (w imieniu SLD), w którym zapisano, że „zmiany klimatyczne uwarunkowane są szerokim spektrum czynników, przede wszystkim zjawisk zachodzących na powierzchni Słońca" oraz że naukowcy „niejednokrotnie uświadamiają, że następowały one również w przypadku braku ingerencji człowieka"[1919]. Dwa dni później, tuż przed głosowaniem nad proponowaną ustawą, Jan Szyszko (z PiS) stwierdził, że Poprawka dauhańska to *de facto* implementacja pakietu klimatyczno-energetycznego UE do prawodawstwa ONZ, przy czym dodał, że pakiet ten „to śmierć dla polskiej gospodarki, śmierć dla polskiego węgla, to niezwykle szkodliwe dla polskiego Śląska"[1920]. Tym samym Jan Szyszko, podobnie jak 123 innych posłów z klubu parlamentarnego PiS, głosował przeciwko projektowi ustawy. W sumie z 398 posłów biorących udział w głosowaniu, 234 opowiedziało się za przyjęciem projektu[1921].

W czasie VIII kadencji Sejmu omówiono kilka tematów istotnych dla ochrony klimatu. Jednym z nich było Porozumienie paryskie i chęć jego ratyfikacji przez Polskę. W tym kontekście Anna Paluch (z PiS), przedstawiając stanowisko swojego klubu parlamentarnego powiedziała, że „polityka klimatyczna to nie musi być polityka ograniczeń, tylko wykorzystywania szans, które daje czyste środowisko, które daje zrównoważony rozwój"[1922]. Zaznaczyła tym samym, że w ramach takiej polityki powinna być „badana relacja emisji dwutlenku węgla do możliwości jego pochłaniania przez dobrze funkcjonujące elementy środowiska przyrodniczego – lasy, łąki, gleby"[1923]. Posłanka stwierdziła również, że na podstawie Porozumienia paryskiego określono ramy zrównoważonego rozwoju całego świata, a jego celem nie jest eliminacja węgla. Ponadto uznała, że rząd polski zakłada zwiększenie

---

ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonego w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., przyjętej w Ad-Dausze dnia 8 grudnia 2012 r. (druki nr 3809 i 3889), 9.09.2015 r.,
https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=99&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).

[1919] Ibidem.

[1920] *Wypowiedzi z 99 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonego w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., przyjętej w Ad-Dausze dnia 8 grudnia 2012 r.,* 11.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=99&dzien=3 (dostęp: 11.02.2023).

[1921] *Głosowanie nr 88 na 99. Posiedzeniu Sejmu*, 11.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=99&NrGlosowania=88 (dostęp: 11.02.2023).

[1922] *Wypowiedzi z 27 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji przyjętego w Paryżu w dniu 12 grudnia 2015 r. Porozumienia paryskiego do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 19 maja 1992 r. (druki nr 886 i 900),* 5.10.2016 r.,
https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=27&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).

[1923] Ibidem.

udziału źródeł odnawialnych w produkcji energii, stwierdzając jednocześnie, że CO_2 można wykorzystać „do regeneracji układów przyrodniczych”[1924]. Poseł Bogusław Sonik, prezentując stanowisko PO, powiedział z kolei, że należy równocześnie rozwijać wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii i „zmniejszać udział węgla w miksie energetycznym”[1925]. Sylwester Chruszcz (z Kukiz’15) zapytał natomiast o „szacunek strat”, które miałyby być wynikiem przyjęcia Porozumienia paryskiego[1926]. Ewa Lieder w niewygłoszonym tekście w imieniu Nowoczesnej, odnosząc się do danych naukowych, zaznaczyła, że aby utrzymać wzrost średniej globalnej temperatury o mniej niż 2ºC, należy ograniczyć wzrost atmosferycznej koncentracji CO_2 do maksymalnie 450 ppm, co byłoby możliwe dzięki „ograniczeniu globalnych emisji CO_2 o 40-70% do 2050 r. względem 2010 r.”[1927] Posłanka wyraziła jednak zdanie, że Porozumienie paryskie jest jedynie „deklaracją dobrych intencji” i nie będzie miało „istotnego wpływu na ograniczenie emisji CO_2”[1928]. Za zagrożenie dla Polski uznała z kolei możliwość przyjęcia przez UE bardziej ambitnych celów niż te, które wówczas obowiązywały, gdyż zdaniem posłanki „Komisja Europejska jest zawsze bardziej ambitna niż reszta świata”[1929]. Ewa Lieder uznała jednak, że „zatrzymanie globalnego ocieplenia jest naszym długiem wobec przyszłych pokoleń”[1930]. Gabriela Lenartowicz, wypowiadając się w imieniu klubu parlamentarnego PO, odnosząc się do rzekomego sukcesu polskiego rządu, dotyczącego bilansowania emisji CO_2 poprzez pochłanianie przez lasy, stwierdziła, że „taka skuteczna polityka sprowadzałaby się do tego, że trzeba by zalesić 80% kraju”[1931]. Chociaż szacunki te były podane przez posłankę w ramach krytyki, to i tak należy je uznać za zbyt zaniżone.

Trzykrotnie w czasie VIII kadencji Sejmu dyskutowano na temat ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją sesji Konferencji Stron UNFCCC, która odbyła się w Katowicach. Pierwsza dyskusja dotyczyła rządowego projektu tej ustawy. Barbara Dziuk (z PiS), będąca sprawozdawczynią Komisji OŚZNiL, stwierdziła między innymi, że Katowice „znakomicie się nadają do pokazania, jak ogromne znaczenie Polska przywiązuje do polityki

[1924] Ibidem.
[1925] Ibidem.
[1926] Ibidem.
[1927] Ibidem.
[1928] Ibidem.
[1929] Ibidem.
[1930] Ibidem.
[1931] *Wypowiedzi z 27 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji przyjętego w Paryżu w dniu 12 grudnia 2015 r. Porozumienia paryskiego do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 19 maja 1992 r.,* 6.10.2016 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=27&dzien=3 (dostęp: 15.02.2023).

energetyczno-klimatycznej”[1932]. Czesław Sobierajski (z PiS) uznał z kolei, że wybranie Katowic na organizację takiej konferencji było bardzo dobrym pomysłem, zważając, że na Śląsku zlokalizowany jest przemysł węglowy, energetyczny i hutniczy, które „są narażone wyjątkowo na restrykcyjne zapisy pakietu klimatycznego”[1933]. Poseł powiedział przy tym: „dlatego też chcemy na tej konferencji przedstawić te wszystkie sprawy, żeby złagodzić te zapisy albo wprowadzić inną politykę”[1934]. Józef Brynkus w imieniu klubu Kukiz’15 wyraził wątpliwości dotyczące „sensu ogólnoświatowych działań w zakresie ochrony klimatu na świecie”, podkreślając, że z jednej strony takie aktywności służą państwom wysoko rozwiniętym „do zdominowania i tak już zglobalizowanej gospodarki”, a z drugiej „dają utrzymanie różnego rodzaju alterglobalistycznym organizacjom”[1935]. Pół roku później, podczas debaty nad rządowym projektem zmiany wspomnianej ustawy, Czesław Sobierajski wygłosił bardzo podobne stanowisko do tego ze stycznia 2018 r., „podpisany w 2008 r. przez premiera Tuska” pakiet klimatyczno-energetyczny UE uznając za „bardzo szkodliwy” dla Polski[1936]. Anna Paluch z kolei dekarbonizację opisała jako „nieszczęsną”[1937]. W ramach dalszych prac nad rządowymi poprawkami do ustawy, posłanka zadała ministrowi środowiska pytanie, czy prawdą jest, że w 2008 r., „kiedy Donald Tusk zgodził się na pakiet klimatyczno-energetyczny, spowodował niepowetowane straty dla polskiej gospodarki”, na które Henryk Kowalczyk, ówczesny minister środowiska, odpowiedział twierdząco[1938]. W dyskusji z 13 grudnia 2018 r. nad poselskim projektem zmiany ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Polsce Konferencji Stron UNFCCC, poseł Czesław Sobierajski, przedstawiając stanowisko PiS, zaznaczył, że celem proponowanych zmian miało być „doprecyzowanie

[1932] *Wypowiedzi z 55 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 10 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu w Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 2120 i 2163),* 10.01.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=55&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).
[1933] Ibidem.
[1934] Ibidem.
[1935] Ibidem.
[1936] *Wypowiedzi z 67 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (druki nr 2743 i 2763),* 19.07.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=67&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).
[1937] Ibidem.
[1938] *Wypowiedzi z 67 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu*, 20.07.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=67&dzien=3 (dostęp: 15.02.2023).

sposobu postępowania ze środkami przeznaczonymi na udzielenie państwom rozwijającym się wsparcia w zakresie łagodzenia zmian klimatu i adaptacji do skutków tych zmian”[1939], co w przypadku tego posła, którego oceny w zakresie działań na rzecz ochrony klimatu były stanowczo negatywne, sprawia wrażenie wypowiedzi nadzwyczaj łagodnej i poprawnej. Józef Brynkus, przedstawiając stanowisko Kukiz’15, stwierdził z kolei, że ,,zmiany klimatu to fakt, którego nikt rozsądny nie może podważać”, dodając od razu, iż także ,,nikt rozsądny nie może twierdzić, że zależy ona od działalności człowieka”[1940]. Zaznaczył przy tym, że ,,jeśli już ktoś tak twierdzi, to musi zauważyć, że jest to wpływ w praktyce minimalny”[1941]. Na poparcie swojego twierdzenia poseł odniósł się do rzekomych badań, które miałyby potwierdzać, iż ,,grubość pokrywy lodu na Antarktydzie i w Arktyce od 100 lat nie ulega zmianie”[1942]. Ponadto uznał, że ,,mit globalnego ocieplenia służy wyciąganiu pieniędzy podatników na różne imprezy pseudoekologiczne”, a odnosząc się do odnawialnych źródeł energii stwierdził, że niesłusznie zalicza się je do ,,czystej energii”[1943].

W 2018 r., podczas dyskusji nad Poprawką dauhańską do Protokołu z Kioto, Bogusław Sonik, prezentując stanowisko PO, przypomniał, że 2 lata wcześniej prezydent Andrzej Duda zawetował jej przyjęcie, na co Paweł Sałek, sekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska odpowiedział, że w późniejszym czasie weto prezydenta pomogło polskiemu rządowi w innych kwestiach związanych z polityką klimatyczną w UE[1944]. Warto przypomnieć, że pod koniec rządów PO-PSL, kiedy głosowano w Sejmie nad przyjęciem Poprawki dauhańskiej, 124 ze 125 posłów PiS było przeciwko. W 2018 r. za jej przyjęciem głosowało natomiast 220 z 223 posłów klubu parlamentarnego PiS (3 posłów głosowało przeciwko)[1945]. Zmiana ta może służyć jako przykład ukazujący przeobrażenie lub złagodzenie stanowiska w pewnych przypadkach, w

[1939] *Wypowiedzi z 74 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 15 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (druki nr 3080 i 3097)*, 13.12.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=74&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).
[1940] Ibidem.
[1941] Ibidem.
[1942] Ibidem.
[1943] Ibidem.
[1944] *Wypowiedzi z 58 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 20 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonego w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., sporządzonej w Ad-Dausze dnia 8 grudnia 2012 r. (druki nr 2136 i 2162),* 7.02.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=58&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).
[1945] *Głosowanie nr 30 na 58. Posiedzeniu Sejmu*, 8.02.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=8&NrPosiedzenia=58&NrGlosowania=30 (dostęp: 15.02.2023).

wyniku przejęcia władzy, co też zauważalne było w niektórych kwestiach dotyczących zmian klimatu, w przypadku wypowiedzi posłów PiS w VIII i IX kadencji Sejmu.

W lipcu 2019 r. Józef Brynkus, przedstawiając stanowisko klubu parlamentarnego Kukiz'15 w sprawie zmiany ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, zwrócił uwagę na „coraz większą ucieczkę przemysłu energochłonnego poza Unię Europejską", co jak zaznaczył, w skali globalnej „nie poprawia klimatu, wręcz przeciwnie, o ile oczywiście, co trzeba założyć, człowiek ma jakiś specjalny wpływ na klimat, zważywszy choćby np. na porównanie wielkości emisji różnego rodzaju gazów podczas wybuchów wulkanów z tą przy produkcji przemysłowej jakiegokolwiek kraju"[1946]. Ponadto stwierdził, że Polska jest przykładem państwa, które jest „systematycznie osłabiane przez unijne regulacje przyjmowane w imię tzw. walki z klimatem, a tak naprawdę w interesie największego emitenta dwutlenku węgla w Europie, czyli Niemiec"[1947].

W IX kadencji Sejmu, w trakcie debaty nad rządowym projektem ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych, która odbyła się 16 grudnia 2020 r., Krzysztof Janusz Kozik w imieniu Prawa i Sprawiedliwości powiedział, że ustawa ta będzie miała pozytywny wpływ na „wypełnienie przez Polskę celów klimatycznych i środowiskowych w zakresie źródeł OZE i redukcji emisji CO_2"[1948]. Przedstawiciele większości opozycyjnych klubów i kół parlamentarnych zwracali uwagę, że proponowana ustawa jest konieczna, ale przedstawiona z opóźnieniem. Zaznaczali także, że inną ustawą, przyjętą w 2016 r., rząd zhamował rozwój nowych lądowych elektrowni wiatrowych. Na szczególną uwagę w kontekście podejścia do problemu zmian klimatu zasługują jednak wypowiedzi posłów KWiN. Michał Urbaniak zwrócił uwagę, że za połowę globalnych emisji CO_2 odpowiadają Chiny, Indie i USA, a Polska „zaledwie za 1%", przez co „redukcja emisji w Polsce nie zadziała tak czy siak w skali globalnej"[1949]. Stwierdził również, że większe opłaty za emisje CO_2 prowadzą do „wypychania naszego przemysłu energochłonnego poza Unię Europejską", zaznaczając, że działanie takie nie doprowadzi do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych w skali globalnej,

[1946] *Wypowiedzi z 83 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 5 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw (druki nr 3471 i 3569)*, 3.07.2019 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=83&dzien=1 (dostęp: 16.02.2023).
[1947] Ibidem.
[1948] *Wypowiedzi z 23 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 13 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych o rządowym projekcie ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych (druki nr 809 i 835),* 16.12.2020 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=23&dzien=2 (dostęp: 18.02.2023).
[1949] Ibidem.

tylko obniży konkurencyjność gospodarki Polski i UE[1950]. Opowiadając się za traktowaniem odnawialnych źródeł energii jako dopełnienia energetyki jądrowej, poseł powiedział: „dla was polityka klimatyczna stała się po prostu też ideologią, zapomina się o tym, co jest opłacalne”[1951]. Informacje przedstawione przez posła odnośnie do emisyjności i zagrożenia kontynuowania wysokoemisyjnej produkcji poza UE, w większości były zgodne z faktami, chociaż zostały użyte w taki sposób, aby wykazać niechęć do realizacji stosunkowo ambitnej polityki klimatycznej. Janusz Korwin-Mikke, odnosząc się natomiast bezpośrednio do globalnego wzrostu średnich temperatur, uznał, że „lepiej jak jest ciepło i globalne ocieplenie jest korzystne, a nie niekorzystne”, dodając, iż „to jest wariactwo ludzi, elit, które postanowiły robić pieniądze na straszeniu ludzi, że jak będzie ciepło, to będzie niedobrze”[1952].

W kwietniu 2021 r. w Sejmie zostało przedstawione sprawozdanie Komisji ds. EKiAP, dotyczące rządowego projektu zmiany ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych. Odniesienia posłów do problemu zmian klimatu miały wówczas wydźwięk wskazujący na konieczność podejmowania przez Polskę działań mających na celu ograniczenie emisji gazów cieplarnianych. Posłanka Urszula Zielińska (z partii Zieloni), prezentując stanowisko KO powiedziała, że celem wdrażanej ustawą dyrektywy UE jest „pomoc krajom europejskim, na czele z Polską, w transformacji energetycznej i realizacji celów klimatycznych”, które jak uznała, „muszą być wszędzie i przez wszystkich realizowane – szybciej i bardziej skutecznie”[1953]. Zaznaczyła również, że „mamy coraz mniej czasu na powstrzymanie nakręcającej się spirali susz, powodzi, pożarów, niedoborów wody i żywności, zamierania fauny i flory oraz migracji ludności, których niektórzy z państwa tak bardzo się boją”[1954]. Posłanka zwróciła także uwagę na problemy występujące w Polsce, takie jak pożary, pięciokrotny od lat 60 XX w. wzrost śmiertelności spowodowany niewydolnością układu krążenia, czy wysokie koszty zdrowotne, które oszacowała na 56 mld zł w latach 2001-2010, a straty wywołane przez zjawiska atmosferyczne na 90 mld zł. Zaznaczyła również, że Polska była wówczas czwartym największym emitentem dwutlenku węgla w UE[1955]. Dariusz Wieczorek (z Lewicy) powiedział z kolei, iż „za 70% emisji CO_2 odpowiada w sumie 20

[1950] Ibidem.
[1951] Ibidem.
[1952] Ibidem.
[1953] *Wypowiedzi z 28 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 5 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw (druki nr 1008 i 1061),* 14.04.2021 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=28&dzien=1 (dostęp: 19.02.2023).
[1954] Ibidem.
[1955] Ibidem.

państw, w tym niestety Polska”[1956], która jak dodał, od 2016 r. przekracza limity emisji CO_2. Katarzyna Kretkowska (z Lewicy), odnosząc się do susz, zwróciła uwagę na problemy Wielkopolski wynikające ze zmian klimatu, krytykując tym samym inwestycje w kopalnie odkrywkowe na terenie tego województwa[1957].

W odniesieniu do unijnej polityki handlu emisjami gazów cieplarnianych, Gabriela Lenartowicz (z KO) pod koniec września 2021 r. stwierdziła, że w przeciwieństwie do słów Janusza Kowalskiego nie powoduje ona wzrostu kosztów energii elektrycznej dla polskich podatników i płatników, ale generuje przychody do budżetu państwa, szacowane na 2021 r. na 30 mld zł. Ponadto posłanka powiedziała, że „z polityki klimatycznej to my mamy tylko słowo <<klimat>> w nazwie ministerstwa”, dodając, że jest to „polityka widmo”[1958]. Beata Maciejewska (z Lewicy), w przeciwieństwie do często powtarzanych twierdzeń (szczególnie przez polityków koalicji rządzącej i KWiN, a wcześniej także członków innych ugrupowań politycznych) na temat wpływu unijnej polityki klimatycznej na wzrost kosztów energii elektrycznej, powiedziała, że „ogromne wzrosty cen” są „konsekwencją braku dobrej polityki dotyczącej klimatu i energetyki”[1959]. Joanna Mucha (z Polski 2050) przyznała natomiast, że czuje się bezradna w stosunku do swoich wyborców, protestujących w obronie klimatu, ponieważ w Sejmie podejmuje się dyskusje o „ustawie technicznej” i „dość oczywistej”, a brakuje czasu na rozmowę „o rzeczach absolutnie podstawowych”[1960].

Podczas posiedzenia Sejmu odbywającego się 9 grudnia 2021 r. rozpatrywano poselski projekt uchwały w sprawie wezwania państw UE do zawieszenia unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i podjęcia działań na rzecz jego reformy. Poseł Jan Warzecha (z PiS), jako sprawozdawca prac Komisji ds. EKiAP, powiedział, że celem uchwały jest uchylenie „tego spekulacyjnego parapodatku” i umówienie się „z Unią Europejską, aby pieniądze w sposób transparentny zostawały w firmach na inwestycje w odnawialne źródła energii i były kierowane w 100% na transformację energetyczną”[1961]. Robert

[1956] Ibidem.
[1957] Ibidem.
[1958] *Wypowiedzi z 38 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 8 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych oraz Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy - Prawo ochrony środowiska oraz ustawy o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji (druki nr 1514 i 1553),* 29.09.2021 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=38&dzien=1 (dostęp: 19.02.2023).
[1959] Ibidem.
[1960] Ibidem.
[1961] *Wypowiedzi z 43 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 41 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych o poselskim projekcie uchwały w sprawie wezwania państw Unii Europejskiej do zawieszenia unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS) i podjęcia działań*

Winnicki (z KWiN) przypomniał wówczas, że w 2013 r. w Warszawie zorganizował „antyszczyt klimatyczny jako kontrę wobec tego zlotu globalistów, który wtedy się odbywał", podczas którego razem ze śląsko-dąbrowską „Solidarnością" oraz przedstawicielami z Węgier i USA mówił, że „Polska nie może zaakceptować unijnej polityki klimatycznej, ponieważ będzie to katastrofa dla polskiej energetyki, dla polskiego górnictwa, dla wszystkich polskich przedsiębiorstw, domostw, a oprócz tej katastrofy m.in. będą szalone ceny prądu"[1962]. Odnosząc się z kolei do wpływów do budżetu państwa z handlu prawami do emisji gazów cieplarnianych, które, jak zaznaczył, w 2020 r. wyniosły 23 mld zł, dopytywał o inwestycje w polską elektrownię jądrową, traktując ją jako podstawę polskiej transformacji energetycznej. Sebastian Kaleta (z SP) stwierdził natomiast, że wzrastające ceny za energię elektryczną są wynikiem polityki klimatycznej UE. Podobne zdanie wyraził także Marcin Warchoł i Mariusz Gosek (z SP)[1963].

Od czasu, kiedy w ramach posiedzeń sejmowych zaczęto podejmować tematykę dotyczącą zmian klimatu i jego ochrony, aż do końca IV kadencji Sejmu, w kwestii wagi problemu zmian klimatu i konieczności podejmowania działań w celu ich łagodzenia (głównie w kontekście zobowiązań międzynarodowych), wśród posłów i przedstawicieli rządów istniała względna zgoda w tej sprawie. Wyjątek stanowiły wówczas jedynie pojedyncze wypowiedzi, jak posła Marcina Libickiego (z PiS) z 2001 r., czy też Jana Rzymełki (z PO) z 2004 r., które wyrażały wątpliwości dotyczące antropogeniczności współczesnych zmian klimatu. Ponadprzeciętnie wysoką świadomością na temat problemów klimatycznych w tamtym okresie wykazywała się z kolei posłanka Zofia Krasicka-Domka (z AWS, a następnie z LPR).

Dopiero w trakcie VI kadencji Sejmu zaczęło pojawiać się wśród posłów więcej wątpliwości, głównie dotyczących antropogeniczności współczesnych zmian klimatu. Tuż przed Konferencją Stron UNFCCC, która miała się odbyć w Kopenhadze, niepewność taką wyraził poseł Andrzej Ćwierz (z PiS) i Jerzy Gosiewski (z PiS). Posłowie ci jednak nie negowali faktu zachodzenia zmian w systemie klimatycznym, a wyrażone wątpliwości traktowali z pewnym dystansem. W tym czasie nadal dominowało jednak przekonanie, że zmiany klimatu są poważnym i realnym problemem, wywołanym przez nadmierną emisję gazów cieplarnianych, którą należy zdecydowanie ograniczać. Podejście takie wyraził wówczas

na rzecz reformy (druki nr 1825 i 1828), 9.12.2021 r.*,*
https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=43&dzien=5 (dostęp: 19.02.2023).
[1962] Ibidem.
[1963] Ibidem.

Maciej Nowicki (ówczesny minister środowiska), poseł Krzysztof Tyszkiewicz (z PO), Henryk Milcarz (z SLD) i Adam Krzyśków (z PSL).

W kolejnych latach VI kadencji i w trakcie VII kadencji Sejmu, pojawiały się zarówno wypowiedzi uznające wagę problemu zmian klimatu, ich antropogeniczności i pozytywnych skutków działań mitygacyjnych, jak i takie, których autorzy wyrażali niepewności w tym zakresie. Wśród tych pierwszych znalazło się wystąpienie posła Marka Polaka (z PiS) z 2012 r., Andrzeja Czerwińskiego (z PO) z 2012 r., Krzysztofa Kłosowskiego (z Ruchu Palikota) z 2012 r., Stanisława Żelichowskiego (z PSL) dwukrotnie w 2012 r., Zbigniewa Chmielowca (z PiS) z 2012 r., Marka Balta (z SLD) z 2012 r., a także Urszuli Pasławskiej i Mirosława Pawlaka (z PSL) z 2012 r. Do tej drugiej grupy należy zaliczyć natomiast wypowiedź posła Grzegorza Pisalskiego (z SLD) z 2011 r., Zbyszka Zaborowskiego (z SLD) z 2012 r., Jana Szyszko (z PiS) kilkukrotnie w 2012 r., Marka Gosa (z PSL) z 2012 r., Marka Domarackiego (z Ruchu Palikota) z 2012 r. oraz Marka Balta (z SLD) z 2015 r.

W przypadku stosunku do polityki klimatyczno-energetycznej UE w tym samym okresie dominowało z kolei negatywne podejście. Działania wynikające z tych ram traktowano głównie jako zagrożenie dla polskiej gospodarki i energetyki, a w porównaniu do emisji gazów cieplarnianych w skali globalnej lub do największych ich emitentów, zobowiązania Polski i UE traktowano jako niemające większego znaczenia dla globalnej polityki klimatycznej. Podejście takie cechowało w 2010 i 2015 r. wypowiedzi Ryszarda Zbrzyznego (z SLD), w 2011 r. Elżbiety Streker-Dembińskiej (z SLD), w 2012 r. Henryka Siedlaczka (z PO), Zbyszka Zaborowskiego (z SLD), dwukrotnie Marka Balta (z SLD), Stanisława Żelichowskiego (z PSL), Ludwika Dorna (z SP), dwukrotnie Adama Abramowicza (z PiS), Macieja Małeckiego (z PiS), Michała Jacha (z PiS) i w 2015 r. Jana Szyszko (z PiS). Możliwe pozytywne dla Polski skutki wynikające z realizacji założeń pakietu klimatyczno-energetycznego UE, zauważali jedynie w 2012 r.: Marek Domaracki i Krzysztof Kłosowski (z Ruchu Palikota), Ewa Wolak (z PO) i Beata Jaczewska (podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska).

W czasie VIII kadencji Sejmu w ramach debat sejmowych tematyka dotycząca problemu zmian klimatu poruszana była zdecydowanie rzadziej. Zmniejszyła się również w tym zakresie aktywność posłów Prawa i Sprawiedliwości, którzy w poprzednich dwóch kadencjach Sejmu dominowali pod względem negatywnego stosunku do pakietu klimatyczno-energetycznego UE oraz ilości wypowiedzi poddających w wątpliwość antropogeniczność współczesnych zmian klimatu i zasadność podejmowania działań mitygacyjnych. Zmianę taką można tłumaczyć przejęciem przez PiS władzy w państwie, co spowodowało konieczność stosowania się do zobowiązań wewnętrznych i międzynarodowych oraz kształtowania polityki

klimatycznej przez przedstawicieli partii, a tym samym uniemożliwiło dalszą jednoznaczną krytykę działalności w obszarze, za którą członkowie PiS przejęli odpowiedzialność.

W VIII kadencji Sejmu, podczas posiedzeń dotyczących tematyki związanej z ochroną klimatu, jedynie wypowiedzi posła Józefa Brynkusa (z Kukiz'15) wyróżniały się ze względu na poddawanie w wątpliwość antropogeniczności procesu i zasadności podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu. Poseł negatywnie odnosił się również do regulacji UE z zakresu ochrony klimatu, podobnie jak Czesław Sobierajski i Anna Paluch (z PiS). Posłowie Prawa i Sprawiedliwości wyrażali jednak pozytywny stosunek do Porozumienia paryskiego, przyjętego w pierwszym roku swoich rządów. Ocena ta niewątpliwie wynikała z opinii, że jego celem nie jest eliminacja węgla jako źródła energii i że jego zapisy stwarzają prawną możliwość bilansowania emisji CO_2 przez systemy naturalne, w tym lasy. Zmniejszanie udziału węgla i zwiększanie udziału odnawialnych źródeł energii w polskim miksie energetycznym postulował wówczas Bogusław Sonik (z PO), a Ewa Lieder (z Nowoczesnej), chociaż uznawała wiedzę naukową na temat zmian klimatu, wzrost ambicji dotyczących celów klimatycznych UE traktowała jako zagrożenie.

Na podstawie parlamentarnych wystąpień posłów IX kadencji Sejmu, dotyczących spraw mających znaczenie dla ochrony klimatu, można zauważyć, że dokonała się stosunkowo duża polaryzacja w podejściu do tej kwestii. Posłowie KWiN i koalicji rządzącej, szczególnie SP, wykazywali jednoznacznie negatywne nastawienie do prowadzonej w ramach UE polityki klimatycznej. Członkowie PiS także mieli wobec niej nieprzychylny stosunek, jednak od czasu przejęcia władzy w 2015 r., ich podejście zostało nieznacznie złagodzone. Z kolei posłowie innych ugrupowań parlamentarnych znacznie odważniej niż we wcześniejszych kadencjach Sejmu mówili o konieczności podejmowania działań na rzecz ochrony klimatu. Szczególnie zauważalne było to wśród polityków Lewicy i KO (w ramach której głos w imieniu klubu parlamentarnego w sprawach mających znaczenie dla klimatu, stosunkowo często zabierali przedstawiciele partii Zieloni).

Była to istotna zmiana, szczególnie w stosunku do okresu VII i VIII kadencji Sejmu, kiedy przedstawiciele PO i SLD (w VII kadencji Sejmu) problemy wynikające z działań na rzecz ochrony klimatu diagnozowali podobnie jak politycy PiS, a wątpliwości w sprawie antropogeniczności współczesnych zmian klimatu wyrażali nie tylko przedstawiciele PiS, KWiN, czy Kukiz'15, ale także PO, SLD, PSL i Ruchu Palikota. Nasilenie stanowisk negatywnych wobec ambitniejszych działań na rzecz ochrony klimatu w tamtym czasie miało z kolei niewątpliwie związek z określeniem nowych celów klimatycznych UE, przyjętych przez przywódców państw członkowskich UE na koniec 2008 r., których ramy określone zostały na

początku 2007 r. Przez kilka kolejnych lat członkowie PiS z jednej strony oraz PO z drugiej, wzajemnie obarczali się „winą" za ich przyjęcie, upatrując w nich zagrożenia dla polskiej gospodarki i energetyki, opartej w głównej mierze na węglu. Dla nasilenia postaw niezgodnych z wiedzą naukową, znaczenie miało także szerzenie dezinformacji w sprawie zmian klimatu, które to nasiliło się przed Konferencją Stron UNFCCC, która odbyła się w Kopenhadze w 2009 r. Był to również czas trudności związanych z globalnym kryzysem finansowym, które podobnie jak problemy gospodarcze Polski z początku lat 90. XX w., doprowadziły do zmniejszenia zainteresowania sprawami związanymi z ochroną środowiska naturalnego i klimatu.

5.4. Ochrona klimatu w programach działania Rady Ministrów i wypowiedziach ministrów odpowiedzialnych za ochronę środowiska naturalnego, w tym klimatu

Szczególną kategorię w ramach posiedzeń Sejmu należy przypisać wystąpieniom Prezesów Rady Ministrów, którzy na początku swojego urzędowania zobowiązani są do przedstawienia programu działania Rady Ministrów (zwanego też jako exposé), tuż przed udzieleniem jej przez Sejm wotum zaufania. Obowiązek taki wynika z artykułu 154 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.[1964] Problem zmian klimatu w takich programach, w latach 1993-2019, nie tylko nie zajmował istotnego miejsca wśród innych prezentowanych spraw, ale oprócz exposé premiera Mateusza Morawieckiego z 2019 r., w ogóle nie był poruszany. W większości takich wystąpień można jednak wyszczególnić deklaracje mogące mieć pozytywne lub negatywne znaczenie dla ochrony klimatu.

Waldemar Pawlak, w przedstawionym przez siebie 8 listopada 1993 r. programie działania rządu, zadeklarował realizację polityki ekologicznej państwa (w której znajdował się zapis na temat podejmowania działań na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatu), zaznaczając, że odbędzie się to za sprawą „egzekwowania wymagań środowiska w każdej działalności społeczno-gospodarczej" na terenie Polski i odpowiedniej polityki zagranicznej w tym zakresie[1965]. Ponadto Waldemar Pawlak wyraził chęć rozwoju edukacji ekologicznej[1966].

[1964] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej....*
[1965] *Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu II kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania rządu wraz z wnioskiem o udzielenie wotum zaufania*, 8.11.1993 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf (dostęp: 1.03.2023).
[1966] Ibidem.

W programie działania Rady Ministrów nadrzędne znaczenie miała wówczas tematyka dotycząca gospodarki i finansów oraz transformacji gospodarczej i społecznej. Miała ona być kształtowana przez wartości socjaldemokratyczne, z poszanowaniem potrzeb osób najsłabszych i najbiedniejszych. W tym kontekście obok opieki społecznej istotne znaczenie nadawano oświacie i opiece zdrowotnej, mających w założeniu zapewniać obywatelom Polski równy start. Ochrona środowiska naturalnego nie znajdowała się wówczas wśród głównych wartości i celów polityki państwa.

Józef Oleksy, będący następcą Waldemara Pawlaka na stanowisku premiera w II kadencji Sejmu, nie odniósł się z kolei do problemów dotyczących środowiska naturalnego[1967]. W exposé stosunkowo dużo uwagi poświęcał konieczności naprawy funkcjonowania rządu i polityki informacyjnej, a także sprawom gospodarczym, w tym konieczności dostosowywania polskiej gospodarki do standardów europejskich, a w nieco mniejszym stopniu usługom społecznym.

Włodzimierz Cimoszewicz, będący trzecim prezesem Rady Ministrów w II kadencji Sejmu, za niezbędne uznał „bardziej otwarte podejście do zagadnień ekorozwoju i ochrony środowiska naturalnego", wyrażając tym samym gotowość do współdziałania „ze wszystkimi partnerami społecznymi, w tym z ruchami ekologicznymi"[1968]. Do kwestii, które mogły mieć pozytywne znaczenie dla ochrony klimatu, należy z kolei zaliczyć chęć intensyfikacji modernizacji głównych linii kolejowych[1969]. Pierwszą z tych kwestii można rozpatrywać z perspektywy przejawiającej się w wystąpieniu Włodzimierza Cimoszewicza chęci załagodzenia różnych konfliktów i zwiększenia zaufania do władzy i instytucji państwowych oraz administracji publicznej. Poza tym stosunkowo dużo uwagi poświęcił on kwestiom gospodarczym, w tym sprawiedliwemu rozwojowi i zmniejszaniu bezrobocia, a także bezpieczeństwu i polityce międzynarodowej. W swoim exposé premier zwrócił uwagę również na wolność sumienia, wyznania i narodowości, a za priorytety na 1996 r. uznał bezpieczeństwo obywateli, rozwój oświaty i nauki, reformę służby zdrowia i rozwój obszarów wiejskich[1970].

W 1997 r. powołana została nowa Rada Ministrów, składająca się z członków AWS i UW, której prezesem na 4 lata został Jerzy Buzek. Przedstawiając program działania swojego

[1967] *Wypowiedzi z 44 posiedzenia Sejmu II kadencji, 17 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania rządu oraz proponowany skład Rady Ministrów*, 3.03.1995 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf (dostęp: 1.03.2023).
[1968] *Wypowiedzi z 73 posiedzenia Sejmu II kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania rządu wraz z wnioskiem o udzielenie wotum zaufania*, 14.02.1996 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf (dostęp: 1.03.2023).
[1969] Ibidem.
[1970] Ibidem.

rządu zaznaczył, że jego członkowie są zdecydowanymi zwolennikami zrównoważonego rozwoju Polski. Tym samym stwierdził, że zapewnienie odpowiedniej ochrony środowiska naturalnego należy do jednego z podstawowych warunków godnego życia. Działania z tego zakresu powiązał jednocześnie z dodatkowymi kosztami. Uznając jednak, że przyroda znajdująca się na terytorium Polski stanowi „część dziedzictwa narodowego", stwierdził, że polski rząd chce i powinien ponieść takie koszty[1971]. Działania swojego rządu chciał z kolei oprzeć głównie na wartościach, takich jak moralność, godność, wiara chrześcijańska, patriotyzm i prawda. Dużą uwagę poświęcał kategorii rodziny i wolności osobistych oraz gospodarczych, reformom funkcjonowania państwa, w tym oświaty, służby zdrowia i systemu ubezpieczeń społecznych, a także bezpieczeństwu. Wszelkie poruszone kwestie były przez niego rozpatrywane z perspektywy konserwatywnej i liberalnej.

Leszek Miller, przedstawiając 25 października 2001 r. program działania kierowanego przez siebie rządu, odnośnie do inwestycji wspieranych wspólnie ze środków państwowych, zagranicznych i prywatnych krajowych, za priorytet w tym względzie, obok budowy autostrad, uznał inwestycje z zakresu ochrony środowiska. Znaczenie dla ochrony klimatu mógł mieć również deklarowany rozwój infrastruktury kolejowej (jednak był on wymieniony między innymi obok rozwoju infrastruktury drogowej). Leszek Miller zadeklarował także wkład w rozwiązywanie wyzwań globalnych[1972]. Chociaż w trakcie swojego exposé dwukrotnie użył słowa „klimat", to nie odnosiło się ono do systemu klimatycznego Ziemi, tylko do nastrojów związanych z otoczeniem. Leszek Miller program działania Rady Ministrów oparł głównie na planach dotyczących polepszenia sytuacji gospodarczej i finansowej państwa, a także zmniejszenia bezrobocia i przestępczości. Kwestie te dominowały również w planach dotyczących działalności w innych obszarach życia społeczno-politycznego.

Marek Belka w maju 2004 r., podobnie jak Józef Oleksy w 1995 r., nie zawarł w przedstawionym przez siebie programie działania Rady Ministrów informacji na temat ochrony środowiska naturalnego i kwestii istotnych dla ochrony klimatu. Zaznaczył jedynie, że strategia bezpieczeństwa energetycznego państwa powinna być przedmiotem dialogu z opozycją

[1971] *Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu III kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania Rady Ministrów wraz z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 10.11.1997 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf (dostęp: 1.03.2023).

[1972] *Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 25.10.2001 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 1.03.2023).

parlamentarną[1973]. Za główne cele swojego rządu Marek Belka przyjął ograniczenie biedy, biurokracji i przeciwdziałanie korupcji. Istotną uwagę w swoim exposé poświęcał zatem kwestii bezrobocia, a także złego stanu finansów publicznych i systemu ochrony zdrowia.

Kazimierz Marcinkiewicz, przedstawiając 10 listopada 2005 r. program działania swojego rządu, zadeklarował między innymi wsparcie dla produkcji i wykorzystania biopaliw ,,oraz innych odnawialnych źródeł energii"[1974]. Z kwestii istotnych dla ochrony klimatu należy także zwrócić uwagę na chęć inwestowania w rozwój infrastruktury kolejowej, co jednak w wypowiedzi premiera połączone było z deklaracją inwestycji w infrastrukturę drogową. Ponadto Kazimierz Marcinkiewicz powiedział, że jego rząd będzie prowadził ,,szeroko zakrojoną politykę na rzecz ochrony środowiska", wyszczególniając bezpieczeństwo ekologiczne państwa, jakość wody, powietrza i bioróżnorodność[1975]. Kwestie dotyczące ochrony ,,środowiska przyrodniczego" wraz z rozwojem rolnictwa i obszarów wiejskich, znalazły się wśród pięciu podstawowych zagadnień dotyczących planowanej działalności rządu. Inne dotyczyły szeroko pojętego programu naprawy państwa (w tym głównie odejścia od personalnej i instytucjonalnej przeszłości komunistycznej), polityki zagranicznej, przeciwdziałania kryzysowi demograficznemu oraz rozwoju gospodarczego w połączeniu z solidaryzmem społecznym (w tym bezrobocia i pomocy społecznej).

W lipcu 2006 r. program działania rządu przedstawił Jarosław Kaczyński, który został prezesem Rady Ministrów tworzonej przez przedstawicieli PiS, LPR i Samoobrony. W swoim exposé zwrócił uwagę między innymi na polską energetykę, stwierdzając, że ze względu na ochronę środowiska ,,przyjdzie taki czas, w którym nasza, oparta głównie na węglu brunatnym, energetyka będzie już bardzo trudna do przyjęcia w Unii Europejskiej", pytając retorycznie, ,,czy nie powinniśmy już dzisiaj myśleć o energetyce atomowej?"[1976]. W dalszej części swojej wypowiedzi Jarosław Kaczyński zwrócił jednak uwagę na ,,specyficzną sytuację historyczną i geopolityczną" Polski, twierdząc, że w kwestiach energetycznych powinna mieć ona możliwość w ramach UE podejmować własne decyzje[1977]. Odrębność Polski w ramach UE,

[1973] *Wypowiedzi z 75 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 27 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 14.05.2004 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 1.03.2023).
[1974] *Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu V kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 10.11.2005 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf (dostęp: 2.03.2023).
[1975] Ibidem.
[1976] *Wypowiedzi z 22 posiedzenia Sejmu V kadencji, 13 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 19.07.2006 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf (dostęp: 2.03.2023).
[1977] Ibidem.

szczególnie pod względem kulturowym, stanowiła w wypowiedzi Jarosława Kaczyńskiego podstawę w podejściu do wielu spraw. Całe exposé opierał z kolei w głównej mierze na chęci naprawy struktur państwowych i społecznych (w oparciu o katolickie zasady moralne). Istotne zagadnienie stanowiło również bezpieczeństwo, budownictwo mieszkaniowe, finanse publiczne, problemy demograficzne i rodzinne, a także podtrzymywanie i budowanie tożsamości narodowej.

Donald Tusk, w swoim niezwykle obszernym programie działania Rady Ministrów, przedstawionym 23 listopada 2007 r., także nie odniósł się do problemu zmian klimatu i emisji gazów cieplarnianych. Stwierdzając jednak, że najważniejszym elementem bezpieczeństwa gospodarczego jest bezpieczeństwo energetyczne, zwrócił uwagę na rozumienie tego drugiego, przyjmując definicję prawną bezpieczeństwa energetycznego, łączącą w sobie trzy elementy, takie jak niezakłócone dostawy, akceptowalne ceny i ochronę środowiska naturalnego, czy jak powiedział Donald Tusk, „troskę o ekologię”[1978]. Zaznaczył on również, że działania na rzecz ochrony środowiska są istotne nie tylko ze względu na troskę o zdrowie ludzi i bioróżnorodność, lecz także na gospodarkę, gdyż „około 7% wszystkich inwestycji dokonywanych w Polsce jest bezpośrednio związanych z budową urządzeń służących ochronie środowiska”[1979]. Wśród takich aktywności, obok utylizacji odpadów i oczyszczalni ścieków, premier wymienił także projekty dotyczące oszczędzania energii i promocji odnawialnych źródeł energii. Donald Tusk zadeklarował ponadto podejmowanie działań na rzecz zwiększenia produkcji energii ze źródeł odnawialnych. Za jeden z priorytetów swojego rządu uznał modernizację infrastruktury kolejowej (poruszając tę tematykę po przedstawieniu informacji na temat konieczności rozwoju infrastruktury drogowej)[1980].

W programie działania Rady Ministrów z 18 listopada 2011 r. Donald Tusk, który ponownie został prezesem Rady Ministrów tworzonej przez członków PO i PSL, nie odniósł się do tematyki istotnej z perspektywy ochrony klimatu i środowiska naturalnego. Jego wystąpienie było zdecydowanie mniej optymistyczne niż 4 lata wcześniej i w głównej mierze dotyczyło działań, które miały być podejmowane w celu redukcji negatywnych skutków globalnego kryzysu finansowego[1981].

[1978] *Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 23.11.2007 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 2.03.2023).

[1979] Ibidem.

[1980] Ibidem.

[1981] *Wypowiedzi z 1 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 10 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 18.11.2011 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=1&dzien=3 (dostęp: 2.03.2023).

Ewa Kopacz w swoim exposé z 1 października 2014 r. powiedziała, że przedstawiciele proponowanego przez nią rządu zdają sobie sprawę z wagi ochrony środowiska, dodając jednak, że podczas planowanego na październik tego samego roku szczytu Rady Europejskiej, w kwestii nowych celów redukcyjnych emisji gazów cieplarnianych, rząd przez nią reprezentowany „nie zgodzi się na zapisy oznaczające dodatkowe koszty dla naszej gospodarki oraz wyższe ceny energii dla konsumentów”[1982]. Ewa Kopacz stwierdziła również, że „w Polsce węgiel ma strategiczne znaczenie”, a do „trzech zasadniczych celów” dotyczących bezpieczeństwa energetycznego Polski, premier zaliczyła ochronę „polskiego górnictwa przed nieuczciwą konkurencją”, rentowność górnictwa węglowego, a także bezpieczeństwo polskich rodzin, dotyczące ogrzewania domów w rozsądnej cenie. Do realizacji tych zamierzeń miałyby się przyczynić między innymi: określenie wymogów jakościowych dotyczących węgla, preferencje dla produktów pochodzących z UE, czy też rozwój nowoczesnych technologii węglowych[1983]. Premier zwróciła również uwagę na konieczność modernizacji kolejnictwa i na perspektywy rozwoju transportu miejskiego (głównie tramwajowego i autobusowego), związane z nową perspektywą finansową UE. Na koniec swojego wystąpienia Ewa Kopacz wyraziła nadzieję, że w Sejmie uda się zbudować porozumienie „szczególnie w takich sprawach, jak obrona narodowa, bezpieczeństwo energetyczne i przyszłość polskiego węgla”[1984]. Plany zaprezentowane przez Ewę Kopacz były w znacznej mierze wpisane w kontekst bezpieczeństwa, zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego, a zabieg ten wynikał z pewnością z działań zbrojnych na terytorium Ukrainy. W ramy bezpieczeństwa zostały wpisane także między innymi kwestie związane z finansami publicznymi czy też gospodarką, której rozwój stanowił wówczas jedno z podstawowych zagadnień.

Beata Szydło w swoim exposé kwestię górnictwa wyszczególniła jako jeden z problemów dotyczących energetyki, proponując jego rozwiązanie w porozumieniu z górnikami[1985]. Nie zaznaczyła jednak czego dotyczyły wspomniane problemy. Beata Szydło stwierdziła, że „bezpieczeństwo energetyczne to zachowanie polskiego węgla jako źródła energii – mówię tutaj również o węglu brunatnym – a także działania zmierzające do

[1982] *Wypowiedzi z 76 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 1.10.2014 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=76&dzien=1 (dostęp: 2.03.2023).
[1983] Ibidem.
[1984] Ibidem.
[1985] *Wypowiedzi z 1 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 10 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 18.11.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=1&dzien=4 (dostęp: 2.03.2023).

zagwarantowania nam w każdej sytuacji dostaw gazu i ropy”[1986]. Za jedno z głównych zadań ministerstwa infrastruktury premier uznała natomiast modernizację kolei. Kwestię tę poruszyła jednak w połączeniu z budownictwem mieszkaniowym i drogowym[1987]. Za wartość nadrzędną Beata Szydło przyjęła ,,bezpieczeństwo Polek i Polaków”, a plany działania rządu w znacznej mierze koncentrowały się na zmniejszaniu nierówności i wyrównywaniu szans, zarówno w odniesieniu do regionów Polski, jak i różnych grup społecznych. Stosunkowo dużo uwagi premier poświęciła także gospodarce, problemom demograficznym, systemowi edukacji i ochrony zdrowia oraz wymiarowi sprawiedliwości. Beata Szydło wymieniła również wartości, którymi miał się kierować jej rząd, takie jak pokora, umiar, praca, roztropność i odpowiedzialność.

Mateusz Morawiecki, przedstawiając 12 grudnia 2017 r. program Rady Ministrów, środowisko zaliczył do obszaru, który miał zostać objęty przez rząd ,,szeroko zakrojonymi działaniami”[1988]. W tym kontekście powołał się na problem zanieczyszczenia powietrza, zaznaczając, że co roku jest to czynnik powodujący przedwczesną śmierć 48 tys. ludzi w Polsce. Powiedział tym samym, że ,,dym z palenia w piecu śmieciami nie ulatuje do nieba”, tylko ,,trafia do płuc naszych i naszych dzieci”[1989]. W tym kontekście premier opowiadał się za pomocą dla najuboższych, których nie stać ,,na ocieplenie domu, na wymianę okien czy drzwi, nie stać na dobre, nietrujące paliwo” i za likwidacją ubóstwa energetycznego[1990]. Stwierdził natomiast, że ,,dzisiaj węgiel jest podstawą naszej energetyki”, dodając, że ,,nie możemy i nie chcemy z niego rezygnować”[1991]. Premier powiedział jednak, że dla przyszłych pokoleń chciałby zadbać także o swobodny rozwój w Polsce wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, dodając przy tym, że powinno się to odbywać ,,nie w imię ideologii, ale tam, gdzie jest to uzasadnione ekonomicznie, tam, gdzie przyniesie to Polakom korzyść, a nie koszty”[1992]. Mateusz Morawiecki za zasadne uznał inwestycje w połączenia gazowe z Norwegią oraz zapewnienie niezależności energetycznej Polski ,,przy niskiej emisji CO_2”, w tym kontekście pozytywnie odnosząc się do budowy elektrowni jądrowej[1993]. W przypadku

[1986] Ibidem.
[1987] Ibidem.
[1988] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 12.12.2017 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=54&dzien=1 (dostęp: 2.03.2023).
[1989] Ibidem.
[1990] Ibidem.
[1991] Ibidem.
[1992] Ibidem.
[1993] Ibidem.

transportu zwrócił uwagę na konieczność inwestycji w poprawę kolejowej i drogowej komunikacji gminnej i powiatowej[1994]. W swoim wystąpieniu premier w dużym stopniu zwracał uwagę na plany modernizacji Polski (w tym gospodarki i rozwoju nowoczesnego przemysłu), kierując się dużym optymizmem odnośnie do zamierzeń na przyszłość i możliwości ich realizacji. Ponadto exposé premiera w głównej mierze opierało się na wartościach związanych z tożsamością narodową Polaków i dokonaniami historycznymi.

W programie działania Rady Ministrów, przedstawionym 19 listopada 2019 r., Mateusz Morawiecki skupił się między innymi na podejściu „do energii i klimatu", stwierdzając, że pierwszy raz w historii Polski udało się pogodzić trzy najważniejsze zasady polityki energetycznej, do których zaliczył „bezpieczeństwo energetyczne, konkurencyjność cenową i dbałość o środowisko"[1995]. Powiedział, że „tradycyjna energetyka jeszcze długo będzie ważna w naszym systemie elektroenergetycznym", dodając, iż „realia się zmieniają" i „kiedyś nie było nas stać na rozwijanie źródeł odnawialnych, a teraz nie stać nas na to, żeby ich nie rozwijać"[1996]. Wymieniając energetykę prosumencką, fotowoltaikę, morskie farmy wiatrowe, elektromobilność i elektrownie jądrowe, Mateusz Morawiecki uznał, że są one elementem nie tylko programu energetycznego, ale także gospodarczego. Premier zaznaczył, że w Polsce wytwarzano ówcześnie kilkadziesiąt razy więcej energii ze Słońca niż kilka lat wcześniej, a 3 mln osób w Polsce jeździ samochodami na gaz. Ponadto powiedział, że rząd rozwija program elektromobilności. Uznał także, że na skutek regulacji klimatycznych, z Polski i UE „miejsca pracy uciekają do państw ościennych"[1997]. Stwierdził również, że „ślad węglowy, regulacje podatkowe i zapobieganie carbon leakage muszą wspierać polską energetykę i polską transformację", wyraził brak zgody na „dyskryminację i nieuwzględnianie naszego punktu wyjścia" oraz uznał, że „nasza transformacja proklimatyczna musi być bezpieczna i korzystna dla Polski"[1998]. Prawo do czystego powietrza ocenił z kolei jako niemające związku z żadną ideologią i podziałem na lewicę i prawicę. Planowane w ramach UE zmiany prawne, dotyczące konieczności powrotu samochodów ciężarowych do bazy przynajmniej raz na 8 tygodni, ocenił negatywnie, jako skutkujące zatruciem środowiska. Z innych kwestii istotnych dla klimatu premier zapowiedział modernizację szkół, za cel przyjmując „co przynajmniej 1000 zeroemisyjnych, samowystarczalnych energetycznie, ekologicznych szkół", modernizację i

[1994] Ibidem.
[1995] *Wypowiedzi z 1 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 9 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, 19.11.2019 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=1&dzien=3 (dostęp: 2.03.2023).
[1996] Ibidem.
[1997] Ibidem.
[1998] Ibidem.

rozbudowę połączeń kolejowych oraz „potężne inwestycje w energetykę odnawialną i konwencjonalną”[1999]. Zwrócił także uwagę na „ambitny budżet Unii Europejskiej” i jej politykę dotyczącą infrastruktury drogowej, kolejowej i ochrony środowiska[2000]. Exposé premiera było oparte na przekonaniu o przełomowym okresie nie tylko w dziejach Polski, ale i świata, co też niewątpliwie miało znaczenie dla opisanego powyżej podejścia do ochrony klimatu, w sposób odmienny od wcześniejszych deklaracji i działań rządu Mateusza Morawieckiego i Beaty Szydło. Ponadto premier wielokrotnie w swoim wystąpieniu odnosił się do wątków historycznych, próbując umacniać w ten sposób przekonanie o polskiej wyjątkowości i kontynuacji walki o lepszą przyszłość.

Z przedstawionych powyżej wypowiedzi wynika, że problem zmian klimatu nie należał do priorytetów działania żadnej Rady Ministrów do IX kadencji Sejmu włącznie. Plany poszczególnych rządów dotyczące ochrony środowiska naturalnego były zazwyczaj przedstawiane bardzo ogólnie. W taki sposób na temat tej kwestii wypowiedział się Waldemar Pawlak w 1993 r., Włodzimierz Cimoszewicz w 1996 r., Jerzy Buzek w 1997 r., Leszek Miller w 2001 r. i Kazimierz Marcinkiewicz w 2005 r. Ten ostatni wspomniał jednak także o planach dotyczących rozwoju wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, o czym mówił również Donald Tusk w 2007 r. oraz Mateusz Morawiecki w 2017 r. (zaznaczając jednak, że inwestycje takie będą dokonywane jedynie na podstawie oceny ich opłacalności) i w 2019 r. Szerzej do aktywności na rzecz środowiska naturalnego jako pierwszy odniósł się Donald Tusk w 2007 r., w tym kontekście poruszając jedynie tematykę pozytywną w zakresie ochrony środowiska naturalnego (chociaż oczywiście nie zabrakło również planów potencjalnie mogących negatywnie oddziaływać na system klimatyczny Ziemi). Podobnie Jarosław Kaczyński w 2006 r. w odniesieniu do środowiska naturalnego i energetyki zwracał uwagę na działania pozytywne dla ochrony środowiska, w tym na perspektywę zmniejszenia emisyjności polskiej gospodarki (chociaż wspomniał także o odmienności polskiej energetyki w UE i konieczności podejmowania odrębnych decyzji w jej zakresie). W wystąpieniu Ewy Kopacz z 2014 r. i Mateusza Morawieckiego z 2017 r. można wykazać z jednej strony deklaracje na temat wagi ochrony środowiska naturalnego, z drugiej natomiast chęć ochrony polskiego węgla jako źródła energii. Najbardziej negatywne dla ochrony klimatu wystąpienie zaprezentowała natomiast w 2015 r. Beata Szydło, odwołując się jedynie do ochrony polskiego węgla, bez zwrócenia uwagi na wagę ochrony środowiska naturalnego. Trend obserwowany od 2014 r. został złagodzony w

[1999] Ibidem.
[2000] Ibidem.

wystąpieniu Mateusza Morawieckiego z 2019 r., kiedy to nie wspominał on wprost o energetyce węglowej, a inwestycje w energetykę konwencjonalną w swoich deklaracjach wyrażał wspólnie z chęcią wsparcia wykorzystywania odnawialnych źródeł energii. Odnosząc się do działań pozytywnych dla ochrony klimatu, takich jak produkcja energii ze źródeł odnawialnych, Mateusz Morawiecki mówił wprost, natomiast wspominając o dominującej roli energetyki węglowej, czy jej ochronie, używał takich sformułowań jak „tradycyjna energetyka" i „energetyka konwencjonalna", a w przypadku zagrożeń związanych z polityką klimatyczną UE, powiedział o konieczności wsparcia „polskiej energetyki i polskiej transformacji".

Zmiany dotyczące podejścia do problemu zmian klimatu, ukazane w prezentacjach planów działania Rady Ministrów, w dużym stopniu są spójne ze zmianami zaobserwowanymi zarówno wśród ogółu parlamentarzystów, jak i członków Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Na podstawie tych wypowiedzi można wykazać, że działania na rzecz ochrony środowiska nie odgrywały większej roli aż do końca IV kadencji Sejmu. Tym samym kwestie dotyczące ochrony klimatu nie budziły większych kontrowersji, a w przypadku przedstawionych planów działania Rady Ministrów w tym czasie nie były one w ogóle poruszane. Większą uwagę na konieczność ochrony środowiska naturalnego, także pod kątem ochrony klimatu, zaczęto zwracać od 2005 r., na co wskazują informacje na temat rozwoju odnawialnych źródeł energii. Najszerzej kwestie dotyczące ochrony środowiska, potencjalnie mające znaczenie także dla ochrony klimatu, były poruszane na początku VI kadencji Sejmu. Wyraźna zmiana nastąpiła natomiast pod koniec VII kadencji Sejmu, kiedy to większą uwagę zaczęto zwracać na konieczność ochrony polskiego węgla jako źródła energii, co zauważalne było także przez całą VIII kadencję Sejmu. Złagodzenie tego podejścia widoczne jest dopiero w exposé Mateusza Morawieckiego z 2019 r., chociaż także wówczas kwestie dotyczące ochrony energetyki węglowej nie zostały zaniechane.

Stosunek ministrów środowiska do problemu zmian klimatu

Podczas dyskusji w ramach Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, szczególną rolę należy kolei przypisać wystąpieniom ministrów ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa (do 10 listopada 1999 r.), ministrów środowiska (od 10 listopada 1999 r. do 6 października 2020 r.), ministra klimatu (od 15 listopada 2019 r. do 6 października 2020 r.) oraz ministra klimatu i środowiska (od 6 października 2020 r.). Od czasu II do połowy IX kadencji Sejmu funkcję tę pełniło 13 osób. Dwukrotnie (w latach 1993-1997 i 2001-2003) sprawował ją Stanisław Żelichowski, a trzykrotnie (w latach 1997-1999,

2005-2007 i 2015-2018) Jan Szyszko. Tym samym te dwie osoby kierowały łącznie pracami ministerstwa przez ok. 11,5 roku. Co istotne, zarówno Jan Szyszko (w 1966 r.), jak i Stanisław Żelichowski (w 1968 r.) ukończyli studia na Wydziale Leśnym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Jan Szyszko wielokrotnie w ramach prac Sejmu podkreślał, że ze Stanisławem Żelichowskim są kolegami, nazywając go młodszym kolegą ze studiów i starszym wiekiem[2001] (chociaż dzień ich urodzenia różni się jedynie o 10 dni).

W trakcie posiedzeń Sejmu oraz Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, dotyczących polityki klimatycznej, istotne z perspektywy omawianej tematyki wypowiedzi można wyróżnić w przypadku dziewięciu ministrów: Stanisława Żelichowskiego, Jana Szyszko, Antoniego Tokarczuka, Czesława Śleziaka, Macieja Nowickiego, Marcina Korolca, Henryka Kowalczyka, Michała Wosia i Michała Kurtyki.

Stanisław Żelichowski w styczniu 1998 r. w dokonanych przez Polskę znacznie większych redukcjach emisji gazów cieplarnianych w stosunku do 1988 r., w kontekście zadeklarowanych w ramach Protokołu z Kioto, zauważał perspektywy rozwojowe związane z możliwością zwiększenia takich emisji. W tym i późniejszym czasie upatrywał także szans wynikających ze wzrostu lesistości, a tym samym pochłaniania dodatkowych ilości gazów cieplarnianych przez lasy[2002]. Postulował również wsparcie nowszych elektrowni, mniej zanieczyszczających środowisko, zwracając uwagę na ich opłacalność przy doliczeniu kosztów zewnętrznych[2003]. Niezmiennie opowiadał się za wykorzystywaniem odnawialnych źródeł energii na szerszą skalę[2004], jednocześnie zauważając zagrożenia wynikające z elektrowni jądrowych[2005]. Stanisław Żelichowski uważał, że zobowiązania wynikające z Protokołu z Kioto należy realizować aktywnie, a nie zakładać, że Polska wypełni je bez podejmowania dodatkowych działań. W ich realizacji zauważał szansę dla polskiej gospodarki[2006]. Akceptował jednak rolę węgla w polskiej gospodarce, opowiadając się za wprowadzaniem technologii

[2001] *Wypowiedzi ze 101 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy o lasach (druki nr 3876 i 3920)*, 23.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=101&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).
[2002] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7)*, biuletyn 165/III…; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)*…; *Wypowiedzi z 92 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 6 punkt*…; *Wypowiedzi z 94 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 3 punkt*…; *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 46)*…, s. 6-8 i 13.
[2003] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24)*…
[2004] *Ibidem; Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40)…*, s. 12;
[2005] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu III kadencji, 12 punkt*…
[2006] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)*…

pozwalających na zmniejszanie emisji gazów cieplarnianych z procesów spalania węgla i ich wychwytywanie[2007]. Handel prawami do emisji gazów cieplarnianych w ramach UE Stanisław Żelichowski rozpatrywał z perspektywy środowiskowej i gospodarczej, a w działaniach na rzecz zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych upatrywał możliwości modernizacji gospodarki, popierając jednocześnie większy niż proponowany przez Komisję Europejską przydział do bezpłatnych emisji dla Polski. W ostatnich latach swojej działalności parlamentarnej Stanisław Żelichowski zwracał uwagę także na skutki zmian klimatu[2008].

Jan Szyszko już w 2000 r. Ramową konwencję Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu traktował w kategoriach politycznych i gospodarczych[2009], nie zmieniając zdania w tej kwestii także w późniejszych latach[2010]. Jak wskazano wcześniej, Jan Szyszko jeszcze w 2008 r. mówił, że przyczyną zmian klimatu jest wzrost emisji gazów cieplarnianych wynikających z działalności ludzkiej[2011], jednak już w 2009 r. zaczął wyrażać wątpliwości w sprawie antropogeniczności zmian klimatu[2012], podtrzymując je w kolejnych latach[2013]. Polskie redukcje emisji gazów cieplarnianych, dokonane głównie na przełomie lat 80 i 90 XX w., traktował z kolei jako potwierdzenie polskiego sukcesu w zakresie ograniczania emisyjności gospodarki, nierzadko uznając Polskę za lidera w tej kwestii[2014], co było przez niego wykorzystywane w głównej mierze na użytek zewnętrzny. Opowiadał się również za ochroną polskiej energetyki węglowej i nieodchodzeniem od węgla jako źródła energii[2015], traktując go, obok leśnictwa, jako gwaranta polskiego bezpieczeństwa energetycznego[2016]. Popierał także inwestycje w energetykę geotermalną[2017], twierdząc, że jej zasoby znacznie przekraczają polskie zapotrzebowanie energetyczne[2018]. Jednocześnie opowiadał się przeciwko energetyce

[2007] *Wypowiedzi z 92 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 6 punkt…*
[2008] *Wypowiedzi z 16 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 5 punkt…*
[2009] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)…*; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)…*, s. 21-23.
[2010] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 32 punkt…*; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)...*, s. 13.
[2011] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 20)…*, s. 7; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)…*, s. 8.
[2012] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103)…*, s. 21.
[2013] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 239)…*, s. 9; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)...*, s. 10.
[2014] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43)…*, s. 21.
[2015] Ibidem, s. 10; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38*), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)..., s. 6.
[2016] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 32 punkt…*
[2017] *Wypowiedzi z 11 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 2 punkt…*
[2018] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)…*, s. 8; *Wypowiedzi z 16 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 5 punkt…*

wiatrowej[2019]. Ponadto Jan Szyszko krytycznie oceniał pakiet klimatyczno-energetyczny UE[2020], będąc jednocześnie za wypełnianiem zobowiązań powziętych w skali globalnej, wynikających z UNFCCC oraz Protokołu z Kioto i Porozumienia paryskiego, które uznawał za znacznie korzystniejsze dla Polski[2021]. Stosunek ten wynikał z oceny tych zobowiązań jako mniej restrykcyjnych w stosunku do regulacji UE. Szczególnie istotną rolę w podejściu do redukcji emisji gazów cieplarnianych w opinii Jana Szyszko powinny natomiast pełnić lasy i inne systemy naturalne[2022].

Wypowiedzi Jana Szyszko niewątpliwie wywierały istotny wpływ na postrzeganie przez członków Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa spraw związanych ze zmianami klimatu i przede wszystkim polityki klimatycznej. Jego słowa bardzo często były traktowane z poważaniem nie tylko przez sojuszników politycznych, ale także przedstawicieli innych ugrupowań sejmowych, na co wskazują między innymi podziękowania przekazane 14 marca 2012 r. przez posłankę Krystynę Pośledną (z PO), kiedy to po wypowiedziach Jana Szyszko wyrażających jego negatywny stosunek do polityki klimatyczno-energetycznej UE stwierdziła, że wypowiedź ta porządkowała wiedzę słuchaczy[2023]. Innym przykładem mogą być słowa Radosława Lubczyka, posła Nowoczesnej, który odnosząc się do wystąpienia Jana Szyszko stwierdził, że UE odpowiada globalnie za emisje 2-3% gazów cieplarnianych[2024]. Chociaż Jan Szyszko nigdy nie podał tak zaniżonej wartości, można założyć, że w świadomości posła po wypowiedziach Jana Szyszko pozostało przeświadczenie na temat znikomego wpływu UE na klimat.

Antoni Tokarczuk w 1974 roku ukończył socjologię pracy w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Funkcję ministra środowiska pełnił w latach 1999-2001. Deklarował wówczas wyważanie podejścia do zrównoważonego rozwoju w taki sposób, aby chronić zarówno

---

[2019] *Wypowiedzi z 80 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 19 punkt…*; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)…*, s. 11.
[2020] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)…*, s. 7; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)…,* s. 18; *Wypowiedzi z 11 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 2 punkt…*; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38)*, 10.10.2012, s. 3, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/0912FD25DB9D0292C1257A98004A85C9/%24File/0101807.pdf (dostęp: 22.03.2023); Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)..., s. 10.
[2021] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42)…*, s. 6.
[2022] Ibidem, s. 6; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2)…*, s. 8-9; Wypowiedzi z 43 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 28 punkt...
[2023] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11)…,* s. 20.
[2024] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7),* 29.12.2015, op. cit., s. 13.

środowisko naturalne, jak i potrzeby ludzi. Zwracał ponadto uwagę na konieczność dostosowywania Polski do regulacji UE z zakresu ochrony środowiska naturalnego. W rozwoju energetyki odnawialnej zauważał z kolei możliwość ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Antoni Tokarczuk opowiadał się także za wspieraniem inicjatyw dotyczących rozwoju transportu kolejowego[2025].

Czesław Śleziak w 1977 r. ukończył studia na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. Był posłem od I do IV kadencji Sejmu, sprawując w II kadencji funkcję wiceprzewodniczącego, a w III kadencji przewodniczącego Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, natomiast w latach 2003-2004 ministra środowiska. Stosunek Czesława Śleziaka do problemu zmian klimatu i polityki klimatycznej w trakcie jego aktywności sejmowych wpisywał się w ówcześnie dominujące podejście w ramach Komisji OŚZNiL. Akceptował on wówczas naukowe ustalenia w sprawie występowania procesu zmian klimatu[2026], uznając je za jeden z najważniejszych problemów ekologicznych w skali globalnej i za jeden z priorytetów w ramach prac komisji[2027]. Czesław Śleziak opowiadał się również jednoznacznie za inwestycjami w odnawialne źródła energii[2028], już w czasie II kadencji Sejmu zwracając uwagę na potencjał energetyki wiatrowej i perspektywy zdominowania przez nią energetyki w przyszłości[2029]. Podobnie jak Stanisław Żelichowski i Jan Szyszko, Czesław Śleziak uznawał także znaczenie lasów dla ochrony klimatu[2030].

Maciej Nowicki w 1964 r. ukończył studia na Wydziale Inżynierii Środowiska Politechniki Warszawskiej, a w 1976 r. habilitował się z zakresu ochrony atmosfery. Był zwolennikiem przyspieszenia prac nad rozwojem energetyki odnawialnej, w 2001 r. jako prezes EkoFunduszu, uznając jej wykorzystywanie za najbardziej radykalną formę ochrony atmosfery[2031]. Już jako minister środowiska (w latach 2007-2010) cel osiągnięcia przez Polskę udziału odnawialnych źródeł energii w polskim miksie energetycznym na poziomie 15% uznawał za ambitny, postulując jednocześnie przyspieszenie prac nad rozwojem ich wykorzystania, przy czym uznawał, że największe możliwości w tym zakresie w Polsce daje energetyka wiatrowa i z biomasy, natomiast w dalszej kolejności geotermalna, słoneczna i

[2025] *Wypowiedzi ze 117 posiedzenia Sejmu III kadencji, 2 i 3 punkt…*
[2026] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 33)…*
[2027] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)…*; *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)…*
[2028] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24)…*
[2029] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 105)…*
[2030] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)…*
[2031] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 146)…*

wodna[2032]. Dla poprawy bilansu energetycznego w pierwszej kolejności stawiał jednak na oszczędność energii i wzrost efektywności energetycznej[2033]. Maciej Nowicki zwracał także uwagę na możliwe zmiany w systemie klimatycznym Ziemi i ich skutki w przyszłości, uznając zmiany klimatu za poważny problem i przyjmując naukowe ustalenia w tym zakresie[2034]. Podczas pełnionej przez siebie funkcji ministra środowiska stwierdził, że polskie redukcje emisji gazów cieplarnianych w 2020 r. można obniżyć nawet o 40% w stosunku do 1988 r.[2035] Maciej Nowicki uznawał także rolę lasów w pochłanianiu dwutlenku węgla, zaznaczając jednak, że w przypadku planowanego ich wliczania do bilansu emisji CO_2 pod uwagę nie będzie brane pochłanianie przez całe lasy, tylko ich przyrost[2036]. W przypadku pakietu klimatyczno-energetycznego UE zauważał także zagrożenia z niego wynikające dla polskiej gospodarki[2037], wpisując się w dyskurs polityczny dotyczący wzajemnego obarczania się „winą" przez przedstawicieli PiS i PO za kształt zapisów tego pakietu[2038].

Marcin Korolec w 1996 r. ukończył studia w École nationale d'administration w Paryżu, a następnie na Wydziale Historycznym oraz Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. W ramach prac Sejmu i Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, do spraw związanych ze zmianami klimatu odnosił się głównie w kategoriach politycznych. Nawet w przypadku wywiązania się dyskusji na temat ich przyczyn i skutków (przy okazji debaty na temat odnawialnych źródeł energii i pakietu klimatyczno-energetycznego UE), jako sekretarz stanu w Ministerstwie Gospodarki stwierdził, że rozmowy na temat przyczyn współczesnych zmian klimatu powinny być odłożone na inną debatę[2039]. Już jako minister środowiska (w latach 2011-2013), a później także pełnomocnik rządu do spraw polityki klimatycznej i podsekretarz stanu w Ministerstwie Środowiska (do 2015 r.), do polityki klimatyczno-energetycznej UE odnosił się z dystansem. Opowiadał się za działaniami dyplomatycznymi w kierunku zmniejszania ambicji UE dotyczących celów redukcji emisji gazów cieplarnianych oraz za zróżnicowaniem obowiązków dotyczących ochrony klimatu wśród poszczególnych państw członkowskich organizacji[2040]. Tym samym był zwolennikiem

[2032] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)…*, s. 5.
[2033] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 32 punkt…*
[2034] *Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 42),* biuletyn 1338/VI…, s. 6; *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 32 punkt…*
[2035] *Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 32 punkt…*
[2036] Ibidem.
[2037] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)…*, s. 5.
[2038] Ibidem, s. 15.
[2039] *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154)...*, s. 32.
[2040] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 201)...*, s. 5; *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141)...,* s. 6.

podejmowania porozumień globalnych z tego zakresu[2041], zwracając uwagę na ich znaczenie dla równości szans gospodarczych[2042]. Marcin Korolec opowiadał się także za modernizacją polskiej energetyki i wykorzystywaniem w tym celu środków finansowych z handlu prawami do emisji gazów cieplarnianych[2043].

Henryk Kowalczyk w 1979 r. ukończył studia na Wydziale Matematyki, Informatyki i Mechaniki Uniwersytetu Warszawskiego. Funkcję ministra środowiska pełnił w latach 2018-2019. Z jego wypowiedzi sejmowych można jedynie zwrócić uwagę na jego krytyczny stosunek do pakietu klimatyczno-energetycznego UE i wpisywanie się w główny nurt narracji Prawa i Sprawiedliwości na temat polityki klimatycznej[2044].

Podobne wnioski można wysnuć na podstawie aktywności parlamentarnych Michała Wosia, który rok po zakończeniu pełnienia przez siebie funkcji ministra środowiska (którym był w 2020 r.) system handlu prawami do emisji gazów cieplarnianych (w ramach UE) oceniał jako „zorganizowany system okradania Polaków", opowiadając się tym samym za renegocjacją pakietu klimatyczno-energetycznego[2045]. Michał Woś z wykształcenia jest prawnikiem.

Michał Kurtyka ukończył studia w École polytechnique i Szkole Głównej Handlowej. Wskazywał on, że działania na rzecz redukcji emisji gazów cieplarnianych wiążą się zarówno z korzyściami, jak i kosztami[2046]. W tym kontekście zauważał, że w przypadku decyzji w sprawie podejmowania takich aktywności należy mieć na uwadze, że korzyści z nich wynikające będą uzyskane dopiero po upływie pewnego czasu, a koszty trzeba ponosić od razu. Zwracał również uwagę na rolę porozumień globalnych, nadając Porozumieniu paryskiemu i realizacji celu neutralności klimatycznej w drugiej połowie XXI w. wyższą rangę niż deklaracjom UE w sprawie zeroemisyjności do połowy XXI w.[2047] Michał Kurtyka w czasie pełnionej przez siebie funkcji ministra klimatu (w latach 2019-2020), a następnie ministra klimatu i środowiska (w latach 2020-2021), do spraw związanych z ochroną klimatu podchodził z ostrożnością, próbując balansować pomiędzy stanowiskiem osób uznających zmiany klimatu za poważny problem i postulujących pilne działania w celu jego ochrony, a stanowiskiem osób opowiadających się przeciwko ambitnej polityce klimatycznej i za ochroną polskiej energetyki węglowej.

[2041] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 201)...,* s. 9.
[2042] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 204)*..., s. 3-4; Wypowiedzi z 99 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt...
[2043] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141)...,* s. 6, 10-11.
[2044] *Wypowiedzi z 67 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt*…
[2045] *Wypowiedzi z 43 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 41 punkt*…
[2046] *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 8)*..., s. 13.
[2047] Ibidem, s. 14.

Zakończenie

Polityka klimatyczna Polski jest warunkowana wieloma czynnikami, spośród których szczególną rolę w analizowanym okresie odgrywały kwestie międzynarodowe, w tym przede wszystkim regulacje Unii Europejskiej, a w mniejszym stopniu umowy i decyzje przyjmowane w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Opracowanie i przyjęcie Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu warunkowane było wzrastającą wiedzą naukową na temat zmian klimatu. W Polsce stanowiła ona bodziec do rozpoczęcia prowadzenia polityki klimatycznej, która w początkowej fazie opierała się na ustaleniach międzynarodowych w ramach ONZ. Zarówno po przystąpieniu Polski do UE, jak i podczas przygotowań do członkostwa w tej organizacji, nadrzędną rolę dla ustanawiania polskich regulacji prawnych stanowiły z kolei regulacje UE, które ze względu na wiążący charakter i bardziej skonkretyzowane zobowiązania prowadziły do kształtowania bardziej rozbudowanej polityki klimatycznej Polski, szczególnie w wymiarze prawnym. Fakt ten potwierdza odniesienie niemal we wszystkich polskich aktach prawnych z zakresu zmian klimatu, przyjmowanych w tym okresie, do prawa wtórnego UE.

W ocenie większości posłów, szczególnie do końca VIII kadencji Sejmu, polityka klimatyczna UE była jednak uznawana za zbyt ambitną, stanowiącą zagrożenie dla polskiej gospodarki, w tym przede wszystkim energetyki, opartej głównie na węglu. Zdanie takie niezmiennie wyrażali przede wszystkim posłowie klubu parlamentarnego Prawo i Sprawiedliwość, a także klubu poselskiego Kukiz'15 i Konfederacja. Tożsame głosy pojawiały się również wśród przedstawicieli innych ugrupowań parlamentarnych, w tym Platformy Obywatelskiej, Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz Sojuszu Lewicy Demokratycznej. W początkowej fazie kształtowania polityki klimatycznej, tożsamość partyjna nie wpływała w istotny sposób na postrzeganie problemu zmian klimatu, a posłowie wszystkich ugrupowań w większości przyjmowali naukowe ustalenia z zakresu zmian klimatu, uznając potrzebę ochrony klimatu. Jedynie pojedyncze osoby poddawały wówczas w wątpliwość zasadność takiego działania. Nie wygłaszały one jednak sądów w tej sprawie, tylko zadawały pytania w oparciu o informacje sprzeczne ze stanem przyjętej wiedzy naukowej. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero w trakcie VI kadencji Sejmu, kiedy posłowie coraz częściej wyrażali wątpliwości w sprawie zasadności podejmowania aktywności na rzecz ochrony klimatu, antropogeniczności tego procesu, a nawet jego występowania. Zmiana taka nastąpiła w czasie, kiedy w ramach polityki klimatyczno-energetycznej UE, której celem było między innymi obniżenie emisji gazów

cieplarnianych o 20% do 2020 r. w stosunku do 2005 r., państwa członkowskie przyjęły konkretne (chociaż zróżnicowane) zobowiązania. Polityka klimatyczna UE prowadziła zatem wówczas z jednej strony do przyjmowania przez polskie rządy prawodawstwa, którego celem była ochrona klimatu, z drugiej natomiast była istotnym czynnikiem wpływającym na wzrost niechęci wobec zwiększania ambicji z zakresu polityki klimatycznej Polski, a także na wzrost polaryzacji politycznej w tej kwestii. Przeobrażenia takie były ponadto wzmacniane innymi wydarzeniami w skali międzynarodowej, w tym dezinformacją szerzoną szczególnie przed Konferencją Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, która odbyła się w Kopenhadze w 2009 r. Od tego czasu podziały ideologiczne pomiędzy ugrupowaniami politycznymi i ich członkami (mające związek z ochroną klimatu) zaczęły się pogłębiać, wyraźne granice osiągając dopiero w IX kadencji Sejmu, kiedy to zgodnie z założeniami zaprezentowanymi w podrozdziale pracy na temat znaczenia ideologii politycznych dla polityki klimatycznej, największa skłonność do ochrony klimatu cechowała przedstawicieli partii ekologicznej i socjaldemokratycznych. Członkowie partii narodowych i populistycznych w najmniejszym stopniu popierali ambitną politykę klimatyczną, opowiadając się za jej ograniczeniem lub całkowitą eliminacją. Przed rozpoczęciem IX kadencji Sejmu wypowiedzi posłów w większości wskazywały na traktowanie polityki klimatycznej jako podległej kwestiom gospodarczym. Tym samym transformacja gospodarki w niskoemisyjną była przez nich zazwyczaj postrzegana jako bardzo kosztowna pod względem finansowym i gospodarczym. Posłowie i przedstawiciele rządów wskazujący na możliwe korzyści wynikające z prowadzenia polityki klimatycznej w większym stopniu nastawionej na ochronę klimatu, stanowili wówczas mniejszość. Hipoteza na temat podporządkowania polskiej polityki klimatycznej doraźnym celom gospodarczym i ideologicznym, a tym samym niższego poziomu jej zaawansowania niż wynikałoby to z dostosowania do regulacji międzynarodowych, została zatem pozytywnie zweryfikowana. Zweryfikowana została także hipoteza, że podejście polityków do problemu zmian klimatu jest różne w zależności od przynależności politycznej i wyznawanych ideologii, chociaż w tym względzie można wskazać wyjątki. Prawdziwość tego twierdzenia w największym stopniu zauważalna jest w aktywnościach posłów IX kadencji Sejmu.

Znaczenie dla kształtowania polityki klimatycznej w analizowanym okresie miały zatem nie tylko czynniki zewnętrzne, zarówno krajowe, jak i międzynarodowe, ale także związane z działalnością instytucji Sejmu. Interesy polityczne, w tym dostosowywanie się do stanowisk innych ugrupowań politycznych (jak w przypadku Platformy Obywatelskiej w VII i VIII kadencji Sejmu do niektórych stanowisk Prawa i Sprawiedliwości), w celu poszerzania

potencjalnego elektoratu, w dużej mierze miały znaczenie dla werbalizacji stanowisk nieprzychylnych ambitnej polityce klimatycznej.

Paradoksalnie jednak społeczeństwo polskie deklarowało istotną wagę problemu zmian klimatu. Świadomość społeczna z zakresu zmian klimatu nie ma jednak dużego wpływ na politykę klimatyczną państwa. Wynika to przynajmniej z dwóch powodów. Chociaż deklaracje na temat wagi problemu zmian klimatu wśród polskiego społeczeństwa są na wysokim poziomie, to nie należy ich utożsamiać ze świadomością klimatyczną, która jest na znacznie niższym poziomie. Druga kwestia dotyczy z kolei zależności deklaracji na temat wagi problemu zmian klimatu od innych istotnych tematów społeczno-politycznych. Problem zmian klimatu zyskuje duże znaczenie w przypadku braku innych ważnych dla społeczeństwa realnych lub wyobrażonych zagrożeń. Jego niższą rolę w stosunku do innych problemów potwierdzają także wyniki wyborów parlamentarnych w całym analizowanym okresie. Świadomość klimatyczna społeczeństwa niewątpliwie ma znaczenie dla wzrostu zainteresowania problemem zmian klimatu, jednak ze względu na stosunkowo niski jej poziom w Polsce, a także istotną jej korelację z poglądami politycznymi i poziomem wykształcenia oraz zależność od innych ważnych w danym czasie problemów, jej wpływ na kształt polskiej polityki klimatycznej jest stosunkowo niewielki. Ponadto wyniki wyborów parlamentarnych i zwycięstwa ugrupowań politycznych w niewielkim stopniu traktujących zmiany klimatu jako istotny problem i wyzwanie, wskazują na niewielkie znaczenie deklaracji społeczeństwa polskiego na temat dużej wagi problemów związanych ze zmianami klimatu, które w wyniku wyborów ustępują miejsca innym kwestiom społeczno-gospodarczym. W tym kontekście należy zauważyć, że partie prezentujące przed wyborami parlamentarnymi najambitniejsze plany z zakresu ochrony klimatu, nie zwyciężały wyborów parlamentarnych, a z wyjątkiem 2001 r. i 2011 r. nie współtworzyły też po nich rządu. Wyjątek z 2001 r. dotyczył Polskiego Stronnictwa Ludowego, gdyż jako jedyna partia polityczna w swoim programie wyborczym odniosła się do zmian klimatu, chociaż w znacznie ograniczonym zakresie. W 2011 r. program tej partii także należał do jednego z dwóch (obok programu SLD) najbardziej ambitnych z zakresu ochrony klimatu, jednak również wówczas tematyka ta była w nim poruszona w niewielkim stopniu. Programy wyborcze ugrupowań politycznych w stosunkowo dużej mierze odzwierciedlały profile ideologiczne partii i założenia opisane w drugim rozdziale dysertacji na temat możliwości przyjmowania określonych postaw odnośnie do polityki klimatycznej, w zależności od ideologii. Otwartym pozostaje jednak pytanie czy to wiedza wyborców w większym stopniu oddziaływała na stanowiska partii politycznych i posłów, czy też większe znaczenie miał przepływ wiedzy i idei w drugą stronę.

Szczególne znaczenie dla polskiej polityki klimatycznej odgrywa wiedza. Jej rola była jednak różnorodna w zależności od okresu. Jak wykazano, była ona podstawą podjęcia dyskusji na temat zmian klimatu, a następnie przyjęcia regulacji z tego zakresu na poziomie globalnym. Tym samym rozwój wiedzy przyczynił się do zapoczątkowania polityki klimatycznej, również w Polsce (jednak dla jej przyjęcia miały znaczenie także inne czynniki, w tym interesy). Regulacje z zakresu ochrony klimatu, początkowo przyjmowane głównie z obowiązku wynikającego z polityki w ramach ONZ i z jej inspiracji, w pierwszych latach objętych analizą nie podlegały istotnym dyskusjom dotyczącym ich zasadności. Rola nauki w podejściu do problemu zmian klimatu w Polsce osłabła jednak w późniejszych latach (od VI do VIII kadencji Sejmu), kiedy to większe znaczenie dla postrzegania problemu zyskały szczątkowe informacje, które w opinii odwołujących się do nich osób miały stanowić dowód na naturalne przyczyny współczesnych zmian klimatu, brak takich zmian lub też bezzasadność działań mających z założenia prowadzić do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych. Istotne z perspektywy nauki i wiedzy z zakresu zmian klimatu były w tym czasie wypowiedzi ekspertów zapraszanych na posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Chociaż wielokrotnie podczas jej posiedzeń wypowiadali się naukowcy wskazujący na zagrożenia wynikające ze zmian klimatu i konieczność podejmowania działań mitygacyjnych i adaptacyjnych, to szczególne znaczenie odegrały wypowiedzi ekspertów wskazujących na odmienne podejście. Wywarły one istotny wpływ na polityków różnych opcji politycznych, a twierdzenia przekazane przez ekspertów wyrażających negatywne stanowisko wobec antropogeniczności zmian klimatu i ich występowania, były przez polityków powtarzane wielokrotnie, także w późniejszych latach. Zjawisko zaakceptowania i przyjęcia do wiadomości twierdzeń sprzecznych z naukowymi ustaleniami z zakresu zmian klimatu, jest istotnym elementem kształtowania postaw odnośnie do tego problemu. Jego wyjaśnienie stanowi jednak interesujący obszar badawczy w ramach psychologii i socjologii. Istotny wpływ na kształtowanie postaw posłów na temat problemu zmian klimatu odgrywał także osobiście Jan Szyszko, zarówno jako minister środowiska, jak i poseł oraz członek Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Jego twierdzenia, nierzadko przedstawiane w formie wykładu, były przyjmowane z poważaniem nie tylko przez członków jego ugrupowania politycznego, a wpływ na to mógł mieć fakt posiadania przez niego tytułu naukowego profesora.

Znaczenie nauki na temat zmian klimatu wzrosło w IX kadencji Sejmu, kiedy głównie przedstawiciele partii Zieloni i Lewicy w dość obszerny i rzetelny sposób niejednokrotnie odnosili się do danych naukowych na temat współczesnych przeobrażeń w ramach systemu

klimatycznego Ziemi, ich skutków i koniecznych działań w celu osłabienia ich dynamiki. Wzrost rangi problemu zmian klimatu zauważalny był również w ramach działalności innych ugrupowań, a także w programie działania Rady Ministrów z 2019 r. W tym ostatnim przypadku był on jednak nieproporcjonalnie mniejszy niż w przypadku większości parlamentarnych partii opozycyjnych (z wyjątkiem Konfederacji Wolność i Niepodległość), czego wynikiem był dalszy wzrost polaryzacji politycznej w podejściu do problemu i jeszcze silniejsze powiązanie tej kwestii z ideologiami politycznymi.

Tym samym uznając, że regulacje międzynarodowe, wiedza i ideologie polityczne miały w analizowanym okresie dominujące znaczenie dla kształtowania polskiej polityki klimatycznej, główna hipoteza pracy została zweryfikowana pozytywnie.

Z kolei hipoteza na temat różnych źródeł wiedzy polityków w zależności od ich przynależności politycznej, co miałoby oddziaływać na postrzeganie przez nich problemu zmian klimatu, została zweryfikowana negatywnie. Pozytywnie zweryfikowana byłaby ona jedynie w przypadku odniesienia do IX kadencji Sejmu. Wniosek taki jest jednak wynikiem odniesień jedynie do aktywności parlamentarnych posłów. W ramach dysertacji nie odwołano się do innych informacji na temat źródeł wiedzy polityków. Jest to zatem jeden z obszarów badawczych, których podjęcie może prowadzić do uszczegółowienia wiedzy z zakresu kształtowania polityki klimatycznej.

Związek stanowisk negatywnych wobec rozbudowanej działalności na rzecz ochrony klimatu, w tym także rozwoju na szerszą skalę odnawialnych źródeł energii, odchodzenia od węgla jako źródła energii, zmniejszania emisji gazów cieplarnianych ponad wymagane prawem międzynarodowym minimum oraz postrzeganie możliwości zmniejszania atmosferycznej koncentracji gazów cieplarnianych za pomocą lasów, w analizowanym okresie wyraźnie skorelowany był z poglądami konserwatywnymi, narodowymi i populistycznymi. Te z kolei były związane z silnym eksponowaniem tradycji i religijności. Tym samym podstawy kulturowe i religijne miały większe znaczenie dla stosunku do polityki klimatycznej dla ugrupowań parlamentarnych o takich profilach ideologicznych, niż dla innych. Wniosek taki potwierdza analiza stanowisk rządów, partii politycznych i pojedynczych posłów. Odnosząc się do chrześcijańskich związków wyznaniowych należy zaznaczyć, że pomimo nadanej przez papieża Franciszka i Konferencję Episkopatu Polski istotnej rangi problemowi zmian klimatu, w polskim Kościele katolickim kwestie te są rozpatrywane w bardzo różnorodny sposób. W niektórych przypadkach podważana jest antropogeniczność, a nawet występowanie współczesnych zmian klimatu, w innych natomiast problemowi zmian klimatu nadawana jest istotna ranga, głównie w ramach nurtu katolicyzmu otwartego. Z poglądami przedstawicieli

ugrupowań narodowych i populistycznych związane są te pierwsze, z kolei przedstawiciele innych ugrupowań politycznych w znacznie większym stopniu reprezentują poglądy zgodne z drugim z opisanych podejść. Tym samym należy uznać, że uwarunkowania kulturowe, historyczne i religijne nie stanowiły podstaw do formułowania ambitnych stanowisk z zakresu ochrony klimatu.

Ocena znaczenia największych polskich przedsiębiorstw dla polityki klimatycznej Polski, w ramach dokonanej analizy, pozostaje niejednoznaczna. Z jednej strony większość z nich do 2022 r. przyjęła cel osiągnięcia neutralności klimatycznej najpóźniej w 2050 r., wyprzedzając w takich deklaracjach polski rząd, z drugiej natomiast najważniejsi przedstawiciele niektórych z tych przedsiębiorstw opowiadali się przeciwko ambitnej polityce klimatycznej i wprowadzaniu bardziej restrykcyjnych przepisów prawnych w tym zakresie. Sytuację taką można tłumaczyć z jednej strony chęcią dostosowania się do zasad konkurencji rynkowej, poprzez poprawę wizerunku i realizację oczekiwań interesariuszy, z drugiej natomiast, w przypadku niektórych z tych przedsiębiorstw, sytuacją właścicielską. Wiele z największych polskich przedsiębiorstw w znacznej lub dominującej mierze należy do Skarbu Państwa. Realizują one zatem niektóre zadania zgodnie z wolą ich znaczącego udziałowca lub akcjonariusza. Tym samym mając na uwadze praktykę funkcjonowania takich przedsiębiorstw, trudno jednoznacznie stwierdzić, czy to one w większym stopniu oddziałują na kształt polskiej polityki klimatycznej, czy też polski rząd na ich podejście. Na podstawie przeanalizowanych materiałów autor tego opracowania skłania się do przyjęcia tego drugiego stanowiska. Za potwierdzeniem jego zasadności przemawia fakt, że cel neutralności klimatycznej przez większość największych polskich przedsiębiorstw został ogłoszony po podjęciu takiej decyzji w ramach UE, jednak przed jej przyjęciem przez polski rząd w odniesieniu do Polski, a także zwrócenie uwagi przez kierowniczkę Zespołu Ochrony Środowiska i Gospodarki Obiegu Zamkniętego Tauron Polska Energia S.A., na ,,konserwatyzm decydentów", utrudniający wdrażanie nowych rozwiązań i zwiększanie ambicji firmy z zakresu zmniejszania jej oddziaływania na klimat. Tym samym hipoteza na temat dostosowania polityki klimatycznej przedsiębiorstw do polskiego prawodawstwa i niższego jej zaawansowania w stosunku do polityki klimatycznej Polski, została zweryfikowana negatywnie. Z praktyki funkcjonowania dużych przedsiębiorstw wynika, że stosunkowo szybko dostosowują się one do zmian, jednak w tym przypadku inspirowanych bezpośrednio polityką UE.

Pozytywnie zweryfikowane zostało natomiast założenie o małym znaczeniu działalności organizacji pozarządowych dla polskiej polityki klimatycznej. Aktywności takich organizacji, zajmujących się tematyką zmian klimatu, mają ograniczone oddziaływanie i

dotyczą głównie spraw związanych ze świadomością klimatyczną. W znacznie mniejszym stopniu współuczestniczą one w kształtowaniu prawa. W przypadku aktywności bezpośrednio oddziałujących na instytucje polityczne i gospodarcze, można wykazać także zaangażowanie organizacji pozarządowych w prowadzenie sporów sądowych. Chociaż wiążą się one z realnym wpływem na decyzje dotyczące ochrony klimatu, to ich znaczenie, w porównaniu z innymi czynnikami oddziałującymi na polską politykę klimatyczną, jest niewielkie.

W ramach dysertacji nie udało się zrealizować wszystkich celów. Należy do nich analiza polskich stanowisk na Konferencje Stron UNFCCC, która miała doprowadzić do lepszego zrozumienia kształtu preferencji państwa i ich znaczenia dla polityki międzynarodowej z zakresu ochrony klimatu z jednej strony oraz oddziaływania negocjacji w skali globalnej na politykę klimatyczną Polski z drugiej strony. Autor dysertacji kontaktował się w tej sprawie telefonicznie z centralą Ministerstwa Klimatu i Środowiska, z której został przekierowany do jednego z pracowników tego ministerstwa. W dalszej kolejności autor został poinstruowany, aby w tej sprawie kontaktować się poprzez e-mail z Departamentem Edukacji i Komunikacji Ministerstwa Klimatu i Środowiska, jednak zarówno na pierwszą prośbę o udostępnienie takich informacji lub pomoc w sprawie dotarcia do nich, jak i na drugą wiadomość, nie otrzymał odpowiedzi. Istotne utrudnienia wiązały się również z uzyskaniem informacji od przedstawicieli związków wyznaniowych, dlatego też w analizie ich stanowiska oparto się głównie na rekonstrukcji ich poglądów, odnosząc się jednak do odpowiedzi udzielonych przez najwyższych hierarchów dwóch związków wyznaniowych i ogólnych informacji przekazanych przez przedstawicielkę jednego związku wyznaniowego. W przypadku innych związków wyznaniowych, w tym polskiego Kościoła katolickiego, odpowiedzi na pytania nie zostały udzielone, pomimo trzykrotnie przesyłanej prośby w tej sprawie.

Ponadto należy mieć na uwadze ograniczenia podejścia instytucjonalnego i analizy instytucjonalno-prawnej. Chociaż przyjęto szerokie rozumienie instytucji dla celów dysertacji, co pozwoliło na znaczne rozszerzenie możliwości badawczych, to wielu kwestii za jej pomocą nie można było zbadać. Rozumienie kształtu polskiej polityki klimatycznej można poszerzyć za sprawą dalszych badań. W tym celu szczególnie wartościowa byłaby analiza decyzyjna, która zastosowana w odniesieniu chociaż do kilku decyzji politycznych z zakresu działania na rzecz klimatu, mogłaby przyczynić się do bardziej szczegółowego wyjaśnienia kształtowania polityki klimatycznej, a tym samym dopełnić wyniki uzyskane w ramach tej dysertacji i potwierdzić zawarte w niej wnioski. Wartościowym dopełnieniem i rozszerzeniem dokonanej analizy byłoby także podejście behawioralne, które w większym stopniu akcentuje zachowanie jednostek w ich otoczeniu. Ponadto dla lepszego rozumienia kształtu polskiej polityki

klimatycznej warto byłoby bardziej szczegółowo zbadać źródła wiedzy polityków na temat zmian klimatu oraz ich związek z przynależnością partyjną i ideologiczną decydentów politycznych. Badania politologiczne nad polityką klimatyczną niewątpliwie wykazują znaczący potencjał, a lepsze rozumienie jej kształtowania i funkcjonowania może przyczynić się do skuteczniejszego wdrażania ambitniejszych i skuteczniejszych strategii w tym zakresie.

Bibliografia

Publikacje zwarte

Antoszewski A., *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009.

Antoszewski A., *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Wrocław 2005.

Archer D., *Globalne ocieplenie. Zrozumieć prognozę*, Warszawa 2011.

Bińczyk E., *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*, Warszawa 2018.

Błażejczyk K., Baranowski J, Błażejczyk A., *Wpływ klimatu na stan zdrowia w Polsce: stan aktualny oraz prognoza do 2100 roku*, Warszawa 2015.

Boryczka J., *Zmiany klimatu Ziemi*, Warszawa 2015.

Brodawka D., *Zmiany klimatu jako nowe zagrożenie bezpieczeństwa*, Warszawa 2009.

Budnikowski A., *Ochrona środowiska jako problem globalny*, Warszawa 1998.

Bukowski Z., *Ochrona klimatu w prawie Wspólnoty Europejskiej*, Włocławek-Bydgoszcz 2004.

Burchill S. (et al.) *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006.

Chodubski A. J., *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2011.

Ciechanowicz-McLean J., *Prawo i polityka ochrony środowiska*, Warszawa 2009.

Cowie J., *Zmiany klimatyczne. Przyczyny, przebieg i skutki dla człowieka*, Warszawa 2009.

Czaja S., *Globalne zmiany klimatyczne*, Białystok 1998.

Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2022.

Diamond J., *Upadek. Dlaczego niektóre społeczeństwa upadły, a innym się udało*, Warszawa 2007.

Dudała R., *Demokracje zbuntowane*, Kielce 2022.

Dyduch J., Mikiewicz P., Rzeszótko S., *Krytyczne wprowadzenie do teorii stosunków międzynarodowych*, Wrocław 2006.

Dziubka K., Szlachta B., Nijakowski L. M., *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warszawa 2008.

Flannery T., *Twórcy pogody. Historia i przyszłe skutki zmian klimatu*, Gliwice 2007.

Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, Kraków 2015.

Gnaś H., *Protokół z Kioto. Analiza decyzji międzynarodowej*, Toruń 2016.

Jackson R., Sørensen G., *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Kraków 2012.

Jasiecki K., Molęda-Zdziech M., Kurczewska U., *Lobbing. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, Kraków 2006.

Kacprzak W., *Rozumienie terminów „lewica" i „prawica" w skrajnych środowiskach politycznych*, Warszawa 2015, https://www.academia.edu/29104608/Rozumienie_termin%C3%B3w_lewica_i_prawica_w_skrajnych_%C5%9Brodowiskach_politycznych (dostęp: 8.05.2020).

Kamieniecka J., *Klimat a turystyka*, Warszawa 2009.

Karaczun Z. M. (red.), *Zmiany klimatu a bezpieczeństwo narodowe Polski*, Warszawa 2011.

Kasprowicz D., *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków 2017, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/44253/kasprowicz_populistyczna_radykalna_prawica_jako_obszar_badawczy_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 16.05.2020).

Kenig-Witkowska M. M. , *Prawo środowiska Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011.

Keohane R. O., *Power and Governance in a Partially Globalized World*, London-New York 2002.

Kępka K., *Prawnomiędzynarodowe aspekty zmian klimatycznych*, Warszawa 2013.

Kietlińska K., *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 2010.
Kolbuszewski J., *Ochrona przyrody a kultura*, Wrocław 1992.
Komisje sejmowe czyli parlamentarna kuchnia, Kancelaria Sejmu. Biuro informacyjne, Warszawa 1993.
Kożuchowski K., *Klimat Polski. Nowe spojrzenie*, Warszawa 2011.
Kuczma P., *Lobbing w Polsce*, Toruń 2010.
Kundzewicz Z., *Cieplejszy świat. Rzecz o zmianach klimatu*, Warszawa 2013.
Łuszczyński A., *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Rzeszów 2005.
Marsh D., Stoker G., *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006.
Maslin M., *Zmiany klimatu*, Łódź 2018.
Mazurski K. R., *Podstawy sozologii. Kompendium wiedzy o niszczeniu i ochronie środowiska*, Wrocław 1998.
Młynarski T., *Bezpieczeństwo energetyczne i ochrona klimatu w drugiej dekadzie XXI wieku*, Kraków 2017.
Moroń D., *Organizacje pozarządowe. Fundament społeczeństwa obywatelskiego*, Wrocław 2012.
Mysona Byrska J., *O polityce, polityczności i antypolityce*, Kraków 2016.
Olecka A., *Ochrona klimatu w działaniach międzynarodowych: wybrane zagadnienia*, Warszawa 2004.
Otto F., *Wściekła pogoda. Jak mszczą się zmiany klimatu, kiedy są ignorowane*, Kraków 2019.
Pajdała H., *Komisje sejmowe. Status i funkcjonowanie*, Warszawa 2003.
Pawłuszko T., *Wstęp do metodologii badań politologicznych*, Częstochowa 2013, https://geopolityka.net/wp-content/uploads/2013/10/Pawluszko_Tomasz_Wstep_do_metodologii_nauk_politycznych.pdf (dostęp: 31.05.2023).
Piątek Z., *Ekofilozofia*, Kraków 2008.
Pietraś M., *Międzynarodowy reżim zmian klimatu*, Toruń 2011.
Podniesiński A., *Podstawowe problemy ochrony środowiska w Polsce*, Warszawa 1979.
Popkiewicz M., Kardaś A., Malinowski S., *Nauka o klimacie*, Katowice 2019.
Popkiewicz M., *Świat na rozdrożu*, Katowice 2012.
Rąkowski A., *Parki Narodowe w Polsce*, Warszawa 2009.
Rogaczewska K., *Organizacje pozarządowe w polityce międzynarodowej*, Wrocław 2015, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79822/PDF/E-book_formatka_repozytorium_Rogaczewska.pdf (dostęp: 25.08.2022).
Sadowski R. F., *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa 2015.
Schmidt J., *Rozwój organizacji pozarządowych*, Warszawa 2012.
Sławik A., *Lobbing w strategiach przedsiębiorstw. Pięć ciekawych analiz przypadków*, Kraków 2009.
Słodkowska I. (red.), *Wybory 2001. Partie i ich programy*, Warszawa 2002.
Słodkowska I. (red.), *Wybory 2015. Partie i ich programy*, Warszawa 2018.
Słodkowska I. [red.], *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych*, Warszawa 2001.
Słodkowska I. [red.], *Wybory 1993. Partie i ich programy, 1993*, Warszawa 2001.
Słodkowska I., Dołbakowska M. (red.), *Wybory 1997. Partie i ich programy*, Warszawa 2004.
Słodkowska I., Dołbakowska M. (red.), *Wybory 2005. Partie i ich programy*, Warszawa 2006.
Słodkowska I., Dołbakowska M. (red.), *Wybory 2007. Partie i ich programy*, Warszawa 2011.
Słodkowska I., Dołbakowska M. (red.), Wybory 2011. *Partie i ich programy*, Warszawa 2013.

Stern N., *Globalny ład. Zmiany klimatu a powstanie nowej epoki postępu i dostatku*, Warszawa 2010.
Wallace-Wells D., *Ziemia nie do życia. Nasza planeta po globalnym ociepleniu*, Poznań 2019.
Welzer H., *Wojny klimatyczne. Za co będziemy zabijać w XXI wieku?*, Warszawa 2010.
Wendt A., *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008.
Wiatr J. J., *Europa postkomunistyczna: przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006.
Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008.
Wojtasik W., *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty ekonomiczno-społeczne*, Sosnowiec 2011.
Zięba R., Bieleń S., Zając J., *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2015.

Artykuły naukowe

Bindi M., Olesen J. E., *The responses of agriculture in Europe to climate change*, „Regional Environmental Change", vol. 11, No 1, 2011, https://www.researchgate.net/profile/Jorgen_Olesen2/publication/226146318_The_responses_of_agriculture_in_Europe_to_climate_change/links/0fcfd50a940df965e7000000/The-responses-of-agriculture-in-Europe-to-climate-change.pdf (dostęp: 14.03.2020).
Błoch M., *Świadomość ekologiczna społeczeństwa Polski i Unii Europejskiej na przykładzie zmian klimatu*, [w:] *Energetyka – aspekty badań interdyscyplinarnych*, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (red.), Poznań 2018.
Buchner B., *What really happened in The Hague?*, „Nota di Lavoro", No 38.2001, Milano 2001, https://www.econstor.eu/handle/10419/155201 (dostęp: 16.04.2021).
Domke R., *Ekologia i ochrona środowiska w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*, „Humanities and Social Sciences", vol. XXIII, 25 (3/2018), http://doi.prz.edu.pl/pl/pdf/einh/430 (dostęp: 9.10.2020).
Doran P. T., Zimmerman N. K., *Examining the Scientific Consensus on Climate Change*, „EOS" 2009, Vol. 90, No. 3, https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1029/2009EO030002 (dostęp: 3.10.2019).
Gerlach T., *Volcanic Versus Anthropogenic Carbon Dioxide*, Eos, Transactions, American Geophysical Union, 2011, Vol. 92, No. 24, 2011, https://volcanoes.usgs.gov/vsc/file_mngr/file-154/Gerlach-2011-EOS_AGU.pdf (dostęp: 3.10.2019).
Giannini A., Saravanan R., Chang P., *Oceanic Forcing of Sahel Rainfall on Interannual to Interdecadal Time Scales*, „Science", 2003, Vol. 302, https://www.researchgate.net/profile/Alessandra_Giannini/publication/9056687_Oceanic_Forcing_of_Sahel_Rainfall_on_interannual_to_Interdecadal_Time_Scales/links/54d6b0570cf2464758114cbb/Oceanic-Forcing-of-Sahel-Rainfall-on-interannual-to-Interdecadal-Time-Scales.pdf (dostęp: 3.10.2019).
Gross K., *Policzyłem prawosławnych*, „Czasopis", 1/2004, http://pdf.kamunikat.org/1461-1.pdf (dostęp: 16.07.2020).
Herbut R., *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998.
Kacprzak P., Wawrzynek J., Słomska A., *Zooplankton w ekosystemach polarnych – wyzwania i prognozy w obliczu zmian klimatu*, „Kosmos. Problemy nauk biologicznych", tom 67, 2018, nr 4 (321) https://kosmos.ptpk.org/index.php/Kosmos/article/view/2419/2391 (dostęp: 1.10.2019).
Karaczun Z. M., Sobolewski M., *Negocjacje klimatyczne – konferencja COP 15 i porozumienie Copenhagen Accord*, „Biuro Analiz Sejmowych", 2010, nr 12 (37),

http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/E44EBEADBA56DDC5C12577070024211B/$file/Analiza_%20BAS_2010_37.pdf (dostęp: 28.04.2021).
Kelley C. P. et al., *Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought*, PNAS, 2015, Vol. 112, No. 11, https://www.pnas.org/content/pnas/112/11/3241.full.pdf (dostęp: 3.10.2019).
Kiełczewski D., *Aksjologiczne podstawy polityki ochrony środowiska*, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, Zeszyty Naukowe XXIII, Ostrołęka 2009, http://otn.ostroleka.pl/images/Zeszyty/zeszyty23.pdf (dostęp: 3.10.2020).
Kostrzewski J., *Na ratunek ginącym lasom*, „Kosmos", 1994, tom 43, nr 1, http://kosmos.icm.edu.pl/PDF/1994/39.pdf (dostęp: 28.11.2021).
Koszowski M., *Inwestycje w zakresie obiektów energetyki jądrowej. Regulacja prawna jako narzędzie bezpieczeństwa energetycznego*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ", nr 2/2012, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/50465/koszowski_inwestycje_w_zakresie_obiektow_energetyki_jadrowej_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.12.2021).
Kowalczyk K., *Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne", 2014, nr 1, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_ssp_2014_1_6 (dostęp: 10.05.2020).
Kozłowski S., *Konferencja „Środowisko i Rozwój" w Brazylii w roku 1992*, „Kosmos", 1993, nr. 42 (1), http://kosmos.icm.edu.pl/PDF/1993/15.pdf (dostęp: 5.04.2021).
Kożuch M,, *Rozwój polityki ekologicznej w warunkach gospodarki rynkowej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie", nr 771, Kraków 2008, https://r.uek.krakow.pl/bitstream/123456789/640/1/161370382.pdf (dostęp: 28.10.2022).
Kundzewicz Z. et al., *Zagrożenia związane z wodą*, „Nauka" 4/2010, http://www.pan.poznan.pl/nauki/N_410_12_Kundzewicz_woda.pdf (dostęp: 14.03.2020).
Kundzewicz Z., Kozyra J., *Ograniczenie wpływu zagrożeń klimatycznych w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich*, „Polish Journal of Agronomy", nr 7, 2011, http://www.iung.pulawy.pl/PJA/wydane/7/PJA7_7.pdf (dostęp: 14.03.2020).
Kwiatkiewicz P., *Przyrost ludności w świecie a migracje do Europy jako proces historyczny. Analiza politologiczna uwarunkowań społeczno-ekonomicznych*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego", 2019, tom 13, nr 2, https://rocznikbezpieczenstwa.pl/ojs/index.php/rbm/article/view/519/508 (dostęp: 03.12.2022).
Łukomski J., *Podstawy chrześcijańskiej etyki środowiska naturalnego*, [w:] *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski (red.), Warszawa 1999.
Maciąga D., *Z miłości do ziemi. Ochrona przyrody w latach 1918–1939*, „Dzikie życie", 2013, nr 9/231, http://pracownia.org.pl/dzikie-zycie-numery-archiwalne,2344,article,5827 (dostęp: 8.10.2020).
Mann M. E. et al., *Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly*, „Science", vol. 326, 27 November 2009, http://www.meteo.psu.edu/holocene/public_html/shared/articles/MannetalScience09.pdf (dostęp: 1.10.2019).
March J. G., Olsen J. P., *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, „The American Political Science Review", Vol. 78, No. 3, 1984, https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1984_March_Olsen_New_institutionalism_APSR.pdf (dostęp: 30.05.2023).
Meilstrup P., *The Runaway Summit: The Background Story of the Danish Presidency of COP15, the UN Climate Change Conference*, „Danish Foreign Policy Yearbook

2010", Copenhagen 2010, http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/rome2007/docs/What%20really%20happen%20in%20COP15.pdf (dostęp: 28.04.2021).
Molo B., *Partie i ugrupowania polityczne wobec polityki i bezpieczeństwa klimatycznego Polski w drugiej dekadzie XXI wieku – założenia i realizacja wybranych programów politycznych* [w:] *Partie i ugrupowania polityczne wobec polityki bezpieczeństwa Polski w XXI w. Założenia i realizacja wybranych programów politycznych*, M. Kamola-Cieślik, Ł. Tomczak (red.), Szczecin 2018.
Moravcsik A., *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics* [w:] *International Relations Theory, Pluralism, Globalism and Beyond*, P. Viotti, M. Kauppi, Boston-London 1999.
Olesen J. E., *Uncertainties in projected impacts of climate change on European agriculture and terrestrial ecosystems based on scenarios from regional climate models*, „Climatic Change", 2007, vol. 81, Issue 1 Supplement, https://www.researchgate.net/publication/43332402_Uncertainties_in_projected_impacts_of_climate_change_on_European_agriculture_and_terrestrial_ecosystems_based_on_scenarios_from_regional_climate_models (dostęp: 14.03.2020).
Olkuski T., *Wpływ handlu uprawnieniami do emisji CO_2 w Unii Europejskiej na przeciwdziałanie zmianom klimatu*, „Polityka energetyczna", 2015, tom 18, z. 3, https://bibliotekanauki.pl/articles/952599 (dostęp: 30.10.2022).
Oreskes N., *The Scientific Consensus on Climate Change*, „Science" 2004, Vol. 306, No. 5702, https://science.sciencemag.org/content/sci/306/5702/1686.full.pdf (dostęp: 3.10.2019).
Papuziński A., *Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki (Zarys politologicznego modelu świadomości ekologicznej),* „Problemy ekorozwoju", 2006, Vol. 1, No 1.
Piestrak M., *Lobbing w działalności polskich organizacji pozarządowych*, [w:] *Organizacje pozarządowe in praxi. Obraz polskiego sektora NGO*, K. Zamorska (red.), Lublin 2014.
Reykowski J., *Absencja wyborcza: obraz i uwarunkowania zjawiska*, [w:] *Naród. Władza. Społeczeństw*o, A. Jasińska-Kania, J. Raciborski (red.), Warszawa 1996.
Rosicki R., *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa", 2010, nr 4, http://www.przeglad.wsb.net.pl/uploads/1/0/3/7/10371016/4.2010.pdf (dostęp: 19.05.2021).
Schipper L., Boyd E., *UNFCCC COP 11 and COP/MOP 1: At last, some hope?*, „The Journal of Environment & Development", 2006, Vol. 15, No 1, https://www.researchgate.net/publication/249697663_UNFCCC_COP_11_and_COP MOP_1_At_last_some_hope (dostęp: 22.04.2021).
Sterk W., et. al., *The Nairobi Climate Change Summit (COP 12 – MOP 2): Taking a Deep Breath before Negotiating Post-2012 Targets?*, „Journal for European Environmental and Planning Law", 2007, Vol. 4 No 2, https://epub.wupperinst.org/frontdoor/deliver/index/docId/2615/file/2615_Sterk.pdf (dostęp: 23.04.2021).
Stocker T. F. et al. (red.*), Zmiana klimatu 2013. Fizyczne podstawy naukowe. Przyczynek I Grupy Roboczej do Piątego Raportu Oceny Zmiany Klimatu Międzyrządowego Zespołu ds. Zmiany Klimatu. Podsumowanie dla decydentów*, IPCC, Warszawa 2015, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar5-wg1-spm-3polish.pdf (dostęp: 3.10.2019).
Szafer W., *Dzieje ochrony przyrody w Polsce i w innych krajach*, [w:] *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, W. Szafer [red.], Warszawa 1973.
Thornalley D. J. R. et al., *Anomalously weak Labrador Sea convection and Atlantic overturning during the past 150 years*, „Nature", 2018, Vol. 556,

https://www.researchgate.net/publication/324452958_Anomalously_weak_Labrador_Sea_convection_and_Atlantic_overturning_during_the_past_150_years (dostęp: 3.10.2019).
Tyburski W., *Człowiek - środowisko przyrodnicze w świetle wybranych stanowisk filozoficznych i ekofilozoficznych*, Pedagogia Christiana, nr 2/28 (2011) https://repozytorium.umk.pl/handle/item/1499 (dostęp: 3.10.2020).
Urban K., *Zwalczani i koncesjonowani, rozmowę przeprowadziła B. Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej", 3(38)/2004, http://www.polska1918-89.pl/pdf/zwalczani-i-koncesjonowani.-o-mniejszosciach-wyznaniowych-w-prl,5710.pdf. (dostęp: 16.07.2020).
Wild M., Ohmura A., Makowski K., *Impact of global dimming and brightening on global warming*, „Geophysical Research Letters", 2007, vol. 34, Issue 4, https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1029/2006GL028031 (dostęp: 03.10.2019).
Witajewska-Baltvilka B., *Political parties and climate change policy: why do parties sometimes talk about it, but sometimes keep silent*, „IBS Working Paper" 05/2018, September 2018, https://ibs.org.pl/app/uploads/2018/09/IBS_Working_Paper_05_2018.pdf (dostęp: 14.03.2022).

Polskie akty prawne

II Polityka ekologiczna państwa, Warszawa 2000, http://orka.sejm.gov.pl/Rejestrd.nsf/wgdruku/2095/$file/2095.pdf (dostęp: 3.11.2021).
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483, https://dziennikustaw.gov.pl/D1997078048301.pdf (dostęp: 29.11.2021).
Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030. Założenia i cele oraz polityki i działania, Ministerstwo Aktywów Państwowych, 18.12.2019, https://www.gov.pl/web/klimat/krajowy-plan-na-rzecz-energii-i-klimatu (dostęp: 26.08.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 października 2011 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 9 października 2011 r., Dz. U. z 2011 r. Nr 218, poz. 1294, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011218129401.pdf (dostęp: 15.04.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 14 października 2019 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 13 października 2019 r., Dz. U. z 2019 r. poz. 1955, https://dziennikustaw.gov.pl/D2019000195501.pdf (dostęp: 24.04.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 października 2007 r., o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 października 2007 r., Dz. U. z 2007 r. Nr 198, poz. 1438, https://dziennikustaw.gov.pl/D2007198143801.pdf (dostęp: 10.04.2022).
Obwieszczenie Państwowej komisji Wyborczej z dnia 23 września 1993 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 19 września 1993 r., M. P. z 1993 r. nr 50, poz. 470, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1993050047001.pdf (dostęp: 17.03.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r., M. P. z 1997 r. nr 64, poz. 620, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1997064062001.pdf (dostęp: 27.03.2022).
Obwieszczenie Państwowej komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 23 września

2001 r., Dz. U. z 2001 r. nr 109, poz. 1186, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001109118601.pdf (dostęp: 2.04.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 października 2015 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 października 2015 r., Dz. U. z 2015 r. poz. 1731, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000173101.pdf (dostęp: 20.04.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 września 2005 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 września 2005 r., Dz. U. z 2005 r. Nr 195, poz. 1626, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005195162601.pdf (dostęp: 7.04.2022).
Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przeprowadzonych w dniu 27 października 1991 r., M. P. z 1991 r. nr 41, poz. 288, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1991041028801.pdf (dostęp: 15.03.2022).
Polityka ekologiczna państwa, Warszawa 1990, http://ksi.home.pl/archiwaprzelomu/obrazy/AP-6-1-1-48_25.PDF (dostęp: 3.11.2021).
Polityka energetyczna Polski do 2040 r., Wnioski z analiz prognostycznych dla sektora energetycznego, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, https://www.gov.pl/web/klimat/polityka-energetyczna-polski (dostęp: 19.12.2021).
Polityka klimatyczna Polski. Strategie redukcji emisji gazów cieplarnianych w Polsce do roku 2020, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003, https://www.hvacr.pl/sites/default/files/article/attachment/06/1578/politykaklimatycznapolskido2020.pdf (dostęp: 10.11.2021).
Program wykonawczy do II Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2002-2010, Rada Ministrów, Warszawa 2002, https://bip.mos.gov.pl/fileadmin/user_upload/bip/strategie_plany_programy/Polityka_Ekologiczna_Panstwa/Program_wykonawczy_do_II_PEP_2002-2010.pdf (dostęp: 4.11.2021).
Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 9 grudnia 2004 r. w sprawie szczegółowego zakresu obowiązku zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii, Dz. U. 2004 nr 267 poz. 2656, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004267265601.pdf (dostęp: 4.12.2021).
Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 14 sierpnia 2008 r. w sprawie szczegółowego zakresu obowiązków uzyskania i przedstawienia do umorzenia świadectw pochodzenia, uiszczenia opłaty zastępczej, zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii oraz obowiązku potwierdzania danych dotyczących ilości energii elektrycznej wytworzonej w odnawialnym źródle energii, Dz. U. 2008 nr 156 poz. 969, https://dziennikustaw.gov.pl/D2008156096901.pdf (dostęp: 4.12.2021).
Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 15 grudnia 2000 r. w sprawie obowiązku zakupu energii elektrycznej ze źródeł niekonwencjonalnych i odnawialnych oraz wytwarzanej w skojarzeniu z wytwarzaniem ciepła, a także ciepła ze źródeł niekonwencjonalnych i odnawialnych oraz zakresu tego obowiązku, Dz. U. 2000 nr 122 poz. 1336, https://dziennikustaw.gov.pl/D2000122133601.pdf (dostęp: 1.12.2021).
Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 18 października 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu obowiązków uzyskania i przedstawienia do umorzenia świadectw pochodzenia, uiszczenia opłaty zastępczej, zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii oraz obowiązku potwierdzania danych dotyczących ilości energii elektrycznej wytworzonej w odnawialnym źródle energii, Dz. U. 2012 poz. 1229, https://dziennikustaw.gov.pl/D2012000122901.pdf (dostęp: 5.12.2021).

Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 12 lutego 1990 r. w sprawie ochrony powietrza przed zanieczyszczeniem, Dz. U. 1990 nr 15 poz. 92, https://dziennikustaw.gov.pl/D1990015009201.pdf (dostęp: 29.11.2021).
Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 28 kwietnia 1998 r. w sprawie dopuszczalnych wartości stężeń substancji zanieczyszczających w powietrzu, Dz. U. 1998 nr 55 poz. 355, https://dziennikustaw.gov.pl/D1998055035501.pdf (dostęp: 29.11.2021).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 2008 r. w sprawie przyjęcia Krajowego Planu Rozdziału Uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2008-2012 dla wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji, Dz. U. 2008 nr 202 poz. 1248, https://dziennikustaw.gov.pl/D2008202124801.pdf (dostęp: 8.12.2021).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 1966 r. w sprawie dopuszczalnych stężeń substancji w powietrzu atmosferycznym, Dz. U. 1966 nr 42 poz. 253, https://dziennikustaw.gov.pl/D1966042025301.pdf (dostęp: 26.11.2021).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 maja 1972 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dopuszczalnych stężeń substancji w powietrzu atmosferycznym, Dz. U. 1972 nr 19 poz. 139, https://dziennikustaw.gov.pl/D1972019013901.pdf (dostęp: 28.11.2021).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw Prezydencji Konferencji Stron, Dz. U. 2018 poz. 795, https://dziennikustaw.gov.pl/D2018000079501.pdf (dostęp: 14.05.2021).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 2005 r. w sprawie przyjęcia Krajowego Planu Rozdziału Uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2005-2007 oraz wykazu instalacji czasowo wykluczonych ze wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji w okresie od dnia 1 stycznia 2005 r. do dnia 31 grudnia 2007 r., Dz. U. 2005 nr 264 poz. 2206, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005264220601.pdf (dostęp: 8.12.2021).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1980 r. w sprawie ochrony powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczeniem, Dz. U. 1980 nr 24 poz. 89, https://dziennikustaw.gov.pl/D1980024008901.pdf (dostęp: 29.11.2021).
Uchwała nr 67 Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2019 r. w sprawie przyjęcia "Polityki ekologicznej państwa 2030 - strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej", M. P. 2019 poz. 794, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2019000079401.pdf (dostęp: 10.11.2021).
Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 maja 1991 r. w sprawie polityki ekologicznej, M. P. 1991 nr 18 poz. 118, https://www.monitorpolski.gov.pl/M1991018011801.pdf (dostęp: 28.10.2022).
Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 października 2012 r. w sprawie racjonalnego wdrażania polityki klimatycznej, M. P. 2012 poz. 807, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2012000080701.pdf (dostęp: 29.11.2022).
Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 maja 2009 r. w sprawie przyjęcia dokumentu "Polityka ekologiczna Państwa w latach 2009-2012 z perspektywą do roku 2016", M. P. 2009 nr 34 poz. 501, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2009034050101.pdf (dostęp: 5.11.2021).
Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M. P. 1992 nr 26 poz. 185, z późn. zm., https://www.monitorpolski.gov.pl/M1992026018501.pdf (dostęp: 17.05.2023).
Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 maja 2003 r. w sprawie przyjęcia "Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-

2010", M. P. 2003 nr 33 poz. 433, https://www.monitorpolski.gov.pl/M2003033043301.pdf (dostęp: 4.11.2021).
Ustawa o odnawialnych źródłach energii, Internetowy System Aktów Prawnych, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/search.xsp?status=A&title=odnawialnych+%C5%BAr%C3%B3d%C5%82ach%20energii&docType=Ustawa (dostęp: 16.12.2021).
Ustawa z dnia 10 kwietnia 1986 r. - Prawo atomowe, Dz. U. 1986 nr 12 poz. 70, https://dziennikustaw.gov.pl/D1986012007001.pdf (dostęp: 14.12.2021).
Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. - Prawo energetyczne, Dz. U. 1997 nr 54 poz. 348, https://dziennikustaw.gov.pl/D1997054034801.pdf (dostęp: 1.12.2021).
Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy - Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2014 poz. 1101, https://dziennikustaw.gov.pl/D2014000110101.pdf (dostęp: 6.11.2021).
Ustawa z dnia 12 czerwca 2015 r. o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, Dz. U. 2015 poz. 1223, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000122301.pdf (dostęp: 8.12.2021).
Ustawa z dnia 13 maja 2011 r. o zmianie ustawy - Prawo atomowe oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2011 nr 132 poz. 766, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011132076601.pdf (dostęp: 14.12.2021).
Ustawa z dnia 14 września 2012 r. o obowiązkach w zakresie informowania o zużyciu energii przez produkty wykorzystujące energię, Dz. U. 2012 poz. 1203, https://dziennikustaw.gov.pl/D2012000120301.pdf (dostęp: 14.12.2021).
Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o efektywności energetycznej, Dz. U. 2011 nr 94 poz. 551, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011094055101.pdf (dostęp: 13.12.2021).
Ustawa z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2021 poz. 1047, https://dziennikustaw.gov.pl/D2021000104701.pdf (dostęp: 9.12.2021).
Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. o substancjach zubożających warstwę ozonową oraz o niektórych fluorowanych gazach cieplarnianych, Dz. U. 2015 poz. 881, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000088101.pdf (dostęp: 20.12.2021).
Ustawa z dnia 17 grudnia 2020 r. o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych, Dz. U. 2021 poz. 234, https://dziennikustaw.gov.pl/D2021000023401.pdf (dostęp: 16.12.2021).
Ustawa z dnia 17 lipca 2009 r. o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji, Dz. U. 2009 nr 130 poz. 1070, https://dziennikustaw.gov.pl/D2009130107001.pdf (dostęp: 8.12.2021).
Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o wspieraniu przedsięwzięć termomodernizacyjnych, Dz. U. 1998 nr 162 poz. 1121, https://dziennikustaw.gov.pl/D1998162112101.pdf (dostęp: 5.12.2021).
Ustawa z dnia 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz ustawy - Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2004 nr 91 poz. 875, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004091087501.pdf (dostęp: 7.12.2021).
Ustawa z dnia 2 marca 2001 r. o postępowaniu z substancjami zubożającymi warstwę ozonową, Dz. U. 2001 nr 52 poz. 537, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001052053701.pdf (dostęp: 19.12.2021).
Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o substancjach zubożających warstwę ozonową, Dz. U. 2004 nr 121 poz. 1263, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004121126301.pdf (dostęp: 20.12.2021).
Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. - Prawo wodne, Dz. U. 2017 poz. 1566, https://dziennikustaw.gov.pl/D2017000156601.pdf (dostęp: 9.12.2021).

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii, Dz. U. 2015 poz. 478, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000047801.pdf (dostęp: 15.12.2021).
Ustawa z dnia 20 maja 2016 r. o efektywności energetycznej, Dz. U. 2016 poz. 831, https://dziennikustaw.gov.pl/D2016000083101.pdf (dostęp: 13.12.2021).
Ustawa z dnia 20 maja 2016 r. o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych, Dz. U. 2016 poz. 961, https://dziennikustaw.gov.pl/D2016000096101.pdf (dostęp: 16.12.2021).
Ustawa z dnia 21 kwietnia 1966 r. o ochronie powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczaniem, Dz. U. 1966 nr 14 poz. 87, https://dziennikustaw.gov.pl/D1966014008701.pdf (dostęp: 26.11.2021).
Ustawa z dnia 21 marca 2014 r. o zmianie ustawy o biokomponentach i biopaliwach ciekłych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2014 poz. 457, https://dziennikustaw.gov.pl/D2014000045701.pdf (dostęp: 5.12.2021).
Ustawa z dnia 22 grudnia 2004 r. o handlu uprawnieniami do emisji do powietrza gazów cieplarnianych i innych substancji, Dz. U. 2004 nr 281 poz. 2784, https://dziennikustaw.gov.pl/D2004281278401.pdf (dostęp: 7.12.2021).
Ustawa z dnia 24 lipca 2002 r. o zmianie ustawy - Prawo energetyczne, Dz. U. 2002 nr 135 poz. 1144, https://dziennikustaw.gov.pl/D2002135114401.pdf (dostęp: 1.12.2021).
Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o biokomponentach i biopaliwach ciekłych, Dz. U. 2006 nr 169 poz. 1199, https://dziennikustaw.gov.pl/D2006169119901.pdf (dostęp: 5.12.2021).
Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001062062701.pdf (dostęp: 4.11.2021).
Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1991 nr 59 poz. 252, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19910590252 (dostęp: 15.03.2022).
Ustawa z dnia 28 kwietnia 2011 r. o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, Dz. U. 2011 nr 122 poz. 695, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011122069501.pdf (dostęp: 8.12.2021).
Ustawa z dnia 29 czerwca 2011 r. o przygotowaniu i realizacji inwestycji w zakresie obiektów energetyki jądrowej oraz inwestycji towarzyszących, Dz. U. 2011 nr 135 poz. 789, https://dziennikustaw.gov.pl/D2011135078901.pdf (dostęp: 15.12.2021).
Ustawa z dnia 29 grudnia 2015 r. o zmianie ustawy o efektywności energetycznej, Dz. U. 2015 poz. 2359, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000235901.pdf (dostęp: 13.12.2021).
Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. Prawo atomowe, Dz. U. 2001 nr 3 poz. 18, https://dziennikustaw.gov.pl/D2001003001801.pdf (dostęp: 14.12.2021).
Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz. U. 2008 nr 199 poz. 1227, https://dziennikustaw.gov.pl/D2008199122701.pdf (dostęp: 9.12.2021).
Ustawa z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2019 poz. 1501, https://dziennikustaw.gov.pl/D2019000150101.pdf (dostęp: 9.12.2021).
Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa, Dz. U. 2005 nr 169 poz. 1414, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005169141401.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2015 poz. 1936, https://dziennikustaw.gov.pl/D2015000193601.pdf (dostęp 9.12.2021).

Akty prawne Unii Europejskiej

Beschluss des Rates vom 10. Juni 1986 zur Annahme von mehrjährigen Forschungs- und Entwicklungsprogrammen auf dem Gebiet der Umwelt (1986 - 1990), Dz. U. WE L 159 z 14.06.1986, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986D0234&qid=1609344430044&from=DE (dostęp: 20.12.2020).

Beschluss des Rates vom 18. Dezember 1979 zur Festlegung eines mehrjährigen Forschungsprogramms der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft auf dem Gebiet der Klimatologie (indirekte Aktion 1980 — 1984), (80/27/EWG), Dz. U. WE L 12 z 17.01.1980, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31980D0027&qid=1609344130248&from=DE (dostęp: 15.12.2020).

Beschluss des Rates vom 18. Dezember 1979 zur Festlegung eines mehrjährigen Forschungsprogramms der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft auf dem Gebiet der Klimatologie (indirekte Aktion 1980 — 1984, Dz. U. WE L 12 z 17.01.1980, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31980D0027&qid=1609344130248&from=DE (dostęp: 15.12.2020).

Beschluss des Rates vom 3. März 1981 zur Festlegung eines sektoriellen Forschungs- und Entwicklungsprogramms auf dem Gebiet der Umwelt (Umweltschutz und Klimatologie) — indirekte und konzertierte Aktionen — (1981-1985), Dz. U. WE L 101 z 11.04.1981, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31981D0213&qid=1609344302928&from=DE (dostęp: 15.12.2020).

Decyzja 1600/2002/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 lipca 2002 r. ustanawiająca szósty wspólnotowy program działań w zakresie środowiska naturalnego, Dz. U. WE L 242 z 10.9.2002, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D1600&from=PL (dostęp: 9.11.2020).

Decyzja Delegowana Komisji (UE) 2019/708 z dnia 15 lutego 2019 r. uzupełniająca dyrektywę 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie wskazania sektorów i podsektorów uznanych za narażone na ryzyko ucieczki emisji w okresie 2021–2030, Dz. U. UE L 120 z 08.05.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0708&qid=1614531807353&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

Decyzja Delegowana Komisji (UE) 2020/1071 z dnia 18 maja 2020 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do wyłączenia lotów ze Szwajcarii z unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji, Dz. U. UE L 234 z 21.07.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1071&qid=1614634759844&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Komisji (UE) 2017/1471 z dnia 10 sierpnia 2017 r. zmieniająca decyzję 2013/162/UE w celu skorygowania rocznych limitów emisji państw członkowskich na okres od 2017 r. do 2020 r., Dz. U. UE L 209 z 12.08.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D1471&qid=1614027137000&from=PL (dostęp: 28.02.2021).

Decyzja Komisji (UE) 2019/1183 z dnia 3 lipca 2019 r. w sprawie proponowanej inicjatywy obywatelskiej „A price for carbon to fight climate change”, Dz. U. UE L 185 z

11.07.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1183&qid=1614625244854&from=PL (dostęp: 2.03.2021).

Decyzja Komisji (UE) 2019/1565 z dnia 4 września 2019 r. w sprawie proponowanej inicjatywy obywatelskiej zatytułowanej „Działania w obliczu kryzysu klimatycznego", Dz. U. UE L 241 z 19.09.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1565&qid=1614624949317&from=PL (dostęp: 5.03.2021).

Decyzja Komisji (UE) 2019/70 z dnia 11 stycznia 2019 r. ustanawiająca kryteria przyznawania oznakowania ekologicznego UE papierowi graficznemu oraz bibułce i produktom z bibułki, Dz. U. UE L 15 z 17.01.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0070&qid=1614531086128&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Decyzja Komisji (UE) 2019/719 z dnia 30 kwietnia 2019 r. w sprawie proponowanej inicjatywy obywatelskiej „Szybkie, sprawiedliwe i skuteczne rozwiązanie problemu zmiany klimatu", Dz. U. UE L 122 z 10.05.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0719&qid=1614625069200&from=PL (dostęp: 5.03.2021).

Decyzja Komisji (UE) 2020/1803 z dnia 27 listopada 2020 r. ustanawiająca kryteria oznakowania ekologicznego UE dla papieru zadrukowanego, wyrobów papierniczych oraz papierowych toreb z uchwytam, Dz. U. UE L 402 z 01.12.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1803&qid=1614635660994&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Decyzja Komisji z dnia 13 listopada 2006 r. w sprawie zapobiegania podwójnemu liczeniu redukcji emisji gazów cieplarnianych w ramach wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w przypadku projektów realizowanych w ramach protokołu z Kioto, Dz. U. UE L 316, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0780&qid=1612136198417&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 14 grudnia 2006 r. ustalająca odpowiednie poziomy emisji przyznane Wspólnocie i każdemu z jej państw członkowskich w ramach Protokołu z Kioto na mocy decyzji Rady 2002/358/WE, Dz. U. UE L 358 z 16.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0944&qid=1611700589507&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 15 grudnia 2010 r. zmieniająca decyzję 2006/944/WE ustalającą odpowiednie poziomy emisji przyznane Wspólnocie i każdemu z jej państw członkowskich w ramach Protokołu z Kioto na mocy decyzji Rady 2002/358/WE, Dz. U. UE L 332 z 16.12.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0778&qid=1612290204431&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 16 kwietnia 2009 r. zmieniająca decyzję 2007/589/WE w zakresie włączenia wytycznych dotyczących monitorowania i sprawozdawczości w odniesieniu do emisji oraz danych dotyczących tonokilometrów związanych z działalnością lotniczą, Dz. U. UE L 103 z 23.04.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0339&qid=1612119197523&from=PL (dostęp: 24.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 17 grudnia 2008 r. zmieniająca decyzję 2007/589/WE w zakresie włączenia wytycznych dotyczących monitorowania i sprawozdawczości w odniesieniu do emisji podtlenku azotu, Dz. U. UE L 24 z 28.01.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0073&qid=1611702177572&from=PL (dostęp: 24.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 18 grudnia 2009 r. dotycząca przyjęcia planu prac na 2010 r. w celu wdrożenia drugiego wspólnotowego programu działań w dziedzinie zdrowia (2008–2013) oraz kryteriów wyboru i przyznawania finansowania oraz innych kryteriów wkładów finansowych do działań w ramach tego programu, a także płatności wspólnotowych na rzecz ramowej konwencji Światowej Organizacji Zdrowia o ograniczeniu użycia

Decyzja Komisji z dnia 18 grudnia 2009 r. dotycząca przyjęcia planu prac na 2010 r. w celu wdrożenia drugiego wspólnotowego programu działań w dziedzinie zdrowia (2008–2013) oraz kryteriów wyboru i przyznawania finansowania oraz innych kryteriów wkładów finansowych do działań w ramach tego programu, a także płatności wspólnotowych na rzecz ramowej konwencji Światowej Organizacji Zdrowia o ograniczeniu użycia tytoniu, Dz. U. UE L 340 z 22.12.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0964&qid=1612194860946&from=PL (dostęp: 17.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 18 lipca 2007 r. ustanawiająca wytyczne dotyczące monitorowania i sprawozdawczości w zakresie emisji gazów cieplarnianych zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz. U. UE L 229 z 31.08.2007, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007D0589&qid=1612303218994&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 21 grudnia 2001 r. ustanawiająca plan pracy dotyczący wspólnotowego oznakowania ekologicznego, Dz. U. WE, L 7 z 11.01.2002, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 6, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0018&qid=1611524613957&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 22 października 1998 r. ustanawiająca grupy ekspertów wspomagające Komisję w sprawach treści i kierunków kluczowych działań w dziedzinie badań i rozwoju technologicznego, Dz. U. WE L 290, 29.10.1998, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 1 t. 3, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31998D0610&qid=1609370875300&from=PL (dostęp: 6.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 23 lutego 2009 dotycząca przyjęcia planu prac na 2009 r. w celu wdrożenia drugiego wspólnotowego programu działań w dziedzinie zdrowia (2008–2013), oraz kryteriów wyboru i przyznawania finansowania oraz innych kryteriów wkładów finansowych do działań w ramach tego programu, Dz. U. UE L z 26.02.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0158&qid=1612194417606&from=PL (dostęp: 17.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 24 grudnia 2009 r. ustalająca, zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, wykaz sektorów i podsektorów uważanych za narażone na znaczące ryzyko ucieczki emisji, Dz. U. UE L 1 z 05.01.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0002&qid=1612129065540&from=PL (dostęp: 30.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 26 marca 2013 r. określająca roczne limity emisji państw członkowskich na lata 2013–2020 zgodnie z decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady nr 406/2009/WE, Dz. U. UE L 90 z 28.03.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0162&qid=1612907559393&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Decyzja Komisji z dnia 27 października 2014 r. ustalająca, zgodnie z dyrektywą 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, wykaz sektorów i podsektorów uważanych za narażone na znaczące ryzyko ucieczki emisji na lata 2015–2019, Dz. U. UE L 308 z 29.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0746&qid=1612909725369&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

Decyzja Komisji z dnia 3 września 2012 r. zmieniająca decyzję 2000/96/WE w odniesieniu do kleszczowego zapalenia mózgu i kategorii wektorowych chorób zakaźnych, Dz. U. UE L 239 z 05.09.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0492&qid=1612727932109&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Decyzja Komisji z dnia 4 września 2002 r. ustanawiająca zrewidowane kryteria ekologiczne przyznawania *wspólnotowego oznakowania ekologicznego dla papieru do kopiowania i papieru graficznego oraz zmieniająca decyzję 1999/554/WE*, Dz. U. WE L 237 z 5.09.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 15 t. 7, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0741&qid=1611524082467&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 8 czerwca 2010 r. zmieniająca decyzję 2007/589/WE w odniesieniu do uwzględnienia wytycznych dotyczących monitorowania i sprawozdawczości w zakresie emisji gazów cieplarnianych w związku z wychwytywaniem, transportem i geologicznym składowaniem dwutlenku węgla, Dz. U. UE L 155 z 22.06.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0345&qid=1612303503920&from=PL (dostęp: 29.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 8 listopada 2007 r. zmieniająca decyzję 2007/102/WE przyjmującą plan prac na 2007 r. w celu wdrożenia programu działań Wspólnoty w dziedzinie zdrowia publicznego (2003–2008), włącznie z rocznym programem prac dotyczącym dotacji, Dz. U. UE L 300 z 17.11.2007, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007D0741&qid=1611596005629&from=PL (dostęp: 17.01.2021).

Decyzja Komisji z dnia 9 luty 2006 r. ustanawiająca plan pracy dotyczący wspólnotowego oznakowania ekologicznego, Dz. U. UE L 162 z 14.06.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0402&qid=1611524762702&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

Decyzja nr 1411/2001/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 czerwca 2001 r. w sprawie wspólnotowych ram współpracy wspierającej zrównoważony rozwój miast, Dz. U. WE L 191, 13.07.2001, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 6, s. 142, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001D1411&qid=1611261711214&from=PL (dostęp: 9.01.2021).

Decyzja nr 1513/2002/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 czerwca 2002 r. dotycząca szóstego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji, przyczyniającego się do utworzenia Europejskiej Przestrzeni Badawczej i innowacji (2002–2006), Dz. U. UE L 232 z 29.8.2002, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D1513&qid=1611520658738&from=PL (dostęp: 12.01.2021).

Decyzja nr 1753/2000/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 czerwca 2000 r. ustanawiająca plan monitorowania średnich indywidualnych poziomów emisji CO2 z nowych samochodów osobowych, Dz. U. WE L 202, 10.08.2020, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 5, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000D1753&qid=1611259615881&from=PL (dostęp: 7.01.2021).

Decyzja nr 1982/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. dotycząca siódmego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej w zakresie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (2007-2013), Dz. U. UE L 412 z 30.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:02345e40-a997-42c1-b6bf-b392f266c586.0016.02/DOC_1&format=PDF (dostęp: 12.01.2021).

Decyzja nr 280/2004/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lutego 2004 r. dotycząca mechanizmu monitorowania emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz wykonania Protokołu z Kioto, Dz. U. UE L 49 z 19.02.2004, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004D0280&qid=1611619222004&from=PL (dostęp: 23.01.2021).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/1814 z dnia 6 października 2015 r. w sprawie ustanowienia i funkcjonowania rezerwy stabilności rynkowej dla unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i zmiany dyrektywy 2003/87/WE, Dz. U. UE L 264 z 09.10.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1814&qid=1614637387144&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/420 z dnia 13 marca 2019 r. zmieniająca decyzję nr 1313/2013/UE w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności, Dz. U. UE L 77 z 20.03.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0420&qid=1614531344743&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 1082/2013/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie poważnych transgranicznych zagrożeń zdrowia oraz uchylająca decyzję nr 2119/98/WE, Dz. U. UE L 293 z 05.11.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1082&qid=1612728041737&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1386/2013/UE z dnia 20 listopada 2013 r. w sprawie ogólnego unijnego programu działań w zakresie środowiska do 2020 r. „Dobra jakość życia z uwzględnieniem ograniczeń naszej planety”, Dz. U. WE L 354 z 28.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386&from=ES (dostęp: 10.11.2020).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 2009/406/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie wysiłków podjętych przez państwa członkowskie, zmierzających do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych w celu realizacji do roku 2020 zobowiązań Wspólnoty dotyczących redukcji emisji gazów cieplarnianych, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0406&qid=1612226993226&from=PL (dostęp: 2.02.2021).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 377/2013/UE z dnia 24 kwietnia 2013 r. wprowadzająca tymczasowe odstępstwo od dyrektywy 2003/87/WE ustanawiającej system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, Dz. U. UE L 113 z 25.04.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0377&qid=1612908663855&from=PL (dostęp: 1.03.2021).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady NR 529/2013/UE z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie zasad rozliczania emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych w wyniku działalności związanej z użytkowaniem gruntów, zmianą użytkowania gruntów i leśnictwem oraz informacji o działaniach związanych z tą działalnością, Dz. U. UE L 165 z 18.06.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0529&qid=1612909157386&from=PL (dostęp: 28.02.2021).

Decyzja Rady (UE) 2015/1339 z dnia 13 lipca 2015 r. w sprawie przyjęcia w imieniu Unii Europejskiej poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu i wspólnej realizacji wynikających z niego zobowiązań, Dz. U. UE L 207 z 04.08.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1339&qid=1613331319528&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady (UE) 2015/1340 z dnia 13 lipca 2015 r. dotycząca zawarcia w imieniu Unii Europejskiej Porozumienia między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Islandią, z drugiej strony, dotyczącego uczestnictwa Islandii we wspólnej realizacji zobowiązań Unii Europejskiej, jej państw członkowskich i Islandii w drugim okresie rozliczeniowym Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Dz. U. UE L 207 z 04.08.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1340&qid=1613330412356&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady (UE) 2015/146 z dnia 26 stycznia 2015 r. dotycząca podpisania, w imieniu Unii Europejskiej, Porozumienia między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Islandią, z drugiej strony, dotyczącego uczestnictwa Islandii we wspólnej realizacji zobowiązań Unii Europejskiej, jej państw członkowskich i Islandii w drugim okresie rozliczeniowym Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Dz. U. UE L 26 z 31.01.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0146&qid=1613330257958&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady (UE) 2018/219 z dnia 23 stycznia 2018 r. w sprawie zawarcia Umowy między Unią Europejską a Konfederacją Szwajcarską w sprawie powiązania ich systemów handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, Dz. U. UE L 43 z 16.02.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D0219&qid=1614022594193&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady (WPZiB) 2015/598 z dnia 15 kwietnia 2015 r. w sprawie mianowania Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, Dz. U. UE L 99 z 16.04.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0598&qid=1613330754609&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady (WPZiB) 2016/596 z dnia 18 kwietnia 2016 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, Dz. U. UE L 103 z 19.04.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D0596&qid=1613336494848&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady (WPZiB) 2017/298 z dnia 17 lutego 2017 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, Dz. U. UE L 43 z 21.02.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0298&qid=1614010622636&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady (WPZiB) 2018/904 z dnia 25 czerwca 2018 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, Dz. U. UE L 161 z 26.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D0904&qid=1614010741658&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady 2010/441/WPZiB z dnia 11 sierpnia 2010 r. w sprawie przedłużenia mandatu Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej, Dz. U. UE L 211 z 12.08.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0441&from=PL (dostęp: 21.01.2021).

Decyzja Rady 2011/621/WPZiB z dnia 21 września 2011 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej, Dz. U. UE L 243 z 21.09.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011D0621&qid=1612805662927&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady 2012/328/WPZiB z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie mianowania Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, Dz. U. UE L 165 z 26.06.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0328&qid=1612805886350&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady 2012/390/WPZiB z dnia 16 lipca 2012 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej, Dz. U. UE L 187 z 17.07.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0390&qid=1612805722646&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady 2013/306/WPZiB z dnia 24 czerwca 2013 r. przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej w Azji Środkowej, Dz. U. UE L 172 z 25.06.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0306&qid=1612805943273&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady 2013/383/WPZiB z dnia 15 lipca 2013 r. zmieniająca i przedłużająca mandat Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej przy Unii Afrykańskiej, Dz. U. UE L 193 z 16.07.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0383&qid=1612805784424&from=PL (dostęp: 18.02.2021).

Decyzja Rady 2013/755/UE z dnia 25 listopada 2013 r. w sprawie stowarzyszenia krajów i terytoriów zamorskich z Unią Europejską („decyzja o stowarzyszeniu zamorskim”), Dz. U. UE L 344 z 19.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0755&qid=1612806125028&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady 2014/137/UE z dnia 14 marca 2014 r. w sprawie stosunków między Unią Europejską, z jednej strony, a Grenlandią i Królestwem Danii, z drugiej strony, Dz. U. UE L 76 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0137&qid=1612807968857&from=PL (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady z dnia 14 maja 2012 r. w sprawie zawarcia Dobrowolnej umowy o partnerstwie pomiędzy Unią Europejską a Republiką Liberii dotyczącej egzekwowania prawa, zarządzania i handlu w dziedzinie leśnictwa oraz handlu produktami z drewna wprowadzanymi na terytorium Unii Europejskiej, Dz. U. UE L 191 z 19.07.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32012D0373&qid=1612806012908 (dostęp: 21.02.2021).

Decyzja Rady z dnia 15 grudnia 1993 r. dotycząca zawarcia Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Dz. U. WE L 33, 7.02.1994, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 11, t. 19, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994D0069&qid=1609370605964&from=PL (dostęp: 2.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. dotycząca siódmego programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratom) w zakresie działań badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej (2007-2011), Dz. U. UE L 391 z 30.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0969&qid=1611268922730&from=PL (10.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2006 r. dotycząca programu szczegółowego wdrażającego siódmy program ramowy Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratom) w zakresie działań badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej (2007–2011), Dz. U. UE L 54 z 22.02.2007, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0976R(01)&qid=1611269173867&from=PL (dostęp: 10.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2006 r. dotycząca programu szczegółowego „Współpraca", wdrażającego siódmy program ramowy Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (2007–2013), Dz. U. UE L 400 z 30.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0971&qid=1611521057217&from=PL (dostęp: 13.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2006 r. dotycząca programu szczegółowego, który ma zostać zrealizowany w formie działań bezpośrednich przez Wspólne Centrum Badawcze w ramach siódmego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej w zakresie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (2007–2013), Dz. U. UE L 400 z 30.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0975&qid=1611522363297&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 19 grudnia 2011 r. dotycząca programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej w zakresie działań badawczych i szkoleniowych w dziedzinie jądrowej (2012–2013), Dz. U. UE L 47 z 18.02.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0093&qid=1612739304733&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

Decyzja Rady z dnia 19 stycznia 2009 r. zmieniająca decyzję 2006/144/WE w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres

programowania 2007–2013), Dz. U. UE L 30 z 31.01.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009D0061&qid=1612195719909&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013), Dz. U. UE L 55 z 25.02.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0144&qid=1611594280414&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 25 kwietnia 2002 r. dotycząca zatwierdzenia przez Wspólnotę Europejską Protokołu z Kioto do Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu i wspólnej realizacji wynikających z niego zobowiązań, Dz. U. UE L 130 z 15.05.2002, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0358&qid=1611617998872&from=PL (dostęp: 22.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 3 czerwca 2002 r. dotycząca szóstego programu ramowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratom) dla badań jądrowych i działań szkoleniowych, przyczyniającego się także do utworzenia Europejskiej Przestrzeni Badawczej (2002–2006), Dz. U. WE L 232 z 29.08.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 12 t. 2, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0668&qid=1611268640557&from=PL (dostęp: 9.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 3 grudnia 2013 r. ustanawiająca program szczegółowy wdrażający program „Horyzont 2020" – program ramowy w zakresie badań naukowych i innowacji (2014–2020) i uchylająca decyzje 2006/971/WE, 2006/972/WE, 2006/973/WE, 2006/974/WE i 2006/975/WE, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D0743&qid=1612729118685&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

Decyzja Rady z dnia 30 września 2002 r. przyjmująca program szczegółowy (Euratom) badań i szkoleń w zakresie energii jądrowej (2002–2006 r.), Dz. U WE L 294 z 29.10.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 12 t. 2, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0837&qid=1611268736981&from=PL (dostęp: 10.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 30 września 2002 r. przyjmująca program szczegółowy badań, rozwoju technologicznego i demonstracji, który ma zostać przeprowadzony przez Wspólne Centrum Badawcze za pomocą działań bezpośrednich (2002-2006), Dz. U. WE L 294 z 29.10.2002, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 13 t. 30, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0836&qid=1611522257594&from=PL (dostęp: 13.01.2021).

Decyzja Rady z dnia 30 września 2002 r. przyjmująca szczegółowy program w dziedzinie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji: „Integrowanie i wzmacnianie Europejskiej Przestrzeni Badawczej" (2002-2006), Dz. U. WE L 294 z 29.10.2002, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 13 t. 30, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0834&qid=1611522135187&from=PL (dostęp: 12.01.2021).

Decyzja Wykonawcza Komisji (UE) 2015/2097 z dnia 26 października 2015 r. w sprawie powołania Konsorcjum na rzecz Europejskiej Infrastruktury Badawczej – Zintegrowany System Monitorowania Gazów Cieplarnianych (ICOS ERIC), Dz. U.

UE L 303 z 20.11.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D2097&qid=1613336037477&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Komisji (UE) 2018/210 z dnia 12 lutego 2018 r. w sprawie przyjęcia wieloletniego programu prac na lata 2018–2020 dla programu LIFE, Dz. U. UE L 39 z 13.02.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D0210&qid=1614013415004&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Komisji z dnia 19 marca 2014 r. w sprawie przyjęcia wieloletniego programu prac na lata 2014–2017 dla programu LIFE, Dz. U. UE L 116 z 17.04.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0203&qid=1612731037297&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Komisji z dnia 5 maja 2014 r. w sprawie ustanowienia infrastruktury badawczej Euro-Argo jako konsorcjum na rzecz europejskiej infrastruktury badawczej (Euro-Argo ERIC), Dz. U. UE L 136 z 09.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0261&qid=1612728303889&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2015/993 z dnia 19 czerwca 2015 r. upoważniająca Danię do stosowania obniżonej stawki podatku od energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE, Dz. U. UE L 159 z 25.06.2015, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0993&qid=1613330977196&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2016/2266 z dnia 6 grudnia 2016 r. upoważniająca Niderlandy do stosowania obniżonej stawki opodatkowania wobec energii elektrycznej dostarczanej do stacji ładowania dla pojazdów elektrycznych, Dz. U. UE L 342 z 16.12.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D2266&qid=1613338354139&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2018/1491 z dnia 2 października 2018 r. upoważniająca Hiszpanię do stosowania obniżonej stawki podatku akcyzowego od energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie, zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE, Dz. U. UE L 252 z 08.10.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D1491&qid=1614011493403&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2020/1436 z dnia 12 października 2020 r. upoważniająca Niemcy do stosowania zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie, Dz. U. UE L 331 z 12.10.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1436&qid=1614635036860&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2020/1629 z dnia 29 października 2020 r. upoważniająca Francję zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE do stosowania obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie, Dz. U. UE L 366 z 04.11.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1629&qid=1614635207518&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2020/1674 z dnia 29 października 2020 r. upoważniająca Szwecję do stosowania zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie, Dz. U. UE L 378 z 12.11.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D1674&qid=1614635364945&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady z dnia 14 października 2014 r. upoważniająca Szwecję do stosowania obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE, Dz. U. UE L 301 z 21.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0725&qid=1612742196652&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady z dnia 14 października 2014 r. upoważniająca Niemcy do stosowania obniżonej stawki opodatkowania energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE, Dz. U. UE L 300 z 18.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0722&qid=1612742121396&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Decyzja Wykonawcza Rady z dnia 20 czerwca 2011 r. upoważniająca Szwecję do stosowania obniżonej stawki podatku od energii elektrycznej w odniesieniu do energii elektrycznej dostarczanej bezpośrednio na statki zacumowane w porcie („energia elektryczna pobierana z lądu") zgodnie z art. 19 dyrektywy 2003/96/WE, Dz. U. UE L 170 z 30.06.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011D0384&qid=1612742015103&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Dyrektywa 1999/94/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 grudnia 1999 r. odnosząca się do dostępności dla konsumentów informacji o zużyciu paliwa i emisjach CO2 w odniesieniu do obrotu nowymi samochodami osobowymi, Dz. U. WE L 12 vom 18.1.2000, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15, t. 5, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999L0094&qid=1609370795013&from=PL (dostęp: 2.01.2021).

Dyrektywa 2001/77/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 września 2001 r. w sprawie wspierania produkcji na rynku wewnętrznym energii elektrycznej wytwarzanej ze źródeł odnawialnych, Dz. U. UE L 283 z 27.10.2001, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0077&qid=1612215323626&from=PL (31.01.2021).

Dyrektywa 2001/81/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2001 r. w sprawie krajowych poziomów emisji dla niektórych rodzajów zanieczyszczenia powietrza, Dz. U. UE L 309 z 27.11.2001, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 15, t. 6, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0081&from=PL (dostęp: 7.12.2021).

Dyrektywa 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 maja 2003 r. w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych, Dz. U. UE L 123 z 17.05.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0030&qid=1612209389778&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

Dyrektywa 2003/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej i uchylająca

dyrektywę 96/92/WE, Dz. U. UE L 176 z 15.07.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0054&qid=1612215833420&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

Dyrektywa 2003/55/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 98/30/WE, Dz. U. UE L 176 z 15.07.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0055&qid=1612219980212&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

Dyrektywa 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 października 2003 r. ustanawiająca system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz zmieniająca dyrektywę Rady 96/61/WE, Dz. U. UE L 275 z 25.10.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0087&qid=1611618349106&from=PL (dostęp: 22.01.2021).

Dyrektywa 2004/101/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 października 2004 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, z uwzględnieniem mechanizmów projektowych Protokołu z Kioto, Dz. U. UE L 338 z 13.11.2004, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0101&qid=1611694663318&from=PL (dostęp: 22.01.2021).

Dyrektywa 2006/40/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. dotycząca emisji z systemów klimatyzacji w pojazdach silnikowych oraz zmieniająca dyrektywę Rady 70/156/EWG, Dz. U. UE L 161 z 14.06.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0040&qid=1612138446131&from=PL (dostęp: 30.01.2021).

Dyrektywa 2007/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka powodziowego i zarządzania nim, Dz. U. UE L 288 z 6.11.2007, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0060&qid=1611596344923&from=PL (dostęp: 17.01.2021).

Dyrektywa 94/12/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 marca 1994 r. odnosząca się do środków, jakie mają być podjęte w celu ograniczenia zanieczyszczenia powietrza przez emisje z pojazdów silnikowych i zmieniająca dyrektywę 70/220/EWG, Dz. U. WE L 100, 19.4.1994, s. 42–52, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 13, t. 13, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994L0012&qid=1609370695015&from=PL (dostęp: 2.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/2001 z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych, Dz. U. UE L 328 z 21.12.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&qid=1614030442693&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/2002 z dnia 11 grudnia 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2012/27/UE w sprawie efektywności energetycznej, Dz. U. UE L 328 z 21.12.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2002&qid=1614030907768&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1161 z dnia 20 czerwca 2019 r. zmieniająca dyrektywę 2009/33/WE w sprawie promowania ekologicznie czystych i energooszczędnych pojazdów transportu drogowego, Dz. U. UE L 188 z 12.07.2019,

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1161&qid=1614547424724&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/101/WE z dnia 19 listopada 2008 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE w celu uwzględnienia działalności lotniczej w systemie handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, Dz. U. UE L 8 z 13.01.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0101&qid=1611702263655&from=PL (dostęp: 29.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/28/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych zmieniająca i w następstwie uchylająca dyrektywy 2001/77/WE oraz 2003/30/WE, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0028&qid=1612219338111&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/29/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. zmieniająca dyrektywę 2003/87/WE w celu usprawnienia i rozszerzenia wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0029&qid=1612129806071&from=PL (dostęp: 29.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/31/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie geologicznego składowania dwutlenku węgla oraz zmieniająca dyrektywę Rady 85/337/EWG, Euratom, dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2000/60/WE, 2001/80/WE, 2004/35/WE, 2006/12/WE, 2008/1/WE i rozporządzenie (WE) nr 1013/2006, Dz. U. UE L 140 z 5.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0031&qid=1612228029152&from=PL (dostęp: 29.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/33/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania ekologicznie czystych i energooszczędnych pojazdów transportu drogowego, Dz. U. UE L 120 z 15.05.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0033&qid=1612210069489&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego I Rady 2010/30/UE z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie wskazania poprzez etykietowanie oraz standardowe informacje o produkcie, zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią, Dz. U. UE L 153 z 18.06.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0030&qid=1614031465733&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/76/UE z dnia 27 września 2011 r. zmieniająca dyrektywę 1999/62/WE w sprawie pobierania opłat za użytkowanie niektórych typów infrastruktury przez pojazdy ciężarowe, Dz. U. UE L 269 z 14.10.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0076&qid=1612820323568&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko, Dz. U. UE L 26 z 28.01.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0092&qid=1612740098010&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/27/UE z dnia 25 października 2012 r. w sprawie efektywności energetycznej, zmiany dyrektyw 2009/125/WE i 2010/30/UE oraz uchylenia dyrektyw 2004/8/WE i 2006/32/WE, Dz. U. UE L 315 z 14.11.2012, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0027&qid=1612828125538&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/30/UE z dnia 12 czerwca 2013 r. w sprawie bezpieczeństwa działalności związanej ze złożami ropy naftowej i gazu ziemnego na obszarach morskich oraz zmiany dyrektywy 2004/35/WE, Dz. U. UE L 178 z 28.06.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0030&qid=1612910790513&from=PL (dostęp: 17.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/89/UE z dnia 23 lipca 2014 r. ustanawiająca ramy planowania przestrzennego obszarów morskich, Dz. U. UE L 257 z 28.08.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0089&qid=1612741518263&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/94/UE z dnia 22 października 2014 r. w sprawie rozwoju infrastruktury paliw alternatywnych, Dz. U. UE L 307 z 28.10.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0094&qid=1612910360266&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Dyrektywa Rady 2003/96/WE z dnia 27 października 2003 r. w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej, Dz. U. UE L 283 z 31.10.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0096&qid=1612216934932&from=PL (dostęp: 1.02.2021).

Dyrektywa Rady 92/42/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie wymogów sprawności dla nowych kotłów wody gorącej opalanych paliwem płynnym lub gazowym, Dz. U. WE L 167 z 22.06.1992, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 13, t. 11, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0042&qid=1609370218017&from=PL (dostęp: 26.12.2020).

Dyrektywa Rady z dnia 27 czerwca 1985 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko naturalne, Dz. U. WE L 175 z 5.07.1985, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15, t. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31985L0337&qid=1609369794531&from=PL (dostęp: 23.12.2020).

Entscheidung des Rates vom 20. November 1989 über zwei spezifische Programme für Forschung und technologische Entwicklung im Bereich der Umwelt: STEP und EPOCH (1989—1992), Dz. U. WE L 359, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989D0625&qid=1609344773731&from=DE (dostęp: 20.12.2020).

Entscheidung des Rates vom 24. Juni 1993 über ein System zur Beobachtung der Emissionen von CO2 und anderen Treibhausgasen in der Gemeinschaft, Dz. U. WE L 167, 9.07.1993, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31993D0389&qid=1609370491053&from=DE (dostęp: 26.12.2020).
Entscheidung des Rates vom 7 . Juni 1991 über ein spezifisches Programm für Forschung und technologische Entwicklung im Bereich der Biowissenschaften und -technologien für die Entwicklungsländer (1990-1994), Dz. U. WE L 196, 19.07.1991, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31991D0366&qid=1609370057136&from=DE (dostęp: 26.12.2020).
Entscheidung des Rates vom 9. September 1991 über ein spezifisches Programm für Forschung und technologische Entwicklung im Bereich der nichtnuklearen Energien (1990-1994), Dz. U. WE L 257, 14.09.1991, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31991D0484&qid=1609369953939&from=DE (dostęp: 23.12.2020).
Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 17. Mai 1977 zur Fortschreibung und Durchführung der Umweltpolitik und des Aktionsprogramms der Europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz, Dz. U. WE C 139 z 13.6.1977, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1977:139:FULL&from=BG (dostęp: 6.11.2020).
Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 7. Februar 1983 zur Fortschreibung und Durchführung einer Umweltpolitik und eines Aktionsprogramms der Europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz (1982-1986), Dz.U. C 46 z 17.2.1983, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1983:046:FULL&from=EN (dostęp: 6.11.2020).
Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 19. Oktober 1987 zur Fortschreibung und Durchführung einer Umweltpolitik und eines Aktionsprogramms der europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz (1987-1992), Dz. U. WE C 328 z 7.12.1987, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1987:328:FULL&from=EN (dostęp: 9.11.2020).
Entschließung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 19. Oktober 1987 zur Fortschreibung und Durchführung einer Umweltpolitik und eines Aktionsprogramms der europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz (1987-1992), Dz. U. WE C 328 z 07.12.1987, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A41987X1207 (dostęp: 22.12.2020).
Entschließung des Rates und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaaten vom 1. Februar 1993 über ein Gemeinschaftsprogramm für Umweltpolitik und Maßnahmen im Hinblick auf eine dauerhafte und umweltgerechte Entwicklung, Dz. U. WE C 138 z 17.5.1993, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1993:138:FULL&from=HR (dostęp: 9.11.2020).
Entschliessung des Rates vom 14. Oktober 1988 zur Begrenzung der Verwendung von Fluorchlorkohlenwasserstoffen und Halonen, Dz. U. WE C 285, 09.11.1988, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31988Y1109(01)&qid=1679591651598&from=DE (dostęp: 22.12.2020).
Entschließung des Rates vom 21. Juni 1989 über Treibhauseffekt und Gemeinschaft, Dz. U. WE C 183, 20.07.1989, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989Y0720(01)&from=DE (dostęp: 22.12.2020).

Erklärung des Rates der Europäischen Gemeinschaften und der im Rat vereinigten Vertreter der Regierungen der Mitgliedstaatten vom 22. November 1973 über ein Aktionsprogramm der Europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz, Dz. U. WE C 112 z 20.12.1973, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:112:FULL&from=EN (dostęp: 6.11.2020).

Jednolity Akt Europejski, Dz. U. WE L 169 z 29.6.1987, http://www.sgipw.wlkp.pl/wp-content/uploads/2014/11/jae.pdf (dostęp: 11.11.2020).

Rozporządzenie (WE) NR 2110/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 grudnia 2005 r. w sprawie dostępu do pomocy zagranicznej Wspólnoty, Dz. U. UE L 344 z 17.12.2005, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R2110&qid=1611603805080&from=PL (dostęp: 21.01.2021).

Rozporządzenie (WE) nr 2152/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 listopada 2003 r. *dotyczące monitorowania wzajemnego oddziaływania lasów i środowiska naturalnego we Wspólnocie (Forest Focus)*, Dz. U. UE L 324 z 11.12.2003, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R2152&qid=1611592043182&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Rozporządzenie (WE) NR 2422/2001 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 6 listopada 2001 r. w sprawie wspólnotowego programu znakowania sprawności energetycznej urządzeń biurowych, Dz. U. WE L 332 z 15.12.2001, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 13 t. 27, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001R2422&qid=1611524368098&from=PL (dostęp: 15.01.2021).

Rozporządzenie (WE) nr 2494/2000 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 listopada 2000 r. w sprawie środków promocji ochrony i trwałej gospodarki lasami tropikalnymi i innymi lasami w krajach rozwijających się, Dz. U. WE L 288, 15.11.2000, *Polskie wydanie specjalne 2004*, rozdz. 15 t. 5, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000R2494&qid=1611259502830&from=PL (dostęp: 7.01.2021).

Rozporządzenie (WE) NR 614/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 maja 2007 r. w sprawie instrumentu finansowego na rzecz środowiska (LIFE+), Dz. U. UE L 149 z 9.06.2007, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5c70cace-7947-41c0-a39c-70ac23d2d23b.0018.02/DOC_1&format=PDF (dostęp: 17.01.2021).

Rozporządzenie (WE) nr 842/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie niektórych fluorowanych gazów cieplarnianych, Dz. U. UE L 161 z 14.06.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0842&qid=1612127512181&from=PL (dostęp: 30.01.2021).

Rozporządzenie Komisji (WE) NR 1974/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. ustanawiające szczegółowe zasady stosowania rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), Dz. U. UE L 368 z 23.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1974&qid=1611594076850&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Rozporządzenie Komisji (WE) nr 772/2005 z dnia 20 maja 2005 r. w sprawie specyfikacji zakresu charakterystyk oraz definicji technicznego formatu dla opracowywania corocznych wspólnotowych statystyk dotyczących stali za lata referencyjne 2003–2009, Dz. U. UE L 128 z 21.05.2005, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R0772&qid=1611261852757&from=PL (dostęp: 9.01.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/2284 z dnia 14 grudnia 2016 r. w sprawie redukcji krajowych emisji niektórych rodzajów zanieczyszczeń atmosferycznych, zmiany dyrektywy 2003/35/WE oraz uchylenia dyrektywy 2001/81/WE, Dz. U. UE L 344 z 17.12.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L2284&qid=1614197235306&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/429 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie przenośnych chorób zwierząt oraz zmieniające i uchylające niektóre akty w dziedzinie zdrowia zwierząt („Prawo o zdrowiu zwierząt”), Dz. U. UE L 84 z 31.03.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0429&qid=1613342281343&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1369 z dnia 4 lipca 2017 r. ustanawiające ramy etykietowania energetycznego i uchylające dyrektywę 2010/30/U, Dz. U. UE L 198 z 28.07.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1369&qid=1614031372900&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1601 z dnia 26 września 2017 r. w sprawie ustanowienia Europejskiego Funduszu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju (EFZR), gwarancji EFZR i funduszu gwarancyjnego EFZR, Dz. U. UE L 249 z 27.09.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1601&qid=1614013234482&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/2392 z dnia 13 grudnia 2017 r. zmieniające dyrektywę 2003/87/WE w celu utrzymania obecnych ograniczeń zakresu zastosowania w odniesieniu do działań lotniczych i w celu przygotowania wdrożenia globalnego środka rynkowego po 2021 r., Dz. U. UE L 350 z 29.12.2017, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R2392&qid=1614029465736&from=PL (dostęp: 4.03.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1999 z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie zarządzania unią energetyczną i działaniami w dziedzinie klimatu, zmiany rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 663/2009 i (WE) nr 715/2009, dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady 94/22/WE, 98/70/WE, 2009/31/WE, 2009/73/WE, 2010/31/UE, 2012/27/UE i 2013/30/UE, dyrektyw Rady 2009/119/WE i (EU) 2015/652 oraz uchylenia rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 525/2013, Dz. U. UE L 328 z 21.12.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1999&qid=1614551386121&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/841 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie włączenia emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych w wyniku działalności związanej z użytkowaniem gruntów, zmianą użytkowania gruntów i leśnictwem do ram polityki klimatyczno- energetycznej do roku 2030 i zmieniające rozporządzenie (UE)

nr 525/2013 oraz decyzję nr 529/2013/UE, Dz. U. UE L 156 z 19.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0841&qid=1614617201712&from=PL (dostęp: 1.03.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/842 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie wiążących rocznych redukcji emisji gazów cieplarnianych przez państwa członkowskie od 2021 r. do 2030 r. przyczyniających się do działań na rzecz klimatu w celu wywiązania się z zobowiązań wynikających z Porozumienia paryskiego oraz zmieniające rozporządzenie (UE) nr 525/2013, Dz. U. UE L 156 z 19.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0842&qid=1614620527885&from=PL (dostęp: 28.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/848 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007, Dz. U. UE L 150 z 14.06.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0848&qid=1614530641300&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1242 z dnia 20 czerwca 2019 r. określające normy emisji CO 2 dla nowych pojazdów ciężkich oraz zmieniające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 595/2009 i (UE) 2018/956 oraz dyrektywę Rady 96/53/WE, Dz. U. UE L 198 z 25.07.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1242&qid=1614548889905&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/631 z dnia 17 kwietnia 2019 r. określające normy emisji CO2 dla nowych samochodów osobowych i dla nowych lekkich pojazdów użytkowych oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 443/2009 i (UE) nr 510/2011, Dz. U. UE L 111 z 25.04.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0631&qid=1614545647498&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/943 z dnia 5 czerwca 2019 r. w sprawie rynku wewnętrznego energii elektrycznej, Dz. U. UE L 158 z 14.06.2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0943&qid=1614550335027&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/740 z dnia 25 maja 2020 r. w sprawie etykietowania opon pod kątem efektywności paliwowej i innych parametrów, zmieniające rozporządzenie (UE) 2017/1369 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1222/2009, Dz. U. UE L 177 z 05.06.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0740&qid=1614635809155&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1255/2011 z dnia 30 listopada 2011 r. ustanawiające Program na rzecz dalszego rozwoju zintegrowanej polityki morskiej, Dz. U. UE L 321 z 05.12.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R1255&qid=1612741185700&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1287/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające program na rzecz konkurencyjności przedsiębiorstw oraz małych i średnich przedsiębiorstw (COSME) (2014–2020) i uchylające decyzję nr

1639/2006/WE, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1287&qid=1612729939163&from=PL (dostęp: 9.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1291/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające „Horyzont 2020" – program ramowy w zakresie badań naukowych i innowacji (2014–2020) oraz uchylające decyzję nr 1982/2006/WE, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1291&qid=1612728861853&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1293/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia programu działań na rzecz środowiska i klimatu (LIFE) i uchylające rozporządzenie (WE) nr 614/2007, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1293&qid=1612730966773&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1299/2013 z dnia 17 grudnia 2013 w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących wsparcia z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach celu „Europejska współpraca terytorialna", Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1299&qid=1612733222126&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1300/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Funduszu Spójności i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1084/2006, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1300&qid=1612732922291&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1301/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i przepisów szczególnych dotyczących celu „Inwestycje na rzecz wzrostu i zatrudnienia" oraz w sprawie uchylenia rozporządzenia (WE) nr 1080/2006, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1301&qid=1612733318124&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&qid=1612734247240&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1304/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1081/2006, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1304&qid=1612733113145&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1305&qid=1612733428173&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1306/2013 z dnia 17 grudnia 2013 w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 352/78, (WE) nr 165/94, (WE) nr 2799/98, (WE) nr 814/2000, (WE) nr 1290/2005 i (WE) nr 485/2008, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1306&qid=1612733549667&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1307&qid=1612733638063&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1315/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej i uchylające decyzję nr 661/2010/UE, Dz. U. UE L 348 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1315&qid=1613317761590 (dostęp: 27.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 1316/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające instrument „Łącząc Europę", zmieniające rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010, Dz. U. UE L 348 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1316&qid=1612733816812&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 230/2014 z dnia 11 marca 2014 r. ustanawiające Instrument na rzecz przyczyniania się do Stabilności i Pokoju, Dz. U. UE L 77 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0230&qid=1613239492910&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 232/2014 z dnia 11 marca 2014 r. ustanawiające Europejski Instrument Sąsiedztwa, Dz. U. UE L 77 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0232&qid=1613239610516&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 234/2014 z dnia 11 marca 2014 r. ustanawiające Instrument Partnerstwa na rzecz Współpracy z Państwami Trzecimi, Dz. U. UE L 77 z 15.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0234&qid=1613239724485&from=PL (dostęp: 12.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 282/2014 z dnia 11 marca 2014 r. w sprawie ustanowienia Trzeciego Programu działań Unii w dziedzinie zdrowia

(2014–2020) oraz uchylające decyzję nr 1350/2007/WE, Dz. U. UE L 86 z 21.03.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0282&qid=1613260861404&from=PL (dostęp: 7.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009, Dz. U. UE L 115 z 25.04.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0347&qid=1612828002428&from=PL (dostęp: 27.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 377/2014 z dnia 3 kwietnia 2014 r. ustanawiające program Copernicus i uchylające rozporządzenie (UE) nr 911/2010, Dz. U. UE L 122 z 24.04.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0377&qid=1613260242362&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 421/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. zmieniające dyrektywę 2003/87/WE ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie, w celu wprowadzenia w życie do 2020 r. porozumienia międzynarodowego w sprawie stosowania jednego międzynarodowego środka rynkowego do emisji z międzynarodowego lotnictwa, Dz. U. UE L 129 z 30.04.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0421&qid=1613316753459&from=PL (dostęp: 1.03.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 508/2014 z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenia Rady (WE) nr 2328/2003, (WE) nr 861/2006, (WE) nr 1198/2006 i (WE) nr 791/2007 oraz rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1255/2011, Dz. U. UE L 149 z 20.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0508&qid=1613231122309&from=PL (dostęp: 11.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 510/2011 z dnia 11 maja 2011 r. określające normy emisji dla nowych lekkich samochodów dostawczych w ramach zintegrowanego podejścia Unii na rzecz zmniejszenia emisji CO 2 z lekkich pojazdów dostawczych, Dz. U. UE L 145 z 31.05.2011, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R0510&qid=1612820443787&from=PL (dostęp: 22.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 517/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie fluorowanych gazów cieplarnianych i uchylenia rozporządzenia (WE) nr 842/2006, Dz. U. UE L 150 z 20.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0517&qid=1613316045045&from=PL (dostęp: 16.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 911/2010 z dnia 22 września 2010 r. w sprawie europejskiego programu monitorowania Ziemi (GMES) i początkowej fazy jego realizacji (lata 2011–2013), Dz. U. UE L 276 z 20.10.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0911&qid=1613260329278&from=PL (dostęp: 8.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 995/2010 z dnia 20 października 2010 r. ustanawiające obowiązki podmiotów wprowadzających do obrotu drewno i

produkty z drewna, Dz. U. UE L 295 z 12.11.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0995&qid=1612304399733&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 2493/2000 z dnia 7 listopada 2000 r. w sprawie środków mających na celu wspieranie pełnej integracji wymiaru środowiskowego w procesie rozwoju krajów rozwijających się, Dz. U. WE L 288, 15.11.2000, s. 1–5, Dz. Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 11, t. 34, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000R2493&qid=1611259388809&from=PL (dostęp: 6.01.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) NR 443/2009 z dnia 23 kwietnia 2009 r. określające normy emisji dla nowych samochodów osobowych w ramach zintegrowanego podejścia Wspólnoty na rzecz zmniejszenia emisji CO2 z lekkich pojazdów dostawczych, Dz. U. UE L 140 z 05.06.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0443&qid=1614542359660&from=PL (dostęp: 31.01.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 66/2010 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie oznakowania ekologicznego UE, Dz. U. UE L 27 z 30.01.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0066&qid=1612195950334&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady NR 1312/2013/EU z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie strategicznego planu innowacji Europejskiego Instytutu Innowacji i Technologii (EIT) – wkład EIT w bardziej innowacyjną Europę, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1312&qid=1612730286162&from=PL (dostęp: 9.02.2021).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady NR 1313/2013/EU z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności, Dz. U. UE L 347 z 20.12.2013, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1313&qid=1612731431713&from=PL (dostęp: 10.02.2021).

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia, Dz. U. WE L 160, 26.06.1999, s. 80-102, Polskie wydanie specjalne 2004, rozdz. 3 t. 25, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999R1257&qid=1609370975946&from=PL (dostęp: 6.01.2021).

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), Dz. U. UE L 277 z 21.10.2005, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R1698&qid=1611595785644&from=PL (dostęp: 16.01.2021).

Rozporządzenie Rady (WE) NR 1934/2006 z dnia 21 grudnia 2006 r. ustanawiające instrument finansowania współpracy z państwami i terytoriami uprzemysłowionymi oraz innymi państwami i terytoriami o wysokim dochodzie, Dz. U. UE L 29 z 3.02.2007, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1934R(01)&qid=1611603627991&from=PL (dostęp: 21.01.2021).
Rozporządzenie Rady (WE) NR 2112/2005 z dnia 21 listopada 2005 r. w sprawie dostępu do pomocy zagranicznej Wspólnoty, Dz. U. UE L 344 z 27.12.2005, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R2112&qid=1611603933725&from=PL (dostęp: 21.01.2021).
Rozporządzenie Rady (WE) NR 74/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), Dz. U. UE L 30 z 31.01.2009, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0074&qid=1612195256066&from=PL (dostęp: 16.01.2021).
Rozporządzenie Wykonawcze Komisji (UE) 2020/1294 z dnia 15 września 2020 r. w sprawie unijnego mechanizmu finansowania energii ze źródeł odnawialnych, Dz. U. UE L 303 z 17.09.2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R1294&qid=1614636350613&from=PL (dostęp: 27.02.2021).
Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty, Dz. U. WE C 340 z 10.11.1997, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_amsterdamski_PL_1.pdf (dostęp: 14.11.2020).
Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, Dz. U. UE C 306 z 17.12.2007, http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0017.01/DOC_19 (dostęp: 17.11.2020).
Traktat z Nicei zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty, Dz. U. WE C 80 z 10.3.2001, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_z_Nicei_PL_1.pdf (dostęp: 17.11.2020).
Traktat o Unii Europejskiej, Dz. U. WE C 191 z 29.7.1992, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_z_Maastricht_PL_1.pdf (dostęp: 11.11.2020).

Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych

Decision -/CP.24, COP 24 Dates and venues of future sessions, 15.12.2018, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp24_auv_dv.pdf (dostęp: 16.05.2021).
Konwencja wiedeńska o ochronie warstwy ozonowej, Dz. U. L 297 z 31.10.1988, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:21988A1031(01)&from=PL (dostęp: 22.03.2021).
Porozumienie paryskie, Dz. U. UE L 282 z 19.10.2016, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=PL (dostęp: 9.05.2021).
Protokół montrealski w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową, Dz. U. L 297 z 31.10.1988, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:21988A1031(02)&from=PL (dostęp: 22.03.2021).
Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzony w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., Dz. U. 2005, nr 203 poz. 1684, https://dziennikustaw.gov.pl/D2005203168401.pdf (dostęp: 14.04.2021).

Provisional agenda and annotations including suggestions for the organization of work, Conference of the Parties, Berlin, 28 March – 7 April 1995, United Nations, Framework Convention on Climate Change, FCCC/CP/195/1, 20.03.1995, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop1/01.pdf (dostęp: 8.04.2021).
Provisional agenda and annotations, FCCC/CP/1998/1, 28.08.1998, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop4/01.pdf (dostęp: 15.04.2021).
Provisional agenda and annotations, including suggestions for the organization of work, FCCC/CP/1996/1, 5.07.1996, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop2/01.pdf (dostęp: 9.04.2021).
Provisional agendas for the Conference of the Parties and its subsidiary bodies, Annotations for the provisional agenda for the Conference of the Parties at its fifth session, including suggestions for the organization of work, FCCC/CP/1999/1/Add.1, United Nations, 23.08.1999, https://unfccc.int/cop5/resource/docs/cop5/01a01.pdf (dostęp: 16.04.2021).
Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., Dz. U. 1996 nr 53 poz. 238, https://dziennikustaw.gov.pl/D1996053023801.pdf (dostęp: 8.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eighteenth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012 Part One: Proceedings, FCCC/CP/2012/8, United Nations, 28.02.2013, https://unfccc.int/resource/docs/2012/cop18/eng/08.pdf (dostęp: 1.05.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eighteenth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighteenth session, FCCC/CP/2012/8/Add.1, United Nations, 28.02.2013, https://unfccc.int/resource/docs/2012/cop18/eng/08a01.pdf (dostęp: 1.05.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eighth session, held at New Delhi from 23 October to 1 November 2002, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighth session, FCCC/CP/2002/7/Add.1, United Nations, 28.03.2003, https://unfccc.int/resource/docs/cop8/07a01.pdf (dostęp: 22.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eighth session, held at New Delhi from 23 October to 1 November 2002, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighth session, FCCC/CP/2002/7/Add.2, United Nations, 28.03.2003, https://unfccc.int/resource/docs/cop8/07a02.pdf (dostęp: 22.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eighth session, held at New Delhi from 23 October to 1 November 2002, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its eighth session, FCCC/CP/2002/7/Add.3, United Nations, 28.03.2003, https://unfccc.int/resource/docs/cop8/07a03.pdf (dostęp: 21.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eleventh session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its eleventh session, FCCC/CP/2005/5/Add.1, United Nations, 30.03.2006, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cop11/eng/05a01.pdf (dostęp: 22.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its eleventh session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2005/5, United Nations, 30.03.2006, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cop11/eng/05.pdf (dostęp: 22.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its fifteenth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its

fifteenth session, FCCC/CP/2009/11/Add.1, United Nations, 30.03.2010, https://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/11a01.pdf (dostęp: 28.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its fifteenth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2009/11, United Nations, 30.03.2010, https://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/11.pdf (dostęp: 28.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its fifth session, held at Bonn from 25 October to 5 November 1999, FCCC/CP/1999/6/Add.1, United Nations, 2.02.2000, https://unfccc.int/resource/docs/cop5/06a01.pdf (dostęp: 16.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its first session, held at Berlin from 28 March to 7 April 1995, Part two: action taken by the Conference of the Parties at its first session, FCCC/CP/1995/7/Add.1, United Nations, 6.06.1995, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop1/07a01.pdf (dostęp: 8.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its fourteenth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its fourteenth session, FCCC/CP/2008/7/Add.1, United Nations, 18.03.2009, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cop14/eng/07a01.pdf (dostęp: 26.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its fourteenth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2008/7, United Nations, 19.03.2009, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cop14/eng/07.pdf (dostęp: 26.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its fourth session, held at Buenos Aires from 2 to 14 November 1998, FCCC/CP/1998/16/Add.1, United Nations, 25.01.1999 https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop4/16a01.pdf (dostęp: 15.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2013, Part one: Proceedings, FCCC/CP/2013/10, United Nations, 31.01.2014, https://unfccc.int/resource/docs/2013/cop19/eng/10.pdf (dostęp: 8.05.2021).
Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2013, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its nineteenth session, FCCC/CP/2013/10/Add.1, United Nations, 31.01.2014, https://unfccc.int/resource/docs/2013/cop19/eng/10a01.pdf (dostęp: 8.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its ninth session, held at Milan from 1 to 12 December 2003, Part two: Action teken by the Conference of the Parties at its ninth session, FCCC/CP/2003/6/Add.2, United Nations, 30.03.2004, https://unfccc.int/resource/docs/cop9/06a02.pdf (dostęp: 21.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its ninth session, held at Milan from 1 to 12 December 2003, Part two: Action teken by the Conference of the Parties at its ninth session, FCCC/CP/2003/6/Add.1, United Nations, 22.04.2004, https://unfccc.int/resource/docs/cop9/06a01.pdf (dostęp: 21.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its ninth session, held at Milan from 1 to 12 December 2003, Part one: Proceedings, FCCC/CP/2003/6, United Nations, 30.03.2004, https://unfccc.int/resource/docs/cop9/06.pdf (dostęp: 21.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its second session, held at Geneva from 9 to 19 July 1996, Part two: action taken by the Conference of the Parties at its second session, FCCC/CP/1996/15/Add.1, United Nations, 29.10.1996, https://unfccc.int/cop4/resource/docs/cop2/15a01.pdf (dostęp: 9.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2011/9, United

Nations, 15.03.2012, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09.pdf (dostęp: 30.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its seventeenth session, FCCC/CP/2011/9/Add.1, United Nations, 15.03.2012, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09a01.pdf (dostęp: 30.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties, FCCC/CP/2001/13/Add.4, United Nations, 21.01.2002 https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a04.pdf (dostęp: 18.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties, FCCC/CP/2001/13/Add.3, United Nations, 21.01.2002, https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a03.pdf (dostęp: 18.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties, FCCC/CP/2001/13/Add.1, United Nations, 21.01.2002, https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a01.pdf (dostęp: 18.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, Part two: Action taken by the Conference of the Parties, FCCC/CP/2001/13/Add.2, United Nations, 21.01.2002, https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a02.pdf (dostęp: 18.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its seventh session, held at Marrakesh from 29 October to 10 November 2001, FCCC/CP/2001/13, United Nations, 21.01.2002, https://unfccc.int/resource/docs/cop7/13.pdf (dostęp: 18.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its sixteenth session, FCCC/CP/2010/7/Add.1, United Nations, 15.03.2011, https://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07a01.pdf (dostęp: 30.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2010/7, United Nations, 15.03.2011, https://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07.pdf (dostęp: 30.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its tenth session, held at Buenos Aires from 6 to 18 December 2004, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2004/10, United Nations, 18.04.2005, https://unfccc.int/resource/docs/cop10/10.pdf (dostęp: 21.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its tenth session, held at Buenos Aires from 6 to 18 December 2004, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its tenth session, FCCC/CP/2004/10/Add.1, United Nations, 19.04.2005, https://unfccc.int/resource/docs/cop10/10a01.pdf (dostęp: 21.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its third session, held at Kyoto from 1 to 11 December 1997, FCCC/CP/1997/7, United Nations, 24.03.1998, https://unfccc.int/resource/docs/cop3/07.pdf (dostęp: 12.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its thirteenth session, FCCC/CP/2007/6/Add.1, United Nations, 14.03.2008, https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06a01.pdf (dostęp: 24.04.2021).

Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2007/6, United Nations, 14.03.2008, https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06.pdf (dostęp: 24.04.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twelfth session, held at Nairobi from 6 to 17 November 2006, Part One: Proceedings, FCCC/CP/2006/5, United Nations, 26.01.2007, https://unfccc.int/resource/docs/2006/cop12/eng/05.pdf (dostęp: 23.04.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twentieth session, FCCC/CP/2014/10/Add.1, United Nations, 2.02.2015, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/eng/10a01.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twentieth session, FCCC/CP/2014/10/Add.2, United Nations, 2.02.2015, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/eng/10a02.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty- sixth session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Part one: Proceedings, FCCC/CP/2021/12, United Nations, https://unfccc.int/documents/460953 (dostęp: 11.03.2023).

Report of the Conference of the Parties on its twenty- sixth session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-sixth session, FCCC/CP/2021/12/Add.1, United Nations, 8.03.2022, https://unfccc.int/documents/460954 (dostęp: 11.03.2023).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-fifth session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-fifth session, FCCC/CP/2019/13/Add.1, United Nations, 16.03.2020, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2019_13a01E.pdf (dostęp: 17.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-fifth session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019, FCCC/CP/2019/13, United Nations, 16.03.2020, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2019_13E.pdf (dostęp: 16.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015, Part one: Proceedings, FCCC/CP/2015/10, United Nations, 29.01.2016, https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-first session, FCCC/CP/2015/10/Add.1, United Nations, 29.01.2016, https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-fourth session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, FCCC/CP/2018/10, United Nations, 19.03.2019, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/10.pdf (dostęp: 14.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-second session, held in Marrakech from 7 to 18 November 2016, FCCC/CP/2016/10, United Nations, 31.01.2017, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cop22/eng/10.pdf (dostęp: 13.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-second session, held in Marrakech from 7 to 18 November 2016, Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twentysecond session, United Nations, FCCC/CP/2016/10/Add.1, 31.01.2017, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cop22/eng/10a01.pdf (dostęp: 13.05.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twenty-third session, held in Bonn from 6 to 18 November 2017, FCCC/CP/2017/11, United Nations, 8.02.2018, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/11.pdf (dostęp: 13.05.2021).
Report of the Conference of the Parties on the first part of its sixth session , held at the Hague from 13 to 25 November 2000, FCCC/CP/2000/5/Add.2, United Nations, https://unfccc.int/resource/docs/cop6/05a02.pdf (dostęp: 16.04.2021).
Report of the Conference of the Parties on the second part on its sixth session, held at Bonn from 16 to 27 July 2001, FCCC/CP/2001/5, United Nations, 25.11.2001, https://unfccc.int/resource/docs/cop6secpart/05.pdf (dostęp: 18.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum. Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement at its third session, FCCC/PA/CMA/2021/10/Add.1, United Nations, 8.03.2022, https://unfccc.int/documents/460950 (dostęp: 11.03.2023).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement at its third session, FCCC/PA/CMA/2021/10/Add.2, United Nations, 8.03.2022, s. 2-55, https://unfccc.int/documents/460951 (dostęp: 11.03.2023).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session, held in Glasgow from 31 October to 13 November 2021. Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement at its third session, FCCC/PA/CMA/2021/10/Add.3, United Nations, 8.03.2022, https://unfccc.int/documents/460952 (dostęp: 11.03.2023).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fourteenth session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, FCCC/KP/CMP/2018/8, United Nations, 19.03.2019, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/08e.pdf (dostęp: 14.05.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fifteenth session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019, FCCC/KP/CMP/2019/8, United Nations, 16.03.2020, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cmp2019_08E.pdf (dostęp: 16.05.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its second session, held in Madrid from 2 to 15 December 2019, FCCC/PA/CMA/2019/6, United Nations, 16.03.2020, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2019_06E.pdf, 16.05.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the third part of its first session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, FCCC/PA/CMA/2018/3, United Nations, 19.03.2019, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/CMA_2018_3.pdf (dostęp: 14.05.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the third part of its first session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement, FCCC/PA/CMA/2018/3/Add.1, United Nations, 19.03.2019, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_03a01E.pdf (dostęp: 14.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the third part of its first session, held in Katowice from 2 to 15 December 2018, Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement, FCCC/PA/CMA/2018/3/Add.2, United Nations, 19.03.2021, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/CMA2018_03a02E.pdf (dostęp: 14.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its twelfth session, held in Marrakech from 7 to 18 November 2016, FCCC/KP/CMP/2016/8, United Nations, 31.01.2017, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cmp12/eng/08.pdf (dostęp: 13.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on the first part of its first session, held in Marrakech from 15 to 18 November 2016, Part two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement, FCCC/PA/CMA/2016/3/Add.1, United Nations, 31.01.2017, https://unfccc.int/resource/docs/2016/cma1/eng/03a01.pdf (dostęp: 13.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its tenth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part one: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2014/9, United Nations, 2.02.2015, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cmp10/eng/09.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its eleventh session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015, Part one: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2015/8, United Nations, 29.01.2016, https://unfccc.int/resource/docs/2015/cmp11/eng/08.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its seventh session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its seventh session, FCCC/KP/CMP/2011/10/Add.1, United Nations, 15.03.2012, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cmp7/eng/10a01.pdf (dostęp: 30.04.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its seventh session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its seventh session, FCCC/KP/CMP/2011/10/Add.1, United Nations, 15.03.2012, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cmp7/eng/10a01.pdf (dostęp: 1.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its ninth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2013, Part one: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2013/9, United Nations, 31.01.2014, https://unfccc.int/resource/docs/2013/cmp9/eng/09.pdf (dostęp: 8.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its eighth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2012/13, United Nations, 28.02.2013, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/2012/cmp8/eng/13.pdf (dostęp: 1.05.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its eighth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its eighth session, FCCC/KP/CMP/2012/13/Add.1,

United Nations, 28.02.2013,
https://unfccc.int/resource/docs/2012/cmp8/eng/13a01.pdf (dostęp: 1.05.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its seventh session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2011/10, United Nations, 15.03.2012, https://unfccc.int/resource/docs/2011/cmp7/eng/10.pdf (dostęp: 30.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its sixth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2010/12, United Nations, 15.03.2011, https://unfccc.int/resource/docs/2010/cmp6/eng/12.pdf (dostęp: 30.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fifth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2009/21, United Nations, 30.03.2010, https://unfccc.int/resource/docs/2009/cmp5/eng/21.pdf (dostęp: 28.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fourth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Decision 1/CMP.4, FCCC/KP/CMP/2008/11/Add.2, United Nations, 19.03.2009, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cmp4/eng/11a02.pdf (dostęp: 26.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its fourth session, held in Poznan from 1 to 12 December 2008, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2008/11, United Nations, 19.03.2009, https://unfccc.int/resource/docs/2008/cmp4/eng/11.pdf (dostęp: 26.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its third session, held in Bali from 3 to 15 December 2007, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2007/9, United Nations, 14.03.2008, https://unfccc.int/resource/docs/2007/cmp3/eng/09.pdf (dostęp: 24.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its second session, held at Nairobi from 6 to 17 November 2006, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its second session, FCCC/KP/CMP/2006/10/Add.1, United Nations, 2.03.2007, https://unfccc.int/resource/docs/2006/cmp2/eng/10a01.pdf (dostęp: 24.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its second session, held at Nairobi from 6 to 17 November 2006, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2006/10, United Nations, 26.01.2007, https://unfccc.int/resource/docs/2006/cmp2/eng/10.pdf (dostęp: 23.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its first session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its first session, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.3, United Nations, 30.03.2006,
https://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/eng/08a03.pdf (dostęp: 22.04.2021).
Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its first session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part Two: Action taken by the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol at its first session, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.1, United Nations, 30.03.2006,
https://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/eng/08a01.pdf (dostęp: 22.04.2021).

Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol on its first session, held at Montreal from 28 November to 10 December 2005, Part One: Proceedings, FCCC/KP/CMP/2005/8, United Nations, 30.03.2006, https://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/eng/08.pdf (dostęp: 22.04.2021).

Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014, Part one: Proceedings, FCCC/CP/2014/10, United Nations, 2.02.2015, https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/eng/10.pdf (dostęp: 9.05.2021).

Resolution adopted by the General Assembly on 3 December 1968 ,,Problems of the human environment", A/RES/2398 (XXIII), https://undocs.org/en/A/RES/2398(XXIII) (dostęp: 17.03.2021).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 42/187, 11.12.1989, https://undocs.org/en/A/RES/42/187 (dostęp: 2.04.2021).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 43/53, 6.12.1988, https://undocs.org/en/A/RES/43/53 (dostęp: 3.04.2021).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 43/196, 20.12.1988, https://undocs.org/en/A/RES/43/196 (dostęp: 3.04.2021).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 44/206, 22.12.1989, https://undocs.org/en/A/RES/44/206 (dostęp: 3.04.2021).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 44/228, 22.12.1989, https://undocs.org/en/A/RES/44/228 (dostęp: 3.04.2021).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 45/212, 21.12.1990, https://undocs.org/en/A/RES/45/212 (dostęp: 4.04.2021).

Summary of the first Conference of the Parties for the Framework Convention on Climate Change: 28 March – 7 April 1995, Earth Negotiations Bulletin, International Institute for Sustainable Development, Vol. 12, No. 21, 10.04.1995, https://cetesb.sp.gov.br/proclima/wp-content/uploads/sites/36/2014/08/cop-1_ingles.pdf (dostęp: 8.04.2021).

Stenogramy z posiedzeń Sejmu

Wypowiedzi z 1 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 9 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 19.11.2019 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=1&dzien=3 (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 1 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 10 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 18.11.2011 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=1&dzien=3 (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 1 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 10 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 18.11.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=1&dzien=4 (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 11 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 2 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o poselskim projekcie uchwały w sprawie rozpoczęcia przez Rząd RP renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego na szczeblu Unii Europejskiej z respektowaniem zobowiązań Stron Konwencji Klimatycznej ONZ i Protokołu z Kioto (druki nr 142 i 251), 28.03.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=11&dzien=3 (dostęp: 09.02.2023).

Wypowiedzi z 16 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 5 punkt porządku dziennego: Rozpatrzenie poselskiego wniosku o zarządzenie ogólnopolskiego referendum w sprawie renegocjacji pakietu klimatyczno-energetycznego (druk nr 423), 13.06.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=16&dzien=1 (dostęp: 10.02.2023).

Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu II kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania rządu wraz z wnioskiem o udzielenie wotum zaufania, 8.11.1993 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf (dostęp: 1.03.2023).

Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu III kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania Rady Ministrów wraz z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 10.11.1997 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf (dostęp: 1.03.2023).

Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 25.10.2001 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 1.03.2023).

Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu V kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 10.11.2005 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 2 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 23.11.2007 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 22 posiedzenia Sejmu V kadencji, 13 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 19.07.2006 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 23 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 13 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych o rządowym projekcie ustawy o promowaniu wytwarzania energii elektrycznej w morskich farmach wiatrowych (druki nr 809 i 835), 16.12.2020 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=23&dzien=2 (dostęp: 18.02.2023).

Wypowiedzi z 23 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 4 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o komisyjnym projekcie uchwały w sprawie racjonalnego wdrażania polityki klimatycznej (druki nr 499 i 581), 26.09.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=22&dzien=1 (dostęp: 10.02.2023).

Wypowiedzi z 27 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji przyjętego w Paryżu w dniu 12 grudnia 2015 r. Porozumienia paryskiego do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 19 maja 1992 r. (druki nr 886 i 900), 5.10.2016 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=27&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 27 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji przyjętego w Paryżu w dniu 12 grudnia 2015 r. Porozumienia paryskiego do Ramowej konwencji

Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 19 maja 1992 r., 6.10.2016 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=27&dzien=3 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 28 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 5 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw (druki nr 1008 i 1061), 14.04.2021 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=28&dzien=1 (dostęp: 19.02.2023).

Wypowiedzi z 38 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 8 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych oraz Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy - Prawo ochrony środowiska oraz ustawy o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych i innych substancji (druki nr 1514 i 1553), 29.09.2021 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=38&dzien=1 (dostęp: 19.02.2023).

Wypowiedzi z 42 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 16 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o systemie zarządzania emisjami gazów cieplarnianych lub innych substancji (druki nr 1936 i 1978), 21.05.2009 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 6.02.2023).

Wypowiedzi z 43 posiedzenia Sejmu IX kadencji, 41 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji do Spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych o poselskim projekcie uchwały w sprawie wezwania państw Unii Europejskiej do zawieszenia unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS) i podjęcia działań na rzecz reformy (druki nr 1825 i 1828), 9.12.2021 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=43&dzien=5 (dostęp: 19.02.2023).

Wypowiedzi z 44 posiedzenia Sejmu II kadencji, 17 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania rządu oraz proponowany skład Rady Ministrów, 3.03.1995 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf (dostęp: 1.03.2023).

Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu III kadencji, 12 punkt porządku dziennego: Pierwsze czytanie komisyjnego projektu rezolucji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie wzrostu wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, 7.07.1999 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf (dostęp: 3.02.2023).

Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 32 punkt porządku dziennego: Informacja prezesa Rady Ministrów o stanowisku rządu na Konferencję Klimatyczną COP 15 w Kopenhadze, 20.11.2009 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 7.02.2023).

Wypowiedzi z 54 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 12.12.2017 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=54&dzien=1 (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 55 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 10 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu w Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 2120 i 2163), 10.01.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=55&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 58 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 20 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz

Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonego w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., sporządzonej w Ad-Dausze dnia 8 grudnia 2012 r. (druki nr 2136 i 2162), 7.02.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=58&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 67 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (druki nr 2743 i 2763), 19.07.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=67&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 67 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 24 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, 20.07.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=67&dzien=3 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 73 posiedzenia Sejmu II kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Przedstawiony przez prezesa Rady Ministrów program działania rządu wraz z wnioskiem o udzielenie wotum zaufania, 14.02.1996 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf (dostęp: 1.03.2023).

Wypowiedzi z 74 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 15 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (druki nr 3080 i 3097), 13.12.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=74&dzien=2 (dostęp: 15.02.2023).

Wypowiedzi z 75 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 27 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 14.05.2004 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 1.03.2023).

Wypowiedzi z 76 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 1 punkt porządku dziennego: Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 1.10.2014 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=76&dzien=1 (dostęp: 2.03.2023).

Wypowiedzi z 80 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 19 punkt porządku dziennego: Informacja rządu o aktualnej sytuacji i perspektywach polskiej energetyki (druk nr 3701), 16.12.2010 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 8.02.2023).

Wypowiedzi z 83 posiedzenia Sejmu VIII kadencji, 5 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych oraz niektórych innych ustaw (druki nr 3471 i 3569), 3.07.2019 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=83&dzien=1 (dostęp: 16.02.2023).

Wypowiedzi z 88 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 4 punkt porządku dziennego: Pierwsze czytanie rządowego projektu ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji

gazów cieplarnianych (druk nr 3151), 3.03.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=88&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).

Wypowiedzi z 91 posiedzenia Sejmu VI kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (druki nr 3887 i 4091), 27.04.2011 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf (dostęp: 8.02.2023).

Wypowiedzi z 92 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 6 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i innych substancji wprowadzanych do powietrza (druki nr 3381 i 3504), 1.12.2004 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 3.02.2023).

Wypowiedzi z 94 posiedzenia Sejmu IV kadencji, 3 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o stanowisku Senatu w sprawie ustawy o handlu uprawnieniami do emisji do powietrza gazów cieplarnianych i innych substancji (druki nr 3590 i 3595), 22.12.2004 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf (dostęp: 3.02.2023).

Wypowiedzi z 94 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 4 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (druki nr 3151 i 3418), 10.06.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=94&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).

Wypowiedzi z 99 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonego w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., przyjętej w Ad-Dausze dnia 8 grudnia 2012 r. (druki nr 3809 i 3889), 9.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=99&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).

Wypowiedzi z 99 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz Komisji Spraw Zagranicznych o rządowym projekcie ustawy o ratyfikacji Poprawki dauhańskiej do Protokołu z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonego w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r., przyjętej w Ad-Dausze dnia 8 grudnia 2012 r., 11.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=99&dzien=3 (dostęp: 11.02.2023).

Wypowiedzi ze 101 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 14 punkt porządku dziennego: Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy o lasach (druki nr 3876 i 3920), 23.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/posiedzenie.xsp?view=1&posiedzenie=101&dzien=1 (dostęp: 11.02.2023).

Wypowiedzi ze 117 posiedzenia Sejmu III kadencji, 2 i 3 punkt porządku dziennego: Rządowy dokument ,,II polityka ekologiczna państwa (druk nr 2095) wraz ze stanowiskiem Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (druk nr 2898); Rządowy dokument ,,Strategia rozwoju energetyki odnawialnej" (druk nr 2215) wraz ze stanowiskiem Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (druk nr 2767), 22.08.2001 r., https://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf (dostęp: 3.02.2023).

Stenogramy z posiedzeń komisji sejmowych

Biuletyn z posiedzenia: Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 239), Komisji Gospodarki (nr 205), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 186), biuletyn 4917/VI, 1.04.2011, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/BAA6EC4783A1C5D2C1257872004D04FD/$file/0491706.pdf (dostęp: 23.11.2022).

Biuletyn z posiedzenia: Komisji Infrastruktury (nr 154), Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej (nr 126), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 61), biuletyn 1934/VI, 3.03.2009, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/FFF4CF8F2F8FC1F8C125757F004F7F55/$file/0193406.pdf (dostęp: 15.11.2022).

Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 46), biuletyn 1375/V, 7.12.2006, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/ED9AC5CBDF67DAF4C125725700490FDF/$file/0137505.pdf (dostęp: 9.07.2022).

Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 70), biuletyn 2099/VI, 2.04.2009, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/B758034E93F99428C12575A20049E112/$file/0209906.pdf (dostęp: 21.11.2022).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii i Skarbu Państwa (nr 5), 13.02.2020, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/9524149FB9946F7BC125851900339EFF/%24File/0027009.pdf (dostęp: 22.02.2023).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 34), 29.03.2021, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/11396960E8D1E79CC12586B500401DF1/%24File/0111909.pdf (dostęp: 22.02.2023).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 59), 10.09.2021, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/EBD7F927AAACB02DC1258759002FE2E6/%24File/0163409.pdf (dostęp: 22.02.2023).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 23), 15.12.2020, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/57210CADF6A1227AC125865300306850/%24File/0086209.pdf (dostęp: 22.02.2023).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Energii, Klimatu i Aktywów Państwowych (nr 80), 8.12.2021, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/2A5B96CE080ECBC3C12587B200432188/%24File/0206709.pdf (dostęp: 22.02.2023).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 8), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 10), 15.01.2020, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/DAE2E6FE82CCCBF2C12584F7003D4823/%24File/0015009.pdf (dostęp: 20.12.2022).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do spraw Unii Europejskiej (nr 201), Komisji Gospodarki (nr 82), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 95), 7.11.2013, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/23C1EAD2879BAC43C1257C28004F7BDD/%24File/0259007.pdf (dostęp: 30.11.2022).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży (nr 84), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 83), 12.10.2021, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/64BA5D0C4AEAF6A3C125877A006B3476/%24File/0179309.pdf (dostęp: 22.12.2022).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Gospodarki (nr 141), Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 167), 15.01.2015, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/560A209CC5E8AF75C1257DD50050E5D2/%24File/0418407.pdf (dostęp: 30.11.2022).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 14), 12.02.2020, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/2C02C50CF7C4CD88C12585180037C1E2/%24File/0025409.pdf (dostęp: 21.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 113), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 93), 9.01.2018, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/1FD68AAF2037F59FC12582180047D36D/%24File/0271308.pdf (dostęp: 8.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7), 29.12.2015, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/E906E2607D8C7209C1257F31004F5BAC/%24File/0013808.pdf (dostęp: 6.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7), 8.01.2020, s. 3-4, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/A999757E30DD7F42C12584F100408284/%24File/0011309.pdf (dostęp: 20.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 53), 19.05.2021, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy9.nsf/0/63BFEA65BB8FA7A3C12586E0003151E0/%24File/0125909.pdf (dostęp: 22.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 49), 1.12.2016, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/FE873A54D8603611C1258083004E3AD8/%24File/0134108.pdf (dostęp: 8.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 101), 9.11.2017, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/7913F088C46BE0A4C12581DE00500425/%24File/0250108.pdf (dostęp: 8.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 2), 25.11.2015, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/08510CD0284CCCF6C1257F0E004BA338/%24File/0003708.pdf (dostęp: 6.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 11), 14.03.2012, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/BE70251686ACB782C12579D6002F2740/%24File/0033907.pdf (dostęp: 29.11.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 21), 10.05.2012, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/BD89CCFB41F306AFC1257A090047E620/%24File/0054807.pdf (dostęp: 29.11.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 25), 14.06.2012, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/55A7BA14EAD60BC0C1257A22004AAF69/%24File/0064207.pdf (dostęp: 29.11.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 42), 5.10.2016, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/ACD6F48F1A690018C125804A00491F16/%24File/0109008.pdf (dostęp: 7.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 204), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 191), 9.09.2015, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/93729A2C164B27A6C1257EC10045342B/%24File/0503707.pdf (dostęp: 4.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 113), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 93), 9.01.2018,
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 150), 18.07.2018, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/C52CB7DBCDDB91CCC12582DC004BA577/%24File/0344408.pdf (dostęp: 13.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 48), 30.11.2016, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/95B2037E6089E323C1258089004DA4D9/%24File/0133008.pdf (dostęp: 7.12.2022).

Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 158) 20.11.2018, s. 39, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/5A99DEA9283C983BC125835C004E0C5A/%24File/0376508.pdf (dostęp: 13.12.2022).
Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 38), 10.10.2012, https://orka.sejm.gov.pl/zapisy7.nsf/0/0912FD25DB9D0292C1257A98004A85C9/%24File/0101807.pdf (dostęp: 22.03.2023).
Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 87)*, biuletyn 2729/III, 26.04.2000, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/4C4AF8E97109836AC1256B73003BDA89?OpenDocument (dostęp: 24.06.2022).
Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 93)*, biuletyn 2878/III, 06.06.2000, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/2C780B681485460BC1256B73003C0DFC?OpenDocument (dostęp: 24.06.2022).
Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 146)*, biuletyn 3980/III, 28.03.2001, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/1083AC59B4BDDBBAC1256B73003DAC08?OpenDocument (dostęp: 28.06.2022).
Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 33), Komisji Spraw Zagranicznych (nr 46)*, biuletyn 863/IV, 23.07.2002, http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main4?OpenForm&OSZ (dostęp: 29.06.2022).
Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 56)*, biuletyn 1378/IV, 07.01.2003, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/2569B957A871625CC1256CBC0050BEAE?OpenDocument (dostęp: 29.06.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 20) i Komisji Gospodarki (nr 22), biuletyn 617/VI, 7.05.2008, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/DF69402BB012A4EDC125745D0027620E/$file/0061706.pdf (dostęp: 7.11.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 43), biuletyn 1366/VI, 21.10.2008, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/0C13455FE0FAE24DC1257504004B7D48/$file/0136606.pdf (dostęp: 8.11.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 42), biuletyn 1338/VI, 15.10.2008, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/A2D022B98CD6460EC12574F2003678BE/$file/0133806.pdf (dostęp: 8.11.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 103), biuletyn 2948/VI, 5.11.2009, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/63BC9B6D72D120A9C1257674003F7CB8/$file/0294806.pdf (dostęp: 23.11.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 126), biuletyn 3478/VI, 2.03.2010, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/DEACF459B33A2A46C12576F100324355/$file/0347806.pdf (dostęp: 23.11.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 7), biuletyn 165/III, 20.01.1998, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/F00D92E6313C4AD8C1256B730038E488?OpenDocument (dostęp: 21.06.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 24), biuletyn 675/III, 14.07.1998, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/C41A57479E51EAADC1256B73003A1B7C?OpenDocument (dostęp: 21.06.2022).
Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 40), biuletyn 1290/V, 15.11.2006, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/0DF1B1D489A2243FC125723D0044D64F?OpenDocument (dostęp: 8.07.2022). *Biuletyn z posiedzenia: Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 58)*, biuletyn 1827/VI, 11.02.2009, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/5C800B9953832228C1257569004ED227/$file/0182706.pdf (dostęp: 14.11.2022).

Stenogram z posiedzenia *Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 62)*, biuletyn 1982/III, 05.10.1999, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/A79CA43460853AABC1256B730037A29D?OpenDocument (dostęp: 22.06.2022).

Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (nr 105), biuletyn nr 2550/II, 7.05.1996, https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/B2?Open (dostęp: 20.06.2021).

Stenogram z posiedzenia Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, nr 126/VI, 9.01.2008, http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/A0E97DF8109F805CC12573DE00376A20/$file/0012606.pdf (dostęp: 6.11.2022).

Programy ugrupowań politycznych

Deklaracja ideowa, Unia Polityki Realnej, https://uniapolitykirealnej.org.pl/deklaracja.html (dostęp: 14.05.2020).

Ekologicznie. Demokratycznie. Solidarnie. Program 2018, Partia Zieloni, https://partiazieloni.pl/wp-content/uploads/2018/10/program_2018-calosc-rozk%C5%82ad-2.pdf (dostęp: 13.05.2020).

Łączymy Polaków, Program wyborczy 2019, KW Polskie Stronnictwo Ludowe, https://koalicjapolska.com.pl/wp-content/uploads/2020/12/PROGRAM_PSL_2019.pdf (dostęp: 30.04.2022).

Plan zmian 2014-2019. Program Twojego Ruchu. Projekt, http://twojruch.eu/wp-content/uploads/2014/09/plan-zmian.pdf (dostęp: 13.05.2020).

Polska dla Ciebie. Piątka Konfederacji. Program Konfederacji Wolność i Niepodległość, KW Konfederacja Wolność i Niepodległość, 2019, https://konfederacja.pl/app/uploads/2019/09/KONFEDERACJA-Program-Wyborczy-Polska-dla-Ciebie.pdf (dostęp: 30.04.2022).

Polska jutra. Główne postulaty Lewicy, KW Sojusz Lewicy Demokratycznej, 2019, https://klub-lewica.org.pl/images/media/Program_Lewicy.pdf (dostęp: 30.04.2022).

Polski model państwa dobrobytu, Program Prawa i Sprawiedliwości 2019, KW Prawo i Sprawiedliwość, 2019, https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf (dostęp: 25.04.2022).

Program Prawa i Sprawiedliwości 2014, Prawo i Sprawiedliwość, Warszawa 2014.

Twoja Polska. Program Koalicji Obywatelskiej, KKW Koalicja Obywatelska PO .N iPL Zieloni, Warszawa 2019, https://platforma.org/upload/document/86/attachments/121/KO%20Program.pdf (dostęp: 28.04.2022).

Raporty i sprawozdania

Timbro Authoritarian Populism Index, 2019, https://populismindex.com/wp-content/uploads/2019/02/TAP2019C.pdf (dostęp: 20.03.2023).

Burck J., Marten F., Bals C., *The Climate Change Performance Index, Results 2016*, Berlin 2015, https://germanwatch.org/sites/default/files/publication/13626.pdf (dostęp: 13.05.2021).

Climate change adaptation in the agriculture sector in Europe, EEA Report, European Environment Agency, Luxembourg 2019, No 04/2019, https://www.euroseeds.eu/app/uploads/2019/09/Climate-change-adaptation-in-the-agriculture-sector-in-Europe.pdf (dostęp: 14.03.2020).

Czyżak P. et al., *Zielony Pakiet Fiskalny*, „Instrat Policy Note", 03/2020, Warszawa 2020, https://instrat.pl/zielony-pakiet-fiskalny/ (dostęp: 6.09.2022).

Czyżak P., et al., *Zielone miejsca pracy. Przypadek regionu bełchatowskiego*, „Instrat Policy Paper" 04/2020, Warszawa 2020, https://instrat.pl/belchatow-2020/ (dostęp: 6.09.2022).
Czyżak P., Sikorski M., Wrona A., *Co po węglu? Potencjał OZE w Polsce*, „Instrat Policy Paper" 06/2021, Warszawa 2021, https://instrat.pl/potencjal-oze/ (dostęp: 6.09.2022).
Czyżak P., Sikorski M., Wrona A., *Wiatr w żagle. Zasada 10H a potencjał lądowej energetyki wiatrowej w Polsce*, „Instrat Policy Note" 01/2021, Warszawa 2021, https://instrat.pl/zasada-10h/ (dostęp: 6.09.2022).
Emisja gazów cieplarnianych, Raport Zintegrowany ESG 2020, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., https://pgnig2020.pl/srodowisko-i-klimat/emisja-gazow-cieplarnianych/ (dostęp: 5.05.2022).
Geschäftsbericht 2021. New Auto, Volkswagen AG, Hannover 2022, https://www.volkswagenag.com/presence/investorrelation/publications/annual-reports/2022/volkswagen/Y_2021_d.pdf (dostęp: 15.05.2022).
Houghton K. T., Jenkins G. J., Ephraums J. J. (red.), *Climate Change. The IPCC Scientific Assessment*, Nowy Jork, Port Chester, Melbourne, Sydney 1990, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ipcc_far_wg_I_full_report.pdf (dostęp: 4.04.2021).
Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2013 rok, Fundacja ClientEarth Poland, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2013-rok/ (dostęp: 3.06.2022).
Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2014 rok, Fundacja ClientEarth Poland, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2014-rok/ (dostęp: 3.06.2022).
Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2015 rok, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2015-rok/ (dostęp: 3.06.2022).
Kwestionariusz sprawozdania z działalności fundacji za 2016 rok, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2016-rok/ (dostęp: 3.06.2022).
Masson-Delmotte V. et al. (red), Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge and New York 2021, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf (dostęp: 3.08.2022).
Nowak L. et al., *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa 2013, https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/ludnosc-stan-i-struktura-demograficzno-spoleczna-nsp-2011,16,1.html (dostęp: 10.01.2022).
Olecka A. et al., *Krajowy Raport Inwentaryzacyjny 2021. Inwentaryzacja gazów cieplarnianych w Polsce dla lat 1988-2019*, Warszawa 2021, https://www.kobize.pl/uploads/materialy/materialy_do_pobrania/krajowa_inwentaryzacja_emisji/NIR_2021_raport_syntetyczny_PL.pdf (dostęp: 5.10.2022).
Pachauri R. K., Meyer L. A. (red.), *IPCC 2014: Klimaänderung 2014. Synthesebericht. Beitrag der Arbeitsgruppen I, II und III, zum Fünften Sachstandsbericht des Zwichenstaatlichen Ausschusses für Klimaänderung (IPCC)* Genf, Deutsche Übersetzung durch Deutsche IPCC-Koordinierungsstelle, Bonn 2016,

https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/IPCC-AR5_SYR_barrierefrei.pdf (dostęp: 28.09.2019).
Problems of the human environment. Report of the Secretary-General, United Nations, Economic and Social Counsil, Nowy Jork, 26.05.1969, https://digitallibrary.un.org/record/729455#record-files-collapse-header (dostęp: 18.03.2021).
Progress on household drinking water, sanitation and hygiene 2000-2017, UNICEF, WHO, New York 2019, https://www.who.int/water_sanitation_health/publications/jmp-2019-full-report.pdf?ua=1 (dostęp: 3.10.2019).
Raport ESG Grupy Kapitałowej Enea za 2020 r. Enea S.A., https://raportesg2020.csr.enea.pl/raport_2020_ESG_ENEA_PL.pdf (dostęp: 12.05.2022).
Raport Środowiskowy 2020, Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita, 2021, https://mlekovita.com.pl/uploads/files/Raport%20%C5%9Brodowiskowy%202020.pdf (dostęp: 23.05.2022).
Raport z działalności Forum Energii w 2017 r., https://www.forum-energii.eu/public/upload/files/sprawozdanie2017_final.pdf (dostęp: 4.06.2022).
Raport z działalności Forum Energii w 2018 r., Fundacja Forum Energii, https://www.forum-energii.eu/public/upload/files/190104%20-%20sprawozdanie2018_final.pdf (dostęp: 4.06.2022).
Raport z działalności Forum Energii w 2019 r., Fundacja Forum Energii, https://forum-energii.eu/public/upload/files/191210%20-%20sprawozdanie2019_ost.pdf (dostęp: 4.06.2022).
Raport z działalności Forum Energii w 2020 r., Fundacja Forum Energii, https://forum-energii.eu/public/upload/files/Sprawozdanie_roczne_2020_Forum_Energii.pdf (dostęp: 4.06.2022).
Raport zintegrowany Grupy Azoty za rok 2020, Grupa Azoty, 2021, https://raport2020.grupaazoty.com/ryzyko/zarzadzanie-ryzykiem-klimatycznym/ (dostęp: 17.05.2022).
Raport zrównoważonego rozwoju ArcelorMittal Poland 2020, ArcelorMittal Poland, 2021, https://poland.arcelormittal.com/fileadmin/Content/user_upload/ArcelorMittal_Poland_Raport_zrownowazonego_rozwoju_za_2020.pdf (dostęp: 16.05.2022).
Raport zintegrowany Grupy Orlen 2020, PKN Orlen, PKN Orlen 2021, https://raportzintegrowany2020.orlen.pl/uploads/orlen-raport-zintegrowany-2020-pl.pdf (dostęp: 4.05.2022).
Raport zintegrowany Grupy Orlen za rok 2019, PKN Orlen 2020, https://raportzintegrowany2019.orlen.pl/contents/uploads/2020/07/Raport-Zintegrowany-ORLEN-2019.pdf (dostęp: 4.05.2022).
Report of the International conference of the Assessment of the role of carbon dioxide and of other greenhouse gases in climate variations and associated impacts, World Meteorological Organisation, 1986, No. 661, https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=6321#.Y170qXbMJPY (dostęp: 30.10.2022).
Report of the United Nations Conference on the Human Environment, United Nations, Nowy Jork 1973, https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1 (dostęp: 19.03.2021).
Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future, United Nations Secretary-General, World Commission on Environment and Development, Nowy Jork 1987, https://digitallibrary.un.org/record/139811 (dostęp: 30.10.2022).

Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2011.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2012, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2012_0.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2013, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2013_0.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Sprawozdanie%20merytoryczne.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Sprawozdanie%20merytoryczne%20OPP_2020.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2012, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2012_sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2017, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2017_INSPRO_Sprawozdanie_OPP.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2018, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2018_INSPRO_Sprawozdanie_OPP.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2019_Sprawozdanie_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2020_Sprawozdanie_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020, Fundacja Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2021/11/c5ecd532-sprawozdanie-merytoryczne_2020.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019, Fundacja Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2020/10/413e61c7-gp2019_sprawozdanie-merytoryczne.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Roczne sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2018, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2018-rok/ (dostęp: 3.06.2022).
Roczne sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2019, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2019-rok/ (dostęp: 3.06.2022).

Roczne sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2020, Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/sprawozdanie-z-dzialalnosci-fundacji-za-2020-rok/ (dostęp: 4.06.2022).
S.A. za 2020 rok, KGHM Polska Miedź S.A., https://kghm.com/pl/zrownowazony-rozwoj/raporty-i-zasoby (dostęp: 10.05.2022).
Skonsolidowane Sprawozdanie Finansowe Grupy Kapitałowej Enea za rok obrotowy kończący się 31 grudnia 2021 r., Enea Centrum Sp. z o.o., Poznań 2022, https://ir.enea.pl/pr/733533/skonsolidowany-raport-roczny-srr-2021 (dostęp: 12.05.2022).
Sprawozdanie Grupy Kapitałowej PGNiG na temat informacji niefinansowych za rok 2021, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., Warszawa 2022, https://pgnig.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/okresowe (dostęp: 5.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2013 roku, Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2013_sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2014 roku, Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2014_sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2015 roku, Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2015_Sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich (INSPRO) z działalności w 2016 roku, Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2016_Sprawozdanie_merytoryczne_INSPRO.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2007, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2007_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2008, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2008_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2009, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2009_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2010, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2010_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich z działalności w roku 2011, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2011_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2006, Fundacja Instytut Spraw Obywatelskich,

https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/2006_spr_merytoryczne.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2006, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2006_0.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2007, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2007.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2008, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2008.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2009, WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr_z_dzial_2009.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Boryszew S.A. oraz Grupy Kapitałowej Boryszew za rok 2021, Boryszew S.A., 2022, https://www.boryszew.com.pl/raporty/rs-2021-skonsolidowany-raport-roczny/ (dostęp: 19.05.2022).
Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2021, Energa S.A., https://grupa.energa.pl/otoczenie/raporty-csr (dostęp: 14.05.2022).
Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Energa za rok 2020, Energa S.A., https://grupa.energa.pl/otoczenie/raporty-csr (dostęp: 14.05.2022).
Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Kapitałowej Tauron za 2021 rok, Tauron Polska Energia S.A., Katowice 2022, https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/raportowanie-esg (dostęp: 12.05.2022).
Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych Grupy Kapitałowej Tauron za 2019 rok, Tauron Polska Energia S.A., Katowice 2020, https://raport2019.tauron.pl/wp-content/uploads/2020/04/Podpisane_Sprawozdanie-na-temat-informacji-niefinansowych-GT-z-2019-rok_.pdf (dostęp: 12.05.2022).
Sprawozdanie na temat informacji niefinansowych PGE Polskiej Grupy Energetycznej oraz Grupy Kapitałowej PGE za 2020 rok, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., Warszawa 2021, https://sprawozdanieniefinansowe2020.gkpge.pl/wp-content/uploads/2021/05/SprawozdanienatematinformacjiniefinansowychPGE.pdf#page=64 (dostęp: 10.05.2022).
Sprawozdanie z działalności Fundacji WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, Fundacja WWF Polska Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2004.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie z działalności Fundacji WWF Polska – Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, Fundacja WWF Polska Światowy Fundusz na rzecz Przyrody, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/wwf_spr__z_dzial__2005.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie Zarządu z działalności Enea S.A. oraz Grupy Kapitałowej Enea w 2021 r., Enea S.A., Poznań 2022, https://ir.enea.pl/pr/733533/skonsolidowany-raport-roczny-srr-2021 (dostęp: 12.05.2022).
Sprawozdanie zarządu z działalności Grupy Kapitałowej PGNiG i PGNiG S.A. za 2021, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., Warszawa 2022, https://pgnig.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/okresowe/-/raporty/2021 (dostęp: 5.05.2022).

Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy LOTOS S.A. oraz jej grupy kapitałowej za rok 2020, Grupa Lotos S.A., 2021, https://raportroczny.lotos.pl/centrum-pobran/ (dostęp: 5.05.2022).
Sprawozdanie Zarządu z działalności Jastrzębskiej Spółki Węglowej S.A. za rok obrotowy zakończony 31 grudnia 2021 roku, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A., 2022, https://www.jsw.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/raporty-okresowe/raporty-okresowe-2021 (dostęp: 20.05.2022).
Sprawozdanie Zarządu z działalności Tauron Polska Energia S.A. oraz Grupy Kapitałowej Tauron za rok obrotowy 2021, Tauron Polska Energia S.A., Katowice 2022, https://www.tauron.pl/tauron/relacje-inwestorskie/raporty-okresowe (dostęp: 12.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2010, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2010.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2014, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2014.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2015, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie_merytoryczne_2015.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2016, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/sprawozdanie%20merytoryczne%20z%20dzia%C5%82alnosci.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Sprawozdanie z działalności fundacji za rok 2017, Fundacja WWF Polska, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Sprawozdanie%20z%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%202017.pdf (dostęp: 31.05.2022).
Stefaniak S., *Klimatyczne wyzwania dla nadzoru finansowego w Polsce*, „Instrat Working Paper" 02/2020, Warszawa 2020, https://instrat.pl/klimatyczne-wyzwania/ (dostęp: 6.09.2022).
Sweet W. V. et al., *Global and regional sea level rise scenarios for the United States*, Silver Spring, 2017, NOAA, https://tidesandcurrents.noaa.gov/publications/techrpt83_Global_and_Regional_SLR_Scenarios_for_the_US_final.pdf (dostęp: 3.10.2019).
Szwarc K., Stefaniak S., *Cena bezczynności. Zadania i uprawnienia Narodowego Banku Polskiego w obliczu katastrofy klimatycznej*, „Instrat Working Paper" 01/2020, Warszawa 2020, https://instrat.pl/cena-bezczynnosci/ (dostęp: 6.09.2022).
Szwarc K., Stefaniak S., *Klimatyczne wyzwania na rynku finansowym w Polsce*, Warszawa 2020, https://instrat.pl/sustainablefinance/ (dostęp: 6.09.2022).
Szymalski W., *Elektromobilność – druga fala elektryfikacji transportu*, 10.12.2016, https://koalicjaklimatyczna.org/raporty (dostęp: 13.06.2022).
Wrona A., Czyżak P., *Stracona szansa. Zaniedbania w polskiej polityce klimatycznej*, „Instrat Policy Paper" 03/2021, Warszawa 2021, https://instrat.pl/zaniedbania-klimatyczne/ (dostęp: 6.09.2022).
Wrona A., *Za czy przeciw? Czy zaktualizowany polski cel OZE będzie zgodny z polityką klimatyczną UE?*, „Instrat Policy Note" 04/2021, Warszawa 2021, https://instrat.pl/fit-for-55/ (dostęp: 6.09.2022).

Wyszkowski K. i in., *Zarządzanie zasobami wodnymi w Polsce 2018*, Warszawa 2018, https://ungc.org.pl/wp-content/uploads/2018/12/zarzadzanie-zasobami-wodnymi-www-1.pdf (dostęp: 14.03.2020).
Zintegrowany Raport KGHM Polska Miedź S.A. i Grupy Kapitałowej KGHM Polska Miedź
Zintegrowany Raport Roczny Grupy Budimex za 2020 rok, Budimex S.A., 2021, https://raportroczny.budimex.pl/2020/download/Budimex_Zintegrowany_Raport_Roczny_2020_PL.pdf (dostęp: 17.05.2022).
Annual Report and Form 20-F for the year ended December 21, 2021, Stellantis N.V., 2022, https://www.stellantis.com/content/dam/stellantis-corporate/investors/financial-reports/Stellantis_NV_2021_Annual_Report_and_Form_20-F.pdf (dostęp: 16.05.2022).

Badania opinii społecznej

Kierunki rozwoju energetyki w Polsce. Opinie o źródłach energii i ich wykorzystaniu, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015.
Polacy wobec zmian klimatu, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2018.
Special Eurobarometer 300 „Europeans' attitudes towards climate change". Report, European Commission, European Parliament, September 2008, https://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/EB69.2_Climate_change/EB69.2_rapport_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 313 „Europeans' attitudes towards climate change". Report, European Commission, European Parliament, July 2009, http://www.arpat.toscana.it/notizie/arpatnews/2009/allegati/151.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 322 „Europeans' attitudes towards climate change". Report, European Commission, November 2009, https://vdocument.in/reader/full/europeans-attitudes-towards-climate-special-eurobarometer-european-commission (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 372 „Climate change". Report, European Commission, October 2011, https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1007 (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 409 „Climate change". Report, European Commission, March 2014, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2016-11/report_2014_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 435 „Climate change". Report, European Union, November 2015, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2016-11/report_2015_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 459 „Climate change". Report, European Union, September 2017, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2017-09/report_2017_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 490 „Climate change". Report, European Union, 2019, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2019-09/report_2019_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Special Eurobarometer 513 „Climate change". Report, European Union, 2021, https://ec.europa.eu/clima/system/files/2021-07/report_2021_en.pdf (dostęp: 27.12.2021).
Stan środowiska i zmiany klimatu, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016.
Świadomość ekologiczna Polaków, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2020.
Transformacja energetyczna – oczekiwania i postulaty, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.

Inne dokumenty

Annuarium Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za 2019 r., Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2020, https://www.iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/Annuarium_Statisticum_DANE_2019_FINAL_KOREKTA_26012021.pdf (dostęp: 16.04.2023).

Brzezinka M., Kowal A., Brol W., *Uzasadnienie zawierające informacje o udziale społeczeństwa w postępowaniu strategicznej oceny oddziaływania na środowisko Polityki Ekologicznej Państwa 2030 – strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej wraz z prognozą oddziaływania na środowisko*, Poręba 2019, https://bip.mos.gov.pl/strategie-plany-programy/polityka-ekologiczna-panstwa/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-strategia-rozwoju-w-obszarze-srodowiska-i-gospodarki-wodnej/ (dostęp: 26.08.2022).

Formularz zgłaszania uwag do projektu Krajowego planu na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030 – uwagi, Fundacji ClientEarth Prawnicy dla Ziemi, https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/uwagi-do-projektu-kpeik/ (dostęp: 3.06.2022).

Karaczun Z., *Stanowisko Koalicji Klimatycznej wobec rządowego Planu Przeciwdziałania Skutkom Suszy*, Warszawa, 14.02.2020, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).

Katowice Rulebook, https://cop24.gov.pl/fileadmin/DEKLARACJE/Katowice_Ruleboo_E-BOOK_mini.pdf (dostęp: 14.05.2021).

Kropidłowska M., *Czy energia może być zdrowa? Wiatr kontra węgiel*, Warszawa 2017, http://healpolska.pl/wp-content/uploads/2018/08/CAW_KE.pdf (dostęp: 4.06.2022).

List otwarty do Henryka Kowalczyka dotyczący nieformalnego spotkania ministrów środowiska UE w sprawie działań na rzecz ochrony klimatu, Koalicja Klimatyczna, 8.07.2019, https://koalicjaklimatyczna.org/listy-otwarte (dostęp: 13.06.2022).

Opinia o projekcie Polityki Ekologicznej Państwa 2030 (PEP 2030), Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 28.09.2018, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).

Orlen 2030. Napędzamy przyszłość. Odpowiedzialnie. Strategia Grupy Orlen do 2030 roku, PKN Orlen, Warszawa, 30.11.2020, https://raportzintegrowany2020.orlen.pl/uploads/CENTRUM_DOKUMENTOW/6-Strategia-Grupy-ORLEN-do-2030-roku.pdf (dostęp: 4.05.2022).

Oświadczenie ZG PKE, Zarząd Główny Polskiego Klubu Ekologicznego, http://zgpke.pl/oswiadczenie-zg-pke/ (dostęp: 2.06.2022).

Oświadczenie ZGPKE, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/oswiadczenie-zgpke/ (dostęp: 2.06.2022).

Polityka Klimatyczna Grupy Tauron, Tauron Polska Energia S.A., https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/tauron-dla-otoczenia/polityka-klimatyczna-grupy-tauron (dostęp: 12.05.2022).

Polityka Klimatyczna, KGHM Polska Miedź S.A., https://kghm.com/pl/polityka-klimatyczna (dostęp: 10.05.2022).

Staniszewska M., *Stanowisko w sprawie oczyszczalni Czajka w Warszawie*, http://zgpke.pl/stanowisko-w-sprawie-oczyszczalni-czajka-w-warszawie/ (dostęp: 2.06.2022).

Stanowisko członków Koalicji Klimatycznej w sprawie wybranych elementów reformy europejskiego systemu handlu uprawnieniami do emisji, Koalicja Klimatyczna, 8.02.2016, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).

Stanowisko Koalicji Klimatycznej w sprawie konieczności odejścia Polski od spalania węgla do 2030 roku, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 21.05.2019, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
Stanowisko Koalicji Klimatycznej w sprawie projektu Polityki energetycznej Polski do 2050 roku, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 18.09.2015 r., https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).
Stanowisko Koalicji Klimatycznej ws. projektu Polityki energetycznej Polski do roku 2040 (wersja 1.2 z dn. 23.11.2018), Koalicja Klimatyczna, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
Stanowisko Koalicji Klimatycznej: rola lasów w ochronie klimatu, Warszawa 2018, https://koalicjaklimatyczna.org/stanowiska (dostęp: 13.06.2022).
Stanowisko Rady Naukowej PKE Małopolska w sprawie oczyszczalni „Czajka", Polski Klub Ekologiczny Małopolska, 30.08.2020, https://pkeko.pl/magazyn/stanowisko-rady-naukowej-pke-malopolska-w-sprawie-oczyszczalni-czajka/ (dostęp: 2.06.2022).
Stanowisko SEO w sprawie nowelizacji ustawy o odnawialnych źródłach energii, http://seo.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Stanowisko-SEO-nowelizacja-uOZE-26.08.2020.pdf, 25.08.2020, (dostęp: 6.06.2022).
Stanowisko Stowarzyszenia Energii Odnawialnej dotyczące projektu ustawy o zmianie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych oraz niektórych innych ustaw (numer w wykazie prac legislacyjnych Rady Ministrów: UD207), 2.06.2021, http://seo.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Stanowisko-SEO_Ustawa-10h_02.06.2021.pdf (dostęp: 6.06.2022).
Stanowisko Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP: Stworzenie – troska i odpowiedzialność, https://storage.waw.cloud.ovh.net/v1/AUTH_43d77b97e6c24395aa047319370cd843/Luteranie-old2020/Stanowisko-roktroskiostworzenie.pdf (dostęp: 8.04.2022).
Statut Fundacji Forum Energii, Fundacja Forum Energii, https://forum-energii.eu/public/upload/files/STATUT_FORUM_ENERGII_15_04_2016(2).pdf (dostęp: 4.06.2022).
Statut Fundacji Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2020/07/fa8f7d71-statut-gp-aktualny.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Statut Fundacji Inicjatyw Strategicznych, https://instrat.pl/wp-content/themes/instrat-theme/assets/files/statut_fundacji_instrat.pdf (dostęp: 6.09.2022).
Statut Polskiego Klubu Ekologicznego, http://v2.zgpke.pl/wp-content/uploads/2020/07/statut-PKE.pdf (dostęp: 2.06.2022).
Statut Fundacji Instytut Spraw Obywatelskich, https://bip.instytutsprawobywatelskich.pl/doc/statut_Instytutu_Spraw_Obywatelskich.pdf (dostęp: 8.06.2022).
Statut, Stowarzyszenie Energii Odnawialnej, http://seo.org.pl/statut/ (dostęp: 5.09.2022).
Strategia CSR Budimeksu na lata 2021-2023, Budimex S.A., 2020, https://www.budimex.pl/repository/about/Aktualnosci/2021/Strategia_CSR_Budimeksu_polaczone_pliki_skrot_i_tabele.pdf (dostęp: 17.05.2022).
Strategia Grupy Kapitałowej na lata 2021-2030, Grupa Kapitałowa Grupa Azoty, 2021, https://grupaazoty.com/upload/1/files/2021/strategia2021-2030/29.10.2021/2Grupa_azoty_strategia_2030_prezentacja_28_10_2021.pdf (dostęp: 17.05.2022).
Strategia JSW S.A. z uwzględnieniem spółek zależnych GK JSW na lata 2020-2030, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A., 2019, https://www.jsw.pl/relacje-inwestorskie/strategia (dostęp: 20.05.2022).
Strategia Rozwoju Grupy Kapitałowej Enea do 2030 roku z perspektywą 2035 roku, Grupa Kapitałowa Enea, Warszawa 2019, https://docplayer.pl/192753460-Strategia-rozwoju-

grupy-kapitalowej-enea-do-2030-roku-z-perspektywa-2035-roku-zrownowazona-transformacja.html (dostęp: 12.05.2022).
Struktura paliw 2019, Orlen Paliwa Sp. z o.o., Płock, 31.03.2020, https://www.orlenpaliwa.com.pl/PL/NaszaOferta/Documents/Struktura%20Paliw%202019%20ORLEN%20Paliwa.pdf (dostęp: 4.05.2022).
Struktura paliw 2020, PKN Orlen, Płock, 25.03.2021, https://www.orlen.pl/content/dam/internet/orlen/pl/pl/dla-biznesu/produkty/energia/dokumenty/obrot-energia-elektryczna/Struktura-paliw-PKN-ORLEN-S-A-w-2020r.pdf.coredownload.pdf (dostęp: 4.05.2022).
Struktura paliw i innych nośników energii pierwotnej zużytych do wytwarzania energii elektrycznej sprzedanej w 2020 roku przez ENEA S.A., Enea S.A., Poznań, 26.03.2021, https://www.enea.pl/grupaenea/obowiazki/struktura/struktura-paliw_2020_enea-sa.pdf?t=1643205977 (dostęp: 12.05.2022).
Struktura paliw i innych nośników energii pierwotnej, PKN Orlen, Płock, 28.03.2013, https://www.yumpu.com/xx/document/read/25048149/struktura-paliw-i-innych-nosnikow-energii-pierwotnej-pkn-orlen (dostęp: 4.05.2022).
Struktura paliw w 2018, Orlen Paliwa Sp. z o. o., Płock, 29.03.2019, https://www.orlenpaliwa.com.pl/PL/NaszaOferta/Documents/Struktura%20Paliw%202017%20ORLEN%20Paliwa.pdf (dostęp: 4.05.2022).
Sygnały EEA 2010: Różnorodność biologiczna, zmiany klimatu i Ty, Europejska Agencja Środowiska 2010, https://www.eea.europa.eu/pl/publications/sygna142y-eea-2010-roznorodnosc-biologiczna-zmiany-klimatu-i-ty-pl (dostęp: 3.10.2019).
Ślusarczyk R., *Apel do premiera: NIE dla klimatycznej katastrofy*, 25.05.2017, https://koalicjaklimatyczna.org/listy-otwarte (dostęp: 13.06.2022).
Tekst jednolity Statutu, Rada Fundacji WWF Polska, 10.02.2017, https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/Fundacja%20WWF%20Statut%20obow.%20od%2010.03.2017.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych oraz niektórych innych ustaw, 2.06.2021, http://seo.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Stanowisko-SEO_Ustawa-10h-tabela-z-uwagami_02.06.2021.pdf (dostęp: 6.06.2022).
Uwagi Koalicji Klimatycznej do projektu ustawy o elektromobilności i paliwach alternatywnych w odpowiedzi na konsultacje ogłoszone 27 kwietnia 2017 r., Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 30.05.2017, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).
Wstępna opinia Koalicji Klimatycznej w sprawie Narodowego Programu Rozwoju Gospodarki Niskoemisyjnej, Koalicja Klimatyczna, Warszawa, 15.09.2015, https://koalicjaklimatyczna.org/uwagi-do-aktow-prawnych (dostęp: 13.06.2022).
Wyznania religijne w Polsce w latach 2015-2018, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/wyznania-religijne-w-polsce-20152018,5,2.html. (dostęp: 16.07.2020).
Zrównoważony rozwój i odpowiedzialny biznes w Volkswagen Poznań 2016, Volkswagen Poznań Sp. z o. o., https://volkswagen-poznan.pl/sites/default/files/2018-08/Zrownowazony_rozwoj_i_odpowiedzialny_biznes_broszura.pdf (dostęp: 15.05.2022).

Artykuły internetowe

"Mamy zapasy węgla na 200 lat". Ekolodzy krytykują, TVN24, 3.12.2018, https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/cop24-katowice-andrzej-duda-o-weglu-ekolodzy-krytykuja-slowa-prezydenta-ra889206-4503562 (dostęp: 14.05.2021).

500 naukowców pisze do ONZ: klimatyczny alarm to bzdura!, Polonia Christiana, 3.10.2019, https://www.pch24.pl/500-naukowcow-pisze-do-onz--klimatyczny-alarm-to-bzdura-,71220,i.html (dostęp: 16.07.2020).

Abp Wacław Depo: świat wydaje się wyznawać nową religię globalnego ocieplenia, wPolityce, 2.01.2013, https://wpolityce.pl/polityka/147802-abp-waclaw-depo-swiat-wydaje-sie-wyznawac-nowa-religie-globalnego-ocieplenia (dostęp: 17.07.2020).

Aktywiści przerwali spotkanie PGE. Żądają realnej transformacji, Rzeczpospolita, https://klimat.rp.pl/klimat-i-ludzie/art17080431-aktywisci-przerwali-spotkanie-pge-zadaja-realnej-transformacji (dostęp: 10.05.2022).

Andrzej Duda wygrał tylko na wsi, TVN24, 12.07.2020, https://tvn24.pl/wybory-prezydenckie-2020/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-sondaz-jak-glosowano-na-wsi-i-miastach-4635340 (dostęp: 9.01.2022).

Antykultura: globalne ocieplenie zielona polityka, Telewizja Trwam, 22.11.2019, https://tv-trwam.pl/local-vods/vod.37524. (dostęp: 16.07.2020).

Bangladesz. Przed nami sztorm, National Geographic, 09.02.2012, http://www.national-geographic.pl/ludzie/bangladesz-przed-nami-sztorm (dostęp: 13.08.2019).

Bendyk E., *Szczyt klimatyczny w Madrycie zawiódł ludzi i planetę*, 16.12.2019, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/1935796,1,szczyt-klimatyczny-w-madrycie-zawiodl-ludzi-i-planete.read (dostęp: 17.05.2019).

Białas P., *COP26: co uzgodniono w Glasgow?*, 30.11.2021, https://pl.boell.org/pl/2021/11/30/cop26-co-uzgodniono-w-glasgow (dostęp: 11.03.2023).

Bielecki T., *UE przyjęła cel neutralności klimatycznej. Bez Polski*, 13.12.2019, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1935652,1,ue-przyjela-cel-neutralnosci-klimatycznej-bez-polski.read (dostęp: 7.10.2022).

Biskupi Europy: człowiek jest winny zmianom klimatu, Polonia Christiana, 25.10.2013, https://pch24.pl/biskupi-europy-czlowiek-jest-winny-zmianom-klimatu/ (dostęp: 16.07.2020).

Biskupi w liście o ekologii: Godność człowieka podstawą odpowiedzialności za świat stworzony, Konferencja Episkopatu Polski, 4.10.2018, https://episkopat.pl/biskupi-w-liscie-o-ekologii-godnosc-czlowieka-podstawa-odpowiedzialnosci-za-swiat-stworzony/ (dostęp: 16.07.2020).

Buzek: Szczyt Klimatyczny w Poznaniu to wielki sukces, Nauka w Polsce, 15.12.2008, https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C357772%2Cbuzek-szczyt-klimatyczny-w-poznaniu-wielki-sukces.html; http://www.cop19.gov.pl/cop14 (dostęp: 26.04.2021).

Czarnowski P., *Już tylko Ameryka nie chce walczyć o klimat*, 4.12.2007, https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/65089,juz-tylko-ameryka-nie-chce-walczyc-o-klimat.html.amp (dostęp: 24.04.2021).

Człowiek głównym sprawcą zmian klimatycznych? Najnowsze badania przeczą popularnej teorii, Polonia Christiana, 31.12.2019, https://www.pch24.pl/czlowiek-glownym-sprawca-zmian-klimatycznych--najnowsze-badania-przecza-popularnej-teorii,73069,i.html (dostęp: 16.07.2020).

Czyżewski M., Czoik T., *Szczyt klimatyczny w Katowicach zakończony. Ekolodzy: To nie sukces, a brak porażki*, 15.12.2018, https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,166970,24282162,szczyt-klimatyczny-w-katowicach-zakonczony-ekolodzy-to-nie.html (dostęp: 14.05.2021).

Ekolodzy: Korolec był złym ministrem, ale odwołanie w czasie COP – złe, Centrum Informacji o Rynku Energii, 20.11.2013, https://www.cire.pl/item,85047,1,0,0,0,0,0,ekolodzy-korolec-byl-zlym-ministrem-ale-odwolanie-w-czasie-cop---zle.html (dostęp: 8.04.2021).

Forowicz K., *W Bonn o klimacie*, https://sozosfera.pl/ochrona-powietrza/bonn-o-klimacie/ (dostęp: 13.05.2021).

Grzegorz Kowalczyk, Prezes Grupy Boryszew: Nie zignorujemy kosztów w imię ideologii, Dziennik Gazeta Prawna, 19.01.2022, https://biznesiklimat.gazetaprawna.pl/energetyka-i-przemysl/8337625,Prezes-Grupy-Boryszew-Nie-zignorujemy-kosztow-w-imie-ideologii-WYWIAD.html (dostęp: 19.05.2022).

Guzek K., *Wszystkie Dla Klimatu zamykają Ministerstwo Aktywów Państwowych*, 9.09.2021, https://www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/30448/wszystkie-dla-klimatu-zamykaja-ministerstwo-aktywow-panstwowych/ (dostęp: 30.05.2022).

Holzer R., *Jak rozwijał się kryzys 2007-2009 – infografika, kalendarium*, 18.10.2009, https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/polityka-pieniezna/historia-kryzysu-kalendarium/ (dostęp: 28.12.2021).

I. Zyska o zwolnieniu Polski z zasad stosowania polityki neutralności klimatycznej do 2050 r.: to wielki sukces polityczny polskiej delegacji, Radio Maryja, 14.12.2019, https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-i-zyska-o-zwolnieniu-polski-z-zasad-stosowania-polityki-neutralnosci-klimatycznej-do-2050-r-to-wielki-sukces-polityczny-polskiej-delegacji/ (dostęp: 16.07.2020).

Ismar G., *Zwischen 1995 und 2019: So oft änderte Angela Merkel ihre Klimapolitik*, 19.09.2019, https://www.tagesspiegel.de/themen/reportage/zwischen-1995-und-2019-so-oft-aenderte-angela-merkel-ihre-klimapolitik/25029632.html (dostęp: 8.04.2021).

Jackowski J. M., *Spisek klimatyczny*, 6.12.2009, https://www.radiomaryja.pl/informacje/spisek-klimatyczny/ (dostęp: 16.07.2020).

Jaworski Z., *To kłamstwo wymierzone w naszą cywilizację, rozmowę przeprowadził M. Bober*, 8.12.2009, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/to-klamstwo-wymierzone-w-nasza-cywilizacje/ (dostęp: 16.07.2020).

Jezierska A., *Sami jesteśmy winni anomalii pogodowych?*, 3.02.2007, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/sami-jestesmy-winni-anomalii-pogodowych/ (dostęp: 16.07.2020).

Jędrak J., *Ozon. Skąd się bierze i kiedy jest go najwięcej*, 2018, https://smoglab.pl/ozon-skad-sie-bierze-i-kiedy-jest-go-najwiecej/ (dostęp: 01.10.2019).

Jędraszewski M., Pokój, który daje Bóg. Niezwykły wywiad z abp Jędraszewskim!, Rozmowę przeprowadzili: D. Kania i R. Gromadzki, Telewizja Republika, 24.12.2019, https://telewizjarepublika.pl/pokoj-ktory-daje-bog-niezwykly-wywiad-z-abp-jedraszewskim,89130.html (dostęp: 16.07.2020).

Kacprzak I., *Daniel Obajtek: Jak wójt Pcimia został prezesem Orlenu*, 15.02.2018, https://www.rp.pl/polityka/art2115271-daniel-obajtek-jak-wojt-pcimia-zostal-prezesem-orlenu (dostęp: 4.05.2022).

Kassenberg A., *COP 14 – spodziewano się za wiele, a osiągnięto nie wiele*, http://eko.org.pl/index_trendy.php?dzial=9&kat=11&art=1552 (dostęp: 26.04.2021).

Kojzar K., *Żarówka, która ściemnia. Polskie Elektrownie manipulują, by obrzydzić nam Unię Europejską*, 10.02.2022, https://oko.press/zarowka-ktora-sciemnia-polskie-elektrownie-manipuluja/ (dostęp: 15.05.2022).

Kolejna prezesura do kompletu. Daniel Obajtek pokieruje Energą do końca wakacji, Money.pl, 19.07.2022, https://www.money.pl/gospodarka/kolejna-prezesura-do-

kompletu-daniel-obajtek-pokieruje-energa-do-konca-wakacji-6792088765270752a.html (dostęp: 12.10.2022).
Kołodziejczyk M., *Pogoda. Zabójcze monsuny w Indiach. Śmierć tysięcy osób*, 3.10.2019, https://fanipogody.pl/pogoda-zabojcze-monsuny-w-indiach-smierc-tysiecy-osob/ (dostęp: 5.10.2019).
Konferencja prasowa w Tucznie nt. organizacji w Polsce szczytu klimatycznego ONZ (COP24), Telewizja Trwam, 1.06.2017, https://tv-trwam.pl/local-vods/vod.9861. (dostęp: 16.07.2020).
Kość W., *Szczyt klimatyczny w Chile odwołany na miesiąc przed terminem. To znak naszych niepewnych czasów*, 31.10.2019, https://oko.press/szczyt-klimatyczny-w-chile-odwolany-na-miesiac-przed-terminem-to-znak-naszych-niepewnych-czasow/ (dostęp: 16.05.2021).
Łapiński D., *Utrata funkcji i śledztwo prokuratury. Problemy Jana Szyszki*, 28.04.2018, https://fakty.tvn24.pl/ogladaj-online,60/jan-szyszko-nie-bedzie-prezydentem-szczytu-cop24,833260.html (dostęp: 15.05.2021).
Łozowik P., *Prezes Mlekovity: Wykorzystaliśmy ten kryzys, myślę, że bardzo skutecznie*, 23.12.2021, https://poranny.pl/prezes-mlekovity-wykorzystalismy-ten-kryzys-mysle-ze-bardzo-skutecznie-video/ar/c3-15967705 (dostęp: 23.05.2022).
Madryt zamiast Chile zorganizuje COP25, 2.11.2019, Deutsche Welle, https://www.dw.com/pl/madryt-zamiast-chile-zorganizuje-cop25-nie-zabraknie-prominentnych-go%C5%9Bci/a-51092394 (dostęp: 16.05.2021).
Marzec B., *Odnawialne źródła energii*, https://www.cire.pl/pliki/2/2019/odnawialne_zrodla_energii_2.pdf (dostęp: 9.05.2022).
Matzke M., *Szczyt Węglowy w Warszawie równolegle z Konferencją Klimatyczną*, 17.01.2013, https://www.dw.com/pl/szczyt-w%C4%99glowy-w-warszawie-r%C3%B3wnolegle-z-konferencj%C4%85-klimatyczn%C4%85/a-17232144 (dostęp: 8.04.2021).
Michalik B., *Wątpliwe wyliczenia na billboardach państwowych spółek. „Czy to początek polexitu?”*, 7.02.2022, https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/watpliwe-wyliczenia-na-billboardach-panstwowych-spolek-czy-to-poczatek-polexitu/nnnmsww (dostęp: 15.05.2022).
Mijają cztery lata od jednej z największych powodzi w historii Polski, PolskieRadio24.pl, 14.05.2014, https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1124017,Mijaja-cztery-lata-od-jednej-z-najwiekszych-powodzi-w-historii-Polski (dostęp: 28.12.2021).
Modlitwa o pomyślność szczytu klimatycznego, Radio Maryja, 16.11.2008, https://www.radiomaryja.pl/kosciol/modlitwa-o-pomyslnosc-szczytu-klimatycznego/ (dostęp: 16.07.2020).
Najpierw zabijali w redakcji, potem zastrzelili policjanta. Tak przebiegał zamach, TVN24, 8.01.2015, https://tvn24.pl/swiat/zamach-na-charlie-hebdo-tak-przebiegal-atak-ra504096-3289349 (dostęp: 28.12.2021).
NASA ostrzega przed drastycznym ochłodzeniem klimatu. Ekolodzy mają ból głowy, 8.10.2018, Polonia Christiana, https://www.pch24.pl/nasa-ostrzega-przed-drastycznym-ochlodzeniem-klimatu--ekolodzy-maja-bol-glowy,63322,i.html (dostęp: 16.07.2020).
Nehring E., *Obajtek: Jesteśmy na finiszu przejęcia Lotosu, fuzję z PGNiG chcemy zakończyć w III kwartale br.*, 25.04.2022, https://www.bankier.pl/wiadomosc/Obajtek-Jestesmy-na-finiszu-przejecia-Lotosu-fuzje-z-PGNiG-chcemy-zakonczyc-w-III-kwartale-br-8324354.html (dostęp: 23.09.2022).

Orkiestry górnicze, mydło z węgla, wycieczki na kopalnię. Taki mamy klimat na szczycie, TVN24, 4.12.2018, https://tvn24.pl/katowice/wegiel-na-szczycie-klimatycznym-cop24-w-katowicach-ra889361-2414091 (dostęp: 16.05.2021).
Ostatni dzień szczytu klimatycznego w Durbanie, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 9.12.2011, https://odpowiedzialnybiznes.pl/aktualno%C5%9Bci/ostatni-dzien-szczytu-klimatycznego-w-durbanie/ (dostęp: 30.04.2021).
Palińska M., *Podsumowanie 2021 roku*, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/31285/podsumowanie-2021-roku/ (dostęp: 30.05.2022).
Pałka Ł, *Polska gospodarka w 2015 roku. To już definitywny koniec spowolnienia?*, 03.01.2015, https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/polska-gospodarka-w-2015-roku-to-juz,39,0,1675047.html (dostęp: 28.12.2021).
Państwowe firmy wydały 12 mln zł na antyunijną akcję o cenach prądu, na konferencji dziennikarzom zakazano nagrywania, Wirtualnemedia.pl, 15.02.2022, https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/ceny-pradu-energii-elektrycznej-antyunijna-kampania-polskie-elektrownie-koszt-odpowiedzialnosc-prawna (dostęp: 15.05.2022).
Papież Franciszek: by pokonać głód potrzebne rozwiązanie konfliktów i zgoda w sprawie klimatu, Radio Maryja, 16.10.2017, https://www.radiomaryja.pl/kosciol/papiez-franciszek-by-pokonac-glod-potrzebne-rozwiazanie-konfliktow-zgoda-sprawie-klimatu/. (dostęp: 16.07.2020).
Papież zaangażuje się w walkę z ociepleniem klimatu i nierównościami społecznymi?, Polonia Christiana, 2.01.2015, https://www.pch24.pl/papiez-zaangazuje-sie-w-walke-z-ociepleniem-klimatu-i-nierownosciami-spolecznymi-,33055,i.html (dostęp: 16.07.2020).
Pawlik P., *Kapliczka z węgla? Kontrowersje wokół stoiska Katowic podczas COP24*, 5.12.2018, https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kapliczka-z-wegla-kontrowersje-wokol-stoiska-katowic-podczas-cop24/r1knwve (dostęp: 14.05.2021).
Pawłowski Ł., *Udział Skarbu Państwa w Orlenie po fuzji z Lotosem wzrósł*, 18.08.2022, https://www.bankier.pl/wiadomosc/Udzial-Skarbu-Panstwa-w-Orlenie-po-fuzji-z-Lotosem-wzrosl-do-35-66-proc-8392162.html (dostęp: 23.09.2022).
Pieper O., *Atak na świąteczny jarmark. Pięć lat od tragedii w Berlinie*, 19.12.2021, https://www.dw.com/pl/atak-na-%C5%9Bwi%C4%85teczny-jarmark-mija-pi%C4%99%C4%87-lat-od-tragedii-w-berlinie/a-60182658 (dostęp: 28.12.2021).
Po objęciu akcji serii E Skarb Państwa zwiększył udział w PGE do 60,86 procent, Centrum Informacji o Rynku Energii, 24.05.2022, https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/po-objeciu-akcji-serii-e-skarb-panstwa-zwiekszyl-udzial-w-pge-do-6086-procent (dostęp: 23.09.2022).
Polityka czy troska o klimat – piąty nierzetelny raport ONZ w sprawie zmian klimatycznych, Polonia Christiana, 1.10.2013, https://www.pch24.pl/polityka-czy-troska-o-klimat---piaty-nierzetelny-raport-onz-w-sprawie-zmian-klimatycznych,18107,i.html (dostęp: 16.07.2020).
Polska może zostać gospodarzem konferencji klimatycznej ONZ w 2013 roku, Forsal, 14.11.2012, https://forsal.pl/artykuly/661751,polska-moze-zostac-gospodarzem-konferencji-klimatycznej-onz-w-2013-roku.html (dostęp: 26.04.2021).
Polski Klub Ekologiczny stanął w obronie abp. Jędraszewskiego, Radio Kraków, 22.08.2019, https://www.radiokrakow.pl/aktualnosci/krakow/polski-klub-ekologiczny-stanal-w-obronie-abp-jedraszewskiego (dostęp: 2.06.2022).
Ponad 410 ofiar śmiertelnych powodzi w Kerali, TVN24, 21.08.2018, https://tvnmeteo.tvn24.pl/informacje-pogoda/swiat,27/ponad-410-ofiar-smiertelnych-powodzi-w-kerali,268777,1,0.html (dostęp: 3.10.2019).

Popkiewicz M., *Górniczy eksperci PGE GIEK negują zmianę klimatu*, https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/gorniczy-eksperci-pge-giek-neguja-zmiane-klimatu-448/ (dostęp: 10.05.2022).
Popkiewicz M., *Porozumienie klimatyczne w Paryżu*, 13.12.2015, *https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/porozumienie-klimatyczne-w-paryzu-124* (dostęp: 10.05.2021).
Rytelewska-Chilczuk N., *Porozumienie paryskie tematem COP23*, 17.11.2017, https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/porozumienie-paryskie-tematem-cop23-3962.html (dostęp: 13.05.2021).
Schudy H., *Wokół szczytu klimatycznego COP 22 w Marrakeszu – Trzeźwość i sarmatyzm*, 30.11.2016, http://eko.org.pl/index_news.php?dzial=2&kat=20&art=1808 (dostęp: 13.05.2021).
Siergiej P., *Zły klimat globalnej wioski*, 11.11.2013, https://www.tygodnikpowszechny.pl/zly-klimat-globalnej-wioski-21074. (dostęp: 16.07.2020).
Skawiński P., *Monsun przynosi teraz tylko nieszczęście*, 22.10.2016, https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/533833,indie-monsun-powodz-nieszczescie-reportaz-zdjecia.html (dostęp: 3.10.2019).
Stachurska A., *ORLEN staje się zielony. Zredukuje emisję dwutlenku węgla*, 9.09.2020, http://petronews.pl/orlen-staje-sie-zielony-zredukuje-emisje-dwutlenku-wegla/ (dostęp: 4.05.2022).
Stelmach A., *Światowej sławy klimatolog: rzekome ocieplenie klimatu to po prostu nonsens*, Polonia Christiana, 14.10.2018, https://www.pch24.pl/swiatowej-slawy-klimatolog--rzekome-ocieplenie-klimatu-to-po-prostu-nonsens,63457,i.html (dostęp: 16.07.2020).
Szaniawski J., *Globalne ocieplenie?*, 25.11.2009, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/globalne-ocieplenie/ (dostęp: 16.07.2020).
Szef ONZ: przez lata atakowaliśmy planetę, więc dziś ona nam brutalnie odpowiada, Polonia Christiana, 2.12.2019, https://www.pch24.pl/szef-onz--przez-lata-atakowalismy-planete--wiec-dzis-ona-nam-brutalnie-odpowiada,72486,i.html (dostęp: 16.07.2020).
Szumer-Brysz M., Krwawy sylwester w Stambule, 1.01.2017, https://www.tygodnikpowszechny.pl/krwawy-sylwester-w-stambule-146253 (dostęp: 28.12.2021).
Światowi przywódcy i tłumy na ulicach. Wielki marsz przeciwko terroryzmowi, TVN24, 11.01.2015, https://tvn24.pl/swiat/swiatowi-przywodcy-i-tlumy-na-ulicach-wielki-marsz-przeciwko-terroryzmowi-ra505032 (dostęp: 28.12.2021).
Tragiczne skutki monsunu. 1200 ofiar śmiertelnych, miliony osób bez dachu nad głową, TVN24, 30.08.2017, https://tvnmeteo.tvn24.pl/informacje-pogoda/swiat,27/tragiczne-skutki-monsunu-1200-ofiar-smiertelnych-miliony-osob-bez-dachu-nad-glowa,239439,1,0.html (dostęp: 8.08.2019).
Wąsiński M., *Katowice rulebook – perspektywy globalnej polityki klimatycznej*, 27.02.2019, https://www.pism.pl/publikacje/Katowice_rulebook___perspektywy_globalnej_polityki_klimatycznej (dostęp: 30.12.2021).
Wąsiński M., *Szczyt klimatyczny COP25 w Madrycie – zła prognoza dla klimatu*, 9.12.2019, https://pism.pl/publikacje/Szczyt_klimatyczny_COP25_w_Madrycie___zla_prognoza_dla_klimatu_ (dostęp: 16.05.2021).
WHO ogłosiło pandemię COVID-19. Co to oznacza?, Puls Medycyny, 11.03.2020, https://pulsmedycyny.pl/who-oglosilo-pandemie-covid-19-co-to-oznacza-984790 (dostęp: 30.12.2021).
WHO ogłasza: to koniec pandemii świńskiej grypy, 10.08.2010, Wirtualna Polska, https://wiadomosci.wp.pl/who-oglasza-to-koniec-pandemii-swinskiej-grypy-6032752427590273a (dostęp: 28.12.2021).

Wieś głosuje już tradycyjnie. I nie na PSL. A duże miasta?, TVN24, 13.10.2019, https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2019-sondazowe-wyniki-jak-glosowano-na-wsi-i-w-miastach,977125,s.html (dostęp: 9.01.2022)
Ziarnik M., *To propaganda klimatyczna*, 12.12.2008, https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/to-propaganda-klimatyczna/ (dostęp: 16.07.2020).
Zmiany klimatyczne, Deon.pl, https://deon.pl/wyszukiwarka?q=zmiany%20klimatyczne (dostęp: 16.07.2020).
Żylicz T., *Dorobek COP-21 w Paryżu*, „Aura", nr 3/2018, http://coin.wne.uw.edu.pl/tzylicz/1803aura.pdf (dostęp: 10.05.2021).

Inne materiały internetowe

Akcjonariat, KGHM Polska Miedź S.A., https://kghm.com/pl/inwestorzy/akcje-i-obligacje/notowania (dostęp: 23.09.2022).
Akcjonariat, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., https://pgnig.pl/relacje-inwestorskie/informacje-gieldowe/akcjonariat (dostęp: 23.09.2022).
Aktualności, Stowarzyszenie Energii Odnawialnej, http://seo.org.pl/aktualnosci/ (dostęp: 6.06.2022).
Apel do premiera – Nie dla Ostrołęki C, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/apel-do-premiera-nie-dla-ostroleki-c/ (dostęp: 5.06.2022).
Apel: Stop przywilejom dla elektrowni węglowych w Polsce!, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/apel-stop-przywilejom-dla-elektrowni-weglowych-w-polsce-komunikat-prasowy/ (dostęp: 5.06.2022).
ArcelorMittal publikuje pierwszy raport dotyczący działań na rzecz klimatu, ArcelorMittal Poland S.A., 13.08.2019, https://poland.arcelormittal.com/media/artykul/news/arcelormittal-publikuje-pierwszy-raport-dotyczacy-dzialan-na-rzecz-klimatu/ (dostęp: 16.05.2022).
ArcelorMittal publikuje pierwszy raport dotyczący działań na rzecz klimatu. Informacja prasowa, ArcelorMittal Poland, 13.08.2019, https://poland.arcelormittal.com/fileadmin/Content/informacje_prasowe/2019/ArcelorMittal_publikuje_pierwszy_raport_dotyczacy_dzialan_na_rzecz_klimatu.pdf (dostęp: 16.05.2022).
Arctic Sea Ice Minimum, NASA, https://climate.nasa.gov/vital-signs/arctic-sea-ice/ (dostęp: 19.05.2023).
Badania, Fundacja Instrat, https://instrat.pl/badania/ (dostęp: 6.09.2022).
Briefing dotyczący odpowiedzi PGE GiEK na pozew Greenpeace, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/static/planet4-poland-stateless/2020/09/1fa4b69c-briefing-dotycz%C4%85cy-odpowiedzi-pge-giek-na-pozew-greenpeace.pdf (dostęp: 30.05.2022).
Ceny prądu dla gospodarstw domowych w 2022 r., Tauron Polska Energia S.A., https://www.tauron.pl/ceny-2022 (dostęp: 15.05.2022).
CO2 emissions (kg per PPP $ of GDP) - China, United States, India, Germany, Italy, France, United Kingdom, Poland, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PP.GD?locations=CN-US-IN-DE-IT-FR-GB-PL&view=chart (dostęp: 14.03.2020).
CO2 emissions (kt) – Poland, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?view=chart&locations=PL (26.11.2021).

CO2 emissions (kt) – Poland, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?view=chart&locations=PL (dostęp: 26.04.2022).
CO2 emissions (kt) – United States, The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?view=chart&locations=US (dostęp: 9.04.2021).
CO_2 emissions, Global Carbon Atlas, http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions (dostęp: 14.03.2020).
COP - Conference of the Parties (Vertragsstaatenkonferenz), 02.12.2008, https://www.accc.at/cop.htm#cop5 (dostęp: 16.04.2021).
Coral reef ecosystems, National Oceanic and Atmospheric Administration, February 2019, https://www.noaa.gov/education/resource-collections/marine-life-education-resources/coral-reef-ecosystems (dostęp: 9.03.2020).
CSR, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A., https://pgnig.pl/dzialania-spoleczne/odpowiedzialny-biznes/informacje (dostęp: 5.05.2022).
Członkowie, Koalicja Klimatyczna, http://www.koalicjaklimatyczna.org/czlonkowie (dostęp: 9.06.2022).
Dare Forward 2030: Plan Stellantis dla zapewnienia najnowocześniejszej i dającej pełnię swobody mobilności, https://www.media.stellantis.com/pl-pl/corporate-communications/press/dare-forward-2030-plan-stellantis-dla-zapewnienia-najnowoczesniejszej-i-dajacej-pelnie-swobody-mobilnosci (dostęp: 5.10.2022).
Dzień Zdrowia i Klimatu podczas COP24 – konferencja HEAL „Zmiana klimatu i zdrowie Wyzwania dla sektora zdrowia w Polsce" oraz „Global Health and Climate Summit", Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/dzien-zdrowia-i-klimatu-podczas-cop24-konferencja-heal-zmiana-klimatu-i-zdrowie-wyzwania-dla-sektora-zdrowia-w-polsce/ (dostęp: 5.06.2022).
Energa S.A. Informacje o spółce, Biuletyn Informacji Publicznej, https://bip.energa.pl/s/19095/informacje-o-spolce (dostęp: 28.09.2022).
Ergebnisse der UN Klimakonferenzen, Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und nukleare Sicherheit, https://www.bmu.de/themen/klima-energie/klimaschutz/internationale-klimapolitik/un-klimakonferenzen/ergebnisse-der-un-klimakonferenzen/ (dostęp: 18.04.2021).
Europejskie partie polityczne i grupy polityczne w Parlamencie Europejskim, Parlament Europejski. Biuro w Polsce, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/poslowie_parlament_i_ty/partie_grupy.html (dostęp: 10.05.2020).
Gazy cieplarniane, Grupa Lotos S.A., https://odpowiedzialny.lotos.pl/1510/srodowisko/ograniczajacy_swoj_wplyw/gazy_cieplarniane (dostęp: 5.05.2022).
Global and regional food consumption patterns and trends, World Health Organization, https://www.who.int/nutrition/topics/3_foodconsumption/en/index5.html (dostęp: 9.03.2020).
Głosowanie nr 30 na 58. Posiedzeniu Sejmu, 8.02.2018 r., https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=8&NrPosiedzenia=58&NrGlosowania=30 (dostęp: 15.02.2023).
Głosowanie nr 88 na 99. Posiedzeniu Sejmu, 11.09.2015 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=99&NrGlosowania=88 (dostęp: 11.02.2023).
Głosowanie nr 94 na 23. Posiedzeniu Sejmu, 12.10.2012 r., https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=23&NrGlosowania=94 (dostęp: 10.02.2023).

Grupa FCA w Polsce 2019, Fiat Chrysler Automobiles, https://fcagroup.pl/broszura-korporacyjna/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=dafc4b31652516cc42ce9d264baa4073 (dostęp: 16.05.2022).
HEAL partnerem kampanii „Stop Elektrowni Ostrołęka C", Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/heal-partnerem-kampanii-stop-elektrowni-ostroleka-c/ (dostęp:5.06.2022).
Historia połączenia z PKN ORLEN, PKN ORLEN S.A., https://www.lotos.pl/3454/poznaj_lotos/o_nas/historia_polaczenia_z_pkn_orlen (dostęp: 12.10.2022).
Ice Sheets, NASA, https://climate.nasa.gov/vital-signs/ice-sheets/ (dostęp: 3.10.2019).
Jak zmiana klimatu wpływa na bezpieczeństwo żywnościowe?, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/jak-zmiana-klimatu-wplywa-na-bezpieczenstwo-zywnosciowe/ (dostęp: 2.06.2022).
Kim jesteśmy, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., https://www.gkpge.pl/grupa-pge/o-grupie/kim-jestesmy (dostęp: 10.05.2022).
Klimat i energia, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/dowiedz-sie/klimat-i-energia/ (dostęp: 30.05.2022).
Klimat, WWF Polska, https://www.wwf.pl/srodowisko/klimat (dostęp: 30.05.2022).
Kryzys klimatyczny, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/tag/klimat/ (dostęp: 30.05.2022).
Kwestie środowiskowe, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., https://raportzintegrowany2020.gkpge.pl/dane-interaktywne/kwestie-srodowiskowe/ (dostęp: 10.05.2022).
Liberalizm, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/liberalizm;3932244.html (dostęp: 17.05.2020).
List do Premiera RP ws. podniesienia celu UE w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych do 2030 r. do -65% w celu ochrony zdrowia przed jednoczesnymi skutkami pandemii COVID-19 i kryzysu klimatycznego, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/list-do-premiera-rp-ws-podniesienia-celu-ue-w-zakresie-redukcji-emisji-gazow-cieplarnianych-do-2030-r-do-65-w-celu-ochrony-zdrowia-przed-jednoczesnymi-skutkami-pandemii-covid-19-i-kryzysu-klimatycz/ (dostęp: 6.06.2022).
List otwarty do Premiera RP ws. odejścia Polski od gospodarki opartej na węglu, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/list-otwarty-do-premiera-rp-ws-odejscia-polski-od-gospodarki-opartej-na-weglu/ (dostęp: 6.06.2022).
Mlekovita z historycznym rekordem, Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita, 03.01.2020, https://mlekovita.com.pl/pl/aktualnosci/wydarzenia/mlekovita-z-historycznym-rekordem (dostęp: 23.05.2022).
O firmie, Budimex S.A., https://www.budimex.pl/pl/o-budimex (dostęp: 17.05.2022).
O firmie, Jastrzębska Spółka Węglowa S.A., https://www.jsw.pl/o-nas/o-firmie (dostęp: 20.05.2022).
O Greenpeace, Greenpeace Polska, https://www.greenpeace.org/poland/tag/o-nas/ (dostęp: 30.05.2022).
O Grupie Azoty, Grupa Azoty S.A., https://grupaazoty.com/grupa-azoty/o-grupie-azoty (dostęp: 17.05.2022).
O nas, Fundacja Instrat, https://instrat.pl/zespol/ (dostęp: 6.09.2022).
O nas, Koalicja Klimatyczna, http://www.koalicjaklimatyczna.org/o-nas (dostęp: 9.06.2022).
O nas, Partia Zieloni, https://partiazieloni.pl/o-nas/ (dostęp: 13.05.2020).
Ochrona środowiska, Animex Foods Sp. z o. o., https://www.animex.pl/nasza-odpowiedzialnosc/ochrona-srodowiska/ (dostęp: 23.05.2022).

Ochrona środowiska, ArcelorMittal Poland S.A., https://poland.arcelormittal.com/ochrona-srodowiska/#c253 (dostęp: 16.05.2022).
Ochrona środowiska, BSH Sprzęt Gospodarstwa Domowego, Sp. z o. o., https://www.bsh-group.com/pl/odpowiedzialnosc/ochrona-srodowiska (dostęp: 19.05.2022).
Opinia o projekcie Polityki Ekologicznej Państwa do 2030 r., Health and Environment Allian ce, http://healpolska.pl/aktualnosci/opinia-o-projekcie-polityki-ekologicznej-panstwa-do-2030-r/ (dostęp: 5.06.2022).
Orlen w liczbach 2020, PKN Orlen, https://www.orlen.pl/pl/relacje-inwestorskie/informacje-finansowe/orlen-w-liczbach-pkn-orlen (dostęp: 4.05.2022).
PKE wspiera Młodzieżową Radę Klimatyczną, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/pke-wspiera-mlodziezowa-rade-klimatyczna/ (dostęp: 2.06.2022).
Poland, Parties and Elections in Europe, http://www.parties-and-elections.eu/poland.html (dostęp: 14.05.2020).
Pole to be the President of the Climate Conference for the third time, https://cop24.gov.pl/pl/najwazniejsze/details/news/pole-to-be-the-president-of-the-climate-conference-for-the-third-time/ (dostęp: 15.05.2021).
Polityka środowiskowa i energetyczna Volkswagen Poznań Sp. z o. o. Wiążące oświadczenie Zarządu Volkswagen Poznań, Volkswagen Poznań Sp. z o. o., Poznań 2021, https://volkswagen-poznan.pl/sites/default/files/4.%20Polityka%20%C5%9Brodowiskowa%20i%20energetyczna_PL_2021__0.pdf (dostęp: 15.05.2022).
Polski Szczyt Klimatyczny. Co po Glasgow?, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/polski-szczyt-klimatyczny-co-po-glasgow/ (6.06.2022).
Populiści 2019 – elity są złe, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, http://www.uwm.edu.pl/egazeta/populisci-2019-elity-sa-zle (dostęp: 14.05.2020)
Porozumienie Paryskie – wzywamy polityków do konkretnych działań, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/porozumienie-paryskie-wzywamy-politykow-do-konkretnych-dzialan/ (dostęp: 5.06.2022).
Portal PCh24.pl, Polonia Christiana, https://www.pch24.pl/portal-pch24-pl,10999,i.html (dostęp: 16.07.2020).
Prawdziwa cena kryzysu klimatycznego – o czym pamiętać przed wyborami?, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/prawdziwa-cena-kryzysu-klimatycznego-o-czym-pamietac-przed-wyborami/ (dostęp: 6.06.2022).
President Bush Discusses Global Climate Change, The White House, 11.06.2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/06/20010611-2.html (dostęp: 18.04.2021).
Projekt Edukacyjny, Towarzystwo Gospodarcze Polskie Elektrownie, https://www.tgpe.pl/pl/a/projekt-edukacyjny (dostęp: 15.05.2022).
Przekazaliśmy polskim decydentom apel dotyczący działań na rzecz zdrowia w obliczu zmian klimatu, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/aktualnosci/przekazalismy-polskim-decydentom-apel-dotyczacy-dzialan-na-rzecz-zdrowia-w-obliczu-zmian-klimatu/ (dostęp: 6.06.2022).
Publikacje, Health and Environment Alliance, http://healpolska.pl/publikacje/ (dostęp: 4.06.2022).
Rankings, Health, Notre Dame Global Adaptation Initiative, University of Notre Dame, https://gain.nd.edu/our-work/country-index/rankings/ (dostęp: 14.03.2020).
Rankings, Water, Notre Dame Global Adaptation Initiative, University of Notre Dame, https://gain.nd.edu/our-work/country-index/rankings/ (dostęp: 14.03.2020).
Raporty, Koalicja Klimatyczna, https://koalicjaklimatyczna.org/raporty (dostęp: 13.06.2022).

Ritchie H., Roser M., *CO_2 and Greenhouse Gas Emission*s, 2019, https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions (dostęp: 14.03.2020).
Rückblick, Klimadiplomatie, http://klimadiplomatie.de/rueckblick (dostęp: 9.04.2021).
Sprawy Międzynarodowe, https://digit.pism.pl/dlibra/publication/1416/edition/1237/content (dostęp: 9.04.2021).
Status of Ratification of the Convention, United Nations Climate Change, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/status-of-ratification/status-of-ratification-of-the-convention (dostęp: 18.03.2023).
Strategia Grupy ORLEN do 2030 roku, PKN Orlen, https://www.orlen.pl/pl/o-firmie/strategia-2030 (dostęp: 4.05.2022).
Struktura kapitału aukcyjnego, Grupa Lotos S.A., https://inwestor.lotos.pl/183/grupa_kapitalowa/struktura_kapitalu_akcyjnego (dostęp: 23.09.2022).
Struktura Paliw, PGE Polska Grupa Energetyczna, https://www.gkpge.pl/bip/struktura-paliw (dostęp: 10.05.2022).
Struktura paliw, Tauron Polska Energia S.A., https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/spolki-grupy/tauron-sprzedaz/struktura-paliw (dostęp: 11.05.2022).
Świadomość klimatyczna, PGE Polska Grupa Energetyczna S.A., https://sprawozdanieniefinansowe2020.gkpge.pl/srodowisko/swiadomosc-klimatyczna/ (dostęp: 10.05.2022).
The Nobel Peace Prize 2007, The Nobel Prize, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/summary/ (dostęp: 24.04.2021).
Trends in Atmospheric Carbon Dioxide, National Oceanic and Atmosphecic Administration, Earth System Research Laboratory, Global Monitoring Division, https://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/graph.html (dostęp: 3.08.2022).
United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992, United Nations, https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992 (dostęp: 5.04.2021).
United Nations Framework Convention on Climate Change, United Nations Treaty Collection, status as at 18.03.2023, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en (dostęp: 18.03.2023).
W kilku słowach o Kukiz15, Kukiz15, http://kukiz15.org/kukiz15/o-kukiz15 (dostęp: 13.05.2020).
Way to Zero: Volkswagen przedstawia plan rozwoju mobilności neutralnej dla klimatu, Volkswagen Sp. z o. o., 29.04.2021, https://www.volkswagen.pl/pl/swiat-volkswagena/aktualnosci/2021/kwiecien/way-to-zero-volkswagen-przedstawia-plan-rozwoju-mobilnosci-neutralnej-dla-klimatu.html (dostęp: 15.05.2022).
Ważne stanowisko lekarzy na Szczycie Klimatycznym w Paryżu, Health and Environment Alli ance, http://healpolska.pl/aktualnosci/wazne-stanowisko-lekarzy-na-szczycie-klimatycznym-w-paryzu/ (dostęp: 5.06.2022).
Zasady funkcjonowania, Koalicja Klimatyczna, http://www.koalicjaklimatyczna.org/zasady-funkcjonowania (dostęp: 9.06.2022).
Zmiany klimatu i ich wpływ na bioróżnorodność, wodę i rolnictwo, Polski Klub Ekologiczny Zarząd Główny, http://zgpke.pl/zmiany-klimatu-i-ich-wplyw-na-bioroznorodnosc-wode-i-rolnictwo/ (dostęp: 2.06.2022).